

**УКРАЇНА
ЄВРОПА
СВІТ**

**UKRAINE
EUROPE
WORLD**

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини**

**The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations**

**Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University**

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 8

Ternopil – 2011

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.**

Випуск 8

Тернопіль – 2011

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Ternopil: Publishing House of Ternopil V. Hnatyuk National Pedagogical University, 2011. – Is. 8. – 332 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council
of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical
University, Record of proceedings № 4 (November 22, 2011).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavonic Studies University, **L. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **M. V. Barmak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **R. Drozd**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. P. Kravets**, Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of European Researches of the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Krypnyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Yu. I. Makar**, Doctor of History, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, **V. Yu. Melnychenko**, Doctor of History, Member of PSA of Ukraine, Ukrainian Cultural Center in Moscow, Russian Federation, **O. A. Udod**, Doctor of History, Professor, Institute of Innovative Technologies and Education, Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, assistant professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**executive secretary**), **V. I. Yarovy**, Doctor of History, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor
S. P. Kacharaba, Doctor of History, Professor
M. F. Yuriy, Doctor of History, Professor

The International collection of scientific works of Ukrainian and foreign scientists proposed the published articles, messages, documents on various aspects of centuries-old history of Ukraine in the global context, on its foreign policy, as well as on the evolution of bilateral relations with individual states. Special attention is paid to the History of Foreign Countries, Foreign Policy and International Relations, Historical Ukrainian and Foreign Biography Study, Methodology, Historiography and Sources Study.

The publication deals with topical issues of National and Foreign Culture, Education, Science, Religion and Churches, Historical Regional Studies; reviews and surveys are submitted.

The journal will be useful for scientists, university teachers, school teachers, students and pupils, diplomats, politicians and everybody interested in history of foreign countries and of Ukraine in the world historical process.

International Collection of Scientific Works articles of “Ukraine–Europe–World” is registered by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality “Historical sciences”. The Decree № 1–05/2, March 10, 2010 (Bulletin of the Higher Certificatory Commission of Ukraine. – No. 4 (126). – 2010. – P. 10).

The publishing board publishes the materials, not always sharing the authors’ views.

Editorial Board Address:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 8. – 332 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 4 від 22.11.2011 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв, доктор історичних наук, професор, Київський славістичний університет, **Л. М. Алексієвець**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**головний редактор**), **М. М. Алексієвець**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, Дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут європейських досліджень НАН України, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, **В. Ю. Мельниченко**, доктор історичних наук, член-кореспондент АПН України, Культурний центр України в Москві, Російська Федерація, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**відповідальний секретар**), **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти: **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор
С. П. Качараба, доктор історичних наук, професор
М. Ф. Юрій, доктор історичних наук, професор

У пропонованому Міжнародному збірнику наукових праць українських і зарубіжних учених вміщено статті, повідомлення, документи з різних аспектів багатоміжової історії України у загальносвітовому контексті, з проблем її зовнішньополітичної діяльності, а також питань еволюції двосторонніх відносин з окремими державами світу. Значну увагу приділено історії зарубіжних країн, зовнішньої політики і міжнародних відносин, історичній українській та зарубіжній біографістиці, методології, історіографії та джерелознавству.

У виданні розглянуто актуальні проблеми вітчизняної і світової культури, освіти, науки, релігії і церкви, історичного краєзнавства, подано рецензії та огляди.

Для науковців, викладачів ВНЗ, учителів, студентів й учнів, дипломатів, політиків, усіх, хто цікавиться історією зарубіжних країн та України у всесвітньо-історичному процесі.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано
Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей “Історичні науки”.
Рішення від 10.03.2010 р. № 1–05/2 (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – № 4 (126). – 2010. – С. 10).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції “УЄС”: 1^а, вул. Громницького,
Тернопіль, Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА: ДУМКИ ЗСЕРЕДИНИ

З давніх-давен, моменту усвідомлення себе, Людина намагалась отримати знання. Здобуте передавалось з покоління в покоління, забезпечуючи тим самим розвиток. Поступово виокремлювались ті, хто, осягнувши його цінність, значущість, передавали іншим – котрі займалися проблемами насущними.

Мінялись епохи, удосконалювався матеріальний світ речей навколо, духовно розкривались, сходились і розходились мікросвіти людські та опорою, фундаментом будинку людства залишалась освіта.

Ускладнюється і оновлюється понятійно-категоріальний апарат, відповідно до вимог часу і потреб зміст, а наповнення глибинною суттю стає. Допомогти людині, відкривши свої природні задатки і здібності, максимально зреалізуватись упродовж людського життя в мирі, благодаті, любові й щасті.

Слов'янський світ, Древня Русь, перше слово, книга, школа, Києво-Могилянська академія – до сучасних навчальних закладів, національних реформ шкільництва й Болонського процесу в освітньому просторі, значною мірою формують сьогодні й закладають завтрашній день України.

Здобутки і проблеми вочевидь на кожному витку історичного розвитку, слугували і є переходом на інший вищий щабель. Часом доволі болісний. Різного характеру питання, що постають сьогодні перед усіма як активними, так і пасивними учасниками освітнього процесу, й багато рівнів включають. Взаємозв'язок суспільства і освіти, роль держави, вчителя, вплив часу й навколишнього простору у всіх його виявах, теорія і практика, т.д.

У містах і селах народжуються діти, здатні створювати шедеври, самоуки, і паралельно діють навчальні заклади, які навчають, виховують, сприяють й розкривають чи ... вродженим здібностям людини. Адже, як кажуть, для осягнення істини треба двоє: той, хто її висловить і той, хто її зрозуміє.

Цікаво, що схожі освітні проблеми: відповідності вимогам часу, соціальних, матеріальних, психо-емоційних суперечностей й т. ін., існували віки. Історія тому має підтвердження. Як і того, що виокремлюючи причинно-наслідкові зв'язки, осмислюючи їх, краще бачиться далі, спокійніше приходять вибори. Які постійно здійснює людина.

По великому рахунку новітня епоха сприяє отриманню знань, вони на поверхні. Та кожне явище зазвичай має декілька граней. Надмір інформаційний заглушує почасти голос внутрішній людини і можливість сприйняття того, що їй дійсно потрібно. Допомогти почути його, відкрити себе, зрозуміти й діяти, і покликана освіта.

Сучасні освітні тенденції, що природно, турбують еліту. А водночас вчителі заводять першокласників в класи, професори читають лекції, проводять наукові дослідження. Діяльність і поступ виручають ситуацію, коли, за обраної моделі освіти і сучасного стану її впровадження, більшість цієї моделі чітко не бачить – реально спрацьовуючої в українському суспільстві. А радикальних чи еволюційних видимих реформ поготів. Вирощений урожай залежить від багатьох чинників, відповідає посіву. Про це слід пам'ятати країні, прагнучій утвердження і благоденства, кожному.

Роздуми після III освітянського з'їзду (жовтень, 2011) змінюються щоденною роботою кожного вчителя, викладача, певними особистими підсумками наприкінці старого і напередодні нового року. З останнім пов'язуються нові надії, яким за усвідомлення реалій і діяльності суджено бути.

Домінантною основою національної освіти є історична. Сьогодні викликає особливий інтерес і є дискусійним полем. Адже це не лише практичний, а й духовний стержень, що міцнить і ростить людину, забезпечує зв'язок поколінь. Саме національна історична освіта

уособлює наступність, віддзеркалює загальні тенденції та особливості самобутнього українського історичного процесу, формування українського етносу, буття нації за різних епох у контексті світової історії. Надаючи людині систему наукових знань з історії людства і українського народу, зокрема, у їх взаємопроникненнях, сприяє здобуттю історичного досвіду попередників, умінню осмислювати події, факти, явища минулого.

Сучасна українська історична освіта перебуває в інтенсивному розвитку, з усіма прикметними ознаками процесу: успіхами і конфронтаціями. Від розробки національної концепції українського історичного поступу з княжих часів до сьогодні до “переписування” історії на догоду політичним інтересам. На порядку дня залишаються проблеми співвідношення наукової та міфологізованої версії національної історії, їх ретрансляції, пошук оптимальних підходів до висвітлення контроверсійних сторінок минулого. Як і назагал у гуманітарній освіті, потребують глибокої вдумливої праці історика питання методології, інтеграції до світового та європейського освітнього простору.

Модель української історії в цілому, в основних рисах, близька до рубіжних етапів світової, природно, з притаманними особливостями. В основі розуміння і періодизації звучить дедалі більше цивілізаційний підхід, наголошуючи на суті історичного процесу й прогресу – удосконаленні якості життя й особистості, розвитку матеріальної і духовної сфер буття людини.

З іншого боку, з перебігом століть, інтеграційними світовими процесами очевиднішим є бачення вкладу кожного народу в історію людства.

Змінюється світ, тихими кроками, а по суті – відбувається революція в навчанні, науці, міняється людина. В цьому контексті модерні наукові підходи, наукові стереотипи при усій об’єктивності, значною мірою, також є відображенням історичного розвитку, як усього світу, так України. Час диктує нові підходи, і відповіддю на ці виклики є, зокрема, й поява чергового номера збірника “Україна–Європа–Світ”. Статті, вміщені у 8-ому, передноворічному, заторкуючи різні аспекти української та світової історії, відображають реалії сьогодення і покликані привернути увагу до українського світоісторичного буття в усіх його проявах.

Тож, будьте з нами! З прийдешнім 2012-м!

Леся Алексієвець
головний редактор,
доктор історичних наук,
професор

ЗМІСТ

Леся Алексієвець. Національна історична освіта: думки зсередини..... 6

НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА: РОЗВИТОК, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Дмитро Табачник. Доповідь Міністра освіти і науки, молоді та спорту на
ІІІ Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 12

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки..... 22

Григорій Терещук, Микола Алексієвець. Науковий чинник
розвитку освіти в сучасних умовах реформування українського освітнього процесу.... 43

СТУДІЇ

Олександр Удод, Михайло Юрій. Розвиток свідомості
праукраїнського народу 49

Микола Москалюк. Формування підприємницького класу в Україні у
другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. 80

Вадим Ореховський. Халкідонський собор (451 р.) та його значення 87

Ірина Федорів. Творчість Михайла Брайчевського у контексті дискусії щодо
виникнення слов'янської писемності 91

Наталія Григорук. Українська демократична партія і Українська
радикальна партія: утворення, програми та об'єднання..... 100

СВІТОВІ ДИСКУСІЇ

Василь Ткаченко. Світосистема Русі-України..... 106

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Леся Алексієвець. Освітній чинник у контексті польського національно-
державного відродження (1918–1926)..... 115

Оксана Парнета. Інституалізація Польської Республіки (1918–1921 рр.)..... 120

Вікторія Гевко. 20 років українсько-польських відносин: випробування
часом і спільна перспектива на майбутнє 126

Оксана Валіон. Генеза і специфіка білоруської економічної моделі
(1994–2000 рр.)..... 135

Тетяна Лахманюк. Україна і Республіка Індонезія: шляхи співробітництва.. 147

Олег Білянський. Реформування пенсійної системи у Республіці Польща
(1995–1999 рр.)..... 152

Andrzej Olejko. Nieznany epizod z walk Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) w
latach 1946–1947. Działania lotnictwa polskiego i czechosłowackiego w operacjach
przeciwko UPA..... 157

Katarzyna Zielińska. Czy tylko za pracą? Obraz polaków w tyglu
amerykańskim na przełomie ХХ і ХХІ wieku na wybranych przykładach 170

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

Володимир Окаринський. “Емір” Вацлав Ржевуський (Жевуський)
(1784–1831) на тлі польсько-українського Романтизму (до 180-річчя загибелі) 182

Василь Погорецький. Роль Петра Могили в організації
внутрішньоцерковного життя України в першій половині ХVІІ ст. 204

Олег Пилипшин. Парламентсько-політична діяльність Юліана Романчука
(60-і рр. ХІХ – 20-і рр. ХХ ст.) 213

<i>Володимир Лукашів.</i> Господарська та кооперативна діяльність Товариства імені Михайла Качковського (друга половина XIX – початок XX ст.).....	221
<i>Ірина Скакальська.</i> Відомі постаті Кременецької духовної семінарії 20–30-х років XX ст.....	226

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

<i>Василь Ткаченко.</i> Про “історичну істину” в часі і просторі.....	239
---	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Володимир Мисик.</i> Історіографічний огляд вивчення життя, громадсько-політичної та наукової діяльності І. П. Герети.....	232
<i>Анатолій Марценюк.</i> Національний рух Східної Галичини міжвоєнного періоду (1920–1930-і рр.) у вітчизняній історіографії.....	248

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ

<i>Олександр Удод, Михайло Юрій.</i> Особливості міфологічного мислення.....	251
<i>Леся Костюк.</i> Весільна звичаєвість Галичини другої половини XX – початку XXI століття.....	264
<i>Наталія Бутрин.</i> Становлення корпоративного права на території України: історичний аспект.....	272

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>Ірина Васірук.</i> Історична пам’ять як засіб легітимації та делегітимації.....	280
<i>Ігор Саківський.</i> Формування націоналістичних структур в Тернопільському воєводстві в 1929–1932 рр.....	285

ІСТОРІЯ В ДОКУМЕНТАХ

<i>Юрій Макар, Віталій Макар.</i> Палали села разом з їх мешканцями (Трагедія українських сіл Холмщини навесні 1944 р.).....	290
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Микола Алексієвець, Інна Боровська.</i> Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об’єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 395 с.....	310
---	-----

NOTA VENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

Із книги <i>Н. Білик</i> “Богдан Лепкий. Вибрані твори: У 2 т. / Упорядкування та передмова Н. Білик, Н. Гавдиди; Примітки Н. Білик, Н. Гавдиди, Л. Білик. – К.: Смолоскип, 2011. – Т. 2. – 616 с.”.....	312
--	-----

CONTENTS

<i>Lesya Alexiyevets</i> . National historical education: thoughts from the inside.....	6
---	---

NATIONAL EDUCATION: DEVELOPMENT, PROBLEMS AND PERSPECTIVES

<i>Dmytro Tabachnyk</i> . A lecture of Minister for education and science, youth and sport is on the Third All-Ukrainian Congress of workers of education	12
National strategy of development of education in the Ukraine on 2012–2021	22
<i>Grygoryi Tereshchuk, Mykola Alexiyevets</i> . Scientific development of education factor in modern conditions of reformation of the Ukrainian educational process.....	43

ARTICLES

<i>Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy</i> . Development of consciousness of the ancient ukrainians.....	49
<i>Mykola Moskalyuk</i> . Forming of entrepreneurial in Ukraine in the second half of XIX – at the beginning XX century	80
<i>Vadym Orekhovskiy</i> . Council of Chalcedon (451) and its meaning.....	87
<i>Iryna Fedoriv</i> . Creativity of Myhaylo Braychevsky in the context of discussions on Slavic writing	91
<i>Nataliya Hryhoruk</i> . Ukrainian Democratic Party and Ukrainian Radical Party: education, programs and associations	100

WORLD DISCUSSION

<i>Vasyl Tkachenko</i> . World system Rus-Ukraine	106
---	-----

PROBLEMS OF THE WORLD HISTORY

<i>Lesya Alexiyevets</i> . The Educational Factor in the Context of the Polish National-and-State Revival (1918–1926)	115
<i>Oksana Parneta</i> . Institutionalization of Polish Republic (1918–1921).....	120
<i>Victoriya Hevko</i> . 20 years of Ukrainian-Polish relations: test of time and common perspective on the future.....	126
<i>Oksana Valion</i> . Genesis and specificity of Byelorussian economic model (1994–2000).....	135
<i>Tatyana Lakhmanyuk</i> . Ukraine and Republic Indonesia: ways of collaboration. 147	
<i>Oleg Bilyanskyi</i> . Pension reform in Poland (1995–1999).....	152
<i>Andrzej Olejko</i> . Unknown episode with walk Ukrainian Insurrectional Army (UPA) in the years 1946–1947. The activities Polish and Czechoslovak aviation in the operations against the UPA.....	157
<i>Katazhyna Zielinska</i> . Are they only looking for a work? Poles in American melting-pot between XX and XXI century for some examples.....	170

UKRAINIAN AND FOREIGN BIOGRAPHY STUDIES

<i>Volodymyr Okaryns'kyj</i> . “Emir” Wenceslas (Waclaw) Rzewuski (1784–1831) on the background Polish-Ukrainian Romanticism (for 180 years of death).....	182
<i>Vasyl Pohoretskyi</i> . The role of Petro Mohyla in organization internal church life of Ukraine in the first half of XVII c.	204
<i>Oleg Pylypshyn</i> . Parliamentary and political activities of Yulian Romanchuk (60 years XIX – 20s years twentieth century).....	213

<i>Volodymyr Lukashiv</i> . Economic and cooperative activities society of the named Mykhailo Kachkovskiy (second half of XIX – beginning of XX centuries).....	221
<i>Iryna Skakalska</i> . The Kremenets' Seminary's Famous Figures of 20–30s of the Twentieth Century.....	226
<i>Volodymyr Mysyk</i> . Historiography review of study of life, public-political and scientific activity of I. Gereta.....	232

PROBLEMS OF METHODOLOGY STUDIES

<i>Vasyl Tkachenko</i> . On the “historical truth” in time and space	239
--	-----

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

<i>Anatoliy Martsenyuk</i> . National movement of Eastern Galycyna the period between the I and II World War (1920–1930) in domestic historiography	248
---	-----

HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION

<i>Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy</i> . Features mythological thinking.....	251
<i>Lesya Kostyuk</i> . Wedding ordinariness of Galychyna second halves XX – to beginning of XXI age.....	264
<i>Nataliya Butryn</i> . Becoming of corporate right is on territories of Ukraine: historical aspect.....	272

WORKS OF YOUNG RESEARCHERS

<i>Iryna Vasiruk</i> . Historical memory as a means of legitimation and delegitimation	280
<i>Igor Sakivskiy</i> . Formation nationalist structures in Ternopil provinse in 1929–1932.....	285

HISTORY IN DOCUMENTS

<i>Yuriy Makar, Vitaliy Makar</i> . The Villages with Inhabitants had been on Fire (the Ukrainian Villages of Kholmshchyna Tragedy in Spring, 1944).....	290
--	-----

REVIEWS

<i>Mykola Alexiyevets, Inna Borovska</i> . Vidnyanskyi S. V., Martynov A. Yu. The United Europe: from dream to reality. The historical essays about the founders of the European Union. – 2nd edition, altered and expanded. – Kyiv : Publishing House “Kyiv-Mohyla Academy”, 2011. – 395 p.	310
---	-----

NOTA BENE: IN THE ORIGINAL

From the book <i>N. Bilyk</i> “Bogdan Lepkyy. Selected Works: in 2 vol. / Compilation and foreword by N. Bilyk, N. Havdyda; Notes by N. Bilyk, N. Havdyda, L. Bilyk. – K.: Smoloskyp, 2011. – V. 2. – 616 p.”	312
---	-----

НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА: РОЗВИТОК, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ДОПОВІДЬ МІНІСТРА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ ДМИТРА ТАБАЧНИКА НА ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

Шановні делегати і гості з'їзду!

ІІІ Всеукраїнський з'їзд освітян, який розпочався з масштабних ідей і завдань Президента держави Віктора Федоровича Януковича безумовно стане важливою віхою на шляху до кращого майбутнього нашого народу.

10 років від попереднього з'їзду змінили не лише цифри в статистичних звітах і термінологію педагогічних наукових праць. Змінилось саме життя.

Поступовий перехід українського суспільства до іншої соціально-економічної формації іде болісно. Світ змінюється надзвичайно швидко, а соціальні інститути не завжди встигають за реальним життям. Освіта вижила і залишається опорою суспільства тільки тому, що вона надзвичайно стабільна, законотворча і терпляча.

Усі делегати отримали достатньо ґрунтовний аналіз десятирічного розвитку освіти України. Є там все. І причини для суму і привід для надії. Головна наша мета – дійти до суті. Знати реальний стан справ. Ми хотіли чути правду, ми просили ділитися ідеями. Для всіх нас надважливо визначитись, по якій дорозі йти і куди вона приведе.

Тому ще за місяць до з'їзду розпочали широке обговорення основного документу, який сьогодні виноситься на розгляд – Національної стратегії розвитку освіти.

Практично немає в цьому залі делегата, який би кілька разів не потрапив в коло дискусій. Чи то на регіональних зібраннях, чи то секційних, чи на виставці, чи на круглих столах...

За далеко не повними підрахунками, стратегія обговорювалась на понад 300 різноманітних заходах. Було внесено біля 5000 поправок, значна частина з яких враховано.

Над цим працювала група найкращих фахівців з Національної академії педагогічних наук України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти. Лише на сайті Міністерства 4 рази після правок змінювався її текст. Крім того, і це важливо, ми відправили проект стратегії до Директорату з питань освіти Ради Європи і отримали з Ради Європи виключно позитивні оцінки. Так само як і від Національного інституту стратегічних досліджень.

Думаю, нашим, у когось там штатним опонентам важко буде говорити про келійність і непрозорість підготовки стратегії. Але будуть вигадувати щось інше. Що зробиш, такий у опонентів вид "творчості".

На початку маленькій відступ. І дозвольте присвятити його експериментальній педагогіці.

Суть її можна сформулювати так: перш ніж прокладати дорогу, хтось має топтати стежку.

Нам всім було б значно легше визначити стратегію розвитку, якби ми мали дійсно експериментальну освіту. Давайте пройдемося по наших виставках, ознайомимося з темами дисертацій. Цифри вражають: 1 тисяча шкіл – учасники Всеукраїнських експериментів, більше 2 тисяч – регіональних. Але якщо чесно розглянути суть і якість – то іноді спадає на думку гасло: "Вперед у минуле!". Провину за таку картину має взяти на себе Міністерство освіти і науки, молоді та спорту при різних керманічів. Якщо є бажані разом з нами покаятись – будь ласка, я думаю, головне налаштуватися на кардинальні зміни.

Дозвольте перейти до більш конкретних речей.

Великий український громадянин, митець і Олександр Петрович Довженко з боєм написав про Україну: “Нещасна наша історія і невдала географія...”. Сьогодні можна доповнити Довженка – і сумна демографія.

Зрозуміло, що будь-який прогноз, а тим більше стратегія повинна будуватися з урахуванням демографічних процесів.

Якщо в 1991 році в Україні народилось майже 630 тис. дітей, то в 2010 – 497. Якщо в 2000 році було 6,7 млн. школярів, то зараз – 4,2. Тобто за 10 років на 2,5 млн. менше (це навіть більше ніж населення такої країни, як Словенія). Ці процеси неминуче призвели до зменшення кількості шкіл, до зменшення наповнюваності класів. Водночас практично не залишилося учительських вакансій, значно виріс відсоток вчителів пенсійного віку. В кілька разів для будь-якого бюджету зросла вартість навчання одного учня.

Для подальшого розуміння ситуації в стратегічній перспективі ми звернулись до Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України з проханням надати стратегічний прогноз впливу демографічної ситуації на сферу освіти на віддалену перспективу.

Що стосується дошкільників, то їх чисельність зберігатиметься на рівні не нижче сучасного до початку 2020-х років, після чого буде скорочуватися.

Кількість осіб у віці школярів до 2018 року зберігатиметься приблизно на сучасному рівні. Після того на 5 років почне поступово зростати, але після 2024 року знову почне зменшуватися.

Найскладніша ситуація на найближчі роки складатиметься з чисельністю осіб у віці від 18 до 23 роки. До початку 2020-х років їх кількість скоротиться більш ніж на 40 відсотків.

Висновок.

Перше. Від будь-яких мораторіїв на закриття шкіл діти не народжуються. Шкіл буде меншати.

Враховуючи політичний наступ “фронтовиків змін” на практично безлюдні села під гаслом захисту шкіл, мушу підкреслити. На прапорі Міністерства було і залишається лише одне гасло – “Якість освіти”. Перш за все оптимізація - це надання якісної освіти всім дітям України. Наприклад, в Одеській області в минулому році працювала школа з 1 учнем і ніхто її не чіпає. Загалом 605 шкіл мають менше 10 учнів, і ніхто їх не закриває без рішення територіальної громади і районних рад їх не закріє. А спекулювати на майбутньому дітей навряд чи варто.

Друге. Зменшиться і середня наповнюваність класів та шкіл. Це, у свою чергу, буде впливати на середнє навантаження вчителів.

До речі, якщо рік тому кількість учнів у співвідношенні до вчителів становила у Туреччині – 21,1, Німеччині – приблизно 17 учнів на вчителя, Естонії – 16,3, Франції – майже 15, то в Україні сьогодні лише трохи більше 8 на одного вчителя.

Третє. Без чіткої демографічної карти по кожному населеному пункту раціональної, економічної освітньої мережі з чіткою орієнтацією на доступ до якісної освіти не збудуєш.

Чи може щось змінити демографічні розрахунки науковців? Лише одне. Економічне зростання, робочі місця, захищеність прав і свобод громадян. Власне, це все і є метою економічних реформ у країні, які розпочалися за ініціативи Президента України Віктора Федоровича Януковича.

Зрозуміло, що економіка і фінанси освіти – категорії абсолютно взаємозалежні. Але і вони мають свою специфіку і можливості.

Давайте визнаємо, сьогодні наші економісти більше майстри ділити, зорієнтовані на блюде, а не на пошук різних джерел фінансування. Їх стратегічне мислення сягає не далі кварталних звітів. Першою повинна прокинутись університетська економічна наука.

Кілька конкретних цифр. Заробітна плата. Орієнтир стратегії тут один – середній рівень по економіці. На початку роботи нового Уряду в освіті він становив 56,1 відсотка в освіті від середньої по економіці. Нинішньому Уряду вдалося покращити ситуацію, і сьогодні цей показник досяг 68,8 відсотка. Стратегія – це вихід на 100 відсотків.

Що залежить від нас? Перше – це ініціатива. Саме наші економісти освіти мають зробити нову систему оплати праці працівників освіти, спрямовану на посилення стимулюючої та відтворювальної функції. Питання надскладне, але відступати не можна.

Ще один популярний у дискусіях показник - відсоток ВВП. За останні 10 років від минулого з'їзду він зріс з 3,6 майже до 7 відсотків. Це більше ніж в багатьох країнах Європи, у тому числі у США, Франції, Великобританії.

Чимало наших колег вимагають вийти, згідно Закону України “Про освіту”, на 10 відсотків. Я обома руками “за”, але хотів би почути пропозиції як бути з реальністю? У кого відібрати 3 відсотки?

Тому наше **перше завдання** – участь у підйомі економіки: через якість підготовки кадрів, науку та інновації.

Друге – пошук резервів і стимулів.

Третє. Примноження соціального капіталу. А це довіра до влади, один до одного і спільна мета – зробити життя українського народу кращим тут, у себе, на рідній землі.

Шановні колеги!

Якщо оглянути уявний Будинок освіти: визначити, що підлягає ремонту, а що – реконструкції.

Я запропонував би почати з дошкільної освіти.

Треба визнати: впродовж років ставлення до потреб дошкільця майже 20 років було надто легковажним. **Що ми мали на початку роботи нинішнього Уряду?**

Кілька тисяч розтриньканих за 20 років дитячих садків і більше 130 тисяч дітлахів у черзі на влаштування? Лише 53 відсотка дітей охоплених дошкільною освітою?

Ми почали з державної цільової соціальної програми дошкільної освіти до 2017 року, з “Хрестового походу” за повернення дитячих садків, внесення змін до Закону “Про дошкільну освіту”, де запровадили обов’язковість передшкільної освіти, розробили для п’ятирічок програму “Впевнений старт” та затвердили нові штатні нормативи для дошкільних навчальних закладів.

Всі ці кроки – це реакція на чітке завдання Президента держави: кардинально змінити ситуацію саме в дошкільній освіті. **Саме Президент України назвав дошкільця, цитуюю: “фундаментом сучасної безперервної освіти” і закликав зробити його міцним.**

Мабуть, найголовніше в цьому, що нас підтримав **I Всеукраїнський з’їзд працівників дошкільної освіти**, який проходив в листопаді минулого року. Важливо, що виникла громадська організація **Всеукраїнська асоціація дошкільних працівників**, яка сьогодні активно відстоює права дітей і творчі здобутки вихователів.

Що далі? По-перше, для реалізації стратегії ліквідувати своєрідну “дискримінацію” працівників дошкільця.

Для порівняння: відпустка вихователя – 42 дні, у вчителя – 56. Навантаження вихователя – 30 годин на тиждень, вчителя – 18. Доплати працівникам дитячих садочків не передбачені.

До того ж навіть форми морального стимулювання й відзначення праці дошкільників дуже обмежені. Так бути не може! Тим більше, що порівнювали бідність з ще більшою бідністю.

По друге, нам потрібно нарощувати темпи “Хрестового походу” за повернення дитячих садків.

Практика показала: вдалося відновити роботу кілька сотень дошкільних закладів; ввести в дію майже 300. Але щоб уникнути черги, потрібно відкрити ще 700 закладів по Україні. Це найменша потреба. Якщо рухатись такими темпами - необхідно 4 роки.

На спеціальному засіданні Уряду Микола Янович Азаров попередив: 2 роки й не більше. Уряд не влаштовує інші темпи. Керівники регіонів про це знають.

Третє. Відомо, що за прогнозами фахівців ЮНЕСКО одна грошова одиниця, вкладена у дошкільну освіту економить у подальшому 4-7. У що вкладати? Безумовно, у якість підготовки фахівців, новітні програми і технології. Цей шлях нам потрібно пройти.

Четверте. Найголовніше – здоров'я наших дітей. Сюди треба всього і багато. Крім наукових досягнень медиків – любов і відповідальність батьків, педагогів, політиків.

Доречно ще раз нагадати про новий, але надзвичайно перспективний науковий напрям, який пропонує Міністерство – допологова педагогіка.

Саме все це і буде наша стратегія і наша тактика у дошкільній освіті.

Про школу.

До школи наші діти підуть підготовленими. Якщо реалізовувати ці пункти.

Попри всі зітхання і волення “експертів на замовлення”, майже 100 відсотків дітей проходять підготовку до школи. У 9 районах для 5-ти річок ця програма вже вирішена.

А з 1 вересня наступного року початкова школа в Україні розпочинає нову дорогу у майбутнє. Саме це покоління учнів і пройде, визначений нами сьогодні стратегічний шлях.

Уряд затвердив нові стандарти початкової школи. Розроблені програми і оголошено конкурс на підручники. Цілі поставлені вкрай амбітні – іноземна мова з першого класу, інформатика з другого. Повернули природознавство, позбулись стресових оцінок з фізкультури, основ здоров'я. Багато до чого треба буде звикати і батькам, і вчителям. Сподіваюся до кращого.

Головне завдання: налагодити безпечну і зручну переправу з дошкільної освіти в початкову школу. А саме початкову школу перетворити на освітній храм, де будуть зростати здорові, доброзичливі один до одного і до старших діти.

Надзвичайно важливо, щоб педагогічні університети, інститути підвищення кваліфікації саме зараз оперативної і творчо розпочали підготовку учительства до розбудови нової початкової школи.

Хочу одразу зазначити, пропозиції щодо зміни її структури, тобто відокремлення від основної і переведення на 6-річний термін, – мало реальні і занесені в Україну посушливими вітрами із-за морів. На нашому ґрунті вони навряд дадуть результати.

Новий зміст, сучасні технології, підготовлений вчитель – ось чіткі і зрозумілі орієнтири Національної стратегії.

Основна і старша школа.

Суть освіти – її зміст. Лише зміна змісту і є реформа. Все інше, по великому рахунку – фасад, косметика. А гриму на обличчі освіти вже достатньо.

Кілька місяців триває обговорення стандартів основної і старшої школи. Є дуже багато слухних, розумних пропозицій. Думаю, пролунають вони і сьогодні.

Головні напрями розвитку основної і старшої школи.

Перше.

Найсучасніший зміст вимагає найновіших технологій. Перш за все – інформаційно-комунікаційних.

Саме тому затвердили **Державну програму широкомасштабного використання ІКТ у навчальному процесі “100 відсотків”.** Вона вже отримала гучні порівняння – з ракетно-носієм, з локомотивом. Власне – це правда. До речі, якщо говорити про серйозні провали в попередні роки – то це однозначно інформатизація. По використанню ІКТ Україна замикає першу сотню країн світу. Для космічної держави це неприпустимо.

Ми втрачали і колись високі позиції в природничо-математичній освіті. І хоча ми зробили Державну програму її розвитку природничо-математичної освіти, коштів на це обмаль.

Що втішає, на цих напрямках до зусиль держави прагнуть долучитись інвестори, бізнес, науковці. Така робота уже почалася. Почалася з простого. Дуже зворушливо спостерігати, як тисячі вчителів України після уроків сідають за комп'ютери, іноді в ролі їх вчи-

телів виступають їх учні старшокласники. До кінця року всі вчителі України мають ліквідувати свою комп'ютерну малописьменність. Це наша спільна з учительством справа честі. Наступні кроки – навчитись використовувати набуті вміння на уроці. Потім перейти до створення навчальних програм. Цей шлях має стати яскравою сторінкою в історії освіти. Вчора, під час зустрічі з Прем'єр-міністром група вчителів запропонувала створити єдиний портал, на якому можна було б презентувати авторські навчальні програми, знайомитися з закордонними.

Але будь-який прогрес має інший, тінювий, бік. Дослідження дають нам тривожну статистику:

- більше 45 відсотків дітей без вагань повідомляють інформацію про себе і родину, від адреси до наявності цінних речей в домі;

- майже чверть періодично потрапляють на “Сайти для дорослих” і тому подібне.

Показово, що 95 відсотків батьків переконані, що навчити дітей безпеці в мережі Internet мають вчителі!

Тому, давайте перейдемо до вічної теми вчителя і перейдемо.

Про вчителя хто тільки не говорив і не говорить. Щоб прикритись його авторитетом, часто йому обіцяють “золоті гори”, а потім забувають.

Біда ще й в іншому. Авторитет вчителя і престиж професії, насправді, падають. **Але що реально можна зробити?**

Скажу чесно, саме це питання виявилось найскладнішим при підготовці всіх документів з'їзду. Хіба ми не мали програми “Вчитель” чи хіба не пройшов у 2005 році чудовий Всеукраїнський педагогічний Форум у Полтаві “Турбота про учителя – надія на майбутнє”? А порівняння говорить, що учительство старіє (вже кожен п'ятий пенсійного віку), важче спілкується з учнями, все більше хворіє.

За статистикою, в містах не працюють за спеціальністю майже половина дипломованих вчителів, у сільській місцевості – більше третини.

Це все сумно, але небезнадійно.

У нас є чудові педагогічні колективи. По всій Україні. Там, де місцева влада допомагає з житлом, де встановлює надбавки, забезпечує оздоровлення, дбає про відпочинок ситуація змінюється. Вона змінюється і там, де діти, вчителі і батьки - єдиний колектив. Де, нарешті, розумний і людяний директор. Але це вже інша тема.

Перш ніж перейти до якості управління, хочу завершити учительську. Стратегія бачиться такою.

Необхідно будувати нову систему. Починати шукати майбутніх учителів серед учнів, ми повинні перебудувати педагогічну освіту і практику, можливо, запровадити педагогічну інternатуру, змінити систему перепідготовки, оплати праці.

Зрозуміло – будь-які реформи в освіті приречені, якщо їх не почати з реформи педагогічної освіти.

Тепер кілька слів про якість управління.

Світовий економічний форум в Давосі оприлюднив в цьому році звіт щодо конкурентоспроможності держав. 140 країн проаналізували за багатьма критеріями. **Освітня система України посідає в ньому 56 місце** (Польща – 62 місце, Росія – 78-ме, Грузія – 119-те).

Найбільш виграно ми виглядаємо в задоволенні потреб населення на професійно-технічну освіту – 8 місце! А найгірше, в питаннях управління освітою, менеджменту освіти та підготовки керівників навчальних закладів - 109 місце. Але якщо відповісти на запитання: як знаходимо, готуємо, просуваємо, як стимулюємо і знімаємо керівників, то це схоже на правду.

Біда наша в тому, що вертикаль влади занадто часто міняє свою конструкцію. Немає стабільності. Керівники навчальних закладів визрівають не так швидко як, яблука чи персики. Ростуть вони повільно. А залежить від них дуже багато, якщо практично не все. Розумний, досвідчений директор школи чи дитячого садка завжди знайде вихід із ситуації і скоріше, ніж йому допоможуть в області, чи десь там у Києві.

Стратегічне завдання формуємо коротко: талановитих і відданих справі керівників всіяко підтримувати і оберігати, а пихатих дурнів і безбожників до храмів освіти не допускати.

Завершуючи шкільну тему, телеграфно про дві важливі речі.

Перша – з прийняттям змін до Закону і Постанови Уряду щодо інклюзивної освіти, Україна ще раз підтвердила курс на демократизацію освіти і розвиток гуманістичної педагогіки.

Друге - Україна голосно заявила про себе, як генератор європейського масштабу освітніх ініціатив. Форум міністрів освіти Європи, який відбувся у Києві цього року так і називався “Школа ХХІ століття: Київські ініціативи”.

“Київське комюніке”, прийняте за підсумками Форуму, відобразило основну думку – прийшов час створювати єдиний європейський освітній простір від садка до університету.

В рекордно короткі терміни – за 10 днів – “Київське комюніке” було затверджено відповідним Комітетом Ради Європи, офіційно направлено до міністерств освіти 47 країн, як керівництво до дії. Матеріали Форуму розміщені на сайті Ради Європи, готується випуск спеціального журналу. Практично всі учасники Форуму надіслали щирі подяки на адреси Київських шкіл, де вони побували.

Якщо до цього додати, що 16 вересня спеціальний потяг з Києва до Москви доставив майже 400 наших колег на Дні освіти і науки України в Російській Федерації, де вони блискуче презентували всі ланки освіти і науки, то ми можемо стверджувати: **таки щось роблять і вміють робити українські освітяни!**

Зовсім на завершення крамольна думка: чи поєднуються два поняття: **найконсервативніша галузь і стратегія її розвитку?** Так і хочеться повторити латинське прислів'я: *Festina lente* (поспішай повільно). Ще один вислів мабуть найбільш непересічного римлянина, педагога і політика Луція Аннея Сенеки: “Ми вчимося, на жаль, для школи, а не для життя”. З тих часів минуло всього-навсього - дві тисячі років.

Думаю, що у нас є можливість спростувати думку Сенеки. Якщо ми будемо реалізувати стратегію - ми будемо готувати в школі дітей для життя!

Шановні колеги!

Не повірите, але найбільшу дискусію та пропозицій на секціях делегатів від позашкільної освіти викликала назва - “Позашкільна освіта”... Як назва. Давайте вже залишимо яка є, а от щодо шляхів, якими вона прямує кілька думок.

Що чекає наших дітей після уроків? І хто їх чекає. Це факт: ще 20 років тому ми мали найпотужнішу в світі цілісну систему позашкільної освіти. Більшість наших вчених, професорів винахідників, майстрів виростали із гуртків, студій, малих академій наук. Слава богу, що освітяни України зберегли цю систему.

Сьогодні в Україні працюють півтори тисячі позашкільних навчальних закладів та 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, де займаються більше 1,5 млн. дітей, це майже 40 відсотків кількості школярів. А решта? Треба розгалужувати мережу? Безумовно. Не закривати як депутати міст Знам'янки Кіровоградської області, Самбора Львівської області, Черкас, Полтави, а відкривати нові позашкільні заклади.

Друга - саме ця ідея і закладена в новій Державній програмі розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року. Хоча, чесно кажучи, програма є, а от впевненості щодо її реалізації не вистачає. Відповідно до Бюджетного кодексу видатки на утримання позашкільних закладів здійснюються за рахунок місцевих бюджетів не можливо, а розвивати вкрай складно.

Намагання вирішити цю проблему має давню історію. Нагадаю, восени 2004 року Урядом, під керівництвом Віктора Федоровича Януковича, був розроблений та поданий до Верховної Ради України законопроект “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України”, яким передбачалося врегулювати всі ці зазначені питання. У 2005 році Закон прийняла Вер-

ховна Рада України, однак на початку 2005 року Президентом він був ветований. Думаю, нам потрібна підтримка з'їзду і Міністерство повернеться до цих документів. Сподіваємося, що нас підтримає Верховна Рада і Президент України. Можливо, редакційна комісія записала у проект звернення делегатів з'їзду до Верховної Ради України.

Третя - особливості кадрової політики у позашкільній освіті. Основа її - представники все ж таки творчої інтелігенції. Але, оплата праці керівника гуртка здійснюється за найнижчим тарифним розрядом. Відсутня система підготовки кадрів і, вочевидь, постає питання щодо введення у вищих навчальних закладах дисципліни “Основи позашкільної освіти”.

Четверта - а що взагалі ми знаємо про наших дітей? Чим вони займаються, чим вони живуть? Їх цінності, пріоритети, авторитети. Що думають про нас, дорослих, про школу, один про одного. Поки відповіді від соціологів ми не одержували.

Тиждень тому мав тривалу більше 3-х годинну розмову із старшокласниками столиці. Перед цим попросили їх прочитати Національну стратегію. Треба віддати дітям належне, вони зізналися, що подужали 3-4 сторінки. Лише дві дівчини пішли далі. Але на запитання: від чого потрібно відмовитись в сучасній школі, наслухались від них більше, ніж як за рік від Генеральної прокуратури.

І хто хоче знати правду, пораду: спілкуйтесь з дітьми!

Не можна жити в одній сім'ї двома світами. Ми своїм життям, а діти своїм – віртуальним. І взагалі. **Можна зразу віддати гризунам на рецензію будь-які стратегії, якщо там не буде визначальної ролі сім'ї.** А усім батькам варто замислитись: діти народжуються не в школі.

Шановні колеги!

Обговорення стратегії розвитку освіти здивувало ще одним. **Найбільш активними виявились “профтехівці”.** Вони стали рекордсменами по кількості пропозицій.

Професійно-технічна освіта також отримала затверджену нинішнім Урядом Державну цільову програму розвитку професійно-технічної освіти. Обсяг фінансування Програми становить 3, 5 млрд. гривень. Ми подавали 5,5.

Звичайно на першому місці в програмі - забезпечення якості професійно-технічної освіти відповідно до потреб економіки. Серед пріоритетів - управління нею та фінансове забезпечення.

Тому спробуємо визначити три дороги загальнодержавного значення для цієї ланки.

Дорога перша. Стандарти професійно-технічної освіти.

Чинний Національний класифікатор включає близько 6 тисяч робітничих професій. Підготовка кваліфікованих робітників в училищах здійснюється майже за 520 професіями.

В 2010 році ми розпочали і будемо щорічно затверджувати 60 державних нових стандартів. Активну участь братимуть науковці та роботодавці, без них жоден стандарт не піде у світ. Вони будуть визначати кваліфікаційні вимоги до кожної конкретної професії.

Приклад такої співпраці - розроблення та затвердження спільно з Інститутом зварювання ім. Є.О. Патона найновішого державного стандарту нового покоління з професії “Зварник”. Стандартом затверджено і новий зміст навчання, враховано міжнародний стандарт якості ISO, і відповідний галузевий сертифікат випускників навчальних закладів.

Практично завершені стандарти: “Верстатник широкого профілю”, “Деревообробник будівельний”, “Опоряджувальник будівельний”, “Оператор інформаційно-комунікаційних мереж” та інші. В кожен укрупнену професію входять від 3 до 5 монопрофесій, що роблять людину конкурентоспроможною на ринку праці.

Все це дозволить випускникам швидше адаптуватися. **Підготовка за такими професіями повністю задовольняє і роботодавця.** Нагадаю, що попередні державні стандарти з робітничих професій затверджувалися ще у 70-х на початку 80-х років минулого століття.

Так що, нові стандарти – це перша нова дорога.

Друга дорога. Пліч-о-пліч з роботодавцями.

Нещодавно ми створили разом з Об'єднаною радою роботодавців спільний колегіальний орган. Підписали документ про співпрацю.

Меморандум передбачає створення матеріально-технічної бази в училищах, підготовку робітничих кадрів.

Крім того, укладено угоду про співробітництво з Конфедерацією роботодавців та групою роботодавців компанії “СКМ”, з будівельними компаніями.

Третя дорога: в професію через виробництво.

Тільки взявши в руки молоток можна забити цвях. Сьогодні професійно-технічна освіта – це по суті величезна корпорація, яка може самостійно виготовляти продукцію.

Оволодіння учнями професією здійснюється у тісному поєднанні з виготовленням продукції, наданням різноманітних послуг населенню та організаціям.

В умовах, коли кошти державного бюджету направлені в більшості на споживання, навчально-виробнича діяльність є основним додатковим джерелом фінансування навчального закладу (щорічний прибуток - до 70 млн. грн.).

Мабуть, можна і значно більше. Що потрібно? – Зняти обмеження, активізувати роботу молодіжного підприємства, створення нових навчально-виробничих структур, в тому числі орендних бригад, малих підприємств, учбово-виробничих об'єднань.

Найбільш перспективним напрямом є спрямування зусиль в сфері послуг.

Яскравий приклад - Центр професійно-технічної освіти № 1 м. Івано-Франківська. Пошиття шкільної форми для загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів міста, області, сусідніх областей. Це право колектив виборів у жорсткій тендерній конкуренції серед акціонерних товариств, приватних підприємств і кооперативів, а також польських і турецьких виробників шкільної форми. Аналогічно колектив працює на ринку виробництва взуття.

Інший приклад. Львівське вище професійне училище ресторанного сервісу та туризму. Створений унікальний навчальний готельно-туристичний комплекс “Перлина” на 120 місць. Він дозволяє реалізувати умови для повноцінного освоєння учнями професій туристичного, ресторанного сервісу.

Річний прибуток “Перлини” достатньо значний. Але найголовніше – іде навчання професії в реальному житті, в реальних виробничих умовах.

Ось так, дуже коротко про три стратегічні дороги профтехосвіти. Насправді їх значно більше. Важливо, щоб на цих дорогах наші діти знайшли свої стежки і стали в світі потрібні і щасливі.

Насамкінець доповідаю, що спільно з роботодавцями напередодні з'їзду завершено масштабну роботу по створенню Національної рамки кваліфікацій. Вона стане локомотивом удосконалення змісту всієї освіти, оскільки встановлює наскрізні кваліфікаційні вимоги до всієї системи освіти впродовж життя.

На основі Рамки будуть створюватися кваліфікаційні характеристики кожної професії, що дозволять секторам економіки і роботодавцям стати реальними замовниками у підготовці кадрів.

Шановні колеги!

Важливою складовою проекту Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки є вища освіта. Фундаментальною передумовою її реформування є створення нової законодавчої бази. Тому, на розгляд делегатів З'їзду виноситься також **новий Закон України “Про вищу освіту”**.

Звертаю увагу, що проект Закону у різних редакціях розглядався, дискутував, обговорювався уже впродовж трьох років. При трьох Урядах і трьох Міністрах.

Нову редакцію законопроекту схвалено регіональними радами ректорів (директорів) вищих навчальних закладів, Спілкою ректорів вищих навчальних закладів України, багатьма громадськими організаціями, погоджено Міністерством фінансів, Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством соціальної політики та Міністерством юстиції.

Враховуючи значимість законопроекту, його запропоновано обговорити і на З'їзді.

Хочу зазначити, що Секцією з вищої освіти та наукової роботи З'їзду, засідання якої відбулося 27 жовтня, проект Закону України “Про вищу освіту” розглянули і рекомендовано З'їзду схвалити його.

Проект Закону відповідає Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, а основні його положення ґрунтуються на національних традиціях і європейському досвіді. Ми зробимо для народних депутатів порівняльні таблиці і з польським законом і з іншими.

Коротко основні ідеї Закону такі.

1. Розширення автономії щодо інституційних, академічних та фінансових прав вищих навчальних закладів. Вони визначені як головні засади державної політики з питань вищої освіти (це більше 30 нових норм).

2. Звужено систему органів виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні вищі навчальні заклади.

3. Структуру вищої освіти адаптовано до вимог Європейського простору вищої освіти, що закладає умови для полегшення визнання дипломів, академічної та професійної мобільності, реалізації можливості освіти упродовж життя. Передбачено, зокрема, рівні вищої освіти бакалавр, магістр, доктор філософії (Ph.D) із збереженням, як національної особливості, рівнів молодшого спеціаліста і доктора наук.

Збільшено строк навчання за рівнем магістра до півтора-двох років, а в аспірантурі за рівнем доктора філософії з трьох до чотирьох років.

4. Змінено підходи до типів вищих навчальних закладів та створення філій, що є важливим для оптимізації мережі вищих навчальних закладів. Зокрема, визначено типи вищих навчальних закладів – університет, академія, коледж, професійний коледж.

5. Нарешті передбачено законодавче врегулювання зовнішнього незалежного оцінювання знань та умінь осіб, які бажають здобувати вищу освіту на основі повної загальної середньої освіти.

6. Посилено інноваційну складову діяльності університету та чітко визначено організаційно-правові форми впровадження інновацій. Право університетів створювати підприємства з партнерами або самостійно.

7. Внесено зміни до фінансової самостійності, правового режиму майна вищих навчальних закладів та користування земельними ділянками. Можна продовжувати 8, 9 пункти.

Чи є межа досконалості нормативного акту? Є. Межа закінчується в момент прийняття Закону.

Але треба врахувати те, що повноцінну реалізацію законопроекту забезпечать майже сто підзаконних нормативно-правових документів, постанов Кабінету Міністрів України, в яких можна буде розвинути та конкретизувати ту чи іншу норму.

Політичні ігри і танці навколо такого важливого Закону неминучі. Але перетворювати їх у “марлезонський балет” не можна.

Ми є відповідальними за якісну законодавчу базу освіти і перед нашим суспільством, і перед європейською спільнотою, адже освітній простір не має меж.

Шановні колеги!

Якби мені сказали: “У Вас є ще 40 хвилин, виступайте, але без права повторюватись”. Надав би відповідь: “Без проблем, у нас проблем вистачає”.

Серед тем, що не порушувалися, надважлива – підвищення кваліфікації, атестації кадрів. Тут більш ніж достатньо формалізму, помилок, дрімучості, “паперових Говерл і Еверестів”. І як з’ясувалося, протидіяти і боротись з цим найважче.

Нова, але вже популярна і перспективна тема – освіта “третього покоління”. Для нашого старіючого суспільства вона вкрай необхідна. Будемо її активно розвивати, реалізуючи в рамках стратегії загальноєвропейську програму “Освіта впродовж життя”.

Зрозуміло, що тема номер один для України – це здоров’я наших дітей. Ще раз підтвердимо це в стратегії і звернемося до всіх вчителів і вихователів: “Не вчїть за рахунок здоров’я, воно найдорожче”. Лікар і вчитель повинні стати найкращими друзями і соратниками.

Сподіваюсь, що безліч інших проблем і пропозицій, а головне шляхів їх вирішення, визначать всі, хто вийде на трибуну з’їзду.

На завершення хочу зробити від імені Міністерства коротку заяву.

Ми не прибічники пустих і фасадних реформ. Ми розуміємо, що в освіті будь-які зміни потребують точного розрахунку, тривалого часу і виважених дій. Обманювати себе – мабуть, півбіди. Значно гірше казати неправду вчителям, дітям і батькам. Нехай це роблять ті, хто до цього звик. Завтра буде краще ніж сьогодні лише за умови важкої роботи, сміливих рішень, спільних зусиль.

Нам треба розуміти, що Україна у нас одна. Діти – всі – наші. Відповідальність за Україну і дітей – спільна.

Дякую за роботу!

НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА 2012–2021 РОКИ

Вступ

Національна стратегія визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури та змісту системи освіти.

Розробка Національної стратегії розвитку освіти зумовлена необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її в європейський і світовий освітній простір.

Освіта належить до найважливіших напрямків державної політики України. Держава виходить з того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості.

З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Національна стратегія визначає основні напрями і шляхи реалізації ідей та положень Національної доктрини розвитку освіти, здійснення реформування освіти впродовж найближчих 10 років у нових соціально-економічних умовах.

I. Мета і пріоритетні напрями Національної стратегії розвитку освіти

1.1. Мета Національної стратегії розвитку освіти

Метою Національної стратегії розвитку освіти на наступне десятиріччя є:

- підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки, кожного громадянина;
- забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання упродовж життя.

1.2. Стратегічні напрями розвитку освіти

Стратегія розвитку національної системи освіти має формуватись адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, чим забезпечити стійкий рух і розвиток України в першій половині XXI століття, інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній простір.

Ключовими напрямами державної освітньої політики мають стати:

- реформування системи освіти на основі філософії “людиноцентризму” як стратегії національної освіти;
- оновлення законодавчо-нормативної бази системи освіти, адекватної вимогам часу;
- модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку;
- створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти;

- побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;
- забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя;
- формування здоров'язбережувального середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі;
- інформатизація освіти, удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки;
- забезпечення національного моніторингу системи освіти;
- підвищення соціального статусу педагогів;
- створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти.

II. Сучасний стан розвитку освіти

2.1. Аналіз сучасного стану національної системи освіти

В Україні створено законодавче поле для функціонування освітньої галузі, усіх її рівнів: закони, що регулюють функціонування галузей освіти, нормативно-правові акти щодо забезпечення життєдіяльності навчальних закладів різних типів і форм власності, організації різних форм освіти.

Останніми роками внесено важливі зміни до чинного законодавства стосовно дошкільної і загальної середньої освіти, визначено 11-річну структуру середньої загальноосвітньої школи, запроваджено обов'язковість дошкільної освіти для всіх дітей старшого дошкільного віку, затверджено Положення про освітній округ, нову редакцію Положення про загальноосвітній навчальний заклад, Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, Положення про екстернатну форму навчання, ухвалено Концепцію загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту, розроблено нову редакцію Концепції профільного навчання, Концепцію літературної освіти, Концепцію розвитку інклюзивної освіти та інші.

З метою прискорення процесу реформування освітньої галузі на виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” на урядовому рівні прийнято низку надзвичайно важливих для освіти державних цільових програм: розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року; розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року; підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року; розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки; впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій “Сто відсотків”; Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів на 2012–2020 роки.

Продовжується робота, спрямована на реалізацію державних програм, направлених на: інформатизацію та комп'ютеризацію загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, упровадження інформаційних та комунікаційних технологій в освіті і науці; забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін; роботу з обдарованою молоддю, забезпечення програми “Шкільний автобус” тощо.

За десять років, що минули від попереднього з'їзду працівників освіти, здійснено серйозні кроки щодо реалізації ідей і положень Національної доктрини розвитку освіти, реформування освіти згідно з потребами громадян і держави, підвищення її якості, доступності та конкурентоспроможності.

За цей час запроваджено державні освітні стандарти, модернізовано зміст та вдосконалено організацію всіх ланок освіти, створено національні підручники, запроваджено профільне навчання у старшій школі, зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень

випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Понад 95 відсотків загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів забезпечено сучасними навчальними комп'ютерними комплексами, 85 відсотків шкіл та 98 відсотків ПТНЗ підключено до мережі Інтернет, започатковано організацію інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, у вищій освіті впроваджуються принципи Болонського процесу, кредитно-модульна система навчання.

В Україні створено систему безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну мову національної меншини та іноземні мови.

Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур.

У непростих демографічних та соціально-економічних умовах здійснюється модернізація мережі навчальних закладів різних типів, реорганізація і кооперація їх з метою більш ефективного використання матеріально-технічних, кадрових, фінансових та управлінських ресурсів для забезпечення доступності та якості освіти.

Ускладнення демографічної ситуації, а саме зменшення кількості учнів, змусило скоротити за 10 останніх років майже 1 тис. шкіл. З метою доступності якісної освіти для кожної дитини ведеться пошук альтернативних моделей організації освіти, зокрема створення у сільських районах освітніх округів, яких нині функціонує майже 1,5 тис.

Останніми роками призупинено процес необґрунтованого закриття дошкільних навчальних закладів, відновлено діяльність щодо формування їх мережі відповідно до потреб населення.

Також у цей період відбулися значні позитивні зрушення у бібліотечно-інформаційному забезпеченні педагогічної освіти і науки. Вагому роль тут відіграло заснування Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського та створення мережі освітянських бібліотек МОНмолодьспорту України та НАПН України. Зокрема, здобутком є те, що вперше в Україні формується повноцінний галузевий інформаційний ресурс на різних носіях; створено веб-портали та сайти у провідних бібліотеках, через які надається доступ до інформаційних ресурсів віддаленим користувачам; формуються електронні ресурси, зокрема електронні каталоги, повнотекстові бази, електронні бібліотеки.

Свідченням позитивних якісних змін у забезпеченні розвитку національної освіти став Форум міністрів освіти європейських країн “Школа XXI століття: Київські ініціативи”, на якому проголошено сім напрямів євроінтеграції дошкільної та середньої освіти і проекти практичних дій по кожному з них (“Дошкільна освіта”; “Спільна історія без розділових ліній”; “Толерантність”; “Через мову до взаєморозуміння”; “ІКТ – освіта без кордонів”; “Від шкіл-партнерів до партнерів-країн”; “Новій освіті Європи – новий європейський учитель”).

Водночас глибина освітніх реформ, якість і ефективність роботи навчальних закладів і установ системи національної освіти не можуть повністю задовольнити сучасні потреби особистості і суспільства.

Нинішній рівень освіти в Україні не дає їй змоги повною мірою виконувати функцію ключового ресурсу соціально-економічного розвитку країни і підвищення добробуту громадян. Залишається низькою престижність освіти і науки у суспільстві.

Задекларовані у попередні десятиріччя стратегічні завдання щодо забезпечення рівного доступу дітей і молоді до якісної освіти, її стабільного та сучасного розвитку, демократизації управління не набули повної реалізації.

Зміст і організація національної освіти недостатньо переорієнтовані на особистість дитини, на формування у дітей і молоді життєво важливих компетентностей, активної їх соціалізації.

Викликає тривогу незадовільний стан здоров'я та низький рівень морального, культурного і духовного розвитку молоді.

Не повністю задовольняє потреби населення мережа дошкільних і позашкільних навчальних закладів, стан їх навчально-матеріальної бази, забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами.

Потребує якісного поліпшення освіта дорослих, діяльність закладів післядипломної педагогічної освіти, структурних підрозділів вищих навчальних закладів, на базі яких здійснюється перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Актуальними є реалізація в освітніх програмах ідеї родинності, посилення ролі сім'ї у вихованні дітей, розширення можливості впливу родин учнів на навчально-виховний процес.

Залишається критичним стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи освіти, низьким рівень оплати праці працівників освіти і науки.

Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливостей і свободи вибору в освіті, модернізації змісту освіти і організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвитку державно-громадської моделі управління.

Ключовим завданням освіти у XXI сторіччі є розвиток мислення, орієнтованого на стає майбутнє.

Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а здатності самостійно їх застосовувати в нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян.

2.2. Основні проблеми, виклики та ризики

Розбудова національної системи освіти в умовах становлення України як самостійної незалежної держави з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя, історичних викликів XXI століття вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішній історичній епосі.

Серед цих проблем:

- недостатня відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці;
- обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій населення (сільські діти, особи з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів);
- відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального і духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді;
- падіння суспільної моралі, що призвело до бездуховності, низької культури поведінки частини учнівської та студентської молоді;
- недосконалість змісту освіти: державних стандартів освіти, навчальних планів, програм та підручників;
- низький рівень забезпечення навчальних закладів якісними підручниками;
- недостатня зорієнтованість структури і змісту професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на потреби ринку праці та сучасні економічні виклики;
- невідпрацьованість ефективної системи працевлаштування випускників ВНЗ, їх професійного супроводу, виплати грошової допомоги фахівцям педагогічної галузі;
- недостатній розвиток мережі дошкільних навчальних закладів;
- недосконалість системи національного моніторингу та оцінювання якості освіти;

- повільне здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи освіти, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій;
- недостатній рівень соціально-правового захисту учасників навчально-виховного процесу, відсутність цілісної системи соціально-економічних стимулів у педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення навчальних закладів; слабка мотивація суспільства та бізнесу до інвестування в освіту;
- наявність у системі освіти фактів корупції, неефективного використання фінансових і матеріальних ресурсів, “розбазарювання” приміщень навчальних закладів;
- відсутність систем мотивацій, стимулювання інноваційної діяльності в системі освіти та нівелювання ризиків негативних наслідків зазначеної діяльності;
- неефективність управління системою та закладами освіти, недостатній розвиток самоврядування навчальних закладів, залучення до управління громадських інституцій, роботодавців та інших користувачів освітніх послуг.

Труднощі перебудовного періоду, процеси певної соціально-економічної нестабільності, екологічні проблеми спричиняють певні ризики, які можуть ускладнити реалізацію цілей і завдань Національної стратегії розвитку освіти. Серед них:

- нестабільність економіки, обмеженість ресурсів для забезпечення системної реалізації усіх завдань і заходів, передбачених стратегією;
- розшарування суспільства за матеріальним становищем сімей;
- негативний вплив ускладненої демографічної ситуації;
- несприйняття частиною суспільства запропонованих реформ;
- неготовність певної частини освітян до інноваційної діяльності;
- недостатня підготовленість органів управління освітою до комплексного вирішення нових завдань, до координації діяльності усіх служб і інституцій.

2.3. Основні завдання Національної стратегії розвитку освіти

Модернізація і розвиток освіти та науки повинні набути випереджального неперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються у світі й Україні. Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямоване на забезпечення економічного зростання країни та вирішення соціальних проблем суспільства, необхідних для подальшого навчання і розвитку особистості. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства.

Зусилля органів управління освітою всіх рівнів, науково-методичних служб за підтримки всього суспільства та держави мають бути зосереджені на реалізації пріоритетних напрямів розвитку освіти, подоланні наявних проблем, вирішенні перспективних завдань сталого розвитку, серед яких:

- розроблення нової, удосконалення чинної законодавчої та нормативно-правової бази;
- оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистісної орієнтації, урахування світового досвіду та принципів сталого розвитку; перехід від процесної до результатної, компетентнісної парадигми освіти;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для реалізації конституційного права на освіту кожним громадянином України незалежно від місця проживання і форм отримання освіти; створення умов для освіти дорослих;
- перебудова навчально-виховного процесу на засадах “розвиваючої педагогіки”, спрямованої на раннє виявлення потенціалу (задатків) у дітей та їх найбільш повне розкриття з урахуванням вікових та психологічних особливостей;

- забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин, створення умов для вивчення іноземних мов;
- побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності;
- забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі, створення сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу;
- посилення мовної, інформаційної, екологічної, економічної, правової підготовки учнів та студентів;
- створення здоров'язбережного освітнього середовища; розробка ефективної системи інклюзивної освіти;
- удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів системи освіти; підвищення їх управлінської культури;
- забезпечення домінуючої відповідальності інституту родини за освіту і виховання дітей;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій педагогічним і науково-педагогічним, бібліотечним та іншим працівникам системи освіти, підвищення їх соціального статусу та престижу педагогічної професії, умов для професійного вдосконалення та творчості;
- створення сучасної матеріально-технічної бази для системи освіти, забезпечення умов для розвитку індустрії сучасних засобів навчання (навчально-методичних, електронних, технічних, інформаційно-комунікаційних тощо);
- розвиток системи державно-громадського управління освітою, забезпечення об'єктивного оцінювання якості освітніх послуг;
- розроблення ефективних механізмів фінансово-економічного забезпечення освіти, належної оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти необхідно забезпечити:

а) у дошкільній освіті:

– відновлення роботи закритих у попередні роки дошкільних навчальних закладів, розширення їх мережі до повного задоволення потреб населення;

– стовідсоткове охоплення обов'язковою дошкільною освітою усіх дітей п'ятирічного віку через урізноманітнення форм її здобуття;

– створення оптимальних організаційно-педагогічних, санітарно-гігієнічних, навчально-методичних і матеріально-технічних умов для функціонування дошкільних навчальних закладів;

– розширення мережі навчально-виховних комплексів типу “дитсад–школа”, відкриття груп та дошкільних закладів різних типів та форм власності (у тому числі корпоративних, сімейних дитячих садків), формування дошкільних груп для надання освітніх послуг за скороченим режимом занять тощо;

– оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти (державний стандарт) та чинних програм розвитку дитини, зокрема програм “Я у світі”, “Впевнений старт”;

б) у загальній середній освіті:

- обов'язкове здобуття всіма дітьми і молоддю шкільного віку повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених Державним освітнім стандартом;
- здійснення оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, потреб громадян та суспільства; урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для сільських дітей, створення умов для розвитку мережі недержавних загальноосвітніх навчальних закладів;
- перебудову та оновлення змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу на засадах дитиноцентризму, особистісної орієнтації, компетентнісного підходу;
- підвищення ефективності навчально-виховного процесу на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, педагогічних інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій;
- створення умов для диференціації навчання, посилення професійної орієнтації та допрофільної підготовки, забезпечення профільного навчання, індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів відповідно до їх особистісних потреб, інтересів та здібностей;
- розвиток та підтримку системи роботи з обдарованими дітьми та учнівською молоддю;

в) в освіті дітей з особливими потребами:

- розроблення методики раннього виявлення та проведення діагностики дітей з особливими потребами;
- збереження і вдосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами;
- відкриття дошкільних груп компенсуючого типу для дітей з особливими потребами у сільській місцевості;
- розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання у дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку;
- пріоритетне фінансування та навчально-методичне і матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, що надають освітні послуги дітям і молоді з особливими потребами; забезпечення архітектурної, транспортної та інформаційної доступності освітніх закладів для навчання дітей цієї категорії;

г) у позашкільній освіті:

- збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів для забезпечення рівного доступу дітей та молоді з урахуванням їх особистісних потреб до навчання, виховання, розвитку та соціалізації засобами позашкільної освіти (довести охоплення позашкільною освітою дітей шкільного віку до 45–50 відсотків);
- удосконалення механізму фінансування системи позашкільної освіти шляхом внесення змін до Бюджетного кодексу;
- належне навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення позашкільних навчальних закладів;
- підвищення соціального статусу педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів;
- удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів для позашкільної освіти;
- державну підтримку програмно-методичного забезпечення системи позашкільної освіти шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правових актів;
- використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості;
- розвиток та підтримку системи роботи з обдарованою і талановитою молоддю;
- урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, удосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу;

д) у професійно-технічній освіті:

– розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з професій широких кваліфікацій; оновлення та затвердження оптимального переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників (скорочення їх кількості на основі інтеграції);

– оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці; розширення їх автономії, створення навчально-виробничих комплексів;

– удосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідно до реальних потреб економіки, регіональних ринків праці, запитів суспільства;

– удосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів професійно-технічної освіти на базі вищих навчальних закладів та профільних ПТНЗ;

– утворення на базі діючих навчально(науково)-методичних кабінетів професійно-технічної освіти центрів забезпечення нової якості професійно-технічної освіти;

– відкриття до кінця 2016 року 27 навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням для здійснення перепідготовки незайнятого населення та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів професійно-технічної освіти;

е) у вищій освіті:

– завершення розроблення та прийняття Верховною Радою України Закону України “Про вищу освіту (нова редакція)” та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національної рамки кваліфікацій”;

– централізацію управління вищою освітою, реформування та оптимізацію мережі вищих навчальних закладів, приведення її у відповідність з потребами розвитку національної економіки та запитами ринку праці; створення дослідницьких університетів, розширення автономії ВНЗ;

– перегляд та затвердження Переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників;

– розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід в освіті, узгоджених з новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій;

– розширення взаємодії ВНЗ з установами НАН та НАПН щодо розвитку наукових досліджень у галузі вищої освіти;

– створення нормативно-правової бази щодо мотивації роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, участі в розробці стандартів вищої освіти, надання баз для проходження практики студентами та першого робочого місця випускникам;

– розроблення цілісної системи пошуку та відбору на навчання талановитої молоді, її наукового та професійного зростання і подальшого супроводження у кар’єрному рості;

– подальше удосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти як передумови забезпечення рівного доступу до навчання у вищій школі;

– переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів через цільове фінансування;

є) у післядипломній освіті:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення системи післядипломної педагогічної освіти; розроблення стандартів післядипломної педагогічної освіти, зорієнтованих на модернізацію системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних, науково-педагогічних працівників та керівників навчальних закладів;

– реалізацію сучасних технологій професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів системи освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку освіти;

– забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку.

III. Механізми реалізації Національної стратегії розвитку освіти

3.1. Оновлення нормативно-правової бази системи освіти

Формування законодавчо-нормативної бази має визначати правові, організаційні, фінансові засади інноваційного розвитку системи національної освіти в контексті глобалізаційних тенденцій і викликів часу. Її оновлення включає підготовку низки нових законодавчих і нормативно-правових актів та вдосконалення нині чинних, а саме:

- пропозиції щодо внесення змін до статті 53 Конституції України в частині вдосконалення структури національної освіти відповідно до її міжнародної стандартної класифікації;
- внесення змін до Бюджетного кодексу України в частині включення видатків на дошкільну та позашкільну освіту до переліку тих, які здійснюються з місцевих бюджетів різних рівнів і враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів;
- удосконалення системи оплати праці педагогічних, науково-педагогічних працівників, спеціалістів та інших працівників закладів і установ освіти, спрямоване на забезпечення державних гарантій, встановлених статтею 57 Закону України “Про освіту”;
- розроблення і прийняття Кодексу законів України про освіту, а також Законів України: “Про вищу освіту (нова редакція)”; “Про професійно-технічну освіту (нова редакція)”; “Про внесення змін до Закону України “Про охорону дитинства””;
- внесення змін до законодавства в частині: подолання негативних наслідків демографічної кризи, забезпечення підтримки дошкільної і шкільної освіти на селі (розвиток альтернативних моделей організації освіти, запровадження коригуючих коефіцієнтів для визначення нормативів фінансування малокомплектних шкіл, зменшення нормативів наповнюваності класів і груп тощо); врегулювання питання щодо підготовки молодших спеціалістів на базі вищих професійних училищ та професійних коледжів;
- визначення рівня посадового окладу працівників першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки в розмірі не нижче мінімальної заробітної плати із застосуванням його для встановлення посадових окладів за всіма тарифними розрядами;
- підвищення заробітної плати та забезпечення соціальних гарантій педагогічним працівникам системи позашкільної освіти на рівні педагогічних працівників системи загальної середньої освіти; врегулювання питання щодо пенсійного забезпечення педагогічних працівників на рівні 80–90 відсотків від їх заробітної плати;
- розроблення механізмів надання пільгових кредитів на будівництво та придбання житла педагогічним і науково-педагогічним працівникам;
- розроблення, затвердження та впровадження Національної рамки кваліфікацій;
- розроблення, затвердження та впровадження в освітню практику положень:
- про післядипломну освіту;
- про дистанційну форму навчання в системі загальної середньої та позашкільної освіти;
- про ресурсні центри дистанційного навчання;
- про атестацію керівників навчальних закладів;
- про соціально-педагогічний патронат;
- а також інших нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення системи освіти, підвищення її якості;
- розроблення:

порядку формування державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників, фахівців з вищою освітою; переліку та нормативів платних освітніх послуг;

методики науково обґрунтованого прогнозування ринку праці з урахуванням програм розвитку галузей економіки;

нових Державних санітарних норм і правил утримання навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу; нових нормативних вимог щодо проектування та будівництва приміщень дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів; нормативних вимог, зокрема: до проектування та будівництва ДНЗ, санітарно-гігієнічних вимог до утримання приміщень дошкільних навчальних закладів;

нормативно-правових актів із питань бібліотечно-інформаційного забезпечення суб'єктів навчально-виховного процесу;

- затвердження:

Переліку кваліфікаційних характеристик педагогічних і науково-педагогічних працівників навчальних закладів;

Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах;

- створення правових та економічних механізмів стимулювання роботодавців та інвесторів щодо їхньої участі у зміцненні навчально-матеріальної бази системи освіти, розвитку професійно-технічних і вищих навчальних закладів та відновленні трудових ресурсів країни;
- створення рівноправних умов для використання приміщень і отримання комунальних послуг з боку навчальних закладів усіх форм власності;
- удосконалення нормативно-правової бази з пріоритетних напрямів забезпечення життєдіяльності навчальних закладів, зокрема з питань: управління освітою на всіх рівнях, проведення моніторингу та оцінювання якості освіти;
- матеріально-технічного та інформаційно-комунікаційного забезпечення навчальних закладів;
- правового захисту освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як об'єктів інтелектуальної власності; встановлення пільгового порядку відвідування учнями, вихованцями та студентами театрів, музеїв, виставок тощо;
- механізмів забезпечення педагогічних працівників сільської місцевості безоплатним житлом з опаленням і освітленням, підвезенням їх до місця роботи тощо.

3.2. Удосконалення структури системи освіти

Розбудова сучасної структури освітньої галузі має забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти і всіх її підсистем; реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті.

Удосконалення структури системи освіти передбачає:

- удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази з метою приведення структури і змісту дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти у відповідність до європейських стандартів;
- розроблення наукових підходів до ефективної оптимізації мережі навчальних закладів усіх підсистем освіти;
- сприяння розбудові мережі дошкільних навчальних закладів різних форм власності для задоволення потреб громадян у здобутті обов'язкової дошкільної освіти дітьми, які досягли п'ятирічного віку;
- урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для сільських дітей: створення освітніх округів, ресурсних центрів дистанційного навчання, філій

базових шкіл, домашніх шкіл типу “школа-родина”, дошкільних навчальних закладів сімейного типу тощо;

- створення умов для здобуття вихователями дошкільних навчальних закладів вищої фахової освіти на рівні не нижчому бакалавра-фахівця;
- диференціацію та оптимізацію мережі професійно-технічних, вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти в контексті потреб розвитку національної економіки та запитів роботодавців;
- системне реформування структури вищої освіти через упровадження її рівнів: освітньо-кваліфікаційних – молодший спеціаліст, бакалавр, магістр; освітньо-наукового – доктор філософії; наукового – доктор наук;
- розширення організаційно-правових засад функціонування підготовчих відділень у складі вищих навчальних закладів;
- запровадження у ПТНЗ дворівневої підготовки: перший рівень – кваліфікований робітник, другий рівень – молодший спеціаліст (майстер, технік);
- перебудову системи післядипломної освіти відповідно до запитів народного господарства, потреб педагогічних і науково-педагогічних кадрів; закріплення за обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти статусу вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації;
- розширення мережі профільних ПТНЗ як бази підвищення кваліфікації майстрів виробничого навчання;
- розвиток мережі закладів позашкільної освіти за місцем проживання, у тому числі у сільській місцевості.

3.3. Модернізація змісту освіти

Зміст освіти відіграє ключову роль у розбудові національної системи освіти, забезпеченні її інноваційного розвитку, приведенні у відповідність до європейських та світових стандартів. Його модернізація передбачає:

- розроблення і впровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти, нових державних стандартів загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на основі Національної рамки кваліфікацій та компетентісно орієнтованого підходу в освіті, необхідності підготовки фахівців для сталого розвитку з новим екологічним мисленням; узгодження освітньо-кваліфікаційних характеристик та навчальних програм із професійними кваліфікаційними вимогами;
- модернізацію навчальних планів, програм та підручників навчальних закладів відповідно до оновлених державних стандартів; створення інтегрованих навчальних планів професійно-технічних навчальних закладів III атестаційного рівня, вищих навчальних закладів I–II та III–IV рівнів акредитації;
- забезпечення оптимального співвідношення у змісті шкільної освіти: інваріантної і варіативної частин; суспільно-гуманітарної, природничо-математичної, технологічної і оздоровчої складових;
- запровадження у загальноосвітніх навчальних закладах більш раннього вивчення іноземних мов, основ інформатики;
- розвантаження навчальних планів і програм за рахунок диференціації й інтеграції їх змісту, розширення міжпредметних зв'язків, скорочення кількості обов'язкових предметів і профілів у старшій школі, вилучення другорядного і надмірно ускладненого матеріалу;
- розроблення базового змісту позашкільної освіти та нових навчальних програм за напрямками позашкільної освіти на основі компетентісного підходу;
- приведення у відповідність до європейських стандартів норм навчального навантаження викладачів ВНЗ;

- розроблення на основі моніторингу ринку праці Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах;
- оновлення змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників для професійно-технічних навчальних закладів та професійних коледжів;
- розширення практики підготовки педагогічних працівників за інтегрованими програмами (у тому числі за поєднаними спеціальностями на рівні магістра);
- визначення професій, спеціальностей та кваліфікацій з підготовки фахівців для сфери інформаційно-комунікаційних технологій.

3.4. Забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді

Система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі.

Ядром державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності.

Реалізація цих завдань передбачає:

- переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології загалом, тобто на європейські гуманістичні цінності й виміри;
- розроблення та реалізацію Концепції національного виховання;
- забезпечення відповідності змісту і якості виховання актуальним проблемам та перспективам розвитку особистості, суспільства, держави;
- взаємодію сім'ї, освітніх установ, органів управління освітою, дитячих і молодіжних громадських організацій, широких верств суспільства, місцевої громади, бізнесових структур, релігійних конфесій у вихованні і соціалізації дітей та молоді;
- розроблення цілісної системи виявлення та психолого-педагогічного супроводу обдарованої молоді, забезпечення умов для її розвитку, соціалізації та подальшого професійного зростання;
- розроблення програми превентивного виховання дітей і молоді в системі освіти; формування ефективної та дієвої системи профілактики правопорушень, дитячої бездоглядності та безпритульності;
- розроблення інваріантних моделей змісту виховання в закладах освіти з урахуванням сучасних соціокультурних ситуацій, цінностей виховання та навчання;
- посилення впливу літератури та мистецтва на виховання і розвиток дітей та молоді;
- створення на державному телебаченні навчально-пізнавальних передач для молоді з науково-технічного, еколого-натуралістичного, естетичного, туристично-краєзнавчого та інших напрямів позашкільної освіти;
- впровадження програм підготовки молоді до подружнього життя та формування відповідального батьківства;
- формування здорового способу життя як складової виховання, збереження і зміцнення здоров'я дітей і молоді, забезпечення їх збалансованого харчування, диспансеризації;
- збільшення рухового режиму учнів шкільного віку за рахунок уроків фізичної культури, спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи в позаурочний час;

- удосконалення фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи у закладах системи освіти та інших відомств (розширення кількості спортивних гуртків, секцій і клубів з обов'язковим кадровим, фінансовим, матеріально-технічним забезпеченням їх діяльності);
- оновлення методології фізичного виховання дітей та молоді з безпосереднім валеологічним супроводом усього процесу навчання і виховання дітей з різними фізичними та освітніми можливостями;
- посилення взаємодії органів управління освітою і навчальних закладів із засобами масової інформації у справі виховання і розвитку підростаючого покоління, недопущення шкідливого інформаційно-психологічного впливу засобів медіаіндустрії на дітей;
- створення системи психолого-педагогічної та медико-соціальної підтримки та реабілітації сім'ї;
- розроблення критеріїв оцінювання якості і результативності виховної діяльності навчальних закладів.

3.5. Інформатизація освіти

Пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Це досягається шляхом:

- забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу;
- формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти; застосування у навчально-виховному процесі та бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій поряд з традиційними засобами;
- розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуск електронних підручників.

Заходи, спрямовані на забезпечення інформатизації освіти, передбачають:

- створення інформаційної системи підтримки освітнього процесу, спрямованої на реалізацію її основних функцій (забезпечення навчання, соціалізація, внутрішній контроль за виконанням освітніх стандартів тощо);
- стовідсоткове забезпечення навчальними комп'ютерними комплексами загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів, а також вищих та професійно-технічних навчальних закладів державної форми власності;
- поступове забезпечення навчальними комп'ютерними комплексами загальноосвітніх навчальних закладів I та I–II ступенів, дошкільних і позашкільних навчальних закладів, а також опорних навчальних закладів освітніх округів мультимедійним обладнанням;
- оновлення застарілого парку комп'ютерної техніки;
- створення електронних підручників та енциклопедій навчального призначення;
- поступове забезпечення спеціальних навчальних закладів (груп, класів) корекційними комп'ютерними програмами;
- розвиток мережі електронних бібліотек на всіх рівнях освіти;
- створення системи дистанційного навчання, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні;

- забезпечення навчально-виховного процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій; доступу закладів освіти до світових інформаційних ресурсів;
- створення відкритої мережі освітніх ресурсів, у тому числі на основі інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського і мережі освітянських бібліотек НАПН України та МОНмолодьспорту України;
- створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері управління навчальними закладами, інформаційно-технологічного забезпечення моніторингу освіти.

3.6. Посилення кадрового потенціалу системи освіти

Сучасний розвиток суспільства вимагає удосконалення системи педагогічної та післядипломної освіти педагогічних та науково-педагогічних працівників відповідно до умов соціально орієнтованої економіки та інтеграції України в європейське і світове освітнє співтовариство.

Основними завданнями педагогічної освіти є:

- забезпечення кваліфікованими педагогічними і науково-педагогічними кадрами дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, науково-методичних установ і закладів післядипломної педагогічної освіти;
- забезпечення навчальних закладів усіх типів і форм власності практичними психологами і соціальними педагогами (як мінімум, одна ставка на заклад незалежно від кількості дітей, учнів);
- приведення змісту фундаментальної, психолого-педагогічної, науково-методичної, інформаційної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників до вимог інформаційного суспільства та змін, що відбуваються в соціально-економічній, духовній та гуманітарній сферах;
- модернізація навчальної діяльності вищих педагогічних навчальних закладів, які здійснюють підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників, на основі інтеграції традиційних педагогічних та новітніх інформаційно-комунікаційних технологій навчання, а також створення нового покоління підручників, навчальних посібників і дидактичних засобів;
- запровадження двоциклової підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра та забезпечення мобільності українських педагогів і викладачів з вищою освітою на європейському просторі;
- реформування та оптимізація мережі вищих навчальних закладів та закладів післядипломної педагогічної освіти, перебудова їх діяльності на основі запровадження компетентісно та особистісно орієнтованих підходів до організації процесу неперервної освіти педагогів;
- запровадження системи обов'язкової магістерської підготовки керівників навчальних закладів за спеціальністю “Управління навчальним закладом” та атестації керівників загальноосвітніх навчальних закладів як управлінців;
- розширення практики підготовки педагогічних працівників для роботи в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах за поєднаними спеціальностями або спеціальністю і спеціалізацією;
- забезпечення підготовки педагогічних працівників за спеціальністю “Професійна освіта” (за профілем) для системи професійно-технічної освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра з присвоєнням кваліфікацій майстра виробничого навчання, викладача практичного навчання за відповідною

галузю виробництва або сферою обслуговування, інженера-педагога та викладача дисциплін професійно-теоретичної підготовки у відповідній галузі виробництва або сфері обслуговування.

Підготовка педагогічних кадрів здійснюватиметься в педагогічних коледжах, академіях, університетах, а також класичних університетах за умови виконання ними вимог стандартів вищої освіти з педагогічних спеціальностей не нижче освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра.

Із цією метою передбачається реорганізація педагогічних училищ (технікумів) у педагогічні коледжі, які функціонуватимуть як структурні підрозділи педагогічних чи класичних університетів або як самостійні вищі навчальні заклади.

Формування контингенту студентів педагогічних спеціальностей здійснюватиметься на основі:

- визначення об'єктивної прогнозованої потреби дошкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів у педагогічних кадрах на регіональному та державному рівнях;
- педагогічної профорієнтації учнівської молоді з метою забезпечення їх особистісної готовності до педагогічної діяльності, урізноманітнення форм довузівської підготовки;
- забезпечення збільшення до 50 відсотків цільового прийому сільської молоді на педагогічні спеціальності з урахуванням регіональних потреб.

Вирішенню питання працевлаштування випускників-педагогів та їх закріплення на педагогічній роботі сприятиме продовження практики виплати одноразової адресної грошової допомоги в п'ятикратному розмірі мінімальної заробітної плати випускникам вищих навчальних закладів, які здобули освіту за напрямами і спеціальностями педагогічного профілю та уклали угоду про роботу в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах на строк, не менший трьох років. Передбачено розширення кола педагогічних працівників, які мають право на отримання цієї допомоги, шляхом долучення до нього педагогів дошкільних та позашкільних навчальних закладів, а також педагогічних працівників інших закладів системи загальної середньої освіти.

Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів має здійснюватися на умовах, що визначені тристоронньою угодою “випускник – вищий навчальний заклад – роботодавець”.

Важливими складовими державної кадрової політики мають стати:

- забезпечення соціальних гарантій учасникам навчального процесу, зокрема встановлених статтею 57 Закону України “Про освіту” та трудовим законодавством щодо удосконалення системи оплати праці педагогічних, науково-педагогічних працівників, спеціалістів та інших працівників закладів і установ освіти;
- стимулювання якісної педагогічної праці на підставі об'єктивної її оцінки згідно з вимогами кваліфікаційних характеристик;
- поліпшення житлових умов, забезпечення сільських педагогів безоплатним житлом з опаленням і освітленням, підвезенням до місця роботи тощо;
- створення умов для повноцінного відтворення працездатності педагогічних працівників, у тому числі через збереження і розвиток мережі санаторіїв-профілакторіїв закладів післядипломної педагогічної освіти.

3.7. Підтримка наукової та інноваційної діяльності

Сучасна філософія освіти і оновлена стратегія реформування освітньої сфери вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого і послідовного запровадження нових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності в освіті. Розвиток системи освіти в зазначеному напрямі ґрунтується на:

- рекомендаціях Нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти і навчання “Освіта і навчання 2020”, спрямованої на розбудову

інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання впродовж життя на реальність, доступну всім громадянам;

- забезпеченні пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу ВНЗ шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти і скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів у сфері науки;
- створенні ефективної системи методологічного, науково-методичного супроводу модернізації національної освіти, прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку системи освіти з використанням результатів моніторингових досліджень; генеруванні інноваційних ідей, їх визначенні, відборі та забезпеченні впровадження; формуванні відкритої інформаційно-аналітичної бази новацій в усіх підсистемах освіти;
- урахуванні синергетичного підходу до середовищних можливостей навчання – інновації, яка полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного (в т. ч. родинного) та ІКТ-середовища навчального закладу;
- осучасненні тематики пріоритетних напрямів наукових досліджень у вищих навчальних закладах та наукових установах освітньої галузі, у системі післядипломної педагогічної освіти, виконанні та відборі на конкурсних засадах проектів комплексних наукових досліджень і розробок, які здійснюються за кошти державного бюджету та залучених інвестицій;
- здійсненні практикоорієнтованих психолого-педагогічних досліджень з актуальних проблем розвитку освіти, зокрема: з'ясування нових концептуально-методологічних підходів до створення державних стандартів освіти нового покоління; розроблення інваріантної складової навчання з кожного предмета на основі компетентнісного підходу до навчання та норм психофізичного розвитку дитини і, особливо, педагогічних технологій, пов'язаних з діалогізацією навчання, гармонізуючим, здоров'язбережним навчанням;
- вивченні потреб і забезпеченні розвитку дітей особливих груп: обдарованих і з особливими потребами; розробці індивідуальних методик організації їх навчання та соціалізації, проектуванні особистісно розвивального середовища обдарованих дітей і молоді;
- розробленні ефективних моделей розвитку життєвої компетентності та інтеграції в суспільство дітей і молоді з особливими потребами шляхом сучасного науково-методичного забезпечення змісту корекційної та інклюзивної освіти;
- створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості і результативності навчальної та виховної діяльності закладів освіти, системи консультування, наукових експертиз фахівців-науковців НАН, НАПН України, інших наукових установ;
- створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні нових концептуальних моделей удосконалення окремих підсистем освіти; розробленні системи нівелювання ризиків негативних наслідків інноваційної діяльності в системі освіти.

3.8. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення системи освіти

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення освітньої галузі має створити передумови для надання громадянам якісної освіти відповідно до сучасних запитів кожної особистості і потреб інноваційного розвитку держави.

Досягнення цієї мети передбачає:

- забезпечення фінансування освітньої галузі як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів; перехід у фінансуванні навчальних закладів від принципу утримання навчальних закладів до принципу формування їх бюджетів, виходячи із чисельності контингенту та стандарту вартості навчання одного учня,

студента; встановлення обсягів фінансування освіти відповідно до законодавчо гарантованих норм, поступового збільшення їх до середніх показників європейських держав;

- оптимальне і цільове використання переваг ринкової економіки і сучасних технологій для досягнення інноваційного розвитку освіти та виконання її основних функцій; багатоканальне фінансування освіти через запровадження системи субсидій, грантів, кредитів, їх поєднання та диференціації у розрізі категорій отримувачів цих коштів (їх соціальний стан, стан здоров'я, згода на відпрацювання після закінчення навчання тощо);
- розроблення та впровадження диференційованих нормативів фінансування навчальних закладів усіх підсистем освіти з розрахунку на одного учня, дитину, вихованця, студента;
- внесення доповнення до Бюджетного Кодексу України в частині, що стосується фінансування дошкільної, позашкільної та спеціальної освіти;
- перегляд штатних нормативів дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів;
- розширення практики фінансування вищих навчальних закладів за контрактами із чітким визначенням конкретних результатів діяльності після закінчення терміну фінансування;
- розроблення нормативів платних освітніх послуг для різних ланок освіти;
- формування сучасної системи нормування та оплати праці в галузі освіти, виконання вимог законодавства щодо встановлення зарплати педагогічних працівників на рівні середньої у промисловості;
- підвищення рівня стипендіального забезпечення студентів та учнів відповідно до вимог законодавства, перегляд порядку стипендіального забезпечення учнів професійно-технічних навчальних закладів (на рівні стипендій для студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації);
- розроблення та запровадження системи стимулювання якісної педагогічної праці на підставі об'єктивної її оцінки з урахуванням вимог кваліфікаційних характеристик педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- внесення змін до законодавства в частині підвищення тарифного розряду педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів до рівня тарифного розряду педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів;
- забезпечення рівноправних умов для використання приміщень і отримання комунальних послуг з боку навчальних закладів усіх форм власності;
- розроблення, виготовлення та постачання навчальним закладам сучасного обладнання, засобів навчання, підручників та навчальних посібників, програмно-методичних матеріалів для здійснення навчально-виховного процесу в обсягах, передбачених державними освітніми стандартами;
- спрощення процедур проведення тендерів на закупівлю освітніх і наукових послуг;
- збільшення асигнувань на науково-дослідну та експериментальну діяльність у галузі освіти, доведення обсягів фінансування досліджень і розробок у вищих навчальних закладах до рівня, не меншого за 10 відсотків від загальних асигнувань на їх утримання; підвищення соціального статусу наукових та науково-педагогічних працівників;
- створення комплексу наукових, проектних, навчально-методичних та освітньо-експериментальних установ, навчальних закладів та виробничих підприємств, діяльність яких спрямована на проведення наукових досліджень, проектно-конструкторських та методичних розробок, виготовлення, модернізацію та експериментальну перевірку нових, оновлених і модернізованих навчальних

засобів та обладнання, їх доставку, впровадження, технічне обслуговування та надання методичної допомоги щодо їх використання в навчально-виховному процесі;

- комплектування фондів бібліотек освітянської галузі вітчизняною та зарубіжною літературою, електронними базами даних;
- збереження і розвиток мережі санаторіїв-профілакторіїв закладів післядипломної педагогічної освіти; матеріально-технічного оснащення для реалізації здоров'язбережних функцій системи освіти, організації культурно-розвивальної діяльності учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток будівництва та реконструкції приміщень навчальних закладів, проведення своєчасного їх ремонту, забезпечення матеріально-технічних і санітарно-гігієнічних умов для організації навчально-виховного процесу;
- розроблення механізмів стимулювання та заохочення бізнесу, роботодавців, фізичних і юридичних осіб до участі в розвитку системи освіти, зміцненні матеріально-технічної бази навчальних закладів (пільгове оподаткування, відстрочки у разі спрямування фінансових та матеріально-технічних активів на розвиток освіти, окремого навчального закладу тощо);
- вироблення і втілення в освітню практику ефективного адміністративного і фінансового менеджменту, режиму економії видатків на освіту, енергоощадних технологій.

3.9. Модернізація системи управління освітою

Управління освітою має здійснюватися на засадах інноваційних стратегій відповідно до принципів сталого розвитку, створення сучасних систем освітніх проектів та моніторингу; розвитку моделі державно-громадського управління, посилення ролі та взаємодії усіх суб'єктів освітньої політики, у якій особистість, суспільство й держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами.

Необхідно забезпечити створення гнучкої, цілеспрямованої, ефективної системи державно-громадського управління освітою, що забезпечує інтенсивний розвиток і якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб країни, запитів особистості.

Це передбачає:

- оптимізацію державних управлінських структур, децентралізацію управління освітою; перерозподіл функцій і повноважень між центральними та регіональними органами управління освітою, органами місцевого самоврядування і навчальними закладами;
- створення у складі МОНмолодьспорту центрального органу з управління професійною підготовкою робітничого потенціалу для економіки країни;
- деполітизацію процесу добору і призначення керівників навчальних закладів та органів управління освітою;
- розроблення системи заходів (нормотворчих, науково-методичних, фінансово-економічних тощо) щодо впровадження ідеї автономії навчальних закладів, розширення їх прав і можливостей щодо фінансової самостійності;
- апробацію і впровадження різних моделей державно-громадського управління розвитком навчальних закладів; перехід до програмно-цільового управління;
- подолання бюрократизації в системі управління, упорядкування перевірок та звітності навчальних закладів;
- професійну підготовку компетентних менеджерів освітньої галузі, формування управлінців нової генерації, здатних мислити і діяти системно в умовах кризового стану суспільства, приймати управлінські рішення в будь-яких сферах діяльності, ефективно використовувати наявні ресурси;
- запровадження нових ефективних форм підвищення кваліфікації керівників освіти та науково-методичних служб;

- розроблення ефективних механізмів взаємодії органів управління освітою, сім'ї, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій у напрямі розвитку, виховання і соціалізації дітей та молоді;
- розроблення та підтримку інноваційних підходів до удосконалення окремих підсистем освіти (фінансові, організаційні, нормативно-правові тощо);
- створення умов щодо введення до штатного розпису закладів освіти додаткових штатних одиниць педагогів-організаторів, соціальних педагогів, психологів, класних керівників, валеологів та інших фахівців з урахуванням потреб навчального закладу;
- розвиток автоматизації управління освітою.

3.10. Національний моніторинг системи освіти

Ефективність реалізації управління освітньою галуззю у значній мірі залежить від того, наскільки система моніторингу і оцінки якості освіти чутлива до цілей і завдань державної освітньої політики України і наскільки управлінські рішення, що приймаються, адекватні результатам і рекомендаціям моніторингових досліджень.

Перспективними напрямими забезпечення моніторингу і оцінювання якості освіти в Україні мають стати:

- розроблення Концепції національної системи моніторингу і оцінювання якості освіти;
- проведення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі методології педагогічних вимірювань, оцінювання результативності освітньої політики;
- розроблення моделі проведення моніторингових досліджень для різних рівнів управління (внутрішньошкільного, регіонального, національного);
- розроблення системи показників якості освіти на національному рівні, які відображають умови, процеси та освітні результати;
- здійснення моніторингу якості ресурсного забезпечення, освітніх процесів та результатів;
- участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (TIMSS, PISA, PIRLS тощо);
- створення розгалуженої мережі регіональних центрів моніторингу якості освіти;
- модернізація та оновлення системи освітньої статистики;
- забезпечення населення, органів управління, навчальних закладів достовірною інформацією стосовно умов і результативності функціонування освітньої галузі на різних її рівнях;
- оприлюднення результатів моніторингу системи освіти, зокрема засобами ІКТ.

3.11. Розроблення та підтримка державних програм в освіті

Розроблення та виконання державних, галузевих, регіональних програм, комплексних планів дій за підтримки органів виконавчої влади, суспільства та громадськості має стати дієвим інструментом реалізації мети та пріоритетних завдань Національної стратегії розвитку освіти. Для реалізації цієї мети передбачено:

- формування вимог щодо обґрунтування необхідного фінансування та ресурсного забезпечення державних, регіональних та галузевих програм у системі освіти, контролю за їх реалізацією;
- забезпечення виконання завдань та заходів державних цільових соціальних програм, зокрема:
 - розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року;
 - розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року;
 - підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року;
 - розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки;
 - програми “Шкільний автобус” на 2011–2015 роки;

- впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій “Сто відсотків”;
- відновлення дії державної програми “Вчитель”;
- розроблення та затвердження нових державних програм, зокрема:
 - превентивного виховання дітей і молоді в системі освіти України;
 - забезпечення розвитку і соціалізації дітей та молоді;
 - інформатизації та комп’ютеризації професійно-технічних навчальних закладів;
 - моніторингу якості загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти;
 - розвитку мережі освітянських бібліотек як складової інформаційного ресурсу національної освіти;
 - розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки;
 - забезпечення житлом педагогічних і науково-педагогічних працівників;
 - програми “Навчальне приладдя”;
 - програми “Наука в університетах” та інших.

3.12. Міжнародне партнерство

Міжнародне співробітництво у сфері освіти покликане забезпечити інтеграцію національної системи освіти в міжнародний освітній простір.

Воно передбачає:

- укладання з іншими державами та реалізацію міжурядових та міжвідомчих угод про співробітництво в галузі освіти і науки;
- організацію освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- розширення участі навчальних закладів, педагогів, науковців, учнів та студентів у різних проектах та програмах міжнародних організацій та співтовариств (програми Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне та інші);
- вивчення досвіду зарубіжних партнерів з модернізації системи освіти, зокрема вивчення системи професійного зростання в рамках концепції “Вчитися все життя” шляхом запровадження міжнародних шкіл, дискусійних майданчиків тощо;
- проведення спільних наукових досліджень з актуальних проблем розвитку освіти та інших галузей господарства;
- проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів тощо;
- навчання іноземних громадян та осіб без громадянства у вищих навчальних закладах України;
- забезпечення освітньо-культурних потреб української діаспори;
- створення міжнародної on-line-школи для учнів, де розміщуються веб-ресурси з національної історії та історії Європи, започаткування міжнародних олімпіад з історії;
- підтримку співробітництва міжнародних таборів для дітей та юнацтва;
- проведення спільних конкурсів, фестивалів, форумів тощо;
- створення міжнародних волонтерських груп з метою відновлення пам’яток культури;
- створення віртуальних програм для вчителів іноземних мов та вчителів-предметників (фізиків, математиків, хіміків тощо), що спонукає до вивчення та використання кількох мов;
- розширення мережі європейських шкіл здоров’я;
- розширення мережі європейських класів (European sections), де учні отримують можливість вивчати кілька іноземних мов тощо.

IV. Очікувані результати реалізації Національної стратегії розвитку освіти

1. Створення системи освіти нового покоління відповідно до вимог часу, що забезпечує повноту реалізації функції якісної освіти, випереджаючого загальноцивілізаційного розвитку людини, що перетворюється на провідний механізм відтворення суспільного інтелекту, науки і культури.

2. Підвищення якості результатів навчання випускників усіх рівнів системи освіти. Підвищення конкурентоспроможності української освіти за рахунок забезпечення фундаментальності і практичної спрямованості навчальних програм.

3. Створення збалансованої законодавчої бази системи освіти, що регулює та забезпечує ефективність реалізації стратегічних напрямів розвитку освіти в Україні, результативне функціонування усіх її підсистем.

4. Створення позитивних зразків та поширення досвіду успішного реформування освіти, забезпечення необхідних науково-методичних, організаційних та матеріально-технічних умов.

5. Створення в Україні підсистеми елітної освіти з метою підготовки кадрів для високотехнологічних галузей, сучасних напрямів науки, культури і мистецтва.

Підготовка та виховання педагогічних кадрів, здатних працювати на засадах інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, дитиноцентризму, власного творчого безперервного професійного зростання.

Визначеність та унормування змісту всіх підсистем освіти, що забезпечують усталену систему знань і компетентностей, потужну професійно кваліфіковану кадрову базу для економічного зростання держави, конкурентоспроможність вітчизняних працівників на зовнішньому ринку праці.

Створення соціально сприятливих умов для здобуття освіти за потребою усіх категорій населення України.

Функціонування інфраструктур у підсистемах освіти, що опікуються підтриманням наукової та інноваційної діяльності в системі освіти, популяризацією та реалізацією освітніх інновацій відповідно до запитів і проблем розвитку суспільства.

Створення дієвої системи ресурсного забезпечення освіти.

Створення ефективної системи забезпечення розвитку дитини – представника покоління інформаційної епохи, формування соціально і фізично зрілої творчої особистості, громадянина України і світу.

Створення економічно сприятливих умов і соціальних гарантій педагогічним і науково-педагогічним працівникам, підвищення їх соціального статусу, створення оптимальних умов щодо професійного вдосконалення та творчості для забезпечення якісної освіти.

Широка підтримка освітніх реформ суспільством.

Реалізація Національної стратегії забезпечить підвищення якості вітчизняної освіти, її інноваційний розвиток відповідно до світових стандартів, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості. У результаті цього відбудуться відчутні позитивні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, розвитку науки, культури, духовності.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки
[Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

УДК 378.1 (07)

Григорій Терещук, Микола Алексісвець

**НАУКОВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСВІТИ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

У статті проаналізовано основні аспекти підвищення ролі наукового фактора сучасної модернізації навчально-виховного процесу в контексті вимог і принципів Болонської декларації.

Ключові слова: Україна, освіта, науковий чинник, освітня система, реформування, модернізація, Болонський процес, Європа.

Наукові дослідження у закладах вищої освіти є основним чинником модернізації навчального процесу в контексті європейських вимог, удосконалення освітньої діяльності у підготовці сучасних кваліфікованих кадрів. Як було зазначено на Третньому Всеукраїнському з'їзді педагогічних працівників, що відбувся 28 жовтня 2011 р., реформування освіти, значущість цієї сфери у суспільному зростанні країни на основі науки визначається як об'єктивними тенденціями загальноосвітнього розвитку, так і взаємопов'язаними внутрішньодержавними процесами. Перехід людства від індустріального виробництва до інноваційно-інформаційних технологій, а потім формування суспільства високого інтелекту об'єктивно зумовлює виокремлення науки як найбільш пріоритетної сфери, що продукує нові знання та освіту, долучає до цих знань суспільство загалом і кожну людину зокрема.

Із огляду на європейську орієнтацію України і входження її в європейській та світовий науково-освітні простори дедалі більшої ваги набуває якість підготовки фахівців, їхня універсальність щодо адаптації до ринкових умов й громадянського суспільства, розбудова особистісно орієнтованого навчання, посилення його інформаційно-інноваційного характеру. В умовах Болонського процесу, відповідно до його вимог й принципів, нині головним пріоритетом діяльності вищого навчального закладу має бути формування науково-освітнього виховного середовища, що передбачає, на думку авторів, зміну моделі організації та змісту освіти, комплексне вдосконалення професійної майстерності студентів шляхом опанування інноваційними технологіями і науково-дослідницькими видами діяльності. На Третньому Всеукраїнському з'їзді педагогів було зауважено, що одним із головних завдань вищої школи є розвиток науково-пізнавальної активності студентів, виховання у них вимогливості до себе, бажання і потреби навчатися креативно, регулярно поновлювати та вдосконалювати свої знання. Обсяг інформації, що постійно збільшується, змушує викладачів орієнтувати студентів на самостійне науково-дослідницьке вивчення навчального матеріалу.

Констатуємо, що перебудова національної вищої школи на основі європейських стандартів передбачає посилення ролі науково-дослідницької роботи, створення умов для формування у студентів творчого мислення та компетенцій, які характеризують їхню спроможність відображати основні вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця відповідної галузі. Поглиблення теоретичної та професійної підготовки студентів у галузі обраної науки, оволодіння науковими методами пізнавальної діяльності – це основи ефективної реалізації на сучасному рівні формування й становлення творчої особистості в сучасних умовах. На думку авторів, творчість визначається як мислення в його найвищій формі, що виходить за межі свідомого, а також діяльність, котра створює дещо нове. Вона може проявлятися у будь-якій сфері діяльності людини: науковій, виробничо-технічній, політичній тощо. Зокрема, наукова творчість пов'язана з пізнанням навколишнього світу.

Вміння побачити незвичайне у звичайному і, навпаки, відоме в новому, називають здатністю до нового погляду. Така якість мислення характерна для творчих особистостей. Саме сучасному суспільству потрібні спеціалісти, які мають креативне мислення, спроможні впроваджувати в освітньо-технологічні процеси нові досягнення науки. Такі здобутки можливі тільки за умови забезпечення участі студентів у виконанні наукових досліджень за фахом ще під час навчання у вищих навчальних закладах.

Формування творчої особистості у вишах є невід'ємною складовою науково-дослідницької діяльності студентів, яку проводять на рівні кафедр. Науково-дослідна робота в університетах дедалі більше набуває статусу пріоритетної у діяльності викладачів і студентів. Її основні завдання визначені в державних документах: у “Законі про освіту”, “Законі про вищу освіту”, “Законі України про наукову і науково-технічну діяльність”, “Законі України про інформацію”, “Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр.” та ін.

Сучасна філософія освіти і оновлена стратегія реформування української освітньої сфери вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого і послідовного запровадження новітніх науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності в освіті. Розвиток системи освіти в зазначеному напрямі, як зазначається в Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки, ґрунтується на:

- рекомендаціях Нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти і навчання “Освіта і навчання 2020”, спрямованої на розбудову інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання впродовж життя на реальність, доступну всім громадянам;
- забезпеченні пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу ВНЗ шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти і скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів у сфері науки;
- створенні ефективної системи методологічного, науково-методичного супроводу модернізації національної освіти, прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку системи освіти з використанням результатів моніторингових досліджень; генеруванні інноваційних ідей, їх визначенні, відборі та забезпеченні впровадження; формуванні відкритої інформаційно-аналітичної бази новацій в усіх підсистемах освіти;
- урахуванні синергетичного підходу до середовищних можливостей навчання – інновації, яка полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного (в т. ч. родинного) та ІКТ-середовища навчального закладу;
- осучасненні тематики пріоритетних напрямів наукових досліджень у вищих навчальних закладах та наукових установах освітньої галузі, у системі післядипломної педагогічної освіти, виконанні та відборі на конкурсних засадах проектів комплексних наукових досліджень і розробок, які здійснюються за кошти державного бюджету та залучених інвестицій;
- здійсненні практикоорієнтованих психолого-педагогічних досліджень з актуальних проблем розвитку освіти, зокрема: з’ясування нових концептуально-методологічних підходів до створення державних стандартів освіти нового покоління; розроблення інваріантної складової навчання з кожного предмета на основі компетентнісного підходу до навчання та норм психофізичного розвитку дитини і, особливо, педагогічних технологій, пов’язаних з діалогізацією навчання, гармонізуючим, здоров’язбережним навчанням;
- вивченні потреб і забезпеченні розвитку дітей особливих груп: обдарованих і з особливими потребами; розробці індивідуальних методик організації їх навчання та соціалізації, проектуванні особистісно розвивального середовища обдарованих дітей і молоді;

- розробленні ефективних моделей розвитку життєвої компетентності та інтеграції в суспільство дітей і молоді з особливими потребами шляхом сучасного науково-методичного забезпечення змісту корекційної та інклюзивної освіти;
- створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості і результативності навчальної та виховної діяльності закладів освіти, системи консультування, наукових експертиз фахівців-науковців НАН, НАПН України, інших наукових установ;
- створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні нових концептуальних моделей удосконалення окремих підсистем освіти; розробленні системи нівелювання ризиків негативних наслідків інноваційної діяльності в системі освіти [1].

Зауважимо, означені державні документи поставили перед вищими навчальними закладами наступні завдання: залучення студентів до участі в науково-дослідній роботі разом із науково-педагогічними працівниками закладу; спрямовування навчання й наукової роботи студентів на отримання конкретних результатів, що можуть становити їхню інтелектуальну власність і будуть використані у подальшій діяльності; створення на факультетах науково-освітніх центрів; надання дослідницької спрямованості курсовим, дипломним і магістерським роботам, що засвідчило б реальну можливість їх автора зайняти певне місце у науці, економіці, суспільстві [1]. При цьому зазначимо, що успішна робота студентів ВНЗ забезпечується шляхом дотримання таких умов організації науково-дослідницької діяльності у вишах: 1) уже з першого курсу студент має зорієнтуватися, яка тема зацікавила його найбільше й активно працювати над нею протягом усього періоду навчання; 2) поступовим ускладненням завдань з орієнтацією на майбутню спеціальність; 3) тісним зв'язком наукової роботи старших і молодших курсів. Для успішної реалізації у ВНЗ науково-дослідницької діяльності студентів склалася чітка система її організації, спрямована на забезпечення відповідних умов для розвитку творчої ініціативи та індивідуальних здібностей студентів. Усі види й форми наукової роботи студентів активізують їхнє творче мислення, застосування відповідних методів у вирішенні практичних завдань окремих галузей знань або в певному напрямку практичної діяльності.

Набуті наукові знання й уміння та навички допоможуть майбутнім фахівцям сформувати відповідні компетенції для обраної професійної діяльності у відповідній галузі, сприятимуть розвитку креативних рис особистості, створенню умов генерувати ідеї та здатності втілювати їх у практичну діяльність.

Варто зауважити, що у нинішній системі університетської освіти науково-дослідна робота студентів є результатом двох взаємодоповнюючих процесів: навчання студентів основам дослідницької роботи, організації та методики наукового пошуку та проведення студентами перших самостійних наукових досліджень у рамках навчально-наукової роботи під керівництвом науковців-викладачів. Саме в таких напрямках здійснюється НДР студентів у нашому університеті. Результати науково-дослідної роботи відображаються у нових курсах, лекціях і семінарських, лабораторних заняттях. До того ж, зміст і структура науково-дослідницької діяльності студентів забезпечують послідовність засобів і форм уведення її до навчального плану, зумовлюють наступність її від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших. Така перманентність в організації науково-дослідної роботи студентів створює необхідні умови для формування наукового світогляду молодих спеціалістів; опанування ними методологією та методами наукового дослідження, допомоги студентам в оволодінні фахом, розвитку творчого мислення та індивідуальних здібностей до засвоєння навчальних предметів, прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідної роботи, розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання в освітній праці, розширення наукового світогляду й ерудиції як майбутнього фахівця. Варто при цьому зауважити, що результати студентської науково-дослідної роботи узагальнюються у вигляді не тільки кваліфікаційних робіт, а й

окремих наукових публікацій. Наукові статті їхні автори публікують у журналах та збірниках наукових праць.

Сучасний процес підготовки фахівців у ВНЗ України сприяє активному залученню студентської молоді до науково-дослідницької діяльності, їхньому оволодінню основами методології, теорії, технології наукового пізнання, формування навичок й умінь пошукової роботи та їх використання в суспільній практиці, достатньо швидкому прилученню до професійної діяльності, адаптуванню до сучасних вимог та потреб інноваційно-інформаційного суспільства, успішної реалізації у науковій роботі.

Тож важливою умовою функціонування і засобом модернізації освіти є її наукове забезпечення. Скажімо, прийнята на III Всеукраїнському з'їзді освітян Національна стратегія розвитку освіти України є злободенним документом, в якому держава і суспільство окреслюють тривалі пріоритети та гарантії нової освіти, визначають основні шляхи їх досягнення. На державному рівні визнано, що в Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки. Як уже зазначалося вище, основним чинником подальшого розвитку освітньої системи є, власне, інтеграція, єдність освіти і науки, розвиток наук, оскільки наукові дослідження, новітні технології досягнення, розробки науково-педагогічних проектів служать теоретичною базою, першоосновою функціонування освітньо-педагогічної системи. У цьому зв'язку, на думку авторів, одним із основних завдань є вивчення вітчизняної і світової гуманітарно-культурної спадщини та розробка механізмів використання позитивного досвіду минулого в сучасних умовах, у модерному українському освітньому просторі.

За роки незалежності України зроблено суттєві кроки у процеси розбудови національної системи освіти та утвердження її гуманістичних цінностей, спрямованості на розвиток особистості, істотної оптимізації науково-дослідницької діяльності учнівської і студентської молоді. Зрозуміло, що розвиток освіти, а тим більше її реформування, не позбавлене суперечностей і труднощів, але основною залишається тенденція до її осучаснення і динамізму, до вимог і принципів Болонського процесу. Зберігаючи і продовжуючи традиції національної освіти, українська школа розбудовується відповідно до європейських стандартів, упевнено входить у світовий освітній простір. У зв'язку з цим реформування національної освіти потребує докорінної зміни і подальшого розвитку матеріальної бази, комп'ютеризації, впровадження інноваційно-інформаційних технологій, забезпечення її перебудови на наукових засадах. Провідним чинником розвитку й реформування української освіти є впровадження новітніх науково-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, створення в Україні індустрії сучасних засобів навчання, які відповідатимуть світовому науково-технічному рівню і є передумовою для реалізації ефективних стратегій досягнення цілей сучасної освіти.

Світові тенденції розвитку освіти засвідчують особливу значущість на формування в учнів та студентів бажання і вміння самостійно здобувати знання з різних джерел інформації, застосувати їх на практиці, вміти критично мислити тощо. Тобто мова йде про виховання молодих дослідників-науковців, які не лише відтворюють матеріал лекції, підручника, а самі, опираючись на джерела, аналізують інформацію, порівнюють різні точки зору, роблять власні висновки, отже, працюють творчо. Саме такі вихованці у майбутньому зможуть справді компетентно вирішувати професійні завдання, оскільки володітимуть навичками дослідницької наукової роботи. До речі, окремими формами забезпечення єдності освіти і науки є залучення до наукової діяльності учнівської та студентської обдарованої молоді, педагогічних працівників, поглиблення співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, широке залучення вчених НАН України та галузевих академій до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах, створення інформаційно-наукового простору для дітей, молоді і всього активного населення, використання для цього можливостей нових інформаційно-комунікаційних засобів.

Такий методологічний підхід стосується і конкретно педагогічно-вишівського середовища. Зміна методології підготовки учительських кадрів повинна передбачати формування майбутнього фахівця як особистості, здатної до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах людини. Проте зрозуміло, що окрім констатації необхідності модернізувати навчально-виховний процес у ВНЗ, треба здійснювати реальне методично-практичне розв'язання відповідних проблем. І у цьому випадку без допомоги науковців аж ніяк не обійтись. Для чого необхідно розробити і впровадити у життя цільову програму спільних наукових досліджень працівників вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ НАН України у галузі виробництва і застосування в навчальному процесі сучасних засобів і технологій навчання з метою першочергового забезпечення загальноосвітніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів новими досягненнями науки й техніки, обладнанням та навчально-наочними посібниками, модернізація та зміцнення навчально-технічної бази.

Звичайно, модерні засоби навчання є необхідною умовою освітнього поступу, так само як важливим для цього є створення новітніх наукових досягнень, освітніх інноваційно-інформаційних технологій. Відповідно, основна частина діяльності вчених, у тому числі і нашого університету, спрямовується на дослідження актуальних проблем різних галузей науки (і, особливо педагогічної) та видання своєї інтелектуальної праці. Відтак можемо констатувати низку наших наукових досягнень, хоча, зауважимо, що у цій сфері існують і деякі проблеми.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка має власні фахові видання, в яких викладачі, аспіранти нашого та інших вишів України можуть публікувати свої праці. Це Наукові записки понад двадцяти серій. Лише на історичному факультеті виходять чотири збірники наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів з актуальних проблем національної та зарубіжної історії, релігієзнавства, історії та теорії культури, історіографії та джерелознавства, методики викладання історії, застосування новітніх інформаційних технологій у процесі вивчення історичних дисциплін тощо. Вагомим показником фундаментальності і високого наукового рівня дослідників також є монографії, окремі аналітичні статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Важливою залишається наукова діяльність університету у рамках функціонування науково-дослідного сектора.

Починаючи з 2009 р. на кафедрі нової і новітньої історії та методики викладання історії нашого університету виконується новий міжнародний науковий проект “Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” (наук. кер. проф. Л. М. Алексієвцев), який має інтердисциплінарний характер, метою якого є: дослідження на основі фактичного матеріалу, значною частиною вперше введеного у науковий обіг в контексті новітніх методологічних підходів, основних тенденцій і закономірностей, специфіки історичного буття українського народу як органічної складової європейської і світової спільноти народів, які пропри всю складність загальноісторичного процесу розвивали міжнародні відносини в різних сферах соціально-політичного життя та облаштування світового устрою від найдавніших часів до наших днів [2, с. 3]. Реалізація зазначеного проекту дасть вітчизняному і зарубіжному читачеві багатоплановий портрет та образ України в європейській пам'яті і водночас піднесе на новий рівень місце й роль українців у світовій цивілізації, тим самим покаже, що історія України, як й інших народів, є органічною частиною загальнолюдського розвитку і в той же час являє собою унікальну та неповторну його складову, своєрідну цивілізацію, становлення якої проходило і проходить під впливом загальноосвітніх і регіональних закономірностей.

У межах запропонованого міжнародного проекту викристалізувалася Тернопільська наукова школа з української та зарубіжної біографістики. Основні напрямки дослідницької праці викладачів: актуальні проблеми історії європейських країн і слов'язознавства; Україна в системі міжнародних відносин; інноваційні технології викладання історії; правознавство і пам'яткоохоронна справа та ін. Історично-біографічні розвідки присвячені вивченню життя і

творчості видатних українських учених, державних, громадсько-політичних та культурних діячів [3].

Викладачі університету постійно працюють над удосконаленням змісту та методики навчання у вишах та загальноосвітніх школах України, беруть участь у багатьох міжнародних конгресах, симпозіумах, загальноукраїнських та регіональних конференціях, розвивають зв'язки з відомими у світі університетами, практикується стажування за кордоном. Кращі традиції науково-дослідницької роботи викладачів ВНЗ примножують студенти-науковці. У ТНПУ працюють науково-проблемні групи, гуртки, інформаційно-аналітичні клуби й центри. Навички наукового дослідництва студенти удосконалюють у перманентному процесі написання наукових праць, які публікуються у Студентському науковому віснику, а також в інших наукових виданнях, готують курсові, дипломні та магістерські праці дослідницького характеру.

Природно, що саме у спадкоємності різних поколінь дослідників може бути забезпечений постійний розвиток української науки та самого народу, підготовка фахівців нової генерації. “Пам'ятайте, що народ, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, – зауважував патріарх Йосиф Сліпий, – вимирає і зникає з лиця землі. Рідна наука окрилює народ до лету на вершини зрілого серед народів світу народу” [4, с. 81].

Нам приємно зазначити, що пошук нових сучасних магістральних шляхів розвитку національної освіти й науки триває. У разі, коли науково-дослідна робота ставатиме більш суспільно потрібною й необхідною, то і результати навчально-виховної роботи у вишах країни будуть вагомішими. Таке веління часу.

Список використаних джерел

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
2. *Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. Міжнародний науково-дослідницький простір* // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2011. – Вип. 5. У 2 ч.: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – С. 330–331.
3. *Див.: Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.; *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с.
4. *Сліпий Й.* Шляхом обнови. Заповіт / Йосиф Сліпий. – Тернопіль: Джура, 2007. – 100 с.

Григорій Терещук, Николай Алексиевц

НАУЧНИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

В статье проанализированы основные аспекты повышения роли научного фактора в современной модернизации учебно-воспитательного процесса в контексте требований и принципов Болонской декларации.

Ключевые слова: Украина, образование, научный фактор, образовательная система, реформирование, модернизация, Болонский процесс, Европа.

Grygoriy Tereshchuk, Mykola Alexiyevets

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF EDUCATION FACTOR IN MODERN CONDITIONS OF REFORMATION OF THE UKRAINIAN EDUCATIONAL PROCESS

In the article the basic aspects of increase the role of scientific factor of contemporary modernization of an educational-educate process are analysed in the context of requirements and principles Bologna declaration.

Key words: Ukraine, education, scientific factor, the educational system, reform, modernization, Bologna process, Europe.

СТУДІЇ

УДК 159.922+94(477)01

Олександр Удод, Михайло Юрій

РОЗВИТОК СВІДОМОСТІ
ПРАУКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті йде мова про міфологічні стадії становлення свідомості праукраїнського народу. Прослідковується розвиток цієї свідомості від уборористичної, матріархальної до перемоги культурного героя, як символу патріархальності.

Ключові слова: свідомість, міф, уроборос, коло, матріархат, культурний герой, патріархат.

1.1. Міф створення

Міфологічні стадії еволюції свідомості починаються з того, що Его повністю належить несвідомому, і ведуть до такого стану, коли Его не тільки усвідомлює своє власне становище і героїчно його захищає, але також знаходить можливість розширювати та співвідносити свої пізнання через зміни, що здійснилися в результаті його власної діяльності.

Перший цикл міфу – це міф створення. Тут міфологічна проекція психічного матеріалу проявляється у космогенічній формі, як міфологія створення. Панування світу та несвідомого і утворюють предмет міфу. Его та людина перебувають поки що в стадії виникнення, і їх народження, страждання і звільнення складають фази міфу створення.

На стадії розділу Прабатьків Світу зародок свідомості особистості нарешті утверджує себе. Все ще залишаючись у рамках міфу створення, він вступає у другий цикл, а саме у міф героя, в якому Его, свідомість і людський світ починають усвідомлювати самих себе і свою гідність.

На початку існує досконалість, цілісність. Ця початкова досконалість може бути “окреслена” або описана лише символічно, її сутність не піддається ніякому іншому трактуванню, крім міфічного, адже те, що трактує Его, і те, що трактується – початок, який передує будь-якому Его, є невідповідними величинами, як тільки Его намагається охопити свій предмет концептуально, як сутність свідомого.

Саме тому на початку завжди знаходиться символ, найбільш характерною ознакою якого є невизначеність, невирішеність та багатозначність.

Початок можна визначати по-різному: його можна уявити як початок історії людства і як раннє дитинство індивіда. Образ світанку людської історії можна уявити за його відображенням в обрядах і міфах. Раннє дитинство, як і зоря людства, відтворюється в образах, що піднімаються з глибин несвідомого та відкриваються вже індивідуальному Его.

Світанок, як стадія початку, проектується міфологічно у космічну форму, проявляючись як початок світу, як міфологія створення. Міфологічні оповіді повинні незмінно починатись із зовнішнього світу, тому що світ і психіка все ще єдині. Поки що не існує мислячого, усвідомлюючого себе Его, яке могло б що-небудь співвідносити з собою, тобто думати.

Ернест Кассіер показав, що у всіх народів і у всіх релігіях створення проявляється як створення світла. Таким чином, поява свідомості, що проявляє себе як світло на протигагу пільмі несвідомого, є істинним “предметом” творення міфології. Е. Кассіер подібним чином

також показав, що на різних стадіях міфологічної свідомості спочатку виникає суб'єктивна реальність, починається формування Его та індивідуальності. Початок цього розвитку міфологічно уявляється як початок світу, виникнення світла, без якого ні один процес, що відбувається у світі, не був би помітний взагалі.

Питання початку є також запитанням “Звідки?”. Це вихідне і важливе запитання, на яке космологія та міфи про створення постійно намагались давати нові й різні відповіді. Це вихідне запитання про походження світу одночасно є і запитанням про походження людини, походження свідомості та Его, це фатальне запитання “Звідки я з'явився?”, яке постає перед кожною людською істотою, як тільки вона з'являється на порозі шляху до самосвідомості.

Міфологічні відповіді на ці запитання є символічними, як і всі відповіді, що виходять з глибин психіки, з несвідомого. Одним із символів початкової досконалості є коло, яйце – аспекти “замкнутого у собі”, того, що не має ні початку, ні кінця. У своїй первозданній досконалості воно передує будь-якому процесу, воно вічне, тому що у своїй коловій формі не має ні “до”, ні “після”, не має часу; в ньому немає ні верху, ні низу, ні взагалі простору. Все це може з'явитись лише з приходом свідомості, світла, якого поки що немає; зараз усе перебуває під владою ще не проявленої божественності, символом якої тому і є коло.

Коло – це яйце, філософське Яйце Світу, ядро початку і зародок, з якого, як скрізь вчить класична література, виникає світ. Пригадаймо з цього приводу так добре відому нам усім з дитинства казку “Яйце-райце” і епізод, коли герой казки випадково розбиває його: “як узят же скот вернути з того яйця. Верне та верне”. Будь-які спроби загнати худобу в яйце ні до чого не призвели, і тільки змія (звернімо увагу) “гарненько загнала той скот у яйце, заліпила славно й дала йому (герою казки) в руки” [1, с. 48]. Яйце – це також досконала структура, в якій об'єднуються протилежності. Досконалість того, що знаходиться само у собі, ніяким чином не суперечить досконалості того, що обертається всередині себе. Хоча абсолютний спокій є щось статичне, вічне й незмінне, а тому як таке, що не має історії, в той же час воно є місцем виникнення і початковою клітиною творення. Це змія, що згорнулася у кільце і що живе у своєму власному життєвому циклі, первісний дракон, який кусає свій хвіст, що сам себе народжує – уроборос. Ми повертаємось до казки “Яйце-райце”. Саме змія-уроборос змогла загнати всю живність у яйце, тому що сама є синонімом яйця. Уроборос можна знайти в Одкровеннях Іоанна і серед гностиків, його зображення на піску є в індіанців навахо і в Джотто; його знаходять у Єгипті, Африці, Мексиці, Індії тощо.

Існує історичне підтвердження, яке пов'язує праукраїнського бога Велеса з уроборосом. У Радзивилівському літописі є мініатюра, що зображує клятву воїнів Олега Перуном і Велесом. На ній Перун зображений антропоморфним ідолом, а Велес – змією, що згорнулася колом біля ніг Олегових супутників [2, с. 82].

Уроборос характеризується тим, що все ще перебуває в “зараз і назавжди” вічного буття; сонце, місяць і зірки – ці символи часу, а отже, і смертності, ще не створені; день і ніч, завтра і вчора, генеза і розпад, постійний рух народження, життя і смерті ще не прийшли у світ. Цей доісторичний стан буття є не час, а вічність; також і час до зачаття, народження і появи людини є вічність.

На запитання “Звідки?”, яке є одночасно і початковим запитанням про походження, можна дати лише одну відповідь, яка, однак, має дві інтерпретації. Відповіддю буде коло, а дві інтерпретації – лоно й прабатьки.

Уроборос виступає як такий, що вміщує у собі коло, тобто материнське лоно, але також і як з'єднання чоловічої та жіночої протилежностей – Прабатьки Світу, що злилися у вічному єднанні. Відповіддю для людини міфічної епохи про її походження завжди було поняття “лона”, тому що з незапам'ятних часів вона переконана, що кожне знов народжене створіння виходить з лона. Фактично вся міфологія повторює знову і знову, що лоно – образ матері, а звідси все глибоке – прірва, долина, земля, море та морське дно, фонтани, озера та басейни, ґрунт, потойбічний світ, печера, церква, дім, город – є частинами цього архетипу. Все велике й охоплює, яке утримує, оточує, закриває, захищає щось мале, належить до початкової матриархальної сфери.

Уроборос, велике коло, є символом не тільки лона, а й Прабатьків Світу, і вони неподільні. Вони все ще підпорядковані початковому закону: верх і низ, батько й мати, небо і земля, Бог і світ, відображають одне одного і не можуть бути поділені. Яким ще чином міфологічно може бути представлена єдність протилежностей початкової стадії буття, якщо не символом Прабатьків Світу, що злились. Так, Прабатьки Світу, які відповідають на запитання про початок, самі є Всесвітом і головним символом вічного життя. Вони – завершеність, з якої все починається; одвічне створення, яке починає, виношує та народжує саме себе; вбиває та відроджує до життя.

На зорі розвитку свідомості, коли слаборозвинуте Его все ще перебуває під владою несвідомого, крім символізму, діє й інший ряд образів, що відповідають образу магічного тіла в психіці. Певні групи символів співвідносяться з певними частинами тіла. Зв'язок світу та богів з будовою тіла є ранньою проявленою формою “антропоцентричної картини світу”, де людина розташовується в центрі або в “серці” світу. Сам центр поєднує в собі Небо, Землю й нижні сфери (царство мертвих), які сполучаються між собою. Сполучення виражається в образі Вселенської Вісі, яка з'єднує і в той же час підтримує Небо й Землю, а основа її занурена у “нижній світ”, який називається пеклом. Під Космічною Віссю часто трактувалось Світове дерево, яке виступає як знак ключового місця – часу в розвитку сюжету “головного” міфу і одночасно як символ світового порядку, космічної організації, яка поєднує все, що є в світі. У наших предків Троїстість Світового дерева (Космічної Вісі), згідно з вертикаллю, підкреслювалась співвідношенням з кожною його частиною певного класу тварин: з верхньою – птахи (часто дві симетрично або одна на вершині, часто це орел); з середньою – копитні, рідше бджоли; з нижньою – земноводні (жаби), плазуни (змії) та інші тварини.

У слов'янських версіях сюжету “головного” міфу добре відомий мотив Змія (змії), що знаходиться в гнізді під дубом. “На полі, на кияні стоїть дуб Рокитан, під тим дубом куш рокитовий, а в тому куші рокитовому комора, а в тій коморі куш явора, а в тім у куші, біля явора гніздо, а в тім гнізді яйце, а в тім яйці три змії” [2 с. 120]. При цьому орел, житель вершини Світового дерева, є супротивником, що веде постійну боротьбу з тваринами – маркерами його низу [3, с. 45–46; с. 261].

А ось як спогади про символічний центр світу збереглися в українських обрядах. “В Україні, в так звану зелену неділю (Трійцю) готують гральний дуб, тобто встановлюють на вигоні або площі довгу жердину з прикріпленим зверху колесом, всю увиту травами, квітами, стрічками тощо. Ця жердина називається сухим дубом, навколо якої здійснюються обрядові ігри” [4, с. 157].

Концепція розташування в самому центрі заснована на відчуттях людиною власного тіла, зарядженого манюю. Заряд мانی, що асоціюється спочатку з усім, що відноситься до тіла, виражається у страхі людини примітивної культури перед магічним втручанням, тому що будь-яка частина тіла, від волосся до екскрементів, може представляти тіло як ціле і заворожити його. Символізм міфів творення, в яких все, що виходить з тіла, є творчим, також отримує силу з його мانی. Не тільки сім'я, й сеча та слина, піт, фекалії, дихання та слова повні творення. З усього цього виникає світ, і “поява” всього цього є “народженням”.

Інстинкт угамування голоду є одним з первинних психічних інстинктів людини, і, відповідно, фактор живота відіграє велику роль у становленні свідомості первісних людей. Для Его, що перебуває в ембріональній фазі розвитку, їстівний бік є єдино важливим, і ця сфера особливо значуща для інфантильного Его, що вважає материнський уроборос джерелом їжі та задоволення. Уроборос правильно називають “тим, що поїдає свій хвіст”, і у всій цій стадії домінує перетравлення їжі. Прийняття їжі прирівнюється до входу, народження – до виходу, їжа як єдина сутність, що підтримує фундаментальну форму вегетативно-тваринного буття – ось девіз життя – сили – їжі. Це найперша формула утвердження влади над чим і ким завгодно. У цьому зв'язку необхідно згадати “жертвоприношення”, яке підноситься богу у вигляді їжі і “поїдається” ним. Це одночасно і прийняття у себе або “внутрішнє перетравлення їжі”, і захоплення для посилення могутності.

Як не згадати у цьому випадку жертвоприношення, які робились князем Святославом і його дружинниками у 972 р. в Болгарії під час війни з візантійським імператором Іоаном Цимісієм, коли на честь Перуна у р. Дунай топились немовлята і півні [5, с. 160], чи постійні людські жертвоприношення цьому ж богу при спробі князя Володимира запровадити свою особливу релігію, відмінну від інших відомих світових релігій, де б на чолі всього язичницького пантеону повинен був бути Перун [5, с. 180]. Що це, як не проекція влади Перуна, яку він отримував через їжу (жертвоприношення) на його підданих князів Святослава, Володимира тощо.

Необхідно зазначити, що на стадії материнського їстівного уроборосу завжди акцентуються груди, як, наприклад, у міфологічних зображеннях Великої матері з багатьма молочними залозами або в статуях богині, що видавлює молоко з грудей. Тут Велика мати є більшою мірою генеративною, ніж народжуючою. Груди і виділення молока є генеративними елементами, які можуть з'являтися у вигляді фалоса, тому що в цьому випадку молоко символічно сприймається як запліднюючий фактор. Молоко, яке дає мати, найпоширенішим символом якої є корова, дає народження і може мати навіть батьківський характер.

Ось образ Великої матері, який поставав в уяві наших предків: “На самому початку була тільки Велика мати, і новонароджений світ лежав на її теплих колінах, а можливо, біля грудей.

Коли юний світ трохи зміцнів і зміг за собою приглядіти, Велика мати віддалилася. Треба думати, її покликали інші світи, які також чекали любові та турботи. На щастя, боги і перші люди ще встигли запам'ятати Велику матір та її божественний образ: ясне чоло, що піднімалося до зіркової висоти, очі схожі на два ласкавих сонця, брови і волосся, схожі на літні хмари, і великі груди, якими вона годувала все живе” [6, с. 5].

Треба нагадати, що у східних слов'ян серед трьох основних божеств – Перуна, Велеса і Мокоші образ Великої матері втілювала остання, для якої характерні були саме великі груди, і саме вона часто-густо зображувалась у вигляді короваю, що співвідносився з образом корови. Сам коровай прикрашався рогами, вим'ям тощо [2, с. 123].

Акцентування грудей Матері, їх фалічного характеру, однак, уже вказує на стадію перехідного періоду. Початковий стан – це довершене знаходження в уроборосі. Коли з'являється фалічний образ грудей, або Мати постає як носій фалосу – це ознака того, що інфантильний суб'єкт починає диференціювати себе. Поступово погляд індивіда на світ змінюється, а трансформація архетипів і символів, богів і міфів є одночасно і вираженням, і інструментом цієї зміни. Відділення від уроборосу означає народження і перехід у нижчий світ реальності, повний небезпеки і перешкод. Его, що народжується, починає усвідомлювати існування таких якостей, як біль і задоволення, а через них відчувати свої власні біль і задоволення. У результаті світ стає подвійним. Несвідоме життя природи, яке є також і життям уроборосу, втілює вищою мірою бездушне руйнування з великою усвідомленістю інстинктивного творення. Світ, що сприймається пробудженим Его, – це світ матриархату з його богинями материнства і долі. Зла мати, як поїдає, і добра мати, яка щедро дарує свою любов, – дві сторони великої уроборичної Матері Богині, що володарює на цій стадії. Ця зростаюча подвійність породжує таку ж подвійну позицію Его щодо архетипу, під владою якого вона ще перебуває.

Переважаюча сила несвідомого, тобто поїдаючий, руйнівний аспект, в якому воно також може проявитися, відображується в образі злої матері або покритої плямами крові богині смерті, чуми, голоду, потопу, сили інстинкту або насолоди, що тягне до руйнування. Але в образі доброї матері ця сила зображує добробут; дарувальницю життя і щастя, родючу землю. Досить цікаво цей аспект ілюструє Б. А. Рибаків у своїй праці “Язичництво у Стародавній Русі”. У процесі дослідження він звертає увагу на деякі українські вишиванки. “На таких вишиванках, – вказує автор, – всередині, на всю висоту показаної ніби у розрізі будівлі, зображується великий ідол Мокоші з опущеними до землі руками; календарно ця поза богині може бути приурочена до купальської обрядовості, до часу початкового

дозрівання колосся і появи перших плодів цього року (горох та інші бобові). Мокош вказує на землю, з якої вже вирости рослини, тоді як на вишиванках, пов'язаних з весняними обрядами, Мокош здіймає руки до неба, до верховного божества з молитвою про сонце і дощ для тільки що посіяного зерна” [7, с. 127].

Велика мати виражає інстинктивне знання людства про глибину і красу світу, великодушності і милосердя Матері-Природи, яка з дня в день виконує обіцянку спокутування і воскресіння нового життя і нового народження. У порівнянні з нею Его (свідомість), індивід залишається маленьким і безпомічним. На цій стадії Его поки що не відвоювало для себе ніякої стійкої опори з потоку несвідомого буття. Життя у психічному космосі людини примітивної культури – це життя, повне небезпеки та невизначеності. І демонізм зовнішнього світу, наповненого хворобами і смертю, засухами і землетрусами, голодом тощо, незмірно посилюється, коли в нього привноситься вплив того, що ми називаємо внутрішнім світом. Від страхіть світу, якими керує нерозважний випадок, не звільняє ніяке знання від законів причинності. Світ стає ще зловіснішим завдяки душам померлих, демонам і богам, відьмам тощо. Від усіх цих створінь виходять невидимі впливи, і реальність цих всепронизуючих еманцій проявляється у страхах, емоційних вибухах, оргіастичних безумствах і психічних епідеміях; у сезонних вибухах хтивості, кровожерливих імпульсах, видіннях, снах і галюцинаціях.

Той же страх перед безіменними таємними силами знайомий і дитині, не здатній поки що до свідомої орієнтації і оцінки того, що відбувається. Цей страх вказує на ту світланкову ситуацію, коли маленька і слабка Его-свідомість стикається з космосом. Їй доводиться визнати зверхність світу предметів і світу несвідомого. Хоча в міру росту сили свідомості цей страх минає, та одночасно він забезпечує трансперсональний стимул такого росту. Істотні компоненти росту Его і розвитку свідомості, культури, релігії, мистецтва й науки виходять з бажання перебороти цей страх, надаючи йому конкретного значення.

Панування уроборосу під час дитячої фази Его-свідомості – це те, що вже називалось вище періодом матріархату, і на цій стадії все ще з'являються всі пов'язані з цим пануванням символи. Стадія материнського уроборосу характеризується зв'язком дитини з матір'ю, яка надає їжу, але водночас ця стадія є історичним періодом, протягом якого залежність людини від землі й природи – найвища. З цими двома аспектами пов'язана залежність Его і свідомості від несвідомого. Залежність послідовності “дитина – людина – его – свідомість” від послідовності “мати – земля – природа – несвідоме” ілюструє ставлення особистісного до трансперсонального і те, як одне спирається на інше.

На цій стадії розвитку править образ Матері Богині з Божественною Дитиною. Він підкреслює безпомічну сутність дитини і захисну функцію матері. В образі кози мати вигодовує критського хлопчика Зевса і захищає його від поїдаючого батька, Марія захищає Ісуса, втікаючи від Ірода. Цей зв'язок найбільш яскраво виражається в “до-людських” символах, де Мати є морем, озером або річкою, а дитина – рибою, що плаває у воді, її оточує.

Однак, цю дитину чекає така ж доля, що й закоханого підлітка, який йде за нею: його вбивають. Його жертвопринесення, смерть і воскресіння є ритуальним центром усіх культів жертвопринесення дітей – народжена, щоби померти, помираюча, щоби відродитися, дитина співвідноситься із сезонним життям рослинності й кліматичними умовами. Чи не з цим жертвопринесенням пов'язаний існуючий до наших днів у деяких регіонах України ритуал поховання ляльки під час засухи як символу дитини. А вбивство дитини і покладення її тіла під фундамент будинку (саме ця частина будівлі звалась дитинцем), яке існувало в Київській Русі, що повинно було б символізувати народження нових дітей, достаток і захист від усіх нещасть.

Пошлемося знову на Б. А. Рибаківа. Так, він вказує на те, що в землі полян під Києвом відома Бабина гора із зарубинецьким жертвником і могильником з трупопокладеннями і трупоспаленнями. Найменування цього городища може говорити про присвяту цієї гори якомусь жіночому божеству – це могла бути Мати-Богиня Мокош, богиня урожаю і долі, уособлення всієї земної природи.

Особливістю цього могильника є поховання тут дитячих черепів без ритуального інвентарю [7, с. 145].

Припущення щодо ритуального характеру Бабиної гори і наявності дитячих поховань у некрополі примушують нас згадати слова середньовічних письменників про стародавні язичницькі жертвопринесення. Кирило Туровський у проповіді на Хомину неділю писав: “Отселе (відтепер) бо не приемлеть ад требы, заколаемых отцы младенец, ни смерть почести – преста бо идолослужение и пагубное бесовское насилие” [8, с. 238]. Це не поодинокі свідчення про існування таких “треб”. Інший автор, дещо раніший (на початку XII ст.), перераховуючи нелюдські язичницькі звичаї, згадав і “Таверское деторезанье идолом от первенец...”. Подальший текст говорить про кривавий культ античної Гекати: “лакосьская требищная кровь, просвящаемая ранами, ею же машут Екатию богиню и Мокошь чтут” [9, с. 34]. Автор “Слова Григория... о том, како первие почані суще языца кланялися идолам...”, поставив поряд ритуальне вбивство дітей і культ похмурої хтонічної Гекати (Єкатії), оточеної “страшними і похмурими привидами” та душами померлих. Коментуючи слово Григорія, книжник Стародавньої Русі доповнив до написаного про Гекату давньоруську деталь: “и Мокошь чтут”.

Підсумовуючи ці розрізнені та різноголосні свідчення, слід зазначити, що могильники язичницької доби, схожі на Бабину гору, можна уявити як святилища жіночого божества Мокоші, де відбувалося згадане Кирилом Туровським “ідолопоклоніння”.

Повертаючись до проблем розвитку свідомості, слід зазначити, що в архетипі дитини свідоме Его поки що не повністю відокремлене від несвідомого “Я”, і скрізь бачаться ознаки його в уроборосі, початковому божестві, але поступово її свідомість починає ставати незалежною системою: свідомість стає свідомістю, а мисляче, усвідомлює себе Его проявляється як центр свідомості.

Ця рання стадія взаємовідносин свідомо-несвідомого відображена в міфології Матері-Богині та її зв'язку із сином-коханцем. Такі персонажі, як Атгіс, Адоніс, Таммус та Осіріс ближньосхідних культур не просто народжені матір'ю, вони є коханцями своєї матері: їх люблять, вбивають і ховають, мати оплакує їх, а потім відроджує через себе. Постає сина-коханця замінює стадію зародка і дитини. Відокремлюючи себе від несвідомого і знову підтверджуючи свою чоловічу відмінність, він мало не стає учасником материнського несвідомого; він є як її сином, так і коханцем. Але поки що він недостатньо сильний, щоб протистояти їй, він поступається їй, помираючи, припиняючи своє існування. Мати-коханка перетворюється у страшну Богиню Смерті. Вона все ще грає з ним і затіняє навіть його відродження. Там, де його пов'язують з родючістю землі й рослинністю, як бога, який помирає, щоб відродитися знову, влада Матері-Землі настільки ж очевидна, наскільки сумнівна його власна незалежність. Чоловіча основа поки що не є батьківською тенденцією, що урівноважувала б материнсько-жіночу основу; вона все ще юна і є всього лише початком незалежного руху від місця свого народження і дитячої залежності.

Юнаки, вибрані Матір'ю як коханці, можуть запліднювати її, вони навіть можуть бути богами родючості, але фактично вони залишаються всього лише фалістичними чоловіками Великої Матері, трутнями, що служать бджолиній матці. Їх убивають, як тільки вони виконують свій обов'язок запліднення. Змія та її таємнича сутність також є символом запліднюючого фалоса. Саме тому Велика Мати так часто пов'язана із зміями. Не тільки в крито-мікенській культурі та її грецьких відгалуженнях, а й навіть ще в Єгипті, Фінікії та Вавилоні, а також у Біблійній історії про рай змія є супутницею жінки.

Уроборичною формою найдавнішої Матері Богині є змія, володарка землі, глибин і підземного світу. Ось чому дитина, яка все ще прив'язана до неї, є змією, як і вона сама. З часом їм обом була надана людська форма, але збережені зміїні голови. Потім лінії розвитку розходяться. Повністю закінченій антропоморфній постаті, людській Мадонні з людським немовлям, передують постаті людської матері з її супутником – змією у вигляді дитини або фалоса, а також фігури людської дитини з великою змією.

Коли Велика Мати набуває людської форми, чоловіча частина уроборосу – змієподібний фалос-демон – з'являється поряд з нею як залишок початкової двостатевої сутності уроборосу.

Характерно, що фалічні юнаки, боги рослинності є не тільки богами родючості; як породження землі, вони уособлюють собою саму рослинність. Їх існування робить землю родючою, але тільки-но вони досягають зрілості, то повинні бути вбиті, скошені й зібрані у вигляді врожаю. Велика Мати з пшеничним колосом – її сином-злаком – є архетипом, сила якого простягається включно до Елевсинських містерій, Християнської Мадонни і пшеничної Гостії, коли поїдається пшеничне тіло сина. Юнаки, що належать Великій Матері, є богами весни, яких необхідно вбити, щоб Велика Мати змогла оплакати й відродити їх.

Всі коханці Матерів-Богинь мають деякі спільні риси: всі вони юнаки, краса й привабливість яких так само дивовижні, як і їхній нарцисизм. Вони – ніжні квіти, символічно зображені в міфах і матеріальних культових пам'ятках (пригадаємо фрески крито-мікенської культури) анемонами, нарцисами, гіацинтами або фіалками, які наша явна чоловіча патріархальна ментальність охочіше пов'язала б з молодими дівчатами. Єдине, що можна сказати про цих юнаків, хоч би якими були їхні імена, – це те, що вони надавали задоволення велелюбній богині своєю фізичною красою. Не враховуючи цього, на противагу героїчним персонажам міфології, вони позбавлені сили і характеру, їм не вистачає індивідуальності та ініціативи. Вони у всіх відношеннях є юнаками для прислуги, нарцисична самозачарованість яких очевидна.

Культ фалічної родючості, як і фалічні сексуальні оргії, скрізь є типовими для Великої Матері. Свята родючості, ритуали весни й переходу сонця є священними для юного фалоса і його нестримної сексуальності. Або, точніше, фалос молодого бога є священним для Великої Матері, тому що спочатку її зацікавив зовсім не юнак, а фалос, володарем якого він є.

Раннім зображенням такого свята родючості може послужити картина часів неоліту в Когулі (Іспанія), на якій зображено дев'ять жінок, які танцюють навколо юнака з ерогованим фалосом. Число дев'ять, якщо воно не випадкове, ще більшою мірою підкреслює характер родючості [10, с. 678].

У світлі сказаного є необхідність знову повернутись до наших предків та їхньої богині Мокоші. Походження Мокоші дуже давнє. Прообраз богині знаходимо у стародавньому культі Великої Богині, статуетки якої з'явилися ще в часи неоліту. Відома ця богиня і в трипільській культурі. Можна припустити, що Мокош походить від давнього культу води богині Дани. Можливо, жінки і символи дощу на трипільському посуді є зображенням цієї богині. Зображення Мокоші дійшли до нас на рушниках: богиня стоїть під відкритим куполом святилища з піднятими вгору руками (поза Оранти). Жінка з піднятими руками зображується і в християнських храмах.

Образ Мокоші був поширеним серед багатьох слов'янських народів і пов'язувався передусім з кльтами води, плодючості худоби та родючості землі. Виступаючи богинею плідності, вона опікувалася також вагітними жінками, допомагала у пологах тощо. У першому тисячолітті н. е., коли в суспільстві дедалі більшої ваги набували соціальні чинники, виразно простежується тенденція до перетворення Мокоші на богиню-берегиню окремої сім'ї, будинку, сімейного вогнища тощо. Образ Мокоші часто пов'язується також з вівчарством. Можна зробити висновок, що ця богиня перейняла дуже багато рис від різних божеств і духів епохи Неоліту, коли прядіння і ткацтво мали яскраво виражений характер. За народними переказами, що дійшли до наших днів, первісне ім'я Мокоші – Мати Коша. У цьому – відгомін культу жінки-матері часів матриархату [11, с. 52].

Поряд з поданою характеристикою Мокоші хотілося б звернути увагу ще на один аспект її образу, в якому підкреслюється яскраво виражена сексуальність (великі груди, розплетене волосся). У "Словах" проти язичництва ця тема у варіанті волелюбства підкреслюється особливо. В одному з "сповідальних питань", що дійшли до нас, священику приписувалось запитувати у жінки, яка сповідалась: "ли сплутила еси з бабами богомерскыя блуды, ли молилася еси вилямь... и Мокаши" [2, с. 90]. Не випадково, що включно до

нашого часу пам'ять про цю волелюбність Мокоші збереглась у опелятиві мокося, що означає жінку поганої поведінки.

Таким чином, можна з усією впевненістю говорити, що Мокош була саме тією Матір'ю Богинею у наших предків з усіма їй притаманними рисами, які й були наведені вище.

Що ж до її коханців, молодих юнаків-богів, то їх зв'язок з Матір'ю Богинею можна простежити за таким святом, як Івана Купала, що було присвячене початку збору злакових і повороту сонця на зиму. Сама назва Купала означає квітку, вогонь, що підтверджує думку про існування у наших предків ритуальних сезонних свят, що перетворювались у оргії, де молодий фалос в образі квітки зі своєю невимовною сексуальністю, подібною до вогню, повністю віддавався своїй Матері Богині.

Нас з дитинства постійно цікавило одне питання. Чому саме на Івана Купала дівчата плетуть віночки з квітів, пускають за водою і таким чином вишукують свою долю? Ось вона відгадка. Який далекий відгомін! Але ми ще повернемося до цього свята.

Продовжуючи розмову щодо поступової персоналізації зародження свідомості у наших предків, як і в інших народів світу, треба зазначити, що ці, подібні до квітів, юнаки були недостатньо сильними, щоб протистояти Великій Матері. Вони належали їй. Вони – її раби, її власність, тому що вони – народжені нею сини. У результаті вибрані служителі та жерці Матері Богині стають євнухами. Вони пожертвували найважливішим для неї – фалосом. Кастрація, пов'язана з цією стадією, вперше з'являється тут у своєму істинному значенні, як така, що відноситься до статевого органа. Небезпека кастрації з'являється разом з Великою Матір'ю і є смертельною. Для цієї богині кохання, смерть і кастрація – одне і те ж. І тільки жерці, принаймні у пізніші часи, уникають смерті, тому що, каструючись добровільно, піддаються символічному вмиранню заради неї.

Стадія сина-коханця і його ставлення до Великої Матері мають фалічний акцент, тобто активність юнака символізується фалосом, а його світом править ритуал родючості. Тому небезпека, для нього загрозлива, пов'язується із символізмом кастрації, що часто-густо практикувалось у реальному ритуалі.

Істотний нюанс характеристики цієї юнацької стадії Еґо в тому, що жінка в аспекті Великої Матері сприймається як така, що володіє негативною зачарованістю. Особливо поширеними і добре вираженими є дві її риси: перша – кривава і дика сутність Матері Богині, друга – її могутність як чарівниці й відьми. Пригадаємо образ відьми та злої мачухи з українських народних казок. Ця передусім кривава сутність Великої Матері Землі лише робить ще більш зрозумілим, чому юнаки, любими нею, повинні боятися кастрації.

Лоно землі вимагає добрив, а криваві жертвопринесення і трупи – їжа, яка їй найбільше подобається. Це – страшний аспект, смертельний бік сутності землі. В ранніх культурах родючості закривавлені шматки вбитої жертви роздавались як дорогоцінні дари і підносились землі, щоб зробити її родючою. Скрізь у ритуалах родючості та людських жертвопринесень провідну роль відіграє кров. Великий земний закон – не може бути життя без смерті – був рано засвоєний і ще раніше представлений у ритуалі. Це означало, що зміцнення життя можливо купити тільки ціною жертвовної смерті. Кров означає родючість і життя, так же, як кровопролиття означає смерть. Відповідно, спочатку пролиття крові було священною дією, незалежно від того чи то кров тварини, чи людини. Щоб бути родючою, земля повинна пити кров, і тому для збільшення її сили здійснювались криваві пролиття. Але володаркою кривавої зони є жінка. Тому одна і та ж богиня дуже часто є повелителькою родючості, війни та мисливства.

Спочатку жертвою був чоловік, запліднюючий фактор, тому що запліднення можливе тільки через пролиття наповненої життям крові.

Тут, як ніде більше, можна бачити значення жіночого божества. Емоційний, жагучий характер жінки, що віддається нестримній пристрасті, є страшним для чоловіка і його свідомості. Однак міфологія свідчить, що жіноча нестримність і справа крові підпорядковуються вищому закону природи, закону родючості. Оргіастичний елемент зустрічається не тільки в сексуальних святах, що являють собою свята родючості. Жінки

також практикують оргіастичні обряди. Ці обряди, часто знайомі нам тільки з пізніших містерій, головним чином круtilись навколо оргіастичного розчленування священної тварини або тваринного божества, закривавлені шматки якого поїдались, і смерть його служила родючості жінки, а відповідно, землі.

Смерть і розчленування або кастрація є долею юного бога, володаря фалоса. І те, й інше виразно простежується в міфі та обряді, й те, й інше пов'язане з кривавими оргіями культу Великої Матері. Розчленування трупа Сезонного Царя і поховання частин його тіла є віковичною частиною магії родючості.

За архетипом страшної Матері Землі проглядається переживання смерті, коли земля забирає назад своє померле породження, розділює та розкладає його, щоб стати родючою. Це переживання закладено в обрядах Страшної Матері, яка у своїй земній проекції стає такою, що поїдає плоть, і в кінцевому підсумку – саркофагом – останнім залишком віковичних культів родючості людини, що здавна практикувались. На цьому рівні кастрація, смерть і розчленування рівнозначні.

Пожертвування жерців волоссям також є символом кастрації, і навпаки, густе багате волосся вважається ознакою підвищеної статевої потенції. Пожертвування чоловіка своїм волоссям – це стародавній знак святості, починаючи від повністю лисої голови єгипетських ієрофантів до тонзури католицьких священників і буддійських монахів. У народній уяві слов'ян волосся було зосередженням життєвих сил людини. Воно завжди символізувало багатство, щастя й статеvu силу [12, с. 420]. Незважаючи на велику різницю в релігійних поглядах, відсутність волосся завжди асоціювалась із статевою стриманістю та безшлюбністю, тобто із символічною самокастрацією. У жінки еквівалентом служить пожертвування цнотливості.

У використанні жіночого одягу, який, як нам відомо, носили Галлі, кастровані жерці Великої Матері в Сирії, на Криті, в Ефесі тощо, а також в одязі католицьких і православних священників (але зверніть увагу: останні ходять з довгим волоссям, як право на шлюб), що зберігся сьогодні, таке жертвопринесення виражається через ототожнення. Чоловік не тільки приноситься в жертву Великій Богині, а й стає її представником, жінкою, що носить її одяг. Принесення в жертву своєї мужності через кастрацію чи чоловіча проституція – є лише модифікаціями. Тоді як уроборичний інцест означає розчинення і зникнення, тому що мав всезагальний, а не статевий характер, інцест в юнацькій фазі носить статевий характер. Велика Мати стає великим лоном, юний коханець – великим фалосом, і весь процес повністю розгортається на статевому рівні.

Тому фалос і фалічний культ були супутниками сексуальності юнацької стадії, а смертельний аспект цієї стадії проявляється як вбивство фалоса, тобто кастрація. Оргіастичний характер культів Адоніса, Аттіса та Таммуза, не кажучи вже про Діоніса, є частиною цієї сексуальності. Юний коханець бере участь у розгулі сексу, і його Его розчиняється в оргазмі, розширюється в смерті. На цьому рівні оргазм і смерть ідуть разом, так само як оргазм і кастрація.

Для юного бога з його слабо розвинутим Его позитивні й негативні аспекти сексуальності перебувають у небезпечній близькості один від одного. У стані збудження він губить своє Его і повертається в лоно Великої Матері, регресуючи до стану, що передував появі Его. Він не завершує блаженний уроборичний інцест попередньої стадії, а переживає смертельний екстаз статевого інцесту, що належить до попередньої фази.

Сексуальність означає втрату Его і придушення жінкою, що є типовим, або швидше архетиповим, переживанням статевої зрілості. Оскільки секс сприймається як всемогутні надособистісні фалос і лоно, Его щезає і поступається вищому зачаруванню відсутності Его. Мати все ще дуже сильна, несвідоме все ще перебуває дуже близько для того, щоб Его могло опиратись хвилям крові.

Жахлива Мати є спокусницею, яка приводить почуття в замішання і позбавляє чоловіків розуму. Ні один юнак не може протистояти їй; він підноситься їй як фалос. Він або захоплюється силою, або зламаний Великою Матір'ю, безумний юнак калічить себе і

підносить свій фалос як жертву. Безумство є розчленовуванням індивіда, точно так само, як у магії родючості розчленування тіла символізує розчинення особистості.

Оскільки розчинення особистості та індивідуальної свідомості належить до сфери Матері Богині, то безумство є постійно повторюваним симптомом підкорення її владі або владі її представників. Тому що – і в цьому полягає магічна й страшна сила Матері-Богині – юнак горить бажанням навіть тоді, коли йому загрожує смерть, навіть якщо задоволення його бажання поєднане з кастрацією. Тому Велика Мати є чарівницею, яка перетворює чоловіків на тварин – Цирцеєю, володаркою диких звірів, яка приносить чоловіка в жертву і роздирає його. Справді, чоловік відіграє для неї роль тварини і не більше, тому що вона править тваринним світом інстинктів, які служать їй та її родючості. Це пояснює теріоморфність чоловіків-коханців Великої Матері, її жерців і жертву. І ось чому, наприклад, чоловіків-служителів Великої Богині, які проститували заради неї і носили жіночий одяг, називали келабім, “пес” [13].

Водночас сам страх перед Великою Матір'ю є першою ознакою центроверсії, формування “Я” і стабільності Его. Центроверсія – це вроджена тенденція цілого до створення єдності своїх частин і до синтезу їх в об'єднанні системи. Єдність цілого підтримується компенсаторними процесами, що контролюються центроверсією, за допомогою якої ціле стає самостворюючою системою, що розширюється. Під час своєї першої свідомої фази центроверсія проявляється як нарцисизм, узагальнене тілесне відчуття, в якому єдність тіла є першим вираженням індивідуальності. Це магічне ставлення до тіла – істотна характеристика центроверсії, і любов до свого власного тіла, його прикрашання та освячення є найпримітивнішою стадією самоформування. Це видно з поширеної у примітивних народів практики нанесення татуювання. Характерним є і той факт, що індивідуальне татуювання не підпорядковується стереотипному колективному зразку, є одним з ранніх способів вираження власної індивідуальності. Індивід пізнається і відрізняється завдяки особливій формі, яку він надає своїм татуюванням (до речі, вишивки сорочок в українців є також архетипом індивідуальності). Особливості татуювання індивіда вказують на його ім'я, а також назву близького кола людей, з яким він ототожнюється – клану, касті, секти або професійної гільдії. Залишивши стадію нарцисичного тіла, Его просувається до фалічної стадії, де усвідомлення власного тіла і себе збігається з активно бажаною маскулинністю, що пробуджується. Тільки поступово чоловік усвідомлює своє власне значення і свій власний світ. Він починає як совокупник, а не як батько. Поклоніння фалосу спочатку може з'явитися поряд з поклонінням запліднюючому богу. Сексуальне задоволення і фалос сприймаються оргіастично, при цьому не обов'язково відчувається прямий зв'язок з відтворенням.

Міфологічно фалічно-хтонічні божества є супутниками Великої Матері, а не представниками специфічно маскулинного. Такими божествами, як відомо, є культ Діонісія, а в Україні – Івана Купала. Крім уже зазначеного вище значення Купали як квітки, він ще розуміється як такий, що злучається [14, с. 43]. Тобто саме розуміння цього діонісійського культу Купали вказує на те, що період, який відповідає розвитку Его на даному етапі, є періодом переходу від фемінного до маскулинного і характеризує двостатеві та гермафродитні фігури богів, жерців і культів, що підкреслює початкову бісексуальність уроборичної Великої Матері. Психологічно це означає, що фалічна маскулинність усе ще обумовлюється тілом і тому перебуває під владою Великої Матері, інструментом якої залишається.

Ми повертаємось до свята Івана Купала. Жодне з народних свят не збереглося у слов'ян з його очевидними язичницькими ознаками настільки, після прийняття християнства, як купальське. У Синожисі йдеться, що в Малоросії ввечері напередодні Різдва Іоанна Хрестителя, зібравшись надвечір, юнаки і чоловіки, жінки й дівчата сплітають вінки з якогось певного зілля, одягають на голови та оберізаються ними. Ще ж на тому бісівському грищі розкладають вогнище, і навколо нього, взявшись за руки, нечестиво ходять і скачуть, і пісні співають, поганого Купала часто повторюючи і через вогонь перескакуючи

[15]. Густинський літопис оповіщає, що ввечері напередодні Різдва Іоанна Предтечі збирається проста челядь обох статей, сплітають собі вінки з відомого зілля і, підперезавшись бадиллям, роздмухують вогонь і навіть ставлять зелену віть та, взявшись за руки, швидко обертаються довкола того вогню, співаючи свої пісні, потім через той вогонь перестрибують [14, с. 50].

А ось що пише з приводу цього свята літописець Нестор на початку XII ст. Проводилось воно не в селах, а на природі, “межю селы” (що відображало екзотичні уявлення): “И срамословие в них пред отьци и пред снъхами. И браци не биваху в них, нъ игрища межю селы. И съхьяжахуся на игрища, на плясания и на вся бесовскыя песни и ту умыкаху жены себе, с нею къто съвещався. Имяху же по дъве и по три жены...” [16, с. 13]. Тобто йдеться про оргіастичний аспект цього свята. Акцентуємо увагу на соціальній функції купальського свята. У своїй вихідній формі це було загальнонародне релігійне дійство, що відтворювало міфічну історію вбивства стародавнього фалічно-хтонічного бога Купала та його наступного воскресіння в новій якості – в образі священного козла. Саме слово “купала”, як зазначалося вище, означає квітку. А ось як зображували бога: “Купала-божество, бовван стояв у Києві. Це веселий і прекрасний бог, одягнутий у легкий одяг, тримає в руках квіти та польові плоди, на голові має вінок з яскравих жовтих квітів – купальниць, бог літа, польових плодів і літніх квітів” [17, с. 71]. І справді, як пише М. Костомаров, “зображення цього бога кидають у воду”, [14, с. 51], а “потім водять козла”.

У чому ж справа? В тотемізмі тотем або бог перебуває в родинних стосунках з тими, хто йому поклоняється: вони однієї плоті й крові; мета ритуалу жертвопринесення – підтримувати й оберігати надихаючі людей зв'язки з тотемом, які їх з'єднують. Стародавня ідея родинності тотемічної жертви і богів збереглась для пояснення щорічних жертвопринесень: під час жертвопринесень згадували та знову розігрували драму, в якій бог був жертвою. Д. Д. Фрезер визнав подібність між цими богами-жертвами та аграрними циклами. Він зіставив із тотемічним жертвопринесенням ритуальне вбивство богів рослинності [18, с. 159–165]. Щоби бог міг опуститись до ролі жертви, необхідно, щоб між його природою і природою жертви було щось спільне. Щоб він піддав себе знищенню як жертву, потрібно, щоб саме жертвопринесення його породжувало. Зазвичай певною мірою така умова виконується при всіх жертвопринесеннях: адже в жертві завжди є щось божественне, що звільняється в момент принесення в жертву. Але для того, щоб жертвопринесення стало реальністю, недостатньо, щоби бог вийшов з жертви. Необхідно також, щоб у момент, коли він повертається в жертву, щоб самому стати жертвою, він зберігав і свою божественну природу. Тобто персоніфікація, з якої він виникає, повинна стати постійною та незмінною. Цей нерозривний зв'язок між живими істотами (або якимось їх видом) і надприродною силою – наслідок періодичності жертвопринесень. Повторення цих церемоній, під час яких за звичаєм або з іншої причини через регулярні проміжки часу знову з'являлась та ж сама жертва, створювало ніби безперервно існуючу особистість. Оскільки в процесі жертвопринесення зберігаються всі його результати, то створення божества є результатом попередніх жертвопринесень. І це не випадковий і маловідомий факт. Навіть у такій абстрактній релігії, як християнство образ пасхального ягняти, звичайної жертви землеробів і скотарів, зберігся і служить до цього часу символом Христа, тобто Бога. Елементи божественної символіки виникли з жертвопринесень.

Для того, щоб Купала (як і Діонісій) міг знову народитись, необхідно йому в жертву принести козла, який був раніше тотемом і який став символом цього фалічно-хтонічного божества, але вже в сакральній формі.

Ми повертаємось до свята Купала як драматичного соціального дійства. Перший акт цієї стародавньої “трагедії” (вбивство бога) здійснюється як всенародна нестямна оргія, на час якої скасовувались усі статеві обмеження, в тому числі й кривородинні (цей момент яскраво показав Андрій Тарковський у фільмі “Андрій Рубльов”); люди пили кров і поїдали сире м'ясо вбитих тут же священних тварин, відкрито віддавались нестримним статевим

потягам; нерідко були й людські жертви. Про це, до речі, згадує і Б. О. Рибаків у вже згадуваній праці.

Але нестямність згасає, настає болісне каяття – акт другий – плач за померлим богом і зробленим “гріхом”, всенародна туга. І, нарешті, кульмінація – повернення в світ відновленого бога, загальне примирення та радість.

Відомо багато спроб “раціонально” пояснити зміст цієї кривавої оргіастичної драми – початку наймогутнішого людського мистецтва.

Безперечно одне: найважливіша функція цієї страшної містерії, її блага мета – той ефект примирення людини із самою собою, “очищення” душі (катарсис), який досягається шляхом важкого напруження та реального відтворення прямо протилежних, страшних і руйнівних сил. Загадка трагедії, таким чином, полягає в тому, що мета (моральне очищення) і засоби досягнення цієї мети – прямо протилежні. І тим не менш необхідний ефект – катарсис – тут наявний.

Але вникнемо в конкретне змістове розуміння міфу, що відтворюється в містерії. Річ у тому, що ця містерія, на думку її учасників, безпосередньо відтворює первородну сутність людей. Адже згідно з міфічними уявленнями наших предків люди – це не просто пасивні спостерігачі божественної трагедії (боротьба Білбога з Чорнобогом). Трагедія – це їхня власна родова доля, тому що згідно з міфічними уявленнями вони, “смертні”, є прямими нащадками Чорнобога, які в доісторичні часи розірвали та з’їли бога. Таким чином, усі члени людської общини в цілому – нащадки великого “гріха”, зробленого предками; вони – безпосереднє породження цього “гріха”, тобто самі, по суті, ті ж боговбивці, перетворені в “смертну” людину – у людський рід, приречені віднині на муки вічного повторення первородної трагедії, вічне відновлення: смерть, перетворення на порох і народження нових людей з пороху. Згадаємо Біблію, де чітко вказано, що Бог-отець забороняв Адаму статеві зв’язки з Євою. Але чому? Чи не тому, що Єва належала самому Господу? Можливо, те горезвісне “яблуко”, яке за намовою змії-спокусниці з’їли злочинці перед статевою близькістю було ... з м’яса? Але замінюють символічно сучасні християни тіло Бога хлібом, кров його – виноградним соком. Крім того, самопожертвування сина (Христа), який саме смертю спокутував первородний гріх людини, явно вказує на кровну провину, на вбивство. Психоаналітична інтерпретація саме такого роду звичаїв і міфів наштовхнула З. Фрейда на концепцію тотема, що виходить з реальності “первородного гріха”.

У суб’єктивному плані – це життя індивідуальної людської душі, її вічне колообертання між хаосом і катарсисом: через оргіастичну нестямність і породжуваний нею душевний розлад – до “очищення” і примирення людини з самою собою та життям. “Вічне повернення”, “колообертання людських душ” – нав’язливі ідеї наших далеких предків та й не тільки їх.

Якоюсь мірою класичним прикладом відтворення фатальної долі у формі подій індивідуального класичного життя є трагедія Софокла “Цар Едип”. Функція трагічного мистецтва тут полягає в тому, щоб допомогти “глядачу” розпізнати страшне обличчя цієї долі, яка ховається за фасадом “випадкового” збігу обставин. В даному разі ця доля розуміється як пророцьке прокляття, що впало на весь рід Лайя – батька Едипа; у наступній трагедії циклу (“Едип у Колоні”) відтворюється катарсис героя, який усвідомив “первородну” провину батька власною своєю трагічною провиною, що дає сліпому Едипу чудовий дарунок провісника людських доль взагалі.

Але, на відміну від мистецтва, заснованого на співпереживанні глядачем “приватної” долі героя, стародавня ритуальна містерія наших предків не допускає ні форми зовнішньої випадковості, ні тим більше принципу пластичної індивідуалізації цієї загальної долі. Зрозуміло, що у своїй вихідній релігійній формі трагічна містерія Купали – це зовсім не театралізоване дійство, яке можна було б “співпереживати” як “сторонній” глядач. Тут немає глядачів; кожен – діюча особа, тому що мета оргіастичного дійства в тому й полягає, щоб кожного зробити безпосередньо причетним до родової сутності, тут кожен зобов’язаний безпосередньо відтворити родову долю.

Учасники ритуальної оргії – це не “глядачі” і не “артисти”. Це все вони самі, нестямні боговбивці, серйозно й насправді порушують священні табу – екзогамні передусім. Потім вони будуть так само серйозно каятись, будуть оплакувати жертву, рвати на собі одяг, дряпати тіло, посипати голову попелом. І, нарешті, мукою каяття “очистившись” від заподіяного “гріха”, знайдуть щасливе вирішення трагічного конфлікту: з радістю та просвітленим серцем помиряться з божеством; не з тим божеством, звичайно, яке втопили самі (його вже просто немає), але з новим його втіленням у вигляді священного козла.

Таким чином, принципова відмінність релігійної містерії від трагічного видовища в театрі полягає в тому, що перша вимагає від кожного безпосереднього виживання страшної “родової долі”. Для чого це було потрібно? Кому і для чого могло б знадобитися зобов’язувати нашого предка, прикриваючись вимогами обряду, здійснювати в певний час і в певному ритуальному місці такі “богоугодні” вчинки, про які сам він особисто, на свій страх і ризик, не посмів би, можливо, навіть подумати?

Залишимо на совісті З. Фрейда буквально тлумачення міфу про “первородний гріх”. Але уявімо, що у стародавніх слов’ян справді проявлялись деякі потяги, що суперечили як власним моральним принципам, так і всім загальновідомим “божественним” законам, та все ж вимагали якогось виходу. Уявімо до того ж, що у цих відносно “нерозвинутих” людей було значно менше “гальмівних центрів” і можливостей для ілюзорно-фантастичної “компенсації”. Чи не буде логічним уявити, що стародавні оргіастичні культури були свого роду “стічними канавами” для відводу антисоціальних нечистот? Саме цей висновок нав’язується нам психоаналітичною теорією. Але цьому випадку він дещо спрощує справу.

Певною мірою стародавні оргіастичні містерії, очевидно, і справді були покликані виконувати функцію свого роду “очищення”. Саме слово “катарсис” означає “очищення”. Але очищення від очищення різниться. Зміст цього слова радикально змінюється залежно від того чи іншого розуміння справжньої сутності людини та її справжніх людських бажань. Враховуючи догматичне уявлення про те, що “справжня” (несвідома) сутність людини (“Воно”) цілком вичерпується зоологічним егоцентризмом, психоаналіз змушений трактувати будь-яке обмеження цього “природно-тваринного” начала в ім’я вищих цінностей культури як “самообман”, як продукт насильства й страху, як збочення людської “натури”.

На противагу цій ідеологічній установці фрейдизму, розуміння катарсису у наших предків, як і в стародавніх греків, виходило з упевненості, що глибинне ядро справжньої людської природи складають усе ж таки не сили природно-тваринних устремлінь, а “спрага неба”. Той факт, що кожна людина несе в собі й темні сили Хаосу, підкреслювався міфом про родову долю, якої ніхто не може й не сміє уникнути. Однак справжню сутність людини складають її вищі – “надприродні”, альтруїстичні устремління. Ці устремління – теж доля, ще більш глибинна, ніж “родове прокляття”, і про нього не можна забувати людині, тому що за забуття вищого в собі ця доля мстить зсередини муками совісті. Звичайно, альтруїстичні устремління рідко бувають “чистими”, оскільки в людини “подвійна природа”, і моральне в ній викривлюється темними егоїстичними помислами. Останні можуть бути настільки інтенсивними, що людина стає “засліпленою”, “одержимою”; в засліпленні своєму вона може уявити, що все вище – обман, насильно нав’язані ланцюги, що сама вона в глибині душі своєї зовсім і не бажає нічого високоморального... Зняти цю катаракту з очей, примусити людину побачити істину – справжню “надприродну” сутність свою – ось мета катарсису (“просвітлення”), що здійснюється засобами оргіастичної містерії, яка була справжньою трагедією. Саме розуміння катарсису у стародавніх слов’ян виходило з того, що тільки через справжні переживання може розкритися справжня істина, а саме: найбільш глибинними і справді людськими є потяги альтруїстичної природи. Мета катарсису – осягнення цієї істини. Засіб – трагедія, не залежно від того, чи здійснюється вона ритуально-оргіастично, реально-історично чи втілюється у творах мистецтва.

Функція трагедії, таким чином, аналогічна функції “повивальної бабки”, яка покликана допомогти людині породити на світ істину – ту істину, яка вже жила в ньому, але якої ця людина ще ніколи не бачила. Всебічну раціонально-логічну розробку “метод повивальної

бабки” отримав, як відомо, у Сократа. Мета цього “сократичного” методу полягала в тому, щоб не нав’язувати людині істину як авторитарне судження (догму), а примусити її саму “народити” цю істину із себе (з власних умовиводів). Спосіб Сократа був простий: він завжди відштовхувався від точки зору свого опонента, але примушував останнього розвивати свої твердження до останньої межі, де вони переходили у свою протилежність. Згодом цей метод був названий діалектичним (від сократівських діалогів).

Старослов’янська купальська містерія застосовувала, по суті, той же метод, але не в раціональній його формі, а в ритуальній. Необхідність у цьому диктувалась, очевидно, тією обставиною, що висока істина, яка підносилася як авторитарна догма (моральна чи релігійна), виявлялась малоефективною. Необхідно було примусити кожного члена общини відчувати цю істину як власну сутність. Хочемо підкреслити, що недостатньо було б досягнути цю істину логікою роздумів чи самоаналізу (здатність до такого була невеликою); потрібно було саме відчувати її, так би мовити, “власною шкірою”, своєрідним шляхом “доказу від протилежного”. Маючи на увазі цю мету, ритуал купальської містерії стверджував законність “богоугодних” бажань одержимої пристрастями людини; на час святкування він легалізував і навіть “освячував” ці “підземні” потяги і, більше того, вимагав від кожного безстрашного та послідовного виявлення всіх потаємних потягів такого роду, їх крайнього оголення і здійснення! “Засліпленим” людям ніби говорилося: вам здається, ніби боги (чи веління моралі) примушують вас до чогось протилежного сутності вашій? Так нехай буде “все дозволено”: уб’ємо, утопимо бога, переступимо найстрашніші заповіді його, і в муках каяття ви зрозумієте, що вбиваєте самих себе, гвалтуєте власну душу, натуру. Така наївна “механіка” оргіастичних містерій – “очищення”, яке досягається ціною краху всіх форм самообману та ілюзій. Підкреслюємо: всіх і всіляких, тому що “високі” прагнення теж потребують трагічної перевірки; такі прагнення псевдоальтруїстичного, моралістського чи ідеологічного порядку не менш ворожі катарсису, ніж однобічна фіксація на “відверто” егоїстичних спонуканнях.

Продовжуючи розмову про діонісійський культ Івана Купала та проектуючи його на сьогодні, точніше на менталітет українського народу, хотілось би зазначити, що ознаки цього культу (саме поняття діонісійства) так і залишилися більшою мірою притаманними нашому народу, на відміну від культу Аполлона, який прийшов спочатку у Грецію на зміну Діонісію, а потім і в Західну Європу. Та про це детальніше нижче.

Повертаючись до подальших проблем розвитку Еґо у наших предків, хочемо нагадати, що спочатку все було подвійним і мало подвійну природу, як ми бачили з уроборичного змішання чоловічого й жіночого, доброго й поганого.

У початковій картині світу людини цілісність світу була незайманою. Уроборос жив у всьому. Все було повним змісту або могло стати таким. Цей світовий континіум почав розпадатися на окремі фрагменти життя.

Світ починається тільки з приходом світла, яке встановлює протилежність між небом і землею як основними символами всіх протилежностей. До цього панує “безмежна темінь”. Із сходом або, мовою Стародавнього Єгипту, з утворенням небосхилу, що відділяє верхнє від нижнього, починається день людства, і всесвіт з усім, що він містить у собі, стає видимим. А ось як про це говориться у східнослов’янській міфології: “...Велике Дерево обвило корінням плідні глибини Землі, а гілками обняло безмежну висоту Неба, пов’язуючи їх воєдино. І коли його воля виповнилась, у світі, подібного до великого яйця, відособились і прокинулись дві суті: чоловіча в Небі та жіноча в Землі. Прокинулись і здивовано розплющили очі: в той же час загорілись тисячі зірок і відобразились у джерелах та лісових озерах... Земля і Небо ще не знали свого призначення, не знали, для чого народжені. Але потім побачили один одного, одночасно потяглись одне до одного, і все зрозуміли, і не стали питати ні про що. Земля велично підносилась до Неба горами, стелила розкішну зелень лісів, відкривала сором’язливі конвалії. Небо обгортало Землю теплими хмарами, проливалось тихим дощем, дивувало жагучими блискавками. Тому що в ті часи грозу не називали грозою – її ніхто не боявся. Гроза була святом весілля: золоті блискавки зароджували нове життя, а грім звучав

урочистим закликком, закликком любові” [6, с. 5]. І далі: “Посередині розкинулася Земля, що підтримувалась Світовим Деревом, і її з усіх боків оточував Океан. Знизу лягла Нічна Країна..., а вище Землі починались дев’ять різних небес: найближчі – для хмар і вітрів, інші – для зірок і місяця, далі – для Сонця. Вдень Сонце пливе над Землею зі сходу на захід; потім переправляється через Океан і із заходу на схід виміряє нижнє небо, світлячи в нічній, Нижній Країні” [6, с. 6].

Щодо людини та її Его створення світу й народження сонця пов’язані з розділенням Прабатьків Світу і позитивними та негативними наслідками цього для героя, що роз’єднує їх.

Е. Кассіпер, використавши достатньо матеріалу, що підтверджує, показав, як протилежність між світлом і темрявою наповнила духовний світ людей і надала йому форму. Священний порядок світу та священний простір – Храм або територія навкруг нього – “орієнтувались” згідно з цією протилежністю [19, с. 271]. Не тільки людські теологія, релігія та ритуал, а й правові та економічні порядки, які пізніше зародилися з них, структура держави і весь спосіб життя, включно до поняття власності та її символізму, беруть початок від цього установаження різниці й визначення межі, яке стало можливим з приходом світла.

Структура світу, планування міста, схема храмів, просторовий символізм Християнської Церкви – все це є відображенням початкової міфології простору, що класифікує та вибудовує світ у безперервні ряди протилежностей, починаючи з протилежності між світлом і темрявою.

Шляхом героїчного акту створення світу та розділення протилежностей Его виходить з магічного кола уроборосу й опиняється в стані самотності та розладу. З появою цілком оформленого Его райське становище речей припиняється. Можна подивитись на це райське становище з точки зору релігії і сказати, що все контролював Бог, або можна уявити його узагальнено і сказати, що все ще було добром, і що зло ще не прийшло у світ.

Спільним фактором для всіх цих ранніх стадій є те, що психологічно вони дещо розповідають нам про стадію до появи Его, коли не було поділу на свідомий і несвідомий світ. З цього погляду всі ці стадії є доіндивідуальними і колективними. Не було почуття самотності – обставини, що відповідала розвитку Его на даному етапі. Ось цей рай в уяві східних слов’ян: “Сьоме небо зробилося твердиною, міцним прозорим дном для невичерпних потоків живої небесної води. Світове Дерево проросло його зеленою маківкою; і там, під розкинутими гілками, в потоках небесних народився острів. Його назвали Ірієм – непохитним місцем Життя, Світла, Тепла. А ще його називали островом Буяном за плідне буяння Життя, за те, що там почали жити прабатьки людей і всіляких тварин, птахів, риб, змії” [6, с. 5].

Его-свідомість не тільки тягне за собою почуття самотності; воно також приносить у життя людини страждання, важку працю, тривогу, зло, хворобу та смерть, як тільки Его починає розрізняти їх. Відкривши себе, самотнє Его одночасно розуміє негативне й визначає своє ставлення до нього, так що воно тут же встановлює зв’язок між цими двома фактами, приймаючи своє власне виникнення як гріх, а страждання, хвороби та смерть як заслужену кару. На все сприйняття життя примітивної людини накладають відбиток негативні впливи, що оточують її, а також усвідомлення того, що у всьому негативному, що відбувається, винувата вона сама. Це все одно, що сказати, що для примітивної людини випадковостей не існує; все негативне з’являється через порушення табу, навіть якщо це порушення несвідоме. Пригадаємо на підтвердження сказаного одну із казок, де Іван-царевич, порушуючи табу, спалив жаб’ячу шкіру своєї дружини царівни-жаби, і скільки випробувань йому довелося пережити за скоєний гріх, щоб тільки повернути собі дружину [20, с. 62–69]. Інший приклад можна навести, звернувшись до одного з міфів наших предків. “Люди, які завжди жили в слухняності Роду і Матері Ладі, соромлячись матерів, сестер і невісток, оберігаючи честь чужих подруг і наречених – деякі з цих самих людей раптом ніби забули, що є на світі Любов, стали водити по кілька дружин, зазіхати на будь-яку дівчину та жінку, силою брати, яка сподобається. Не відставали й дружини: безсоромно шукали обіймів чужих чоловіків...

Дійшла слава про людське неподобство до Богів. Запальний Перун готовий був зібрати хмари і потопи, змити поганих людей з лиця Землі.

– Ні, – сказав Батько-небо, Сварог. – Не годиться людей губити всіх. Потрібно встановити їм закон.

– Люди! – схилив вікові дуби, зірвав дахи сильний голос неба. – Установлюю вам закон: одній дружині мати одного чоловіка, одному чоловікові володіти однією дружиною.

Люди в жаху лежали вниз обличчям, праві й неправі. Ніхто не смів підняти голови.

– Більше не стану говорити їм, як нині, – сказав Сварог. – Це ще гірше від розпусти. Що за честь, коли від безчестя рятує тільки страх.

Однак повернути зроблене не під силу навіть богам. І ось з того часу прийшов до людей страх. Страх перед небом, страх покарання за гріхи. Почали люди притримувати нескромні розмови біля вогню не з однієї поваги до святого Вогню, але ще й із остраху: як би не розгнівався і не спалив усієї хати, і повзли чутки – вже так бувало. Почали класти багаті треби, замолюючи зроблене... і знову все повторювали.

З цього часу, хто замислив незаконну справу, намагались зробити її вночі, коли йде з неба Даждбог, щезає всевидяче око” [6, с. 18–19].

Таким чином, початкове уроборичне сприйняття життя відійшло, тому що чим більше відокремленим і самостійним стає Его-свідомість людини, тим більше воно відчуває свою власну незначущість і безсилля. Через це пануючим почуттям стає залежність від сил, що існують. Іншими словами, втрата цілісності та загальної несвідомої інтеграції зі світом переживається людиною як перша втрата; це справжня втрата, що відбувається на початку еволюції Его.

Можна назвати цю первинну втрату первинною кастрацією. Однак необхідно підкреслити, що первинна кастрація, на відміну від кастрації на матріархальному рівні, не має відношення до статевих органів. У першому випадку розділення і втрата подібні до відсікання від великого контексту; на персоналістичному рівні, наприклад, ця втрата відчувається як відділення від материнського тіла, через відрізання пуповини, що призводить до роз'єднання, зникнення тотожності матері та дитини.

Загроза матріархальної кастрації нависає над Его, яке не порвало ще своїх зв'язків з Великою Матір'ю, і вже показувалось, яким чином для такого Его втрата себе була символічно ідентичною втраті пеніса. Але первинна втрата на стадії розділення Прабатьків Світу торкається всього індивіда: він стає незалежним. Тут втрата має емоційний відтінок, виражається в почутті провини.

Первинна кастрація збігається з первородним гріхом і втратою раю. Згідно з іудейською концепцією Бога і світу, на передній план тепер виходить моральний елемент, знання добра і зла розглядається як гріх, а відмова від початкового уроборичного стану призводить до вигнання з раю. Але чи не говорить наведений вище один з міфів наших предків про той же первородний гріх і чи не збігається з тією ж іудейською концепцією?

Розділення Прабатьків Світу є не просто припиненням початкового співжиття та знищенням досконалого космічного стану, що символізується уроборосом. Вирішальним моментом тут є те, що це розділення переживається не тільки як пасивне страждання і втрата, а також як активно деструктивне діяння. Символічно воно тотожне вбивству, жертвопринесенню, розчленуванню та кастрації.

Звільнення юного коханця від уроборосу починається з дії відверто негативної, з акту руйнування.

Аналіз цього стану відкриває почуття провини, першопричина якого трансперсональна, тобто виходить за межі складнощів персоналістичного “сімейного роману”. Відразливе діяння розділення Прабатьків Світу розуміється як первородний гріх. Але (і це важливий момент) у певному розумінні звинувачення висуває не Его, а Прабатьки Світу, саме несвідоме. Як представник стародавнього закону, уроборичне несвідоме бореться за те, щоб не допустити звільнення свого сина, свідомості, і, таким чином, ми знову перебуваємо у сфері діяльності Великої Матері, яка хоче знищити сина. Доти, поки Его-свідомість

погоджується з цим звинуваченням і приймає смертний вирок, воно поводить як син-коханець і подібно до нього закінчить самознищенням.

Зовсім інша ситуація, коли син міняється із Страшною Матір'ю та займає її деструктивну позицію, тільки не щодо себе, а щодо неї. Цей процес трактується як боротьба зі змієм. Констатуючи зміну особистості (до чого ми повернемося пізніше) як наслідок цієї боротьби, можна сказати, що психологічно даний процес відповідає формуванню свідомості у наших, і не тільки у наших, предків-слов'ян, “вищого Его”, героя і відкопуванню заритого скарбу – знання. Іншими словами, йдеться про поступову маскулінізацію Его-свідомості.

1.2. Міф про героя

З міфом про героя починається нова фаза поетапного розвитку Его-свідомості всього людства і наших предків, зокрема. Відбувається радикальне зрушення центру тяжіння. Тепер міф або казка фокусує увагу на світі як на центрі Всесвіту, на місці знаходження людини. З точки зору стадіального розвитку це означає, що Его-свідомість людини стала незалежною, але також і те, що вся її особистість відокремилась від природного контексту навколишнього світу й несвідомого.

Процес маскулінізації нарешті остаточно кристалізується і стає визначальним для структури Его-свідомості. З народженням героя починається головна боротьба – боротьба з Першими Батьками.

Реальне значення битви зі змієм або, швидше, вбивства Прабатьків Світу можна зрозуміти, тільки якщо дослідити сутність героя, яка тісно пов'язана з його народженням і з проблемою його двоїстого походження.

Центральний момент у каноні міфу про героя – те, що герой має двох батьків і двох матерів. Крім власного батька, у нього є ще “вищий”, тобто архетипічний батько, і поряд з його власною матір'ю з'являється постать архетипічної матері. Це подвійне походження, існування контрастуючих особистісних і трансперсональних батьківських фігур і складає драму життя героя. І в кінцевому підсумку його сутність полягає в тому, що він не має батька чи матері, що один з його батьків часто божественний, і що мати героя часто є самою Матір'ю Богинею або заручена з богом. Ці матері є непорочними матерями. Як і скрізь у стародавньому світі, так і серед слов'ян, непорочність просто означає відсутність приналежності будь-якому чоловіку персонально, непорочність, по суті, священна не тому, що є станом фізичної незайманості, а тому, що є станом психічної відкритості Богу. Непорочність притаманна Великій Матері, її творчій силі, що не залежить ні від якого чоловіка. Але у Великій Матері присутній і породжуючий чоловічий елемент. На уроборичному рівні цей елемент анонімний; пізніше він стає підпорядкованою Великій Матері фалічною енергією, а ще пізніше з'являється поряд з нею як її чоловік, який у патріархальному світі скидає її з престолу, і вона опиняється у підпорядкуванні.

Народження героя відбувається через непорочність. Непорочність, символом якої є Велика Мати, і Левіафан, якого повинен перемогти герой, – це два аспекти архетипу матері: поряд із світлою та милосердною матір'ю стоїть інша – темна та страшна. Ось як цю страшну матір зображено в “головному” слов'янському міфі: “І підняла Морена (богиня підземного царства) очі, і очі були, що дві дірки – ні світла, ні дна” [6, с. 48]. В іншому місці: “Красуня (мова про Морену) обернулась великою ікластою свинею і почала клацати щелепами” [6, с. 72].

Важливий момент щодо народження героя – це виняткова, надлюдська або нелюдська сутність, що виходить з чогось виняткового, надлюдського або нелюдського – іншими словами, вважається демоном чи божеством. Це бог-герой Перун, який у тому ж “головному” міфі є богом-переможцем. Водночас сутність міфу чи казки полягає у повному поглинанні матері подією народження й особливо народження героя. Її здивування з приводу того, що вона народила дещо виняткове, тільки підкреслює факт народження як такий. Підкреслює, зокрема, незвичайність того, що жінка здатна народити з себе чоловіка. Це диво спочатку приписувалось жінкам примітивної культури нумінозному вітру, родовим духам

або іншим силам чи речам. Пригадаємо українську народну казку “Котигорошко”, герої якої справді відповідає всім якостям новонародженого героя. “От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошина по дорозі. Жінка взяла горошину та й з’їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води – не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь – докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли камінь витягнути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять люди, як глянули – аж поторопіли. Злякались, що в нього така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя та й підхопив. Люди й повтікали” [21, с. 122].

Враховуючи сказане та наведений приклад, можна зазначити, що у цьому випадку йдеться про допатріархальні погляди, які передували часу, коли причиною дітонародження почали вважати статевий акт і, відповідно, пов’язувати з чоловіком. Перше сприйняття жінкою народження є матріархальним. Батько дитини – не чоловік: диво дітонародження походить від Бога, який може втілюватись також у дух або якусь річ. Таким чином, на матріархальній стадії правив не батько як особистість, а трансперсональний предок або сила.

Народження героя та битву зі змієм можна зрозуміти лише тоді, коли осмислено значення мужності. Тільки з міфом про героя Его займає достойне місце як носій мужності. Тому й необхідно пояснити символічне його значення.

Его, що народжується, сприймає свою мужність, тобто свою все більш і більш активну самосвідомість як добре й погане одночасно. Воно виштовхується з материнського лона і знаходить себе, відрізняючись від цього лона. У соціологічному розумінні чоловік, виростаючи й стаючи незалежним, також виштовхується з початкового середовища так сильно, що починає відчувати й акцентувати свою власну відмінність та неповторність. Одне з фундаментальних переживань чоловіка полягає в тому, що рано чи пізно він повинен сприйняти середовище, в якому спочатку жив як “Ти”, не-Его, щось відмінне й чуже. Тут необхідно передусім позбавитись від упередження патріархальної сімейної ситуації. Початковий стан людської групи можна назвати допатріархальним, якщо не хочеться вживати термін “матріархальний”.

Первинна матріархальна сімейна група матерів і дітей від початку передбачає, що молодий чоловік буде мати велику схильність до мандрувань. Навіть якщо він залишається в матріархальній групі, то буде об’єднуватись з іншими чоловіками, щоб утворити групу мисливців або воїнів, яка координується з жіночим центром матріархату. Ця чоловіча група, відповідно до обставин, є рухливою й енергійною; більше того, вона перебуває в ситуації постійної небезпеки і тому має додатковий збуджуючий стимул для розвитку своєї свідомості. Можливо, вже тут виникає контраст між психологією чоловічих груп і матріархальною психологією жінки.

Матріархальна група в зв’язку із загальною емоційністю матерів і дітей, прив’язаністю до місця та сильною інерцією значною мірою пов’язана з природою та інстинктами. Менструація, вагітність і періоди лактації активізують інстинктивний бік і посилюють вегетативну сутність жінки, що властиво і психіці сучасної жінки. Крім цього, існує сильний зв’язок із землею, який виник з розвитком сільського господарства й городництва – традиційно жіночих занять, які в свою чергу залежать від природних ритмів. Всі ці фактори посилюють занурення в несвідоме, що є характерною рисою жіночої групи.

З другого боку, чоловіча група, подорожуючи, займаючись полюванням і війнами, була кочовою групою воїнів.

Матріархальна система екзогамії перешкоджає формуванню чоловічих груп, тому що чоловіки змушені одружуватись за межами свого племені, через що вони розсіюються та змушені жити матрилокально, як чужинці в племені дружини.

Чоловік є чужим у тому клані, куди переходить після одруження, але і як член свого власного клану він також віддаляється від свого будинку. Тобто, коли він живе матрилокально, там, де живе його дружина (а спочатку так було завжди), він є чужинцем, його тільки терплять, а в своєму рідному клані, де його права все ще залишаються дійсними,

він живе тільки від випадку до випадку. Зрештою це призводить до виникнення чоловічих союзів.

З часом чоловіча група неухильно набирає сили, а політичні, воєнні й економічні міркування врешті-решт призводять до утворення організованих чоловічих груп. В середині цих груп становлення дружніх стосунків важливіше за суперництво, більше наголос ставиться на подібність чоловіків і на відмінність від жінки, ніж на взаємну підозрілість.

Місце, де чоловік вперше справді відкриває себе – це юнацька група, яка складається з чоловіків одного віку. Коли він відчуває себе чужинцем серед жінок і своїм серед чоловіків, виникає соціологічна ситуація, яка відповідає відкриттю Его-свідомістю самої себе. Але “чоловіче” не тотожне “батьківському”, і менше всього – персоналізованій постаті батька, щодо якого не можна уявити, що він мав великий вплив у допатріархальні часи. Жіночу групу очолюють старі жінки, тещі й матері; і, як у багатьох тварин, вона утворює замкнуту організаційну одиницю. Їй належить усе, включаючи й хлопчиків до певного віку. Екзогамне прийняття чоловіка в цю групу внаслідок підкреслення його “сторонності” відкриває його для впливу зловредної тещі – фігури сильного табу, в той час як з боку чоловічого авторитету будь-який вплив відсутній. У своїй початковій формі – як системі союзів між членами різних вікових груп – чоловіча група була організована на суворо ієрархічній основі. Обряди, які офіційно переводили чоловіка з однієї вікової групи в іншу, були відповідно обрядами ініціації. Скрізь і, зокрема, серед наших предків, ці чоловічі спільноти мали велике значення не тільки для розвитку мужності та для усвідомлення чоловіком самого себе, а також для розвитку культури в цілому.

Будь-яка ініціація має міфологічний контекст. А в епоху язичництва, та й пізніше, в період раннього християнства слов'янські міфологічні уявлення були реальністю, і чоловіча ініціація теж, безперечно, мала свою міфологічну інтерпретацію. Будь-який ритуал у рамках міфологічного мислення має свою сакральну модель архетип-дію, яка виконувалась спочатку Богом, героєм або предком [22, с. 45–46].

Дослідження показують, що подію, яка сталася у міфічну епоху та стосувалася у наших предків Бога-Громовержця, “ілюстрував ритуал, в якому головний персонаж проходив ритуал ініціації” [23, с. 22]. Як відомо, Перун, який у міфічній битві з Велесом фактично проходив ініціаційне випробування, був богом воїнів, якому вони поклонялися і дії якого наслідували. Тому можна припустити, що участь ініціантів у військових походах, де вони перемагали своїх перших супротивників, осмислювалась як аналог давньослов'янського міфу про поєдинок Громовержця-Перуна та Змія-Велеса [24]. І не дарма міф про поєдинок Громовержця з Велесом покладено в основу багатьох фольклорних сюжетів про давньоруських воїнів-богатирів. Не випадково Ілля Муромець, Добриня, Альоша Попович мають змієподібних супротивників, виступаючи як аллоперсонажі Перуна. Після певних випробувань отроків (так називали юнаків, прибулих до воїнської дружини) посвячували в дружинники. Про сам ритуал посвячення поки що відомо дуже мало, тому що літописи опису його не дають. Відомо, що в країнах Західної Європи до ритуалу лицарського посвячення входило одягання шпор, а також перепоясання себе мечем. Потім той, що посвячує – один із найстаріших лицарів – завдавав ініціантові удару долонею по потилиці чи по щоці. У деяких країнах на потилицю посвячуваному клали плоским боком клинок меча [25, с. 135–137]. Завершувався ритуал показом спритності нового лицаря. Є підстави вважати, що давньоруський воїнсько-дружинний ритуал був подібним до західноєвропейського. Про перепоясання мечем молодих дружинників, яке здійснив у 1149 р. польський князь Болеслав під час перебування в Луцьку, повідомляє Галицько-Волинський літопис: “Посаше Болеслав сыны боярськи мечем многы” [26]. М. Грушевський вважав, що тут мова йде про перепоясання мечем польських синів боярських [27, с. 254]. Проте інші дослідники (М. Дашкевич, М. Владимирський-Буданов) вбачали в цій розповіді свідчення запозичення лицарських звичаїв, зокрема ритуалу посвячення давньоруськими дружинниками із західноєвропейських країн [28, с. 137–138; с. 56]. Д. Лихачов також вважав,

що на Русі побутував звичай перепоясання мечем посвячених у дружинники, недарма для нього існував і спеціальний термін – “пасті мечем” [29, с. 212].

До посвячення у дружинники входило вручення ініційованому атрибутів дорослого мужа-воїна: коня та зброї, зброї, обладунку. Про вручення посвяченому цих воїнських атрибутів свідчать билини: “По своей силы имей ты палицу тяжелую”, “не забудь ищеда саблю вострую. Ты тово имме ножа да свет буланого” [30, с. 215]. Одержував воїн і “копье – то брузаменское”, а також “стрел колчан и тугой лук” [31, с. 208]. Одягали ініціанти і нові строї та воїнський обладунок, тому що раніше вони не мали права носити строї та повне спорядження дорослих воїнів. Про це свідчать билини: “Одевается Илья в доспехи богатырские” [31]. Ритуальне переодягання посвячених символізувало їх нове народження. Це ж означали й обряди одержання ними нових імен [32, с. 30, 139–140]. Про одержання посвяченим нового імені читаємо у билинах: “Теперь будь-ко ты, Илья, да по имени, (Имме будь – то ты свет да Муромець). Потому мы тебя назвали ... Муромець” [30, с. 106] – говорять, посвячуючи, Іллю каліки-перехожі. Існування обрядів переодягнення та перейменування у давньоруських дружинників підтверджується й відповідними обрядами в українських цехових ремісників, запорізьких козаків та в інших соціальних групах середньовічного суспільства, в яких вони входили до складу ініціційних церемоній [33, с. 48; с. 147–148].

Сліди ініціцій можна віднайти і в українських народних казках: “... Зараз Протиус взяв ту воду, помазав нею шматки хлопця-молодця, вони й зцілились. Влив йому в рот живої води, він і ожив. Дав йому з’їсти молодого яблунка, він помолодів і зробився ще кращим, ніж був” [21, с. 114].

Як уже зазначалося вище, ініціцій – це символічна смерть і народження в новій якості. Казки й міфи цей факт ілюструють найяскравіше. Іншими словами, ініціцій – той поворотний момент соціального зчеплення, та темна кімната, де народження і смерть перестають бути крайніми членами життя і реінволюціонують одне в одне не для якогось містичного злиття, а для того, щоб, наприклад, зробити з посвяченого справжню соціальну істоту. Непосвячена дитина народилася лише біологічно, у неї ще є тільки “реальні” батько й мати; щоб стати соціальною істотою, їй необхідно пройти через символічну подію ініціційного народження.

Ініціцій магічно стримує розрив між народженням і смертю, а заодно і пов’язану з ним долю, що тяжіє над розірваним життям. Адже саме при такому розриві вона приймає форму біологічної невідворотності, абсурдно-фізичної долі, саме при такому розриві життя виявляється наперед загубленим, оскільки приречене на згасання разом з тілом. Звідси ідеалізація одного з двох членів опозиції – народження (що дублюється у воскресінні) за рахунок іншого – смерті. Але це лише один з глибоких забобонів з приводу “сенсу життя”. Адже народження як подія індивідуальна й невідворотна настільки ж травматична, як і смерть. Психологія формулює це інакше: народження і є по-своєму смерть. Та й християнство своїм обрядом хрещення – колективним священнодійством, соціальним актом – завжди намагалось саме поставити межу цій смертельній події народження. Виникнення життя – це своєрідний злочин, якщо тільки його не перейняти і не викупити колективним симулякром смерті. Життя є самоцінним благом тільки в плані вичислюваних цінностей. У символічному ж плані життя, як і все інше, є злочином, якщо воно виникає одноосібно, якщо його не перейняти і не знищити через дар і повернення, якщо не “повернути” його смерті. Ініціцій саме й відмінює цей злочин, вирішуючи окрему подію народження та смерті в єдиному соціальному акті обміну.

Повертаючись до героя та його Его, слід зазначити, що самосприйняття й усвідомлення цим Его своєї особливої близькості зі світом чоловіків і своєї відмінності від жіночого середовища є вирішальною стадією в його розвитку й обов’язковою умовою незалежності.

Чоловіки тепер стоять в одному ряду з батьками, зі старійшинами, які є “оплотом закону та порядку”, а отже, і в одному ряду зі світовою системою, яку символічно можна назвати “небом”, тому що вона розташована на протилежному від жіночої землі полюсі. Ця

система охоплює весь священний і магичний порядок світу, включно до закону та реальності держави. “Небо” в цьому розумінні – це не місце, де живе Бог, чи небесне місце; воно просто вказує на духовну основу душі, яка в чоловічих культурах породжує не тільки патріархального Бога, а й також філософію. Тому на початку зародження чоловічих груп жінкам під страхом смерті заборонялось бути присутніми під час ініціації, і тому також спочатку їх не допускали в місця богослужіння у всіх світових релігіях. Не випадково, що вся людська культура є чоловічою за своїм характером. Хоча вклад жінки в цю культуру невидимий і головним чином несвідомий, не треба недооцінювати його значення та масштаби. Однак чоловіча спрямованість веде до більшої координації духу, Его, свідомості та волі. Розвиток чоловічої культури означає розвиток свідомості, тому що чоловік відкриває своє істинне “Я” свідомості й є чужим несвідомому, яке він незаперечно повинен сприймати як жіноче.

Духовний колектив, присутній у всіх ініціаціях й у всіх таємних спільнотах, сектах, містеріях і релігіях, по суті, є чоловічим і, незважаючи на суспільний характер, істотним чином він є індивідуальним у тому розумінні, що кожен чоловік приймається в нього індивідуально, а те, що він при цьому переживає, унікальне й накладає відбиток на його індивідуальність. З ростом сили свідомості чоловічого Его біологічна слабкість жіночої групи вагітних або годуючих матерів, дітей тощо має тенденцію збільшувати усвідомлення влади у групі воїнів, яка захищає. Полювання й війна сприяють розвитку індивідуального Его, здатного відповідально діяти в небезпечній ситуації, а також розвитку лідерства. З появою та зміцненням лідерства група стає ще більш індивідуалізованою. Висувається не тільки лідер як герой, з розпливчастого примітивного тотемного образу починають викристалізовуватись постаті духовного прародителя, бога-творця, предка, ідеального лідера тощо. Для “бога-джерела” – дуже ранньої постаті в історії релігії – характерно, що його розглядають не як прабатька, а більшою мірою як батька, “творця всіх речей”. Ця постать творця є надприродною проекцією, з неї виводиться образ героя Бога-Царя. Інакше кажучи, герой з’являється як син бога, якщо сам не є богом. У наших предків, як вже підкреслювалось вище, це Перун, який розумівся не просто як головний з богів, а як бог за перевагою, в принципі здатний замінити інших богів. У будь-якому разі тільки Перун стосувався всіх функціонально-соціальних кіл – магіко-юридичного, військового та природно-виробничого, і тільки Перун був героєм-переможцем у сюжеті “чоловічого міфу”.

Герой не може вступити в битву зі змієм до того часу, поки він не ототожнить себе з тим, що ми назвали чоловічим “небом”. Це ототожнення досягає вищого ступеня у відчутті, що він – син Бога, який втілює у собі всю могутність неба. Це рівносильно тому, що всі герої народжені від бога. Лише божественна допомога, відчуття того, що коріння піднімаються вгору, до бога-отця, який є не просто головою сім’ї, а творчим духом, робить можливою битву зі змієм Великої Матері. Показуючи та захищаючи цей духовний світ перед обличчям змія, герой стає визволителем і спасителем, новатором, постаттю, що несе мудрість і культуру.

Коли уроборос розділяється на пару протилежностей, а саме на Прабатьків Світу, а між ними стає їхній “син”, тим самим зміцнюючи свою мужність, тоді успішно завершується перша стадія його звільнення. Его, яке стоїть у центрі між Прабатьками Світу, кидає виклик обом сторонам уроборосу і цим ворожим актом налаштовує проти себе два принципи: верхній і нижній. Тепер воно опиняється перед обличчям того, що називається битвою зі змієм, активною боротьбою з цими протилежними силами. Битва зі змієм має три основних компоненти: герой, змії і скарб. Перемагаючи змія, герой отримує скарб – кінцевий результат процесу, який символізується боротьбою. Характер цього скарбу, що називається “багатством, яке важко здобути”, заручником, коралами високої ціни, живою водою або травою безсмертя, буде обговорюватись нижче.

Для Его і для чоловіка жінка – синонім несвідомого та не-Его, а тому синонім темряви, порожнечі, небуття, бездонної ями. К. Г. Юнг з цього приводу пише: “... слід зазначити, що

порожнеча є великою жіночою таємницею. Це щось абсолютно чуже чоловікові; прірва, незвідані глибини” [34, с. 231].

Мати, лоно, яма й пекло тотожні. Лоно жінки – це місце, з якого з’явилася людина, і тому кожна жінка є первинним лоном Великої Матері всього породженого, лоном несвідомого. Вона загрожує Его небезпекою самознищення, втрати самого себе. Звідси боротьба героя завжди пов’язана з загрозою для духовного чоловічого принципу з боку уроборичної змії і з небезпекою бути проковтнутим материнським несвідомим.

У фізичному аспекті сама боротьба проявляється по-різному: як безпосередня битва зі змієм, вхід у печеру або дім, спуск у підземний світ тощо. “... Стиснув Іван, – розповідається в одній з казок, – в руках свою довбню семипудову, причаївся біля щілини, бачить, Змій одну голову висовує. Як вдарить Іван по ній довбнею, так і одбив голову. Змій другу голову висовує, а Іван і цю відбив. І так усі шість голів відбив” [21, с. 120]. В іншому місці: “...Проїхали ще тиждень – бачать: стоїть великий дім – мідна огорожа навколо, – і веде до нього мідний міст. Дивляться – палиця через паркан перевалилася і ріг дому одбила. А в цьому домі жили страшні змії, тільки їх дома не було – воювали десь далеко.

І говорить Іван-мужичий син до одного багатиря панської крові:

– Сьогодні ти підеш на міст на варту, а ти, – каже другому, – ляжеш коло коней, а я піду в будинок” [21, с. 123].

Але найпоширенішим архетипом боротьби зі змієм – міф про сонце, яке герой визволяє, проходячи через певну послідовність: небезпека, боротьба і перемога – світло, значення якого для свідомості вже підкреслювалось, є центральним символом справжньої сутності самого героя. Герой – це завжди постать, що несе з собою світло, Хранитель світла.

З цього приводу варто б нагадати зміст “головного” слов’янського міфу. Основний його сюжет полягає в тому, що жадібний Змій вкрав дружину Бога Грози, а заодно і Сонце, земні та небесні води, стада худоби. Самого Бога Грози, переможеного в нерівному бою, злі сили зачиняють у темному підземеллі, позбавляють божественної сили, забирають у нього очі й серце, заковують у важкі ланцюги... Довгі роки триває його полон, а тим часом на Землі гинуть люди, а на небі дуже погано богам. Але нарешті син, подорослішавши, повертає батькові очі й серце, допомагає вирватися з неволі. Відбувається новий поєдинок зі Змієм, і тепер уже він утікає, намагається ховатися то в дереві, то під каменем, то за спиною людини. І ось Змія переможено, Сонце повернено на небеса, води проливаються дощем, а врятована дружина Бога Грози повертається до коханого чоловіка.

Як відомо, під Змієм, з яким бореться Громовержець, у східнослов’янській міфології трактується Бог худоби Велес, що протиставляється Перуну, а злі сили уособлює вже згадувана Морена.

Таким чином, у міфі про героя показано розвиток системи свідомості, в центрі якої перебуває Его, що переборолло деспотичну владу несвідомого. Потім несвідомі сили цієї, тепер уже віджилої психічної стадії, виступають проти героя – Его як страшні чудовиська та змії, демони та нечисті духи, які загрожують проковтнути його знову. Таким чином, Страшна Мати, всеохоплюючий символ цього пожираючого аспекту несвідомого, є Великою Матір’ю всіх чудовиськ. Усі небезпечні афекти та імпульси, все зло, яке йде від несвідомого й придушує Его своїм динамізмом – це її потомство. Саме це має на увазі Ф. Гойя, використовуючи як девіз для своїх праць серії Капрічос слова: “Сон розуму породжує чудовиськ”, саме про це йдеться в грецькій міфології, де Геката, первозданна й всемогутня богиня, виступає як мати поїдаючих людей Емпуси і Ламій, які їдять плоть хлопчиків. Вона є запеклим ворогом героя, що приборкує коня несвідомого, несе із собою світло, форму й порядок із темного хаосу Матері Природи.

У “головному” слов’янському міфі таким несвідомим виступає Морена, морова діва (смерть), Змій та його діти, ведмідь як “товариш Змія” [35].

Але в даному разі боротьба зі змієм – це тільки один аспект звільнення героя від несвідомого, від його злої матері, що, до речі, відображає допатріархальний період. Та є ще батько. Адже, як підкреслювалось вище, проти героя виступають обидва його перші Батьки, і

він повинен побороти як жіночу, так і чоловічу частини уроборосу. Зведення всіх цих образів до постаті батька, відповідно до теорії З. Фрейда – це свавільне й насильницьке викривлення фактів. Становище героя передбачає більш складні “родинні взаємини”, ніж припускає спрощений сімейний роман основоположника психоаналізу.

Перш ніж інтерпретувати вбивство батька, необхідно фундаментально прояснити батьківський принцип. Структура “батька”, як особистісного, так і трансперсонального, двобічна, також як і структура матері: позитивна і негативна. У міфології поряд з творчим, позитивним батьком стоїть руйнівний, негативний батько, і обидва образи батька такі ж живучі в душі сучасної людини, як і в проєкціях міфології.

Однак, між ставленням Его до батька й образу батька та його ставленням до матері й образу матері існує різниця. Його значення для чоловічої і жіночої психології не слід недооцінювати. Відносно Его образ матері має як плідний, так і рушійний аспект, але, крім того, він зберігає певну незмінність і непорушність. Хоча він двоїтий і може набувати різних форм, для Его й свідомості він завжди залишається світом початку, світом несвідомого. Тому в загальному мати становить інстинктивний бік життя. Порівняно зі станом Его і свідомості, що змінюється, вона є постійною і порівняно незмінною, незалежно від того, добре це чи погано, корисно й результативно чи погано і страшно. У той час, як Его людини і її свідомість за останні шість тисяч років змінилися кардинально, несвідоме, Мати є психічною структурою, що визначилась навечно, і є майже незмінною. Навіть, коли образ матері набуває характеру духовної матері Софії, він зберігає свою незмінність, тому що є уособленням вічного й всеосяжного, зцілюючого, підтримуючого, люблячого й рятівного принципу. Він вічний у тому розумінні, що абсолютно відрізняється від того, в якому вічний образ батька.

З другого боку, поряд з архетипічним образом батька, образ земного батька також має значення, хоча воно меншою мірою обумовлено його власною особистістю, ніж характером культури та культурними цінностями, що змінюються і виражаються в ньому. Існує значна подібність між посталями матері первіснообщинної, класичної, середньовічної і сучасної епох; вони залишаються злитими з природою. А постать батька змінюється залежно від типу культури, яку він відображає. Хоча в цьому разі також на задньому плані стоїть невизначена архетипічна постать духовного батька або бога-отця, вона є пустою формою. Вона наповнюється тільки образами батька, що змінюються з розвитком культури. Джеймс Дж. Фрезер пише: “Коли, наприклад, міфи називають бога “Батьком”, вони роблять це не на основі батьківства, яке справді існувало, а встановлюють образ батька. До нього повинна пристосовуватись кожна конкретна постать батька” [18, с. 273].

З ростом сили чоловічої самосвідомості за стадією матриархату настає фаза розділення. Соціологічно це просування вперед полягає в переході від матрилокально-матріархального шлюбу до патрилокально-матріархального і, нарешті, до патріархального шлюбу. Втрату сили жінки найяскравіше видно в її статусі. Спочатку, як така, що дала народження, вона мала повну владу над дитиною; ніякого батька, який був би їй суперником, не існувало, особливо поки зв'язок між статевим актом і народженням залишався невизнаним. Потім батько був чужинцем, установлений порядок відмовляв йому у будь-якій владі над дітьми. При патріархаті ж, навпаки, господар дитини – батько, що зачав його, а жінка – просто посуд, родовий прохід, годувальниця. Тобто є відповідний психологічний процес, коли із зміцненням мужності й Его-свідомості боротьба із змієм матері стає боротьбою героя, тобто Его, за самовизволення. У цій боротьбі з'єднання героя з чоловічим “небом” викликає самовідродження, при якому чоловік відтворює себе без допомоги жінки.

Становлення патріархату призводить до переоцінки. Матріархат, як панування несвідомого, тепер стає негативним. Відповідно, мати набуває характеру змія і Страшної Матері. Вона – старий порядок, який необхідно перебороти. Замість неї з'являється старший брат, дядько з материнської лінії, носій комплексу влади при матриархаті.

Конфлікт між дядьком з материнського боку і сином врешті-решт змінюється конфліктом між батьком і сином. Цей розвиток дуже яскраво показує, як архетипічно

зв'язуюча ланка між поганим старим порядком і “ворогом” змінюється з різними стадіями свідомості й проектується на інших носіїв, але все ж продовжує існувати як така, тому що вона архетипічна. Герой є виразником нової свідомості. Для нього ворожий змії – це старий порядок, застаріла психічна стадія, яка загрожує знову проковтнути його. Ранньою і всеосяжною формою цього є Страшна Мати; за нею йде авторитарний чоловічий представник матріархату, дядько з материнського боку; за ним – недружелюбний старий цар, і лише після цього з'являється батько.

Вбивство батька в міфології є частиною проблеми Перших Батьків, і його не слід пов'язувати з особистими батьками, а тим більше виводити з сексуальної фіксації сина на матері. Із запереченням цієї тези розвалюється теорія вбивства батька, а разом з нею й Едипів комплекс і антропологічні докази, які З. Фрейд використовує у “Тотемі і табу”.

У примітивних суспільствах, заснованих на матріархальному законі, існує бажання вбити не батька, а брата матері, який “уособлює дисципліну, авторитет і виконавчу владу в сім'ї”. Тому намір убити або радше амбівалентність, що лежить у його основі, ніяким чином не обумовлена сексуально і не має на меті володіти матір'ю.

Чим же тоді спричинено бажання смерті? Тим, що дядько з материнського боку є носієм того, що називається “небом”, що символізує мужність. Він приносить “обов'язок, заборону й примус” у дитяче життя. “Він володіє владою, його ідеалізують, йому підкоряються мати й діти”. Через нього хлопчик усвідомлює такі поняття, як “соціальне честолюбство, репутація, хвилювання за своє плем'я, сподівання на майбутній достаток і соціальне становище”. Саме проти цієї влади, яка підтримує колективний закон, спрямоване бажання хлопчика заподіяти смерть або тому, що його дитяча сторона відчуває цю владу як таку, що надто пригнічує, або ж його героїчна сторона знаходить її такою, що дуже обмежує. Таким чином, колективний компонент, що визначає Супер-его архетипу батька – свідомість сприймається саме через дядька з материнського боку. Його вбивство ніяким чином не пов'язане з суперництвом за матір, тому що такого суперництва не існує. Зрозуміло, що на термін “архетип батька” наклала відбиток наша власна патріархальна культура, але все ж краще зберегти його, оскільки він допомагає пояснити дану точку зору.

З розвитком влади чоловіка посилюється суперництво в чоловічих групах, яке росте пропорційно розширенню окремих сіл, племен і держав та накопиченню власності. Примітивна культура характеризується строгою ізоляцією відокремлених груп, яка інколи доходить до такого абсурду, що різні племена, які населяють один і той же острів, не знають одне про одного і залишаються в стані доісторичної ксенофобії. Поширення цивілізації тягне за собою все більше і більше перехресних зв'язків та конфліктів. Так починається політичне життя людини, яке майже завжди тотожне піднесенню патріархату, і з ним приходять інше зрушення в принципі протилежностей, а саме – чоловіче протистояння між молодими і старими, хоча спочатку воно ніякою мірою не означало конфлікту між батьком і сином.

Спочатку при принесенні в жертву сезонного царя [18] в обрядах родючості представник старого року або річного циклу був таким же молодим, як і новий цар, що приходив йому на зміну після смерті. Тільки внаслідок його ототожнення з роком він був символічно старий, а тому приречений на смерть. У слов'янській міфології це був бог-цар Ярило, який, до речі, відповідав єгипетському Осірісу. Про це також говорив і Б. О. Рибаків [7, с. 155, 327]. Ось таким він уявлявся нашим предкам, що відображалось в “головному” міфі: “Одного разу люди зустріли в тільки що засіяному полі босоногого, дуже гарного юного Бога верхи на білому коні, в білому плащі й у вінку з трави і квітів. У лівій руці він тримав віхоть стиглого колосся. Придивившись уважніше, вони побачили у нього в правій руці череп і запитали, хто він такий.

Юний бог назвався Ярилом – невтримною силою насіння, що зійшло, ярою силою живої плоти.

– А нащо тобі череп? – запитали допитливі люди.

– Самі зрозумієте, – посміхнувся юнак і поскакав собі геть, а людям здавалося, ніби за час короткої розмови його хлопчачий голос, що ламався, зміцнів по-чоловічому.

Іншого разу його зустріли кількома днями пізніше. І знову здивувались: їхав на коні уже не безбородий юнак – дорослий хлопець, широкий у плечах, золоте волосся, що хміль.

Через деякий час Ярило приїхав зрілим чоловіком, вже трохи пониклим, уже з сивиною в пів бороди... і нарешті – старим дідом з погаслими очима і серцем, з руками, що втратили силу і тряслися. І кінь під ним ледве ноги переставляв.

– Поховайте мене в землі, – прошепотів старець-Ярило і повалився на руки людям, розсипаючись порохом на льоту.

Люди виконали його прохання. Поховали у вологій землі, напекли млинців, збирались пом'янути. Але чомусь нікому не хотілось плакати і горювати на цих похоронах. І раптом чи то з вогнища багаття, чи то з самої Землі почувся знайомий юнацький голос:

– Чому дивуетесь, люди? Ви ховаєте в землю зерно, та хіба воно помирає? Воно проростає високим стеблом і дає нове насіння. Немає смерті, поки народжуються діти, поки не переривається рід! Я знову прийду весною ярити все живе на світі” [35].

Таким чином, у “головному” міфі вказується, що влада бога Ярила як царя природи відновлюється щорічно. Цей аспект переносився і на суспільні відносини, які починають набирати патріархального характеру. Поряд з царем природи з'являється племінний цар, життєва сила якого була уособленням плодючості групи, племені. Але він міг постаріти, і йому на зміну приходив молодий цар-герой, який кидав йому виклик. Поки він отримував перемогу, він залишався царем. Якщо він зазнавав поразки, його приносили в жертву, як приносили жертви в честь бога Ярила, а переможець змінював його.

Ця рання стадія патріархату мала велике значення для міфу про героя, тому що в цей і тільки в цей період виникає конфлікт між старим царем і молодим героєм. У казці це виглядає так: “Іде Іван-мужичий син, бачить – назустріч шкутильгає на дерев'янці такий поганий дід.

– Ну, – говорить, – молодець, та й кінь же у тебе! Але хоч я такий поганий, ти мене однаково не випередиш!

– Ну, та я не стану з тобою сперечатись, ні, то й ні...

Та тільки сказав це Іван-мужичий син, а той дід поганий своєю дерев'яною в стремено, а Івана якоюсь гострою стрілою збив з сідла та й полетів на коні... Іван-мужичий син і озирнутись не встиг... А це був ні хто інший, як сам цар Ірод – батько зміїв і зміїх” [21, с. 137].

Але цей конфлікт не закінчується, тому що за сюжетом казки її герой Іван-мужичий син усе ж таки отримує перемогу і стає царем.

Таким чином, Страшний Чоловік, якого необхідно вбити, і його кінцева форма – Страшний Батько, має передісторію, що не характерно для Страшної Матері. Це підтверджує вже сказане нами про вічну й незмінну сутність архетипу матері та культурний характер архетипу батька. Порівняно з однорідним страхітливим характером змії-матері, змії-батько уособлює собою культурно стратифіковану структуру. З цього погляду вона є природа, а він – культура. Страшний чоловік, подібно до Страшної Жінки, завжди старий, зловмисний і повинен бути скинутий, вбитий героєм, який покликаний здійснити щось незвичне. Повернімося до вже згаданої казки “Котигорошко”. “...Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

– А ходіть лише, я вам таке диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з корінням та й потяг за собою. Тоді Котигорошко розповів товаришам, що йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за губи чіпляв та реміння з спини драв.

– Е, – каже Котигорошко, – коли він такий, то ходімо його шукати.

А де дідок того дуба тяг, – там так і знати, що волочено – вони тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно.

Котигорошко й каже:

– Лізь туди, Вернигоро!

– А цур йому!

– Ну ти, Вернидубе.

Не схотів і Вернидуб, не схотів і Крутивус.

– Коли ж так, – каже Котигорошко, – полізу я сам. Давайте плести шнури.

Наплели вони шнурів, намотав Котигорошко на руку кінець та й каже:

– Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали, – таки сягнули дна, – аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити, – аж дивиться: стоїть палац, коли так і сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями, – аж вибігає йому назустріч королівна – така гарна, така гарна, що й у світі кращої нема.

– Ой, – каже, – чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

– Та я, – говорить Котигорошко, – шукаю діда маленького, що борода на сажень волочиться.

– Е, – каже вона, – дідок бороду з дубка визволяє. Не йди до нього, він тебе вб'є, бо вже багато людей повбивав.

– Не вб'є! – каже Котигорошко. – То ж я йому й бороду зацепив. А ти ж чого тут живеш?

– А я, – каже, – королівна, та мене цей дідок украв і в неволі тримає.

– Ну, то я тебе визволю. Веди мене до нього!

Вона й повела. Коли справді: сидить дідок і вже бороду визволив з дубка. Як побачив Котигорошка, то й каже:

– А чого ти прийшов? Битися чи миритися?

– Де вже, – каже Котигорошко, – миритися – битися!

От і почали вони битися. Бились, бились, і таки вбив Котигорошко дідка своєю булавою” [21, с. 127–128].

Як уже зазначалося вище, сама боротьба може проявлятися по-різному: в даному разі – це одночасно і спуск у підземний світ і битва із Страшним Чоловіком, якого уособлює дідок. Цей же момент можна простежити і на прикладі іншої української казки “Ох”. Таким чином, навіть на основі казок можна побачити, що Страшний Чоловік, у нашому випадку “дідок”, функціонує не тільки як принцип, який дезінтегрує, але навіть більшою мірою як принцип, який закріплює свідомість у неправильному напрямку. Саме він перешкоджає подальшому розвитку Его і підтримує стару систему свідомості. Він є руйнівним інструментом матріархату, він – його зброєносець; він уособлює його владу як дядько з материнського боку; він – негативний бік самознищення, і, нарешті, він уособлює владу патріархату як Страшний Чоловік.

Таким чином, у боротьбі зі змієм завдання героя полягає не тільки в перемозі над матір'ю, але й над батьком. Конфлікт ніколи не буває особистим, він завжди надособистий. Навіть там, де власні родичі грають певну роль – а на практиці це завжди так – їх особистий внесок порівняно невеликий, в той час як внесок надособистих батьківських образів, діючих через них, має велике значення.

Тільки зустріч Его з цими надособистими факторами створює особистість і закладає її “владні структури”. Для цього моделлю служить герой. Його діяння та його страждання ілюструють те, що пізніше випадає на долю кожного індивіда. Формування особистості символічно зображується в його житті – він є першою “особистістю”, і його приклад наслідує кожен, хто стає особистістю.

Трьома основними елементами міфу про героя є герой, змії та скарб. Сутність героя і змія вже пояснена, залишається проаналізувати третій елемент, мету боротьби зі змієм. Ця мета – чи то кохана дівчина, яка потрапила в біду, чи “скарб, який важко здобути”, тісно пов'язана з тим, що відбувається з героєм під час битви.

Тільки в цій битві герой проявляє себе як герой і змінює свою сутність, тому що чи є він вершителем, який позбавляє, або переможцем, який звільняє, те, що змінює він, перетворює також і його самого.

Міфологічною метою битви зі змієм майже завжди є дівчина, полонянка або, більш широко, “скарб, який важко здобути”. Слід зазначити, що в міфології (і слов’янській також), в ритуалі, релігії, як і в містичній літературі, так і в казках, золото та дорогоцінне каміння спочатку були символічними носіями нематеріальних цінностей. Так само, як і жива вода, зцілююча трава, еліксир безсмертя, крилаті плащі тощо – все це також символи скарбу. Існує одне явище, яке має велике значення у психологічній інтерпретації, і це явище можна назвати типологічним подвійним фокусом міфу і символу. Це означає, що характерним для міфів і казок є однаковий вплив, хоча і різним чином, на протилежні психологічні типи. Тобто як екстраверт, так й інтроверт знаходять “себе” зображеними у міфі й бачать у ньому звернення до себе. Тому для екстраверта міф потрібно інтерпретувати на об’єктивному рівні, а для інтроверта – на суб’єктивному, але обидві ці інтерпретації необхідні й взаємодоповнюючі.

Наприклад, “полонянку” на об’єктивному рівні слід розуміти як реальну живу жінку. Проблема взаємовідносин чоловіка й жінки, її складності на шляху вирішення будуть зрозумілі й недалекому розуму, якщо він знайде аналог цьому в міфі. Але в примітивні часи, коли питання партнера не було такою проблемою, якою воно є сьогодні для нас, завоювання та визволення полонянки означало набагато більше. Боротьба за неї була формою зустрічі чоловіка і жінки, але, подібно до Першої Матері й Першого Батька, ця жінка є надособистою і символізує колективний психічний елемент людства.

Таким чином, поряд з об’єктивною інтерпретацією від початку існує інша, настільки ж обґрунтована інтерпретація, яка бачить полонянку як щось внутрішнє, тобто саму душу. Міфи зачіпають ставлення чоловічого Еґо до цієї душі, пригоди й небезпеку боротьби та її кінцеве звільнення.

Чарівне й нереальне в подіях, досягнення мети боротьби зі змієм висувається на таке видне місце, що те, що відбувається на психічному задньому плані – а для інтроверта саме це є центром уваги – безперечно повинно відобразитися у міфологічному символізмі.

Природно, реакції різного типу, коли акцент ставиться то на психічному підґрунті, то на світі як зовнішньому об’єкті, завжди залишаються несвідомими. Події, що відбуваються на задньому плані душі, проектується назовні й сприймаються через об’єкт як штучна єдність, яка складається із зовнішньої реальності й психічної активації цієї реальності.

Міф, що є проєкцією надособистого колективного несвідомого, зображує трансперсональні події, і незалежно від того, інтерпретувати їх об’єктивно чи суб’єктивно, особиста інтерпретація ніякою мірою не буде адекватною. Крім того, суб’єктивна інтерпретація, що сприймає міф як надособисте психічне явище, є справедливішою, ніж спроба інтерпретувати його об’єктивно, наприклад, як метеорологічне або космічне явище, тому що міф зародився в колективному несвідомому. Відповідно, міф про героя ніколи не стосується особистої історії індивіда, а завжди пов’язаний з будь-яким протилежним і надособовим явищем колективного значення. Навіть особисті риси мають архетипічне значення незалежно від того, наскільки можуть відрізнятися одні від одних окремі герої, їхні долі та мета їхніх битв зі змієм.

І знову ж, навіть коли інтерпретується битва та її мета суб’єктивно, як процес, що відбувається всередині героя, то в дійсності цей процес виявляється надособистим. Навіть як внутрішнє явище перемога й трансформація героя мають силу для всього людства; вони приводяться для наших внутрішніх роздумів для того, щоб ми пережили їх у наших внутрішніх життях або принаймні відчули їх знову.

У великій кількості міфів метою боротьби героя є визволення полонянки з-під влади чудовиська. Архетипічно це чудовисько – змії або, якщо архетипічні й особистісні риси змішані, – відьма, старий поганій дід або, особистісно, злий батько чи зла мати.

Повернемось до “головного” міфу, а саме до боротьби Перуна зі Змієм-Гориничем Велесом і визволення дружини Перуна. “...Кажуть, Велес намагався врятуватись, сховавшись за каменем, але блискавка в порох розбила валун. Тоді змії сховався за стовбуром могутнього дуба – і його спалив Перун... Зрештою загнав Бог грози Змія-Велеса у підземне царство... А свою дружину Перун знайшов за залізними горами у темній країні.

Схилився над нею, поцілував її, чи то вітаючи, чи то прощаючись навіки. І диво! З громовим тріском розпалася, розсипалася льодяна труна.

Затремтіли вії Богині Весни, вдихнули груди, і відкрилися її очі” [6, с. 84–86].

Інший аспект цієї боротьби відображений у билинному епосі. Як уже згадувалось вище, міф про поєдинок Громовержця з Велесом ліг в основу багатьох фольклорних сюжетів про давньоруських воїнів-богатирів. Тут йдеться про Добриню, який, уперше перемігши змія, домовляється з ним про те, що “змії зобов’язується не літати на Святу Русь”. В іншій битві, після порушення домовленості з боку змія, Добрині допомагає голос з неба Бога-батька, що вказує місце розправи над змієм: “бий списом та в сиру землю”. Характерно, що Добриня, слухаючись голосу з неба, сміливо йде в нори до змія, визволяючи з полону русичів, очищаючи “матір сиру-землю” від зміїних дітей. Одружується Добриня на полонянці Настасії, яку визволив від змія [36, с. 78].

Ще один приклад цієї боротьби героя і визволення полонянки розкривається в уже не раз згадуваній казці про Котигорошка. “... Як убив Котигорошко дідка, тоді удвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, якою він спускався” [21, с. 128].

До цього часу була спроба інтерпретувати битву зі змієм як зустріч з архетипом матері-батька. Залишається визначити ставлення полонянки і скарбу до темних сил, які їх охороняють, і пояснити, що означає мета для самого героя. Наприкінці полонянка завжди виходить заміж за героя: союз з нею є завжди кінцевим фіналом боротьби зі змієм.

Завоювання і визволення полонянки є подальшою стадією в еволюції чоловічої свідомості. Трансформація, якої зазнає чоловік під час битви зі змієм, включає зміну в його ставленні до жінки, символічно виражене у визволенні полонянки з-під влади змія. Іншими словами, жіночий образ звільняється з обіймів Страшної Матері, процес, відомий в аналітичній психології як кристалізація анімі з архетипу матері.

Вище вже говорилося про вічний страх чоловіка перед жінкою, що виникає після подолання дитячої залежності від щедрої Доброї Матері, коли він стає відособленою істотою. Це відділення є природним і необхідним. Тобто внутрішні тенденції, спрямовані на самозвільнення, сильніші, ніж зовнішні, що вимагають цього звільнення й зміцнюють його. Немає ніякої злої особи батька, який залишає дитину матері; навіть якщо цей образ справді з’являється, то він завжди є проекцією внутрішнього, “небесного” авторитету, який наполягає на самозвільненні Его, так само, як в образі батька він спонукає героя до битви. Як юнацький страх перед поїдаючою Великою Матір’ю, так і дитяча віддача себе уроборичній Добрій Матері є первинними формами пізнання чоловіком жінки, вони не повинні бути єдиними. До того часу, поки чоловік любить у жінці тільки щедрю матір, він залишається інфантильним. І якщо він боїться жінку як каструюче лоно, то він ніколи не зможе з’єднатися з ним і відтворити себе. Герой вбиває тільки страшну сторону жінки і робить це для того, щоб звільнити плідну й радісну її сторону, після чого вона з’єднується з ним.

Звільнення позитивного жіночого елемента та відділення його від страшного образу Великої Матері означає визволення полонянки і вбивство змія, в ув’язненні у якого вона страждає. Велика Мати, до того єдина і повновладна форма сприйняття жінки, повалена і вбита.

Поряд з міфами й казками про визволення та вбивство змія, існують інші, де присутня дружня жіноча постать, як правило, це сестра. Ось, наприклад, “Казка про сімох братів гайворонів і їхню сестру”. “...Жила сестра з братами у лісі так років зо три. Аж по трьох роках сталося у тім лісі нещастя. Раз убили брати дику козу, а то не коза була – то була дочка баби-яги. От баба-яга і поклялася відомстити їм. Одного разу, коли дівчина була сама вдома, прийшла туди погана баба, принесла з собою яблуко та й каже:

– Може, ти бажаєш яблук, дівчино, то на тобі оце одно!

Дівчина дістала грошей та віддала бабі за яблуко. Потім одкусила шматочок його та й подавилася: упала на долівку, та по одному тільки й можна було помітити, що вона жива, бо ще дихала, хоч і дуже рідко.

Прийшли брати з поля, почали оглядати її, щоб довідатись, що то таке вдруге пошкодило їх сестрі. Пошукали, та нічого й не знайшли. Дуже шкода їм стало сестри, та що ж мають діяти? Зробили вони з кришталю труну із срібними ланцюжками, поклали туди мертву сестру, але не ховали труни в землю, а повісили у лісі, неначе колиску, поміж двома деревами на тих ланцюжках, а самі з жалю та туги за сестрою померли.

А один царський син, ще нежонатий, пішов із своїм челядинцем на полювання у той ліс й заблудився там. Так проблукали вони по лісі аж три місяці й за цей час ані однієї живої людини не бачили тут. Ненароком якось наблизилися вони до того місця, де між деревами висіла кришталева труна, і заночували там недалечко. Уночі той царський син побачив, що між деревами неначе щось миготить, та й каже челядинцеві:

– А ходімо лиш та подивимось, що то таке мигтить між деревами!

Пішли на те місце, аж бачать, що то кришталева труна, і як розкрили її, то побачили, що там лежить дуже гарна мертва дівчина. Почали вони прислухатись, чи не дише часом, і довідалися, що вона ще не зовсім умерла, бо у неї під плечима ще було тепло.

Звелів царський син челядинцеві відв'язати від дерев ланцюжки, щоб спустити труну на землю. Як відв'язав він один ланцюжок, то той якось несподівано вислизнув у нього з рук, і труна впала, та так сильно вдарилася, що у дівчини той шматочок яблука відразу вискочив. Встала вона та й розповіла їм, як це трапилося з нею.

Потім поховали вони у землю братів, що тут недалеко лежали, та й пішли всі троє геть з лісу до міста, де жив царевич.

Незбаром після цього царевич одружився з дівчиною” [21, с. 100–101].

Сестринський бік взаємовідносин чоловіка й жінки – це та їх частина, яка підкреслює людський елемент; відповідно, вона дає чоловікові образ жінки, найбільш близький до його. Его і більш дружній щодо його свідомості, ніж сексуальний бік. Це не реальна форма взаємовідносин, а символічна. Мати, сестра, дружина й донька є чотирма природними елементами в будь-яких взаємовідносинах чоловіка й жінки. Вони не тільки відрізняються типологічно, але кожен з них має своє законне місце в розвитку – і в неправильному розвитку – індивіда. Однак на практиці ці основні типи можуть бути змішаними, наприклад, у відносинах чоловіка з сестрою можуть бути присутні материнські або подружні риси. Але важливим компонентом є те, що сестра, жіночий образ душі є душевною істотою, який уособлює жінку як відособленого, усвідомлюючого себе індивіда, який абсолютно відмінний від жіночого колективного аспекту “Матерів”.

Таким чином, визволення полонянки героєм відповідає відкриттю психологічного світу. Визволяючи полонянку і здобуваючи скарб, герой оволодіває скарбами власної душі, які є не просто “бажаннями”, тобто образами чогось, чого у нього немає, але що він хотів би мати. Завдання героя полягає в тому, щоб “пробудити ті сплячі образи, які можуть і повинні вийти з ночі, щоб надати світу кращий образ”.

Реальність усієї культури, включаючи нашу власну, українську, полягає в усвідомленні цих образів, прихованих у психіці. Самостворююча сила душі є дійсною і кінцевою таємницею людини, завдяки якій вона влаштована за образом і подобою до Бога-творця. Ці образи, ідеї, цінності й потенціальні можливості скарбу, схованого у несвідомому, здобуваються та реалізуються героєм у різних його масках: спасителя й енергійної людини, провидця й мудреця тощо.

Здається очевидним, що проблема творення лежить в основі міфологічного канону, який колись панував не тільки на Близькому Сході, а й у наших предків: скрізь драма помираючого й воскресаючого бога, яка супроводжувалась викладенням поточної історії про створення.

Якщо прийняти це драматичне подання міфологічних подій за проекцію психологічних процесів, що відбуваються в герої, тоді зв'язок між створенням, ритуалом Нового Року і відродженням стає очевидним. Тепер можна відповісти на запитання: чому людство (і наші предки також) так невинно, так пристрасно і зовнішньо так безглуздо “відтворюють” у своїх культурах та ритуалах природний процес. Якщо примітивна людина вважає ритуал

необхідним для родючості землі й вбачає магічний зв'язок між першим і другим, то ми, поза сумнівом, повинні поставити запитання: чому вона це робить? Чому, наприклад, помираючий і воскресаючий слов'янський бог Ярило наказував щороку в день своєї смерті, щоб весною з його відродженням “сіяли жито-хліб одні тільки чоловіки, не підпускаючи жінок і близько. Щоби босими ступали в теплу ріллю, щоб виносили зерно в особливих мішках, зшитих зі старих штанів” [35, с. 23] тощо. Бачити в цьому тільки утвердження патріархату – замало.

Магіко-релігійна поведінка людини, яка антропоцентрично включає свої власні дії як істотну частину природного процесу, є першоджерелом всієї культури. Неправильно говорити, що вона “відтворює” природу; швидше, через посередництво ряду аналогічних символів вона відтворює у своїй власній душі той же творчий процес, який знаходить поза собою у природі. Це рівняння творчості всередині й творчості іззовні можна бачити в ототожненні Великого Індивіда, який уособлює людство або групу з богом родючості. Герой – це людина, яка несе культуру, рівна богу. Вважається, що Осіріс вивів єгиптян з дикості, навчив їх сіяти пшеницю, збирати фрукти й вирощувати виноград. Але ж ті самі функції і особливості притаманні й східнослов'янському богові Ярилу. Як уже зазначалося вище, тільки особливості розвитку східнослов'янського язичництва й знищення його християнством не дає нам змоги у повному обсязі оцінити значення кожного бога. Та в цілому можна сказати, що Ярилу нашими предками, як і Осірісу єгиптянами, приписується заслуга розвитку сільського господарства, а відповідно, й культури. Але чому саме йому? Тому що він не просто бог родючості в тому розумінні, що він контролює природну рослинність. Поряд з цим його творчість, включаючи цю здатність, нею не обмежуються.

Кожен культурний герой досягає синтезу між свідомістю і творчим несвідомим. Він знаходить у собі плодотворчий центр, місце відновлення і відродження, яке в новорічне свято родючості ототожнюється з творчим божеством, завдяки чому світ продовжує існувати. Через обряд наші предки і не тільки вони “розуміли”, що навколо пізнання цього творчого місця, прихованого скарбу, якими є жива вода, безсмертя, родючість і життя після смерті, злиті в єдине, безперервно обертаються всі їхні намагання. Кристалізація цього місця є не “відтворенням”, і символічне повторення історії створення напередодні нового року набуває в цей момент свого законного місця. Ця внутрішня мета ритуалу є не природним процесом, а контролем над природою через відповідний творчий елемент у людині.

Однак скарб знайти неможливо, доки герой спочатку не знайде і не врятує свою власну душу, свою власну жіночу половину, яка зачинає й народжує. Цей внутрішній рецептивний бік на суб'єктивному рівні є визволеною полонянкою, незвабливою матір'ю, яка зачинає від святого духа-вітру, і одночасно є натхненням чоловіка, його коханою і матір'ю, чаклункою і провідницею так само, як герой виступає її коханцем і батьком. Об'єднання Его-свідомості героя з творчою стороною душі, коли він “знає” і розуміє як світ, так і аніму, дає справжнє народження, синтез першого й другого.

Символічний шлюб Его-героя й аніми поряд з тим, що він є попередньою та обов'язковою умовою родючості, також дає особистості стійку основу для битви зі змієм, незалежно від того, чи є цей змій свідомим, чи несвідомим. Герой і принцеса, Его й аніма, чоловік і жінка утворюють пару і утворюють особистісний центр, який, змодельований за прикладом Перших Батьків, але, однак, такий, що протистоїть їм, становить власне людську сферу дій. У цьому шлюбі герой уособлює “небо” і є архетипом батька, так само, як плідну сторону архетипу матері уособлює омолоджена й олюднена постать урятованої непорочної дівчини. В результаті спасіння полонянки з-під влади уроборичної матері, в якій змії і непорочна мати все ще були одним цілим, звільняються непорочна дружина, молода мати; але тепер завдяки активованій чоловічій свідомості героя вони нарешті диференціюються одне від одного. Та треба зазначити, що героєм у цьому священному шлюбі завжди є чоловік. Як видно із східнослов'янських міфів та епосу українських казок, як і міфів інших народів, шлюб є “причиною” та “прототипом” родючості, тобто творчого життя. Ця

родючість творчого начала, відзначена в наказі “народжуйтесь і розмножуйтесь”, належить до етапу вже сформованого Еґо як завершеної стадії формування свідомості.

Але тут треба звернути увагу на одну деталь. Проникнення на європейську територію ірано-маніхейських впливів з їх дуалізмом посилює войовничий компонент героя, надаючи йому діям гностичного забарвлення, а це в свою чергу призводить не до повного синтезу протилежностей: Еґо і несвідомого, чоловічого і жіночого, Неба і Землі, а до перемоги божественної сторони людини і жертвності земної.

Таким чином, на основі міфів, казок, епосу у цьому розділі нами була зроблена спроба, спираючись також на міфи інших народів, простежити розвиток свідомості наших предків, українців, показавши, що цей розвиток відповідає розвиткові інших народів, які пройшли через ті ж етапи становлення свідомості, що й стародавні слов'яни.

Список використаних джерел

1. *Українські народні казки*. – Львів: Каменяр, 1977. – С. 48.
2. *Топоров В. Н.* Предистория литературы у славян / В. Топоров. – М., 1998. – С. 82.
3. *Яйце-райце* // Українські народні казки. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 45–46; *Іванов В. В., Топоров В. Н.* Орел / Иванов В., Топоров В. // Мифы народов мира. Энциклопедия. 2-е изд. – М., 1991. – Т. 2. – С. 261.
4. *Курочкин А. В.* Растительная символика календарной обрядности украинцев. В кн. Обряды и обрядовый фольклор / А. Курочкин. – М.: Наука, 1982.
5. *Гумилев Л. Н.* Древняя Русь и Великая Степь / Л. Гумилев. – М., 1992.
6. *Семенова М. А.* Поединок со змеем (славянские мифы) / М. Семенова. – С.-Пб.: Нева, 1998.
7. *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси / Б. Рыбаков. – М.: Наука, 1987.
8. *Аничков Е. В.* Язычество и Древняя Русь / Е. Аничков. – М.: Наука, 1982.
9. *Гальковский Н. М.* Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси / Н. Гальковский. – М., 1913. – Т. II.
10. *Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, pl. on p. 154 b p. 678.
11. *Шостак В.* Дохристиянські вірування українського народу / В. Шостак // Рідна школа. – 1997. – № 12. – С. 52.
12. *Толстой Н. И., Усачева В. В.* Волосы / Н. Толстой, В. Усачева // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. – М., 1995. – Т. 1. – С. 420.
13. *Исайя*. 66:3.
14. *Костомаров М.* Слов'янська міфологія / М. Костомаров // Хроніка-2000. – К.: Довіра, 1993.
15. *Синожис*. 48.
16. *Шахматов А. А.* Повесть временных лет / А. Шахматов. – Пг., 1916.
17. *Карагарова А.* Славянские древности / А. Карагарова. – М.: Абрис, 1997.
18. *Фрезер Д. Д.* Золотая ветвь / Д. Фрезер. – М.: Изд-во политической литературы, 1983.
19. *Кассирер Э.* Эссе о человеке. В кн. Мистика, религия, наука / Э. Кассирер. – М.: Канон, 1998.
20. *Царівна-жаба*. В кн. Українські народні казки. – Львів: Каменяр, 1977. – С. 62–69.
21. *Дивна сопілка*. Українські народні казки. – Львів: Каменяр, 1985.
22. *Элиаде М.* Космос и история / М. Элиаде. – М., 1987.
23. *Прицак О.* Походження Русі / О. Прицак // Хроніка-2000. – №1–2 (3–4).
24. *Іванов В. В., Топоров В. Н.* Исследование в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов / В. Иванов, В. Топоров. – М., 1974.
25. *Ястебицкая А. Л.* Западная Европа XI–XIII веков / А. Ястебицкая. – М., 1987.
26. *ПСРЛ*. – Т. 2. – Стлб. 386.
27. *Грушевський М.* Історія України-Русі / М. Грушевський. – Т. III. – К., 1993. – Т. III.
28. *Дашкевич Н. П.* Рыцарство на Руси – в жизни и поэзии / Н. Дашкевич // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1902. – Кн. 15. – Вып. 4. – С. 137–138; *Владимирский-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права / М. Владимирский-Буданов. – С.-Пб.-К., 1888.
29. *Лихачев Д. С.* “Слово о полку Игореве” и культура его времени / Д. Лихачев. – Л., 1985.
30. *Былины* (Составитель, автор предисловия и вводных текстов В. И. Калугин). Классическая библиотека современника. – М., 1986.
31. *Былины* Пещеры и Зимнего берега. Издание подготовили А. М. Астахова, Э. Г. Бородина-Морозова, Н. П. Колпакова, Н. К. Митропольская и Ф. В. Соколов. – М.-Л., 1961.
32. *Еремина В. И.* Ритуал и фольклор / В. Еремина. – Л., 1991. – С. 30, 139–140.
33. *Балушок В. Г.* Обряды и обычаи жизненного цикла украинских цеховых ремесленников (XVI – середина XVII в.) / В. Балушок // Советская этнография. – 1987. – № 2. – С. 48; *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький. – К., 1990.
34. *Юнг К. Г.* Душа и миф / К. Юнг. – К.: Port-Royal, 1996.
35. *Семенова М.* Мы – славяне / М. Семенова. – С.-Пб.: Азбука-Терра, 1997.
36. *Киселева М. С.* Эпический герой и феномен “двоеверия” в культуре Древней Руси / М. Киселева // Человек. – 2000. – № 3. – С. 78.

Александр Удод, Михаил Юрий

РАЗВИТИЕ СОЗНАНИЯ ПРАУКРАИНСКОГО НАРОДА

В статье идет речь о мифологических стадиях становления сознания праукраинского народа. Прослеживается развитие этого сознания от уборористической, матриархальной до победы культурного героя, как символа патриархальности.

Ключевые слова: сознание, миф, уроборос, круг, матриархат, культурный герой, патриархат.

Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy

DEVELOPMENT OF CONSCIOUSNESS OF THE ANCIENT UKRAINIANS

The article refers to the mythological stages of ancient Ukrainian people consciousness formation. Retraced the development of this consciousness of ubororystic, matriarchal to victory cultural hero as the patriarchal character.

Key words: consciousness, myth, uroboros, circle, matriarchy, cultural hero, patriarchy.

УДК 94 (477)

Микола Москалюк

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається проблема формування підприємницького класу в українських губерніях Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. та ряд інших питань досліджуваної проблеми.

Ключові слова: Україна, підприємництво, підприємницький клас, ринкові відносини, виробництво.

Розвиток ринкових відносин супроводжувався завершенням формування класу підприємців, які відіграли важливу роль у розвитку промисловості України. Даною проблематикою займалися такі дослідники як О. М. Донік [3], В. В. Крутіков [5–6], Т. Лазанська [7–8], Х. М. Лебідь-Юрчик [9], П. І. Лященко [10], М. Ю. Цехановський [16] та ряд інших. Проте дана тематика досліджена не повністю і залишається актуальною на сучасному етапі.

Із зростанням української промисловості зростали та зміцнювали свої позиції й українські підприємці. У 1863 р. в Україні нараховувалося промисловців 75 тис., а до кінця ХІХ ст. – вже 200 тис. чоловік. Щодо динаміки соціального складу серед промисловців, то певну перевагу мали поміщики (40,5 %), купці посідали другу позицію після великих землевласників (27,8 %), за ними йшла друга група міщан (23,3 %) і, нарешті, селян (2,3 %). Невідомі складали 5 % власників, а вихідців з інтелігентського та священицького гурту налічувалося лише 7 чоловік [10, с. 483]. Отже, як ми бачимо, до підприємництва залучалися найбільш активно ті стани, які мали для цього певні кошти. Такими станами виступали підприємливі поміщики та торговці.

Нааявність коштів у купців теж спрощувала організацію виробництва, хоча на перешкоді довгий час стояла відсутність робочих рук. Лише поодиноким представникам із низів вдалося розірвати важкі пута кріпосної неволі, пробитися до лав більш-менш значних промисловців. Шлях до статусу великого підприємця для цієї категорії населення був важкий і лише небагатьом вдавалося його пройти. Проте є досить багато прикладів дрібного і середнього підприємництва селян, які ставали власниками млинів, олійниць, крупорушок, салотопень, ткацьких та гончарних закладів тощо. Причому власниками їх виступали переважно вільні категорії селян – козаки, державні селяни-колоністи та інші. Частина з них, заробивши певні капітали на торгово-промисловій діяльності, прагнули переходити до інших суспільних верств – купецтва та міщанства.

Нерідко до купецького стану приписувалися і дворяни. Так, відомий промисловець-цукрозаводчик граф Бобринський вважався впливовим московським купцем [8, с. 70]. У період промислового розвитку ринкових відносин, що відбувся у другій половині ХІХ ст., змінювалися шляхи, форми та інтенсивність становлення класу підприємців. На цей процес певним чином впливало і пореформене законодавство, яке стимулювало залучення до підприємництва демократичних низів. У 60-ті роки ХІХ ст. було ліквідовано обмеження у торгово-промисловій сфері для селян і міщан. Підприємцем міг стати будь-хто, кому під силу було придбати свідоцтво на право торгівлі чи промислу. Одночасно певним категоріям промисловців надавався цілий ряд пільг. Не оподатковувалися борошномельні, олійні, цегельні, лісопильні та інші заклади, розташовані за межами міст. Усе це, з одного боку, сприяло ширшій участі у промисловому будівництві менш заможних прошарків суспільства, а з іншого, – підтримувало дворянське підприємництво, що на період реформи почало поступатися місцем купецькому.

Провідне становище в індустріально розвиненому суспільстві на кінець XIX ст. займав клас підприємців, який постійно тримав руку на пульсі економічного розвитку, впливав на політику уряду, настійно підпорядковував собі все громадське життя. Він перетворився у впливову частину суспільства. Підприємці були пов'язані з передовим у технічному та організаційному відношенні господарством і вміло пристосовувалися до кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків. Суспільно-економічна основа, що склалася на фабрично-заводській промисловості при умові збереження значних феодальних пережитків в економіці і перш за все у сільськогосподарському виробництві та політичній надбудові, позначилася на їхньому формуванні. В місті і селі, як і в дореформений період, поряд з представниками великого капіталу продовжували співіснувати середні та дрібні підприємці, а в аграрному секторі, де існувала широка дрібнобуржуазна основа, вони навіть переважали.

Одноосібне підприємництво розподілялося по галузях промисловості таким чином: найбільш компактна група підприємців зосередила свою діяльність в обробній промисловості. Причому всі соціальні прошарки проявляли зацікавленість саме в цій галузі виробництва. Більше половини промисловців вкладали свої кошти у цукрову, борошномельну, винокурну, тютюнову, пивоварну промисловості, тобто займалися переробкою сільськогосподарської продукції.

Питома вага міщан в обробній промисловості становила трохи більше 54 % (143 особи). Участь селян та інтелігенції тут була незначною [8, с. 71]. Слід сказати, що на Правобережній Україні серед промисловців домінували поляки, євреї, проте на Лівобережній і Південній Україні було багато російських, єврейських та іноземних підприємців. Зокрема, в 1872 р. у Подільській губернії найбільше фабрик і заводів належало росіянам, євреям та іноземцям. Винокурні заводи належали 5 дворянам, російським купцям – 5, місцевим власникам – 19, а євреям – 36. Відповідно у динамічному розвитку на долю євреїв припадало $\frac{3}{4}$ всіх винокурних заводів губернії, на долю інших – лише $\frac{1}{4}$ частина. Це давало негативні результати щодо економічного розвитку губернії. Згідно з опублікованими у 1910–1911 рр. статистичними даними по національностях, на Правобережній Україні євреям належало 33 цукроварні, росіянам – 25, іноземцям – 10, українцям – 6 [1, с. 252].

Невеликий список фабрик і заводів Харкова початку XX ст. характеризує національний склад промисловців. До нього ввійшло 57 підприємств, з яких росіянам належало 23, євреям – 10, іноземцям – 17, українцям – 4, невідомим – 2, полякам – 1. Із розлогого списку підприємств, що підлягали наглядові фабричного інспектора Полтавської губернії у 1901 р., 122 належали євреям, 51 – росіянам, 16 – іноземцям, 27 – українцям, 11 – товариствам, 29 – невизначеної національності. Повну пасивність щодо промислової діяльності демонструють українці на Волині. Так, з 35 підприємств Луцького повіту 10 заснували євреї, 16 – німці, 5 – поляки (один у спільному володінні з євреєм), 3 – росіяни і 1 підприємство, національна приналежність власника якого не встановлена. Ці загальні тенденції знайшли відображення і в матеріалах інших районів України. Зокрема, у Київській губернії за даними фабричного інспектора про відкриття у 1900 р. деяких промислових закладів, їх фундаторами стали поляки (17 підприємств), росіяни (10), українці (11), євреї (9), іноземці (4), товариства (8), належність 10 підприємств не встановлена [13, арк. 6]. Отже, найактивніші позиції в підприємстві українських губерній Російської імперії посідали євреї, росіяни, поляки та іноземці.

Одним із складових питань при дослідженні однієї із найважливіших галузей обробної промисловості – цукрової, є проблема формування класу підприємців. Після відміни кріпосного права у 1861 р. поміщики залишилися без дармових робочих рук, а багато хто і без необхідного обігового капіталу, не зуміли пристосуватися до нових ринкових відносин, почали закривати або продавати свої цукроварні. Новими власниками цукроварень стали, переважно, купці, які і торгували цукром, або акціонерні товариства, де теж домінував купецький капітал. Нові власники, порівняно з поміщиками, мали три великі переваги: знання справи, підприємницьку ініціативу і необхідний капітал. За таких умов процес витіснення дворян-поміщиків із середовища цукрозаводчиків відбувався досить швидко

[17, с. 5]. На початку 80-х років XIX ст. купці вже контролювали не менше двох третин цукрової промисловості регіону. І це відбувалося лише протягом 20 років після реформи 1861 р.

Слід сказати, що на 1893 р. у південно-західній частині Російської імперії відбувався ріст цукрових та інших промислових акціонерних компаній. Власниками підприємств були або євреї, або поляки. На даній території євреї-мільйонери залишалися власниками заводів, володіючи при цьому великою кількістю землі.

У 1901 р. на перше місце серед власників цукроварень вийшли акціонерні товариства. Їм належало 19 із 46 заводів Лівобережної України (41,3 %), на другому місці були купці – 14 підприємств (30 % від загальної кількості). Але кількість заводів, які належали поміщикам, значно зменшилася. Їм належало тільки 6 цукроварень, тобто 13 %. Решта заводів належала різночинцям – 5 заводів (11 %) та іноземцям – 2 (4,7 %). Далі процес поглибився до 1913 р.: акціонерним товариствам належало 24 заводи із 56 (42,9 %), купцям 15 (26,8 %), поміщикам 12 (17,8 %). Але половина поміщицьких заводів перебувала в оренді товариств і окремих осіб. Різночинцям належало 5 підприємств (8,9 %), іноземцям 2 (3,6 %) [14, арк. 356]. З 1861–1913 рр. питома вага діючих поміщицьких заводів зменшилася з 95 % до 17,8 %. Їх місце зайняли нові власники, переважно із числа купців як одноосібних власників, так і членів акціонерних товариств.

Майже всі акціонерні товариства цукрових заводів за складом були інтернаціональними. В акціонерах Харківського рафінадного заводу у 1913 р. були: граф І. І. Воронцов-Дашков, граф В. В. Мусін-Пушкін, генерал В. В. Рузький і єврейські підприємці М. І. Авербух, С. Г. Грінберг та інші. Таких прикладів багато. Деякі цукрозаводчики були одноосібними власниками заводів і одночасно були акціонерами товариств по оренді або володінню інших підприємств. Так, потомственным громадянам із Сум Лещинським у 1914 р. належав Кияницький цукровий завод у Сумському повіті Харківської губернії. Одночасно вони входили до складу правління Веприцького товариства, завод якого розташовувався у Гадяцькому повіті Полтавської губернії. Кекінський цукровий завод у Сумському повіті в 1914 р. належав швейцарському громадянину В. А. Лоренцу-Ебліну і одночасно він був серед акціонерів Куянівського товариства [4, с. 34–35].

Серед одноосібних власників, або членів товариства цукрових заводів в Україні, були громадяни Німеччини, Франції, Бельгії, Австро-Угорщини, Швейцарії (Г. А. Руссо де Живон, В. А. фон Лоретц-Еблін, П. Стевенар, герцоги Макленбург-Стрілецькі і принцеса Саксен-Альтенбургська та інші).

Також доцільно навести дані, які характеризують кількість та склад підприємств по галузях обробної промисловості. Зокрема, у Харківській губернії із 17 цукрових підприємств, що були в індивідуальній власності, 5 належали Харитоненку. У Подільській губернії, за повідомленням старшого фабричного інспектора, з 52 діючих у 1899 р. цукрових заводів у руках євреїв знаходилося в одноосібному володінні та таких, що контролювалися ними – 14, у росіян – 8, поляків – 11, іноземців – 2. На противагу Подільській у Київській губернії панівне місце посідали росіяни (20 заводів), хоча тут були такі великі промисловці-поляки, як Браницькі (6 заводів), Потоцькі (2), українці Терещенки (2) і Симиренко (1). Загалом із 148 цукрових підприємств, що діяли у найбільшому цукровому районі імперії – правобережжі, на початку XX ст. 44 належали російським власникам, 63 – полякам і 33 – євреям [14, арк. 36–38].

Цукропромисловці помітно відрізнялися від індустріальних підприємців Донецько-Придніпровського району. Переважна більшість великих підприємств була вихідцями з купецтва першої гільдії (Харитоненко, Ханенко, Терещенки, Бродські) або титулованими особами (графи Бобринські, Браницькі, Потоцькі тощо). Підприємці з купців мали великі капітали, добре розумілися на господарській кон'юнктурі, знали ринок, відзначалися організаторськими здібностями, активністю тощо. До другої групи належали представники шляхетних дворянських родів, які були багатими, освіченими, висококультурними [6, с. 63]. Значна частина цукроварень залишалася в руках поміщиків. Більшість поміщицьких

цукроварень, що діяли у пореформені роки, утворилися на базі дворянських латифундій, а їхні власники нерідко володіли кількома цукроварнями.

Відома в Україні родина цукрозаводчиків Терещенків походила з козаків міста Глухова Чернігівської губернії і за своїм значенням займала у цукровій промисловості третє місце. Засновником цієї династії був Артем Якович Терещенко, життєвий шлях якого дуже подібний до шляху І. Г. Харитоненка. А. Я. Терещенко розпочинав свою трудову діяльність поміщицьким прикажчиком, проте за допомогою вдалої спекуляції лісом для флоту та провізією (хлібом, цукром, салом) у роки Кримської війни (1853–1856 рр.) нагромадив капітал і розпочав кар'єру цукрозаводчика. Вже наприкінці 50-х років XIX ст. він придбав цукроварню на Хуторі Михайлівському у Глухівському повіті на Чернігівщині. Після 1861 р. А. Я. Терещенко, як і І. Г. Харитоненко, скуповує у поміщиків цукроварні, перебудовує їх, будує нові. На початку 70-х років XIX ст. він вже мав 5 цукрових заводів і до 150 тис. дес. Маленький, віддалений від торгово-промислових центрів Глухів, вже не задовольняв Терещенків, тому у 70-х роках XIX ст. син А. Я. Терещенка переніс головну контору товариства братів Терещенків із провінційного Глухова у Київ, який став центром цукрової промисловості не лише України, а й усієї Російської імперії. Центр діяльності братів Терещенків перемістився з лівобережжя на правобережжя. Проте на Чернігівщині Терещенки на початку XX ст. володіли двома цукровими заводами, серед них і великим рафінадним заводом на Хуторі Михайлівському [15, арк. 5].

Намагаючись бути серед лідерів цукрової промисловості, Терещенки у 1870 р. заснували “Товариство цукробурякових та рафінадних заводів братів Терещенків” з початковим капіталом у 3 млн крб., який до 1900 р. досяг уже 8 млн крб. На той час у розпорядженні об'єднання перебувало п'ять заводів: власні рафінадні – Михайлівський (Глухівський повіт), Тульський і орендований Черкаський; цукрові – Воронізький (Глухівський повіт) та орендований Крупецький (Путивльський повіт). Слід відмітити, що це було суто сімейне акціонерне товариство, до складу якого не входили сторонні особи. Паї його на ринку цінних паперів не з'являлися, а були розподілені між членами родини. Засновники об'єднання стали і його першими директорами. Згодом одним з них був призначений син Миколи Артемовича – Олександр, співдиректорами – Богдан Іванович Ханенко (зять М. А. Терещенка) та син Семена Артемовича – Костянтин [3, с. 29]. В особистій власності Миколи і Федора Терещенків на початку 1890-х років перебувало ще шість цукрозаводів. Зокрема, Микола Артемович володів такими підприємствами: Андрусівським (Житомирський повіт), Староосятинським (Чигиринський повіт) і Тьоткінським (Рильський повіт). Федір Артемович мав у власності три інші цукрозаводи: Червонський та Коровинецький (Житомирський повіт) і Мартинівський (Канівський повіт). На початку 80-х років XIX ст. Тьоткінська (переробляла щодоби 4 тис. берківців буряку), Андрусівська (відповідно 2,9 тис.) та Червонська (2,4 тис.) цукроварні входили до четвірки найбільших підприємств галузі у всій країні [16, с. 196].

На початку XX ст. родина Терещенків мала у своєму розпорядженні 11 цукрових заводів – дев'ять власних і два орендованих (останні періодично мінялися), на яких вироблялося залежно від врожаю, сировини й кон'юнктури ринку 9–10 % загальноросійського цукру. Якщо в 1899–1900 рр. виробництво останнього на всіх заводах Російської імперії становило 48 млн 452 тис. пудів, то на підприємствах Терещенків – близько 4,5 млн пудів. У 1910 р. обсяг продукції на їхніх цукрових заводах досяг уже 6,6 млн пудів, вартість якої оцінювалася у 27,7 млн крб. Крім того, члени родини були власниками 8 гуралень, у тому числі трьох найпотужніших спиртоочисних заводів: Андрусівського, Червонського і Тьоткінського. Виробництво спирту було доволі прибутковою справою. Адже переважна частина сировини для гуралень – патока, вміст цукру в якій становив до 50 %, – надходила з власних цукрових заводів після переробки буряків. До того ж спирт, вироблений з патоки, був високої якості та йшов лише на експорт, тому що збувати його на внутрішньому ринку заборонялося. Члени родини Терещенків були також власниками парових і водяних млинів, лісопилень, цегельного заводу, суконної фабрики [3, с. 30; 33].

У 1913 р. найбільшими власниками цукрових заводів на лівобережжі були: Харитоненко (8 підприємств), Кеніги (3 заводи), Терещенки (2 заводи), Ротермундт і Вайсе (2 заводи і 1 в оренді), герцоги Макленбург-Стрілецькі (2 заводи), Бродські мали контрольні пакети акцій 3-х підприємств, А. Ю. Добрий володів контрольними пакетами акцій 2 заводів [4, с. 25]. На цих підприємствах у 1913 р. вироблялося до 70 % цукру-піску і майже 85 % рафінаду лівобережних цукрових заводів [11, с. 237].

У радянській історіографії постійно підкреслювалося, що цукрозаводчики ніякої конструктивної ролі у виробництві не виконували, а тільки дбали про свої прибутки. Але у дійсності це було не так. Щоб встояти у жорсткій конкурентній боротьбі як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, цукрозаводчики змушені були піклуватися про технічний прогрес, оскільки тільки на цій основі можна було радикально підвищити продуктивність заводів і знизити собівартість цукру, тим самим забезпечивши його збут. Цукрозаводчики повинні були також знати цукровиробництво, щоб застерегти себе від шахрайства, або некомпетентності, а то і звичайної недбалості адміністрації заводів. Саме відсутність необхідного контролю за діями адміністрації, яка займалася шахрайством у значних розмірах, призвело, серед інших причин, до краху на початку 70-х років XIX ст. відомої фірми “Яхненка і Смирєнка” та до банкрутства багатьох поміщицьких заводів.

Питома вага у прибутках цукрових заводів, що залишалися після відшкодування матеріальних затрат на виробництво, на користь підприємців, службовців та робітників за 1898–1908 рр. становила: у цукропідприємців – 60,3 %, у казни – 11,8 %, у службовців – 10,8 % і в робітників – 17,1 % [9, с. 21]. Цукрозаводчики на початку XX ст. мали один із найвищих рівнів прибутку на вкладений капітал в Україні.

Варто відмітити, що винокурна промисловість України також поступово переходить в руки підприємців: на Київщині у 1878-1879 рр. із 118 винокурних заводів лише 33 залишалися в руках поміщиків, 70 перейшли в оренду до купців, а 10 перетворилися у власність купців; на Поділлі – із 129 заводів 108 перейшли в оренду до купців і 3 їм належали; на Чернігівщині із 83 заводів (наприкінці 80-х років XIX ст.) купцям, козакам, акціонерним товариствам належали 28 заводів, причому купцям належали 6 із 10 найбільших у губернії гуралень [12, арк. 3; 5].

Динаміка підприємницької діяльності у винокурній промисловості показує, що із 122 заводів з виробництва горілки, які були зосереджені на Волині, лише 5 належали українцям, з 11 заводів Катеринославщини – 2, з 67 – Київської губернії – 5, з 90 – Подільської – 5, з 54 – Полтавської – 9, з 50 – Харківської – 4, з 27 – Херсонської – 1 і, нарешті, із 109 підприємств Чернігівської – лише 15 [7, с. 166–167].

В першу чергу відзначимо, що після 1861 р. у країні проходив інтенсивний процес розкладу класів і станів феодального суспільства, що знайшло своє відображення в падінні питомої ваги таких традиційних джерел, як поміщики, військово-адміністративний апарат і дрібні товаровиробники. Зменшення ролі поміщиків пов'язане з послабленням їх позицій в економічному житті країни і з відсутністю навичок підприємницької діяльності у більшості представників цього класу. Відносно чиновників і офіцерів необхідно відзначити, що вони в масі своїй через соціальне становище, виховання і внаслідок відсутності ділових якостей не змогли адаптуватися до нових соціально-економічних умов і прагнули до участі в таких формах підприємництва, де не вимагалася особиста участь. Тому з середини 70-х років XIX ст. посилюється участь офіцерів і чиновників серед членів акціонерних компаній, в пайових товариствах тощо. Протягом перших пореформених десятиліть селянство і козацтво являли собою одне із основних джерел формування індустріального класу підприємців, однак з початку 80-х років XIX ст. значення цих верств почало помітно послаблюватися, що було наслідком посилення процесу зубожіння селянства в умовах глибокої кризи сільського господарства країни. З другого боку, зростає питома вага купецтва, що пояснюється швидким розвитком ринкових відносин в регіоні, посиленням господарських зв'язків із центром, визначення місця України в системі суспільного виробництва і розподілу праці та ін. Місцеве купецтво формувалося на базі внутрішнього ринку. В той же час швидкий

економічний розвиток півдня України створював сприятливі умови для переміщення в цей регіон купецтва з інших районів країни, зацікавленого можливістю одержати максимальні прибутки [5, с. 39].

Пореформений період характеризувався поступовим втягуванням у підприємницьку діяльність інтелігенції. Незважаючи на невисоку в цілому питому вагу інтелігенції в загальній структурі підприємництва, можемо констатувати певний прогрес у темпах росту чисельності і значення цієї групи. В ній переважали представники інженерно-технічної інтелігенції, котрі володіли необхідними знаннями і практичним досвідом.

Фактично не відбувалося суттєвих змін у групі підприємців – підданих іноземних держав. Як за чисельністю, так і за значенням дана група поступалася перед іншими верствами і групами підприємців. Та не треба забувати, що мова йде про індивідуальних підприємців іноземного походження, де основний приплив іноземних капіталів відбувався в акціонерній формі.

Значний прогрес спостерігався серед різних об'єднань. Сам характер вимагав значного капіталу вже на початковій стадії ринкового виробництва. Ця обставина зумовила необхідність концентрації капіталів окремих підприємців у рамках акціонерної компанії або пайового товариства. Крім того, розвиток акціонерного засновництва був зв'язаний із запозиченням передового організаційного досвіду заходу. Проте процес перебудови промислової діяльності, оснований на зміні індивідуально-ринкової форми власності колективно-ринковою, починається на рубежі 60–70-х років XIX ст. і набуває найбільшого розмаху у період економічного піднесення 90-х років XIX ст.

Найбільш повні і достовірні відомості про підприємницьку діяльність в Україні представників різних етносів дає одноденний всеросійський перепис 1897 р. Він засвідчив, що у промисловості та торгівлі українських губерній провідне місце належало поряд з іноземними російським, польським та єврейським підприємцям. Українці найкраще проявляли себе у сільському господарстві. Переписом 1897 р. в Україні зафіксовано 111626 осіб, що жили за рахунок прибутків з капіталу і нерухомого майна, 306644 – займалися торгівлею та 3612 – кредитно-торговими операціями. Динаміка представників різних етносів в обробній промисловості України показує, що жило з прибутків від капіталів українських підприємців 29,12 %, російських – 38,64 %, польських – 8,97 %, а єврейських – 15,68 %. Відповідно торгівлею та торгово-кредитними операціями займалося 13,43 % українців, 16,24 % – росіян, 1,03 % – поляків і 63,72 % євреїв, які після українців (17005688 осіб обох статей) та росіян (2767951) займали третє місце за кількістю (1908465) серед населення України [2, с. 412; 413]. Очевидно, найбільш підприємливим на цей час виявився єврейський етнос. Його найбільший внесок у творення ринкової економіки зумовлювався найактивнішою участю у торгівлі та торгово-кредитних справах. В цьому євреям поступалися представники всіх етносів, що населяли українські губернії. Незважаючи на ряд дискримінаційних заходів уряду Російської імперії стосовно євреїв (заборона купувати та орендувати землю, обмеження в акціонерному підприємстві, проживанні та пересуванні тощо), вони виявляли могутній природний потяг до посередницької діяльності.

В цілому кількість представників великої і середньої торговельно-промислової буржуазії з урахуванням індивідуальних підприємців (членів торгових домів, пайових та акціонерних товариств) становила 22892 юридичні особи, тобто приблизно 0,1 % усього населення України, кількість якого в 1906 р. становила приблизно 22,5 млн чоловік. Це пояснювалося, насамперед, недостатнім рівнем розвитку економіки в регіоні, що було пов'язане з існуванням численних залишків феодалізму, а також з особливостями розвитку сільського господарства, внутрішньої і зовнішньої торгівлі тощо [6, с. 62].

Отже, у другій половині XIX ст. суспільство, яке вступило у смугу ринкових відносин, відчувало могутній приплив господарської енергії. В результаті цього зростав кількісно і розширювався у соціальному відношенні підприємницький клас суспільства, зокрема – промисловий, який дедалі більше набував всестанового характеру у провідних галузях обробної промисловості України. До нього залучалися родовите дворянство і рядові

поміщики, знатні купці і дрібні торговці, селянство, що скинуло ярмо рабства, інженери, юристи та адвокати, вчені, вчителі та лікарі. Саме цей клас підприємців, позбавлений традицій і станових пережитків, схильний до новаторства, став носієм соціального прогресу. Однак незавершеність перетворень в економічному і політичному житті українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. стримувала саморозвиток приватної ініціативи нижчих прошарків населення.

Список використаних джерел

1. *Бовуа Д.* Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо–етнічних конфліктах / Д. Бовуа / пер. З. Борисюк. – К., 1998. – 336 с.
2. *Вся Россия.* Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – Т. 2. – 1897. – 3399 с.
3. *Донік О. М.* Родина Терещенків в історії доброчинності / О. М. Донік. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 314 с.
4. *Ежегодник* по сахарной промышленности Российской империи за 1912–1913 год. – К., 1914. – 869 с.
5. *Крутіков В. В.* Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Дніпропетровськ: В–во ДДУ, 1992. – 172 с.
6. *Крутіков В. В.* Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905–1907 рр. / В. В. Крутіков // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 57–66.
7. *Лазанська Т.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово–промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанська. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 282 с.
8. *Лазанська Т.* Соціальне походження промислової буржуазії України в XIX ст. / Т. Лазанська // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 65–73.
9. *Лебедь–Юрчик Х. М.* Распределение дохода и оплата труда в сахарной промышленности / Х. М. Лебедь–Юрчик. – Ямполь, 1912. – 349 с.
10. *Лященко П. И.* История народного хозяйства СССР: в 2 т. / П. И. Лященко. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 2: Капитализм. – 1956. – 728 с.
11. *Фабрики* и заводы всей России: сведения о 31523 фабриках и заводах. – К.: Кн. изд-ва Л. М. Фиш, 1913. – 1683 с.
12. *Центральний державний історичний архів України* у м. Київ (далі – ЦДІА України у м. Київ). – Ф. 44. – Оп. 533. – Спр. 158. – 123 арк.
13. *ЦДІА України* у м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 629. – Спр. 78. – 7 арк.
14. *ЦДІА України* у м. Київ. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 183. – 276 арк.
15. *ЦДІА України* у м. Київ. – Ф. 830. – Оп. 1. – Спр. 39. – 7 арк.
16. *Цехановский М. Ю.* Русская свеклосахарная промышленность в ее прошлом и настоящем / М. Ю. Цехановский. – СПб., 1911. – 281 с.
17. *Янсон Ю. Э.* Из путевых заметок о свекловичном хозяйстве малороссийских и юго–западных губерний (1867–1868 гг.) / Ю. Э. Янсон. – СПб., 1869. – 364 с.

Николай Москалюк

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КЛАССА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье рассматривается проблема формирования предпринимательского класса в украинских губерниях Русской империи во второй половине XIX – в начале XX вв. и ряд других вопросов исследуемой проблемы.

Ключевые слова: Украина, предпринимательство, предпринимательский класс, рыночные отношения, производство.

Mykola Moskaliuk

FORMING OF ENTREPRENEURIAL IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX – AT THE BEGINNING XX CENTURY

The article considers the problem of entrepreneurial class and other issues investigated problem in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of XIX – at the beginning XX century.

Key words: Ukraine, enterprise, enterprise class, market relations, production.

УДК 262.5

Вадим Ореховський

ХАЛКІДОНСЬКИЙ СОБОР (451 Р.) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

У статті автор розглядає тринітарну та христологічну проблеми, з якими значною мірою було пов'язане життя Візантійської імперії та впливу на розвиток християнського віровчення Четвертого Вселенського (Халкідонського) собору.

Ключові слова: Візантійська імперія, несторіанство, монофізитство, Халкідонський собор, церковні відносини, релігійна політика.

Поява християнського вчення призвело до майже одночасного виникнення найрізноманітніших його тлумачень, які після тривалої боротьби оформлювалися у прийнятне для більшості ієрархів єдине вчення. Однак ця єдність існувала лише до певного моменту. У християнстві постійно відбувалися розколи, що супроводжувалися появою різних ересей. Деякі з них виживали і навіть ставали самостійними течіями. Особливо зростала роль цих розбіжностей залежно від того, наскільки вони підтримувалися державною владою. Прикладом цього є христологічне питання, з яким значною мірою було пов'язане життя Візантійської імперії, а також політика імператорів у V–VII ст.

Історії тринітарних та христологічних спорів у ранній церкві цікавила ряд дослідників. Їй присвячені роботи О. І. Брілліантова [1], А. В. Карташова [4], О. П. Лебедева [5], І. Мейендорфа [6] тощо. **Актуальність** цієї проблеми спонукала й автора даної статті присвятити увагу цьому питанню.

Метою публікації стало висвітлення історії Четвертого Вселенського (Халкідонського) собору в контексті соціально-політичного і культурного життя унікальної епохи переходу від пізньої античності до раннього середньовіччя, коли закладалися економічні, соціальні, політичні та духовні основи європейської цивілізації.

У V ст. Константинопольський патріарх Несторій (428–431 рр.) висунув тезу про те, що діву Марію слід називати не Богородицею, а Христородицею, оскільки вона народила не Бога, а людину Христа, до якого божество приєдналося пізніше і перебувало в ньому як у храмі [3, с. 128].

Несторіанство було засуджене на III Вселенському соборі в Ефесі 431 р. Однак суперечки не вщухали. Рятуючись від переслідування ортодоксальної церкви, несторіани емігрували до східних районів Візантійської імперії

Засудження несторіанства призвело до виникнення, на противагу останньому, нової течії у християнстві, що отримало назву монофізитства (від грец. *monos* – один і *physis* – природа). Загостренню внутрішньоцерковної боротьби сприяли також і претензії александрійського патріарха Діоскора на домінування серед східних патріархів. Приводом для виникнення нової дискусії стала справа архимандрита Євтихія, який стверджував, що при поєднанні двох природ у Христі людський початок поглинається божественним і, таким чином, Христос має лише одну природу – божественну [2, с. 58–59].

Оскільки Євтихій був лідером константинопольського чернецтва (воно досить сильно впливало на візантійську політику), а також хрещеним батьком вельми впливового при дворі головного камергера Хрисанфія, він домігся появи рескрипту візантійського імператора Феодосія II (408–450 рр.) зі справ віри. Ним заперечувалися всі віровизнання, крім тих, які прихильно ставилися до монофізитства. Отже, уперше в історії, імператор узяв на себе роль вищого судді у церковних справах [3, с. 202].

Через рік після появи імператорського рескрипту, у 449 р., на соборі в Ефесі, патріарх Діоскор за підтримки все того ж імператора Феодосія змусив християнську церкву визнати

монофізитство. Однак проти рішення собору виступив папський легат Іларій. Він втік до Риму, де папа Лев I Великий (440–461 рр.) (зібравши церковний собор у Римі) оголосив Діоскора відлученим від церкви [7, с. 60]. Водночас римський понтифік закликав імператора зібрати новий вселенський собор, “котрий би всі несправедливості так розв’язав або втишив, аби більше не лишалося жодного сумніву у вірі чи поділу любові”. Було направлено послання до кліру й народу Константинополя. Після смерті Феодосія II у 450 р. його наступник Маркіян, що одружився із сестрою імператора Пульхерією, вирішив скликати собор листом від 17 травня 451 р. [7, с. 441].

Спочатку делегати зібралися у Нікеї, але на прохання імператора переїхали до Халкідону (неподалік Константинополя). За кількістю учасників Халкідонський собор був одним з найбільших – стверджують, що тут зібралося 600 єпископів. Деякі дослідники зменшують це число до 360 або навіть 300. Схід представляли численні делегати з усіх областей, окрім Вірменії, що воювала тоді із Персією. Римський папа направив сюди чотирьох своїх легатів. Навіть з Африки (на той час вона знаходилась під владою вандалів) прибуло 2 єпископи [3, с. 202–203].

Собор відкрився в церкві св. Євфимії в Халкідоні 8 жовтня 451 р. Вже під час першої сесії собору від участі в ньому відсторонено патріарха Александрії Діоскора. Згодом його позбавлено сану та заслано до м. Гангри [3, с. 203].

На соборі було зачитано догматичного листа папи Лева Великого, в якому він проголосив, що Христос повинен визнаватися однією особою, але в тій особі є дві природи – Божа й людська. Кожна з них зберігає свої прикмети й силу. Цікавим є те, що ідея римського понтифіка “...за якою від правильної віри в єдину Трійцю залежать єдність та міцність держави, цілковито була засвоєна на Сході і стала керуючою у церковній політиці” [8, с. 263].

25 жовтня відбулося урочисте засідання, на якому зачитано формулу визнання віри: “Слідом за Святими Отцями всі згідно навчаємо визнавати одного й того ж Сина, Господа нашого Ісуса Христа, досконалого в Божестві, досконалого в людськості, правдиво Бога, правдиво людину, того ж з розумної душі й тіла, одноістотного Отця за Божеством і того ж одноістотного нам за людськістю, одного й того ж Христа, Сина, Господа єдиного перед віки від Отця за Божеством, і в останні дні задля нас і задля нашого спасіння від Марії діви Богородиці за людськістю, одного й того ж Христа, Сина Господа єдинородного в двох природах незлитно, незмінно, неподільно, нерозлучно пізнаваного, так що поєднанням аніскільки не порушується розрізнення двох природ, тим більше зберігається властивість кожної природи й поєднується в одну особу, в одну іпостась – не в дві особи розтинаного чи поділюваного, але одного й того ж Сина, Єдинородного, бога Слова, Господа Ісуса Христа, як у давнину пророки вчили про Нього й як Сам Господь Ісус Христос навчив нас, і як передав нам символ Отців” [3, с. 203].

Щоправда, не всі підписали цей документ. Видатний російський історик церкви А.В. Карташов стверджував, що з 355 єпископів, які були присутні на соборі, свої підписи поставили близько 200. На його думку, “...глуха опозиція новому спокушала багатьох провінціалів тікати під різними приводами від відповідальності, а уряд не без відчуття полегшення відправляв їх за державний кошт по домівках, очищуючи тим атмосферу Собору” [4, с. 337].

Це рішення Халкідонського собору схвально прийняв Рим. Папа Лев Великий писав в одному з своїх листів після собору: “Все братство ваше знає, що визначення св. Собору, який збирався для утвердження віри в Халкідоні, я прийняв усім серцем” [5, с. 256].

Однак не все, що було затверджено соборними отцями, знайшло розуміння та сприйняття у римського понтифіка. Таким рішенням, передусім, стало проголошення собором Константинопольського патріарха рівним за достоїнством (хоча і другим за чином) з намісником св. Петра. Лев I відписав про неможливість визнання цього рішення апостольською столицею. Серед основних причин цього наводилися наступні: звеличення Константинополя диктувалося суто світськими, а не церковними міркуваннями;

порушувалися канонічні права Антіохії та Александрії як апостольських кафедр; цей новий канон став би приводом для різних домагань і призвів би до анархії у церкві [4, с. 350]. Тим не менше, незважаючи на опозицію Риму, Халкідонський собор своїм 28 канонам визнав за Константинопольським престолом право першості, яке мав давній Рим.

Таким чином, Халкідонський собор став одним з найбільш відомих христологічних соборів V ст. завдяки, насамперед, засудженню несторіанської та монофізитської ересей.

Однак рішення собору не були прийняті у Єгипті та Вірменії, а також частково у Сирії та Палестині.

Хронологічно перший, і масовий, протест проти собору відбувся в Палестині. Юрба ченців на чолі з таким собі Феодосієм за підтримки імператриці Євдокії повстали проти патріарха Ювеналія Єрусалимського. Коли він повернувся з собору, йому не дали зайняти свою кафедру. Іншого лідера халкідонців, Севіріана Скіфопольського, було вбито. Коли Ювеналій втік до Константинополя, замість нього був поставлений єпископ Феодосій одночасно з декількома іншими монофізитами. Серед них був відомий Петро Івер, що був поставлений єпископом Майумським. Пізніше Ювеналій був відновлений на своїй кафедрі, але тільки ціною втручання візантійських військ і кровопролитних зіткнень із юрбами ченців. Правда, у наступні десятиліття халкідонське християнство насаджувалося в Палестині не тільки силою, але й успішними зусиллями великих ченців, особливо святого Євфимія і святого Сави [6, с. 143].

В Єгипті тверда політика імператора Маркіяна (450–457 рр.) призвела до обрання архієпископом прибічника Халкідонського собору Протерія замість скинутого і відправленого у заслання Діоскора. Протерій був при Діоскорі пресвітером і тому вірним послідовником монофізитства. Папа Лев протягом деякого часу навіть підозріло ставився до його сповідання віри. Але визнання Протерієм собору зробило його небажаним кандидатом в очач більшості єгипетських християн. Діоскор помер у вигнанні в 454 р., і монофізити, що не визнавали Протерія, вважали олександрійську кафедру вакантною. Коли помер імператор Маркіян (457 р.), відбулося народне повстання, яке призвело до вбивства Протерія. У головній церкві Олександрії, Кесаріоні, що була зайнята тепер монофізитами, два антихалкідонських єпископи, Евсевій Пелузський і Петро Майумський, висвятили нового архієпископа, Тимофія. По всьому Єгиптові були також поставлені монофізитські єпископи [6, с. 143].

Таким чином, новий імператор Лев I (457–474 рр.) опинився перед глухою опозицією його влади в Єгипті. Не будучи сам богословом, він був першим імператором, який був коронований церковним чином архієпископом. Він також твердо засвоїв халкідонський символ віри. З іншого боку, папа Лев наполягав на тому, щоб імператор вжив заходів проти Тимофія. Так же як і Рим, Константинопольська церква була тепер відданою Халкідону не тільки в богословському відношенні, але й в інституційному. Халкідонські канони затверджували її перевага перед Олександрією. Однак імператор Лев не хотів відразу ж застосовувати силу в Єгипті подібно тому, як це зробив Маркіян у Єрусалимі. Замість цього він вирішив дізнатися про думку єпископату Імперії його що до законності хіротонії Тимофія й відповідності ситуації рішень Халкідонського собору. З цим же запитанням він звернувся й до інших представників сирійського чернецтва, моральний авторитет видатних ченців залишався високим і був не менше авторитету єпископів. Майже всі відповіді були одностайно проти Тимофія й за Халкідон. Звернулися особисто до олександрійського патріарха й закликали його приєднатися до більшості єпископата, але він залишався непохитним у своєму несприйнятті Халкідону. Тоді його було заарештовано. Візантійські війська придушили повстання у Єгипті ціною 10 000 жертв. Тимофій був засланий у Гангри, а потім до Херсонесу [1, с. 445–446].

Його наступник, теж Тимофій, якого прозвали Салофакіол (“Білий тюрбан”) був обраний і поставлений під прикриттям імперських військ. Він здійснив декілька “єкуменічних” спроб примирення й досяг того, що відновив ім’я Діоскора в диптихах. Але після приниження, як вони вважали, своєї Церкви у Халкідоні й після кривавої розправи з

повсталими за допомогою імператорських військ величезна більшість єгипетських християн не хотіло мати нічого спільного з Тимофієм III, призириливо називаючи його “імператорською людиною”, або на семітських мовах “мелькіт” [6, с. 144].

Політика Лева по відношенню до єпископату, а також енергійне застосування їм сили в Єгипті створило на Сході видимість єдності, що тривала аж до смерті імператора в 474 р. Однак ця єдність не відбивала загального й органічного “визнання” Халкідонського собору і його прихильниками, і супротивниками.

Протягом всієї другої половини V в. не було дебатів по суті халкідонського символу віри. В результаті із суто релігійної проблеми монофізитство виросло у символ політичного сепаратизму. За догматичними дискусіями про природу Христа приховувалося складне переплетення економічних, політичних та соціальних протиріч між Візантією та населенням кількох її провінцій, що викликало низку повстань християн-монофізитів та затяжну збройну боротьбу. Уряд імперії був змушений змінювати політику залежно від посилення чи послаблення руху монофізитів. Зрештою у 519 р. імператор Юстин I (518–527 рр.) остаточно заборонив монофізитство. Монофізитських ієрархів позбавили своїх місць та змусили рятуватися втечею до Єгипту [9, с. 291].

Таким чином, Халкідонський собор поклав початок відокремленню від Вселенської церкви монофізитів і остаточно відділив послідовників Несторія. Витиснуті завдяки діям державної влади за межі Римської імперії, ці ересі знайшли багатьох adeptів на Сході (у Персії, Сирії, Єгипті, Ефіопії, Індії тощо).

Список використаних джерел

1. *Бриллиантов А. И.* Лекции по истории древней Церкви / Бриллиантов А. И. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2007. – 480 с.
2. *Головащенко С. І.* Історія християнства / Головащенко С. І. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
3. *Ісіченко І., архієпископ.* Загальна церковна історія / Ігор Ісіченко – Х.: Акта, 2001. – 608 с.
4. *Карташев А. В.* Вселенские соборы / Карташев А. В. – М.: Эксмо, 2006. – 672 с.
5. *Лебедев А. П.* Вселенские соборы IV и V веков: Обзор их догматической деятельности в связи с направлением школ Александрийской и Антиохийской / Лебедев А. П. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2004. – 320 с.
6. *Мейендорф И.* История церкви и восточно-христианская мистика Иоанн Мейендорф; пер. с англ. Л. А. Успенской, Н. Б. Артомоновой. – М.: Институт ДИ-ДИК, 2000. – 576 с.
7. *Митрофанов А. Ю.* История церковных соборов в Италии (IV–V вв.) / Митрофанов А. Ю. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, Общество любителей церковной истории, 2006. – 630 с.
8. *Успенский Ф. И.* История Византийской империи: В 5 т. Т. 1. / Успенский Ф. И. – М.: Астрель, 2001. – 624 с.
9. *Христианство: Словарь* / Под ред. Л. Н. Митрохина. – М.: Республика, 1994. – 560 с.

Вадим Ореховский

ХАЛКИДОНСКИЙ СОБОР (451 Г.) И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

В статье автор рассматривает тринитарную и христологическую проблемы, с которыми в значительной мере была связана жизнь Византийской империи и влияние на развитие христианского вероучения Четвертого Вселенского (Халкідонского) собора.

Ключевые слова: Византийская империя, несторианство, монофизитство, Халкідонский собор, церковные отношения, религиозная политика.

Vadym Orekhovskiy

COUNCIL OF CHALCEDON (451) AND ITS MEANING

The article examines the Trinitarian and Christological problems, which was largely associated with the life of Byzantine Empire and the impact on the Christian doctrine development in the Fourth Ecumenical (Chalcedonian) Cathedral.

Key words: Byzantium empire, nestorianism, monofizitism, Chalcedonian cathedral, church relations, religious policy.

УДК 94 (367)

Ірина Федорів

ТВОРЧИСТЬ МИХАЙЛА БРАЙЧЕВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ДИСКУСІЇ ЩОДО ВИНИКНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

У статті авторка аналізує творчу спадщину видатного українського історика – Михайла Брайчевського у контексті наукового дискурсу в українській й зарубіжній історіографії щодо проблеми виникнення письма у слов'ян. Основна увага приділена праці вченого “Походження слов'янської писемності” (Київ, 1998).

Ключові слова: М. Брайчевський, слов'янська писемність, глаголиця, кирилиця, українська й зарубіжна історіографії.

Для багатьох ще у 70–80-х роках минулого століття Михайло Брайчевський був легендарною постаттю. Історик, якого знає загал, учений, що не боїться висловити своїх поглядів, які не співпадають з партійною лінією, – все це огортало його особу ореолом легендарності, особливої виключності, протиставляло його усій іншій науковій публіці.

За радянських часів М. Брайчевського вважали “українським буржуазним націоналістом”, періодично його праці забороняли, а ім'я надовго “забували”. Сьогодні вченого називають видатним українським істориком, з когорти шістдесятників, істориком українського відродження, арбітром історичної елегантності, просвітником українського народу, дослідником стародавнього Києва й Київської Русі... [1–4]. Ігор Гирич вважає, що саме М. Брайчевський чуйно вловив потребу часу і дав українському суспільству таку візію про минуле, на яку й очікувало це суспільство – і в цьому полягав секрет його популярності [5, с. 23].

Михайло Брайчевський зовсім несподівано, коли брати до уваги добу, за якої довелось йому жити і діяти, не погодився з офіційною версією давньої історії Русі, фактично підтримавши на новому рівні узагальнень “буржуазно-націоналістичну” українську історіографічну традицію. Чому людина, вихована в міському середовищі, в інтелігентській київській родині з російською побутовою культурою зробила саме такий ментальний вибір?

Учений був чи не першим з видатних українських істориків, що виріс “на асфальті”, у відриві від української сільської стихії, без зв'язків з народним українським середовищем. Скажімо, М. Максимовича надихала його Прохорівка, В. Антонович з мамою-гувернанткою об'їздив усі панські маєтки Правобережжя. М. Драгоманова виховав старшинський старосвітський Гадяч. М. Грушевський українську стихію пізнавав у Сестринівці, околиці сучасного Козятина. М. Кордуба зростав у мальовничому с. острові поблизу Тернополя. Навіть О. Оглоблина, що народився й прожив перші тридцять років у будинку навпроти третьої гімназії Андріївського узвозу, живили спогади про село під Новгород-Сіверським, звідки походили його предки з батьківської й материнської ліній.

Двадцять століття внесло свої корективи, роз'єднуючи місто і село, проте археолог М. Брайчевський, мандруючи півднем, північчю й центром України, ніби відновлював ці перервані радянською дійсністю зв'язки. Навіть більше поєднання з землею й народом мало для М. Брайчевського якоесь метафізичне значення [5, с. 24].

Археолог за основним фахом, він вже з кінця 50-х років ХХ ст. обирає для себе стежину історика і починає на рівні монографій творити синтетичну історію додержавного періоду стародавньої історії України. За це не міг взятися історик, що не мав відповідної археологічної підготовки. З іншого боку, це й від М. Брайчевського вимагало загальноісторичної ерудиції, орієнтації у світовій історіографії, спеціальних філологічних знань. У підрадянській Україні відповідну ерудицію мав Віктор Платонович Петров (що був своєрідною зв'язуючою ланкою між археологами старої школи, закордонною та радянською,

проте жив у самоізоляції, мало з ким спілкувався і майже не друкувався). Його теоретичні здогади щодо походження слов'ян підхопив і продовжив розвивати М. Брайчевський.

Численні наукові праці вченого, від його перших публікацій початку 50-х рр. ХХ ст. до наших днів, є різнобічним розкриттям єдиної концепції розвитку слов'янства у найширшому світовому контексті впродовж всього I тисячоліття. Протягом десятиліття ця концепція поглиблювалась та інтерпретаційно охоплювала все нові й нові сфери життя наших давніх предків. Але це лише відтінювало її теоретичну потужність та закладені в ній евристичні можливості. І проблема походження слов'янської писемності – лише один з аспектів цього величного доробку поважного вченого [6, с. 6]. Спрямувавши своє наукове життя на системне дослідження давньослов'янсько-давньоруської історії, М. Брайчевський був не лише одним з небагатьох учених, які відроджували у післявоєнному Києві некон'юнктуру історичну науку, а й тим, хто тоді у масштабному соціально-історичному контексті поставив проблему синтезу писемних, археологічних, лінгвістичних, етнографічних, антропологічних та інших даних задля створення нової концепції передісторії, формування та ранньої доби Київської Русі. Так з'явилися праці історика: “Римська монета на території України. – К., 1959”, “Коли і як виник Київ. – К., 1963”, “Біля джерел слов'янської державності. – К., 1964”, “Походження Русі. – К., 1968”, “Утвердження християнства на Русі. – К., 1988” [7–11]. У них М. Брайчевський обґрунтовував ідею, що процес виходу давніх слов'ян з території Лісостепової України на ранньоцивілізаційній щабель розвитку активно відбувався вже протягом першої половини I тисячоліття, за часів поширення тут черняхівської культури, племена якої досягли досить високого рівня історичного поступу як у сфері соціально-економічних відносин, так і духовної культури.

По-справжньому на цьому важкому шляху вивчення ранньосередньовічної слов'янської історії М. Брайчевському передували лише М. Грушевський. І тому не дивно, що певні ключові ідеї цього вченого, забороненого в Україні впродовж післявоєнного періоду її історії до останніх “перебудовних” років, стали підґрунтям творчих пошуків М. Брайчевського.

Нагадаємо, що упродовж 50-х – 60-х рр. ХХ ст. істориком була розроблена авторська концепція соціально-економічного, політичного та етнічного розвитку слов'ян Східної Європи, зокрема, на території України впродовж I тисячоліття н. е. Але для ґрунтовнішого, різнобічного бачення соціокультурного розвитку наших предків упродовж того часу необхідно було дослідити їх культурний поступ, пов'язаний перш за все з переходом від язичництва до християнства та формування слов'янської писемності.

У цьому плані етапним науковим доробком вченого стала книга “Походження слов'янської писемності” [12], присвячена одній з найскладніших проблем слов'янознавства, котру вже понад два століття намагаються вирішити вчені багатьох країн. Одні дослідники не приховують того, наскільки вона є складною і далекою від розв'язання. Інші стверджують, нібито тут усе уже майже з'ясовано, за винятком деяких другорядних деталей.

Основна розбіжність між ученими, що намагаються встановити витоки кирило-мефодіани, стосується питання, який з двох слов'янських алфавітів – глаголиця чи кирилиця – належить Константину Філософу та його брату Мефодію і відповідно – котра з них є давнішою. Щодо заслуг солунських братів у створенні та поширенні слов'янської писемності сумнівів бути не повинно, бо це підтверджено як численними письмовими матеріалами, так і живою традицією. Складність полягає у тому, що далеко не всі аспекти та нюанси їх діяльності належним чином відображені у джерелах [13, с. 229].

Певний внесок у розробку цієї проблеми, історіографія котрої надзвичайно обширна, зробили як зарубіжні, так і українські учені. Лише у “Библиографии по кирилло-мефодиевской проблематике” (Москва, 1980), укладеній І. Можаяєвою, за тридцятирічний період (1945–1974) зафіксовано майже дві тисячі публікацій [14].

У спеціалізованій тритомній “Кирило-Методиевской Енциклопедии”, опублікованій Болгарською Академією Наук, у статті про глаголицю, автором якої є знаний болгарський філолог Петир Ілчев, зазначено, що “історичні та мовні факти, які є у нашому розпорядженні, дають право стверджувати, що творцем глаголичної графічної системи був великий

слов'янський просвітник Константин (Кирило) Філософ” [15, с. 503]. Такої ж думки дотримується автор статті про кирилицю Іван Добрев [16, с. 309].

Як зазначає відомий львівський болгарист Володимир Чорній, стосовно виникнення кирилиці між ученими є суттєві розбіжності, які в основному зводяться до трьох версій: – кирилицю уклав Кирило за допомогою брата Мефодія; – кирилицю створив хтось з учнів солунських братів, найімовірніше, Климент Охридський, і назвав її так на честь свого учителя св. Кирила; – кирилиця виникла задовго до Кирила на основі грецької азбуки [13, с. 229].

Припускають, що цей процес тривав досить довго і пройшов декілька етапів, одним з яких було існування так званого протокириличного письма. І заслуга св. Кирила полягає в тому, що він її упорядкував відповідно до потреб тодішньої слов'янської мови.

Жодне автентичне джерело, що є в розпорядженні науки, не дає надійної відповіді на поставлене питання. Отож, і думки дослідників поляризувалися: частина приписує Кирилові кирилицю, інші – глаголицю. Аргументація і там, і там виглядає досить сумнівною.

Перша гіпотеза була висунута на зорі славістики, у XVIII ст. Її родоначальником прийнято вважати Антона Лінгарта. Цю думку поділяли й основоположник славістики Й. Домбровський, О. Соболевський, Є. Карський, П. Лавров та ін. Їхні противники значно численніші: думка про приналежність Кирилові глаголиці з'явилася майже одночасно з “кириличною” концепцією і отримала в літературі більшого визнання [12, с. 114–115].

У XVIII ст. цю гіпотезу висловив Г. Добнер, але розвинута і обґрунтована вона була видатним словацьким славістом П. Шафариком. Її прибічниками виступили Б. Григорович, М. Тихонравов, І. Ягич, В. Міллер, В. Щепкін, П. Голубовський, В. Вондрак, А. Вайан, Й. Вайс та ін.

Оскільки первісні слов'янські тексти, написані Кирилом, Мефодієм та їхніми учнями, до нас не дійшли, а збереглися лише пізніші списки, аргументовано довести щось дуже важко. Тому усі наведені вище міркування мають гіпотетичний характер. І хоч у розпорядженні вчених є немало достовірних історичних фактів, зокрема, місіонерської та просвітницької діяльності святих Кирила та Мефодія, на жаль, вони теж не дають відповідей на ряд питань, що і призводить до нескінченних наукових дискусій [13, с. 230].

Полеміка не припиняється й до сьогодні. Певний внесок у розробку цієї проблеми зробили й українські вчені. Приналежність Кирилові кирилиці приписують П. Попов, В. Істрин. З іншого боку, низка учених (О. Селішев, Л. Черепнін, О. Мельничук) стверджують про винайдення Кирилом глаголиці [12, с. 116].

Родоначальником вивчення кирило-мефодіївської тематики в Україні став вихованець славнозвісного київського колегіуму Данило Туптало (1650 чи 1651–1709 рр.), відомий ще як святий Димитрій Ростовський. У травні 1684 р. вчений за дорученням Києво-Печерського архімандрита В. Ясинського розпочав складання головної праці свого життя – Четій Міней чи “Книги Життя святих”, над якою він працював понад двадцять років і завершив у лютому 1705 р. У своїх щоденних записках – “Діаріушах” Д. Туптало стверджував: “Року 849. У цих літах Мефодій і Константин учителі слов'янські в Козарах у Когана. Року 855. Св. Кирило і Мефодій азбуку слов'янську скомпонували і книги слов'янською мовою переклали з грецької. Року 865. У цих літах Мефодій і Константин учителі слов'янські у Моравії” [17, с. 65]. У його інтерпретації обидва брати вивчали єврейську мову, і нею, мабуть, вів Константин з “іудеями” свої відомі “суперечки про Християнську віру”, яку Мефодій потім записав слов'янською мовою [17, с. 66].

У викладі наступної, моравської, місії Святих братів, котра у тогочасних пам'ятках висвітлювалась досить лаконічно, розпливчасто і часто навіть суперечливо, Д. Туптало затримав увагу лише на важливих подіях. У його трактуванні у відповідь на прохання князів “мови Слов'янської” – Ростислава і Святополка Моравських та інших, які “віру християнську частково прийнявши, але її таємниць не розуміючи... цар же з патріархом і всім священним собором порадив, щоб блаженного Константина з Мефодієм запросити молитися,

хай прийдуть в Слов'янські країни вчителювати, які в Хозари ходили і переконали святого Константина, що не хотів прийняти сан архірейський” [17, с. 67].

Статтю про винайдення слов'янської азбуки Д. Туптало запозичив із паннонського Життя Св. Кирила. Проте за його версією, Константин “постився перших сорок днів (у Житті – він довго молився. – І. Ф.), і, надихаючись благодаттю Духу святого, винайшов азбуку Слов'янську, що складалась із тридцяти восьми букв, переклав книги Грецькі на мову Слов'янську..., повелів отроків безліч зібрати, і вчити їх азбуки і перекладеним книгам: Часослову, і Псалтирі та іншим... І почав Слов'янською мовою Божественну Літургію правити, і весь церковний спів” [17, с. 67].

Наприкінці ХІХ ст. проблематика, пов'язана з дослідженням життя і діяльності слов'янських просвітників Кирила і Мефодія, виокремилась у самостійний напрям історико-славістичних студій, згодом названий кирило-мефодіївським. Увага науковців до цієї теми зумовлювалася кількома чинниками: активним вивченням ученими різних країн проблем ранньосередньовічної історії слов'янських народів; відкриттям В. Григоровичем і О. Горським кирилических текстів давніх служб слов'янських просвітників; а також трьома ювілейними датами – тисячоліттям місії Кирила і Мефодія в Моравії (1863), смерті Кирила (1869) і Мефодія (1885).

Так, новий етап у дослідженні кирило-мефодіївської проблематики в Україні започаткували праці професорів Харківського університету П. Лавровського (1827–1886), університету Св. Володимира В. Більбасова (1837–1904), Київської духовної академії О. Воронова (1839–1883) та І. Малишевського (1828–1897), Новоросійського університету О. Кочубинського (1845–1907), а також видатного російського і українського ученого-славіста В. Григоровича (1815–1876), котрі на підставі широкої джерельної бази схарактеризували різні аспекти просвітницької діяльності Св. Кирила і Мефодія, а також висловили ряд принципово важливих міркувань про зміст і походження глаголических служб Св. Кирила і Мефодія, перебування Мефодія на моравському архієпископстві тощо [17, с. 239]. Власну думку відносно неоднозначно оцінюваних у літературі епізодів просвітницької діяльності Константина-Кирила і Мефодія та питання винайдення абетки висловив І. Малишевський, котрий стверджував, що патріарх “Фотій схвалив ідею Константина про переклад Святих книг слов'янською мовою, богослужіння цією мовою, благословив Св. Братів на цю благу справу та їх службу в Моравії”; по-друге, що Константин уклав кирилицю, котра “в більшій частині букв (24 з 38) була грецькою абеткою”; по-третє, “мовою константинового перекладу була мова слов'ян Візантійської імперії, а не слов'ян південно-східної смуги Балканського півострова” [17, с. 237].

У ХХ ст. продовження предметного дослідження кирило-мефодіївської спадщини зустрічаємо в науковій спадщині І. Огієнка та М. Браїчевського. І якщо про внесок першого у подальшу розробку цієї тематики зустрічаємо у працях Г. Ільїнського, Б. Велчевої, Н. Хом'як, І. Тюрменко та ін. [18–21], то творчість М. Браїчевського у цьому контексті поки що не привернула належної уваги наукової громадськості України й особливо, зарубіжжя.

Зацікавившись цією проблематикою ще у 70-х рр. минулого століття, М. Браїчевський працює над нею упродовж наступних двох десятиліть. У 1991–1992 рр. він опублікував у кількох номерах науково-популярного журналу “Книжник” серію невеликих за обсягом (3–5 ст.) статей, зокрема, “Кирило і Мефодій. Походження слов'янської писемності”, “Проблема слов'янської ієрогліфіки. Походження слов'янської писемності” та “Східнослов'янська писемність до 988 р.”, основні положення яких потім увійли до ґрунтового монографічного дослідження “Походження слов'янської писемності” (Київ, 1998). У 2002 р. вийшло друге, а у 2009 р. – четверте її видання із передмовою доктора філософських наук, професора кафедри культурології та археології Національного університету Києво-Могилянська академія Ю. Павленка [6]. На жаль, у “Літописі рецензій” не вдалось виявити відгуку ні на перше, ні на друге видання названої праці М. Браїчевського. Очевидно, не знають про неї і за кордоном, оскільки навіть у сусідній Росії, в другому доповненому виданні книги Б. Н. Флор'ї “Сказания о начале славянской письменности”, що вийшла друком у Санкт-

Петербурзі у 2004 р., відсутня згадка про доробок українського вченого [13, с. 230]. Щоправда у цьому ж році в журналі “Проблеми слов’янознавства” Львівського університету рецензію на працю вченого опублікував В. Чорній [13]. З історіографії даної теми слід назвати статтю О. Балагури “Дослідження М. Брайчевським витоків слов’янської писемності” [22], де історик зазначила, що під час роботи над реконструкцією “Літопису Аскольда” вчений звернувся до проблеми виникнення слов’янської писемності, підтвердивши власну теорію про те, що великий просвітник Кирило винайшов глаголицю, а не кирилицю. Аналізуючи стан і перспективи вивчення постаті М. Брайчевського в українській історіографії, торкається окресленої проблеми і О. Бодак [23].

Михайло Брайчевський створив надзвичайно струнку й оригінальну концепцію походження слов’янської писемності, при цьому, як зазначає Ю. Павленко, від інших досліджень подібного плану її вигідно відрізняє те, що вчений розглядає, на відміну від своїх попередників, не автономно, а в загальному соціокультурному контексті ранньої історії слов’янства, виходячи не лише з писемних джерел, а використовуючи величезний археологічний матеріал, який допомагає з’ясувати витoki писемності у давніх народів Східної Європи [6, с. 13].

Праця М. Брайчевського має комплексний характер, розглядає досліджуване питання у широкому хронологічному діапазоні, з залученням різноманітних паралельних даних щодо того, як писемність виникла в інших народів. Важливо те, що процес виникнення писемності у давніх мешканців України висвітлюється на тлі їх суспільно-історичного розвитку як цілком закономірне явище. Різним ступеням останнього відповідають різні зразки протописемних та писемних форм, зародки яких, як і ремісництва, політичної організації, соціально-станового розшарування сягають ще бронзового віку [6, с. 13]. Як факти, попри усю їх неоднозначність, історик вказує на рубцівську археологічну знахідку (горщик з літероподібними значками зі с. Рубці на Донеччині) та на 17 артефактів зрубної культури зі стійкою графікою, описані О. Формозовим [12, с. 43, 47].

На сьогодні актуальним залишається питання, який саме алфавіт розробив Константин? Те, що він таки його розробив, враховуючи найширшу можливу інтерпретацію цього слова, не підлягає сумніву, оскільки 880 року папі Іванові VIII було добре відомо, що абетка, яку використовували у службових книгах, надісланих йому 868 року, була новою [24, с. 57].

Як і І. Огієнко та деякі інші вчені, М. Брайчевський вважав, що кирилиця виникла внаслідок поступового пристосування грецького алфавіту до фонетичних особливостей старослов’янської мови.

Відтак, автор обґрунтовує думку, що в поліетнічному середовищі мешканців степової та лісостепової смуг Східної Європи впродовж II–I тис. до н. е. формувалась певна система ієрогліфічної писемності, яка набула більш-менш розвинутої форми за сарматських часів, приблизно на рубежі ер. З часу тісних контактів між давніми мешканцями території України, скіфами та лісостеповими праслов’янами, і еллінами Північного Причорномор’я у другій чверті I тис. до н. е. якась частина місцевого населення знайомиться з давньогрецьким фонетичним (алфавітним) письмом, значно зручнішим за, мабуть, ще досить недосконалу місцеву протоієрогліфіку. Давньогрецька абетка для передання місцевих (у тому числі й давньослов’янських) говірок мусила використовуватися ще ширше за часів черняхівської культури, особливо у III–IV ст., від яких у межах України потроху починає поширюватися християнство [6, с. 14].

Отже, учений стверджує, що черняхівські племена вже знали писемність, здійснювану за допомогою грецького чи латинського алфавіту. “Тут маємо те, про що писав чорноризець Храбр: використання чужих літер “без устроєнія” [12, с. 76]. На думку М. Брайчевського, в умовах активних економічних та культурних взаємин першої половини та середини I тис. н. е. наші предки зробили рішучий крок до засвоєння античної писемної традиції, а тим самим – і до створення власної, впорядкованої писемності на фонетичній основі”. При цьому “Устроєніє” слов’янських письмен у Східній Європі здійснювалося двома потоками: перший

мав за вихідну реалію місцеву ієрогліфіку, що зароджувалася, а другий – античне звукове письмо [12, с. 77].

Очевидно, що ці дві принципово різні за своїм походженням та сутністю знакові системи – місцева (прото-)ієрогліфічна та грецька алфавітна – паралельно співіснують досить тривалий час, аж до виникнення Хазарського каганату та Київської Русі. При цьому перша могла використовуватися вкрай обмеженим колом людей як своєрідний тайнопис, тоді як друга ставала все популярнішою. Останньому сприяло її збагачення окремими новими літерами, за допомогою яких передавалися звуки, властиві слов'янським мовам, але не притаманні грецькій [6, с. 15].

Такий процес адаптації грецької абетки до потреб адекватного відтворення слов'янських говірок міг займати кілька століть у межах раннього середньовіччя. Його наслідком було формування системи письма, що потім стала відома як кирилиця. Автор підкреслює, що цей процес ішов не спонтанним шляхом. Розвиток східноєвропейських народів не відбувався у вакуумі. На той час існували вже розвинені цивілізації, що мали досконалу літературу, базовану на не менш досконалій фонетичній писемності. Якби не їхній вплив, може, в Надчорноморщині виникла б своя розвинена ієрогліфічна грамотність, подібна до китайської чи єгипетської. Але часи були не ті й зародкове ідеографічне письмо мусило поступитися місцем перед літературними алфавітами [12, с. 86].

Як бачимо, М. Брайчевський вважає, що на початок просвітницької діяльності Кирила та Мефодія у слов'янсько-північнопричорноморському середовищі вже існувала протокирилиця. Її наявність засвідчує і відкрита О. С. Висоцьким у вівтарній частині Михайлівського приділу Софії Київської абетка, що складалася з 27 літер, серед яких 23 були грецькі і 4 (“Б”, “Ж”, “Ш”, “Щ”) слов'янські [6, с. 15]. При цьому, історик теоретично розрізняє дві кирилиці – початкову з 38 літер і розвинену із 43 знаків, яка мала на додаток до первинної два йотовані юси, йотовані “є” та “я”, а також – “ук” (у). Першу М. Брайчевський умовно називає “моравською”, другу – “болгарською” (власне те вдосконалення, що, очевидно, має на увазі Охридська легенда) [12, с. 98].

На думку М. Брайчевського, значно складнішою є проблема виникнення глаголиці, “її незвичний характер, що не має аналогій, не дозволяє відшукати надійний прототип” [12, с. 101]. Історик аргументовано розвінчує усі існуючі на той час гіпотези щодо генезису глаголиці. Зокрема, концепцію Й. Тейлора, Д. Беляєва, І. Ягича, В. Щепкіна, що ніби-то ця абетка розвинулася з середньогрецького скоропису [12, с. 103]; гіпотезу П. Черниха, М. Константинова, Д. Лихачова, І. Фігурського, М. Охрименка, А. Львова про глаголицю як оригінальний алфавіт на взірці ієратичного письма [12, с. 105].

Найбільш переконливою вчений вважає теорію болгарського ученого Еміла Георгієва (вперше подібна гіпотеза була висловлена ще в середині XIX ст. – Ізмаїлом Срезневським). Кирилицю Е. Георгієв розглядає як натуральну абетку, що сформувалася на базі грецького письма ще до Кирила, внаслідок спонтанного і поступового розвитку слов'янської писемності, а глаголицю – створену ученою людиною штучним алфавітом, який не знайшов загального визнання [12, с. 117].

Дана концепція, вважає М. Брайчевський, дає цілком задовільну інтерпретацію трьох етапів у розвитку слов'янського письма. Кирилиця в цьому випадку буде логічним завершенням другої стадії, а глаголиця – репрезентантом третьої. У такому випадку особливої ваги набувають викладені вченим матеріали стосовно писемності черняхівських племен, котрі виразно засвідчують початковий етап у формуванні кирилиці, її, так би мовити, вихідні позиції [12, с. 118].

Відтак, М. Брайчевський є прихильником теорії, згідно з якою глаголиця з'явилася не еволюційним шляхом, а була створена кимось з освічених людей (або кількома книжниками) як штучна система знаків, пристосованих до фонетичного письма. При цьому вчений висуває припущення, що в основу глаголиці була покладена надчорноморська ієрогліфіка, відома як “сарматське письмо”, якого поки що ніхто не спромігся відчитати. Вплив “сарматських знаків”, – підкреслює історик, – був такий значний, що деякі з них (знамениті двозубці й

тризубці) були покладені в основу геральдичної символіки України-Русі, послуживши прототипами княжих емблем, відомих у літературі з недоречною назвою “знаків Рюриковичів”. Насправді їх правильно називати “знаками Києвичів” – норманська династія успадкувала їх від Аскольда та його попередників [12, с. 81]. Отже, в надчорноморській ієрогліфіці слід шукати прототипи знаків, відомих серед східнослов'янських старожитностей VIII–IX ст. (а може й більш давніх). Для ілюстрації свого припущення вчений наводить 240 “сарматських знаків”, запозичених з книги Е. І. Соломоник “Сарматские знаки Северного Причерноморья” (Київ, 1959), які за своєю конфігурацією багато в чому нагадують глаголичні букви [12, с. 49–50]. Тут М. Брайчевський не є надто категоричним, бо не виключає й того, що у глаголиці є щось і від єврейського письма. Адже могло датися взнаки сусідство з Хозарією, де був поширений іудаїзм, “протоглаголиця сформувалася переважно в південно-східному регіоні нашої країни, власне у Надчорноморщині. Отже, географія промовляє на користь русько-хозарського письма” [12, с. 127].

Виникнення глаголиці саме у східних слов'ян М. Брайчевський пов'язує з поступовим проникненням у їх середовище християнства, офіційне прийняття якого князем Володимиром у 988 р. не було одноразовим актом, а радше, вирішальним кроком до його остаточного утвердження. Цілком зрозуміло, що поширення серед слов'ян, у тому числі східних, нової віри значною мірою залежало від того, якою мовою велася її пропаганда і наскільки доступним для неофітів було Святе Письмо. У світлі цього стає зрозумілішою паннонська легенда, згідно з якою 861 р. у Херсонесі Таврійському (під час подорожі до Хозарії) Кирило зустрів людину, що мала дві книги – Євангеліє і Псалтир, написані (“руським письмом”) [12, с. 121]. У поширеному Житті св. Кирила зазначено, що він дуже уважно ознайомився з цими книгами. Зважаючи на подальшу роль святих Кирила і Мефодія у створенні слов'янської писемності, ця подія заслуговує на особливу увагу. Щоправда, деякі вчені (А. Вайан, Р. Якобсон та ін.), навіть не допускаючи думки про можливе існування слов'янської писемності на Русі в докирилівський період, пояснюють цей епізод тим, що у первісному варіанті Життя Кирила, мабуть, йшлося про книги, написані “сурською”, тобто сирійською мовою. А пізніші переписувачі, котрі, мовляв, ніколи не чули про “сурські письмена”, сприйняли цей термін як помилковий і через метатезу змінили його на “руські”. Саме цю концепцію підтримує сьогодні багато вчених. Але чи можна на підставі, по суті, нічим не вмотивованого припущення про “помилку” переписувача вважати проблему розв'язаною? [13, с. 232]. Зазначимо, що норманісти намагалися бачити в руських письменах Життя скандинавські руни, інші вчені – копію готського перекладу Біблії, Г. Ільїнський – франкські письмена. При цьому М. Брайчевський підкреслює, що всі версії, крім східнослов'янської, не витримують жодної критики, “ніякої іншої Русі, крім східнослов'янської, Візантія в середині IX ст. не знала” [12, с. 125].

Інші науковці (В. Ламанський, В. Істрін, І. Огієнко, Е. Георгієв) наполягають, що повідомлення про “руські” книги, виявлені в Херсонесі, є достовірними, вони схилиються до думки, що вони були написані протокириличним письмом. З цим не погоджується М. Брайчевський, який припускає, що книги могли бути, радше, глаголичними, інакше для Кирила як грека, пов'язаного зі слов'янським середовищем, протокирилиця не була б великою дивиною [12, с. 128]. Оскільки конкретної інформації з цього приводу у розпорядженні дослідників нема, то сказати щось із певністю важко.

Про те, що Кирило винайшов глаголицю, стверджує і авторитетний англійський медієвіст А. Власто, висновки котрого, однак, не зовсім співпадають із твердженнями М. Брайчевського. “Жодна деталь у будові глаголичного алфавіту не суперечить гіпотезі про авторство Константина” [24, с. 63]. На думку А. Власто, низка ознак свідчить про те, що автором глаголиці міг бути саме Константин: докладний фонетичний аналіз слов'янської мови, не менша, ніж у кириличній абетці, залежність від грецької моделі, й застосування принаймні одного, суто семітського символу для позначення звука, відсутнього у грецькій мові; географічне поширення глаголичних манускриптів – Чехія, Хорватія, Македонія, котре вказує, що центр, звідки відбувалося їх розповсюдження, був розташований у Центральній

Європі, а їхня мова більш-менш відповідає періодові місії Кирила й Мефодія у Моравії та Паннонії. Найдавніші тексти, записані глаголицею, порівняно з кириличними, фіксують не просто інші варіанти, а й також більш давній рівень розвитку слов'янської мови. Глаголиця в оригіналі, вважає вчений, створювалася відповідно до болгаро-македонського діалекту. Для відтворення звуків західно-слов'янського діалекту у цю абетку згодом були внесені деякі зміни. Таким чином, кирилиця після першої її кодифікації підлягала локальним змінам у всіх країнах, де її запроваджували [24, с. 63].

Попри усі “за” і “проти” гіпотеза М. Брайчевського є новим словом у науці. Вона розширює географічний простір, на якому можна шукати витoki слов'янського письма, зокрема, глаголичного. Усі вчені одностайні в тому, що поширення слов'янської писемності тривалий час, десь до XII ст., було пов'язане з паралельним використанням обидвох алфавітів – кириличного і глаголичного. Після цього кирилиця як простіша і придатніша для користування, а також ближча для тих, хто перебував під впливом візантійської культурної традиції (Болгарія, Сербія, Македонія, Боснія), зовсім витіснила глаголицю. Проте на крайньому заході Балканського півострова та у Моравії вона зберігалася (поряд із латинським письмом) аж до XVI ст., а в Хорватії (особливо в Далмації) – чи не до кінця XIX ст. Прив'язаність слов'янського населення цих регіонів до глаголиці М. Брайчевський пояснює заборону його учням після смерті Мефодія (885) проводити богослужіння за східним обрядом з використанням слов'янської мови. Проте ще певний час слов'янська церква у Моравії, Далмації та Паннонії все ж продовжувала діяти таємно.

Щоб позбавити владу підстав для переслідування її прихильників, слов'янське духівництво почало застосовувати у церковній практиці та літературній діяльності малодоступну для непосвячених, майже криптографічну азбуку – глаголицю. Опосередковане свідчення цього – загалом невелика кількість глаголичних пам'яток, що дійшла до нас. І місцем їх походження є переважно Моравія, Хорватія і Далмація. Наявність у глаголичних книгах значної кількості моравізмів також є вагомим аргументом на користь версії українського вченого. М. Брайчевський звертає увагу на те, що обидві слов'янські азбуки певним чином взаємодіяли. Зокрема, відомо, що декілька азбучних знаків (щ, ж та ін.) кирилиця запозичила у глаголиці. Як вважає В. Чорній, це дає підставу припускати, що глаголиця старша за кирилицю, і цілком ймовірно, що вона виникла у східних слов'ян [13, с. 232]. При цьому слід нагадати спостереження М. Брайчевського про близькість глаголичних букв до “сарматських знаків”. Через це немає підстав відкидати повідомлення Паннонської легенди про “руські письмена”. Те, що вони не збереглися, не дивно, – на жаль, багато цінних пам'яток втрачено. І все ж, походження слов'янського письма, особливо глаголичного, є великою науковою загадкою, яку ще належить розгадати в майбутньому. І в цій справі М. Брайчевський побудував струнку, теоретично обґрунтовану і джерелознавчо вивірену концепцію складного і тривалого шляху походження слов'янської писемності, концепцію, котра стала ґрунтовним внеском авторитетного дослідника у справу вивчення історії слов'янської культури і писемності.

Список використаних джерел

1. Іванко А. З когорт шістдесятників. М. Ю. Брайчевський (1924–2001) / А. Іванко // Історія України. – 2004. – № 48. – С. 4–8.
2. Трегуб Г. Михайло Брайчевський: арбітр історичної елегантності / Г. Трегуб // Слово Просвіти. – 2009. – № 40 (8–14 жовтня). – С. 7.
3. Бібіков Д. Михайло Брайчевський як дослідник історії стародавнього Києва / Д. Бібіков // Молода нація : Альманах / ред. кол. І. Гирич [та ін.]. – Київ : Смолоскип, 2006. – № 2 (39) 2006 : Пам'яті Надії Світличної (1936–2006). – С. 115–129.
4. Кухарчук Ю. Михайло Брайчевський : просвітник українського народу / Ю. Кухарчук // Світогляд : Науково-популярний журнал. – 2010. – № 2. – С. 37–39.
5. Гирич І. Візія Михайла Брайчевського / І. Гирич // Українська культура. – листопад–грудень. – № 11–12. – К., 2003. – С. 23–24.
6. Павленко Ю. Михайло Брайчевський і його концепція вітчизняної історії першого тисячоліття нашої ери. Передмова / Ю. Павленко // Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Видання 4-те. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 154 с.
7. Брайчевський М. Римська монета на території України / М. Брайчевський. – К., 1959. – 244 с.
8. Брайчевський М. Коли і як виник Київ / М. Брайчевський. – К., 1963. – 163 с.
9. Брайчевський М. Біля джерел слов'янської державності / М. Брайчевський. – К., 1964. – 355 с.
10. Брайчевський М. Походження Русі / М. Брайчевський. – К., 1968. – 224 с.
11. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі / М. Брайчевський. – К., 1988. – 296 с.
12. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Видання 4-те / М. Брайчевський. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 154 с.
13. Чорній В. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 2-ге вид. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2002. – 154 с. // Проблеми слов'янознавства. –

2004. – Вип. 54. – С. 229–232. 14. *Можсаева И.* Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике. 1945–1974 гг. – М., 1980. – 223 с. 15. *Кирило-Методиевска* Енциклопедия. – В 3-х Т. – Т. 1. – София : Болгарска Академия Наук, 1985. 16. *Кирило-Методиевска* Енциклопедия. – В 3-х Т. – Т. 2. – София : Болгарска Академия Наук, 1995. 17. *Копилов С.* Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.) / С. Копилов. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2005. – 464 с. 18. *Львівський Г. І.* Огієнко. Костянтин і Мефодій, їх життя і діяльність / Г. Львівський // *Vizantinoslavika*. 1. 1929. – S. 231–236. 19. *Велчева Б.* Иван Огиенко / Б. Велчева // *Кирило-Методиевска Енциклопедия*. – Т. 2. – София, 1995. – С. 843–846. 20. *Хом'як Н.* Иван Огієнко – видатний український славіст / Н. Хом'як // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 49. – Львів, 1996. – С. 8–11. 21. *Тюрменко І.* Наукова спадщина Івана Огієнка у світлі кирило-мефодіївської проблематики / І. Тюрменко // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 50. – Львів, 1999. – С. 36–45. 22. *Балагура О.* Дослідження М. Ю. Брайчевським витоків слов'янської писемності / О. Балагура // *Українознавство*. – 2006. – № 3. – С. 166–170. 23. *Бодак О.* Постать М. Ю. Брайчевського в українській історіографії / О. Бодак // *Волинські історичні записки*. – Т. 4. – 2010. – С. 47–57. 24. *Власто А.* Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства. 3 англ. пер. Р. Ткачук та Ю. Терех; Худож. оформ. С. Полохайло / А. Власто. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с., іл.

Ирина Федорив

ТВОРЧЕСТВО МИХАИЛА БРАЙЧЕВСКОГО В КОНТЕКСТЕ ДИСКУССИИ О ВОЗНИКНОВЕНИИ СЛАВЯНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

В статтє автор аналізує творчеське наслідє выдаючогося українського історика – Михаїла Брайчевського в контекстє наукового дискурса в українській і зарубєжній історіографіях по проблемє возникновєния письма у славян. Основное внимание уделено работе ученого “Происхождение славянской письменности” (Киев, 1998).

Ключевые слова: М. Брайчевский, славянская письменность, глаголица, кириллица, украинская и зарубежная историографии.

Iryna Fedoriv

CREATIVITY OF MYHAYLO BRAYCHEVSKY IN THE CONTEXT OF DISCUSSIONS ON SLAVIC WRITING

In this article the author examines the scientific heritage of the famous Ukrainian historian Michael Braychevsky in the context of academic discourse in Ukrainian and Foreign Historiography on the problem of the writing creation of the Slavs. The main attention is paid to the book “Origin of Slavic Literature” (Kyiv, 1998).

Key words: M. Braychevsky, Slavic writing, Glagolitic, Cyrillic, Ukrainian and Foreign Historiography.

УДК 94 (477)

Наталія Григорук

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ І УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ: УТВОРЕННЯ, ПРОГРАМИ ТА ОБ'ЄДНАННЯ

У статті авторка висвітлює утворення та програму Української демократичної партії і Української радикальної партії, акцентує увагу на об'єднанні цих партій в Українську демократично-радикальну партію.

Ключові слова: партія, утворення, програма, об'єднання, Українська демократична партія, Українська радикальна партія, Українська демократично-радикальна партія.

Політичні партії – сучасна, новітня форма політичної організації суспільства. Сьогодні неможливо уявити собі не лише політичного, але й економічного та культурного життя ХХІ ст. поза партійним ракурсом.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття позначився зростанням національного руху в Наддніпрянській Україні, його політизацією. Політизація українського національного руху була зумовлена наступними чинниками: до українського руху вливається нове покоління українських діячів, яких не задовольняла лише культурницька діяльність; у російській імперії з'являється загальна тенденція опозиційних рухів щодо створення політичних партій; внаслідок ряду соціально-економічних змін, що відбувалися у другій половині ХІХ ст. відбувається загострення соціальних протиріч та політизація суспільства.

Політизація українського національно-визвольного руху була підготовлена багаторічною культурно-освітньою діяльністю громадівців, своєрідним відродженням і перетворенням у невід'ємний компонент національного руху тих політичних домагань, які сповідували кирило-мефодіївці у середині ХІХ ст.

Поряд з культурно-просвітницькою діяльністю в українському національно-визвольному русі на початку ХХ ст. почали утворюватися справжні політичні організації. Виникли перші партії, що діяли в різних регіонах України і виступали від імені тих чи інших соціальних верств українського населення. Тому дослідження історії політичних партій залишається актуальним.

Історіографія проблеми потребує більш глибокого вивчення процесу зародження, еволюції та зникнення різноманітних українських політичних партій у загальному контексті політичної історії України. Це пов'язано з тим, що історія українських політичних партій стала об'єктом дослідження лише в роки незалежної України.

Радянська історіографія її або зовсім не висвітлювала, або розкривала в суто негативному плані, однобічно. Український історик Ю. Галерецький пояснює це тим, що саме безпека вимагала обходити національні політичні партії стороною, обмежуватися загальними міркуваннями або спиратися на безпрограму схему. У протилежному разі з'являлася пряма загроза звинувачення в націоналізмі з відповідними службово-партійними висновками [1, с. 60].

Упереджене ставлення є характерним для робіт радянського періоду, щодо національних партій. Однак серед робіт слід відзначити монографію І.Кураса, яка містить багато цікавих фактів з історії визвольного руху в Україні [2]. У роботах наприкінці ХХ ст. І. Курас переглядає деякі позиції, розширюючи тематику [3].

У 90-х рр. ХХ ст. з'явилися оглядові роботи – М. Канчука [4], П. Шморгуна [5] та ін. Помітним внеском в дослідження історії українських партій та організацій стала монографія Т. Гунчака [6].

Монографія А. Павка є однією з перших спроб комплексного дослідження історії політичних партій, організацій, які діяли в українських землях у складі Росії та Австро-Угорщини на межі XIX–XX століть [7].

На початку XXI ст. з'явилися нові багатотомні праці, в яких детально аналізуються програмні документи українських політичних партій, міститься різноманітний фактичний матеріал щодо їх практичної діяльності [8, 9].

Однак залишається чимало проблем, які потребують більш глибокого вивчення. Це проблеми соціально-політичного складу, чисельності кожної партії, між партійних відносин тощо. Недостатньо вивчена політична біографія партійних лідерів.

Загальне громадське піднесення напередодні революції 1905–1907 рр. викликало утворення політичних партій серед українських лібералів, які були пов'язані з російськими лібералами. Українська демократична партія постала як результат ідейно-організаційної трансформації першого політичного об'єднання поміркованої української інтелігенції – Загальної Української Безпартійної Демократичної Організації, створеної у 1897 р. О. Кониським на з'їзді “громад” у Києві. Восени 1904 р. вона перетворилась в Українську демократичну партію (УДП) і затвердив її платформу, яка була опублікована у Львові. Лідерами УДП були О. Лотоцький, Є. Тимченко, В. Чеховський, Є. Чикаленко [8, с. 131]. За соціальним складом і поглядами українські демократи в той час були близькими до російської партії конституційних демократів (кадетів).

Основну масу членів Загальної української організації становили державні та земські члени не молоді за віком. Гарячі дискусії точилися відносно назви партії. Пропонувалося декілька варіантів “національно-демократична”, “українська національна”, “демократична” і “радикальна”. Наприкінці березня 1905 р. було ухвалено назву і політичну програму УДП. У ній засуджувався самодержавно-бюрократичний лад, що протягом тривалого часу гнітив народи Російської імперії, і доводилася необхідність запровадження конституційної форми правління.

УДП вимагала федерації народів і автономії України маючи на увазі шкоду від централізаційної системи, вона визнавала, що державний лад у Росії повинен бути збудований на принципах найширшої національної і місцевої автономії. А через те вона вимагала для території заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливому органічному статуті, виробленім майбутнім українським сеймом і основним загальнодержавним законом [10, с. 345]. Здобуття Україною національно-територіальної автономії пов'язували з російським визвольним процесом, тобто поваленням самодержавства і проголошенням демократичних свобод, встановленням парламентського ладу мало привести до автономного статусу.

УДП визнавала рівність усіх народів, які мешкають на території України. Програма УДП вказувала, що поруч із самодержавством Росію пригноблює й централізація, яка найбільше тяжіє на так званих “недержавних” народах. Під впливом централізованого ладу загальна політика не рахується з індивідуальностями окремих народів. Вона примушує їх до такого порядку життя, який не відповідає їх національним і суспільно-економічним основам [10, с. 342].

У програмі УДП зазначалося, що законодавство Російської імперії забезпечує нерівноправність окремих народів, а закони, що видаються для всієї держави, дуже часто суперечать потребам й індивідуальностям окремих народів, не рахуються як з історичними традиціями, так і з сучасним складом їх життя, не відповідають їх економічним та соціальним потребам [10, с. 342].

З програмою не погодилися старші члени українських громад, які вважали деякі пункти досить радикальними. Саме про це попереджали члени Ради Загальної Української Організації Науменко і Brentшам [11, с. 323]. Програма УДП не задовольняла багатьох її членів.

УДП проіснувала приблизно один рік, залишаючись весь час достатньо міцним політичним об'єднанням. Проте їй вдалося на хвилі загального суспільно-політичного

піднесення в ході революції провести певну роботу, спрямовану на пропаганду і відстоювання своїх програмних вимог. Її представники активно боролися за скасування обмежень на українське друковане слово. Вони брали участь у земських зборах, виступали перед робітниками і селянами, роз'яснюючи свої вимоги в соціально-економічній, політичній і національній сферах. УДП випускала брошури і звернення, не залишала поза увагою загальноросійські політичні заходи – з'їзди лікарів, журналістів, вчителів тощо. Проте короточасне існування не дало змоги партії продовжити роботу.

Майже одночасно з появою Української демократичної партії утворилася радикальна течія, яка була незадоволена програмою, прийнятою на з'їзді, вважаючи її мало революційною. Восени 1905 р. ця група вийшла з Української демократичної партії і створила Українську радикальну партію (УРП). Основним її гаслами були – автономія України та земельна реформа. Членами партії були С.Єфремов, Б. Грінченко, Ф. Матушевський, Д. Дорошенко та інші [12, с. 420]. Функції Центрального комітету партії виконувала її Київська громада. Українська радикальна партія мала місцеві організації в Катеринославі та інших містах України. Соціальну базу Української радикальної партії складала освічена частина українських середніх верств. У своїй платформі Української радикальної партії зазначалось, що УРП вважає, що здійснити всі соціальні ідеали можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому праві його вирішувати самому усі справи, які його торкаються, а також кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою краєвою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й порядкувати у всіх справах у межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць [8, с. 134].

Першочерговою метою партія вважала встановлення в Росії конституційного ладу, який би забезпечував як права особистості, так і права народностей, націй. У програмі підкреслювалася необхідність боротьби проти самодержавства [13, с. 83]. Таким чином можна зазначити, що УРП пов'язувала свої вимоги з федерацією вільних народів. Вирішення національної проблеми вона вбачала у наданні кожній національності права на автономне самоуправління з крайовою Радою, яка повинна бути наділена законодавчою і виконавчою владою.

Устрій і повноваження Центру, за програмою Української радикальної партії, були сформульовані коротко. Федеративний парламент мусив формуватися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. Федеральний парламент мав виконувати чотири функції: зносити між іншими державами; фінанси для загальнодержавних справ; позадержавна торгівля і мито; загальнодержавна армія та справа війни і миру [13, с. 84]. Справами на території України має відати українська виборна Народна Рада, обрана на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування, особами, яким виповнився 21 рік. Термін роботи Ради був визначений трьома роками. Громадяни України мали самостійно визначати свою долю. Народна Рада сама виробляла краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні скасувати загальнодержавний парламент. Краєва конституція мусіла дати право широкого самоврядування громадам сільським і міським і тим округам, у які громади могли б об'єднатися. Кожний такий округ мав свій окружний сейм, з правом самоврядування в межах округу. Краєва Народна рада, окружні сейми й громади поручали виконувати свої постанови вибраним людям, відповідальним перед тими зборами, які їх обрали. Ця виборна влада і взагалі всі урядовці мали бути краєвими людьми, вони несли відповідальність перед судом [10, с. 346].

Українська радикальна партія у 1905 р. розгорнула порівняно енергійну публіцистичну діяльність, видаючи велику кількість політичної літератури. Основну свою діяльність партія зосередила на видання політичних брошур, що виходили у Львові й Петербурзі, які б підняли національну свідомість українців. Українська радикальна партія намагалась знайти підтримку серед пролетаріату, селянства, демократичної інтелігенції. Представники партії

брали участь у роботі з'їздів лікарів, журналістів, учителів, українських клубів, "Просвіт". УРП пішла на певне співробітництво з іншими партіями. Так, у червні 1905 р. українські радикали взяли участь у зібраннях різних політичних сил, зокрема УНП і УДП.

Однак партія не мала очікуваного впливу на маси українського населення і залишалася переважно інтелігентською організацією.

Самостійне існування Української радикальної партії тривало всього кілька місяців. Наприкінці 1905 р. відбулося об'єднання Української демократичної партії і Української радикальної партії в нову Українську демократично-радикальну партію (УДРП). Ця партія висували гасла автономії, національної школи, використання української мови в державних установах. Провідними діячами партії були Є. Чикаленко, Ф. Матушевський, Л. Жебуньов, І. Шраг, С. Єфремов. Проте навіть після об'єднання "демократична" і "радикальна" частини діяли автономно. Програма нової Української демократично-радикальної партії, щодо майбутньої організації нової держави, повністю співпадала з платформою Української радикальної партії.

У преамбулі до програми УДРП йшлося про те як забезпечуються права кожного громадянина, так само мусять бути забезпечені ще й права нації, народності. Росія – велика держава на її території живе багато різних народів, не однакових за побутом і культурними та економічними прикметами, отже коли до всіх частин держави, до всіх народів прикладатимуться однакові закони й однакові способи порядкування, то неминуче це буде суперечити справжнім потребам і вимогам народів і країн. Через те децентралізація мусить бути доведена до того, щоб кожна народність на своїй території мала автономію з правом місцевого краєвого законодавства [10, с. 333–334].

УРДП проголошувала, що не дивлячись на те, що вона сформувалась і діє на території російської України, вона не відділяє себе від українського народу, який живе поза межами Росії. Партія визнавала право на самовизначення кожної нації. "Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою крайовою репрезентативною радою" [13, с. 89]. Федеративний парламент повинен був об'єднувати не тільки ці автономні одиниці, але й забезпечувати контроль за виконанням наданих прав громадянам і нації на території всієї держави. Парламент повинен був складатися з послів, обраних на основі привселюдного, рівного виборчого права з таємним голосуванням, національні меншини мали право брати участь у виборах і бути політично захищеними.

Програма УДРП включала ті вимоги, які були висунуті ще в програмах УДП і УРП. Вона окреслювала конкретні напрями політичної реформи в Росії: дотримання загальнолюдських прав, розподіл влади між загальнодержавним парламентом і краєвими сеймами. Перший має стежити за дотриманням прав громадянина та нації у всій державі, керувати зносинами з іншими країнами, зовнішньою торгівлею, митною службою, армією, питаннями війни та миру, фінансами для загальнодержавних справ. Усіма іншими справами в Україні має відати Українська Виборна Народна Рада (сейм), що розробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні скасувати загальнодержавний парламент. На відміну від українських соціалістичних партій, УДРП обійшла стороною питання взаємовідносин з іншими націями, які жили в Україні. В економічній сфері, зокрема в аграрній галузі, її вимоги були такі: усі державні (казенні), удільні, монастирські й церковні землі повинні стати краєвим земельним фондом під порядкуванням самоврядних громад чи округ, який використовувався б для потреб хліборобів; землі приватних власників, які не обробляються власною працею, повинні бути примусово викуплені за державні кошти. Не визнаючи монархії, УДРП орієнтувалася на республіканський устрій [10, с. 335].

УДРП мала таку структуру: первісні партійні організації – громади очолювались губернськими і повітовими комітетами, губернські комітети були в Києві, Одесі, Полтаві, Петербурзі, повітові – в Чернігові, Харкові, Катеринославі, на Волині, Поділлі, Кубані. Керівним органом УДРП була Рада – у 1906 р. до неї входили Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, М. Левицький, Є. Чикаленко. Районами найбільш інтенсивної діяльності партії були Київська, Полтавська і Чернігівська губернії. Потенційною соціальною основою

партії були інтелігенція, заможне селянство, представники деяких інших соціальних прошарків.

Одним з своїх першочергових завдань радикал-демократи розглядали розвиток української культури, просвітництво народу. Основними друкованими органами були: газети “Громадська думка”, “Рада”, “Рідна справа (Вісті з Думи)”, щотижневик “Рідний край”, журнали “Нова громада”, “Український вісник”. Радикал-демократи приймали участь в роботі “Просвіт”, підтримували рух молоді за заснування кафедр українознавства у Київському, Харківському та Новоросійському університетах [14, с. 634–635].

УДРП своєрідно поєднувала ліберальні елементи та ідеї гуманістично-демократичного соціалізму, цінності лібералізму та соціальної справедливості. Вона прагнула стати загальнонаціональною організацією, виражати інтереси всього українського народу. Проте на практиці цю роль радикал-демократи здійснити не змогли.

У 1905–1907 рр. відбулося шість з’їздів УДРП, на яких було оформлено створення партії, визначена тактика взаємовідносин з іншими політичними силами, ставлення до виборів в Думу. Взагалі, УДРП була партією парламентського типу, яка значно поживляла роботу в період виборів і в найбільш гострі моменти діяльності Думи. Завдяки ініціативі діячів УДРП в I Думі була організована українська думська фракція, в основу політичної діяльності якої було покладено програмні вимоги радикал-демократів.

Арешти на початку 1906 р. призвели до організаційно-політичного ослаблення УДРП. Внаслідок подальших політичних репресій і знищення кадрів партійне життя поступово завмирало, частина партії стала на шлях культурницької діяльності. Партія існувала до 1907 р., коли посилюється натиск царизму вона припинила своє існування.

Отже, на початку ХХ ст. український національний рух активізувався і політизувався. Поряд із загальноросійськими виникають українські політичні партії різних напрямків, зокрема ліберально-демократичного – УДП та УРП, які об’єдналися в УДРП. У програмах політичних партій було багато спільного, однак були й відмінності. На відміну від загальноросійських, в Україні не було ні крайніх лівих, як більшовики, ні крайніх правих, які носили монархічний характер.

Список використаних джерел

1. *Галерецький Ю. М.* До вивчення національно-визвольного руху // Український історичний журнал (далі УІЖ) – 1990. – № 12. – С. 60–73.
2. *Курас І. Ф.* Торжество пролетарського інтернаціоналізму и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978. – 316 с.
3. *Курас І. Ф., Турченко Ф. Г., Геращенко Т. С. М. І.* Міхновський: постать на тлі епохи // УІЖ. – 1992. – № 9–11.
4. *Панчук М. І.* Партії українського національного комунізму // Наукові праці з питань політичної історії. – 1992. – № 172. – С. 85–105.
5. *Шморгул П. М.* Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії. – 1992. – № 172. – С. 85–105.
6. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993 – 288 с.
7. *Павко А. І.* Політичні партії, організації в Україні: наприкінці ХІХ – початок ХХ століття. – К., 1999.
8. *Тисяча років української суспільно-політичної думки.* У 9-ти т. – Т. 6. – К., 2001.
9. *Політична історія України ХХ ст.: у 6 т. – Т. 1.* – К., 2002–2003.
10. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність.* Документи і матеріали. У 2 ч. – Ч. 1. – К., 1997.
11. *Верига В.* Нариси з історії України (кінець ХУІІІ–початок ХХ ст.) – Львів, 1996.
12. *Полонська-Василенко Н.* Історія України в 2-х т. – Т. 2. – К., 1995.
13. *Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмові і довідкові матеріали.* – К., 1993.
14. *Политические партии* Розсили. Энциклопедия. – М., 1996.

Наталья Григорук

УКРАИНСКАЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ И УКРАИНСКАЯ РАДИКАЛЬНАЯ ПАРТИЯ: ОБРАЗОВАНИЕ, ПРОГРАММЫ И ОБЪЕДИНЕНИЯ

В статье автор освещает образование и программу Украинской демократической партии и Украинской радикальной партии, акцентирует внимание на объединении этих партий в Украинскую демократически-радикальную партию.

Ключевые слова: партия, образование, программа, объединение, Украинская демократическая партия, Украинская радикальная партия, Украинская демократически-радикальная партия.

Nataliya Hryhoruk

**UKRAINIAN DEMOCRATIC PARTY AND UKRAINIAN RADICAL PARTY: EDUCATION,
PROGRAMS AND ASSOCIATIONS**

In the article an author lights up education and program of Ukrainian democratic party and Ukrainian radical party, accents attention on the association of these parties in Ukrainian democratically radical party.

Key words: party, education, program, association, Ukrainian democratic party, Ukrainian radical party, Ukrainian democratically radical party.

СВІТОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 94 (477)

Василь Ткаченко

СВІТОСИСТЕМА РУСІ-УКРАЇНИ

У статті розглянуто версію походження Русі-України в контексті новітньої концепції світосистемного аналізу Еммануїла Валлерстайна.

Ключові слова: Русь, Русь-Україна, світосистемний аналіз, мінісистеми, світоімперії, світоекономіка, норманісти, антинорманісти, расизм.

Популярна преса, як і наукові видання, часто акцентують увагу на тому, що з кінця ХХ ст. у суспільній свідомості *панівне місце посіли дві реалії: глобалізація та ідентичність*. Обидві з них часто-густо трактуються як щось принципово нове й несподіване. Очевидно тут випадає з поля зору той факт, що обмежуючи ці феномени в часі й просторі до “вестернізації” на переломі ХХ і ХХІ ст., ми звужуємо тим самим свою здатність усвідомити цей феномен. Камінь спотикання, як на мене, полягає в тому, що нам часто властиво не зважати на історичну еволюцію цих явищ. Не вбачаючи системної цілісності за окремими ланками суспільного розвитку, ми згодом ремствуємо, що хід подій важко передбачувати, а тим більше прогнозувати взагалі. Безпосередньо це відноситься до пошуку ідентичності сучасної України в нинішніх глобальних процесах.

Головний пафос виданого за загальною редакцією Лариси Івшиної монументального збірника під назвою “Сила м’якого знака, або Повернення Руської правди”, як на мене, якраз і полягає в тому, щоб помістити осмислення ідентичності України в площину її історичної тягlosti – Русі-України. Друга особливість – вийти за рамки суто політичної історії й здійснити аналіз феномену нарощування в середовищі українського демосу (не етносу, і це принципово!) системи тих соціонормативних цінностей, які засвідчують нашу європейськість. Оскільки ця тема невичерпна, пропоную – до висловлених у книзі бібліотеки “Дня” – ще одну версію походження Русі-України, опираючись на доробок тих представників суспільних наук, які мені близькі по духу й методології дослідження.

В пошуках історичної істини

Чому ми знову взялися за переосмислення походження Русі-України? Невже вчені віднайшли якісь нові літописи чи принципово відмінні архівні документи? Зовсім ні. Насамперед змінилося наше світобачення й постали нові запитання, на які слід знайти відповіді згідно з сучасними реаліями. Адже відомо, що історичні джерела можуть дати відповіді лише на ті запитання, які ми до них ставимо.

Переломні часи в історії, які часто виливаються в своєрідну “соціальну смуту”, породжують як відчай, так і пошуки перспективи – “світла в кінці тунелю”. Впродовж століть цю функцію намагалися виконувати церковники, що претендували на єдиновірний і все узагальнюючий спосіб пізнання істини й утвердження віри в наближення “царства Божого” гармонії та соціальної справедливості. Щоправда в нові часи світські філософи (Декарт, Спіноза) кинули виклик теології й спробували відділити пошук знання від основних церковних структур. Результати на перших порах були неоднозначні. Коли на початку ХІХ ст. Лаплас підніс у подарунок Наполеону свою книгу про Сонячну систему, той зауважив, що автор книги жодного разу не згадав у ній про Бога. Лаплас відповів: “У мене не було

потреби в цій гіпотезі, сір”. Тим не менше, мусимо констатувати, що до кінця XVIII ст. в суспільній думці філософське розуміння часто було таким же довільним джерелом знань, як і божественне одкровення.

В XIX ст. криза пізнання навіть вилилася в “розлучення” науки з філософією – прихильники “емпіричної науки” відмовилися визнавати себе філософами. Відповідно в університетах факультети філософії поділилися на два відділення – факультети “природничих наук” і факультети “гуманітарні”. Перші віддавали перевагу експериментальним дослідженням, другі – покладались на інтуїтивне проникнення в сутність речей, на їх інтерпретаційне розуміння. Відтак подібний розподіл знань створив серйозну перепону між пошуками Істини, з одного боку, та пошуками Добра і Красоти – з другого.

Згодом виділяються так звані “суспільні науки”, а серед них й історія, де одні дослідники схилилися до позитивістського аналізу, а інші – до гуманітарних методів. В цілому історики намагалися ухилитися від формулювання узагальнень чи історичних закономірностей, акцентували увагу на самотності “людського фактору”, що врешті-решт і визначило їх місце серед гуманітарних наук. Крім того європейські історики XIX ст. здебільшого віддавали перевагу дослідженням історії власної країни, так званих “історичних націй”, історія яких була достатньо документованою.

Оскільки історики обмежувалися дослідженням минулого, вони мало що могли сказати про поточні проблеми, з якими стикалися їх держави. Політичні ж лідери потребували все більше інформації про сучасне. Як наслідок, в руслі ідеології лібералізму в суспільній свідомості запанував поділ суспільства на три соціальні сфери: ринок, держава і громадянське суспільство. Для їх вивчення слід було опрацювати методологію, яка у найбільшій мірі відповідала б кожній сфері. Відтак ринок стали досліджувати економісти, державу – політологи, а громадянське суспільство – соціологи. Вчені прийшли до висновку, що і ринок, і держава, і громадянське суспільство живуть згідно з певними об’єктивними законами, які слід вивести шляхом емпіричного аналізу. Але тут знову постала проблема: як отримати “об’єктивне” знання про суспільство в цілому, а не про окрему із згаданих сфер. Історики, які виходили із постулату про унікальність соціальних явищ тут мало чим могли допомогти.

Крім того, постали й інші проблеми: з’ясувалося, що світ складався не лише з “історичних народів” старої Європи і так званих примітивних “неісторичних народів”, до яких в XIX ст. відносили і ряд бездержавних народів Східної Європи. Крім них існували також так звані “високі цивілізації” – наприклад, Китай, Індія, Персія, Арабський світ. Всі ці великі цивілізації в минулому, а деякі й для сучасників, були бюрократичними імперіями: вони охоплювали велетенські території, а тому були змушені вводити в суспільне життя спільну мову, спільну релігію й у багато чому спільні звичаї. Тому назвати жителів цих імперій “примітивними” навіть згідно з європейськими уявленнями XIX ст. було неможливо. Відтак знову виник новий напрям у науці – сходознавство. Подальше вивчення народів Африки дало поштовх до утворення ще однієї групи дослідників – антропологів-етнографів. У загальному підсумку до 1914 р. витворилася фрагментарна наукова структура, яка продовжувала існувати до 1945 р., а в багатьох своїх проявах аж до 1960-х рр. Світ у їх описанні розпадався на окремі осколки, а спроби філософського осмислення світу в його цілісності все частіше втілювалися під впливом трагедій XX ст. (світові війни, Голокост, Голодомор, Гулаг) в сюжетах про ілюзорність суспільного прогресу як такого.

Утворення “світового соціалістичного табору”, самовизначення країн третього світу, потрясіння основ капіталістичних цінностей під час студентської революції 1968 р., – все це порушувало питання, на які не могли дати відповіді ні сходознавці, ні антропологів-етнографи, ні політологи. Розгاردіш в наукових колах порушив традиційні устої суспільних наук. Дійшло до того, що постало питання про наукову істину як таку. У підсумку відбувся цілий ряд наукових дискусій, які привели до фундаментальних зрушень. Зокрема, по-перше, постало питання про те, чи є доцільним відслідковувати соціальний розвиток окремо взятої країни, а чи краще взяти за одиницю аналізу дещо більшу територію,

в межах якої відбувався розподіл праці (наприклад – регіон Середземномор'я). По-друге, під сумнів було поставлено питання про позачасові “вічні істини” – було запропоновано враховувати “структурний час” існування певної системи, а також циклічність процесів у її межах. По-третє, французька школа “Анналів” закликала створити комплексну картину історичного розвитку, беручи до уваги всі соціальні сфери, тобто – бути “тотальною”. Відтак історикам віднині слід було брати до уваги результати суспільних наук – економіки, політології й соціології, а представникам цих наук бажано бути більш “історичними”.

Шлях до світосистемного аналізу

Отже, вихід з кризи став вбачатися у створенні єдиної синтезованої історичної суспільної науки – *світосистемного аналізу*. Цей науковий напрям початку 1970-х року пов'язаний з ім'ям Еммануїла Валлерстайна [1]. Його засади, на жаль, поки що підтримує в сучасному світі меншість, навіть опозиційна меншість. Іноді світосистемний аналіз хвалять, частіше на нього нападають, викривлюють і перекручують. І не завжди опоненти нової методології є вороже налаштованими, а часто-густо просто погано ознайомленими або консервативно налаштованими. Не в останню чергу світосистемний аналіз відторгається ще й тому, що його аналітика є своєрідним відображенням реального протесту проти загрозливої соціальної несправедливості та нерівномірності розвитку регіонів сучасного світу, що і є основним політичним питанням нашого часу.

Тим не менше в 1970-ті рр. про світосистемний аналіз (іноді – світсистемний) вперше заговорили серйозно. Нову одиницю аналізу, замість національної держави, було названо “*світосистемою*”. Вважається, що останні існували в трьох іпостасях: *мінісистеми* первісних суспільств, *світоімперії* часів феодалізму і *світоєкономіка* часів капіталізму. Тобто, мова тут йде не про *світові* (чи *всесвітні*) системи, економіки, імперії тощо, а **про системи, які самі по собі є світом**, хоча зазвичай – і навіть як правило – вони не охоплюють увесь світ.

Саме цей пункт, як на мою думку, і має бути відправним при аналізі *походження Русі-України – як своєрідної світосистеми, яка представляла собою певний територіально-часовий простір, який охоплював безліч політичних і культурних одиниць, але в той же час був єдиним організмом, уся діяльність якого була підпорядкована єдиним системним правилам*. Та й взагалі, у викладі історії Русі-України було б доречно, як на мій погляд, покласти положення угорського (пізніше – англійського) дослідника Карла Поланї про три форми економічної організації спільноти: *взаємність* в мінісистемах первісного суспільства (“ти – мені, а я тобі”), *перерозподіл* у феодальній світоімперії (коли товари поступають знизу вгору, а потім частково надходять униз), і, нарешті, *ринок* за умов світоєкономіки капіталізму (коли обмін набуває монетарної форми і відбувається на суспільних площадках).

Основний висновок, до якого приходять Еммануїл Валлерстайн і учні його школи: “національні держави не можуть бути самостійною і самоцінною одиницею вивчення, що б нам не приписували національна гордість й міністерства науки. Як в астрономії об'єкт дослідження в принципі один – Усесвіт, так і в соціальній історичній науці одиницею дослідження має бути вся світосистема. Лише в рамках світосистеми виникають і можуть плідно досліджуватися дві основні інституціональні опори сучасності – держави і ринки” [2].

Світосистемний аналіз – концепція оповідна. Її прихильники дотримуються тієї точки зору, що всі форми дослідницької діяльності мають використовувати оповідь (наратив). Інша справа, що один наратив відбиває собою дійсність краще, інші – гірше. Дотримуючись принципів тотальної історії і єдинодисциплінарного підходу, прихильники світосистемного аналізу прагнуть зруйнувати жорсткі кордони між економічними, політологічними й соціально-культурними дослідницькими методиками.

Зрозуміла річ, кожен наратив потребує свою головну дійову особу. У позитивістів все крутилося навколо індивідуума, особистості. Для класиків марксизму головним героєм був пролетарій, а для істориків-державників – політик. Але для світосистемного аналізу всі ці дійові особи, а також численні соціальні структури – ланки одного ланцюга. Вони

розглядаються не як базові елементарні частинки, а як складові частини системної амальгами (суміші), з котрої вони вийшли і відповідно до якої вони діють. Дійові особи вільні у своїх поступках, але вони залишаються частиною загального, позаяк їх свободу дій сковують біографічні і соціальні бар'єри.

Ще одна важлива обставина для аналізу походження Русі. Для прихильників світосистемного аналізу час і простір, а скоріше ЧасоПростір, не є якоюсь зовнішньою незмінною даністю (яка завжди була, є і буде), в рамках якої існує соціальна реальність. ЧасоПростори створюються і постійно змінюються, а соціум є “пульсуючим організмом”, який то стискається, то розширяється. Він не змінюється впродовж тривалого часу, і в той же час змінюється щохвилини. Це, звичайно, парадокс, але не суперечність. Тому основне завдання історичної соціальної науки – навчитися з цим парадоксом справлятися.

Антинорманізм як діагноз

Яким же є основний наратив Русі і хто займає центральне місце серед головних героїв цієї оповіді? Придумувати тут щось нове немає потреби: тричі впродовж трьох останніх століть в Росії спалахував з новою силою спір норманістів з антинорманістами навколо проблеми варягів: у XVIII ст. (боротьба Г.Міллера проти М.Ломоносова в Академії Наук); в XIX ст. (публічна дискусія М.Погодіна й М.Костомарова й Петербурзькому університеті); а з 1965 р. полеміка Л.Клейна і І.Шаскольського. Йшлося про ту роль, яку відіграли варяги (нормани) у становленні Русі.

Не вважаю себе спеціалістом з цього питання, а тому зведу свою роль до популяризації авторитетних суджень академіка чотирьох академій (американської, турецької, фінської та української) Омеляна Пріцака, якого вважаю своїм наставником на шлях історіософських досліджень і світлу пам'ять якого хотів би вшанувати, представивши у цій публікації для газети “День” хоча б у тезовому викладі його бачення походження Русі (допитливого читача відсилаємо до його книги обсягом більш як тисячу сторінок під назвою “Походження Русі”, що вийшла у видавництві “Обереги” в 1997 р.).

За оцінкою О. Пріцака, “двохсотлітнє норманістсько-антинорманістське протистояння виявилось безсилим у вирішенні проблеми походження Русі”. Ця думка покійного академіка перегукується з судженнями останнього “збурювала спокою” навколо проблеми норманів Л. Клейна. Він вважає, що ніякої норманської теорії чи хоча б наукової концепції взагалі не існує, просто є “гіпотези про етнічну ідентифікацію варягів, про ту чи іншу міру участі скандинавів у древній історії нашої країни”. Що ж стосується антинорманізму, то він не представлений в жодній країні світу крім Росії, хоча завоювання скандинавів були по всій Європі навіть поза її межами. В Росії ж, за оцінкою Л. Клейна, “це не наукова течія, а ідеологічна тенденція, що впроваджується в науку з міркувань, які представлені як патріотичні. Це характерний саме для нашого народу комплекс національної неповноцінності, корені якого слід шукати в сучасній ситуації”. Від себе скажу, що оскільки ми тут ступаємо на слизьке для українців поле щодо коментування російських комплексів, то відволічемося від “сучасної ситуації” в Росії та просто приймемо до уваги ту думку Л. Клейна, що “не всі гіпотези в разі підтвердження стають теоріями, багато з них стають не теоріями, а фактами. Спір іде про факти” [3].

Отож про деякі факти у викладі Омеляна Пріцака. Насамперед про термін Русь і його “національне” наповнення. Дійсно, під 839 р. в “Бертинських анналах” згадується правитель політичної організації, названої терміном Рос (*Rhos – візант.*). Арабський автор Ібн-Хордадбег, який розвідував торговельні шляхи в Євразії, також повідомляє, що існують дві міжнародні компанії – іудейські Раданіти, що контролювали шляхи до Хазарії, а також неіудейські Рус (*Rus*), що контролювали торгівлю на півночі Східної Європи. О. Пріцак ставить вповні слушне запитання: як руси, що тільки-но виринули з безвісті, могли виявитися такими вправними міжнародними торговцями, що захопили під свій контроль велетенський регіон?

Пояснення видатного вченого таке. З поділом Середземного моря між християнами і мусульманами (бл. 660 р.) ні ті, ні другі вже не могли вільно подорожувати чи вести торгівлю морем, перебуваючи у перманентному стані війни. Цю нішу заповнили колишні римські городяни іудейської віри, які мали змогу безпечно плавати від Марселю аж до Хазарії. Тим часом їх неіудейські торгові конкуренти (фризи у співпраці з скандинавськими вождями) спробували знайти шляхи до Євразії в обхід – через Балтійське та Біле моря. Вони утворили своєрідне товариство морських кочівників і наприкінці IX ст. виступали як вікінги. В цей же час балтійськими вендами, яких сусіди згодом стали називати кривичами, були колонізовані певні території на сході і засновані два важливі торгові поселення – Полоцьк і Смоленськ. З часом ці та інші поселення перетворилися на міста-держави, які стали запрошувати до керівництва досвідчених торговельних і військових “менеджерів” – членів балтійських харизматичних кланів. Одним із об’єднань міст була конфедерація Старої Ладоги, Білоозера та Ізборська. Кожне місто представляло свою етнічну групу: Стара Ладога – естів; Білоозеро – вепсів (весь); Ізборськ – слов’янських вендів. В середині IX ст. вони “запросили на правління” – тобто визнали владу – фризько-датського короля Рьоріка (Рюрика).

А тепер про найголовніше – про етнічний фактор у процесі зародження державності Русь, очолюваної представниками торговельного товариства Rus. Позиція О.Пріцака з цього питання така: “Суспільства Балтійського регіону, які тепер розвивалися, звичайно ж не склали національної культури в сучасному розумінні. Дани, фризи й руси були *поліетнічною, багатомовною, безтериторіальною спільністю морських кочівників та жителів почасти “східних”, а подекуди полісних міст і торговельних поселень*. Руси й фризи виступали міжнародними торговцями, що підтверджує теорію про створення ринку як економічної організації саме торговцями, а не селянами чи ремісниками”. Дві останні страти, як представники суспільства “нижчої” культури, ще не знали літератури чи сакральних текстів – основи культури “вищої”. На той час не була чітко окреслена і територія володінь Русів.

У міських торговельних поселеннях користувалися кількома мовами залежно від функцій. Місцевою мовою спілкувалися сім’ї чи роди, а дві чи більше *linguae francae* служили для професійного вжитку. Отже, робить висновок О.Пріцак, “говорити про шведську національну культуру IX–X ст. немає сенсу. В балтійській спільності всі її складові елементи – нормани, венди (слов’яни), балти і фіни – були рівнозначними... Стало звичаєм (відомим через Рюриковичів) мати два чи більше імен, відповідно до професійних чи подружніх зв’язків”.

Русь як світоімперія

Якщо підходити до справи формально, то перші свідчення про Руський каганат, за свідченням О.Пріцака, з’являються в 839 р. Саме в цей час в Хазарії відбулася революція каварів, які виступили проти кагана та його політики нав’язування іудаїзму. Каган змушений був полишити країну й шукати прихистку в поселенні торгової громади русів біля Ростова. Його сини взяли собі в дружини дівчат з клану Інглінгів із Упсали – найвизначнішої династії всієї балтійської зони. Харизма кагана як наділеного божою благодаттю піднесла торгову громаду русів до рівня державного політичного центру, вирізнивши його з-поміж колоній інших менш значних “варягів”. Титул кагана в ті часи був великим соціальним капіталом, який забезпечував належний рівень відносин з Візантією. Для торгових людей це багато важило, а тому волзькі руси скоро витіснили раданів як конкурента у Східній Європі.

Чи можна цю дату – 839 р. – вважати точкою відліку заснування Русі? І так, і ні. Як мовиться, одна ластівка весни не робить. В політиці мало проголосити суверенітет – треба щоб цей суверенітет був підкріплений належним економічним, воєнним та культурним потенціалом, з одного боку, та політичним визнанням – з боку сусідніх держав. У 860 р. відбувся похід русів на економічну столицю Євразії Константинополь, завдяки якому було

торовано шлях “з варяг у греки”. Відтак Дніпро замінив Волгу в якості головної торговельної артерії, а Київ, колишне хазарське укріплення поблизу дніпровської переправи, перетворився в середині X ст. на перспективного супутника Константинополя.

Узагальнюючи цей тривалий шлях становлення Русі, О. Пріцак виділяє в ньому три фази: волзький період (бл. 839–930), дніпровський (бл. 930–1036) та київський (1036–1169). Київська фаза відрізняється від двох перших принципово: протягом двох перших руси володіли переважно торговельними шляхами й племенами, але не територіями. У разі потреби вони знищували суперників, збирали данину й контролювали торговища уздовж двох основних міжнародних шляхів: волзько-донського до Булгарії та Ітилю; і дніпровського – з варяг через Київ і до грецького Константинополя. ***І лише третій київський період має в нашому контексті принципову відмінність – він знаменував собою початок культурної консолідації Русі й спробу її “націоналізації”.***

В цій третій фазі в Русі відбуваються справді тектонічні зрушення. По-перше, Новгород став значнішим за Стару Ладугу, яка мовно і культурно залишалася винятково скандинавською аж до свого занепаду в середині XI ст., в той час коли Новгород від самого початку був двомовним. Новгородці як переважно нащадки балтійських слов'ян вендів виконали унікальну функцію, пристосувавши вікінгівську концепцію “варварського” закону до слов'янської політичної культури. “Руська Правда” – перше зведення законів у Східній Європі – походить саме з Новгорода, єдиного місця на Русі, де поняття закону було загальноновизнаним, прийнятним і зрозумілим аж до драматичної загибелі республіки “Пан Великий Новгород” у 1479 р.

По-друге, у 1036 р. Ярослав, новгородський правитель, який щойно затвердився в Києві, розгромив печенігів і ***утвердив свій варіант Римської імперії, ідеологічним центром якої став Софійський собор у Києві, а підґрунтям – система новгородських законів.*** Це підштовхнуло його до введення як сакральної (священної завдяки місії Кирила і Мефодія) й законної мови його володінь саме церковнослов'янської, яка після занепаду Дунайської Болгарії втратила свого власника на державному рівні.

По-третє, Ярослав почав перетворювати Русь у територіальну спільність шляхом осадження княжої мандрівної дружини на київській, чернігівській і переяславській землях. Як результат таких дій назви “Русь” і “Руська земля”, що засвідчені в другій половині XI ст. і побутували в XII ст., стали вживатися тепер у новому значенні, а саме виключно щодо Південної Русі (нинішня Україна). До цього часу “Русь” представляла собою іноземну правлячу верхівку з примітивною соціально-політичною організацією, складеною із морських і річкових кочівників, котрі періодично збирали данину (полюддя) для своїх князів, однак не були стабільно пов'язані ні з якою конкретною територією.

Справді “культурна революція” Ярослава спричинила якісно новий стрибок – від поліетнічної, багатомовної й безтериторіальної спільноти з культурою “нижчого” рівня до “вищої” культури, освяченої сакральною слов'янською мовою. Занепад незалежної болгарської держави залишив церкву і слов'янський обряд, з його відносно цілим зведенням духовних і державно-політичних текстів, без господаря. Відтак саме це дало можливість “Руській землі” оволодіти цією культурою без загрози втрати власної самобутності. Обнародування в 1115 р. зведених редакцій літописів, складених в першому духовному центрі Східної Європи – Києво-Печерському монастирі – стало своєрідним актом демонстрації “спільності історичної долі”. Висновок О. Пріцака щодо походження Русі однозначний: ***“Саме тоді, під час Київського періоду, з появою власної історичної самосвідомості й почала поставати Русь як законна історична сутність”.***

Проблема руської спадщини

Зазначений вище виклад походження Русі представляє собою наукову точку зору, в якій панує гегелівська традиція: коли якийсь суспільний феномен, як от система державної влади, лише виникає, то її ще практично немає. Формування системи а тим більше такої світосистеми як Київська Русь – східноєвропейський аналог Стародавньому Риму чи Візантії

– справді тривалий в історії період. Коли ж сьогодні ставиться питання про відзначення тієї чи іншої конкретної дати започаткування Русі-України на державному рівні, то тут аргументи науковців на кшталт “з одного боку, так, але, з другого боку – он як” не проходять. Як правило, з урахуванням історичного тла на державному рівні адміністративно приймаються певні вольові рішення, які переслідують якусь політичну доцільність. Так було завжди, і, судячи з усього, не скоро ця традиція перерветься.

Отже, очевидно, в практичному плані далі дискусія про походження Русі буде тривати на перехресті наукової думки і політичної доцільності. Відразу хочу зауважити: розгляд питання в площині визначення “старшого брата”, який, мовляв, має більше підстав на батьківську спадщину Русі, до добра не доведе – який би народ не виставляли в ролі цього правонаступника. Важко собі уявити спір між італійцями, іспанцями, французами, німцями та англійцями про те, хто ж з них є істинним і єдиним спадкоємцем такої світоімперії як Стародавній Рим. Ставлячи розгляд проблеми в площину – “українською” чи “російською” була Русь, акцентуючи увагу лише на етнічній стороні цього питання, вишукуючи аргументи в контексті “землі і крові” тощо – ми стали б в завідомо програшну позицію. По-перше, тому, що подібні аргументи є науково некоректними: безглузда полеміка між норманістами і антинорманістами – яскраве тому свідчення. А по-друге, в запалі полеміки важко буде дотримуватися й політкоректності, оскільки завжди знайдуться застрільники від тих чи інших політичних сил, які неминуче постараються “підверстати” своїх “етнічно заангажованих” опонентів не менше, ніж під категорію расизму. За цим діло не стане – взяти хоча б останні спроби декого нависити українцям ярлик природженого антисемітизму.

Власне, тут йдеться не так про застрільників, бо “вовка боятися – в ліс не ходити”. Біда в тому, що такі “персони” неминуче з’являються тоді, коли на них є попит. І це дуже прикро для нашої сучасності. Однак більш важливо зважати на ту шкоду, яку ці заводи вносять у наше все ще політично незріле суспільство. Як наголошує провідний теоретик з цього питання Клод Леві-Стросс, завдяки навішуванню налічок расизму “в умах людей відбулася плутаниця понять расизму і антирасизму”. І далі пояснює: “Будь-яка культура розвивається завдяки обміну з іншими культурами. Але необхідно, щоб кожна культура здійснювала певний спротив, бо в противному випадку вона дуже швидко втратить те, що притаманне лише їй”. На думку науковця, “ця ситуація існувала фактично у всі часи. Це норма людської поведінки. І називаючи це расизмом, ми ризикуємо розпалити ворожнечу, тому що більшість пересічних людей скаже так: ну, якщо це расизм, значить – я расист” [4]. І якщо, не доведи Боже, під час ювілейних урочистостей застрільники певних політичних сил підуть на це, то це буде щось на межі злочину проти людяності.

Відтак акцентуємо на тому, що успіх відзначення будь-якого ювілею, про дату якого домовляються (і це нормально!), залежить від його змістовного наповнення. Завжди на першому місці має стояти питання: яке надзавдання ми ставимо і якого кінцевого результату очікуємо? На мій погляд, це надзавдання було чітко сформульоване Ларисою Івшиною у передмові до книги “Сила м’якого знака”: “піднятися до рівня власної історії”! Але, як на мою думку, в цій історії слід вичленити домінуючу ланку, яка на сьогоднішній день є першорядною – “Русь-Україна як світосистема”, насамперед як система влади і належної моральної та соціонормативної культури – а вже через цю призму й аналізувати українську історію. Системний аналіз не є якоюсь новиною. До речі, до нього вдаються авторитетні російські історики (Ю.Півоваров, А.Фурсов) й приходять до певних висновків (передамо мовою оригіналу): “Надо заглянуть поглубже в Историю – в киевские времена, помня при этом, однако, что “киевская модель” не просто отличалась от “московской модели”, но во многих отношениях была ее антиподом, и что не Москва, а Литва (*Велике князівство литовське, руське і жемайтське. – авт.*) – реальний “модельний” наследник Киевской Руси” [5].

Не відмовляючись від “київської спадщини” (і вони праві, бо Русь таки була своєрідним цивілізаційним Усесвітом в усій Східній Європі, яка, крім київського “ядра” мала ще й велетенську “периферію”!), зазначені автори визначають для себе, що все, “что мы называем

Русской Системой, стало виникати в ордынскую эпоху (этот термин представляется нам более адекватным, чем “удельная эпоха”), при “белокостных” (“цаган ясун”) ордынских царях... Историческим “мигом-вечностью” рождения Русской Системы стала Великая Самодержавная Революция (1517/1565-1649), в ходе которой в форме самодержавия окончательно сформировался-выковался тот субъект – Русская Власть, который мог создавать, конструировать, высекать, полагать, специализировать (от “space” – пространство) некую систему” [6].

Якщо ініціатива Острозької Академії увійде в практичну фазу і ми в Україні будемо відзначати якусь ювілейну дату, пов’язану з історією Русі-України, то, очевидно, її ідейно-змістовим наповненням мали б бути ті характерні риси “Руської Системи” київського періоду, які ми шануємо і намагаємось відповідати їм в сьогоднішні. Насамперед має, очевидно, йтись про те, що тогочасна Русь була суспільством *європейським і полісуб’єктним*. Європейський тип суспільного розвитку відрізняється від інших тим, що заснований не лише на фіксації суб’єктності суспільства, але й самого суб’єкта в суспільстві. Прийняття християнства стало не лише велетенською духовною, а й соціальною революцією. Воно створило соціальну модель індивідуального суб’єкта, в якій по суті було поєднано індивіда фізичного й індивіда соціального.

Християнське суспільство є полісуб’єктним як соціальний тип: історичними суб’єктами в ньому стають (і визнаються) окремі індивіди, групи, корпорації, інституції й держава. Так чи інакше, у контексті владних відносин різні князівства Русі являли собою “соціальні чотирикутники” з кутами: “князь”, “боярство”, “віче”, “церква”. Зрозуміла річ, в різних землях Русі домінували різні “кути”. Але навіть там, де пануючим “кутом” був князівський, навіть там, де у князя історично була найліпша позиція стосовно інших “кутів”, де не “суспільство” призивало князя, а княжа влада в силу цілого ряду причин вибудовувала суспільство (Північно-Східна Русь), ця влада не мала до свого розпорядження такого обсягу насилля, щоб стати єдиною і якісно змінити співвідношення сил, “кутів” у чотирикутнику, не кажучи вже про те, щоб зламати його а тим більше позбавити “кутів” суб’єктності.

Для аргументації цього положення знову звернемося до авторитетного свідчення Ю.Півоварова та А.Фурсова: “Когда Андрей Юрьевич Боголюбский, решив действовать по принципу “власть первична”, “власть все”, попытался подмять под себя бояр и церковь, стать первым в русских историях (а ретроспективно и в Русской Истории) единодержцем и превратит “четырёхугольник” власти в сингулярную точку Власти, из которой возникает все остальное, его отправили на тот свет” [7]. На той час особисті устремління князя ще не стали домінуючими – не було у влади сил для здійснення тотального насилля, тим більше, що їй протистояв озброєний народ. Руський простолюдин домонгольських часів часто був не лише озброєним, але й знав, що за ним стоїть віче.

Те, що сталось з демократичними традиціями Русі згодом, то вже інша тема для розмови. Історія того чи іншого суспільства є відкритою системою, а її розвиток не є фатально визначеним – завжди є альтернативи, не кажучи вже про гру випадку. Історичний процес можна було б визнати містичним, якби з нього виключити випадковість, писав не хто інший, як Карл Маркс. І він був правий. Сьогодні ми теж перебуваємо в стані вибору – чи демократичної традиції системи влади, чи самодержавної – і цей вибір залежить від кожного із нас. Саме цю думку насамперед мав би донести до суспільної свідомості й очікуваний ювілей Русі-України.

Література

1. Див.: Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение. – М., Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – 247 с. 2. Там же. – С. 29. 3. Клейн Л. Антиномизм как диагноз // http://polit.ru/article/2010/12/03/klejn_antinormanism/print/) 4. Раса и политика. Беседа Клода Леви-Стросса с Дидье Эрибоном // <http://www.politizdat.ru/interview/70/> 5. Пивоваров Ю. С., Фурсов А. М. Русская Система: генезис, структура и функционирование (тезисы и рабочие гипотезы) // Русский исторический журнал. – 1998. – №3. – С.16. 6. Там же. 7. Там же. – С. 19.

Василий Ткаченко

МИРОСИСТЕМЫ РУСИ-УКРАИНЫ

В статье рассмотрено версию происхождения Руси-Украины в контексте новейшей концепции миросистемного анализа Эммануила Валлерстайна.

Ключевые слова: Русь, Русь-Украина, миросистемный анализ, минисистемы, мировые империи, мировая экономика, норманисты, антинорманисты, расизм.

Vasyl Tkachenko

WORLD SYSTEM RUS-UKRAINE

In the article the version of the origin of Rus-Ukraine in the context of modern world system analysis Emmanuel Wallerstein's conception.

Key words: Rus, Rus-Ukraine, world system analysis, mini-systems, World Empire, world economy, Normanists, Antynormanists, racism.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (438)

Леся Алексієвець

ОСВІТНІЙ ЧИННИК У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1918–1926)

У статті висвітлено основні напрямки і проблеми становлення освіти у Другій Речі Посполитій. З'ясовано роль польського освітнього процесу в контексті державної розбудови означеного періоду.

Ключові слова: Польща, освіта, конституція, декрет, шкільництво, освітній з'їзд, вища школа, державність.

Кожна країна, яка прагне поступу на рівні внутрішніх потреб і світових тенденцій розвитку й прогресу, дбаючи про власну міць й гідне місце у системі міжнародних відносин, насамперед має забезпечити належний рівень освіти її громадянам, створити умови для вияву творчого і наукового потенціалу населення. Лише вільна та озброєна знаннями людина, у свою чергу, примножує капітали держави. Водночас, загальновідомо, що навпаки, прагнучи пригнітити й знищити народ, треба позбавити його традицій і можливостей духовного розвитку. У складні періоди відновлення державності погляд звертається на становище освіти. Питання її розвитку були, є і будуть актуальними в середовищі свідомої еліти країни, викликають інтерес серед дослідників. Особливо важливі вони для України, яка торує свій шлях новітнього державотворення. У цьому контексті привертають увагу зламні періоди, як-то відновлення і розбудови державності, й насамперед країн Центрально-Східної Європи, у тому числі посталої 11 листопада 1918 р. Польщі.

Закономірно питання освіти в контексті національного відродження Польщі викликали інтерес як в українських, так і зарубіжних, передусім, польських дослідників. Зокрема, проблеми розвитку освіти в Польщі у міжвоєнний період знайшли певне висвітлення у публікаціях Л. Зашкільняка і М. Крикуна, В. Ярового, Х. Зеліньського, Ф. Арашкевіча, С. Маєвського, В. Рошковського та ін. [1–6]. Питань освітнього рівня польського суспільства в означений період торкалася у публікаціях і авторка даної статті [7–9]. Тож проблеми розвитку освіти Польщі періоду її відродження після 123-літньої анексії іноземними державами хоча й не нові, та їх актуальність посилюється, як для окремих громадян, так і суспільства в цілому. Оскільки, про що зазначалось вище, воно може успішно розбудовуватися лише на міцній духовній основі. Національно-державне відродження можливе за наявності значного культурного підґрунтя. Питання розвитку освіти країни міжнародно звучиме і вміщує як науково-пізнавальний інтерес, так і практичне значення. У пропонованій статті авторка намагається в її рамках проаналізувати стан освіти після відновлення Польщі в 1918 р. та подальший розвиток.

Історичний досвід показує, що основою самовідтворення і поступу культури є освіта. Питання про державну підтримку її розвитку, використання освітньої політики як ефективного інструменту оновлення суспільства гостро постало у Польщі після проголошення її незалежності в 1918 р. Створення нової системи шкільної освіти було однією зі складних проблем, яку довелося вирішувати в ході становлення Польщі, оскільки освітній рівень поліетнічного населення залишався незадовільним. Ще до початку Першої світової війни у Королівстві Польському неписьменність сягала понад 50 %, Галичині – близько 40 %, на території, що анексувала Пруссія, неписьменних практично не було, однак більшість населення знала на письмі лише німецьку мову [10, с. 115]. Серйозні труднощі в

організації шкільної справи впливали, власне, з того, що до моменту здобуття незалежності Польщі у кожній із її трьох частин діяла шкільна система країн-подільниць, яка зберігалася впродовж ряду післявоєнних років [3; 4; 11]. Ця проблема мала два аспекти: створення умов для органічного засвоєння освітніх цінностей західного світу й модерних прогресивних ідей у справі освіти, згідно з новим суспільним змістом, забезпечення її зв'язку з польською національною освітою, культурою і традиціями та усунення засилля й впливу на неї інонаціональних держав. Звідси – боротьба властей Польської республіки за реформування національної школи і створення єдиної загальної світської освіти. Звичайно, на її становище впливали різні соціально-економічні чинники: соціальна структура, національна приналежність, віросповідання, матеріальне забезпечення окремих верств суспільства, економічні можливості держави у фінансуванні освітніх послуг. Велике значення мав доробок наук, пов'язаних з освітою та вихованням, а також “модель польської інтелігенції” [5, с. 125].

Уже з перших років незалежного існування система освіти в Польщі зазнала значних змін. Ще до проголошення Польської республіки 7 листопада 1918 р. Тимчасовий народний уряд серед інших суспільних реформ проголосив необхідність домогтися “введення загальної і безкоштовної світської шкільної освіти” [12, с. 130]. Аналогічне завдання визначив польський уряд незалежної країни у листопаді 1918 р. – створення “загальної, світської, безкоштовної школи, однаково доступної для всіх”, “школа має виховувати молоде покоління Поляків, сповнених громадянським духом, добре обізнаних із рідною землею, її традиціями, ресурсами та господарством, громадян, підготовлених і охочих до творчої праці у всіх сферах життя для добра Батьківщини й співгромадян” [13, с. 14]. А 7 лютого наступного року було прийнято декрет про обов'язкове навчання у семирічній школі [14], й підготовку вчителів [15]. У лютому 1922 р. польський сейм ухвалив закон, за яким створення та утримування загальних шкіл покладали на місцеве самоврядування [16]. Ці документи становили організаційно-програмові основи школи Польщі в час її другої відбудови [17, с. 549].

Як бачимо, турбота про розвиток освіти піднімалася до рівня державної політики. Це знайшло вияв і у прийнятій 17 березня 1921 р. Конституції країни [18]. Так, її 118 і 119 статті, згідно з вимогами лівиці, яку підтримували вчительські організації, регулювали принципи шкільництва у Польщі: “В межах загальної школи навчання є обов'язковим для всіх громадян Польщі” (ст. 118), і – “Навчання в державних школах і школах самоврядування є безкоштовним” (ст. 119). Цікаво, що 94 стаття прописувала обов'язком батьків “виховання своїх дітей справжніми громадянами Вітчизни і забезпечення їм щонайменше початкової освіти” [18]. У групі конституційних положень, що стосувались питань організації освіти і науки, була постанова, яка визначала свободу наукових досліджень та оголошення їх результатів, заснування й роботи – при виконанні визначених умов – навчальних закладів (ст. 117) [18].

Потреба докорінних змін у сфері освіти зумовила боротьбу прогресивних кіл за реформування національної освіти і створення єдиної загальної світської школи. Відновлення Польської держави в 1918 р. створило сприятливі умови для організації та діяльності різноманітних громадських культурно-освітніх об'єднань і асоціацій. Серед них просвітньо-виховні: Товариство народної школи (в Галичині), Товариство народних читалень, Польська Матиця та ін. Свої гуртки Матиця мала в усій країні, відала дитячими садками, початковими і середніми школами, професійними училищами, керувала курсами підвищення кваліфікації, мала власні інтернати, організовувала видання шкільних програм, збірників для обов'язкового читання, підручників, навчальних посібників, художню літературу і т. п. У країні працювало майже 800 її бібліотек, фонди яких сягали 500 тис. томів [19, с. 259]. Помітним був розвиток позашкільної освіти. З часом обов'язковим ставало навчання неписьменних у польському війську. Певний вплив на розвиток освіти продовжували здійснювати Костел і традиційне родинне виховання.

Становище, щоправда, ускладнювалося тим, що до питань розвитку і реформування шкільної освіти не було єдиних підходів. Це простежувалося у роботі й просвітніх організацій, і першого освітнього з'їзду, який відбувся в квітні 1919 р. у Варшаві. Він став всепольським, отримавши назву “Вчительського сейму”. Тут були присутні делегати від центральних і регіональних учительських й педагогічних організацій, котрі розглянули основні напрями становлення і розвитку польської шкільної освіти [20, с. 108–109]. Більшість учасників з'їзду підтримала засади демократизації навчального процесу, рівного доступу до освіти вихідців із різних верств суспільства, обмеження релігійного виховання учнів уроками релігії. Такі підходи відповідали реаліям Другого польського відродження, органічно вписувались у національно-політичні процеси післявоєнної Польщі. Але очікуваних докорінних змін у системі освіти не відбулося, багато положень Учительського з'їзду залишилися добрими побажаннями. Особливо це було помітним у справі освіти національних меншин [9, с. 337–338, 342–343]. Розвиток польської школи супроводжувався полонізацією шкільної освіти у Західній Україні, Західній Білорусі й на Віленщині, що знайшло відображення 1924 р. у законі про школи [1, с. 499], згідно з яким утримання національних шкіл покладали на громади, а держава надавала перевагу в підтримці утравістичним (двомовним) школам, які проводили курс на асиміляцію українців та білорусів. Два, незв'язані між собою типи шкіл, з одного боку, зберігали гімназії, які давали освіту, достатню для вступу у вищі навчальні заклади, а з іншого – однокласні школи. Гімназії були розраховані на дітей переважно із заможних верств населення. Однокласні школи закінчували не менше 20 % дітей, здебільшого з малозабезпечених сімей [21, с. 298]. Програма обов'язкового семирічного навчання, затверджена 1919 р., фактично була здійснена лише в 1932 р., але навіть і після того її не завжди повністю виконували у сільській місцевості. “Крім шестирічки, – як зазначив Д. Ротшильд, – у Польщі міжвоєнних часів існувала система подвійної освіти, яка мала на меті підтримати існуючий поділ на соціальні верстви, чи, принаймні, вповільнити зміни всередині них” [22, с. 462–463]. Дітей селян і робітників було менше 14 % серед учнів середніх шкіл та близько 7% вищих навчальних закладів, а такі родини становили близько чотирьох п'ятих усього населення [22, с. 463]. Особливо у сільській місцині не вистачало приміщень, вчителів, підручників і т. д. Після державного перевороту 1926 р. посилювався наступ на освіту нацменшин, розпочалася масова ліквідація українських та білоруських шкіл. У період економічних спадів і кризових явищ зменшилися державні асигнування на потреби освіти й науки, що негативно позначалося на розвитку культури. Державна адміністрація стимулювала в таких випадках розвиток лише тих сфер культурно-освітнього життя, відставання яких залишалось особливо разючим, і тому вони потребували невідкладної допомоги держави.

Проте, незважаючи на труднощі післявоєнного часу в 1918–1926 рр., учительство Польської республіки зуміло досягти певних позитивних змін у сфері освіти. Одним із вагомих здобутків Другої Речі Посполитої стало формування польської системи шкільної освіти. Можемо погодитись з Г. Дильонговою у визначенні натовді особливо вагової інтеграційної ролі польської освіти, як успіху тодішньої держави – поступову ліквідацію неписьменності та збільшення кількості шкіл, в цілому задовільного рівня кадрів, хоч їх і бракувало особливо у початковий період становлення країни, як здобутку – патріотичне виховання на пропаганді культу легіонів та Ю. Пілсудського [23, с. 128]. За час, який розглядаємо, утричі зменшилося число неписьменних, при цьому були дещо нівельовані відмінності між окремими регіонами країни, оскільки на відсталіх східних окраїнах цей процес розвивався значно швидше. Розширилася мережа навчальних і культурно-освітніх закладів. І хоча в сільській місцевості й у невеликих містах освіта жителів нерідко обмежувалася двома-трьома класами, кількість неписьменних у країні зменшилась, а загальних шкіл зросла до 27515 у 1922/23 рр., порівняно з 18404 – у 1910 р. Однак ситуація з шкільництвом була різною у містах і селах, регіонах. Якщо в західних і центральних воєводствах до початкової школи ходили 95–100 % дітей, то у східних – 70 % .

Продовжували діяти різноманітні громадські організації, які влаштовували курси для дорослих. Усе це дало змогу підвищити освітній рівень суспільства. Якщо у 1918 р. неписьменних віком понад 10 років було до 70 %, то вже у 1921 р. – 33 %, а в 1926 р. – 25 % [1, с. 499]. При цьому зауважимо, що у сфері загальної шкільної освіти Польща продовжувала зберігати значну дистанцію від Європи.

Помітного прогресу набула вища школа. На момент проголошення незалежності Польської держави діяли три університети: у Кракові, Львові, Варшаві, дві політехніки: Львівська й Варшавська. У 1918 р. завдяки приватним пожертвам відкрився Люблінський Католицький університет, а наступного року – Познанський університет, відновлено роботу Університету імені Стефана Баторія у Вільно, який продовжував традиції Віленської академії. Поряд з діючими вищими навчальними закладами за перші роки незалежного існування Польської держави відчинили двері Гірнична академія в Кракові, Головна школа сільського господарства у Варшаві, Академія мистецтв у Варшаві та ін. Залишалися труднощі з науковими кадрами. Значну допомогу у цьому надавали поляки, які навчались за кордоном. На кінець 1924 р. в 17 вищих навчальних закладах Польщі студіювали 39 тисяч студентів [6, с. 35]. І хоча інтелігенція залишалася малочисельною, її ряди та роль у суспільстві зростали. Збільшилася питома вага людей з вищою освітою, а лави інтелігенції, яка культивувала значною мірою шляхетські традиції, поповнювали вихідці з селян і менш заможних верств міського населення. Польська інтелігенція, яка формувалася, передусім, з випускників вищих навчальних закладів, відзначалася високими зразками гуманістичного ставлення до соціальних і суспільно-політичних проблем у контексті національно-державного відродження після Першої світової війни. Дедалі більше її метою ставала боротьба за демократизацію як шкільно-просвітницької справи, вищої освіти, так і усього суспільного ладу Другої Речі Посполитої.

Уже перші роки становлення Польської держави показали бажання та можливості вирішувати надскладні питання внутрішнього розвитку країни, реформування освітньої системи, у тому числі за несприятливих зовнішніх обставин. Проте чимало проблем на практиці вирішувалися повільно чи залишалися деклараціями, а у ставленні до національних меншин прийняті постанови прямо порушувались. При цьому зроблені реальні кроки стали доброю основою для подальших змін у системі польської освіти, її подальшого розгортання і розвитку.

Список використаних джерел

1. *Зашкільняк Л. О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 2. *Яровий В. І.* Історія західних та південних слов'ян у XX ст. / В. І. Яровий. – К.: Либідь, 1996. – 416 с. 3. *Zieliński H.* Historia Polski. 1914–1939 / H. Zieliński. – Wrocław, 1982. – 427 s. 4. *Araszkiewicz F.* Szkoła średnia ogólnokształcąca na ziemiach polskich w latach 1915–1918 / F. Araszkiewicz // *Rozprawy z dziejów oświaty.* – 1967. – Т. X. – S. 161–230. 5. *Majewski S.* Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w XX wieku. Tradycje, przemiany, perspektywy rozwoju / S. Majewski // *Edukacja młodego pokolenia polaków i ukraińców w kontekście integracji europejskiej. Nadzieje i zagrożenia /* Pod red. R. Kuchy i E. Kłosa. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 124–141. 6. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914–2001 / W. Roszkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 494 s. 7. *Алексієвець Л. М.* Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвець // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* – Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 1. – С. 207–211. 8. *Алексієвець Л.* Відродження та основні пріоритети польської культури, освіти та науки міжвоєнної доби (1918–1939 рр.) / Леся Алексієвець // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* – Серія: Філософія. – №11, 2003. – С. 146–152. 9. *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Леся Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 10. *Doroszewski J.* Rozwój rzycia oświatowego wśród dorosłych na Zamojszczyźnie w latach 1918–1939 / J. Doroszewski // *Przegląd Historyczno-Oświatowy,* 1999, nr 1–2, s. 115–129. 11. *Zaremba P.* Historia Dwudziestolecia (1918–1939) / P. Zaremba. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1991. – 519 s. 12. *Manifest Tymczasowego Rządu Republiki Polskiej* // *Kumaniecki K.* Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924. – Warszawa; Kraków, 1924. – S. 130–132. 13. *Araszkiewicz F.* Wychowanie obywatelskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej / F. Araszkiewicz // *Wychowanie obywatelskie,* 1971, nr 4. 14. *Dekret o obowiązku szkolnym* // *Dziennik Praw Państwa Polskiego (Dz Pr PP),* 1919, nr 14, poz. 147. 15. *Dekret o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskiem* // *Dz Pr PP,* 1919, nr 14, poz. 185. 16. *Dekrety* [XII. 1918–II. 1919]. – Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 36. 17. *Araszkiewicz F.* Geneza ustaw z roku 1932 o szkolnictwie państwowym i prywatnym / F. Araszkiewicz // *Przegląd Historyczno-Oświatowy,* 1971, nr 4, s. 549–587. 18. *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku.* Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,* 1921, nr 44, poz. 267. 19. *Dybkowska A.* Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności / A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. – 378 s. 20. *Porożyński H.* Wychowanie

obywatelskie w programach oświatowych Polski lat 1918–1939 / Н. Porożyński // Przegląd Historyczno-Oświatowy, 1999, nr 1–2, s. 107–114. 21. *Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней* / [Горизонтов Л. В., Дьяков В. А., Зуев Ф. Г. и др.]; под ред. В. А. Дьякова. – М.: Наука, 1993. – 528 с. 22. *Ротшильд Д.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Джозеф Ротшильд; [пер. з англ. В. П. Канаш]. – К.: Мегатайт, 2001. – 496 с. 23. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795–1990 / Ганна Дильонгова; [пер. з пол. М. Кірсенка]. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.

Леся Алексиевц

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ФАКТОР В КОНТЕКСТЕ ПОЛЬСКОГО НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ (1918–1926)

В статье освещены основные направления и проблемы становления образования во Второй Речи Посполитой. Определена роль польского образовательного процесса в контексте государственного строительства указанного периода.

Ключевые слова: Польша, образование, конституция, декрет, школьничество, образовательный съезд, высшая школа, государственность.

Lesya Alexiyevets

THE EDUCATIONAL FACTOR IN THE CONTEXT OF THE POLISH NATIONAL-AND-STATE REVIVAL (1918–1926)

In this paper, the author clears up the main tendencies and problems of the education formation in Rich Pospolita II. She examines the role of the Polish educational process in the context of the state building up in the period under investigation.

Key words: Poland, education, constitution, decree, schooling, educational congress, higher education, statehood.

УДК 94 (438)

Оксана Парнета

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918–1921 РР.)

У статті висвітлюються проблеми становлення політичної системи Польської Республіки після проголошення її незалежності.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, конституція, владні структури.

11 листопада 1918 р. на політичній карті Європи знову, після більш як столітнього поневолення чужоземними державами, з'явилась незалежна Польща. Національне відродження Другої Речі Посполитої ознаменувало завершення багатолітніх зусиль її людності у відновленні країни і відповідало вимогам вітчизняної та європейської історії, було закономірною подією в історії державницьких домагань польської нації. Проголошення незалежності Польщі стало одним із найважливіших кроків на шляху суверенного самовизначення і самоствердження польського народу в складних умовах післявоєнної Європи та започаткувало новий етап, суть якого полягала у здійсненні важливих заходів щодо розбудови інститутів суверенної держави та створенні суспільного устрою на парламентсько-демократичних засадах. Перші декрети, уряди, представлення нововідновленої країни в Європі та світі за складних умов повоєнного облаштування викликають неабиякий інтерес і набувають все більшої популярності в українській історико-правовій науці. Свідченням цього є поява низки праць [1–4] автори яких намагалися здійснити аналіз процесу становлення політичної системи Польської Республіки в післявоєнний період. Однак, ці питання ще й досі залишаються малодослідженими, викликають підвищений інтерес та неоднозначні трактування. Мета пропонованого наукового дослідження полягає у всебічному аналізі процесу інституалізації Другої Речі Посполитої протягом 1918–1921 р.

Зауважимо, що фундаментальні науково-методологічні основи національно-державницької концепції, а саме право поляків на відновлення власної держави, політична самостійність і незалежність Польщі, генетичний зв'язок польської держави з давньою Річчю Посполитою, спадкоємність національних традицій і культури були сформульовані в середовищі політичної еліти ще у процесі руху поляків за незалежність та свободу. Та тільки після краху Центральних держав, під владою яких перебували польські землі, були створені умови для формування незалежних державних структур. Першою польською територією, що набула свободи, став Цешин, а першим актом, що проголосив відновлення державності Польщі, став маніфест Регентської ради до польського народу від 7 жовтня 1918 р., де було викладено основні принципи унезалежнення Польської держави. Регентська рада проголосила незалежну Польську державу на всіх польських землях, створення міжпартійного уряду і проведення виборів до Законодавчого сейму [5, с. 415–416]. Загалом, прагнення поляків до політичної незалежності у цей час проявлялося у створенні перших урядових осередків, передусім на польських етнічних землях: Варшаві, Лодзі, Кракові, Любліні, Тарнові, та ін. Державний характер, хоча з обмеженими атрибутами, мали Регентська рада, Тимчасовий народний уряд Польської Республіки, Польська ліквідаційна комісія тощо. Восени 1918 р. на польських землях було 4–5 урядів чи інституцій, які можна вважати за урядову владу [1, с. 107–109]. Після підписання Комп'єнського перемир'я будівництво центральних державницьких структур очолив найавторитетніший та визнаний серед польських політичних сил лідер Юзеф Пілсудський. Використавши сприятливу як внутрішню, так і міжнародну ситуацію, спираючись на Польську військову організацію

(ПОВ) та ліві партії, він проголосив 11 листопада 1918 р. відновлення незалежності Польської держави.

Для Польщі цей день, що співпав з із останнім днем Першої світової війни, став першим днем відродження польської незалежності [6, с. 15–16]. Згодом урядам багатьох країн було надіслане звернення, якому Ю. Пілсудський повідомляв про утворення незалежної Польської Республіки: “Польська держава створюється за волею всього народу і ґрунтується на демократичних засадах. Польський уряд замінить панування розпачу, який... тяжів над долею Польщі, – ладом, заснованим на порядку і справедливості. Спираючись на польську армію під моїм командуванням, сподіваюсь, що відтепер жодна іноземна армія не увійде до Польщі, коли не буде висловлено у цій справі нашої формальної згоди. Я переконаний, що могутня демократія Заходу надасть допомогу і братню підтримку відродженій і незалежній Польській Республіці” [7]. Постанова Польської держави започаткувало якісно новий етап, суть якого полягала у здійсненні важливих заходів щодо розбудови інститутів суверенної державності, створенні умов для закладання демократичних основ країни. За визначенням Луїса Нам’єра розпочалася спроба “збудувати Польщу, поки Росія і Німеччина спали” [3, с. 737].

Практика розбудови відродженої Польщі показала увесь спектр труднощів на цьому шляху, починаючи від складності об’єднання анексованих частин в єдність, руйнацій опісля війни, людських втрат і травм, необхідності налагодження всього комплексу економіки країни до утворення владних інституцій, усієї їх вертикалі, у сфері компетенції яких, насамперед, відповідальність за майбутнє країни, гідне представлення її на світовій арені та входження у систему міжнародних відносин повоєнної Європи.

На основі суттєвих змін у відбудовчому процесі Польської держави, її суспільно-політичного устрою досліджуваний часовий відрізок від 11 листопада 1918 р. до 17 березня 1921 р., умовно, можна поділити на два періоди, у межах яких темпи, форми, інтенсивність та результативність державотворчих перетворень були різними, хоча поступальність цього періоду зберігалася постійно.

I період (11 листопада 1918 р. – 26 січня 1919 р.) – час розбудови польської державності, формування нового парламенту.

II період (26 січня 1919 р. – 17 березня 1921 р.) – доба дальшої розбудови внутрішньополітичної системи та прийняття Конституції Польської Республіки.

У процесі інституалізації національної польської державності важливе місце зайняв перший загальнопольський уряд (листопад 1918 – січень 1919 рр.) на чолі з представником правого крила ППС, соратником Ю. Пілсудського Єнджеєм Морачевським [8]. Ю. Пілсудський прагнув створити владу, яка би користувалася підтримкою найширших кіл суспільства, та цей задум не вдалося реалізувати. Національна демократія відкидала співпрацю з соціалістами. Схожу позицію займав В. Вітос. І. Дашинський прагнув створити соціалістичний уряд. С. Тугутт був прихильником лівоцентриського кабінету, який таки було створено. До уряду Є. Морачевського увійшли члени ППС-фракції Л. Василевський, Т. Арцишевський та ін., людовці з ПСЛ “Визволене” – С. Тугутт, Т. Ночницький та ін., а також кілька безпартійних [9, с. 442]. Лівоцентриський кабінет міністрів, у якому більше домінував С. Тугутт, ніж його голова Є. Морачевський, Ю. Пілсудський сприймав як перехідний, який працюватиме до скликання Законодавчого сейму. Незважаючи на те, що західні держави не визнали цієї влади, її діяльність відіграла істотну роль у становленні державності Польщі. 21 листопада 1918 р. було оголошено Маніфест до народу, в якому підкреслено народність влади і проголошено здійснення соціальних реформ, які мав затвердити Законодавчий сейм [10, с. 19], а 22 листопада кабінет Морачевського видав “Декрет про верховну представницьку владу Польської Республіки”, в якому проголосив Польську Республіку. На основі декрету від 22 листопада, як фактично першої тимчасової конституційної норми нововідновленої держави, Ю. Пілсудський здобув найвищу владу в країні. Він був проголошений Тимчасовим Начальником Держави з правом звільняти уряд, затверджувати й відміняти урядові законопроекти і бюджет, призначати вищих посадових

осіб тощо [11]. Ю. Пілсудський обіймав також посаду Верховного головнокомандувача військ. Цими повноваженнями він міг користуватися до скликання Законодавчого сейму. У статті 3 Декрету зазначалося: законодавчі проекти, які ухвалила Рада Міністрів, має затвердити Начальник держави, і вони набувають чинності з моменту опублікування в “Щоденнику прав”, але втрачають її, якщо не будуть представлені до затвердження на першому засіданні Законодавчого сейму [11]. Таким чином, видання Декрету про вищу владу в країні можна сприймати як завершення початкового етапу створення основних підвалин державного устрою незалежної Польщі.

Утворення нового уряду Польської Республіки для більшості народу пов’язувалося з переконанням, що незалежність поєднується з суспільно-господарськими змінами. Кабінетом Морачевського було прийнято низку декретів про розв’язання соціально-економічних проблем, зокрема було запроваджено 8-годинний робочий день, гарантовано мінімальну зарплату на держпідприємствах, засновано інспекцію з питань праці, впроваджено демократичні свободи слова, друку, зборів, сформовано народну міліцію, визнано право страйку, тощо [12; 13]. 28 листопада було оголошено Декрет про виборчий закон [14] і водночас призначені на 26 січня 1919 р. вибори до Законодавчого сейму [15]. Проголошені цим документом принципи стали фактично основою виборчої системи, що зі змінами діяла в Польщі до 1935 р. Вибори проголошено загальними, безпосередніми, таємними, рівними і пропорційними; право голосу отримали всі громадяни Польщі, які на день їх проведення досягли 21 року [14] окрім військовослужбовців, що перебували на дійсній військовій службі. Прийняття цих декретів відіграло важливу роль у стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні, було важливим кроком на шляху до демократизації польського суспільства, а виборчий закон поставив Польщу в один ряд з країнами, що мали давні демократично-парламентські традиції, як, наприклад, Франція, США, Велика Британія тощо.

Незважаючи на це, ситуація всередині країни залишалась складною. Під впливом жовтневих подій в Росії на польських землях почалася гостра суспільно-політична боротьба. Селяни вимагали поділу поміщицьких земель, робітники виступали за націоналізацію промислових підприємств, банків, транспорту, тощо. Надалі дії уряду Морачевського були направлені на здійснення соціальних реформ, а відтак зміцнення позицій уряду і держави, забезпечення внутрішньої стабілізації. Важливу роль у боротьбі проти революційних настроїв, на думку Ю. Пілсудського і його соратників, відіграв Декрет про проведення виборів до Законодавчого сейму, що проголошував гасла легалізму і парламентської демократії. Майбутній сейм, обраний на основі демократичного виборчого закону, мав визначити устрій країни, провести суспільні реформи.

Складним залишалось внутрішньополітичне становище країни. Не сприяли його стабілізації нерішучість уряду Морачевського й наявність сильної опозиції до нього. Ряд декретів уряду були радикально-демократичними і викликали гостру критику з боку правих угруповань та ендеків. Його рішення бойкотували, організовували мітинги та демонстрації. На міжнародній арені інтереси опозиції представляв Польський національний комітет. Таким чином, Польща мала наче два уряди: в країні влада належала Ю. Пілсудському і кабінетові Морачевського, а у світі її представляв Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським, якого держави Антанти визнавали фактичним представником Польської Республіки. У країні, однак, він не мав реальної влади [16]. Відсутність єдиної, загальновизнаної в країні й за кордоном державної влади ускладнювала становище Польщі.

Наближення Паризької мирної конференції, яка мала вирішити питання кордонів нововідновленої держави, змусила польські політичні сили консолідувати зусилля з метою кращого представлення інтересів Польської Республіки. Сприятливу ситуацію створила спроба державного перевороту в ніч на 5 січня на чолі з полковниками М. Янушайтісом, Т. Димовським, Е. Сапегою та ін. у Варшаві. Скориставшись цим, Начальник Держави 16 січня призначив нового главу уряду (січень–листопад 1919 рр.) Ігнація Падеревського, що було вдалим політичним рішенням, оскільки він був одним із багатьох діячів, які за популярністю могли зрівнятися з Ю. Пілсудським, мав значну підтримку ендеції та

людовців, його визнавали держави Антанти. Новий прем'єр країни влаштував усі основні політичні сили Польщі, а також союзні держави. Країна очікувала від уряду Падеревського проведення чесних демократичних виборів до Законодавчого сейму, який у свідомості народу поєднувався із поняттям державної незалежності. Уже в першому циркулярі до старост С. Войцеховський, новий міністр внутрішніх справ наказав: “Сейм вирішить долю народу всередині Польської держави, його ставлення до інших народів. У Сеймі має знайти вияв справжня воля всього народу. Треба, щоб усі партії могли вільно вибрати своїх представників до Сейму. Завданням адміністрації держави є простежити, щоб усі могли виконати свій громадський обов'язок 26 січня. Я закликаю Вас вжити всіх необхідних заходів, що гарантують спокій і безпеку голосуючих та цінних документів [17]. Майбутні вибори громадськість сприймала як своєрідний спрямовуючий вектор для політичного руху. Він мав прийняти історичні рішення – якою буде новопостала Польща, її суспільний і політичний устрій, закріпити лад парламентської республіканської демократії, прагнення польського народу додержавної самостійності. Такими були сподівання польської нації, надії її політичної еліти.

Доленосні національні вибори до Законодавчого сейму відбулися 26 січня 1919 р. У них, на теренах Королівства і Західної України взяли участь до 80 % виборців, які віддали перевагу “Народно-національному союзу” (ендекам) – 36% місць; за ними були ПСЛ-“Визволене” – 15%, ПСЛ-“П'яст” – 12% , ППС – 9 % [18, с. 16]. До Законодавчого сейму, відповідно до декрету від 7 лютого 1919 р. входили Посли від Великопольщі, Східної Галичини і Цешинської Сілезії [19]. Надалі основним завданням Законодавчого сейму було вироблення та прийняття основного закону, визначення принципів устрою держави, її інституцій. Перше засідання Законодавчого сейму незалежної Польщі, яке відбулося 10 лютого 1919 р., відкрив Ю. Пілсудський, зазначаючи роль парламенту як головного осередку влади суверенної держави: “Наділені сьогодні довірою народу, маєте дати основу для його належного життя у формі конституційного закону Польської Республіки. На цій основі утворите уряд, який опирається на закони, що встановили обранці народу. Права, що Ви ухвалите, будуть початком нового життя вільної та об'єднаної Вітчизни” [20, с. 3–4]. Першу сесію провів найстарший депутат, колишній голова Польської фракції в Рейхстазі 85-річний Ф. Радзивілл. Законодавчий сейм на початку роботи затвердив 210 декретів, що їх видав Начальник Держави й запропонував Сейму до ухвали [20, с. 8–26]. Сесіями керував маршалок сейму, обраний таємним голосуванням. Ним став В. Тромпчинський [21]. 20 лютого 1919 р. Ю. Пілсудський склав із себе повноваження Тимчасового Начальника Держави, і підкреслив, що скликання сейму було необхідним, “щоб серед величезної завірюхи, в якій мільйони людей вирішують свої справи тільки насильно і насильством ..., власне щоб в нашій Вітчизні необхідні й неминучі суспільні тертя розв'язувалися тільки демократичним способом за допомогою прав, наданих обранцям народу” [22]. Та, оскільки підготовка Конституції потребувала тривалого обговорення, цього ж дня було прийнято “Постанову Законодавчого сейму від 20 лютого 1919 р. в справі довірення Ю. Пілсудському дальшого виконання функцій Начальника Держави” до прийняття Конституції та обрання президента [23], що отримала назву “Малої Конституції”. Вона визначила основні принципи функціонування держави, її суспільно-політичного та соціально-економічного устрою, прав та свобод громадян до прийняття Конституції. Таким чином, законодавчу владу представляв Сейм, а виконавчу – Начальник Держави спільно з урядом. Начальника Держави обирав сейм, він представляв країну в її зовнішніх відносинах, виконував рішення сейму і призначав уряд за згодою сейму. На чолі уряду залишився І.Падеревський. Варто зазначити, що чотири роки роботи Законодавчого сейму були доволі плідними. Протягом його каденції було прийнято 571 закон, у т. ч. 166, що стосувалися організації державного апарату [18, с. 42]. Наявність і дія Малої Конституції та діяльність Законодавчого сейму Польської Республіки відкрили шлях до її визнання на міжнародній арені.

Надалі, чи не найважливішим завданням Законодавчого сейму було створення основного закону держави, оскільки Мала Конституція Польщі від 20 лютого 1919 р. мала

перехідний і тимчасовий характер, а її основним завданням було забезпечити повноваження Ю. Пілсудського як Начальника Держави. Тимчасовість та непостійність цієї конституції полягала в тому, що за її межами залишилися політичний та суспільно-господарський устрій держави, права та свободи громадян тощо. Варто зазначити, що Конституція являє собою писаний акт, який встановлює засади суспільного ладу, форму правління і територіального устрою, засади організації органів влади, їх компетенцію і взаємовідносини, державну символіку, столицю, основні права і свободи людини і громадянина, тощо. Вона є своєрідною “візитною карткою” держави, свідченням її стабільності, політичної зрілості, рівноправності у міжнародних відносинах.

Робота над конституцією відновленої Польщі розпочалася ще в лютому 1919 р., коли парламент затвердив Конституційну комісію на чолі з В. Сейдою, пізніше її очолювали М. Ратай, Е. Дубанович [24, с. 294]. До неї увійшли переважно людовці та соціалісти. Робота над Конституцією тривала два роки, змінювалися члени комісії, тривали гострі дискусії щодо окремих її положень. Варто зауважити, що прийняттю Конституції передувала і робота у складних умовах воєнної окупації польських земель, поміж нез'ясованих перспектив державного існування Польщі, а згодом уже, в незалежній країні, що постала з трьох частин, змушеній боротися за збереження своєї здобутої незалежності [25, с. 11]. У процесі роботи над основним законом Польщі було проведено 109 засідань Конституційної комісії, 38 пленарних обговорень основного закону країни у парламенті [18, с. 67]. 8 липня 1920 р. розпочалось обговорення проекту конституції в сеймі [26, с. 63], та незабаром воно було перерване у зв'язку з воєнною ситуацією і відновилося лише наприкінці вересня. Після тривалих, запеклих дискусій, 17 березня 1921 р. Законодавчий сейм ухвалив Конституцію Польської Республіки [27, с. 220], побудовану частково за зразком французької та англійської, а також з урахуванням національних традицій [28].

Березнева Конституція визначала Польщу як республіку [Жечпосполиту] і складалась зі вступу та 7 розділів, що містили 126 статей: I. Річ Посполита – ст. 1–2; II. Законодавча влада – ст. 3–38; III – Виконавча влада – ст. 39–73; IV. Судова влада – ст. 77–86; V. Загальні громадянські обов'язки і права – ст. 87–124; VI. Загальні положення – ст. 125; VII. Тимчасові постанови – ст. 126 й була оприлюднена у “Віснику законів Польської Республіки” 1 червня 1921 р. [28].

За Конституцією 1921 р. законодавча влада була надана двопалатному парламентові – Національним зборам, що складався з сенату і сейму, виконавча – президенту та уряду. Основний закон Польської Республіки, що запроваджував парламентський устрій, систему представницького правління й засади організації адміністративного апарату та судочинства, на певний час стабілізував внутрішньополітичну ситуацію і робив можливим поступ країни на шляху демократизації суспільного життя [29, с. 472]. Прийняття Конституції законодавчо закріпило державний суверенітет Польської держави, її незалежність і фактично завершило перший період становлення національної польської державності, юридично оформило головні елементи та інститути демократично-парламентської системи організації суспільно-політичної влади, характерні для стабільних розвинених країн світу. Розвиток державотворчого процесу в Польщі на основі демократично-парламентської конституційної системи, попри всі труднощі та проблеми, сприяв широкій політизації і соціальному структуруванню польської спільноти, становленню громадянського суспільства й непорушності територіального врегулювання в Європі на основі Версальської системи мирних договорів.

Список використаних джерел

1. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Алексієвець Леся Миколаївна. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 2. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1939 / Алексієвець Леся Миколаївна. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с. 3. *Дейвіс Н.* Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс; Пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.: іл. 4. *Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 752 с. 5. *Nr 204.* 1918 pазdzielnik 7, Warszawa. – *Orędzie Rady Regencyjnej do narodu polskiego // Powstanie II Rzeczypospolitej...* – S. 415–416. 6. *Pajewski J.* Wokół sprawy polskiej. Paryż-Lozanna-Londyn 1914–1918 / Janusz Pajewski. –

Poznań, 1970. – 347 s. 7. *Do pana prezydenta ...* – Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, s. 1. 8. *Do Ob. Jędrzeja Moraczewskiego...* – AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 68, s. 2. 9. *Nr 225*. 1918 listopad 18, Warszawa. – Protokół pierwszego posiedzenia Rady Ministrów RP // Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866 – 1925 / Pod redakcją H. Janowskiej i T. Jędruszcaka. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. – S. 442–443. 10. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914–2001 / W. Roszkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 494 s. 11. *Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej* // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1918, nr. 17, poz. 41. 12. *Dekret o 8-mio godzinnym dniu pracy* // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1918, nr. 17, poz. 41. 13. *Dekret Naczelnika Państwa o urzędzeniu i działalności inspekcji pracy* // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1918, nr. 9, poz. 17. 14. *Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego* // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1918, nr. 18, poz. 46. 15. *Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego* // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1918, nr. 18, poz. 47. 16. *Monitor Polski*, nr 208, 20. XI. 1918. 17. *Wojciechowski S.* Moje wspomnienia // S. Wojciechowski. – Lwów – Warszawa, 1938. – T. II. – 1918–1922. 18. *Ajnenkiel A.* Historia Sejmu Polskiego / Andrzej Ajnenkiel. – T. II. Cz. II. – II Rzeczypospolita. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 419 s. 19. *Dekret o wprowadzeniu do Sejmu Ustawodawczego RP Polaków posiadających mandat poselski do parlamentu Rzeszy Niemieckiej w 1918* // Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919, nr. 14, poz. 193. 20. *Sprawozdanie stenograficzne z 1 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 10 II 1919 r.*, s. 1–26. 21. *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 II 1919 r.*, łam. 3–7. 22. *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia 3 Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 II 1919 r.*, łam. 54. 23. *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia 3 Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 II 1919 r.*, łam. 54–58. 24. *Garlicki A.* Historia 1815–1939. Polska i Świat / Andrzej Garlicki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe “Scholar”, 2001 – 418 s. 25. *Komarnicki W.* Zarys ustroju państwowego Rzeczypospolitej Polskiej / W. Komarnicki. – Warszawa: Wydawnictwo F. Hoesicka, 1923. – 111 s. 26. *Brzoza C., Sowa A.* Historia Polski 1918–1945 / Czesław Brzoza, Andrzej Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2009. – 754 s. 27. *Borucki M.* Historia Polski: do 2010 roku / Marek Borucki. – Warszawa: Wydawnictwo Mada, 2010. – 396 s. 28. *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1921, nr. 44, poz. 267. 29. *Bardach J.* Historia ustroju i prawa polskiego / J. Bardach. – Warszawa, 1993. – 547 s.

Оксана Парнета

ИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ ПОЛЬСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1918–1921 ГГ.)

В статье освещаются проблемы становления политической системы Польской Республики после провозглашения ее независимости.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, конституция, властные структуры.

Oksana Parneta

INSTITUTIONALIZATION OF POLISH REPUBLIC (1918–1921)

In the article the problems of becoming of the political system of Polish Republic light up after proclamation of its independence.

Key words: Second Thing Pospolita, constitution, imperious structures.

УДК 327 (477)

Вікторія Гевко

20 РОКІВ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН: ВИПРОБУВАННЯ ЧАСОМ І СПІЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА НА МАЙБУТНЄ

У статті аналізуються основні етапи розвитку українсько-польських відносин протягом останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. З'ясовуються причини похвалення і певного охолодження стосунків. Розкриваються основні здобутки, проблеми та перспективи подальшої двосторонньої співпраці України і Республіки Польща.

Ключові слова: Україна, Республіка Польща, Європейський Союз, стратегічне партнерство, співробітництво, єврорегіон.

Дослідження сучасного періоду у розвитку українсько-польських відносин завжди було предметом глибокого інтересу з боку наукових кіл як України, так і Польщі. Політологи, історики, політики, журналісти, громадські діячі намагаються проаналізувати процеси останнього десятиріччя ХХ ст. – початку ХХІ ст., визначити основні здобутки та перспективи українсько-польського співробітництва про що свідчить проведення міжнародних наукових семінарів, симпозіумів, конференцій, круглих столів. Протягом 1990–2011 рр. українськими та польськими науковими центрами було організовано велику кількість наукових конференцій, які проводились по чергово в Польщі та Україні. 22 жовтня 2010 р у Києві відбулася міжнародна конференція “20 років українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива на майбутнє”, організована Інститутом зовнішньої політики Дипломатичної академії України при Міністерстві Зовнішніх Справ України у співпраці з Посольством Республіки Польща в Україні [1].

Участь в конференції взяли представники світу науки і політики, які порушували питання актуальних аспектів та перешкод в українсько-польській співпраці, місця держав нашого регіону у новому європейському устрої. Здійснений обмін інформацією, поглядами та оцінками дозволив узгодити спільні підходи, створити підстави для узгодження розбіжностей і протилежних версій інтерпретації подій й формулювання висновків, визначити перспективи подальшої співпраці.

Історія відносин двох держав завжди привертала увагу вчених. Окремі аспекти українсько-польської взаємодії вивчали такі дослідники як: Л. Чекаленко [2], С. Антонюк [3], О. Похльовська [4], Л. Зашкільняк [5], С. Бурант [6–7], З. Бжезинський [8], В. Балюк [9], Е. Орльоф [10] та ін.

Українсько-польські відносини є прикладом толерантності і виваженості. Обидві країни спромоглися віднайти формулу подолання негативних стереотипів і нашарувань, що склалися впродовж століть, толерантно поставилися до політичних устремлінь. При цьому, попри важкий тягар історичних образ та історичної пам'яті, вибудували міждержавні відносини на засадах міжнародного права, поважаючи суверенітет і територіальну цілісність. Тим самим піднесли відносини до рівня стратегічного партнерства. В статті авторка робить спробу об'єктивно та неупереджено проаналізувати розвиток українсько-польських відносин протягом 20 років. З'ясувати основні здобутки, проблеми, перешкоди та перспективи подальшої співпраці.

Взаємовідносини України і Республіки Польща відрізняються багатоплановістю, насиченістю подій, проблемним характером становлення. Особливістю двосторонніх стосунків стало те, що українсько-польський діалог розпочався в умовах неповного суверенітету України, коли наша держава ще не була повноцінним суб'єктом міжнародних відносин.

Офіційні політичні контакти української керівної еліти цього часу ще не були в повній мірі проявом повноцінної зовнішньополітичної діяльності незалежної держави, проте українське керівництво поступово виводить Україну на рівень суб'єкта міжнародних відносин.

Важливим кроком Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) на шляху до національної незалежності та загальновизнаної правосуб'єктності стали зовнішньополітичні акти 1990 р., насамперед “Декларація про державний суверенітет України”, яку Верховна Рада України прийняла 16 липня 1990 р. [12].

Із оголошенням суверенності України та інших радянських республік фактично розпочався інтенсивний розвиток відносин Польщі із східними сусідами. У зв'язку з тими бурхливими змінами, які відбувалися в Радянському Союзі, польський уряд 7 вересня 1990 р. прийняв постанову, яка стосувалася східної політики Польщі. Було чітко окреслено напрямки польської політики на сходному напрямку. Визнавалася непорушність кордонів Польської Республіки, а існуючий кордон на Сході було визнано як остаточний. Виражалася також прагнення “закрити рахунки минулого” і подальшого розвитку взаємних і безпосередніх контактів з сусідами Польщі: Росією, Україною, Литвою та Білоруссю [13, с. 55–56].

Польський уряд надіслав цим республікам проекти політичних декларацій про добросусідство, які планувалося підписати найближчим часом. У другій половині 1990 р. Міністерство закордонних справ Польщі оголошує програму активної східної політики в стосунках з СРСР та радянськими республіками. Вона отримала назву “двотурової”, “двовекторної” політики чи “політики двох шляхів” і була розроблена міністром закордонних справ Польщі К. Скубішевським. Ця політика полягала в збереженні “перебудованих” стосунків з СРСР при рівнозначному формуванні і розвитку відносин з радянськими республіками [14, с. 71]. Першим елементом реалізації “двотурової” політики і сигналом про готовність польського уряду до діалогу на урядовому рівні був візит міністра закордонних справ Польщі К. Скубішевського в Київ, Мінськ та Москву 12-15 жовтня 1990 р. У ході візиту у Києві 13 жовтня 1990 р. міністри закордонних справ Польщі К. Скубішевський та України А. Зленко підписали “Декларацію про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин” [15]. Така ж угода про дружбу і співпрацю була підписана із РРФСР [14, с. 71].

Підписаний документ містив елементи державного договору. Насамперед сторони декларували в ньому своє прагнення до утвердження між ними як суверенними державами добросусідських відносин, підтримання і розвитку взаємного співробітництва, що відповідають їх національним інтересам (стаття 1) [15, арк. 1]. У статті 3 стверджувалося, що сторони не мають територіальних претензій одна до одної.

Для України підписання першої офіційної угоди з Республікою Польща було важливою подією. З погляду Української держави Декларація – це фактично перший документ, який стверджував українсько-польські відносини на рівні двох незалежних держав і свідчив про те, що Україна не є вже виключно зорієнтована на Росію, а ідентифікує себе з Центральною Європою і прагне зміцнення з нею зв'язків. Українська сторона хотіла бачити в цій угоді, насамперед, факт офіційного визнання суверенності республіки. Однак підписання документа не означало встановлення дипломатичних зв'язків, хоча було домовлено налагодити їх в майбутньому.

Події 19–21 серпня 1991 р. у Москві та “Акт проголошення незалежності України” 24 серпня сприяли інституалізації українсько-польських відносин. Проте Польща офіційно ще не визнала незалежність України відразу після її проголошення і не було встановлено дипломатичні відносини.

Для України ж не було майбутнього без її визнання країнами світу і, в першу чергу, найближчими сусідами. І тому головним завданням зовнішньої політики України на даному етапі було налагодження стосунків і встановлення дипломатичних відносин з країнами-сусідами. Уже 6 вересня 1991 р. до Республіки Польща прибула офіційна делегація України

на чолі з міністром закордонних справ Анатолієм Зленком. Під час візиту обговорено широкий спектр важливих питань, які мали б становити основу майбутніх двосторонніх відносин. В результаті зустрічі було підписано “Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ України і Міністерством Закордонних справ Республіки Польща” [16]. У ньому сторони домовилися, що “з метою вирішення питань, що виникають, регулярно проводити консультації з міжнародних, загальноєвропейських та регіональних проблем, а також проблем двосторонніх відносин на рівні Міністерств закордонних справ та інших рівнях, включаючи заступників міністрів” [16, арк. 1]. Зустрічі міністрів закордонних справ або інших осіб, які мають їх повноваження, проводитимуться один раз на рік по чергово в кожній країні, а також в ході чергових засідань сесій Генеральної Асамблеї ООН (стаття 2) [16, арк. 1].

1 грудня 1991 р. Л. Кравчук, за результатами виборів Президента України, які відбулися одночасно з Всеукраїнським референдумом, був обраний Президентом. 2 грудня 1991 р, після оголошення результатів референдуму, Польща визнала незалежність України. Незалежність України стала історично завершеним фактом. Це в свою чергу відобразилось на українсько-польських відносинах, в розвитку яких розпочався новий етап стосунків, як незалежних держав та повноцінних суб’єктів міжнародної політики. 4 січня 1992 р. країни встановили дипломатичні відносини на рівні посольств [17]. Важливим кроком у формуванні нової системи двостороннього співробітництва стало підписання під час візиту у Варшаву президента України Л. Кравчука міждержавного Договору про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво [18]. Угода складається із 21 статті; 1–6, 10, 16 статті торкаються сфер політичного співробітництва на міжнародному та регіональному рівнях, відсутності територіальних претензій між двома державами, відмови від війни як засобу вирішення спірних питань та проблем міжнародної безпеки.

Угодою визнавалось, що суперечності мають регулюватися європейськими нормами, а Україна і Польща прагнуть “з метою зміцнення безпеки, довіри, стабільності та співробітництва активно співпрацювати у відповідних європейських механізмах та структурах” (стаття 3) [18, с. 142].

Також обидві держави висловили спільну зацікавленість у розвитку багатосторонньої регіональної співпраці: “Сторони сприятимуть встановленню і розвитку безпосередніх зв’язків та співробітництва між регіонами, адміністративно-територіальними одиницями та містами України і Республіки Польщі. Особлива увага приділятиметься прикордонному співробітництву” (стаття 10.1) [18, с. 145].

В ході візиту Л. Кравчука було підписано також низку угод і домовленостей, які створювали повноцінну договірно-правову базу українсько-польських торгово-економічних відносин, зокрема, “Угоду про господарське і науково-технічне співробітництво”; “Угоду про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво між Міністерствами сільського господарства України та Польщі” а також “Угоду про міжнародні автомобільні перевезення” [19, с. 2].

У грудні 1992 р. до України з офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Польщі К. Скубішевський. Відбувся обмін ратифікаційними грамотами “Договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво”. Для налагодження міжрегіональних відносин 18 грудня 1992 р. було підписано “Угоду про співробітництво прикордонних воєводств областей України та Польщі” [19, с. 2].

На думку впливового польського тижневика “Політика”, на цьому етапі польсько-українським відносинам не вистачало конкретної роботи по зміцненню співробітництва, польська сторона обережно ставилась до спроб української дипломатії встановити більш тісні зв’язки з Німеччиною.

Нині українсько-польські відносини охоплюють практично усі площини двосторонньої взаємодії і характеризуються як стратегічні. Можна цілком слушно вважати, що українсько-польське стратегічне партнерство в головних рисах вже формалізувалось інституційно і

функціонально. Зазначимо, що всього правову базу українсько-польських відносин складають вже понад 200 угод, які забезпечують ефективне функціонування двосторонніх механізмів співпраці. Як будь-якій системі, що розвивається, для них характерні періоди активізації та гальмування, пошук компромісів і певного охолодження. Такі коливання можна пояснити внутрішньополітичними чинниками, світовою кон'юктурою, а також економічною взаємозалежністю як на двосторонньому так і на багатосторонньому рівні [2, с. 28].

Починаючи з офіційного визнання незалежності України, діяльність українських та польських політичних сил була спрямована на створення політично-правових засад двостороннього співробітництва та пошуку оптимальних форм взаємодії. Протягом 1991–1993 рр. було створено повноцінну правову основу двостороннього співробітництва в усіх сферах. Проте з другої половини 1993 р. спостерігається певна інертність у розвитку стосунків і лише з середини 1990-х рр. відбувається значне розширення, поглиблення, стабілізація українсько-польських стосунків та вихід їх на рівень стратегічного партнерства. До цього часу українська дипломатія ще перебувала у процесі пошуку власних зовнішньополітичних пріоритетів, хоча доцільність повноцінних відносин з Республікою Польща вже була визначена. Польща ж відразу після здобуття політичної незалежності своїм стратегічним курсом обрала інтеграцію в євроатлантичні структури.

Стівен Р. Бурант вважає, що застій в українсько-польських відносинах був зумовлений методами, до яких вдалися поляки задля своїх зовнішньополітичних цілей, внутрішньополітичною боротьбою у Польщі та позицією Росії стосовно змін геополітичної ситуації в Центральній та Східній Європі [20, с. 102]. У 1993 р. активізувалося питання розширення Північноатлантичного альянсу, Росія різко висловила протидію розширення НАТО на схід, а українська політична еліта ще не сформувала остаточної позиції щодо даної проблеми. Така позиція східних сусідів Польщі не відповідала зовнішньополітичному курсу Польської держави – інтеграції до Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу, тому співробітництво з Україною не належало до основних пріоритетів зовнішньополітичного відомства Польщі на даному етапі, і Україна не була ідентифікована як головний пріоритет Польщі.

Цю ж думку висловив і В. Моцок, який твердить, що стагнацію в українсько-польських взаємовідносинах у першій половині 1990-х років потрібно пов'язувати з фактором зовнішньополітичної участі впливових західних країн у міжнародних відносинах України та Польщі. Прагнення Польщі якнайшвидше інтегруватися у євроатлантичні інституції змушувало представників офіційної Варшави узгоджувати свою зовнішню політику, в тому числі і на східному напрямку, з позицією впливових країн Заходу. В умовах, коли офіційний Київ не наважився проводити цілеспрямовану політику на вступ своєї країни до НАТО, Центральноєвропейські країни не були зацікавлені у розвитку своїх відносин з Україною. У середовищі польської політичної еліти та аналітиків міжнародних відносин було побоювання, що домовленості і договори з Україною можуть негативно вплинути на інтеграцію Польщі до Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу [21, с. 26–29].

Певний вплив на інертність українсько-польських взаємин мала також проблема ліквідації ядерної зброї колишнього СРСР, яка частково знаходилася й на українській території. З огляду на те, що українська керівна еліта зволікала з вирішенням долі ядерних арсеналів, це зумовило ситуацію майже повної зовнішньополітичної ізоляції офіційного Києва. Це ж заблокувало і зовнішньополітичні ініціативи між Україною та Польщею, оскільки польське керівництво підтримало позицію Заходу щодо ядерного роззброєння України [21, с. 30].

У цьому контексті значні зрушення в політиці Заходу щодо офіційного Києва відбулися внаслідок підписання 14 січня 1994 р. у Москві тристоронньої угоди між президентами Росії, США, України щодо ліквідації ядерної зброї на території України. Цей факт було визнано досягненням головної тактичної мети американської політики та підняло авторитет української дипломатії [21, с. 30]. Одночасно з цим спостерігаються й зміни у розвитку

українсько-польських відносин, які свідчать про початок переходу стосунків до нового етапу, з використанням елементів стратегічного партнерства.

У жовтні 1994 р. Л. Кучма оголосив також про початок проведення далекоюсяжних економічних реформ, здійснення яких залежало у певній мірі від західної допомоги. Офіційний Київ задекларував також зовнішньополітичну стратегію на інтеграцію до європейських структур [21, с. 31]. Таким чином, перед провідними західними країнами, а відтак і перед Польщею з'явилися підстави формування нової зовнішньої політики щодо України.

Крім того, головне питання зовнішньої політики Польщі, а саме інтеграція до структур Північноатлантичного альянсу, на цей час уже було позитивно оцінено з боку українського керівництва, що також сприяло новому поживленню українсько-польського діалогу. Аналітики у Варшаві зрозуміли, що Польща повинна налагодити тісніші стосунки з Україною для вдосконалення системи європейської безпеки та забезпечення національних інтересів обох країн. У свою чергу, представники українського керівництва зрозуміли, що після вступу Польщі до трансатлантичної зони безпеки стабільність України буде мати ще більше значення для США та загалом для Заходу [21, с. 33].

Таким чином, у 1994 р. створюються сприятливі передумови для поглиблення і стабілізації українсько-польських відносин, яким, насамперед, сприяли кардинальні зміни у зовнішній та внутрішній політиці України. В червні 1994 р. Україна підписала “Угоду про партнерство і співробітництво” з Європейським Союзом, яка стала першим з подібних документів, прийнятих державами СНД, та першою серед держав СНД підписала договір з НАТО про співробітництво у рамках програми “Партнерство заради миру”. Нова міжнародна ситуація, а саме вихід офіційного Києва з стану міжнародної ізоляції після вирішення долі ядерної зброї, яка знаходилась на території України, і поява нових можливостей, пов'язаних з участю обох держав в програмі “Партнерство заради миру”, також позитивно позначилась на подальшому тіснішому розвитку українсько-польських відносин. І хоча умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р., уже починаючи з 1994 р., українсько-польським відносинам притаманна динаміка нарощування потенціалів двосторонньої взаємодії, що дало привід в майбутньому оголосити відносини стратегічними.

Практичним проявом цього стала й активна підтримка Польщею України у її прагненні інтегруватись в Європу. Варшава спробувала себе у ролі активного посередника України на Заході. Починаючи з 1995 р., Варшава виступила з низкою нових ініціатив стосовно Києва. Польща, яка головувала в ЦЄІ у 1995 р., підтримала курс України на здобуття членства в “ініціативі”. Польща захищала інтереси України і у питанні входження до Ради Європи у вересні 1995 р.

На парламентській сесії західноєвропейської співдружності у Парижі у червні 1996 р. український Президент заявив, що стратегічною метою України є вступ до європейських і трансатлантичних структур [21, с. 31], що збігалося із зовнішньополітичним курсом Польщі, обраним ще на початку 90-х років, та взаємопідтримка обох країн у досягненні цієї мети, про що свідчили останні події, то з'явилися певні підстави говорити, що українсько-польські відносини почали дедалі більше набувати ознак стратегічного партнерства. Взаємна орієнтація на вступ до ЄС та НАТО спричинила новий погляд на сутність українсько-польського стратегічного партнерства. У контексті все більшого поглиблення процесу євроатлантичної інтеграції цілі обох країн стали співпадати і отримали стратегічний вимір. Центральним документом та легітимною, (хоча і декларативною) підставою для переходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства стала укладена в ході візиту Л. Кучми у Польщу “Спільна Декларація Президента України і Президента Республіки Польща” від 25 червня 1996 р. [22].

У Декларації сторони підтвердили обраний ними курс на розвиток стратегічного партнерства (стаття 1) [22, арк. 1] і заявили, що “Україна і Республіка Польща виступають за реалізацію ідеї спільної Європи і створення нової системи європейської безпеки, в якій обидві держави займуть місце, що відповідатиме їхнім прагненням і потребам” (стаття 2) [22, арк. 1].

Аналіз даної декларації показує, що, як і раніше, політичні відносини між державами перебувають у пріоритетному становищі. Так, із 13 статей декларації 8 стосуються розвитку політичних взаємин. З них чотири (статті 1, 2, 4, 8) підтверджують перспективність двосторонніх відносин. Інші присвячені різним аспектам співробітництва з такими організаціями, як ОБСЄ, Рада Європи та Центральноєвропейська ініціатива (стаття 3) [22, арк. 2], Північноатлантичний альянс (стаття 6, 9) [22, арк. 2–3], ООН (стаття 10) [22, арк. 3].

У Декларації сторони домовились поглиблювати українсько-польські економічні стосунки (стаття 5) [22, арк. 2] та розвивати співробітництво з державами євроатлантичного регіону (стаття 6) [22, арк. 2]. Україна та Польща, підтримуючи стратегічні пріоритети співробітництва, зобов'язалися надавати взаємну допомогу в прагненні інтегруватись у європейські політичні, економічні структури та структури безпеки (стаття 7) [22, арк. 2]. Республіка Польща погодилася сприяти приєднанню України до угоди про Центральноєвропейську зону вільної торгівлі (ЦЕФТА) (стаття 5) [22, арк. 2].

Розбудова українсько-польських відносин поза глобальним рівнем відбувалася на регіональному: Європа – Польща – Україна, а також субрегіональному рівні: Польща – Росія – Україна. Водночас, якщо з середини 90-х років українсько-польські відносини нарощували потенціали двосторонньої взаємодії, що дало привід оголосити відносини стратегічними, то від кінця століття спостерігається своєрідне відсторонення і певне охолодження у двосторонніх стосунках. Протягом 2001–2002 рр. відбувається декілька неприємних інцидентів, які внесли певне напруження у розвиток відносин, хоча загалом це не призвело до радикальних змін у стосунках.

У цей період спостерігаються випробування на міцність стратегічних українсько-польських відносин, що було викликано поглибленням політичної кризи в Україні на тлі “касетного скандалу” та непорозумінням відносно відкриття Польського військового меморіалу у Львові на Личаківському кладовищі. Серед причин, що викликало певне охолодження стосунків, на думку доктора політичних наук Л. Чекаленко, “можна назвати певну політичну переорієнтацію Варшави і Києва, активізацію українсько-російських відносин” [2, с. 28]. Така ж думка висловлювалась і в польських ЗМІ. “Українське керівництво форсуватиме зближення з Росією, а інтеграцію з Європою в Києві розуміють як інтеграцію з її східною Європейською частиною – окреслили український вектор європейської політики Варшаві. “Захід не інвестуватиме українську економіку, оскільки стратегічним інвестором можуть бути тільки росіяни” [23, с. 2].

Водночас Польща намагалася розвивати самостійні активні відносини з Росією. На цьому не простому тлі тодішній глава польської держави А. Квасневський вів чітку лінію на підтримку України в очах Заходу: українська тема порушувалась ним під час досить частих зустрічах з президентом США за лобюванням якого Польща успішно просувалася в європейські та євроатлантичні структури.

Об'єктивно Польща розглядає Україну як широкий ринок збуту, тобто зону потенційного розширення економічної експансії. Рівень торгово-економічного обороту задовольняє польську сторону, але за значного від'ємного торговельного сальдо – майже 2 млрд. дол. (2008 р. експорт товарів до Польщі становив 2,3 млрд., а імпорт – 4,2 млрд. дол.) не може задовольняти Україну.

Польська сторона пояснює цей факт, передусім широким спектром своїх товарів і більшою гнучкістю польського експорту, які здійснюють неважно середні і малі підприємства. Україна ж постачає на польський ринок переважно сировину та чорні метали. На економічному співробітництві двох країн відбиваються й політичні нашарування і глобальні економічні коливання.

У польських урядових та наукових колах на початку 2000-х рр. перемагало антиукраїнське лобі: було проведено широку кампанію з критикою доцільності та ефективності українського напрямку політики Польщі, позитивність якого була названа “політичним романтизмом та ірраціоналізмом”. Дехто з дослідників пов'язує таке охолодження взаємин з просуванням Польщі до Євросоюзу. Країна доводила європейським

партнерам, як і американському союзникові свою солідарність [2, с. 29]. У геостратегічному вимірі до цього додавалося ще й хитке положення самої Польщі щодо провідних країн Європи – Франції та Німеччини, які насторожено ставилися до неї як “проамериканського троянського коня” [2, с. 29]. Намагання керівництва країни підтримати Україну в цей період наштовхувалося на негатив низки країн Євросоюзу. Дехто застерігав Польщу від активного лобювання інтересів України, давав зрозуміти, що тим самим польське просування до ЄС уповільниться. У такій ситуації спостерігається переорієнтація Польщі, дистанціювання від зовнішніх проблем партнерів, яким для заходу на той час була Україна.

Переорієнтацію в українсько-польських відносинах польські урядові кола також пов’язували із покращенням польсько-російських відносин. Відносини Республіки Польща і Російської Федерації на початку нового тисячоліття, за висловлюванням урядових польських ЗМІ, набули “здорового прагматизму та історичної відповідальності” [2, с. 29]. На переконання проросійських кіл у Варшаві, тодішній президент В. Путін спромігся переконати росіян у необхідності співробітництва з поляками [2, с. 29].

Певна переорієнтація поглядів відбулася у складній політичній ситуації. За цим криються глибокі стратегічні (питання Калінінграда) і економічної проблеми (виживання в складних умовах передбачуваності поведінки російського партнера, світової енергетичної політики). В результаті Польща зробила вибір на користь російської нафти та газу.

Дослідники схиляються до думки, що охолодження у відносинах Києва і Варшави зазначеного періоду не можна розглядати тільки як наслідок політичних причин. Росія та Польща – два ключових партнера України. Вони мають різні вектори, різні умови, різну мету щодо побудови співпраці і враховують власні економічні і політичні інтереси. Польща шукає в Україні геополітичного захисту та протидії російському тиску. Росія – вбачає в Україні політичне, культурне, економічне примноження своєї могутності на противагу Заходу. Обидві країни – і Росія, і Польща – є стратегічними партнерами України, хоча кожен із учасників вкладає в це поняття суто своє бачення. Хоча не можна порівнювати політичний вплив Польщі і Росії на Україну. За останні роки значно посилюється російський вплив на українську економіку. Натомість Польща не має енергоресурсів, не є стратегічним ринком ні для української металургії, ні для інших сировинних чи напівсировинних товарів, які є основою українського експорту. Польські компанії не мають в Україні відповідного політичного лобі.

Водночас, Польща зацікавлена у заможній економічно модернізованій і успішній Україні. Наприкінці 2002 р. були оприлюднені пропозиції польського зовнішньополітичного відомства щодо східного виміру ЄС (“Non-paper”), де вказувалося, що рівень відносин ЄС із Україною не має бути нижчим за рівень відносин ЄС – Росія; що Україна має отримати чітку перспективу свого можливого вступу до ЄС у разі виконання умов копєнгагенських критеріїв (демократичний політичний розвиток, конкурентоспроможна ринкова економіка, свобода преси тощо). Виваженішими пропозиціями стосовно політики ЄС з європейськими країнами – не членами ЄС, на думку експертів, вбачається Східне партнерство, підготовлене Швецією і Польщею у 2008 р. Українська сторона позитивно сприйняла основну мету Східного партнерства, що полягає у сприянні ефективній політичній асоціації та економічній інтеграції між ЄС та європейськими державами-партнерами. Проте запропоноване Варшавою і Стокгольмом “Східне партнерство” не згадує про членство країн-адресатів (Азербайджану, Вірменії, Грузії, Білорусії, Молдови та України) в ЄС [24, с. 21].

Така ситуація виглядає логічною з огляду на те, що процес політичних і економічних перетворень в країнах східної Європи та Південного Кавказу привів до встановлення диктатур чи безнадійно сповільнився, тому не можна вважати реальним виконання ними критеріїв членства в ЄС і НАТО в недалекому майбутньому. Окрім того, процес європейської інтеграції знаходиться як внутрішньо, так і зовнішньо в кризовому стані. А також США скорочують свою присутність в Європі. Вони не займатимуться програмою перетворення пострадянського простору через світову економічну кризу, що вибухнула, проблеми з власною економікою.

Дехто з дослідників зовнішню політику Польщі 1990-х років характеризує, як “втечу зі Сходу на Захід” [24, с. 19], натомість з “2000 р. відбувається поступове переключення її уваги з регіону Центральної Європи на Україну, Білорусь і навіть Кавказ (через ГУАМ) [24, с. 19]. Тобто після вступу до НАТО (1999 р.) і ЄС (2004 р.) пріоритети польської зовнішньої політики змінилися, і її головним вектором став Схід. “Членство в ЄС і НАТО дозволяє нам почуватися безпечно. Це дає також можливість визначення абсолютно нової та позбавленої старих комплексів і стереотипів “російської політики“ [25, с. 24].

З приходом в Польщі до влади консервативної та “євроскептичної” партії “Право і Справедливість” активна східна політика взагалі стала загальнодержавним пріоритетом. Найважливішим завданням польського політикуму було додання своїй східній політиці міжнародної підтримки.

Спочатку після вступу до ЄС, Польща орієнтувалася на формування скоординованої стратегії і тактики зовнішньої політики Євросоюзу в східному напрямку через себе. Політична еліта Польщі з літа 2009 р. остаточно розкололася на два табори. Ліберальна “Громадська платформа” (лідер – Д. Туск), вважає, що основним завданням є переконання решти країни ЄС в правильності польського бачення політики на пострадянському просторі. Партія “Право і Справедливість” (лідер – Я. Качинський) вважає, що коли неможливе формування європейської політики за запропонованими Польщею схемами, то їй необхідно робити вибір на користь самостійності в ЄС і проводити власний незалежний східний курс.

Набуття Польщею членства в Євросоюзі справді привнесло певні зміни в схему двосторонньої співпраці. На цьому новому етапі країни були змушені шукати компромісних рішень і прийнятних виходів з ситуації, що склалася. Майбутню модель розвитку відносин України – Польщі після здобуття членства останньою певним чином формує готовність української влади до модернізаційного ривка і розвиток подій у самому ЄС.

Відведена Варшаві роль регіонального лідера залишається за Республікою Польща, яка користується загальним бюджетом ЄС для реалізації нової конструкції східного виміру європейської політики [2, с. 30]. В цьому контексті важливого значення набуває співробітництво України Польщі в регіональних проектах, розвиток двостороннього прикордонного (транскордонного) співробітництва. Проекти міжрегіональної співпраці активно підтримує Європейський Союз, який вбачає в цьому напрямі шлях до впровадження стабільності навколо ЄС і усунення можливих загроз ззовні. На спільні програми добросусідства ЄС (з 2004 р.) призначив чималі кошти, з яких певні суми надходять на співпрацю Волинської, Одеської, Луганської та Львівської областей України, а також Люблінського воєводства Польщі та Брестської області Білорусі. Таким чином, членство Польщі в ЄС формує нову модель міжрегіонального співробітництва. Об’єднавши зусилля, прикордонні регіони Польщі та України зможуть ширше використовувати можливості євро регіону в ролі лобістської у відносинах з європейськими фінансовими організаціями [2, с. 31].

Розбудову відносин з Республікою Польща у найближчій і подальшій перспективі дослідники оцінюють по-різному. З однієї сторони Україна виходитиме з необхідності поглиблення стратегічного партнерства. Вступ Польщі до Європейського Союзу створив для України нову реальність: серед його членів уперше з’явилася країна яка активно лобювала український курс на членство. З огляду на це, зміцнення українсько-польських відносин при збереженні попередньої позиції Польщі в ролі адвоката України в Європі, сприяло б досягненню стратегічної мети зовнішньої політики України – інтеграції в ЄС. З іншої – політикумум Польщі продовжує заявляти, що незалежна Україна є головною перешкодою відновленню Російської імперії. Проте, як зазначають автори статті “Польща до і після Смоленська: Quo vadis?": “Загибель президента Леха Качинського позбавила Польщу звання адвоката України в Європі” і означає для Києва кінець усемірної підтримки Варшавою будь-яких його євроатлантичних устремлень” [26, с. 24]. Тому, можна припустити, що активно виступати за якнайшвидшу інтеграцію України в НАТО та ЄС, і бути активним лобістом інтересів Києва в Брюсселі Варшава вже не буде. Таким чином об’єктивні реалії вимагають від обох країн тісної взаємодії, готовність української влади до послідовної і

виваженої зовнішньої політики, модернізаційного ривка в політичні та економічні сферах. Тому, підтримка і розвиток нинішнього рівня партнерства між Україною і Польщею значною мірою залежатиме від збереження політичних контактів, зміцнення суспільного діалогу, а також успіху реформаторської політики в Україні. І, попри низку проблем, Республіка Польща надалі залишатиметься вигідним і корисним партнером для України, адже відносини мають добре підґрунтя та перспективи для розвитку.

Список використаних джерел

1. *20 років українсько-польських відносин: випробування часом і спільна перспектива на майбутнє* // Зовнішні справи. – 2010. – №7–8. – С. 52–53.
2. *Чекаленко Л.* Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства / Л. Чекаленко // Зовнішні справи. – 2010. – № 3–4. – С. 26–31.
3. *Антонюк С.* Стратегічне партнерство України і Польщі: сучасний стан, пріоритети розвитку і перспективи / С. Антонюк, О. Антонюк // Університет. – 2006. – №1. – С.11–19.
4. *Пахльовська О.* Польща – Україна – Росія: бермудський трикутник / О. Пахльовська // Сучасність. – 2008. – № 3–4. – С. 60–80.
5. *Зашкільняк Л. О.* Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л. О. Зашкільняк // український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 93–113.
6. *Burant S.* Poland, Ukraine, and the Idea of Strategic Partnership. – Pittsburgh: The Center for Russian and East European Studies, 1999. – 45 p.
7. *Burant S.* Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą / S. Burant // Studia i materiały. – 1993. – №58. – 28 s.
8. *Бжезинський З.* Україна й Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський // Стратегічна панорама. – 1998. – №3–4. – С. 26–29.
9. *Baluk W.* Stosunki ukraińsko-polskie w kontekście geopolityki / W. Baluk // Ukraina a Polska – partnerstwo strategiczne. Historia. Czas terażniejszy. Przyszłość. – К., 2002. – Część druga. – S. 20–29.
10. *Orłof E.* Geneza i znaczenie polsko-ukraińskiego pojednania / E. Orłof // Ukraina a Polska – partnerstwo strategiczne. Historia. Czas terażniejszy. Przyszłość. – К., 2002. – Część druga. – С. 13–20.
11. *Декларація* про державний суверенітет України // Світ відкриває Україну. – К.: Київська правда, 2000. – С. 9–13.
12. *Uchwała* Senatu RP z dnia 7 września 1990 roku w sprawie polityki wschodniej RP / Polska w Europie (OSM Kancelaria Senatu RP). – 1991, z. 4. – S. 55–56.
13. *Fedorowicz K.* Kształtowanie się stosunków polsko-ukraińskich w latach 1989– 1991 // Sprawy wschodnie. – 2002. – № 1. – С. 61–82.
14. *Декларація* про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин // Історико-архівне управління МЗС України – Ф: міжнародні договори. – Од. зб. 2. – 6 арк.
15. *Протокол* про консультації між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Польща // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф: міжнародні договори. – Од. зб. 21. – 2 арк.
16. *Встановлення* дипломатичних відносин між Україною та Республікою Польща у вигляді обміну нот // Історико-архівне управління МЗС України – Ф: міжнародні договори. – Од. зб. 2456. – 3 арк.
17. *Договір* між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Світ відкриває Україну. – К.: Київська правда, 2000. – С. 141–149.
18. *Чернега П.* Українсько-польський діалог в контексті стратегічного партнерства / П. Чернега // Історія в школі. – 2002. – №5–6. – С. 1–4.
19. *Стівен Р.* Бурант. Україна і Польща: до стратегічного партнерства / С. Бурант. // Політична думка. – 1997. – №3. – С. 99–111.
20. *Моцок В.* Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках ХХ століття / В. Моцок // Людина і політика. – 2001. – №5. – С. 26–34.
21. *Спільна* декларація Президента України і Президента Республіки Польща // Історико-архівне управління МЗС України. Ф. міжнародні договори – Од. зб. 1320. – 4 арк.
22. *P. Kosciolski* Prezydent Ukrainy szuka oparcia w Rosji. Kuczma spotkalsie wczoraj z Wladimirem Putinem // Swiat. – 2002. 12 grud. – S 2.
23. *Акулов-Муратов В., Будько О.* Польща до і після Смоленська: Quo vadis? / В. Акулов-Муратов, О. Будько // Зовнішні справи – 2010. – №1–2. – С.19–23.
24. *Комаровський Б.* “Через Європу до Росії” // Gazeta Wyborcza, 19.09.05. – С. 24.
25. *Акулов-Муратов В., Будько О.* Польща до і після Смоленська: Quo vadis? / В. Акулов-Муратов, О. Будько // Зовнішні справи. – 2010. – №3–4. – С. 21–25.

Викторія Гевко

20 LET UKRAINSKO-POLSKICH OTNOSHENIY: ISPYTANIE VREMENEM I OBYCHAYA PERSPEKTIVA NA BUDUSHCHE

В статті аналізуються основні етапи розвитку українсько-польських відносин в останнє десятиліття ХХ – початок ХХІ в. Виявляються причини оживлення і визначеного охолодження відносин. Розкриваються основні досягнення, проблеми і перспективи подальшого двостороннього співробітництва України і Республіки Польща

Ключові слова: Україна, Республіка Польща, Європейський Союз, стратегічне партнерство, співробітництво, Євроregion.

Victoriya Hevko

20 YEARS OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS: TEST OF TIME AND COMMON PERSPECTIVE ON THE FUTURE

In the article analyzes the main stages of development of Ukrainian-Polish relations during the past decade XX – beginning XXI century. Might reasons for recovery and a cooling of relations. The basic achievements, problems and prospects for further bilateral cooperation between Ukraine and the Republic of Poland

Key words: Ukraine, Poland, The European Union strategic partnership, cooperation, Euro-region.

УДК 94 (476) “ХХ”

Оксана Валіон

ГЕНЕЗА І СПЕЦИФІКА БІЛОРУСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ (1994–2000 РР.)

У статті авторка досліджує генезу і специфіку білоруської економічної моделі в теоретичній і практичній площинах впродовж 1994–2000 рр., розкриває основні тенденції соціально-економічного розвитку Білорусі у вказаний період.

Ключові слова: Білорусь, білоруська економічна модель, соціально орієнтована ринкова економіка, соціальна політика, білоруський шлях розвитку.

Проблеми, які нині переживає Білорусь на фінансово-валютному ринку, поставили під сумнів перспективність її моделі економіки. Радянський досвід був хорошою основою, проте для життя й діяльності держави в ХХІ ст. потрібні нові підходи, структурні перетворення та реформи національної економіки. Їх доцільність обговорюється сьогодні в Білорусі на усіх рівнях. Чи означає це, що білоруська економічна модель вичерпала свої можливості, або ж вона повинна залишити все краще, створене роками, але адаптуватися до економічних викликів сьогодення? Власне, це далеко не риторичні питання, які потребують належного висвітлення й адекватного трактування.

Досліджуючи білоруську економічну модель, ми повинні зацентувати на помітній умовності цього терміну, водночас апелюючи до таких синонімів, як специфічна соціально-економічна політика, соціально-економічна система Білорусі, що є незамкнутою й відкритою. По-перше, сформувалася вона не відразу, по-друге, має властивість постійно вдосконалюватися. Та й, власне, сьогодні важко знайти реалізацію будь-якої “моделі” в її чистому вигляді. І це закономірно, адже кожна держава, в тому числі, й Білорусь інтегровані в систему міждержавних економічних, політичних і культурних відносин, тому такі елементи, як взаємопроникнення і взаємозбагачення на сучасному етапі розвитку, в умовах глобалізації, відіграють суттєву роль.

Разом з тим, важливо підкреслити пріоритетну роль соціально-економічної складової у формуванні білоруського шляху розвитку. Відомо, що економіка – це фундамент кожної держави, без розвитку якої країна не може успішно відбутися. Проте для білорусів, створення перспективної моделі національної економіки з її орієнтацією на соціальну сферу становило зміст національної ідеї, ідеологію білоруської держави. Це доволі виразно простежується в доповіді президента Республіки Білорусь на семінарі працівників республіканських і місцевих органів влади, де О. Лукашенко зазначив: “Найважливіша складова нашої державної ідеології – теорія білоруської моделі соціально-економічного розвитку. Вона передбачає формування соціально орієнтованої, багатокладної ринкової економіки з рівноправним функціонуванням державної і приватної власності... Білоруський економічний устрій довів свою життєздатність. Ми перші (і доки єдині) серед країн СНД перевершили рівень промислового виробництва 1990 р. Не зруйнували, а наростили свій науково-технічний потенціал. Створили основу для стійкого і динамічного розвитку на перспективу” [1].

Створення соціально-економічної моделі з білоруською специфікою визначало пріоритети і стратегічний курс держави, при цьому, безумовно, враховуючи її національні інтереси. Як і будь-яка інша система, вона має свої витоки, необхідні елементи, специфіку, а також практичну складову реалізації. В цьому контексті особливо важливо проаналізувати генезу білоруської економічної моделі, її характерні риси, розглянути низку ризиків і загроз, від яких не застрахована жодна країна, але саме вони сьогодні так болісно вразили економіку Білорусі.

Специфічний шлях розвитку Білорусі, його соціально-економічна складова привертають дедалі більшу увагу аналітиків різних країн. Історіографічна база в ракурсі

сформульованої теми частково відображена в монографічних працях і статтях білоруських, російських та українських дослідників. Цінними в контексті досліджуваної проблеми стали праці вченого-економіста з Білорусі Володимира Шимова [2; 3]. Зокрема, монографія “Экономическое развитие Беларуси на рубеже веков: проблемы, итоги, перспективы” висвітлює ключові питання трансформації Республіки Білорусь в умовах формування ринкових відносин (1991–2001 рр.). Автор вважає структурну трансформацію економіки, її стійкий розвиток імперативом XXI ст. Окрім того, на нашу увагу заслуговує робота мінського політолога Юрія Шевцова “Объединенная нация. Феномен Беларуси” [4], в якій автор вбачає феномен сучасної Білорусі у проведенні впродовж багатьох років політики, що зовсім не вписується у пострадянські стандарти. Науковець висвітлює питання ефективності білоруської економічної моделі, її слабких сторін, впливу європейської інтеграції на економіку держави та ін. Особливості внутрішньополітичного і міжнародного розвитку Білорусі в пострадянський період досліджуються в колективній праці “Белорусский путь” [5] під редакцією О. Пролесковського і Л. Криштаповича. Науковці з-поміж інших проблем з’ясовують особливості білоруської соціально-економічної системи, динаміку промисловості й сільського господарства, питання соціальної консолідації тощо. Цікавою є монографія російського історика Роя Медведєва “Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели” [6], в якій автор стверджує, що за багатьма критеріями білоруська економічна модель стала найбільш ефективною порівняно з економіками інших країн Співдружності. Серед інших праць, що прислужилися в розробці досліджуваної проблематики, варто виокремити розвідки В. Руденкова [1], Д. Решетнікова [7], І. Фількевича [8], І. Ковкеля та Е. Ярмусика [9], М. Афанасьєва [10], М. Солдатенко [11], А. Чирви [12], А. Павленка [13], М. Дорошка [14], Т. Орлової [15] та ін.

Після розпаду СРСР і проголошення незалежності Республіки Білорусь в періодизації її економіки можемо виділити наступні основні періоди:

– деіндустріалізація першої половини 90-х рр. В цей час економіка Білорусі перебувала в системній економічній кризі. Завершують даний період першим півріччям 1996 р., оскільки вже з другого – в Білорусі розпочалося промислове зростання. Період деіндустріалізації умовно можна вважати завершеним і літом 1994 р., коли Олександр Лукашенко був обраний президентом Білорусі, адже він відразу розпочав реалізацію програми заходів із подолання економічного спаду, що призвела до економічного зростання із другого півріччя 1996 р.;

– 1996–2000 рр. – період виходу економіки із кризового стану й поглиблення ринкових відносин. Він характеризується нестійким економічним зростанням, пошуком і реалізацією ефективного механізму управління економікою. Часто завершують цей період початком зростання світових цін на нафту на початку XXI ст.;

– 2001–2005 рр. і наступні п’ятиліття – перехід на інноваційний шлях стійкого економічного розвитку. Цей період пов’язують із зростанням світових цін на нафту, що стало основою для нового економічного стрибка білоруської промисловості [4; 3, с. 409].

Формування соціально-економічної моделі Білорусі відбувалося в складних умовах перехідного періоду, коли “стара система ведення господарства була зруйнована, а нова, заснована на ринковій саморегуляції, не створена” [2, с. 76]. Можемо погодитися із думкою білоруського науковця Юрія Шевцова, який зазначає про неправильність трактування виникнення специфічної соціально-економічної політики Білорусі, лише після приходу до влади О. Лукашенка. На його думку, “вона склалася до того”. “О. Лукашенко лише послідовно реалізував той курс, що сформувався в Білорусі на початку 90-х рр.” [4], – зазначає Ю. Шевцов.

Розпад Радянського Союзу негативно вплинув на економіку Білорусі, яка була своєрідним “складальним цехом” Союзу, де випускалася готова продукція із сировини й напівфабрикатів, що надходили з різних куточків держави. Інтеграція з іншими регіонами була настільки тісною, що розрив економічних зв’язків, що відбувся, надзвичайно болісно відбився на економіці республіки. Втрата традиційних ринків збуту білоруських товарів, закупівель сировини й матеріалів, низька ефективність і конкурентоспроможність

вітчизняних товарів, проблема неплатежів, односторонність грошово-кредитної політики, інфляція, безробіття – всі ці фактори загострювали складну економічну ситуацію в країні.

Початок 90-х рр. XX ст. у Білорусі пройшов під знаком впровадження ринкових реформ, при цьому гостро критикували попередні “моделі”, зокрема, соціалістичну, покладаючи надії на такі інструменти господарювання як “роздержавлення”, “приватизація”, “демонополізація” тощо [5, с. 188].

Впродовж 1992–1993 рр. у Білорусі були прийняті правові акти, що дозволили повну свободу торгівлі за ринковими цінами та заклали основу приватизації. Однак такі новації призвели до значного зростання цін і різкого падіння життєвого рівня більшості населення. Відносно приватизації, то до кінця 1994 р. у приватній власності зосереджувалося близько 3 % всіх активів, тоді як, зокрема, в Росії – понад 50 %. Для приватизації пропонувалися на ринок лише ті підприємства, що були не цікавими для інвесторів. Не кращою була ситуація і в сільському господарстві: відбувалося зниження його обсягів через погане забезпечення ресурсами, низький рівень закупівельних цін і низьку рентабельність сільськогосподарського виробництва. У республіці були прийняті закони “Про селянське (фермерське) господарство” (1991 р.) та “Про право власності на землю” (1993 р.) [16], що передбачали можливість приватної власності на присадибні ділянки землі, особисте підсобне господарство, дачне будівництво, а також довгострокову оренду землі за договірною ціною. На початок 1994 р. у білоруських селах з’явилося понад 2500 приватних ферм. Проте їх питома вага у виробництві товарної продукції сільського господарства становила лише 1 % [6, с. 60].

Як наслідок, основні показники соціально-економічного розвитку Білорусі до середини 90-х рр. постійно погіршувалися. Так, у 1995 р. валовий внутрішній продукт порівняно із 1990 р. скоротився на 35 %, об’єм промислової продукції – на 41 %, виробництво споживчих товарів – на 40 %, валова продукція сільського господарства – на 26 %, інвестиції в основний капітал – на 61 % [2, с. 168].

На порядок денний поставали завдання виходу із економічної кризи шляхом зміни пріоритетів економічної політики в напрямку досягнення самодостатності господарської системи, при якій забезпечувалися хоча б на мінімальному рівні основні потреби населення й держави; пріоритетного розвитку набували б сучасні технології; розширення ефективних міжнародних зв’язків; створення макроекономічних умов для структурної перебудови нерентабельних галузей виробництва у ефективні [3, с. 411]. Окрім того, в умовах переходу до ринкових відносин неринковий характер економіки Білорусі потребував посилення регулятивної ролі держави.

Вказані проблеми почав вирішувати новобраний у 1994 р. президент Білорусі Олександр Лукашенко, який за твердженням української дослідниці Тетяни Орлової, став для багатьох білорусів “останньою надією”, людиною, спроможною в умовах хаосу і дезорієнтації швидко розв’язати їхні проблеми” [15, с. 116]. Поділяючи ностальгію більшості білорусів за соціалістичним минулим, він проголосив курс на побудову “ринкового соціалізму”. В країні була відновлена планова економіка радянського зразку – із завданнями на рік і на п’ять років. “Ви знаєте, що таке ринкова економіка, ви вмієте працювати в умовах ринку?” – запитав Олександр Лукашенко на одному із перших засідань уряду, який він сформував. У відповідь він отримав чітке “ні”. “А чи знаєте ви, що таке планова економіка?” У відповідь – таке ж упевнене “так”. “Ось, – доволі виразно сказав президент, – так давайте і будемо будувати те, що знаємо” [6, с. 61]. Обираючи власний шлях розвитку, Білорусь прагнула максимально ефективно використати досвід минулого, пристосувати його до тих реалій, в яких перебувала країна на середину 90-х рр. XX ст.

Відмовившись від руйнування всього радянського, як це відбувалося в той час у Росії, а також, не сприймаючи в переході до ринку методу “шокової терапії” (економіка Польщі, Росії), Республіка Білорусь обрала еволюційний шлях розвитку, що виключав можливість швидкої заміни існуючих форм виробничого процесу іншими. На думку фахівців, у Білорусі сформувалася модель жорсткого регулювання ринкової трансформації економіки, що передбачає послідовну заміну планових виробничих відносин ринковими, при якій

виключені руйнування продуктивних сил і зниження життєвого рівня населення [17]. Схожа модель економіки характерна і для Китаю, хоча, звісно, потенціали цих країн істотно відрізняються.

Для покращення економічної ситуації нова влада прийняла Програму невідкладних заходів із виходу економіки Республіки Білорусь з кризи, схвалену Верховною Радою 30 вересня 1994 р. Основні зусилля були спрямовані на оздоровлення фінансової і грошово-кредитної сфери, покращення торговельного і платіжного балансів, стабілізацію курсу національної валюти, посилення заходів державного регулювання. Особлива увага приділялася відновленню державного сектору економіки, соціальному захисту населення, державному регулюванню економічних відносин [5].

Реалізація Програми дала змогу в 1995 р. призупинити спад виробництва, помітно знизити рівень інфляції і дефіцит державного бюджету, пригальмувати падіння рівня життя населення, створити передумови для переходу від спаду виробництва до його стабілізації й певного зростання. З березня було фактично стабілізовано номінальний обмінний курс національної валюти на рівні 11 500 р. за 1 дол. На новій основі була відновлена система управління економікою, що відповідає реаліям перехідного періоду, а також вносилися корекції в забезпечення соціального захисту населення [18].

Незважаючи на певні успіхи 1995 р., економічна ситуація все ще була складною: частка збиткових підприємств досягла 19,2 %; тривало зниження рентабельності практично в усіх галузях народного господарства – за січень–вересень 1995 р. вона впала порівняно із аналогічним періодом минулого року на 4,9 відсоткові пункти й становила 10,4 %; зростала кредиторська і дебіторська заборгованість, сумарний розмір яких досяг 88,8 трлн р., що на 5 % перевищило об'єм ВВП, виробленого за дев'ять місяців. Як наслідок – ВВП за дев'ять місяців знизився порівняно з аналогічним періодом минулого року на 11 %, капіталовкладення – на 25, промислове виробництво – на 11, сільськогосподарське – на 5 %. З початку року реальні доходи населення зменшилися на 24 %. Заборгованість у виплаті заробітної плати склала на 1 жовтня 1995 р. близько 20 % середньомісячної оплати праці робітників, службовців і колгоспників [2, с. 77]. Системність кризи початку 90-х рр. була всеохоплюючою, тому вироблення ефективного механізму управління економікою стало актуальним завданням для керівництва держави.

З метою підвищення життєвого рівня білоруського народу на основі стабілізації економіки й забезпечення економічного зростання галузей народного господарства республіки під керівництвом О. Лукашенка був розроблений п'ятирічний план “Основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 роки” [19]. Документ схвалили на перших Всебілоруських народних зборах, що відбулися в Мінську 19–20 вересня 1996 р. Згідно нього, проголошувався курс на створення “соціально орієнтованої ринкової економіки, що поєднує переваги сучасного високо розвинутого ринкового господарства із забезпеченням соціальної справедливості і ефективного соціального захисту громадян” [19].

Варто зауважити, що вибір соціально орієнтованої ринкової економіки не був екстраполяцією зарубіжного досвіду, а стратегічне рішення, що базувалося на врахуванні специфічних особливостей країни, її історії, національного характеру, менталітету народу, традицій господарювання, та, звичайно, досвіду розвинутих країн. На думку В. Шимова, ключову роль у цьому виборі відіграли наступні фактори: приналежність впродовж тривалого часу до соціалістичної системи; історична віра в потребі сильної держави, що захищає народ, зберігає провідну роль держави в ринкових перетвореннях; традиційна стриманість, терпимість, обачність народу Білорусі обумовили виважений підхід до ринкових реформ, вибір еволюційного (а не “шокового”) шляху перетворень; неприйняття народом помилкових цінностей визначило відмову від масової приватизації, несправедливого збагачення небагатих за рахунок більшості [3, с. 419–420]. Інший білоруський дослідник В. Руденков серед вихідних складових, що визначили вибір білоруської моделі, називає розумне використання планування й прогнозування на шляху побудови багатуоукладної економіки, максимальне використання потенціалу республіки,

обумовленого наявністю висококваліфікованих кадрів, добре розвинутою інфраструктурою і високою індустріальною економікою, а також організованість і порядок [1].

Отже, побудова соціально орієнтованої ринкової економіки не була випадковістю для білорусів, а доволі виваженим кроком, спрямованим на пошук власного шляху розвитку в багатоманітності соціально-економічних моделей. Стрижневими компонентами обраної економічної системи стали: сильна держава, ефективний ринковий механізм із його соціальною орієнтацією.

Курс на соціально орієнтовану ринкову економіку позбавляв білоруську спільноту складного вибору моделі регулювання економікою: планової чи ринкової, а передбачав їх поєднання для стабілізації соціально-економічної ситуації й створення передумов стійкого економічного зростання країни. В таких умовах, звісно, збільшувалася роль держави як регулятора перехідних процесів, гаранта суспільства від безробіття, корупції, кримінального середовища тощо. В цьому контексті слухним є вислів архітектора німецького економічного дива Л. Ерхарда, який не заперечував доцільності застосування принципу плановості в ринковій економіці. Німецький ідеолог соціально орієнтованої ринкової економіки зазначав: “В сучасних умовах існує необхідність того, щоб держава, плануючи і регулюючи, ставила перед економікою цілі й виробляла керівні принципи господарської політики. Тут її роль насправді була б незаперечною. Однак, бажати, окрім цього, перетворювати підприємця в раба, в простого виконавця директивної волі означало б вбити всі особистісні цінності й позбавити економіку найцінніших імпульсів” [2, с. 102]. Бачимо, що вибір перспективної моделі національної економіки Білорусі базувався на кращому європейському досвіді.

Враховуючи нестачу ресурсів, неможливість й недоцільність державної підтримки усіх галузей народного господарства, в контексті програми “Основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 роки” було виділено три головні вектори розвитку економіки до 2000 р.: експорт – житло – продовольство. Вони повинні були стати тими “локомотивами”, що зможуть “потягнути” інші сфери і виробництва, забезпечивши вихід із кризового стану, поступовий підйом економіки та підвищення добробуту народу [2, с. 79].

Вагомим пріоритетом першої п’ятирічки в Республіці Білорусь було визначено нарощення експортного потенціалу країни. Цілком закономірно, оскільки в Білорусі обмежені природні ресурси, незначний внутрішній ринок, що актуалізує зовнішньоекономічну діяльність, зокрема, розширення експорту.

Ще впродовж 1992–1994 рр. відбувалося постійне збільшення експортної квоти, яка зросла із 59,2 % до 66,1 %. Її розмір перевищував величину експортних квот Росії й Німеччини понад у 3 рази, а експортну квоту Японії – в 6 разів [8]. У 1995 р. набув чинності Указ Президента Республіки Білорусь № 56 “Про основи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Республіці Білорусь” [8], а також прийняті постанови Кабінету Міністрів від 18.03.1997 р. “Про встановлення заборон і обмежень на переміщення речей через митний кордон Республіки Білорусь” [20] та від 10.07.1998 р. “Про деякі заходи із вдосконалення державного регулювання експорту окремих видів товарів, вироблених в Республіці Білорусь” [21] та низка інших документів, що заклали нормативну базу для розширення експортних операцій.

Номенклатура експортної продукції Білорусі включає понад 1000 найменувань. До найважливіших експортних товарів відносяться вантажні автомобілі, трактори, калійні добрива, нафтопродукти, холодильники й морозильники, телевізори, шини, хімічні волокна, нитки та ін. Товарна структура білоруського експорту істотно відрізняється за основними географічними показниками. Наприклад, товарна група “машини і устаткування, транспортні засоби” займає провідне місце в структурі експорту в країни СНД (34,0 % вартості поставань в 2000 р.), проте в структурі поставання в далеке зарубіжжя її доля становить лише 11,4 %. Характерно, що загальний рівень наукоємної промислової продукції Білорусі, що спрямовується в держави СНД, істотно вищий, ніж відповідний рівень поставання в країни далекого зарубіжжя. Згідно з розрахунками, середня питома вага високої і середньо високої

наукоємної продукції в структурі експорту в країни СНД склала в 1996–1999 рр. 36,4 %, тоді як для країн далекого зарубіжжя – 22,9 %. При цьому продукція низької і середньо низької наукоємності в структурі експорту в країни Співдружності займає в середньому за 4 роки 39,7 %, в той час як для країн поза СНД її доля істотно вища – 53,0 %. Отже, спостерігається стрімке зниження рівня наукоємної продукції, що експортується на ринки країн поза СНД [7].

Поряд із експортом товарної продукції стрімко зростає експорт послуг: 154 % проти 221 %. Їх сумарне збільшення впродовж 1995–2000 рр. становило 60 %, тоді як імпорту – 52 % [2, с. 174]. Такі тенденції свідчать про експортний характер білоруської економіки. Системні заходи, проведені в той час, дали змогу збільшити експорт у 1,5 рази: із 5 млрд у 1995 р. до 8 млрд у 2000 р.

Білорусь – це країна із відкритою економікою. За цим показником республіка входить у перелік країн-лідерів. Виступаючи у 2008 р. перед студентами, О. Лукашенко назвав виважену зовнішньоекономічну політику, всебічну співпрацю з Росією (її частка у зовнішньоторговельному обігу Білорусі становить 56–60 %) і країнами-членами СНД одним із важливих елементів білоруської економічної моделі. При цьому президент зазначив: “Республіка сьогодні торгує із понад 170 державами світу. Частка експорту у ВВП складає близько 70 %. Сама економіка змушує нас шукати нові і зберігати традиційні ринки збуту нашої продукції, сировинні джерела для забезпечення виробничого циклу” [6, с. 57]. В цьому контексті для білоруської економічної моделі характерна багатовекторна зовнішня політика, розвиток взаємовигідних відносин із зарубіжними партнерами, ефективна інтеграція в світову спільноту. Отже, географічне розташування Білорусі, галузева структура економіки, зокрема, наявність потужного промислового комплексу обумовлюють високу ступінь відкритості економіки, потребу виходу на зовнішні ринки. В результаті нарощення експортного потенціалу в країну надходять кошти, необхідні для структурної перебудови економіки, модернізації виробництва, закупівель паливно-сировинних ресурсів тощо.

Основою економіки Республіки Білорусь на шляху реформ стали великі промислові підприємства. Після розпаду СРСР, коли промислові комплекси в Росії й Україні були практично зруйновані, Білорусь вийшла на перше місце в СНД за розвитком тих галузей промисловості, в яких раніше у Союзі займала друге чи третє місце. Реформування потужного промислового комплексу Білорусі не могло здійснюватися за стандартною схемою пострадянського реформування: закрити великі заводи, залишити переважно сировинний експорт і ті галузі економіки, які орієнтовані на внутрішній ринок, розгорнути масову, малу і середню приватизацію цих галузей. Білоруський шлях реформ, із збереженням великого виробництва вимагав інших пріоритетів реформування. Промислові гіганти повинні були навчитися працювати в умовах ринкових реформ у Росії, Україні, країнах Балтії, тобто, там, де вони були присутні традиційно. Всередині країни ринкові реформи потрібно було підкорити інтересам збереження великого експортного виробництва. Окрім того, проводилася політика мобілізації всіх ресурсів нації в інтересах великого експортного виробництва: мала приватизація уповільнена, внутрішня інфляція підвищена, приватизація великих підприємств – лише під контролем держави, роль держави посилена з метою перерозподілу всіх ресурсів у інтересах усього великого виробництва. В середині 1994 р. у Білорусі більшість великих заводів працювали 1–3 дні в тиждень, темпи падіння промислового виробництва становили близько 10 % в рік. Такі тенденції не могли задовольняти білоруське суспільство. Підтримка мобілізаційної програми, яку запропонував О. Лукашенко, з боку тих соціальних структур, що прагнули збереження заводів, була цілком виправданою [4].

Отже, промисловість стала головним генератором економічного зростання, забезпечивши в другій половині 90-х рр. ХХ ст. 53 % приросту доданої вартості при 32,4 % в цілому по країні. Швидкими темпами розвивалася обробна промисловість, продукція якої отримала доступ на російський ринок переважно за рахунок розгортання процесів політико-економічної інтеграції між Росією й Білоруссю [22]. Загалом наприкінці 90-х рр. в республіці вироблялося 53 % хімічних ниток і волокон на території СНД, 48 % тракторів, 30 % трикотажних виробів, 31 % холодильників, 25 % телевізорів, взуття, мінеральних добрив [9,

с. 590]. На динаміку промислового зростання важливий вплив здійснювали такі фактори як конвертованість національної валюти, посилення ролі бартерних операцій, міра зношеності основних виробничих фондів, проведення модернізації у промисловому секторі тощо.

На сучасному етапі промисловість Республіки Білорусь розвивається у відповідності з державною концепцією й програмою промислового комплексу на 1998–2015 рр. Серед основних заходів – пріоритетні “точки зростання”, система пільг та інші форми державної підтримки в поєднанні із активною роботою промислових підприємств, спрямованою на підвищення ефективності й конкурентноспроможності продукції, що випускається [23].

Найбільш відомими у світі білоруськими промисловими підприємствами є Мінський тракторний завод (МТЗ), Мінський автомобільний завод (МАЗ), Могильовський автомобільний завод (МоАЗ), Гомельський завод сільськогосподарської техніки (Гомсельмаш), Мінський завод колісних тягачів, Білоруський автомобільний завод (БелАЗ), нафтопереробні заводи в Новополицьку й Мозирі, Білоруський металургійний завод у Жодіно, “Білоруськалій”, “Гродно Азот”, “Біленерго”, “Білтрансгаз” та ін. Так, зокрема, лише один Мінський тракторний завод у 2008 р. випустив більше тракторів різного типу, ніж усі 6 тракторних заводів, які все ще працювали в Російській Федерації. А білоруські автомобільні заводи МАЗ і БелАЗ виробляють десятки модифікацій великовантажних і середньотонажних автомобілів. Білорусь контролює понад 30 % світового ринку за випуском кар’єрних самосвалів. Таким чином, машинобудування – головна галузь сучасної білоруської промисловості. Його продукція краща на пострадянському просторі, і за співвідношенням “ціна–якість–обслуговування й ремонт” не має конкурентів. Витримує вона в багатьох випадках конкуренцію і на світовому ринку, а інколи і є лідером на ньому, зокрема, в галузі сільськогосподарської техніки [6, с. 33–35].

Однією із найважливіших для Білорусі галузей економіки було і залишається сільське господарство. У 1997 р. в сільському господарстві працювало 18,9 % економічно активного населення. Загалом у республіці проживає близько 31 % сільського населення. Агропромисловий комплекс дав близько 20 % ВВП. Понад 80 % споживчих продуктів Білорусь виробляє своїми силами [9, с. 592]. Продовольча безпека розглядається в Білорусі як важливий елемент білоруської економічної моделі, служить гарантією успіху обраного шляху розвитку [4]. Ці фактори й зумовили розробку та прийняття низки урядових програм, спрямованих на відродження білоруського села.

У сільському господарстві, як і у промисловому комплексі, проводилася політика, спрямована на збереження й підтримку господарських одиниць. Ще напередодні президентських виборів 1994 р. з боку ліберальних опозиційних кіл лунали вимоги ліквідувати колгоспи й радгоспи. Однак президент О. Лукашенко, який впродовж 1985–1994 рр. був директором радгоспу “Городец” Шкловського району, звісно, ці вимоги не підтримав. Держава сконцентрувала основні ресурси на підтримку декількох десятків особливо великих виробників сільськогосподарських продуктів. Про це, озираючись назад, доволі чітко висловився О. Лукашенко у виступі на республіканському семінарі в Дорогочині 27 травня 2005 р., в якому зазначив: “І, звичайно, коли було складно ми вкладали кошти і рятували підприємства, які нам повинні були дати через рік-два негайний ефект. Які це підприємства? Це ті, які в радянські часи були маяками, флагманами. Таких ми визначили 60. Далі. Ми рятували комплекси. Тому що вони спроможні були дати країні необхідну продукцію. Птахокомплекси, свинокомплекси, комплекси із виробництва яловичини. І це було виправдано. Згодом перейшли до середніх підприємств, колгоспів, радгоспів тощо. І також отримали відповідний ефект. Зараз настав час і рештою зайнятися” [4].

Збереження колгоспів і радгоспів, зростання приватного сектору в сільській місцевості, розвиток і підтримка особистих господарств селян позитивно впливали на розбудову аграрного сектору економіки Білорусі. Проте, слід зазначити, що земля в країні не передавалася у приватну власність селян.

Початком нового етапу розвитку сільського господарства в Білорусі стало прийняття у 1995 р. Указу Президента Республіки Білорусь “Про заходи із подальшого розвитку

сільськогосподарського виробництва”. Згідно нього, здійснювалися кроки відносно реформування власності сільськогосподарських підприємств, члени яких наділялися певним земельним наділом, створювалися відкриті акціонерні товариства. При цьому великі тваринницькі комплекси й меліоративні системи були під особливим контролем держави, як і, власне, найбільші промислові підприємства. Колгоспи великою мірою в Білорусі ставали збитковими, перетворювалися більше у форму соціальної підтримки пенсіонерів, які становили більшість населення сіл і на заході, і на сході Республіки Білорусь, а також прихованою формою дачного господарства для городян. І хоча фермерство більше розповсюджене переважно на сході країни, проте саме в західній частині Білорусі селяни були більш схильні до збереження колгоспів як виробничих одиниць [4]. Однак навіть у таких складних умовах деякі колгоспи й радгоспи продовжували залишатися рентабельними. Зокрема, в окремих господарствах Гродненського, Корелічського, Несвіжського районів в 2000 р. було зібрано по 40 центнерів зернових з гектару. Кожне п'яте сільськогосподарське підприємство в 2000 р. отримало врожайність зерна понад 25 центнерів з гектару [9, с. 592–593].

Отже, хоча в цілому й спостерігалася помітна нерентабельність фермерських господарств, проте збереження колгоспно-радгоспної системи було раціональним кроком, що унеможливило руйнацію традиційних селянських цінностей в Білорусі. Фермерство надалі розширювалося, як правило, за рахунок найвідсталіших колгоспів. Якщо в середині 90-х рр. це були невеликі ділянки землі, то сьогодні вони обраховуються тисячами гектарів. Показовим є фермерське господарство Михайла Шруби на Гомельщині, яке у 1993 р. становило лише 28 га землі, тоді коли зараз – 1800 га. Лівова доля землі була приєднана від збиткового колгоспу. І таких прикладів у Білорусі чимало. Нині ж у Республіці Білорусь нараховується понад 2045 фермерських господарств, продукція яких поширюється в межах республіки, а також спрямовується на експорт. Бачимо, що й надалі продовольча безпека становить важливу складову білоруської економічної моделі, служить вагомим показником ефективності власного шляху розвитку.

У 1996 р. Кабінет Міністрів Республіки Білорусь розробив і схвалив Державну програму реформування АПК Республіки Білорусь, що стала базовою для подальшого реформування на селі. Передбачалося створення ринкового середовища в аграрному секторі економіки, конкуренції, аукціонування підприємств, технічного переозброєння галузі, побудови цінової політики за новими принципами, визначалися основні напрямки державної підтримки сільськогосподарських підприємств [24]. У контексті програми вперше в нових політичних і економічних умовах зверталася увага на розвиток соціальної сфери села, зокрема, демографічну політику. Разом з тим, перелому в господарюванні на селі не відбулося, реформи в більшості випадків не супроводжувалися підвищенням ефективності сільськогосподарського виробництва, більшість з них не реалізовувалися [5, с. 199]. Отже, темпи розвитку сільського господарства Білорусі великою мірою залежали від системи управління і оплати праці, питання власності на землю, самостійності господарських одиниць, проблеми зростання витрат матеріально-технічних ресурсів та ін.

Таким чином, розвиток сільського господарства впродовж 1996–2000 рр. супроводжувався поглибленням кризових явищ. Об'єм продукції сільського господарства знизився у відсотковому плані до 1990 р. у 1999 р. із 95,1 % до 65,7 %. Знижувалася врожайність сільськогосподарських культур: середня врожайність зернових у 1990 р. склала 26,6 центнерів з гектару, а у 1999 р. – 14,5, картоплі відповідно 135 і 92, овочів – 178 і 130. Порівняно із 1994 р. до 2001 р. зменшилася в 1,5 рази кількість тракторів, вантажних автомобілів, зернозбиральних комбайнів, у 2,2 рази – льонозбиральних і картоплезбиральних, у 2,2 рази – бурякозбиральних комбайнів, у 1,7 рази плугів, у 1,9 рази сіялок. З 1990 до 2000 рр. інвестиції скоротилися в 10 разів. Якщо в 1990 р. сільське господарство витратило суму, еквівалентну 16,5 млрд доларів, то в 2000 р. – 1,7 млрд доларів. У результаті за десять років, як зазначають І. Ковкель та Е. Ярмусик, Білорусь не змогла закріпити за собою нові продовольчі ринки, поступившись ними Польщі, Угорщині та країнам Балтії, а також не зуміла розкрутити перспективні торгові марки, оновити основні засоби [9, с. 593].

Лише в наступні роки вдалося виправити ситуацію в аграрному секторі із прийняттям Програми вдосконалення агропромислового комплексу Республіки Білорусь на 2001–2005 рр., що передбачала поєднання державного регулювання і саморегулювання, проведення збалансованої бюджетної фінансово-кредитної і цінової політики.

Формування соціально орієнтованої ринкової економіки передбачає здійснення ефективної соціальної політики: зростання житлового будівництва, соціальну підтримку малозабезпечених верств населення, вдосконалення пенсійного забезпечення, створення умов для зростання заробітної плати, введення механізму для її регулювання тощо.

Серед пріоритетних напрямів п'ятирічного плану “Основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 роки” особливе значення надавалося будівництву житла. Не випадково, оскільки в той час у Білорусі гостро постала житлова проблема, зокрема, перенаселеність житлових приміщень, фінансова недоступність житла, пов'язана з низьким рівнем доходів відносно його вартості [25]. З цією метою О. Лукашенко 17 грудня 1996 р. видав Указ “Про деякі додаткові заходи із розвитку індивідуального житлового будівництва”, в якому наголошувалося на підтримці всіх категорій громадян, що здійснюють житлове будівництво, в тому числі, й індивідуального. Для цього використовувалися форми позабюджетного фінансування, що базувалися на системі цільових грошових заощаджень громадян та іпотечному кредитуванні. У відповідності з Указом передбачалося сформувати списки громадян, які перебували на обліку тих, хто потребує житло та має право на отримання пільгових кредитів, а також забезпечити контроль за виділенням кредитів на будівництво (реконструкцію) чи купівлю індивідуальних житлових будинків і їх цільовим використанням [26].

Житлова політика в Білорусі постійно доповнюється й вдосконалюється. З 1996 р. в державному бюджеті Республіки Білорусь з'явилася стаття “Житлові субсидії”, яка включає пряму, додаткову й податкову підтримку суб'єктів житлових відносин. Упродовж 1996–2000 рр. за рахунок державної підтримки було введено в експлуатацію близько 40–45 % житлового фонду. Загалом у вказані роки в Білорусі було прийнято понад 150 різноманітних документів, що дало змогу не лише стабілізувати житлове питання, а й ввести в експлуатацію близько двохсот багатопверхових будівель загальною площею у 1 млн кв. метрів. Багато з них будувалися впродовж 5–6 років і знаходилися в стані близькому до аварійного. Але оскільки всі вони мали високу міру готовності – 75–90 %, то прийняте урядом рішення із фінансування будівництва за рахунок підтримки держави й пільгового кредитування було цілком обґрунтованим [11].

Такі успіхи у житловому питанні дали підстави О. Лукашенку, підсумовуючи результати першої п'ятирічки, на других Всебілоруських зборах заявляти: “Щорічно вводиться понад 3,5 млн кв. метрів житла. І що найцінніше – будується соціальне житло, чого немає в багатьох країнах світу... З особливим почуттям мені хочеться підкреслити: в 2000 р. порівняно із 1994 р. майже в півтора рази збільшилася кількість молодих сімей, які покращили свої житлові умови. Ця приємна подія спричиняє не менш прекрасне: в нових квартирах народжуються діти – майбутнє нашої нації” [27].

Варто зауважити, що за будівництвом житла впродовж 1996–2000 рр., Білорусь займає перше місце серед країн СНД і Балтії. Хоча в цій сфері й не обійшлося без певних проблем. Зокрема, спостерігалися надто високі ціни на житлову площу, була недостатньою кількість пільг і кредитів на вирішення житлового питання, а також якість будівництва згідно світових стандартів була невисокою [9, с. 596].

Таким чином, у базовій п'ятирічці 1996–2000 рр. виділяють дві відмінні тенденції: відносно високі темпи зростання, що характерні для початку періоду (друге півріччя 1996 – перша половина 1998 рр.), та уповільнення темпів соціально-економічного розвитку до кінця періоду (друга половина 1998–2000 рр.) [25]. Це було пов'язано з тим, що багато факторів, які стимулювали економічне зростання на початках, зокрема, не до кінця використаний виробничий і науково-технічний потенціал, політика грошової експансії, жорстке регулювання цін, вичерпали себе. Загострилися інфляційні процеси, основною причиною

яких стала грошово-кредитна політика 1998–1999 рр., пов'язана із активним емісійним кредитуванням державних програм у галузі житлового будівництва (передбачений на 1999 р. ліміт кредитної емісії був перевищений майже в 2,5 рази), а також наслідками серпневої (1998 р.) фінансової кризи в Росії [28].

Грошово-кредитна і валютна політика, що проводилася в Білорусі, спрямована на стимулювання сукупного попиту, хоча й дала певні результати (темпи зростання ВВП в Республіці Білорусь були вищими, ніж у найближчих сусідів), однак спровокувала значну інфляцію. Так, до грудня 1999 р. в Білорусі споживчі ціни зросли майже в 79 разів більше, ніж у Росії і у 8 разів більше, ніж на Україні, відпускні ціни виробників промислової продукції – в 111 і 6 разів відповідно [29]. Тільки в 2000 р. були прийняті заходи, спрямовані на скорочення емісійного кредитування, що дало змогу покращити ситуацію в сфері грошової політики країни. Тоді в Білорусі була проведена прискорена девальвація офіційного курсу національної валюти з метою зниження темпів інфляції: у 2002 р. остання становила 34,8 %, у 2003 – 25,4 %, у 2004 р. – 14,4 %, у 2005 р. – 8,0 %, у 2006 р. – 6,6 % [30]. Тенденція високого рівня інфляції на споживчому ринку і сьогодні є актуальною для Білорусі.

Ризики й загрози девальваційних процесів, на жаль, дають підстави відносити Білорусь до “лідерів” серед країн колишнього СРСР за мірою знецінення національної валюти. Так, 24 травня 2011 р. Національний банк Білорусі провів чергову девальвацію білоруського рубля, що стала найбільшою в світі за останні 20 років. Офіційний курс національної валюти Білорусі щодо інших валют знизився на 54,4 %. Схожа ситуація на валютному ринку була в Аргентині в 2002 р. і Ефіопії в 1992 р., коли національна валюта цих країн девальвувалася на 54 % [31]. І нині перед керівництвом країни стоять завдання виробити механізм стабілізації цін на внутрішньому ринку. Як зазначив экс-голова Нацбанку Білорусі Станіслав Богданкевич: “Якщо уряду вдасться приборкати інфляцію, то падіння рубля припиниться. Якщо ж ціни в Білорусі і далі будуть зростати, курс долара приречений на підвищення” [32].

Хоча в цілому економічна ситуація в другій половині 90-х рр. ХХ ст. у Білорусі стабілізувалася, проте для економіки країни, як тоді, так і нині, потрібні внутрішні і зовнішні позики, привабливий інвестиційний клімат. Інвестиції в країну із десятизмільйонними населенням вдалося активізувати, однак їх було недостатньо: впродовж 1990–2000 рр. вони збільшилися лише на 10,5 відсоткових пункти (при прирості промислового виробництва на 40 %), а в останньому п'ятилітті – на 25,8 пункти (65 %) [2, с. 171]. Дефіцит інвестиційних ресурсів диктував потребу створення на законодавчому рівні необхідних умов для їх залучення і захисту в країні.

Таким чином, розглядаючи соціально-економічну ситуацію Білорусі впродовж другої половини 90-х рр. ХХ ст., можемо констатувати, що стратегія розвитку держави, спрямована на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки, в цілому виявилася успішною. В цьому контексті В. Шимов зазначає: “Була створена система управління економікою, що відповідає реаліям трансформаційного періоду, внесені корективи в забезпечення соціального захисту населення, активізована інвестиційна діяльність. В результаті не лише було зупинено спад виробництва, але й досягнуто позитивної динаміки найважливіших показників” [2, с. 168]. Темпи соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь впродовж 1990–2000 рр. можемо простежити із наведеної таблиці [2, с. 169].

Таблиця 1

Динаміка основних показників соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь за 1990–2000 рр., % до попереднього року

Показник	1995 р. до 1990 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2000 р. до 1995 р.	2000 р. до 1990 р.
Валовий внутрішній продукт	64,6	102,8	111,4	108,4	103,4	106,0	136,1	87,9

Продукція промисловості	61,4	103,5	118,8	112,4	110,3	108,0	164,6	101,1
Продукція сільського господарства	73,6	102,4	95,1	99,3	91,7	108,9	96,6	71,1
Виробництво споживчих товарів	59,9	109,0	122,8	120,8	109,2	102,5	181,0	108,4
Інвестиції в основний капітал	38,5	95,2	119,7	124,5	92,0	96,4	125,8	48,4
Реальні грошові доходи населення	62,0	117,2	106,2	119,4	96,6	118,0	169,4	105,0
Роздрібний товарообіг	43,1	130,5	117,9	126,1	110,7	108,5	233,0	100,4
Платні послуги населення	36,0	105,7	107,8	111,0	113,3	105,4	151,0	54,0

Як видно з таблиці, ВВП за 1996–2000 рр. збільшився на 36 %, продукція промисловості – на 65, інвестиції в основний капітал – на 13, виробництво споживчих товарів – на 81 %. Понад у 2 рази зріс роздрібний товарообіг. Реальні грошові доходи населення збільшилися на 71 %.

Таким чином, після отримання незалежності Республіка Білорусь перебувала в пошуку власного шляху розвитку, виборі перспективної моделі економіки, яка була б найбільш прийнятною для неї. Переживши структурну кризу початку 90-х рр., що супроводжувалася спадом виробництва, інфляційними процесами, наростанням соціальних проблем, країна зуміла врахувати уроки історії й виробити з 1994 р. низку програм і концепцій із подолання кризових явищ, реалізувати їх у практичній площині. Впродовж 1996–2000 рр. вдалося стабілізувати ситуацію й забезпечити певне зростання основних економічних показників. Це дало підстави О. Лукашенку вже у 2001 р. на других Всебілоруських зборах вжити термін “білоруська економічна модель”, невід’ємними компонентами якої стали: соціально орієнтована ринкова економіка, еволюційний шлях перетворень, регулятивна роль держави у всіх соціально-економічних процесах, виважена зовнішньоекономічна політика.

Отже, бачимо, що досить нелегко довелося Білорусі у прагненні сформувати своє обличчя на внутрішній і зовнішній арені. Цей процес, на нашу думку, й сьогодні не припиняється. Адже і нині Білорусі доводиться долати складні випробування, доводячи міцність й життєздатність власної моделі економіки, правильність обраного шляху. Будемо сподіватися, що проблеми, які переживає економіка Білорусі, лише загартують молоду державу, дадуть змогу зробити конкретні висновки, і знову, як і у другій половині 90-х рр., послідовно втілити їх у життя. В такому випадку білоруська економічна модель вдосконалиється, зможе не лише адаптуватися до економічних викликів сьогодення, а й забезпечить вектор соціальних і економічних реформ на перспективу.

Список використаних джерел

1. Руденков В. Развитие экономики Беларуси: модель и проблемы / В. Руденков. – Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=617&Itemid=54.
2. Шимов В. Экономическое развитие Беларуси на рубеже веков: проблемы, итоги, перспективы / В. Шимов. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/113216/>.
3. Национальная экономика Беларуси: учебник / В. Н. Шимов [и др.]; под ред. В. Н. Шимова. – 3-е изд. – Минск: БГЭУ, 2009. – 751 с. – Режим доступу: http://www.mygrsu.com/load/3_ij_kurs/nacionalnaja_ekonomika_rb/kniga_shimov_v_n_quot_nacionalnaja_ekonomika_belarusi_quot/30-1-0-93.
4. Шевцов Ю. Объединенная нация. Феномен Беларуси. – М.: “Европа”, 2005 / Ю. Шевцов. – Режим доступу: www.e-reading.org.ua/Shevcov_-_Obedinennaya_naciya_Fenomen_Belorusii.html.
5. Белорусский путь / Под ред. О.В. Пролесковского и Л.Е. Криштаповича. – Минск, 2009. – 217 с. – Режим доступу: http://iac.gov.by/nfiles/000019_245549.pdf.
6. Медведев Р. Александр Лукашенко. Контуры белорусской модели / Р. Медведев. – М., 2010. – 320 с. – Режим доступу: http://fondknig.com/2011/07/31/aleksandr_lukashenko_kontury_beloruskoj_modeli.html.
7. Решетников Д. Особенности товарной структуры внешней торговли Республики Беларусь / Д. Решетников. – Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=518&Itemid=53.
8. Филькевич И. Перспективы развития

институтов государственного управления внешнеэкономической деятельностью / И. Филькевич. – Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=50. 9. Ковкель И. История Беларуси: с древнейших времен до нашего времени / И. И. Ковкель, Э. С. Ярмусик. – 6-е изд. – Минск: Аверсэв, 2006. – 605 с. 10. Афанасьев М. Экономика Белоруссии: состояние и перспективы / М. Афанасьев // Вопросы экономики. – 1996. – № 5. – С. 78–88. 11. Солдатенко М. Жилищная политика Республики Беларусь 1990–2000 гг. / М. Солдатенко. – Режим доступу: <http://www.nestor.minsk.by/sn/2000/27/sn02718.html>. 12. Чирва А. Коли важко, зводимо рiштування / А. Чирва. – Урядовий кур'єр. – 2006. – 2 грудня. – С. 6. 13. Павленко А. Білорусь: сучасний стан та перспективи розвитку / А. Павленко // Розбудова держави. – 1998. – № 7–8. – С. 92–101. 14. Дорошко М. Країнознавство. Країни СНД і Балтії: Навчальний посібник / М. Дорошко. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 308 с. 15. Орлова Т. Історія нових незалежних держав: Postsovieticum: навч. посіб. / Т. В. Орлова. – К.: Знання, 2010. – 487 с. 16. Законодавство Беларусі. – Режим доступу: <http://www.pravo2000.by.ru/baza12/d11723.htm>. 17. Різноманітність форм переходу до ринкової економіки. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/33/2280.html>. 18. Анализ социально-экономической ситуации и тенденций развития экономики в 1996–2000 гг. – Режим доступу: <http://www.lawbelarus.com/repub2008/sub34/text34637.htm>. 19. “Об утверждении основных направлений социально-экономического развития республики Беларусь на 1996–2000 годы”. – Режим доступу: <http://zakon2006.by.ru/part23/doc32279.shtm>. 20. Приказ Государственного таможенного комитета Республики Беларусь от 7 декабря 1999 г. № 545-ОД Об утверждении номенклатуры товаров, ограниченных к перемещению через таможенную границу Республики Беларусь. – Режим доступу: http://spravka-jurist.com/base/part-ud/tx_zszqve.htm. 21. Экспорт. Нормативные документы // http://spravka-jurist.com/base/part-gz/tx_ssshxy.htm. 22. Пять стратегических направлений развития экономики Беларусі. – Режим доступу: <http://ru.forsecurity.org/пять-стратегических-направлений-развития-экономики-беларуси>. 23. Особенности развития экономики Беларусі. – Режим доступу: <http://www.zatulin.ru/institute/sbomik/002/07.shtml>. 24. Главное аграрное ведомство страны: люди, события, факты Министерству сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь исполнилось 90 лет. – Режим доступу: <http://agriculture.by/?p=1027>. 25. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 03.04.2000 № 445 “Об утверждении основных направлений социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2010 года”. – Режим доступу: <http://www.lawbelarus.com/index.htm>. 26. Указ Президента Республики Беларусь 17 декабря 1996 г. № 555 г. Минск О некоторых дополнительных мерах по развитию индивидуального жилищного строительства. – Режим доступу: http://a-h.by/s153/archives/555_ot_17_dekabrJa_1996_g_Ukaz_Prezidenta_Respubliki_Belarus.html. 27. Доклад Президента Республики Беларусь А. Г. Лукашенко на втором Всебелорусском народном собрании. – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/belarus/readme.php?subaction=showfull&id=1096046345&archive=1291800676&start_from=&ucat=4&. 28. Инвестиционный климат Республики Беларусь и пути его улучшения. – Режим доступу: <http://search.ukr.net/google/search.php?q>. 29. Ракова Е. Экономические условия и институциональная среда функционирования промышленных предприятий в Республике Беларусь / Е. Ракова. – Режим доступу: http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/bg16.pdf. 30. Белорусский рубль. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Белорусский_рубль. 31. Девальвация в Беларусі бьет мировые рекорды. – Режим доступу: http://telegraf.by/2011/05/deval_vacija_v_belarusi_b_et_mirovye_rekordi. 32. Ситуация в Беларусі: Девальвация и инфляция подгоняют друг друга. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~2/10/all/2011/10/23/256319>.

Оксана Валион

ГЕНЕЗИС И СПЕЦИФИКА БЕЛОРУССКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ (1994–2000 ГГ.)

В статье автор исследует генезис и специфику белорусской экономической модели в теоретической и практической плоскостях на протяжении 1994–2000 гг., раскрывает основные тенденции социально-экономического развития Беларусі в указанный период.

Ключевые слова: Беларусі, белорусская экономическая модель, социально ориентирована рыночная экономика, социальная политика, белорусский путь развития.

Oksana Valion

GENESIS AND SPECIFICITY OF BYELORUSSIAN ECONOMIC MODEL (1994–2000)

The genesis and specificity of the Byelorussian economic model in theoretical and practical spheres during 1994–2000 have been investigated in the article; the author reveals the main tendencies of socio-economic development of Byelorussia in the given period.

Key words: Byelorussia, Byelorussian economic model, socially oriented market economy, social policy, Byelorussian way of development.

УДК 334 (477+594)

Тетяна Лахманюк

УКРАЇНА І РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ: ШЛЯХИ СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті проаналізовано договірно-правову базу україно-індонезійських відносин, досліджено політичні взаємовідносини, висвітлено торгівельно-економічні зв'язки України з Індонезією, розглянуто науково-технічне співробітництво, співпрацю у гуманітарній галузі.

Ключові слова: Україна, Індонезія, співробітництво, зовнішня політика, відносини.

Із здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес формування нової моделі міждержавних відносин. В умовах розбудови й утвердження як України, так і Республіки Індонезія виникає необхідність об'єктивно дослідити складний процес налагодження та розвитку українсько-індонезійських двосторонніх відносин.

Актуальність започаткованого дослідження зумовлена тим, що наукових праць дослідницького спрямування з даної проблематики в українській історіографії немає. Це пояснюється незначною віддаленістю у часі, незавершеністю процесу, варіативністю двосторонніх стосунків, що вимагає подальшого ґрунтовного, цілісного й об'єктивного вивчення.

Метою дослідження є аналіз основних подій історії налагодження і розвитку україно-індонезійських міждержавних взаємин. Завдання: висвітлити історико-політичні передумови та чинники налагодження українсько-індонезійської співпраці в нових геополітичних умовах; дослідити основні тенденції процесу становлення і розвитку політичних зв'язків, механізми формування та реалізації повноцінних двосторонніх відносин; показати місце українсько-індонезійських стосунків у структурі міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин і зовнішньої політики України та Республіки Індонезія в нових геополітичних умовах.

Предмет дослідження становлять головні напрями і пріоритети двосторонніх відносин між Україною та Республікою Індонезія, визначення основних закономірностей і тенденцій зародження та розвитку міждержавних взаємин, їх місце у структурі міжнародних відносин.

Республіка Індонезія визнала незалежність України 28 грудня 1991 р., а вже 11 червня 1992 р. між країнами були встановлені дипломатичні відносини, шляхом підписання спільного ком'юніке про встановлення дипломатичних відносин. У квітні 1994 р. розпочало роботу Посольство Індонезії в Києві. У 1997 р. в Джакарті розпочало роботу Посольство України в Індонезії. Українсько-індонезійські відносини завжди були традиційно дружніми, характеризувалися доброю волею сторін й високим ступенем взаєморозуміння.

З моменту встановлення дипломатичних відносин відбулася низка візитів на найвищому та високому рівнях. Першим в історії двосторонніх контактів став візит до Індонезії Міністра закордонних справ України Г. Й. Удовенка (лютий 1996 р.). У квітні 1996 р. Республіку Індонезія відвідав із державним візитом Президент України Л. Д. Кучма. В ході візиту було підписано 6 двосторонніх українсько-індонезійських документів, включаючи Спільну декларацію про принципи відносин й співробітництво між Україною і Республікою Індонезія та низку інших.

Так наприклад, Угода між Урядом України й Урядом Республіки Індонезія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи (Угоду ратифіковано Законом №432/96-ВР від 29.10.96. Угода складається з 29 статей, в яких вирішується питання про податки "Існуючими податками, на які поширюється ця Угода, є: а) в Україні: податок на прибуток підприємств, прибутковий податок із громадян; б) в Індонезії: прибутковий податок, доходи від нерухомого майна,

прибуток від комерційної діяльності, морський і повітряний транспорт, сплату дивідендів, процентні ставки, доходи від відчужування майна та ін.”. Наслідком цієї угоди є значне зменшення кількості непорозумінь у сфері торгівлі, економіки, культури, освіти, що сприяє налагодженій економічній співпраці [2].

У 2001 р. президентом Індонезії стає Мегаваті Сукарнопутрі. Хоча Мегаваті досить відома політик не тільки в індонезійській політиці й користується великим авторитетом серед населення, у призначення саме її керівником Індонезії багато хто не міг повірити. В оману вводив “волаючий голос” попереднього президента Абдурахмана Вахіда, який не хотів спочатку визнавати своєї відставки і переходу влади до Сукарнопутрі. Українські політики також стали заручниками такої невизначеності та ніяк не могли висловити свою точку зору щодо подій в Індонезії. Через два тижні після виборів МЗС України рекомендувало своїм громадянам не відвідувати впродовж певного часу Індонезію до з’ясування всіх обставин того, що відбувається. Індонезійські дипломати кардинально не погодилися з попередженням.

В українській газеті “День” (№ 138, 4 серпня 2001 р.) є цікава стаття щодо політичного співробітництва України та Республіки Індонезія. На питання українського кореспондента Сергія Солодкого чи змінилися істотно відносини між Україною та Республікою Індонезія з часів візиту українського президента Леоніда Кучми до Джакарти у 1996 р.? Чи було корисним відкриття в Індонезії посольства України для налагодження двосторонніх контактів? індонезійський посол відповів: “Для нас Україна важлива історично. Коли Індонезія боролася за незалежність, саме представники України винесли індонезійське питання на розгляд Ради Безпеки ООН. Ми ніколи не розглядали і не розглядаємо Україну тільки як потенційний ринок. Коли ваша країна проголосила незалежність в 1991 р., Індонезія висловила своє визнання. Відкриття Посольств як у Києві, так і в Джакарті ґрунтувалося на взаємній зацікавленості щодо сприяння розвитку двосторонніх відносин. Посольство Індонезії в Україні було відкрито у 1994 р., ми ще не знали, чи буде Україна відкривати своє посольство. Відкриття посольства України в Джакарті відбулося у 1997 р. Президент України Леонід Кучма та колишній міністр закордонних справ Геннадій Удовенко відвідали Індонезію в квітні 1996 р. Внаслідок візиту було підписано Спільну Декларацію про принципи відносин і співпрацю між Індонезією та Україною. Міністр оборони Індонезії Еді Судраджат відвідав Україну в червні 1996 р. В ході цього візиту між Міністерствами оборони двох країн було підписано Меморандум про взаєморозуміння у галузі військово-технічної співпраці...” [5, с. 4–5].

2010 рік – рік трагедій для Індонезії – сейсмічні катаклізми, в яких загинуло майже 340 людей, сотні зникли безвісти і поранені, на індонезійському острові Ява прокинувся вулкан Мерапі: загинуло щонайменше 16 осіб, також потужний землетрус магнітудою 7,5, повінь, в якій загинуло 408 людей, тяжко поранених 267, легко – 142, – це все позначилося не лише на економічному житті країни, але й політичному. Представник рятувальної служби Аде Едвард зазначив, що триметрова хвиля віднесла багатьох людей у відкрите море, які вважаються зниклими безвісти. Внаслідок цього президент України Віктор Янукович висловив співчуття президентові Республіки Індонезія Сусіло Бамбангу Юдхойоно у зв’язку з численними людськими жертвами в результаті землетрусу і цунамі. Про це повідомляє офіційний сайт президента України.

“...З великою скорботою сприйняли в Україні звістку про трагічні наслідки землетрусу та цунамі на островах Пагаї Селатан і Пагаї Утара, що призвели до численних людських жертв та завдали значних економічних збитків. Щиро співчуваємо дружньому індонезійському народу і поділяємо біль тих, хто втратив рідних та близьких. Від імені народу України і від себе особисто висловлюю глибокі співчуття сім’ям загиблих та постраждалим...” – мовиться у співчутті глави Української держави [2].

Індонезійський посол, який перебував в Україні зазначив, що: “Індонезійсько-українська співпраця розвивається повільно внаслідок того, що наша країна переживає економічну кризу. Крім того, Індонезія зіткнулася з політичною кризою, і ми були змушені

вирішувати свої внутрішні проблеми. Але ми чітко бачимо потенціал України. Економіки наших країн взаємодоповнюють одна одну. Наприклад, в Україні розвинена промисловість, а у нас є ресурси. У вас добре розвинені такі галузі, як літакобудування, кораблебудування, виробництво тракторів, електроінженерна галузь. Гадаю, Україні Індонезія цікава тим, що ми можемо запропонувати таку продукцію як какао, чай, кава, пальмове масло, одяг, матеріали для будівництва житла (вікна, двері). Сьогодні ми імпортуємо з України сталеві труби, добрива та військове обладнання. Минулого року обсяг товарообміну між нашими країнами становив \$104 млн. Звичайно, це невелика сума, але, на мою думку, вона буде зростати. Сьогодні ми намагаємося урізноманітнити наш економічний потенціал” – із цих слів бачимо, що азійська країна зацікавлена в торгівельно-економічному співробітництві [5, с. 4–5].

Так, у лютому 2004 р. в Індонезії перебувала представницька делегація України, до складу якої також входили представники Спеціалізованої зовнішньоторговельної фірми “Прогрес” та Конотопського авіаремонтного підприємства “Авіакон”. У свою чергу Україну відвідали з візитами Міністр оборони і безпеки Індонезії Еду Суджарат (липень 1996 р.), Генеральний директор із питань Америки та Європи МЗС Республіки Індонезія А. Еффенді (березень 2003 р.) і Командувач Військово-повітряних сил Індонезії маршал авіації Чаппі Хакіма (березень 2004 р.).

У 1998 р. між представниками України та Республіки Індонезія було обговорено грандіозні плани про співпрацю в сфері космосу. Йшлося про будівництво на одному з індонезійських островів космодрому. Оскільки ця програма є відносно нова для Індонезії і для здійснення проекту потрібно багато часу, а поряд існує проблема оздоровлення економіки та проведення ряду реформ, тому цей проект був не закінчений і до кінця не обговорений.

Найбільш перспективними напрямками україно-індонезійського співробітництва у торговельно-економічній галузі є машинобудування, реконструкція та модернізація енергетичних об’єктів, монтаж енергетичного обладнання, розробка складної технічної документації, гумова промисловість, газо- і нафтопроводи, проведення геологорозвідувальних робіт, літако- та суднобудування, металургійна промисловість, ремонт і модернізація індонезійських бойових кораблів, зв’язок й телекомунікації, енергетика, легка промисловість, обмін технологіями тощо. Україна та Республіка Індонезія успішно взаємодіють у рамках ООН й інших міжнародних організацій.

Асоціація сприяння міжнародному бізнесу та розвитку (АСМБР, м. Кременчук) активно співпрацює з Посольством Республіки Індонезія з часу його відкриття у Києві. Це чи не єдина організація в Україні, яка зацікавлена у співпраці з Індонезією в гуманітарній сфері. Активне листування між АСМБР й Посольством Республіки Індонезія розпочалось у 2005 р. і з того часу до сьогодні воно не припиняється.

Основні події співробітництва України та Республіки Індонезія в гуманітарній сфері:

- 2006 р. – участь представників Посольства Республіки Індонезія в Україні (Надзвичайний та Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні пан Александер Латуріув із делегацією) у Форумі “Народна дипломатія – інструмент побудови громадянського суспільства в Україні, активний чинник міжнародної інтеграції України”;

- 2007 р. – участь представників Посольства Республіки Індонезія в Україні (Надзвичайний та Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні пан Александер Латуріув із делегацією) в Інвестиційному Форумі “Кременчук – відкрите місто”;

- 2005–2010 рр. – ознайомчі візити Послів (пан Где Арса Каджар, пан Сиахаан, пан Альберт Емануель Александер Латуріув, пані Нінінг Сунігсіх Рохадіат) та дипломатів Посольства Індонезія в Україні до Кременчука, зустрічі з керівництвом міста, промислових підприємств, шкіл, вищих навчальних закладів, підприємцями;

- 17 серпня 2007 р. – президент АСМБР Андрій Мельник із Першим Віце-президентом АСМБР Костянтином Брижахой прийняли участь у прийомі з нагоди 62-ї річниці проголошення незалежності Республіки Індонезія;

- 2008 р. – сприяння відзначенню представників Посольства Республіки Індонезія в Україні нагородами інших громадських організацій України (Спілка обдарованої молоді України, ГО “Гуманітарний центр”;
- 2008 р. – Надзвичайний та Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні пан Где Арса Каджар, пан Сиахаан, пан Альберт Емануель Александер Латуріув стали почесними членами в АСМБР;
- 2008–2009 рр. – організація зустрічей членів Молодіжного об’єднання народних дипломатів (МОНД при АСМБР) із Міністром Республіки Індонезія в Україні паном Піндахом Істуті Сунарто;
- квітень 2009 р. – візит до м. Кременчука ІІ секретаря Посольства Республіки Індонезія в Україні пана Нананга Фаділаха, поряд із цим візитом відбувся й інший візит Миколи Глухова, мера м. Кременчука, Андрія Мельника, Президента АСМБР, керівника Міжнародного центру народної дипломатії та Сергія Перепелятника, Першого віце-президента АСМБР, директора Кременчуцької телерадіокомпанії;
- січень 2010 р. – візит Надзвичайного та Повноважного Посла Республіки Індонезія в Україні пані Нініг Сунігсіх Рохадіат, Міністра-Посланника, голови Економічного відділу Посольства пана Густі Путу Геде, Першого секретаря Посольства, голови Відділу з питань інформації та соціально-культурних справ пана Джахарді Фішера і співробітника Відділу з питань інформації та соціально-культурних справ пана Романа Нога до м. Кременчука і проведення круглого столу;
- лютий 2010 р. – підписання Меморандуму між Посольством Республіки Індонезія в Україні, Кременчуцькою міською радою, Автозаводською районною радою м. Кременчука та АСМБР щодо проведення спільних заходів із встановлення Гонгу Миру в м. Кременчуці [6].

Зовнішня політика України та й думки фахівців стосовно можливих напрямів та перспектив співпраці з країнами Південно-Східної Азії і зокрема з Індонезією, загалом ще на етапі становлення.

Однак, з огляду на обмежені фінансові та кадрові ресурси, це питання радше віддаленої перспективи [1, с. 12]. Оскільки, як зазначено в Стратегії національної безпеки України від 12 лютого 2007 р., Україна сама потерпає від негативного зовнішнього інформаційного впливу, не кажучи вже про недостатні обсяги вироблення національного інформаційного продукту.

Загалом аналіз двосторонніх міжнародних угод України з країнами Південно-Східної Азії, у тому числі й в сфері культури, а також розуміння сутнісних начал культурної співпраці та принципів міжнародного культурного співробітництва, проголошених у Декларації ЮНЕСКО 4 листопада 1966 р. про цінність кожної культури, котру треба поважати та зберігати і право кожної людини користуватися культурними надбаннями людства дає змогу сформулювати засади такої культурної співпраці: двостороннє культурне співробітництво реалізується на основі принципів рівності, взаємності та режиму найбільшого сприяння; двостороннє культурне співробітництво передбачає співпрацю між державами, органами місцевого самоврядування, відповідними установами й організаціями, громадянами; сторони заохочують та сприяють прямим контактам і співпраці між вищими навчальними закладами та науково-дослідними установами; сторони інформують одна одну з питань, що належать до сфери міжнародного культурного співробітництва; сторони на основі взаємності сприяють вивченню мови і літератури, історії та культури одна одної; сторони сприяють участі власних громадян у міжнародних конгресах, симпозіумах, мистецьких заходах тощо, організованих іншою стороною; сторони співпрацюють у галузі радіомовлення і телебачення [3].

Отже, зовнішня політика України щодо Індонезії ґрунтується на пріоритеті економічної складової співпраці, а культурний ж компонент належить до перспективного зовнішньополітичного напрямку діяльності держави на шляху взаєморозуміння і зближення

культур, а також формування позитивного міжнародного іміджу України в регіоні як надійного та передбачуваного партнера.

Засадами міжнародних відносин України з Індонезією є забезпечення всебічної участі у співробітництві держав, органів місцевого самоврядування, відповідних установ й організацій, громадян, сприяння взаємним культурним, освітнім, спортивним, інформаційним обмінам, надання достовірної та об'єктивної інформації, співпраця в галузі ЗМІ.

Таким чином, як і будь-яка система, яка розвивається, українсько-індонезійські відносини мають певні етапи й цикли розвитку. Для них характерні періоди активізації та гальмування, пошуків компромісів і певного охолодження. Це пов'язано як із внутрішнім розвитком українського й індонезійського суспільств, так із зовнішніми факторами: світовою кон'юнктурою, позицією провідних західних держав стосовно тих чи інших подій у світі і їх впливом на зовнішню політику України та Республіки Індонезія. Тому українсько-індонезійські відносини необхідно розглядати в контексті євроінтеграційних і глобальних світових процесів, враховуючи міжнародну ситуацію, наявні інтереси провідних держав й міжнародних структур.

Список використаних джерел

1. Губерський Л. В. Деякі шляхи забезпечення позитивного міжнародного іміджу України / Л. В. Губерський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 30. (Ч. I). – 2001. – С. 12–15.
2. Зовнішньополітичні пріоритети України [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
3. Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва от 4 ноября 1966 года [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/declarat/culture.htm>.
4. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К.: "РІЦ УАННІП", 1997. – 687 с.
5. Солодкий С. Авторитаризм неможливий, навіть якщо президент – дочка диктатора / Сергій Солодкий // День. – 2001. – № 138. – С. 4–5.
6. Україно-індонезійські відносини [Електронний ресурс] / Посольство України в Арабській Республіці Єгипет та в Республіці Судан. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/egypt/ua/publication/content/1178.htm>.
7. Як нас сприймають у світі. Із засідання Наукової ради МЗС України на тему: "Шляхи забезпечення позитивного міжнародного іміджу України" (24 січня 2002 року) // Політика і час. – 2002. – № 3. – С. 3–23.

Татьяна Лахманюк

УКРАИНА И РЕСПУБЛИКА ИНДОНЕЗИЯ: ПУТИ СОТРУДНИЧЕСТВА

В статье проанализирована договорно-правовая база украинско-индонезийских отношений, исследовано политические взаимоотношения, отражены торгово-экономические связи Украины с Индонезией, рассмотрено научно-техническое сотрудничество, сотрудничество в гуманитарной отрасли.

Ключевые слова: Украина, Индонезия, сотрудничество, внешняя политика, отношения.

Tatyana Lakhmanyuk

UKRAINE AND REPUBLIC INDONESIA: WAYS OF COLLABORATION

The base of the Ukrainian-Indonesian relations is analysed in the article, political mutual relations are probed, trade and economic connections of Ukraine are reflected with Indonesia, a scientific and technical collaboration, collaboration is considered in humanitarian industry.

Key words: Ukraine, Indonesia, collaboration, foreign policy, relations.

УДК 94 (438)

Олег Білянський

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (1995–1999 РР.)

У статті проаналізовано особливості та основні тенденції підготовки й впровадження основних змін у польській пенсійній системі в кінці ХХ століття.

Ключові слова: Польща, реформа, пенсія, пенсійний фонд, пенсійний вік.

Питання щодо власного майбутнього після настання встановленого законодавством пенсійного віку цікавить громадянина будь-якої країни. Відповідно до цього саме ефективне вирішення безлічі аспектів, які торкаються проблеми пенсійного забезпечення, завжди знаходяться на порядку денному провідних усіх гілок влади більшості розвинутих суспільств цього світу. Адже від кінцевого результату обговорення та наступного законодавчого закріплення основних принципів функціонування даної сфери суспільного життя залежить не лише внутрішньо-політичне становище, а й місце держави на міжнародній арені. Дотримуючись цієї точки зору, а також розуміючи необхідність накопичення та використання такого вкрай необхідного для майбутніх поколінь позитивного історичного досвіду, у тому числі й у сфері пенсійного забезпечення, варто все ж наголосити на потребі її нагального вивчення та осмислення основних моментів процесу реформування.

Не була винятком й Республіка Польща, яка після революційних подій 1989 р. ступила на шлях демократичного розвитку та євроатлантичної інтеграції. Чергові парламентські вибори 1997 р. у Республіці Польща принесли перемогу партіям правого крила політичної сцени країни, які вже майже цілий рік перебували в коаліції з утвореною 8 червня 1996 р., завдяки ініціативі лідера Незалежної самоврядної професійної спілки “Солідарність” М. Кшаклевського, Акцією виборчою “Солідарність” (АВС). Незважаючи на досить таки позитивний як для політичного гравця результат волевиявлення (33,8 %) АВС не вдалося самостійно сформувати уряд. Проте вже у стінах самого парламенту лідерам коаліційних угруповань, які склали кістяк АВС (всього – 39), вдалося досягти порозуміння з досить впливовою на той час не лише у суспільних (у результаті виборів 1997 р. одержала 13,4 %), а й політичних колах, Унією свободи (УС), яку ще 23–24 квітня 1994 р. зареєстрували як однойменну партію Т. Мазовецький й Д. Туск. 17 жовтня 1997 р., дотримуючись букви закону (сформована парламентська більшість), президент Польщі А. Квасневський висунув на пост глави виконавчої влади особу представника АВС Є Бузека. 11 листопада 1997 р. сейм підтримав пропозицію чинного глави держави, тим самим даючи зелене світло новоствореному кабінету міністрів.

Дотримуючись власної передвиборчої програми дій, команда Є. Бузека приступила до реалізації радикальних та непопулярних у середовищі громадськості, проте вкрай необхідних для внутрішньої стабільності у державі, а також наступної інтеграції до структур Європейської Спільноти, реформ, серед яких слід виділити адміністративну, освітню, служби охорони здоров'я і системи пенсійного забезпечення. Відштовхуючись від поставленої перед нами проблематики й у жодному разі не применшуючи значимість для польського суспільства вказаних вище перших трьох реформаторських нововведень, основну увагу в даному дослідженні буде звернено на закономірності та особливості впровадження саме пенсійної реформи.

Перш ніж приступити до ґрунтовного розгляду реформаторського процесу у сфері пенсійного забезпечення, слід підкреслити, що незважаючи на зазначену вище актуальність

даного дослідження, напрацювання історичної науки у сфері зазначеної проблематики не є настільки ґрунтовними та системними. Проте найбільш значущі та дискусійні питання знайшли своє відображення у дослідженнях Т. Шумліча [1], К. Осташевського і С. Клузи [2; 3], М. Гури [4; 5], О. Нікітчиної [6] та Н. Внукової [7].

Однією з першопричин, яка швидше за все й стала безпосереднім поштовхом до старту початкової фази обраної нами реформи, виявилася фінансова неспроможність пенсійної системи радянського зразка. Річ в тому, що вже на середину 1990-х рр. ХХ ст. польські науковці дійшли висновку, що у разі збереження діючої на той час в Польщі системи накопичення та виплати пенсій, вже до 2015 р. пенсійний фонд зазнає повного банкрутства і пенсії не отримає ніхто [8]. Окрім цього, значним резонансом, що наче закликав до нагального прискорення пенсійних перетворень, став також й демографічний фактор, який найчастіше проявляв себе через негативне співвідношення числа осіб, які сплачують пенсійний збір, до числа осіб, які одержують пенсійні виплати; низький поріг народжуваності; середню тривалість життя; продовження періоду виховання та школяризації молоді (19–24 роки); зниження фактичного пенсійного віку (всупереч пенсійному законодавству жінки у середньому виходять на пенсію у віці 55 років, а чоловіки – 59 років) [1, с. 104].

Разом з тим потрібно зазначити, що реформа пенсійної системи стала гаслом, яке викликало безліч непорозумінь. З однієї сторони, суспільну думку заповнили фальшиві очікування, а з іншої – вкрай гнітючі побоювання. Адже у Польщі значно важче, ніж в інших країнах ЦСЄ, не лише численні суспільні групи а й впливові державні й громадські діячі та керівники різних рівнів надзвичайно важко піддавалися переконанню щодо необхідності здійснення нагальної пенсійної реформи, оскільки система, яка вже так довго існує та виконує свої прямі функції, ще не збанкрутувала та навіть більше як через десять років, хоча й з постійними корективами, ще може функціонувати надалі [1, с. 106].

Незважаючи на всі за і проти, дискусії відносно принципів реформування структури й методів та способів ефективної діяльності пенсійного інституту тривали у Польщі ще з поч. 1990-х рр. Проте перші уряди (як праві, так і ліві) не знайшли у собі мужності ініціювати необхідні зміни у цій сфері [9]. Своєрідним теоретичним поштовхом до зрушення пенсійного питання з мертвої точки була конференція щодо перспектив пенсійної реформи в Польщі, яка відбувалася 8 червня 1995 р. в науково-дослідницькому центрі А. Стіта у Варшаві. Через рік центр опублікував книгу чилійського реформатора Х. Пінера польською мовою під заголовком: “Без страху про майбутнє”. Таким чином закордонний політичний діяч хотів популяризувати особливості впровадження та суть пенсійної реформи у власній країні [2]. Книга містила невелике ввідне слово професора В. Вільчинського, провідною думкою якого став заклик до влади: “Ми повинні вивчати що-небудь від чилійців!”. 22 червня 1995 р. у польському діловому щоденнику “Республіка” вийшла стаття К. Осташевського (“Приватизуйте соцстрах”), в якій автор, ставлячи в приклад чилійську модель, висловив думку про можливість повної приватизації пенсійної системи в Польщі та розгорнув критику відносно накресленого урядом контуру майбутньої реформи [10].

Незважаючи на певні критичні зауваження, вже у 1996 р. було започатковано посаду Урядового уповноваженого представника для реформи соціального страхування, яку посів А. Бачковський. Будучи відвертим провідником та захисником реформи пенсійної системи, він зумів закласти фундамент усіх майбутніх новацій у даній сфері [3].

У підготовці необхідних системних змін йому допомагала група зібраних ним же експертів. Нова програма пенсійної реформи була опублікована у лютому 1997 р. (наступні, поправлені версії цього проекту представлено в травні і червні 1997 р.). Під час представлення проекту 12 березня 1997 р. одні з найавторитетніших авторів проекту М. Рутковський та М. Гура підкреслили наступне: “Ми бажали б мати більше часу на його підготовку, але ситуація нам цього не дозволила... адже кожна затримка польських реформ в соціальній сфері поглиблює наступні економічні та суспільні проблеми. Саме тому

реалізація цих реформаторських задумів є вкрай важливою та необхідною для країни, ...та виступає великим цивілізаційним викликом, що стоїть перед Польщею” [11; 1, с. 110].

Ініціативу А. Бачковського та його колег підхопили Є. Хауснер та Е. Левіцька, щира відданість справі та професійні й політичні зусилля яких стали запорукою наступних нововведень. Результатом такої плідної співпраці провідних польських науковців та політиків стали Закони про використання надходжень від приватизації для підтримки пенсійної реформи (25.06.1997 р.) [12], про програми пенсійного співробітника (22.08.1997 р.) й про організацію і діяльність пенсійних фондів (28.08.1997 р.) [13], які значно укріпили фундамент та окреслили наступні принципи майбутньої польської пенсійної системи:

- максимальна соціальна безпека усім громадянам;
- можливість виконання зобов'язань, накопичених у минулому;
- кошти необхідні на реформування діючої пенсійної системи не повинні негативно впливати на економічне життя держави, а період фінансування даного урядового проекту слід розтягнути у часі;
- чітке виконання системою свого призначення для майбутніх поколінь;
- нові принципи “діяльності” пенсійної системи повинні безпосередньо опиратися на сучасні концепції функціонування соціального забезпечення;
- зреформована система зобов'язана дотримуватись засад справедливості [1, с. 111–112].

Із приходом до влади коаліції АВС-УС питання відносно необхідності реформування сфери соціального забезпечення постало на порядку денному. Спільними зусиллями діячів АВС та УС було підготовлено такі два надзвичайно важливі акти як Закон від 13 жовтня 1998 р. про систему соціального забезпечення [14] та Закон від 18 грудня 1998 р. про старість та пенсії по інвалідності з Фонду соціального страхування [15], які й довершили всю структуру нормативно-правової бази пенсійної системи у Польщі.

Згідно остаточних приписів та рекомендацій наведених вище законів передбачалася фундаментальна зміна порядку існуючого пенсійного забезпечення із перекладенням тягару витрат по соціальному забезпеченню з держави на приватні установи. Таку позицію підтримав також й Світовий Банк, який, у випадку високого зовнішнього боргу Польщі, виконував роль своєрідного зовнішнього двигуна реформи [9]. Результатом нормативних змін стала кардинальна перебудова структури пенсійного інституту країни, в якому тепер можна виділити декілька рівнів:

- перший рівень – реформований на солідарній основі, головним завданням якого є забезпечення усіх осіб пенсійного віку гарантованим державою мінімальним рівнем доходу. Тобто, цей рівень є базою системи соціальної допомоги у старості [6];
- другий рівень – це відкриття пенсійних фондів, які повинні інвестувати грошові кошти, отримані у вигляді страхових внесків, з метою їхньої капіталізації. Більшість з них засновані добре відомими багатонаціональними корпораціями з великим досвідом управління пенсійними грошовими коштами. На цьому рівні передбачається існування двох основних форм накопичення страхових внесків: особисті ощадні рахунки та персоніфіковані рахунки за місцем роботи. Управління зазначеною пенсійною системою може забезпечуватися як державними, так і приватними пенсійними установами [7, с. 233]. Залучення останніх не означає приватизацію соціального забезпечення. Оскільки приватним компаніям надана можливість брати участь в управлінні лише окремою частиною певного фонду [4, с. 65];
- на третьому рівні сукупної пенсійної системи створюються структури, які ґрунтуватимуться на принципах добровільності накопичення страхових внесків і створюватимуть можливості підвищення стандартів пенсійного забезпечення. Управління у таких структурах здійснюватиметься приватними компаніями пенсійного страхування за умов існування ефективних механізмів державного контролю, запобігання їхній фінансовій нестабільності й банкрутству [6].

Доповнюючи інші два рівні, добровільний третій компонент буде складатися з числа довгострокових ощадних планів і професійно-пенсійних програм. Це робить систему більш гнучкою, дозволяючи кожній людині перерозподіляти доходи протягом всього життєвого циклу відповідно до власних переваг і потреб [11].

Особливість саме такого трирівневої структури пенсійної системи криється в її девізі: “Безпека через диверсифікацію” [16], який проявляє себе в тому, що кожен з двох обов’язкових компонентів працює по-своєму і гарантує, щонайменше, задовільну роботу всієї системи навіть при несприятливому “кліматі” (політичний тиск, чинники старіння населення й безробіття, тривала інфляція, зміни на фондових ринках) [17].

Результатом пенсійної реформи стали також й відповідні адміністративні та фінансові нововведення у тогочасній системі соціального забезпечення. Згідно актів 1997–1998 рр. усі соціальні виплати, в тому числі і пенсійні, у Польщі здійснює новоутворений соціальний орган – Управління суспільного страхування (УСС). Таким чином, вже із кінця 1998 р. кожний громадянин Польщі, який в силу вікового аспекту та індивідуального вибору підпадає під дію приписів нового пенсійного законодавства, зобов’язаний сплатити відповідним державним та приватним органам пенсійного забезпечення близько 36,92 % (у старій пенсійній системі – 45 %) коштів від власної заробітної плати, які у свою чергу надходять на рахунки УСС (12,22 %), відкритих пенсійних фондів другого рівня (7,3 %) та інших додаткових фондів суспільного страхування (близько 17,07 %) [15]. Із настанням пенсійного віку (для жінок – 60 років (20 р. стажу), чоловіки – 65 років (25 р. стажу)), відповідно до стягнених державою та внесених кожним громадянином Польщі в індивідуальному порядку коштів протягом встановленого законодавством працездатного періоду, УСС здійснює пенсійні виплати [18; 5, с. 12–14].

Зміни до нової пенсійної системи планували вводити поступово. Зокрема, усі працівники, які народилися в 1969 р. або пізніше, були зобов’язані приєднатися до другого компоненту (вибравши пенсійний фонд) до кінця вересня 1999 р. Тим, хто народився між 1949 р. і 1969 р., було надано право вибору: залишитися в старій системі або приєднатися до нової. Дане рішення належало остаточно ухвалити до кінця грудня 1999 року. Особи, що народилися в 1949 р. і раніше, залишалися в старій системі [17].

Підсумовуючи вище сказане потрібно зазначити, що з усіх реалізованих коаліцією АВС-УВ реформ, саме пенсійна реформа попри те, що викликала найменше незадоволення у середовищі польського суспільства (окрім певних дискусії навколо питання про можливість настання пенсійного віку на п’ять років швидше ніж як це регламентувалося законами), була також визнана за краще підготовлену й таку, що має більші шанси на успіх, ніж інші системні реформи 1997–1998 рр. [19, с. 1; 20, с. 2]. Зокрема, окремим підтвердженням такої позитивної думки громадськості є те, що вже на початку діяльності відкритих пенсійних фондів близько половини (46 %) опитаних польських пенсіонерів декларували свій намір приєднатися до цих організацій (або вже приєдналися) [21, с. 1]. Попри це, незважаючи на втішні результати, реалізований проект пенсійної реформи ще не потрібно відкладати в сторону, як такий – що вже “відбувся”. Залишається ще багато невирішених питань й невітлених у життя завдань. А тому вже сьогодні можна із впевненістю говорити про майбутні зміни в окремих аспектах пенсійних нововведень др. пол. 90-х рр. ХХ ст., які, швидше за все, будуть торкатися розміру та розподілу сплачених на рахунки УСС коштів, принципів оподаткування та інших важливих моментів зреформованої системи.

Разом з тим, можна із впевненістю сказати, що завдяки вдалій реформаторській діяльності польської політичної еліти в напрямку забезпечення ефективного функціонування однієї з найвагоміших сфер суспільного життя – системи пенсійного забезпечення, країні вдалося значно стабілізувати суспільно-політичне становище всередині самої держави та ще більше наблизитися до стандартів Європейської Спільноти.

Список використаних джерел

1. Szumlicz T. Reforma zabezpieczenia emerytalno-rentowego / T. Szumlicz // Druga fuła polskich reform ; [pod red. L. Kolarskiej-Bobińskiej]. – Warszawa : Instytut Spraw Publicznych, 1999. – S. 101–126.
2. Ostaszewski K., Kluza S. Polands Pension Reform: 1995 and 2005 (two articles) / Krzysztof Ostaszewski, Stanislaw Kluza. – Режим доступу: http://www.josepinera.com/icpr/pag/pag_tex_polandpension.htm
3. Kluza S., Ostaszewski K. Pension Reform in Poland / Stanislaw Kluza, Krzysztof Ostaszewski // The Welfare State in Emerging-Market Economies: With Case Studies on Latin America, Eastern-Central Europe, and Asia : [edited by Christian Aspalter]. – Режим доступу: http://www.aasw-asia.net/bk_eme.pdf
4. Гура М. Пенсійна реформа: Виклик для України / Marek Guza ; [за ред. Марчіна Свенціцькі, Інни Чапко, Анастасії Єрмошенко]. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 68 с.
5. Gora M. Polish Approach to Pension Reform / Marek Gora. – Режим доступу: www.international-economics.eu/anglaisgraph/communications/.../gora2.pdf
6. Нікітчина О. В. Реформування пенсійної системи України в аспекті зарубіжного досвіду / О. В. Нікітчина. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09novazd.pdf
7. Внукова Н. М. Соціальне страхування : [навчальний посібник] / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьмінчук. – К. : Кондор, 2006. – 352 с.
8. Валер'янова Д. Як Польща реваншувала в майбутнє / Д. Валер'янова. – Режим доступу: <http://www.kontrakty.com.ua/ukr/gc/nomer/1999/43-99/43chas.htm>
9. Duszczak M., Wiśniewski J. The Polish pension system in comparative perspective / Maciej Duszczak, Jakub Wiśniewski. – Режим доступу: <http://eng.newwelfare.org/2006/02/18/the-polish-pension-system-in-comparative-perspective/3/>
10. Ostaszewski K. Testimony: Polands Pension Reform / Krzysztof Ostaszewski – Режим доступу: <http://www.pensionreform.org/articles/polandpreform.htm>
11. Chlon A. Shaping Pension Reform in Poland: Security through Diversity / Agnieszka Chlon, Marek Gora, Michal Rutkowski. – Режим доступу: www.wdi.umich.edu/files/Publications/WorkingPapers/wp286.pdf
12. Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 r. o wykorzystaniu wpływów z prywatyzacji części mienia Skarbu Państwa na cele związane z reformą systemu ubezpieczeń społecznych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1997, nr. 106, poz. 673. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971060673>
13. Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1997, nr. 139, poz. 934. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971390934>
14. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1998, nr. 162, poz. 1118. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19981621118>
15. Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1998, nr. 137, poz. 887. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19981370887>
16. Польська пенсійна реформа: корисний досвід для України. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua/pensref/publs/PADCO/padco02u.html>
17. Пенсійна реформа. – Режим доступу: http://www.polska.ru/polska/reformy/reforma_emerytura.html
18. Guardiancich I. Current pension system: first assessment of reform outcomes and output ; [raport] / I. Guardiancich. – European Social Observatory. – May 2010. – 8 s. – Режим доступу: http://www.ose.be/files/publication/2010/country_reports_pension/OSE_2010_CRpension_Denmark.pdf
19. Opinie o sytuacji emerytyw w zreformowanym systemie. – Warszawa : Centrum Badania Opinii Społecznej, czerwiec 2000. – № 95. – 5 s. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2000/K_095_00.PDF
20. Opinie o wieku emerytalnym kobiet i mężczyzn. – Warszawa : Centrum Badania Opinii Społecznej, listopad 1999. – № 171. – 7 s. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_171_99.PDF
21. Fundusze emerytalne – decyzje i wybory. – Warszawa : Centrum Badania Opinii Społecznej, maj 1999. – № 76. – 7 s. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_076_99.PDF

Олег Билянський

РЕФОРМИРОВАНИЕ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ
В РЕСПУБЛИКЕ ПОЛЬША (1995–1999 ГГ.)

В статье проанализированы особенности и основные тенденции подготовки и внедрения основных изменений в польской пенсионной системе в конце XX века.

Ключевые слова: Польша, реформа, пенсия, пенсионный фонд, пенсионный возраст.

Oleg Bilyanskyi

PENSION REFORM IN POLAND (1995–1999)

The article analyzes the features and main trends preparation and implementation of major changes in the Polish pension system in the late twentieth century.

Key words: Poland, reform, pension, retirement age.

УДК 94 (438)

Andrzej Olejko

NIEZNANY EPIZOD Z WALK UKRAIŃSKIEJ POWSTAŃCZEJ ARMII (UPA) W LATACH 1946–1947. DZIAŁANIA LOTNICTWA POLSKIEGO I CZECHOSŁOWACKIEGO W OPERACJACH PRZECIWKO UPA

У статті автор висвітлює невідомий епізод в боротьбі Української повстанської армії (УПА) у 1946–1947 рр. Аналізуються дії польської і чехословацької авіації під час операцій проти УПА.

Ключові слова: Українська повстанська армія, польська і чехословацька авіація, Комітет національної безпеки, “Акція В”.

Po zakończeniu II wojny światowej wiosną 1946 r. decyzją Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa (PKB) w celu lepszego skoordynowania wysiłków jednostek ludowego Wojska Polskiego (WP) działających na terenie województwa rzeszowskiego przeciwko sotniom i kureniom UPA, utworzono Grupę Operacyjną (GO) “Rzeszów”. W marcu 1946 r. Dowództwo Lotnictwa (DL) poleciło przydzielić do niej ze składu 2 Samodzielnego Mieszanego Pułku Lotniczego (2 SMPL) dowodzonego przez płk. A. Tarasowa stacjonującego na warszawskim lotnisku na Polu Mokotowskim wydzieloną Eskadrę lotniczą. Pułk wyposażony był min. w dwupłatowe samoloty wielozadaniowe typu Polikarpow Po-2, o mieszanej konstrukcji sklejkowo-drewnianej – popularne pociaki bądź kukuruźniki. Do sił GO “Rzeszów” przydzielono początkowo sześć takich maszyn, nieco później jeszcze trzy kolejne. W ten sposób powstał specjalny pododdział lotniczy skierowany do walk głównie z oddziałami UPA na terenie Pogórza Dynowsko-Przemyskiego, Bieszczadów Zachodnich i Beskidu Niskiego. Na dowódcę w/w Eskadry dowodzący 2 SMPL wyznaczył por. pil. Józefa Dembowskiego, który przed 1939 r. zdobywając pierwsze lotnicze doświadczenie szkolił się w lataniu nad górami na terenie Wojskowego Ośrodka Szybowcowego (WOS) w Ustianowej. W składzie pilotów ww Eskadry znaleźli się: por. Tadeusz Pytel, ppor. Zygmunt Danyłow, ppor. Henryk Kulesza, chor. Smuk, chor. Bronisław Kluczyk, chor. A. Wróbel, chor. A. Korzeniowski, a w gronie personelu technicznego znaleźli się sierżanci: Stanisław Olearczyk, Pawłowicz, Szabliński (Szablicki?), Smajkiewicz, Królikiewicz i plut. Bogdanow. Wytyczne do działań bojowych dowódca Eskadry otrzymał od dowódcy GO “Rzeszów”. Bazą polową Eskadry miało być pole wzlotów-ładowisko w Sanoku usytuowane przy sztabie 8 Dywizji Piechoty (DP) zaś trzy samoloty ww typu miały bazować w Przemyślu przy sztabie 9 DP [1, s. 120].

Po kilku dniach od podjętej decyzji o utworzeniu Eskadry, do Sanoka przyleciało pięć samolotów typu Po-2 lądując na lądowisku położonym w zakolu Sanu na jego lewym brzegu. Personel latający zamieszkał w kwaterach prywatnych w pobliżu lądowiska, zaś personel techniczny – mechanicy będący jednocześnie strzelcami pokładowymi, gdyż w Eskadrze brakowało obserwatorów-nawigatorów – zamieszkał w namiotach na lądowisku [na obecnym lotnisku sanitarnym w Sanoku-Białej Górze rozbito także kilka namiotów z wyposażeniem technicznym – przyp. A.O.]. Samoloty wielozadaniowe typu Po-2 uzbrojone były w broń pokładową – km-y lotnicze typu “Szkas” bądź w montowane rkm-y piechoty typu “Diegtiariew” obsługiwane przez strzelca z drugiej kabiny. Pod dolnymi płatami samoloty posiadały także zamontowane wyrzutniki dla lekkich bomb, lecz głównym uzbrojeniem załóg były granaty wyrzucane przez obserwatora z drugiej kabiny pojedynczo bądź w wiązkach. Od momentu przebazowania do Sanoka załogi Eskadry rozpoczęły na rzecz dowództwa GO “Rzeszów” loty rozpoznawcze i szturmowe nad nowym dla personelu latającego terenem, jakże ciężkim terenem górskim (z sanockiego lądowiska samoloty startowały w kierunku na most na Sanie, z tego też kierunku podchodziły też do lądowania). Jeden ze swych lotów tak wspominał dowódca Eskadry: (...) Najbardziej na południowy-wschód wysunięty rejon Bieszczadów, w okolicy Ustrzyk Górnych i wzgórze Halicz, nazywano popularnie “wyrostkiem robaczkowym” [bądź “ślepą kiszka”]. “Wyrostek” wymagał

zdecydowanej operacji. Przypuszczano, że w tym niedostępnym, dzikim terenie znajduje się ośrodek dyspozycyjny UPA. Jako nawigatora zabrałem ze sobą ppor. Aleksandra Danielaka. [Por. A. – w podstawowym zestawieniu personelu latającego Eskadry nawigator ten nie figuruję, najprawdopodobniej dołączył do jednostki w okresie późniejszym – przyp. A. O.] Danielak był bardzo cennym oficerem dla Eskadry. W czasie wojny latał na “pociakach” [Po-2] w 2 PNB “Kraków” [2. Pułk Nocnych Bombowców], miał więc olbrzymie doświadczenie i świetnie znał pracę nawigatora na samolotach Po-2. Postanawiamy startować skoro świt. Jak zwykle mamy kłopoty z komunikatem meteorologicznym. Eskadra nie posiada własnej stacji meteorologicznej, najbliższa znajdowała się w Krakowie. Przeważnie więc komunikaty nadchodziły z opóźnieniem i były nieaktualne. Zresztą w Bieszczadach [Zachodnich] panowała z zasady lokalna pogoda, najczęściej więc nie zważaliśmy na komunikaty. Wierząc własnemu doświadczeniu, startujemy z pełnym obciążeniem. Jak zwykle półko ledwo wystarcza. Przelatujemy San. Wysokości nabieram nad miastem. Sanok przypomina frontowe miasta. Jeszcze do niedawna na jego ulicach grasowały bandy [określenie stosowane w odniesieniu do sotni UPA występujące w literaturze wspomnieniowej i w dalszej części tekstu – przyp. A. O.]. Od czasu, gdy zakwaterowało tu dowództwo 8. DP, panuje spokój. Po ulicach chodzą patrole wojskowe, w nocy obowiązuje godzina milicyjna. Jest czynna restauracja, którą odwiedzamy od czasu do czasu, a i okoliczni chłopcy też się tu zjeżdżają na targi. Wysokościomierz wskazuje na 500 m. Biorę kurs na Baligród. Pogoda jest cudna, widoki rozpościerające się pod samolotem nie do opisania. Przelatujemy nad szczytem górskim porośniętym wiekowymi świerkami. Teren gwałtownie ucieka w dół – 100 – 200 – 300 m. W dolinie wije się górski strumień. Oddaję drążek sterowy i nurkuję w dół. Tarcza słoneczna ginie za pasmem górskim. Zbocze jest pokryte cieniem. Gdzieś nad drzewami unoszą się poranne opary. Wyrównuję samolot. Kosiakiem [lot koszący na małej wysokości] sunę w stronę stromego skalistego zbocza. Danielak zdumiony patrzy na mnie pytająco: Chcesz się wmeldować w górę? Naturalnie, że nie chcę. Ale znam dobrze teren. Dolina załamuje się pod kątem w lewo. W ostatniej chwili kładę “pociaka” [Po-2] w głęboki zakręt. Siła odśrodkowa wgniata mnie w fotel. Znow mknę nad potokiem. Jeszcze kilka zmian kursu i nadlatuję nad zieloną, o łagodnych zboczach połoninę. Na jej stoku widać pasące się stado bydła. Wygląda to niewinnie, ale ja znam dobrze metody banderowców. Przelatuję nad krowami i wykonuję krąg. Domniemani pasterze rozbiegają się, wyciągają ukrytą broń i walą do naszego “pociaka” [Po-2]. Jasne więc, z kim mamy do czynienia. [Por. A.] Danielak chwyta szybko granaty i kaem, a ja wykonuję nalot od słońca, aby było im trudniej celować. Nadlatujemy. Padają granaty. Karabin ujada: ta, ta, ta. Dosyć? – pytam się. Jeszcze raz – woła nawigator. Skręt i następne zejście. Widzę mknących do lasu upowców. Ściga ich zajadły ogień naszego “szkasa”. Bandziory nie pozostają dłużni. Spod lasu odpowiadają ogniem. Pociski biją po kadłubie i silniku. Obrywa rurka, w efekcie nie działa prędkościomierz. Głupstwo. Dam radę. Nawigator tymczasem ustala dokładnie miejsce rozlokowania bandy. Domyślam się, że pasterze należą do sotni “Bira”, która właśnie tutaj działa. Jeszcze pół godziny kręcimy się nad okolicznymi wioskami, połoninami i lasami, poszukując banderowców. Potem lecimy na Baligród. Tu [ppor. A.] Danielak zrzuca meldunek [ciężarkowy] na stanowisko oddziału KB. [W] [Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego]. Naturalnie nie tylko [ppor. A.] Danielak dopisywał loty bojowe. Codziennie latali wszyscy piloci i strzelcy Eskadry. Codziennie rozpoznawano ruchy band, ostrzeliwano je z powietrza, wspierano własną piechotę. Oto statystyka wykonywanych przez Eskadrę zadań bojowych:

– jedna załoga wsparła ogniem z powietrza pluton żołnierzy z 8 DP, który pomiędzy Grabownicą Starzeńską a Pakoszówką wpadł w zasadzkę polskiego oddziału Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ – batalion “Zuch”) mjr. “Żubryda”.

– pomiędzy 12 a 15 IV 1946 r. załogi wsparły oddziały 8 DP, które przeprowadzały operacje przeciwko sotni UPA “Chromenki”.

– w dniach 18–21 IV 1946 r. jedna załoga prowadziła rozpoznanie na rzecz 9 DP. W rejonie lasów pomiędzy Jarosławiem a Lubaczowem, podczas pościgu za sotniami UPA “Jara” i “Zacharki”.

– w dniach 20–24 IV 1946 r. załogi wspierały akcje przeciwko sotniom UPA “Smereka” i “Bira”.

– w dniach 25–28 IV 1946 r. dwie załogi wspierały oddziały 8 DP patrolując teren nad lasami gdzie ukrywały się sotnie UPA z kurenia “Rena”.

– w okresie 25–29 IV 1946 r. jedna załoga zlokalizowała oddział “Wołynianka” pomagając tym samym w jego likwidacji w rejonie Wola Różanicka – Moszczanica

– 7 V 1946 r. meldunek jednej z załóg dopomógł w likwidacji oddziału UPA w rejonie Bereźnicy Wyżnej.

– 18 V 1946 r. dwie załogi zaatakowały ogniem broni pokładowej na szosie Sanok – Zagórz polski oddział NSZ (batalion “Zuch”) mjr. “Żubryda”, zmuszając go do odwrotu i ukrycia się w lesie.

– w rejonie Huzeli jedna z załóg celnym zrzutem ładunków wybuchowych zniszczyła bunkier UPA bezskutecznie atakowany przez żołnierzy 33 pułku piechoty (pp).

– 28 VI 1946 r. dwie załogi dzięki obserwacji z powietrza, w rejonie wsi Roszuszki wykryły ściganą grupę z sotni UPA “Burlaki” i przeprowadziły atak z powietrza [1, s. 120–121; 2, s. 237–238; 3, s. 403–405].

Dnia 29 V 1946 r. bataliony 34 i 36 pp, w ramach działań przeciwko UPA próbowały wyprzeć siły przeciwnika z rubieży Liszna-Wujskie u podnóża Gór Słonnych. W walkach w okolicy Mrzygłodu, Sanoka i Jurowiec użyto klucza trzech maszyn wielozadaniowych typu Po-2 dowodzonego przez dowódcę Eskadry por. pil. J. Dembowskiego, który tak wspominał: (...) Wystartowaliśmy w trzy samoloty o godz. 4.00. Po zbiorce nad uśpionym Sanokiem uformowaliśmy szyk “schody w prawo”. Ja prowadzę klucz, lecąc z [st. sierż. S.] Olearczykiem a [por. T.] Pytel i [chor.] Smuk z Królikiewiczem i Szablickim. Czas naszego ataku na umocnienia bandy “Kryłacza” został precyzyjnie ustalony, by skoordynować nasze działania z batalionami piechoty. Lecąc tuż nad umocnieniami wroga, obrzuciliśmy je wiązkami granatów. W następnych nalotach ostrzelaliśmy banderowców z pokładowych karabinów maszynowych. Zaobserwowałem dużą skuteczność naszego ognia. Bandyci nie wytrzymywali tej ogniowej nawałnicy. W tym wypadku mieliśmy bowiem zdecydowaną przewagę. Banda oparła się na trudno dostępnych, ale niezalesionych szczytach. Trudno ich było z tych umocnień wykurzyć, zdobywając szczyt od dołu. Natomiast my atakowaliśmy od góry, mieliśmy ich jak na “patelni”. Toteż zdając sobie sprawę z beznadziejnej sytuacji, rzucili się do panicznej ucieczki. Na ten moment czekali tylko nasi piechurzy. Ruszyli do ataku. Nam niestety kończyła się amunicja. Szkoda jednak było wracać na lotnisko i opuszczać rejon walki, bo przecież z góry mogliśmy łatwo obserwować uciekających górskimi ścieżkami banderowców i nadal atakować. I wówczas to porucznik [T.] Pytel pomachał skrzydłami samolotu. W pierwszej chwili nie wiedziałem o co mu chodzi, ale zaraz zrozumiałem jego intencje. Gwałtownie zniżył lot, wykonał ostry zakręt i wylądował na stoku sąsiedniej góry, na którym znajdowała się spora grupka naszych żołnierzy. I całe szczęście, bowiem bez ich pomocy samolot niechybnie musiałby się stoczyć w przepaść. Tak pochyły był ten stok. Poszliśmy w ślady [por. pil. T.] Pytla. Do lądowania przymierzył się [chor.] Smuk, a potem ja. Podbiegli żołnierze, podtrzymywali samoloty za skrzydła i ogony, a my lądowaliśmy dostarczone przez amunicyjnych taśmy z pociskami i granaty. Gdy tylko uzupełniliśmy amunicję, żołnierze obrócili samoloty silnikiem w dół zbocza i po kilkudziesięciometrowym zaledwie rozbiegu “z górki na pazurki” znów byliśmy w powietrzu, aby za chwilę ponownie włączyć się do walki. Po wystrzeleniu amunicji wróciliśmy do Sanoka [2, s. 232–234]. Po wspomnianej akcji, zaraz po wylądowaniu dowódca Eskadry otrzymał nowy rozkaz: załoga w składzie por. pil. J. Dembowski i st. sierż. S. Olearczyk miała polecieć w rejon Cisnej celem dostarczenia meldunku ciężarkowego od dowódcy 8 DP oraz nawiązania kontaktu z własnymi oddziałami pomiędzy Cisną a Ustrzykami Górnymi (sytuacja jednego z batalionów piechoty nie była znana dowództwu). W rejonie Cisnej lotnicy zrzucili meldunek w oznaczonym miejscu lecz gdy samolot wleciał w górskie doliny pomiędzy Cisną a Ustrzykami Górnymi samolot został zestrzelony na wysokości szczytów Wysokiego Berda i Smereka ogniem broni maszynowej sotni UPA. Ogień uszkodził silnik i samolot z wieloma przestrzelinami na skrzydłach i w kadłubie przymusowo lądowała na niewielkiej podmokłej łączce

w okolicy Smereka gdzie obecnie znajduje się rezerwat Olszyny Łęgowej ulegając rozbićciu [4]. Wysłany na poszukiwania lotników pododdział piechoty z 34 pp ppłk. Jana Gerharda uratował zestrzeloną załogę co tak relacjonował pilot: Por. pil. J. Dembowski tak opisywał dalszy ciąg wydarzeń: (...) Od strony lasu zaterkotała pepesza. Raz, drugi... Dało się słyszeć jakieś dalekie głosy, pokrzykiwania. Niechybnie banderowcy! [St. sierż. S.] Olearczyk skierował w tamtą stronę lufę karabinu maszynowego. Mocno ścisnąłem tetetkę [pistolet produkcji ZSRR – przyp. A.O.] w dłoni. Kiedyż wreszcie to wszystko się zacznie? – niecierpliwiłem się. Najgorsze są chwile oczekiwania, gdy człowiek jest już przygotowany na wszystko i wie, zdaje sobie z tego sprawę, jaki może być końcowy efekt. Żeby tylko nie ranili, żeby tylko nie wpaść w ich ręce żywym! To było w tej chwili moje jedyne życzenie. Tymczasem głosy stawały się coraz wyraźniejsze. W naszym polu widzenia nie mogliśmy jednak nikogo dostrzec. Teren był tu pagórkowaty. Zza załomu skały wyłoniło się kilka sylwetek. [St. sierż. S.] Olearczyk puścił w ich stronę krótką serię. Nastąpiła niepokojąca cisza. Tylko odgłosy strzałów naszego [rkm] “diegtiariewa” niosły się echem po okolicznych zboczach. Ale i one przebrzmiały. I nagle usłyszeliśmy czyjś głos: – Lotnicy, nie strzelajcie! My wojsko! W tym momencie jakbym się drugi raz urodził. Wróciła nadzieja. I radość. Ale nie mogłem przecież w takiej sytuacji zawierzyć w pełni zasłyszonym słowom. Wiedziałem, że banderowcy potrafią stosować różne fortele. – Skąd wy, z jakiego pułku? – wyrzuciłem z siebie pytanie. – Z trzydziestego czwartego, z Baligrodu – usłyszałem odpowiedź. Lecz i ona nie mogła w pełni zadowolić. – Jeśli to prawda, niech dwóch żołnierzy podejdzie do nas bez broni! – zawyrokowałem. – Dobrze, zaraz do was podejda! – odpowiedział ktoś z oddali. I rzeczywiście. Podeszło do nas dwóch młodych, sympatycznych żołnierzy. [St. sierż. S.] Olearczyk przez cały czas trzymał ich na muszce [rkm] “diegtiariewa”, a ja zażądałem od nich okazania dokumentów. Nie budziły zastrzeżeń. Byliśmy uratowani. W tym rejonie działał właśnie, dążąc do likwidacji bandy “Rizuna”, batalion żołnierzy dowodzony przez podpułkownika Jana Gerharda, późniejszego autora powieści “Łuny w Bieszczadach”. Z przeciwległego zbocza żołnierze [ppłk. J.] Gerharda obserwowali nasze zestrzelenie i wiedząc, że gdzieś w najbliższej okolicy znajduje się banda UPA, natychmiast pośpieszyli nam na ratunek. Zdążyli na czas. Mielśmy okazję zapoznać się z pułkownikiem [J.] Gerhardem, który był dowódcą 34. Pułku [piechoty]. Serdecznie podziękowaliśmy mu i jego żołnierzom za ocalenie życia. Tymczasem podjechały żołnierskie podwozy. Z naszego “pociaka”, przy pomocy żołnierzy, wymontowaliśmy uszkodzony silnik i niektóre przyrządy pokładowe. Załadowaliśmy to wszystko na jedną z furmanek. Płatowiec oblaliśmy benzyną i podpalili. Dla niego już nie było ratunku. Z batalionem żołnierzy przez Cisną dotarliśmy do Baligrodu – nie bez przygód zresztą, ale to opowieść niemająca związku z działaniami lotników – a stąd do Sanoka było już blisko. Znowu znaleźliśmy się na naszym lądowisku [5, s. 189]. Po tym zdarzeniu por. pil. J. Dembowski powrócił do swego macierzystego 2 SMPL a dowództwo Eskadry w Sanoku objął por. pil. Tadeusz Pytel (zniszczony samolot skasowano ze stanu Eskadry) [6, s. 53–58]. Załogi Eskadry stacjonującej w Sanoku często wykonywały loty łącznikowe utrzymując przepływ informacji pomiędzy Naczelnym Dowództwem Wojska Polskiego (NDWP) i dowództwem V Okręgu Wojskowego (V OW) przewożąc meldunki, kurierów itp. W jednym z takich lotów załoga samolotu wielozadaniowego typu Po-2 w składzie chor. pil. Z. Danyłow i kpt. Butkiewicz ze sztabu 8 DP. w beskidzkim rejonie Królika Polskiego wykryła oddział UPA, który zaatakowano z powietrza. Działania Eskadry lotniczej GO “Wisła” trwały do 9 X 1946 r. gdy uległa ona rozwiązaniu, po czym samoloty wielozadaniowe typu Po-2 wraz z załogami oraz personel naziemny powróciły do macierzystego 2 SMPL w Warszawie. Do dyspozycji dowództwa 8 i 9 DP pozostawiono jednak na miejscu po dwa samoloty (samoloty przydzielone do 8 DP jesienią 1946 r. prawdopodobnie bazowały nadal na lotnisku w Sanoku).

W 1946 r. nie tylko WP użyło lotnictwa do działań przeciwko UPA. Użyto go również w działaniach armii czechosłowackiej przeciwko siłom UPA. Teren głównie wschodniej Słowacji oraz Morawy wzięty był pod uwagę przez dowództwo czechosłowackiego lotnictwa jako teren bazowania wydzielonych sił lotniczych mających za zadanie głównie rozpoznanie z powietrza sił UPA operujących na pograniczu polsko-czechosłowackim, bądź przemieszczających się w głąb państwa czechosłowackiego. W okresie od kwietnia do września 1946 r. jedna Eskadra dolnoplątów

o konstrukcji metalowej, samolotów szturmowych typu Iliuszyn ІІ-2 m 3 z 30 Pułku Lotnictwa Szturmowego (30 PLSz) została po przebazowaniu na lotnisko w Kościcach zaangażowana do wykonywania powietrznego rozpoznania. Do 21 IV 1946 r. jako część sił Grupy "Ocel" złożonej z oddziałów 3 i 4 (dowództwo stacjonowało w Prešove) załogi 30 PLSz wykonywały loty w wschodniej części Republiki Czechosłowackiej (10 IV 1946 r. powietrzne rozpoznanie wykryło oddział UPA w rejonie Humennego gdzie doszło do starcia z oddziałem czechosłowackiej armii). Na lotnisko w Kościcach ponadto detaszowano kilka maszyn myśliwskich, dolnopłatów o konstrukcji mieszanej typu Ławoczkin Ła-5 FN i Ła-7 z 1 Pułku Myśliwskiego (1 PM), pod dowództwem dowódcy pułku mjr. pil. Ludovita Kozy, pod którego rozkazami znaleźli się piloci: K. Geletko, K. Farsky, Š. Konvalinka, R. Palaticky, A. Matoušek, L. Dobrovodsky, J. Škorvanek, L. Koza, L. Šolar i O. Bunta) [2, s. 232–234; 7, s. 22].

Aktywność oddziałów UPA w okresie zimy 1946/1947 r. zmalała i obie strony zaktywizowały swoje działania dopiero wiosną 1947 r. po śmierci 28 III 1947 r. pod Bieszczadzkimi Jabłónkami gen. broni Karola Świerczewskiego. Jego ostatnia droga na Podkarpacie wiodła 27 III 1947 z Krakowa via Rzeszów, gdzie na lotnisku w podrzeszowskiej Jasionce został przetransportowany wraz z otoczeniem przez trzy samolotowy klucz wielozadaniowych samolotów typu Po-2 z 2 SMPL z Warszawy w wersji limuzyna-salonka [8, s. 282]. Jego przylot z lotniska Jasionka do Krosna tego samego dnia miał miejsce bądź na pokładzie samolotu transportowego, dolnopłata konstrukcji metalowej typu DC-3 "Dakota", bądź w salonce-limuzynie typu Po-2. Po starciu z sotnią UPA "Hrynia" w Jabłónkach, ciało zastrzelonego gen. broni K. Świerczewskiego przetransportowano do Sanoka samochodem, zaś z tamtejszego lądowiska polowego samolotem sanitarnym (wg relacji świadka zdarzenia Mariana Kurka wielozadaniowy samolot typu Po-2 miał specjalną komorę na nosze – przyp. A.O.) do Krosna. Odlot z Krosna trumny ze zwłokami gen. broni K. Świerczewskiego miał miejsce na pokładzie samolotu transportowego typu DC-3 "Dakota" pilotowanego przez por. pil. J. Dembowskiego (wg relacji świadka zdarzenia Mariana Beresia trumnę ze zwłokami gen. broni K. Świerczewskiego lotem przetransportowano z podrzeszowskiego lotniska Jasionka gdzie mógł ją ww samolotem dostarczyć z Krosna por. pil. Józef Dembowski – przyp. A.O.). Wydarzenie to spowodowało, że wiosną 1947 r. w działaniach stworzonej do działań przeciwko UPA z zadaniem ostatecznej likwidacji sił UPA na terenie Polski południowo-wschodniej (Akcja "Wisła") GO "Wisła" przeciw siłom UPA, WP użyło zarówno jednostek piechoty, artylerii oraz sił pancernych. W ramach ww sił w walkach nad Bieszczadami Zachodnimi, Pogórzem Dynowsko-Przemyskim oraz Beskidem Niskim ponownie użyto także sił lotniczych – samoloty wielozadaniowe typu Po-2 użyto do lotów bojowych (loty rozpoznawcze, ewakuacyjne, szturmowe i łącznikowe). Dowództwo 8 DP planowało wraz z nadejściem wiosny 1947 r. zaktywizowanie lotów rozpoznawczych nad obszarem gdzie siły UPA były najmocniejsze: Wola Michowa-Komańcza-Szczawne-Kulaszne-Bukowiec-Terka-Suche Rzeki. Wiosną 1947 r. w ramach GO "Wisła", zorganizowano ponownie lotniczą Eskadrę, która składała się z dziewięciu samolotów wielozadaniowych typu Po-2 i jednego samolotu transportowego typu DC-3 "Dakota", zaś nieco później do Eskadry włączono klucz czterech samolotów szturmowych typu ІІ-2 m 3 z 6 PLSz (jego obsługę tworzyło 27 członków personelu naziemnego). Personel latający Eskadry Po-2 tworzyli doświadczeni piloci-instruktorzy i nawigatorzy z Oficerskiej Szkoły Lotniczej (OSL) w Dęblinie oraz piloci z kluczy łącznikowych, istniejących przy dowództwach OW WP. Dowódcą Eskadry został por. pil. Dionizy Maciążek, który loty bojowe zaczynał nad Bieszczadami Zachodnimi w 1946 r. (Eskadra miała wykonywać nad terenem obszaru "S" jak "Sanok"). Personel latający Eskadry tworzyli: ppor. Jerzy Figarski, ppor. Bogdan Pauczak, por. Kazimierz Oleński (instruktorzy – piloci z OSL) oraz ppor. Jakub Połczyński, ppor. Zbigniew Dereń, ppor. Jan Dzieńkowski, ppor. Ignacy Kirkszer i ppor. Marian Wojewódzki – obserwatorzy. Pozostali piloci pochodzili z kluczy łącznikowych OW Wrocławia, Poznania, Krakowa i Lublina – w grupie tej znaleźli się: ppor. Mudry, ppor. Henryk Kulesza, chor. Bronisław Świątkowski, chor. Bolesław Balwierczak, chor. Władysław Horbaczewski, chor. Kazimierz Dziki (personel techniczny tworzyło 27 techników, których szefem był chor. Franciszek Sokół). Załogę samolotu transportowego typu DC-3 "Dakota" stanowili kpt. pil. Włodzimierz Paliwoda oraz ppor. Zygmunt Danyłow, zaś załogi samolotów

szturmowych typu Il-2 m 3 tworzyli: piloci – por. Burow, por. Władysław Czubkowski, por. Konstanty Licewicz, ppor. Władysław Faściuk i strzelcy pokładowi: sierż. Bogdan Trzebuchowski i sierż. Franciszek Tarnawski [1, s. 120–121; 3, s. 403–405].

Dnia 21 IV 1947 r. Eskadra lotnicza przebazowana została z warszawskiego lotniska na Polu Mokotowskim lotem na podrzeszowskie lotnisko Jasionka i weszła na listę zaopatrzeniową 8 DP otrzymując do swojej dyspozycji terenowy samochód osobowy i ciężarówkę. Jednostka znalazła się w gotowości bojowej z możliwością działań zaraz po otrzymaniu rozkazu lotu bojowego (sztab Eskadry mieścił się w kwaterze dowódcy wyposażonej w telefon). Po zapoznaniu się z terenem Polski południowo-wschodniej piloci Eskadry rozpoczęli loty nad obszarem na południe od Rzeszowa aż po rejon granicy Rzeczypospolitej z Republiką Czechosłowacką – Bieszczady Zachodnie i Beskid Niski – sporadycznie zaś w rejonu Biłgoraja i Hrubieszowa – Roztocze – na pograniczu z ZSRR. Ponownie wybrano do działań bojowych wielozadaniowe samoloty typu Po-2, które były maszynami uniwersalnymi. Mogły lądować w terenie przypadkowym, a mając stosunkowo małą prędkość doskonale nadawały się do prowadzenia obserwacji w terenie górzystym beskidzko-bieszczadzkiem pokrytym licznymi zaroślami na południe od linii kolejowej Jasło-Ustrzyki Dolne, gdzie znajdowały się kurenie i sotnie UPA. Najważniejszym zadaniem jakie postawiono przed lotnikami było prowadzenie rozpoznania ugrupowań UPA w terenie górzystym, co było nie łatwe, gdyż przeciwnik prowadził aktywne działania manewrowe. Trasy przemarszu oddziałów WP i Korpusu Bezpieczeństwa Publicznego (KBW) krzyżowały się wielokrotnie z trasami przemarszów sotni UPA stąd też sytuacja zmieniała się niekiedy z godziny na godzinę. Samoloty wielozadaniowe typu Po-2 nie posiadały pokładowych radiostacji co utrudniało łączność z ziemią. W chwili dostrzeżenia sił UPA lotnicy przekazywali wiadomość o tym za pomocą zrzuconego meldunku ciężarkowego na ziemię, wystrzeliwując rakiety w kierunku ściganego przeciwnika, lub też lądując w pobliżu własnych oddziałów. Z uwagi na to, że działania prowadzone były w terenie pofałdowanym, pokrytym licznymi zaroślami i lasami wykrycie przeciwnika nie było łatwe tym bardziej, że sotnie UPA wielokrotnie używały zdobyczonego polskiego umundurowania. W związku z tym obserwację prowadzono z reguły pojedynczymi maszynami i z bardzo niskiej wysokości. Gen. dyw. Stefan Mossor, dowódca GO “Wisła” nakazał aby w powietrzu bez przerwy znajdowały się przynajmniej dwa samoloty z załogami patrolującymi rejon objęte walkami, wychodząc z słusznego założenia, że jeśli nawet ich załogi nic nie wykryją to i tak samo ich przewencyjne pojawienie się paraliżować będzie siły UPA i zmuszać je do nieustannego maskowania się. Blokada z powietrza miała trwać przez całą dobę – w dzień i w nocy. Początkowo rozpoznanie z powietrza prowadzono dwa razy dziennie – rano i wieczorem – zaś w miarę rozwoju walk załogi Eskadry wykonywały rozpoznanie przez cały dzień. Z pod rzeszowskiej Jasionki wykonano głównie loty rozpoznawcze i rzadko szturmowe nad bieszczadzkiem obszarem Lesko-Baligród-Cisna-Przysłop-Wetlina wykrywając i atakując wykryte grupy UPA z sotni “Bira”. Nowe rozkazy dowódcy GO “Wisła” spowodowały, że Eskadra zaczęła prowadzić loty rozpoznawcze także nocą. Wykonywano je głównie z lotniska Jasionka gdyż lądowisko sanockie nie nadawało się do tego rodzaju lotów. Do Eskadry przybył rosyjski pilot st. lejtнант Wojtalianow, który przeszkolił pilotów Eskadry – którzy dotąd nie latali nocą – w lotach nocnych, które rozpoczęli min. ppor. Jerzy Figarski i ppor. Kazimierz Oleński – loty nocne ćwiczone co noc na trasie Sanok-Jasionka. Ppor. pil. H. Kulesza wspominał: Mechanik sierż. Marian Pawłowicz zameldował, że silnik został wypróbowany, a maszyna gotowa jest do lotu. [Ppor. pil. H.] Kulesza wszedł do pierwszej kabiny, ppor. [pil.] Ignacy Krikszer do drugiej. Warknął silnik. [Ppor. pil. H.] Kulesza jeszcze raz rzucił okiem na manometry i zegary z fosforyzowanymi strzałkami. Migając pozycyjnymi światłami, poprosił o zezwolenie na wykołowanie. Mechanicy równocześnie wyciągnęli klocki spod kół i samolot kiwając się ze skrzydła na skrzydło, pokołował na start. Jeszcze kilka chwil i “kukuruźnik” [Po-2] oderwał się od lotniska. Pilot zrobił rundę, sprawdził wskazania przyrządów i po wprowadzeniu poprawki na wiatr, wziął kurs 170 stopni. Samolot łagodnie piął się pod niebo. Silnik rytmicznie pracował, a z rur wydechowych wydostawały się czerwone jęzory płomieni. Po nabraniu 1000 m, [ppor. pil. H.] Kulesza lekko pchnął drążek sterowy od siebie, ustawił samolot w locie prostoliniowym i zredukował obroty śmigła do 1650 na

minutę. Nawigator zwiększył jarzenie świateł w kabinie i pilnie wpatrywał się w mapę. Upewniwszy się, że poprawka na wiatr jest wniesiona prawidłowo, z przyjemnością zaczął obserwować ciemne plamy lasu, niezwykle malowniczo wyglądające z lotu ptaka. Po piętnastu minutach załśniły pod nimi wody Sanu, w których srebrzyście odbijały się gwiazdy. Mimo pracy silnika wydawało się, że wokół panuje idealna cisza, że samolot płynie po niebie, niczym łódka niesiona falą. Lecz był to tylko pozorny spokój. Właśnie pod osłoną nocy, w zagubionych w górskich ciemnościach wioskach, rozgrywały się często sceny bieszczadzkiego dramatu, pisanego ostrzem tryzuba. Załoga wypatrywała więc, czy nie zabłyśnie gdzieś jakieś światło lub ognisko. Ale wszędzie panowała ciemność, tylko przed sobą mieli anemiczną lunę – to paliły się elektryczne światła Sanoka. Kiedy przelatywali nad miastem, z północnego krańca wystrzeliły w niebo trzy rakiety – sygnał, że na lądowisku służba dyżurna czuwa, że znaki lądowania są wyłożone. [Ppor. pil. H.] Kulesza zwiększył obroty i samolot zaczął znowu nabierać wysokości. Musieli osiągnąć 1500 m, gdyż przed nimi wylaniały się coraz wyższe góry. Przelecieli Oslawę i Kalniczkę – dwa potoki górskie i znaleźli się nad Baligrodem. Tu znów wzbily się pod niebo rakiety. W odpowiedzi podporucznik [pil. H.] Kulesza kilkakrotnie nacisnął włącznik świateł pozycyjnych, które zamrugały umownie do ludzi na ziemi. Po dalszych sześciu minutach lotu nawigator polecił zrobić zakręt w lewo i stanąć na kursie 110 stopni. Właśnie minęli Cisnę i przelecieli Solinkę. Teraz samolot leciał w kierunku Ustrzyk Górnych. Był to obszar, na którym grasowały bandy “Hrynia” i “Bira”. W każdej chwili należało się spodziewać, że palące się ogniska zdradzą miejsce biwakowania banderowców. Pilot i nawigator zwiększyli czujność i wytężyli wzrok. Do kabiny zaczęło wdzierać się ciepłe powietrze. Nastąpiło zjawisko inwersji, polegające na tym, że górne warstwy atmosfery zalegają masy powietrza cieplejsze niż nad ziemią. A więc sprawdzili się przewidywania [ppor. pil. I.] Krikszera – pomyślał [ppor. pil. H.] Kulesza. – W rezultacie może być nad lotniskiem mgła. Nie było czasu na dalsze medytacje, gdyż z lewa rozciągała się długim pasem Połonina Wetlińska, a na jej przedłużeniu Połonina Caryńska. A co najważniejsze tu i ówdzie błysnęły ognie – znak, że banderowcy krzatali się przy sporządzaniu posiłków. Samolot znajdował się nad Wetliną. [Ppor. pil. H.] Kulesza raptownie zrobił zakręt w lewo i przysmykając gaz, skierował się w stronę najbliższego z ognisk. W tym czasie ppor. [pil. J.] Krikszer położył na kolanach wiązkę granatów. Samolot nabierał coraz większej prędkości, liny wiążące płyty wydawały ostry poświs, a skrzydła lekko wibrowały. Ognisko raptownie zaczęło przygasać, a w stronę nurkującego samolotu skierowały się białe smugi zapalających pocisków. Upłynęły trzy minuty lotu pełnego napięcia i maszyna znalazła się nad miejscem, w którym dogorywało ognisko. [Ppor. pil. J.] Krikszer wychylił się przez lewą burtę i wyrzucił najpierw jedną, a później drugą wiązkę granatów. Samolot lekko zakołysał – to podmuch, który powstał w czasie eksplozji granatów, dał znać, że maszyna była blisko, może nawet zbyt blisko, miejsca wybuchu. [Ppor. pil. J.] Krikszer mocno przydusił do ramienia kolbę [km] “Diegtiariewa” i długimi seriami ostrzelał polanę. Banderowcy też nie próżnowali. Za samolotem biegły czerwone pasma rozświetlonych pocisków. Ich smugi były coraz wyraźniejsze i krzyżowały się coraz bliżej pod i przed samolotem. Nagle dał się słyszeć ostry gwizd. To jeden z pocisków ześlizgnął się po kraterze. – Nie działa paliwomierz – poinformował kolegę pilot. Równocześnie nerwowo spojrzął na manometr ciśnienia benzyny i oliwy. Przyrząd wskazywał normalne działanie instalacji paliwowej – mógł odetchnąć z ulgą. Przymusowe lądowanie w terenie górzystym, w nocy, pod ostrzałem banderowców – to byłby koniec. Ale załoga miała ten przysłowiowy łut szczęścia i z ciężkiej opresji, jak na razie, wyszła bez szwanku. Pilot zrobił prawy nawrót bojowy. W ten sposób wydostał się z pola rażenia karabinów maszynowych. Nawigator szybko zaznaczył na mapie miejsce, w którym wykryli bandę, a następnie przyjął kurs 350 stopni. Kiedy trochę odetchnęli, zauważyli, że pod samolotem ścielą się białe pasma mgły – największy nieprzyjaciel pilotów. Trzeba było jak najszybciej uciec przed nią w górę. – Jak długo jesteśmy w powietrzu? – [Ppor. pil. J.] Krikszer popatrzył na dziennik pokładowy. – Półtorej godziny. – Możemy jeszcze wisieć w powietrzu dwie i pół! Spodziewał się, że przez ten czas mgłę przegoni wiatr. – Sądzę, że tak. Tym bardziej, że wiatr zmienił kierunek i teraz wieje ze wschodu. Za godzinę powinniśmy być nad lotniskiem. – Samolot kursem północnym leciał w kierunku Rzeszowa. Lot był trudny, gdyż wokół panowała głęboka noc, a pod spodem

ścieliła się mgła rozświetlona księżycem. Poczuliby się beznadziejnie zagubieni i samotni, gdyby nie równomierna praca silnika i miarowy rytm śmigła. Lecz mgła wisiała również nad Rzeszowem. Służba startowa wyraźnie słyszała pracę silnika, ale była bezradna. Załoga sama musiała decydować o swoich losach. – Myślę, że trzeba będzie polecieć w kierunku wschodnim, skąd wieje wiatr – powiedział nawigator – może tam nie ma tej cholernej mgły. – Dobrze – zgodził się pilot. Wzięli kurs na odległy o 17 km Łańcut. Im bardziej posuwali się na wschód, tym mgła była rzadsza. Gdy znaleźli się nad miasteczkiem, widać było światła. Lotnicy podnieśli się na duchu. – Tu trzeba będzie zaczekać – zdecydował [ppor. pil. H.] Kulesza. Samolot zaczął robić płytkie półosemki. Była godzina 1.40. Za godzinę powinien być świt – pomyślał [ppor. pil. H.] Kulesza. – Ale za godzinę skończy się benzyna. Po dziesięciu minutach byli znów nad lotniskiem. Wydawało się, że mgła rzednie, bo nad górną krawędzią pojawiły się rakiety. To strzelała służba startowa. Jednak trzeba było jeszcze zaczekać. Wrócili nad Łańcut. Teraz co chwilę pilot i nawigator spoglądali na zegarki. Najgorsze było to, że nie mogli sprawdzić, ile jest benzyny – paliwomierz nie działał. Czas niezmiernie się dłużył, w napięciu wsłuchiwali się, czy silnik nie milknie. To było chyba najgorsze. Godzina 1.59! Na wschodniej stronie nieba zaczął się powoli rodzić świt. Niebo z atramentowej barwy zaczęło stopniowo przybierać spopielającą, potem coraz bardziej stalową, by w końcu pokryć się bladymi smugami pierwszych blasków porannej zorzy. [Ppor. pil. H.] Kulesza skierował samolot znowu na lotnisko. Tym razem nad Jasionką, pośród strzępów mgły, wyraźnie migąły światła lamp stajennych, ustawionych na znakach startowych. Po chwili pilot i nawigator wysiedli z maszyny. Podporucznik [pil. J.] Krikszer wręczył łącznikowi z dywizji mapę, na której było zaznaczone miejsce wykrycia bandy UPA. Jeszcze jedno zadanie zostało wykonane. Mimo nocy i mgły [9, s. 133–140].

Od 23 IV 1947 r. Eskadra przebazowana została na lądowisko w Sanoku w miejscu gdzie stacjonowała jej poprzedniczka w 1946 r. skąd od razu rozpoczęto systematyczne loty rozpoznawcze nad Bieszczadami Zachodnimi i Beskidem Niskim. Zasada była następująca: dwa samoloty wielozadaniowe typu Po-2 utrzymywano w powietrzu, zaś na lotnisku następne dwa samoloty znajdowały się w gotowości startowej. Samoloty pozbawione były broni pokładowej oraz ładunków bombowych. Był to świadomy rozkaz dowódcy GO “Wisła”, który uważał że ze względu na to, że obydwie strony używały mundurów WP trudno było rozróżnić z powietrza czyje oddziały ma się pod sobą. Unikano w ten sposób omyłkowego ostrzelania własnych oddziałów. Jednak pomimo to załogi dla własnego bezpieczeństwa zabierały na loty granaty ręczne oraz uzbrojenie osobiste (pistolety typu TT oraz rkm-y piechoty typu “Diegtiariew”). W jednym z lotów pilot ppor. Bolesław Balwirczak dostrzegł kolumnę wychodzącą z lasu, która nie wystrzeliła rakiet rozpoznawczych i pilot przekonany, że ma przed sobą oddział UPA polecił obserwatorowi zaatakować oddział granatami. Dopiero gdy pilot ponownie wykonywał nawrót oddział wystrzelił raketę rozpoznawczą – atak przerwano w ostatnim momencie. Dnia 18 VI 1947 r. załoga w składzie: chor. pil. Bronisław Świątkowski i por. nawig. Jan Dzieńkowski wykryła w okolicy Soliny oddział UPA przedzierający się na południe – lotnicy zrzucili meldunek oddziałom WP przebywającym w okolicy i po godzinnej walce oddział ten został okrążony przez oddziały WP i zlikwidowany. Pomoc ze strony lotnictwa na rzecz jednostek WP i KBW była duża, np. w dniach 12 i 13 V 1947 r. załogi Eskadry dostarczyły meldunki do sztabu GO “Wisła” w Baligrodzie o walkach przeciwko kureniowi UPA “Rena” w masywie Chryszczatej. Aby mieć bezpośredni wgląd w sytuację w górach, na rozkaz dowódcy GO “Wisła” klucz samolotów wielozadaniowych typu Po-2 wydzielony z Eskadry przebazowany został na lądowisko w Baligrodzie (jedna załoga była w gotowości, a druga w powietrzu). Chodziło o to aby skrócić czas przelotu samolotów do strefy patrolowania i wydłużyć tym samym efektywny czas przebywania samolotów w powietrzu i co najważniejsze przyspieszyć czas dostarczania meldunków z rozpoznania – dzięki temu wyjątkowo szybko wykryto siły UPA wokół Rabego i Kamionki. Po kilku tygodniach walk sztab GO “Wisła” przeniesiono do Rzeszowa a 18 V (21 V ?) 1947 r. załogi Eskadry ponownie zostały przebazowane z lądowisk w Sanoku i Baligrodzie na podrzeszowskie lotnisko Jasionka położone w pobliżu rejonu operowania sotni UPA “Burlaki”, “Kryłacza” i “Łastiwki” na terenie Pogórza Dynowsko-Przemyskiego. Z tego lotniska 5 VI 1947 r. załogi wspierały akcje przeciw siłom UPA okrążonym

pod Birczą, Wolą Korzeniecką i Leszczawą Górną (w rejonie Kwaszeniny załogi trzech samolotów typu Po-2 z podwieszonymi pojemnikami dla rannych niosły pomoc transportując rannych żołnierzy do szpitala w Rzeszowie). Systematycznie także prowadzono loty propagandowe zrzucając ulotki dla ludności ukraińskiej (średnio w jednym takim locie zrucano ok. 10 tys. ulotek) [1; 3; 10, s. 153–166]. Dnia 17 VI 1947 r. dowódca Eskadry otrzymał rozkaz перебазowania na lądowisko do Sanoka klucza łącznikowego złożonego z dwóch samolotów wielozadaniowych typu Po-2 (na samolotach tego typu wykonywał loty min. celem spotkań z dowódcami radzieckimi i czechosłowackimi płk. Juliusz Hibner, z-ca GO “Wisła” d/s KBW). Loty rozpoznawcze z lądowiska w Sanoku rozpoczęto już następnego dnia, w efekcie czego pod Baligrodem i Komańczę wykryto dwa zgrupowania UPA, które dzięki lokalizacji lotniczej zostały zlikwidowane przez oddziały WP i KBW. Większość pilotów Eskadry stanowili młodzi lotnicy którzy nad Bieszczadami Zachodnimi po raz pierwszy zetknęli się z warunkami bojowymi. Dramatycznie zakończył się lot bojowy z 19 VI 1947 r. w czasie którego załoga w składzie: chor. pil. B. Świątkowski i por. nawig. J. Dzieńkowski rozpoznając masywy leśne pomiędzy Baligrodem a Komańczę gdzie operowała sotnia UPA “Burlaki”, wpadła w ogień opl. UPA w którym poległ nawigator [1, s. 124–126]. Na osobisty rozkaz GO “Wisła” załoga innego samolotu wielozadaniowego typu Po-2 w składzie: ppor. pil. Jerzy Figarski i ppor. nawig. Ignacy Krikszer przechwyciła rozpoznany przez por. J. Dzieńkowskiego oddział UPA, liczący około 100 ludzi i naprowadziła na niego oddział WP. Dnia 27 VI 1947 r. ok. godz. 8. 00 do akcji w okolicach Turzańska, Duszatyna i Chryszczatej użyto klucza trzech samolotów szturmowych typu Il-2 m 3 z 6 PLSz. W pierwszym locie użyto maszyn pod dowództwem por. pil. Kazimierza Czubkowskiego stacjonujących na wspomnianym lotnisku w Jasionce, jedynym oprócz lotniska w Krośnie pozwalającym na użycie maszyn szturmowych typu Il-2 m 3, zaś niebawem w rejonie Turzańska, pojawiły się ponownie dwa szturmowce na cel naprowadzone rakietami z samolotu typu Po-2 i przez ponad 20 min. wspierały ogniem piechotę KBW: (...) Przed chwilą na lotnisko w Jasionce wróciły z lotu bojowego Iły, którym na skutek dużej prędkości i ograniczonego pola obserwacji nie udało się wykryć bandy pod Turzańskiem. Chcemy jeszcze raz powtórzyć nalot Ilów we współdziałaniu z wami. Zgodnie z poleceniem samolot łącznikowy ppor. [pil. J.] Figarskiego o 15.27 znalazł się nad Turzańskiem. [...] Koszącym lotem z północy nadleciały dwa Iły. Jeden pilotował ppor. Konstanty Licewicz, w drugim siedział za sterami ppor. Władysław Faściak. Jako strzelcy pokładowi lecieli: sierż. Bogdan Trzebuchowski i sierż. Franciszek Tarnawski – ich kaemy były załadowane i gotowe w każdej chwili do akcji. Na ich widok ppor. [pil. J.] Krikszer – nawigator samolotu Po-2 – zaczął wystrzeliwać rakiety. W odpowiednim momencie Iły [-2 m 3] przeszły do lotu nurkowego, a spod skrzydeł oderwały się bomby. Tym razem piloci ze szturmowców wykonali zadanie [9, s. 127–138] (zgrupowanie UPA nie zostało jednak rozbite opuszczając wcześniej rejon Chryszczatej i jeziorok Duszyńskich). Dnia 8 VII 1946 r. doszło w Eskadrze do wypadku lotniczego, gdyż chor. Kozłowski nie będący pilotem Eskadry zaś myśliwcem chciał się przelecieć na wielozadaniowym Po-2, uprosił kolegów, otrzymał zgodę na lot i ... rozbił samolot. W tym też miesiącu wraz z stopniowym osłabieniem tempa walk loty nad Bieszczadami Zachodnimi liczba lotów bojowych zmniejszyła się. Por. pil. T. Małecki tak wspominał jeden z lotów: (...) Wylecieliśmy z Jasionki pod Rzeszowem. Lotem koszącym tuż nad ziemią. Taka wysokość była najbezpieczniejsza; duża prędkość kątowna stwarzała banderowcom trudności w celowaniu. Przeszkody terenowe brało się pod skrzydło, przelatywało między drzewami, szczytami skalnymi, wyrwami. Między Leskiem i Baligrodem, gdy lecieliśmy nad rozległym kompleksem lasów, zauważyliśmy wydostającą się spomiędzy drzew błękitną smugę dymu. Po chwili byliśmy nad tym miejscem. Na dużej polanie gromada ludzi krzątała się wokół ogniska. Jedni byli w koszulach, drudzy w ubraniach cywilnych, jeszcze inni w mundurach. Nie ulegało wątpliwości – banderowcy. Obleciawszy kawałek lasu, skierowałem samolot ponownie nad polanę. [Ppor. pil. D.] Maciążek sięgnął do skrzynki z granatami F-1 i cztery z nich szybko nawlókł na stalowe kółko. Gdy samolot znalazł się nad skrajem polany, wyciągnął zawleczkę bezpiecznika i wyrzucił ładunek za burtę. Potężny wybuch był dowodem, że granaty eksplodowały. Ale i nas dosięgnął ogień banderowców. Pionowy i poziomy statecznik były podziurawione ich kulami.

Wypadało poderwać maszynę do góry, a następnie przyszpikować, żeby sprawdzić, czy działają. Na szczęście działały, można było lecieć dalej [11; 12, s. 6].

W składzie GO "Wisła" znajdowała się oprócz dywizji WP także dywizja KBW sformowana 16 IV 1947 r., której wsparcie lotnicze zapewniał klucz czterech (trzech ?) samolotów wielozadaniowych typu Po-2 wydzielony ze składu 9 Samodzielnej Eskadry Lotnictwa Łącznikowego KBW (SELŁ – 9 Samodzielna Eskadra Łączności KBW ?) stacjonującej w Warszawie na lotnisku na Polu Mokotowskim (kontynuatorem jej tradycji został 103 Pułk Lotnictwa Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z Warszawy-Bemowa). 9 SELŁ powstała z przeformowanej 103 Samodzielnej Eskadry Łącznikowej, mającej jeszcze frontową historię, a jej piloci pierwsze loty nad Rzeszowszczyzną wykonywali już w 1946 r. Dowódcą bieszczadzkiego klucza został ppor. pil. Leszkiewicz a oprócz niego w kluczu pilotami byli: ppor. pil. Jan Czwakiel i ppor. pil. Jerzy Leszek. Klucz ten zapewniał łączność pomiędzy jednostkami GO "Wisła". Z lądowisk w Sanoku i w Baligrodzie załogi samolotów typu Po-2 szybko docierały do rejonów operowania sotni UPA. Załogi operowały z lądowisk w Baligrodzie (główna baza), Rzeszowie i Sanoku, zrezygnowano ze stałego wykorzystania lotniska w Krośnie [13, s. 97–100]. Lotnisko w Baligrodzie wykorzystywano bojowo podczas walk z siłami UPA w masywie leśnym Chryszczatej 11–13 V 1947 r. samoloty Po – 2 lądowały opodal stanowiska dowodzenia gen. dyw. Stefana Mossora w Baligrodzie i załogi tym samym informowały na gorąco o przebiegu walk. Kilkakrotnie dowódca GO "Wisła" jako pasażer wykonywał loty obserwując pole walki z powietrza i z pokładu samolotu wielozadaniowego typu Po-2 przekazując rozkazy podległym mu dowódcom jednostek. Dzięki wsparciu klucza lotniczego w dniach 21 IV–15 V 1947 r. dywizja KBW na 43 przeprowadzone przy udziale lotnictwa akcje w 32 osiągnęła pozytywne rezultaty bojowe. Oprócz lotów łącznikowych, do Sanoka okazjonalnie przylatywały inne maszyny ww typu z 9 SELŁ – np. 19 V 1947 r. z Warszawy do Sanoka przyleciał szef sztabu dywizji KBW kpt. Feliks Sikorski. Klucz lotniczy KBW realizował zadania patrolowe, rozpoznawcze i propagandowe jak i transportowe (przewożono rannych do szpitali w Krakowie i Warszawie – w dniach 25–26 VI 1947 r. ppor. pil. Sławomir Kapeluszný odbył lot na trasie Warszawa-Radom-Rzeszów-Baligród-Krosno-Warszawa po rannego żołnierza). Przynajmniej raz na terenie lotniska w Sanoku pojawił się zdobyczny ponemiecki samolot łącznikowy, górnopłat typu Fiesler Fi-156 "Storch" nie ujmowany w statystykach 9 SELŁ (maszyna ta mogła nie figurować w etacie Eskadry ale być używana jako powietrzna taksówka). W 1947 r. na lądowisku w Sanoku pojawił się także samolot typu Fiesler Fi-156 "Storch" (czechosłowackie oznakowanie C-5 "Čap") lotnictwa Czechosłowacji, którym przylecieli przedstawiciele dowództwa czechosłowackiego by omówić z dowództwem GO "Wisła" wspólne działania przeciw oddziałom UPA z dywizją KBW. Maszyna w barwach czechosłowackiego lotnictwa stacjonowała krótko nad Sanem, natomiast lotnicy z Eskadry GO "Wisła" i z klucza lotniczego KBW mieli okazję się z nim zapoznać. Wg. ustaleń dokonanych wówczas przez obie strony samoloty mogły być używane po przeciwnej stronie granicy tylko w celach rozpoznawczych.(do 30 km w głąb terenu sąsiada). Zapotrzebowanie na loty łącznikowe było spore ponieważ w warunkach zdezorganizowanej komunikacji na drogach, i częstych przerw w łączności telefonicznej samolot okazywał się najpewniejszym środkiem w przekazywaniu niezbędnych informacji. Zatem załogi wielozadaniowych samolotów typu Po-2 kursowały niemal w całym obszarze objętym walkami. Efektem działań załóg 9 SELŁ KBW było wykonanie w okresie wiosenno-letnim 1947 r. 387 lotów w czasie 892 godzin [13, s. 97–100; 1; 3].

W końcu lipca 1947 r. GO "Wisła" zakończyła operację przeciwko siłom UPA i 30 VII 1947 r. rozwiązano GO "Wisła" oraz wspierającą ją lotniczą Eskadrę. Zanim to jednak nastąpiło 6 VII 1947 r. gen. dyw. Stefan Mossor na podrzeszowskim lotnisku Jasionka za loty bojowe nad Polską południowo-wschodnią odznaczył: chor. pil. B. Świątkowskiego Krzyżem Grunwaldu III Klasy; por. pil. D. Maciążka, por. nawig. I. Krikszera, por. nawig. Z. Derenia i chor. pil. B. Balwierczaka Krzyżem Walecznych; chor. F. Sokoła Srebrnym Medalem Zasłużony na polu chwały; dowódcę klucza szturmowego z 6 PLSz por. pil. Burowa – Krzyżem Walecznych. W okresie prowadzonych walk od 21 IV-30 VII 1947 r. lotnicza Eskadra GO "Wisła" wylatała nad Pogórzem Dynowsko-Przemyskim, Bieszczadami Zachodnimi i Beskidem Niskim ponad 1500 godzin dysponując siłą

zaledwie 10 samolotów Po-2 !!! Wynik ten był imponujący, zaś straty jednostki zamknęły się liczbami: jeden poległy lotnik i dwa rozbite samoloty wielozadaniowe typu Po-2. Po rozwiązaniu GO "Wisła" na terenie Polski południowo-wschodniej do 14 XI 1947 r. pozostały jeszcze podgrupy operacyjne "Sanok" (nazwa zmieniona po dyslokacji do Gorlic na "Gorlice") i "Lubaczów", a ich dowódcom przydzielono dwa dwu samolotowe klucze samolotów wielozadaniowych Po-2 z 9 SELŁ KBW. Samoloty z tych kluczy bazowały na lądowiskach w Sanoku, Lubaczowie i Gliniku Mariampolskim k./Gorlic nadal wykonując loty nad terenami niedawnych walk z oddziałami UPA. Jesienią 1947 r. ostatnie pociąki opuściły lądowisko w Sanoku (obecnie na byłym lotnisku polowym znajdują się obiekty sportowo-rekreacyjne) [7, s. 23].

W działaniach przeciwko UPA w 1947 r. ponownie wzięło udział lotnictwo czechosłowackie w ramach tzw. "Akcji B". Terytorium Republiki Czechosłowackiej było głównym obszarem poprzez który prowadziły nie tylko trasy kurierskie UPA wiedące do strefy amerykańskiej w okupowanych Niemczech lecz głównie drogi ewakuacji rozbitych na terenie polskim przez oddziały WP i KBW kureni i sotni UPA. Prawdopodobnie jednak pierwsze akcje z udziałem lotnictwa miały miejsce jeszcze przez "Akcją B" – już w początkach 1947 r. na terenie wschodniej Słowacji pojawiła się lotnicza jednostka o kryptonimie "Juraj", operująca w ww rejonie do 30 IV 1947 r. Intensyfikacja pracy operacyjnej lotnictwa czechosłowackiego nastąpiła w chwili zakończenia głównych walk z UPA na terenie polskim wraz z odwrotem ocalałych grup poprzez terytorium czechosłowackie na zachód. W okresie 8 VII-29 IX 1947 r. na terenie wschodniej Słowacji znalazły się po przebazowaniu z lotniska Tri Duby pod Zvolenem samoloty z 1 Pułku Myśliwskiego i 30 PLSz z 4 Dywizji Lotniczej (DL) typów Ła-5 FN, Ła-7 i Po-2. Do grona tych maszyn niebawem dołączyły samoloty z Pułku Lotnictwa Transportowego. Załogi ich głównie wykonywały loty rozpoznawcze w rejonie masywu górskiego Małej Fatry, raketami zaznaczając rejony przemieszczania się rozpoznanych ugrupowań UPA. W związku z pojawieniem się w tym rejonie sporej liczby turystów, załogom zakazano atakowania z powietrza bronią pokładową i bombami wykrytych grup, celem uniknięcia zranienia przypadkowych cywilów. Od połowy lipca 1947 r. nasiliła się akcja przemieszczania rozbitych na polskim terenie mniejszych bądź większych sił UPA na teren państwa czechosłowackiego (w tym gronie szczególnie silne okazały się sotnie UPA "Chromenki" i "Burlaka"). Celem rozpoznania z powietrza ww sił zaktywizowano akcje czechosłowackiego lotnictwa. Od 27 VII 1947 r. na lotnisku w Košicach stacjonował kolejny detaszowany tu oddział lotniczy, którego dowódcą został škpt. Pšorn, w sile Eskadry wydzielonej z 41 Pułku Lotniczego (PL) składający się z pięciu maszyn łącznikowych typu C-5 "Čap" (niemiecka nazwa Fi-156 C "Storch"), jednego samolotu transportowego typu Aero C-3 A (niemiecka nazwa Siebel Si-204 D) oraz trzech maszyn typu Aero C-3 B (maszyny te wydzielono z Dowództwa Lotnictwa 1 OW, oraz z 6 Warsztatów Lotniczych 2 OW). Działalność operacyjną miano prowadzić z lotniska Kamenica n./Cirochą gdzie maszyny miano przebazować 30 VII 1947 r. Eskadra pod względem taktycznym podporządkowana została dowódcy 10 DP i miała współpracować też z oddziałem pułku Sboru Narodnej Bezpečnosti (SNB) "Slovensko" (Czechosłowackie Wojska Wewnętrzne, odpowiednik polskiego KBW) dowodzonego przez npor. Cypricha (dwa samoloty myśliwskie, trzy łącznikowe od 1 VII 1947 r. przebazowane na lotnisko w Košicach). 15 VII 1947 r. na koszyckim lotnisku stworzono lotniczy oddział SNB [14].

Głównymi zadaniami załóg czechosłowackiego lotnictwa było rozpoznanie z powietrza rejonów gdzie mogły operować siły UPA, oraz zapewnienie łączności z oddziałami armii czechosłowackiej operującymi w rejonie rozpoznania lotniczego. W związku z koniecznością rozpoznania obozowisk grup UPA przemieszczających się przez wschodni obszar Republiki Czechosłowacji, głównie wykonywano loty nocne, podczas których szukano ognisk obozowisk. Z chwilą wykrycia obozowisk do akcji zamierzano wprowadzić samoloty typu C-2, które bronią pokładową oraz bombami miały atakować wykryte obozowiska. Ostatecznie do takich operacji nie doszło. Nie planowano używania do akcji niszczyielskich maszyn łącznikowych typu C-5 "Čap" nie posiadających uzbrojenia, gdyż zanotowano podczas lotów rozpoznawczych kilka przypadków ich ostrzału z ziemi. W lipcu 1947 r. część ww pododdziału – samoloty typu C-5 "Čap" została przebazowana na lotnisko Tri Duby. Wg raportu škpt. Pšorna w okresie 3–9 VIII 1947 r. z tego

lotniska wykonano 24 loty operacyjne w czasie 37 godzin i 25 minut w rejonie Niskich Tatr, góry Choč, Malej Fatry i Oravskej Magury. W tym też czasie pododdział wzmocniono do ośmiu maszyn typu C-5 "Čap" samolotami dostarczonymi z 43 PL. Jedynym efektem opisywanych lotów było znalezienie na wzgórzu Magura (kota 1316) koło Ružomberku sześciu martwych i dwóch rannych żołnierzy, o których dowództwo GO "Teplice" w Banskej Bystricy nie miało żadnych wiadomości. Broni pokładowej nie używano wobec wykrytych sił UPA ale w wyniku porozumienia z polskim dowództwem, uzyskano pozwolenie na wykonywanie lotów rozpoznawczych również nad terytorium RP lecz bez możliwości użycia broni pokładowej i bomb (zimną 1947 r. planowano wykonywanie ich przeciwko oddziałom polskiego antykomunistycznego podziemia – zgrupowanie mjr J. Kurasia ps. "Ogień" – przekraczających na Spiszu granicę z Republiką Czechosłowacką) [7, s. 24]. Pozostała część maszyn ww jednostki – pięć maszyn typu Aero C-3 B – pozostała na lotnisku w Košicach, gdzie miano zgromadzić 200 bomb typu SD 70 niemieckiego typu o wadze 70 kg każda i amunicję bojową dla 10 samolotów. Na okres trzech dni do Košic przysłany został npor. Konopický celem przeszkolenia personelu jednostki w użyciu bomb – ostatecznie nie użyto ich. Dużym kłopotem dla załóg lotnictwa czechosłowackiego były loty nocne, w których załogi maszyn typu C-5 "Čap" nie były przeszkolone. Aby wybrnąć z tego problemu utworzono 14 VII 1947 r. w Košicach kolejny detaszowany pododdział lotniczy podległy škpt. Pšornovi z załogami mającymi doświadczenie w lotach nocnych (dwa samoloty transportowe konstrukcji metalowej typu D-47 z załogami (czechosłowackie oznakowanie amerykańskich samolotów transportowych typu C-47 "Skytrain", wersja brytyjska DC-3 "Dakota", wersja rosyjska Lisunow Li-2) oraz ośmiu obserwatorów ze szkół lotniczych), operujący w pasie działania 10 DP oraz GO "Teplice". Jeszcze tego samego dnia – 14 VII 1947 r. – w godzinach 21.45–04. 20 miał miejsce pierwszy nocny lot rozpoznawczy, zaś podczas kolejnego lotu następnej nocy zanotowano kłopoty z łącznością radiową na linii samolot-oddziały lądowe (meldunek z lotu nadano do punktu szyfrowego w Prešove ale na lotnisku w Košicach obsłudze współpracującej z samolotem radiostacji nie udało się go odebrać). Podczas lotu z 18 VII 1947 r. przekazano na ziemię cztery meldunki, z lotniska dalej je przekazano ale obsługa radiostacji sztabowej 10 DP... spała i tym sposobem rozpoznanie poszło na marne. Podobne problemy z łącznością pojawiły się podczas lotów 21 i 24 VII 1947 r. – wskutek problemów z łącznością meldunki do sztabu 10 DP przekazano dopiero po wylądowaniu maszyny na lotnisku. Szwankowało zaopatrzenie samolotów – 26 VII 1947 r. podczas tankowania jednej z maszyn do gaźników dostał się piasek i samolot przez cztery dni był unieruchomiony. Po tym wypadku maszyny odesłano z powrotem na macierzyste lotnisko oraz odwołano pogotowie alarmowe załóg maszyn typu Aero C-3 B bazowanych w Košicach. Odwołano też rozkaz o atakowaniu sił UPA bombami. Dwa samoloty ww typu 1 VIII 1947 r. odesłano do bazy lotniczej Malačky a trzeci do 44 PL. Na wypadek konieczności bojowej w gotowości utrzymano załogi trzech maszyn typu Aero C-3 B w Malačkach. Celem uzupełnień detaszowany pododdział stacjonujący na lotnisku Tri Duby został uzupełniony trzema maszynami typu C-5 "Čap" z 43 PL, który miał z dniem 23 VIII 1947 r. przejąć działalność bojową od 41 PL. Utrzymanie pięciogodzinnej gotowości maszyn na lotnisku w Malačkach okazało się jednak problematyczne (w tym czasie używano dwóch maszyn typu ściągniętych z lotniska Košice 1 VIII 1947 r. – oba od 16 IX 1947 r. były technicznie niesprawne) [7]. We wrześniu 1947 r. oddziały UPA zaczęto meldować jako pojawiające się na Morawach – głównie z sotni UPA "Chromenki" oraz "Romana – Brodyca". Wytworzona sytuacja zmusiła dowództwo 3 OW do użycia przeciwko nim lotnictwa i w tym celu z 43 PL wydzielono pododdział lotniczy przebazowując go na lotnisko w Prerove (dowódcą jego był od 23 IX 1947 r. škpt. Teodor Fukala). Z lotniska Tri Duby przejęto trzy samoloty łącznikowe typu K-65 (było to wprowadzone od sierpnia 1947 r. nowe oznaczenie maszyn typu C-5 "Čap"), ponadto wprowadzono pogotowie bojowe wśród załóg maszyn typu Aero C-3 B na lotnisku w Malačkach. Ten nowy pododdział o kryptonimie "Orel" wykonał od 24 IX do 9 XI 1947 r. co najmniej sześć lotów łącznikowych (głównie w okresie 12–20 X 1947 r.) na trasie Prerov-Brno i 10 lotów operacyjnych. Na przełomie września i października 1947 r. loty operacyjne wykonywano na pograniczu słowacko-morawskim – przykładowo 22 i 23 X 1947 r. w rejonie Šumperka wykryto z powietrza oddział 20 osób uznanych za banderowców. Rozpoznawano też

rejon Jihlava-Trešt-Štonarov i okolice Svatoslavi (pododdział škpt. Teodora Fukali liczył wówczas trzy maszyny typu K-65 w akcji oraz jeden w rezerwie) [7].

Działalność lotnictwa czechosłowackiego w “Akcji B” została zakończona 19 XI 1947 r. kiedy zlikwidowano wszystkie pododdziały lotnicze działające przeciw UPA (wg stanu z 17 XI 1947 r. stan osobowy ww jednostek wynosił 8044 żołnierzy, 1960 partyzantów i 5458 żołnierzy SNB). Od 10 VII do 12 XI 1947 r. straty UPA zadane min. przy udziale lotnictwa na obszarze Republiki Czechosłowackiej wyniosły: 61 poległych, 260 w niewoli i 29 dobrowolnie oddających się w ręce czechosłowackie. Jedynie niewielkim grupkom UPA udało się przedrzeć w stronę granicy austriackiej i węgierskiej poprzez rejon Nova Bystrica-Dolni Dvorište.

Źródła wykorzystane

1. *Krzemiński Cz.* Lotnictwo polskie w pierwszych latach powojennych. – Warszawa, 1981. 2. *Dembowski J.* Finał wojny we wspomnieniach lotników. – Warszawa, 1972. 3. *Koliński I.* Lotnictwo Polski Ludowej 1944–1947. – Warszawa, 1987. 4. *Woźniak J.* Loty nad “ślepą kiszka” – kopia w zbiorach autora. 5. *Gerhard J.* Łuny w Bieszczadach. – Warszawa, 1968. 6. *Olejko A.* Z lotów nad Bieszczadami, Lotnictwo Wojskowe 2002. – Nr 6. – S. 53–58. 7. *Irra M.* Letectvo v akcii B, Letectvi+Kosmonavtika 2001. – Nr 5. – S. 22. 8. *Motyka G.* Tak było w Bieszczadach. – Warszawa, 1999. 9. *Dalecki T.* Opowieści spod skrzydeł. – Rzeszów, 1984. 10. *Olejko A.* Działania powietrzne w pasie karpackim na terenie Beskidu Niskiego, Bieszczadów i Pogórza Przemyskiego w okresie 1941–1947 // Lotnicza historia, archeologia, tradycja miejsca. Red. K. Wielgus, R. Kowalski. – Nowy Targ, 2002. – S. 153–166. 11. *Dane z prywatnego archiwum M. Wawrzyńskiego.* 12. *Baraniecki B.* Samolot kompletnie się roztrzaskał // Gazeta Bieszczadzka. – 2004. – Nr 9. – S. 6. 13. *Sikorski F.* Kabewiaczy w Akcji Wisła. – Warszawa, 1988. 14. *Dane z prywatnego archiwum dr J. Śtaigla.*

Андрей Олейко

НЕИЗВЕСТНЫЙ ЭПИЗОД С ВОЙНЫ УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ (УПА) В 1946–1947 ГГ. ДЕЙСТВИЯ ПОЛЬСКОЙ И ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ АВИАЦИИ В ОПЕРАЦИЯХ ПРОТИВ УПА

В статье автор освещает неизвестный эпизод в борьбе Украинской повстанческой армии (УПА) в 1946–1947 гг. Анализируются действия польской и чехословацкой авиации во время операций против УПА.

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, польская и чехословацкая авиация, Комитет национальной безопасности, “Акция В”.

Andrzej Olejko

UNKNOWN EPISODE WITH WALK UKRAINIAN INSURRECTIONAL ARMY (UPA) IN THE YEARS 1946–1947. THE ACTIVITIES POLISH AND CZECHOSLOVAK AVIATION IN THE OPERATIONS AGAINST THE UPA

In the article the author highlights an unknown episode in the struggle of the Ukrainian Insurrectional Army (UPA) in 1946–1947. Of the Polish and Czechoslovak aircraft during operations against the UPA are analyzed.

Key words: Ukrainian Insurrectional Army, Polish and Czechoslovak aviation, National security committee, “In Action B”.

УДК 94 (438)

Katarzyna Zielińska

CZY TYLKO ZA PRACĄ? OBRAZ POLAKÓW W TYGLU AMERYKAŃSKIM NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

Поляки в історії Америки набули широкої популярності упродовж останніх двох століть. Стаття ґрунтується на спогадах поляків, які залишили Польщу на рубежі XX і XXI століть, а також на сучасній польській та американській літературі. Для кращого роз'яснення авторка розділила статтю на три частини. У першій частині висвітлюється низка деталей з життя поляків-іммігрантів у США. У другій – авторка хотіла відповісти на питання: чому поляки досі пам'ятають про своє коріння? Чому вони дуже суворі у своєму сприйнятті американських традицій і звичок? У третій частині представлені поляки в американській дійсності XXI століття. Відомо, що в США вони є найчисленнішою групою іммігрантів, тому хотілось би, щоб до них ставилися як до американців.

Ключові слова: польські іммігранти, США, рубіж XX і XXI століть, проблеми міграції, рівноправ'я.

Pojęcie emigracji od 200 lat¹ jest na stałe związane z Polską historią [1, s. 9]. Od czasów Wielkiej Emigracji przez czasy obu wojen aż do lat siedemdziesiątych XX wieku. Migracje najogólniej rzecz ujmując dzielą się na wewnętrzne i zagraniczne. Według Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) możemy je podzielić na migracje: długoterminowe, krótkoterminowe, na stały pobyt i czasowe. W terminologii stosowanej przez GUS pojawiają się takie sformułowania jak: emigrant, imigrant, repatriant, kraj urodzenia, obywatelstwo, cudzoziemiec, bezpaństwowiec, uchodźca czy azyl [2, s. 28]. Jednak w tym artykule zajmę się pierwszymi dwoma pojęciami.

Emigrant to osoba, która opuszcza swoją ojczyznę po to by znaleźć się w innym, wydawać by się mogło lepszym otoczeniu. Bardzo często szukając nowej pracy, co ma zaowocować lepszymi warunkami bytowymi dla osoby emigrującej i jej rodziny, uciekając przed problemami w kraju. Słowo to można zastąpić innym np.: uchodźca lub wygnaniec. Kraj osiedlenia nazywamy obczyzną albo wygnaniem. To prawda, że niejedynemu emigrantowi to człowiekowi wygnany, prawdą jest, że niejedynemu uciekł, uszedł, tzn. Wyemigrował nielegalnie [3, s. 15]. Z wielu znanych definicji migracji można wywnioskować, że emigrant to osoba, która decyduje się na opuszczenie kraju, która musi wypracować nowe dla siebie wzory interakcji z zasiedziałą ludnością miejscową a ponadto czuje potrzebę dostosowania się przynajmniej częściowo, do warunków społecznych kraju przyjmującego [4, s. 14]. Jak zauważył P. Kaczmarczyk i M. Okólski (...) migracja jest procesem wielowymiarowym [5, s. 83]. Dlatego zasadniczą trudnością na początek jest odpowiedź na pytanie jaka jest Polonia amerykańska? Z jakim problemami borykają się Polacy, którzy zdecydowali się na opuszczenie kraju?

Według J. Olędzkiego terminu Polonia używano w stosunku do “grupy wychodźców polskich, którzy w Niemczech, Francji, Belgii, USA, Kanadzie, Danii i innych krajach manifestowali swoją kulturową odmienność [6, s. 67]. Natomiast T. Paleczny “Polonię amerykańską określił jak zbiór wszystkich osób na terenie Stanów Zjednoczonych, które niezależnie od kraju, w którym się urodziły i z którego emigrowały, bez względu na stopień znajomości języka i wyznanie, zachowały poczucie polskiego pochodzenia, przy nieobojętnej postawie w stosunku do narodowych tradycji i współczesnej kultury polskiej, oraz w stosunku do polskich interesów narodowych” [7, s. 18].

* W książce Polonia amerykańska Dorota Górecka podaje cztery okresy w których Polacy emigrowali do USA tj. 1) kolonialny (1608–1776), 2) od 1776–1854, 3) emigracja zarobkowa (1854–1939) i 4) najnowsza emigracja od II wojny światowej (podzielona na tę po 1945 roku i tę posolidarnościową).

Świadomość cywilizacyjnego i kulturowego zbliżania narodów może powodować, że poglądy na temat cech emigrantów polskich i innych nacji staną się mniej stereotypowe [8, s. 27–28].

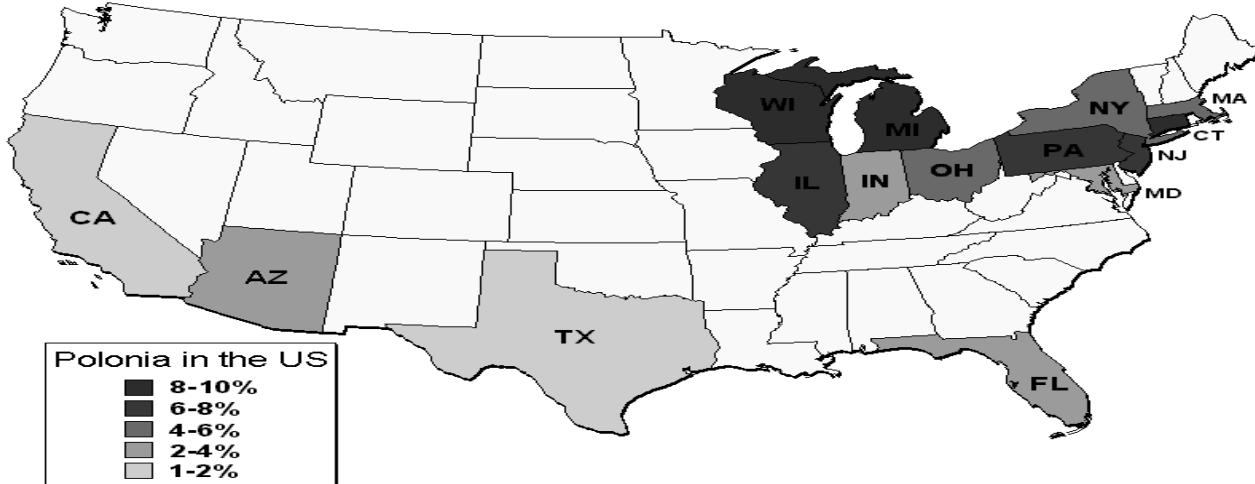
Artykuł zostanie podzielony na trzy części a jego celem będzie próba odpowiedzi na pytanie dlaczego Polacy emigrowali i emigrują do USA. Przedstawię tutaj też czynniki, które są znaczące przy podjęciu decyzji o opuszczeniu kraju (część pierwsza). W drugiej części przedstawię krótki rys historyczny, który zakreśli sytuację Polonii dawniej i dziś w USA. Ostatnią część poświęcę na zaprezentowanie sytuacji Polaków w USA na przełomie wieków. Ponadto zastanowię się nad problemami Polaków w Ameryce. W artykule odwołam się do wielu opracowań dotyczących dziejów Polonii amerykańskiej jak i obcojęzycznych a także wspomnień Polaków, którzy opuścili Polskę.

Emigranci i osiedleńcy

Naród amerykański powstał z zespolenia wielu różnych narodowości, ras, grup religijnych. Stanowi ono pod każdym względem mozaikę. Powstało ono jako konfederacja przyszłości i terażniejszości, jako federalna unia grup emigranckich żyjących wspomnieniami i sentymentami. Grupy te wytworzyły nowego rodzaju instytucje społeczne, właśnie dlatego, że każda zachowała własną odrębność [9, s. 253]. Jedną z większych grup etnicznych w USA jest grupa polska. Jej liczebność jest oceniana rozmaicie, gdyż nie ma jednoznacznie ustalonych kryteriów, kogo można do polskiej grupy etnicznej zaliczyć [10, s. 7]. Jerzy Jaskiernia stwierdził, że polska grupa etniczna, nazywana Amerykanami polskiego pochodzenia (Polish Americans), należy niewątpliwie do najstarszych, identyfikowalnych w historii amerykańskiej grup etnicznych [11, s. 259; 12, s. 29; 13, s. 59]. Polska emigracja do Ameryki zawsze związana była z warunkami społeczno-politycznymi panującymi w naszym kraju [14, s. 266]. Związki polsko-amerykańskie są o wiele starsze niżeli Stany Zjednoczone Ameryki. Polacy byli na kontynencie północnoamerykańskim, zanim T. Kościuszki i J. Pułaski przybyli tam, by uczestniczyć w wojnie o niepodległość, zanim wśród kolonistów angielskich zrodziła się myśl o stworzeniu niepodległego państwa [15, s. 9]. Podobnie jak inni przedstawiciele wielu innych narodowości pierwsi Polacy znaleźli się w Ameryce już w XVII wieku, ich masowa emigracja rozpoczęła się jednak dopiero w latach siedemdziesiątych XIX wieku, razem z falą emigracji z krajów Europy Środkowej i Południowej [16, s. 61–62].

Za ocean pchała naszych rodaków wizja lepszego życia. Wizja często nieostra, zawsze jednak różowa w barwie. Dopiero po trudach podróży okazywało się, że życie tam nie jest tak proste, jak się początkowo wydawało [17, s. 62]. Każda emigracja przeżywa aklimatyzację. W Stanach Zjednoczonych Ameryki jest ona cięższa, bo wyzuwa nie tylko z polskiej, ale i z europejskiej atmosfery [18, s. 213]. Wychodźstwo polskie w Ameryce skupiało się w pasie stanów północnych, wzdłuż Wielkich Jezior między Atlantykiem a rzeką Missisipi. Wytworzyły się wówczas dwa centra: pierwsze obejmowało stany Illinois, Wisconsin, Michigan i Ohio; drugie północno-wschodnie stany – Nowy Jork wraz z New Jersey oraz Massachusetts i Connecticut z jednej strony i Pensylwanią z drugiej [19, s. 68]. Tabela poniżej pokazuje procentowy udział Polaków względem Amerykanów.

Mapa 1. Procentowy udział Polaków w populacji stanów [20]

Zgodnie z tabelą powyżej największa liczba Polaków mieszka w stanie Wisconsin 9,3 %, drugi co do liczby jest stan Michigan 8,6 %, Connecticut 8,3 %, Illinois 7,5 %, New Jersey 6,9 % [21]. Dane z 2000 roku, kiedy przeprowadzono spis powszechny w USA pokazuje tabela:

Tabela 1.

Polonia amerykańska w poszczególnych stanach według spisu z 2000 roku

Polska Diaspora w USA (wg. Spisu w 2000 roku)			
Stan	Liczba ludności	Ludność polskiego pochodzenia	Procent
New York	18 571 545	947 456	5,1
Michigan	9 797 198	933 187	9,5
Illinois	12 279 027	911 253	7,4
Pensylwania	11 897 522	866 218	7,3
New Jersey	8 395 357	616 687	7,4
Wisconsin	5 285 604	505 358	9,6
California	34 292 871	486 347	1,4
Ohio	11 122 112	476 242	4,3
Florida	16 318 656	471 430	2,9
Massachusetts	6 210 578	337 456	5,4
Connecticut	3 350 345	286 482	8,6
Texas	21 215 494	230 556	1,1
Maryland	5 321 993	182 051	3,4
Indiana	5 980 881	158 915	2,6
Arizona	5 346 616	137 804	2,6

(W tabeli uwzględniono stany, w których ludność polskiego pochodzenia przekracza 1 %) [22].

Z raportu¹ z 2009 roku wynika, że obecnie w Stanach Zjednoczonych Ameryki mieszka 479 tys. Polaków, urodzonych w Polsce. Blisko połowa z nich (48,8 %) przybyła do USA przed rokiem 1990. Najwięcej Polaków mieszka w stanach Illinois, Nowy Jork, New Jersey, Connecticut i Floryda [23].

Migracja nie pojawia się ani natychmiast, ani też nie jest procesem wolnym od napięć [24, s. 17]. Na ostateczną decyzję o opuszczeniu państwa ojczystego wpływa wiele czynników, które można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza z nich obejmuje czynniki “wypychające” (*push*), druga “przyciągające” (*pull*) [25, s. 15]. Motywy skłaniające do opuszczenia ojczyzny bywały najróżniejsze, lecz wśród nich przeważały motywy natury ekonomicznej [26, s. 15]. Zresztą od połowy lat siedemdziesiątych XIX wieku rozpoczął się nurt zarobkowy emigracji Polskiej. Gdy emigrant polityczny opuszczał swój kraj i chronił się do Ameryki, czynił to z pobudek politycznych. Chciał uniknąć prześladowania, szukał mniej niebezpiecznych terenów dla swej działalności politycznej, choćby nimi były dalekie zamorskie terytoria. Podobne pobudki religijne – skłaniały do opuszczenia kraju emigranta religijnego [27, s. 75]. Masowa emigracja z ziem polskich do USA miała charakter wybitnie ekonomiczny, pomimo, że nie była koniecznym wynikiem warunków ekonomicznych, tzn. Motywem wyjazdu w zasadzie nie był strach przed głodem, a pragnienie polepszenia swego bytu ekonomicznego [28, s. 189]. Moment podjęcia decyzji o wyjeździe z kraju ojczystego nie jest łatwy. Można przypuszczać, że większość naszych rodaków robi sobie listę za i przeciw. Długa rozłąka z bliskimi, która czasami kończy się powolnym rozluźnieniem więzi, wszechogarniająca tęsknota za ulubionymi miejscami, za własnym kątem. Strach przed odrzuceniem przez innych, bo przecież nie przyjechało się do siebie, tylko do ludzi obcych. Samotność emigranta ma jeszcze nieco inny wymiar niż alienacja współczesnego człowieka zagubionego w wielkich metropoliach. Wśród czynników wpływających na wyobcowanie emigranta najważniejszy to niemożność nawiązania kontaktu z otoczeniem, kontaktu o głębi dialogicznej, a więc otwartego porozumienia wyrastającego ze wspólnych przeżyć, dzielonych wspólnie zainteresowań i wspólnych hierarchii wartości [3, s. 22]. Decyzja o migracji jest zawsze dokładnie przemyślana. Wyjeżdżający biorą pod uwagę bariery występujące pomiędzy miejscem odpływu i przyływu. Trzy podstawowe to: odległość, restrykcje polityczne oraz

¹ Raport został opracowany przez Krystynę Iglicką z Centrum Studiów Międzynarodowych oraz Magdalenę Ziółek-Skrzypczak i Ludwiga Maximiliana z Uniwersytetu w Monachium.

ograniczona mobilność [29, s. 22]. Jednak dla wielu tysięcy Polaków bilans wyjazdu do USA jest dodatni. Najbardziej niepokojące jest to, że dzisiejsza emigracja nie wie, czym naprawdę jest, jakie są jej cele. Co potwierdza stwierdzenie T. Terleckiego który ocenia, że (...) emigracja sięga poza istniejącą rzeczywistość, aspiruje do rzeczywistości innej. Jest taka – buntownicza i nieprzekupna. Albo jej wogóle nie ma [30, s. 13].

Dlatego pewnie emigranci z Polski przyjeżdżali i przyjeżdżają często z dziećmi, które jako urodzone nie USA, automatycznie stają się emigrantami [3, s. 15]. Wbrew ich woli zostają oderwani od polskiej rzeczywistości, by uczyć się życia na nowo. Przede wszystkim musieli szukać dla siebie miejsca w nowym, obcym otoczeniu. Młodzież i dzieci zmuszone zostały do nauczenia się języka, który umożliwił im później komunikację z ich rówieśnikami. Zadanie ciężkie, ale dla młodych łatwiejsze do wykonania niż dla ich rodziców. Pierwsze zetknięcie z obcymi, mówiącymi innym językiem, mającymi inne obyczaje powodowało, iż imigrant zaczął sobie uświadamiać sobie więź łączącą go z innymi [31, s. 365]. Jak wspominała Yasna, której rodzice wylosowali Zieloną Kartę, kiedy ona właśnie skończyła podstawówkę (...) Ten początkowy okres jest na tyle trudny, że stopniowo tracę pewność siebie, której nigdy mi nie brakowało. Nie jestem już rozgadaną uczennicą, którą byłam jeszcze w liceum. Tracę wiarę w siebie i nawet po kilku latach, w czasie których zaczynam się czuć bardziej pewnie, niełatwo przychodzi mi ją odzyskać. (...) Nowa szkoła to nie jedyne doświadczenie, z którym muszę sobie radzić tej jesieni. Jak przystało na tutejszą nastolatkę, znajduję pracę na wieczory i weekendy (...) [32, s. 57]. Warto zaznaczyć, że poziom samoidentyfikacji dzieci mieszkających w USA spada liczba “Polaków” i rośnie liczba i procent “Amerykanów”. Proporcja “Amerykanów polskiego pochodzenia” początkowo rosła (kosztem Polaków), aby kilka lat później bardzo poważnie spaść (na korzyść nie “Polaków”, lecz “Amerykanów”) [33, s. 216–217].

Czy warto pamiętać o korzeniach. Drogi i wybory emigracji

Wielu emigrujących zadaje sobie pytanie kim jestem? Bo na obcej ziemi bardzo szybko można zapomnieć o tym kim się jest. Można mówić tutaj o tożsamości narodowej, która zbudowana została z czterech części. Pierwsza to warstwa przekazywana genetycznie, która buduje naszą wyjątkowość. Druga warstwa to cechy i wartości nabyte w procesie socjalizacji. Następnie starcie się nowego ze starym czyli proces swoistej resocjalizacji emigranta. Ostatnia część składowa to sposób w jaki będziemy postępować i nasz system wartości [3, s. 19–20]. Sytuacja emigracyjna jest szczególna pod wieloma względami, także jako źródło zaburzenia tożsamości. Może powodować obniżenie poziomu własnej wartości, wyzwolić wiele napięć, wewnętrznych konfliktów, zmiennych nastrojów, co w konsekwencji może prowadzić do zaburzeń psychicznych bądź alkoholizmu [34, s. 35]. Kompensacją tych poświęceń i pojawiających się na każdym kroku problemów, miało być osiągnięcie w nowej ojczyźnie tych celów i wartości, w poszukiwaniu których przybyli do USA [35, s. 33].

Mit Ameryki jako kraju nieograniczonych możliwości, nieskończonej swobody i wolności, niewyobrażalnie rozległych przestrzeni – w tym sensie semantycznym – na początku XXI wyczerpał w dużym stopniu swoje funkcje i możliwości oddziaływania. Polacy przybywający do USA szokuje wylewna przyjaźń, którą okazują Amerykanie, zwłaszcza w centrum i na Południu kraju. Dlatego pierwsze zetknięcie się z tą nacją jest na ogół dla nas przyjemne [36, s. 5]. Jednak po kilku miesiącach współistnienia dwóch nacji zdanie to zmienia się. Zarówno na naszą jak i Amerykanów niekorzyść. Zaczynamy widzieć ich wady, tak jak oni widzą nasze, ale tym boleśniej nam jest przyjąć do wiadomości fakt, że Amerykanie i tak są bardziej uprzywilejowani, bo są u siebie. Dlatego pomimo gruntownego wykształcenia, niekiedy lepszego niż oferuje system szkolnictwa amerykańskiego, zdecydowana większość emigrantów z Polski zostaje wprzęgnięta w kierat gospodarki wolnorynkowej, wytwarzającej olbrzymią wartość dodatkową dla nielicznych właścicieli ziem, fabryk, maszyn i urządzeń [37, s. 131]. Według badania przeprowadzonego przez *National Academy of Sciences* (NAS) emigranci przyczyniają się do wypracowania dodatkowych 10 mld dolarów rocznie na rzecz gospodarki USA [38, s. 98–99]. Decydując się na pracę za granicami własnej ojczyzny, emigranci wiozą ze sobą do USA własny język, obyczaje i wierzenia religijne, czyli te główne elementy, które rzutowały na miejsce i dalszy rozwój poszczególnych

grup narodowościowych w nowych amerykańskich warunkach [26, s. 16]. Dlatego łatwo można zaobserwować, że zaraz po przybyciu do amerykańskiej ziemi obiecanej, Polacy szukali ochrony przed wyzyskiem w parafiach lub organizacji imigrantów [39, s. 104]. Posiadanie sieci kontaktów czy powiązań z migrantami z kraju i za granicą (migration network) stało się niezbędnym warunkiem zainicjowania mobilności [40, s. 240]. Wśród tej grupy można zaobserwować szybkie i sztuczne wtopienie się w specyfikę nowego kraju osiedlenia albo izolowanie się od innych wpływów i pozostanie w obrębie własnej grupy etnicznej. Może być tak, że po okresie nieuniknionej dezorientacji i zagubienia imigrant żyje jakby w zawieszeniu pomiędzy rodziną a nową kulturą [34, s. 39]. Odbieraliśmy i nadal postrzegamy USA jako kraj, gdzie trzeba jasno myśleć i dążyć do tego czego się naprawdę w życiu chce [41, s. 46]. W naszym przekonaniu w Ameryce może zdarzyć się wszystko: szczęśliwy traf i tragedia. Tak jak w każdym innym kraju, ale tu, bardziej niż w innym krajach, trzeba pracować. Systematycznie, ciężko, z zaciśniętymi zębami. Ameryka dla wielu z nas jest państwem wielu kontrastów, jest dzika i brutalna, sentymentalna z nagle okazaną, krótkotrwałą szczodrością. Jako kraj potrafi być zimno-obojętna wobec słabych i ustępująca wobec silnych [3, s. 39].

Jednak w przekonaniu większości naszego społeczeństwa Stany Zjednoczone są synonimem wszystkiego co „naj”. Dla nas często są niedoścignionym wzorem, czymś wręcz „doskonałym”. Polska i Polacy nie należą do grona państw i narodowości, które mogą w czymś zaimponować USA [42, s. 204]. Wielkie amerykańskie miasta, takie jak Nowy Jork czy Chicago, to także brud, hałas, smród, wszechobecny beton, spaliny i śmierdzące metro. Coś jednak każdego roku przyciąga tu miliony. Miasto niespełnionych, a zarazem zrealizowanych marzeń, ogromnych pieniędzy i wielkiej nędzy [43]. To sprawia, że emigrant z Polski nie mógł być takimi samym obywatelem jak rodowity Amerykanin, bo całą jego konstrukcję psychiczną ukształtowały warunki i środowisko społeczne w Polsce [10, s. 21]. Polscy emigranci, przybywszy do Nowego Świata, znajdowali się zwykle w bardzo ciężkiej sytuacji. Nowe dla nich środowisko, brak znajomości języka angielskiego, odmienna struktura socjalna były przez nich jeszcze bardziej odczuwalne [34, s. 19]. Dlatego mieszkańcy innych krajów nie są prawdziwymi cudzoziemcami. Lecz tylko potencjalnymi Amerykanami, czy też – potencjalnymi Amerykanami z myślnikiem [36, s. 7]. Warto zaznaczyć, że w początkach dwudziestego wieku, Polacy w Ameryce przestali być biednymi imigrantami. Przekroczyli liczebność dwóch milionów, pierwsze i drugie pokolenie urodzone w Ameryce pomnożyło dorobek ojców [44, s. 156]. Społeczeństwo wychodźców polskich w USA w początkach XX wieku – z reguły pierwsze pokolenie masowej emigracji zarobkowej z polski – bardziej niż inne pragnęło beztroskiego, uzdrawiającego i zespalającego grupę polską [45, s. 31]. W ostatnich latach można zauważyć, że pozycja społeczna Polaków w Ameryce jest coraz mocniej ugruntowana w środowisku amerykańskim i stale rośnie. Postać papieża Jana Pawła II i jego rozgłos na świecie, osiągnięcia i postawa Polaków w USA, jak również zapoczątkowany w Polsce po 1989 roku proces demokratyzacji powodują, że Polacy i Polska zaczynają być coraz oceniani w Ameryce [14, s. 270].

Emigranci z Polski bardzo wolno awansowali zawodowo. Częstsze były zmiany samych zawodów w ramach tej samej kategorii [10, s.26]. Na tym tle wykształcił się niekorzystny stereotyp Polonii, który mimo wszelkich starań istnieje do dziś. Bo w przekonaniu większości amerykańskiego społeczeństwa emigrant z Polski przyjmie każdą pracę za byle jakie pieniądze. Jeżeli uda mu się poza ten stereotyp, zwalczyć go także w sobie, dalsze starania nabierają większego sensu i szansa na mały sukces rośnie [46, s. 22]. Jak wspominał mężczyzna o pseudonimie Tomaszów, który wyjechał do Chicago do rodziny: (...) *I oto ja – nauczyciel z zamilowania i wykształcenia, biorę od jutra młot do ręki i zaczynam zarabiać – 20\$ na godzinę. (...) Pantha rei! To prawda, a czas w Ameryce płynie bardzo szybko. Moje plany wzięły w łeb jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki (...)*[47, s. 355–356]. Dla większości polskich emigrantów prawidłowością było to, że w miarę jak oddalały się perspektywy powrotu do Polski, stawali się coraz bardziej lojalnymi obywatelami Stanów Zjednoczonych Ameryki [48, s. 295]. Polacy przybywający do USA przybywający w coraz większej liczbie z roku na rok. Tworząc kulturę wielonarodowego społeczeństwa amerykańskiego, będą celowo lub podświadomie wprowadzać do niej te nieprzemijające, trwałe wartości rodzimej polskiej kultury, które przywieźli ze sobą do USA

ich rodzice i dziadkowie [49, s. 26]. Można zauważyć, że współcześni imigranci są generalnie zdrowsi niż Amerykanie, rodziny ich są trwalsze i mniej zagrożone patologiami. Porównanie pokoleń imigrantów i ich dzieci ukazuje niejednokrotnie relatywnie gorszą sytuację pokolenia urodzonych w USA [50, s. 31]. Modelowa rodzina w Polsce widzi u siebie i akceptuje takie cechy, jak gościnność, życzliwość i przywiązanie do tradycji [51, s. 201]. Tak samo zachowują się rodziny emigrantów z Polski. Jednak zaobserwować można, że zanik solidarności rodzinnej nie jest wyłącznie cechą członka, który wyemigrował, może też się zdarzyć, że grupa po jakimś czasie przestaje interesować się nieobecny członkiem rodziny [52, s. 199]. Mimo to jak opowiada Farmaceutka: (...) Utrzymuję stałe kontakty z Polską – prywatne i zawodowe. (...) I oczywiście zawsze czuję się Polką. Interesują mnie wszystkie wiadomości z Polski. Cieszę się z tych pomyślnych, smucą mnie przykre [53, s. 395].

W konsekwencji Polacy dążyli do odtworzenia w Stanach Zjednoczonych dawnych więzi regionalnych w ramach własnej społeczności etnicznej [54, s. 47]. Potrzeba podkreślenia swojej odrębności wśród Polaków była i nadal jest bardzo silna. Faktem jest też to, że losy Polaków zza granicy, zwłaszcza z przygraniczna, są ściśle związane z losami Polski [55, s. 10]. Jednak jak zauważyła H. Znaniecka-Łopata (...) Polacy, podobnie jak i inni imigranci nie potrafili odtworzyć ani struktury społecznej, ani sposobu życia obowiązującego w kraju pochodzenia. W miarę upływu czasu tworzyli wyizolowane społeczności lokalne o różnym stopniu kompletności instytucyjnej i złożoności struktury [56, s. 23].

Nowa ojczyzna, nowe problemy, stare nawyki – Polonusy w amerykańskiej rzeczywistości

Amerykanie nie chcą zgodzić się na wycofanie wiz, ale nie tylko dla Polaków ale dla przedstawicieli innych krajów także. USA boi się, że fala nielegalnych imigrantów zaleje ich rynek pracy. Nasz polski udział w dzisiejszej nielegalnej emigracji do USA jest znikomy, choć przyglądając się jej z perspektywy Green Pointu czy Jackowa wygląda znacząco [57, s. 53]. Obrazuje to tabela poniżej:

Tabela 2

Emigracja z polski według głównych krajów przeznaczenia, 1981–1999 [58].

Kraj przeznaczenia	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1995	1996	1997	1998	1999
Ogółem	120 148	146 820	112 725	26 277	21 297	20 210	22 177	21 536
Europa	99 007	120 733	90 497	20 917	17 005	16 289	18 446	17 691
Niemcy	73 362	87 631	79 667	18 105	14 800	14 187	16 128	15 346
Francja	4 230	4 962	1 482	368	255	243	266	263
Szwecja	3 787	3 916	2 119	578	365	283	250	251
USA	11 924	14 654	12 656	3 179	2 490	2 223	2 217	2 358
Kanada	4 273	6 987	7 291	1 682	1 348	990	1 076	1 113

Warto zaznaczyć, że w przeciągu kilku ostatnich zostali Polacy zostali wykluczeni z loterii wizowej, głównie ze względu na rosnącą liczbę osiedleń Polaków w USA na podstawie wiz pracowniczych i rodzinnych. Nie bez znaczenia jest także utrzymujący się na dość wysokim poziomie odsetek osób, które wyjechały do USA jako turyści a następnie podjęły zatrudnienie w szarej strefie gospodarki [59, s. 34–35]. Z perspektywy tych dwóch dzielnic można zauważyć, że język dzielnicy polskiej obejmuje także hybrydalne formy, w postaci dżampnąć przez fensę na stritę przed policmajstrem [60, s. 441]. Z kieszonkowego słownika-niezbędnika Polaka, przylatującego do USA, stosuje kryterium użyteczności, wyselekcjonowawszy kilka słów kluczy, który każdy szanujący się emigrant zarobkowy (czytaj: turysta) przyswaja już niemal na lotnisku i które stosuje konsekwentnie w życiu codziennym. Tymi wyrazami są: imgrejszyn (ang. Immigration – urząd imigracyjny), grin karta (ang. Green card – zielona karta), sekura (ang. Social security numer – dokument wymagany przy zatrudnieniu i umożliwiający rozliczanie się z podatków), konstrakszyn (ang. Construction – budowa), plejs (ang. Place – miejsce, domek), tikiet (ang. Ticket – mandat), garbec (ang. Garbage – śmieci) czy kakroć (ang. Cockroach – karaluch) [61, s. 268–270]. Pokazuje to jak bardzo Polacy mieszkający w USA chcą związać się z nową kulturą, mimo ciągłego utrzymywania kontaktu ze starą. Wszystko to miałyby wpłynąć na połączenie obu typów

tożsamości kulturowej, narodowej polskiej i amerykańskiej, w jedną postać tożsamości etnicznej (polonijnej).

Poziom migracji za granicę w roku 1989 roku wyniósł 19,3 mln, co biorąc pod uwagę, że Polskę zamieszkiwało 27 mln ludzi dorosłych, była niebywale powszechnym zjawiskiem [62, s. 46]. Natomiast kilka lat później dla lepszego zobrazowania bilansu demograficznego ruchu ludności w USA w 2000 roku przedstawia się następująco: urodzenia – 4047 tys., zgony – 2419 tys., co dawało przyrost naturalny 1628 tys. W tym samym roku bilans imigracji w USA wynosił 1286 tys., a więc niewiele niższy niż przyrost naturalny [63, s. 27]. Biorąc jednak malejący wskaźnik urodzeń, otwarte granice i triumf antyzachodniej wielokulturowości, to właśnie jest dzisiaj zasadniczą kwestią – przetrwanie Ameryki jako narodu, odrębnego i wyjątkowego jest sprawą trudną do wykonania [64, s. 127].

Mimo trudności miliony Polaków wpływają na wizerunek USA i po części go kształtują. Dziś USA nie są dla emigracji otwarte, czego na własnej skórze doświadczają Polacy odprawiani z kwitkiem sprzed okienek wizowych w konsulatach Stanów Zjednoczonych. Warto zaznaczyć, iż w latach 1998–2001 oraz w 2006 roku Polacy zostali wykluczeni z loterii, głównie ze względu na rosnącą liczbę osiedleń Polaków w Stanach Zjednoczonych na podstawie wiz pracowniczych i rodzinnych [65, s. 24–25]. Ale niegdysiejsza ojczyzna emigrantów, państwo, gdzie przyzywał wszystkich chętnych płonący znicz nowojorskiej Statuy Wolności nie chce się przyznać, że już jest zamknięta na obcokrajowców [57, s. 53]. Amerykańskie władze wprowadzając ograniczenia imigracyjne chciały wzmocnić swoją pozycję, lecz spowodowało to wzrost nielegalnej emigracji [66, s. 21]. To ilu w USA jest Polaków bez prawa do stałego pobytu jest wielką tajemnicą bowiem nikt nie jest w stanie tego oszacować. Naszych rodaków bez papierów nie ma w USA wystarczająco dużo by obejmowały ich oficjalne statystyki. Dokładnych danych nie jest wstanie podać ani ambasada Polska w Waszyngtonie, ani konsulat w Nowym Jorku [67].

Dla wielu Polaków wyjazd do USA był i jest ucieczką przed problemami, zarówno zawodowymi jak i rodzinnymi. Ucieczka jest najlepszą formą ochrony swojego dobrego imienia. Bo za Oceanem nikt nas nie zna, więc można spróbować życie od nowa.

Po wstąpieniu Polski do struktur unijnych, USA stało się państwem, który nie był już dla nas tak atrakcyjne w porównaniu z zachodem Europy. Po latach izolacji politycznej i zapaści gospodarczej sytuacja stopniowo zaczęła zmierzać ku normalizacji. Lecz specyfiką polskiego rynku pracy na początku XXI wieku stała się dość wysoka skala wyjazdów zagranicznych z zamiarem podjęcia zatrudnienia [68, s. 169–170]. Dokonując wyboru miejsca nowego osiedlenia patrzyliśmy częściej w stronę Europę bo USA straciło bardzo na atrakcyjności. Polak już nie musiał starać się o wizę, niepotrzebny był drogi bilet, nikt po wylądowaniu w miejscu docelowym nie zadawał setek pytań: dlaczego przylecieliśmy i do kogo, jak długo planujemy pobyt, czy przylecieliśmy w celach zarobkowych, kiedy planujemy powrót do Polski. Dlatego jeśli kiedyś w przeszłości Statua Wolności oświetlała swym blaskiem emigracyjną drogę ku polskiej wizji tzw. *American Dream*, to dziś ów wzniesiony symbol bardziej przypomina policyjną pałkę broniącą dostępu do miejsc zakazanych [57, s. 53]. Na niekorzyść USA wpływają ostatnio też zmiany kursowe, które powodują, że wyjazdy za Ocean stają się mniej opłacalne, biorąc pod uwagę tylko koszty migracji. Te czynniki faworyzowały migrację czasową kosztem osiedleńczej [69, s. 157].

Obiektywnie rzecz biorąc, pozycja diaspory polskiej w USA nie jest najsilniejsza. Względna słabość demograficzna oraz sygnalizowane problemy wewnętrzne, które aktualnie związane są z koniecznością budowy samoidentyfikacji, a wcześniej były wypadkową gry politycznej w jej łonie, powodują, że samodzielnie nie stać Polonii na odnoszenie poważniejszych sukcesów wzmacniających ich pozycję [70, s. 32]. Warto zaznaczyć, że w miarę upływu lat Polacy obejmowali coraz więcej stanowisk czy urzędów bądź to we władzach miejskich, jak i stanowych [26, s. 283]. Głównymi formami realizacji działalności politycznej Polaków były i pozostały do dziś dnia rozmaite zrzeszenia, począwszy od struktur ściśle partyjnych, przez powiązane z nimi stowarzyszenia, do autonomicznych grup [71, s. 117]. Spośród różnych grup etnicznych najważniejszą rolę w maszynie partyjnej po Amerykanach irlandzkiego pochodzenia odgrywali Polacy. Nie chodziło tylko o stanowiska lecz stałą pracę, którym partia zapewniała swoim lojalnym

aktywistom i zwolennikom [72, s. 289]. Warto zaznaczyć, że Polacy przybywający do Ameryki nie chcieli tworzyć tam żadnych własnych struktur partyjnych [73, s. 439], woleli połączyć siły z rodowitymi mieszkańcami USA, by działać wspólnie dla dobra ich “nowej ojczyzny”. Taka sytuacja miała miejsce przynajmniej do lat dwudziestych XX wieku, wyższe uprzywilejowane stanowiska były zarezerwowane dla rodowitych Amerykanów, niższe w ostateczności przeznaczone dla imigrantów [74, s. 190]. Polska grupa etniczna, zachowując swoją identyfikację i tożsamość, należy niewątpliwie do tych, której obecność ma wpływ na amerykańskie życie polityczne [75, s. 289]. Nie zawsze udaje się Polonii wywierać skuteczną presję na decyzje władz amerykańskich. Za przykład można podać kwestię zniesienia wiz dla Polaków, mimo wysiłków Polonii nic od wielu już lat się nie zmieniło [11, s. 269]. Miejmy nadzieję, że wizyta prezydenta Baracka Obamy w maju 2011 roku otworzy jakiś nowy rozdział w historii naszych wspólnych stosunków. Bo prezydent Obama przebywając w Warszawie, obiecywał Polakom, że będą mogli robić zakupy na owej słynnej 5 Aleji. Kto wie, może potem pojedą także na Rodeo Drive w Beverly Hills, aby wydać pozostałe, zbędne środki finansowe [76]. Wtedy powiemy, że nasz sen o Ameryce się spełni.

Źródła wykorzystane

1. *Sudziński R.* Wprowadzenie // Młode pokolenie polskich emigrantów. Jego losy i problemy w XX wieku, red. R. Sudziński. – Wrocław, 2004.
2. *Migracje zagraniczne ludności 2002*, NSP Ludności i mieszkań, GUS. – Warszawa, 2003.
3. *Mostwin D.* Emigranci Polscy w USA. – Lublin, 1991.
4. *Mach Z.* Niechciane miasta. Migracja i tożsamość społeczna. – Kraków, 1998.
5. *Kaczmarczyk P., Okólski M.* Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej. – Warszawa, 2005.
6. *Olędzki J.* Amerykanie o Polsce i Polakach. – Warszawa, 1985.
7. *Paleczny T.* Ewolucja ideologii i przemiany tożsamości narodowej Polonii w Stanach Zjednoczonych w latach 1870–1970. – Kraków, 1989.
8. *Mikulska J.* Autostereotyp narodowy i tożsamość narodowa: związki // Stereotypy i stereotypizacja, red. W. Domachowski. – Poznań, 2007. – S. 27–28.
9. *Boorstin J.* Amerykanie. Fenomen demokracji. – Warszawa, 1995.
10. *Górecka D.* Polonia amerykańska. Mity i rzeczywistość. – Warszawa, 1979.
11. *Jaskiernia J.* Polonia jako podmiot wpływający na stosunki polsko-amerykańskie // Stosunki polsko-amerykańskie ...op. Cit. – S. 259.
12. *Hall M. C.* Polish Americans. – Chicago, 2003.
13. *Lock D.* The Polish Americans. – Philadelphia, 2003.
14. *Gołębiowski W. W.* Związek Narodowy Polski (PNA) oraz Kongres Polonii Amerykańskiej (KPA) w życiu Polaków w Ameryce // Polska – dwa światy. Kraj i Polonia. – Warszawa, 2009. – S. 266.
15. *Pastusiak L.* Polacy w zaraniu Stanów Zjednoczonych. – Warszawa, 1977.
16. *Kapiszewski A.* Stereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1978.
17. *Walaszek A.* Strategie rodzinne. Ekonomiczna funkcja rodzin imigrantów w Stanach Zjednoczonych (1880–1914) // Polska i Polacy w XIX i XX wieku, red. K. Ślusarka. – Kraków, 2002.
18. *Wańkowicz M.* De Profundis. Polacy i Ameryka. – Warszawa, 1991.
19. *Phygawko D.* Polonia Devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918). – Poznań, 2003.
20. <http://www.polonia.net/niezbednik-imigranta/polacy-w-usa>, z dn. 04.06.2011 roku.
21. <http://www.polonia.net/niezbednik-imigranta/polacy-w-usa>, z dn. 04.06.2011 roku.
22. <http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=pwko95>, z dn. 05.06.2011 roku.
23. <http://polonia.wp.pl/title,Spada-liczba-Polakow-wyjedzajacych-do-USA,wid,12721427,wiadomosc.html?tcid=1c6cf>, z dn. 04.06.2011 roku.
24. *Grabowska-Lusińska I., Okólski M.* Emigracja ostatnia? – Warszawa, 2009.
25. *Borys M.* Polska emigracja do Stanów Zjednoczonych do 1914 roku. – Toruń, 2011.
26. *Stasiak F.* Polska emigracja zarobkowa w Stanach Zjednoczonych Ameryki 1865–1914. – Warszawa, 1985.
27. *Włoszczewski S.* Polonia amerykańska. – Warszawa, 1971.
28. *Thomas W., Znanięcki F.* Chłop polski w Europie i Ameryce. – T. 5. – Organizacja i dezorganizacja w Ameryce. – Warszawa, 1976. – S. 189.
29. *Bonusiak A., Czap E., Stukus K.* Migracje polskie – historia i współczesność. – Rzeszów, 2010.
30. *Święch J.* Terlecki po latach // Emigracja naszego czasu, red. N. Taylor-Terlecki, J. Święch. – Lublin, 2003.
31. *Radzik T.* Polonia Amerykańska wobec Polski 1981–1939. – Lublin, 1990.
32. *Yasna.* Słowiański akcent w moim angielskim // My Emigranci. Wspomnienia współczesnych Polaków z życia na obczyźnie, red. W. Piątkowska-Stepaniak. – Opole, 2007. – S. 57.
33. *Mucha J.* Codziennosc i odświętnosc. Polonia w South Bend. – Warszawa, 1996.
34. *Piotrowska-Breger K.* Ameryka – to nie tak miało być. – Kraków, 2004.
35. *Osiatyński W.* Stany Zjednoczone, społeczeństwo i władza. – Warszawa, 1975.
36. *Faul S.* Poradnik ksenofoba. Amerykanie. – Warszawa, 1997.
37. *Paleczny T.* Kontestacja. Formy buntu we współczesnym społeczeństwie. – Kraków, 1997.
38. *Balicki J., Stalker P.* Polityka imigracyjna i azylowa. – Warszawa, 2006.
39. *Drohojowski J.* Polacy w Ameryce. – Warszawa, 1976.
40. *Kaczmarczyk P.* Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian. – Warszawa, 2005.
41. *Wierzeński W. A.* Polskie Chicago lata osiemdziesiąte, lata dziewięćdziesiąte. – Toruń, 2002.
42. *Kwasnik M.* Proamerykański azymut // Stosunki polsko-amerykańskie... op. cit., s. 204.
43. *Jurkiewicz M.* Mit Polaka za Atlantykiem, czyli smutna (?) prawda o życiu polskich imigrantów w Stanach Zjednoczonych, “Dialogi Polityczne”, numer 5-6 – październik 2005 roku, <http://www.dialogi.umk.pl/mit-polaka-usa.html>, z dn. 04.06.2011 roku.
44. *Fijałkowski W.* Polacy i ich potomkowie w historii Stanów Zjednoczonych Ameryki. – Warszawa, 1978.
45. *Szydłowska-Ceglowa B., Chojnicki W.* Polski Wujek Sam. – Warszawa, 1989.
46. *Falconetta.* Obcy wśród swoich, swój wśród obcych // My Emigranci. Wspomnienia współczesnych Polaków z życia na obczyźnie, red. W. Piątkowska-Stepaniak. – Opole, 2007.
47. *Tomaszów.* Szczerze, jak tam jest // My Emigranci. Wspomnienia współczesnych Polaków z życia na obczyźnie, red. W. Piątkowska-Stepaniak. – Opole, 2007. – S. 355–356.
48. *Stasiak F.* Polska emigracja polityczna w Stanach Zjednoczonych Ameryki 1831–1864. – Warszawa, 1973.
49. *Jelenkowski M. M.* Polonia w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej // Polacy w świecie. Polonia jako zjawisko społeczno-polityczne, część III. – Lublin, 1986. – S. 26.
50. *Babiński G.* “Asymilacja i konflikt” po latach // Dialog na pograniczach kultur i cywilizacji, red. T. Paleczny i M. Banaś. – Kraków, 2009. – S. 31.
51. *Thaczuk K., Majczak J.* Stereotyp polskiej rodziny // Polskie stereotypy i uprzedzenia, red. J. Jarco, G. Dolińska. – Wrocław, 2002. – S. 201.
52. *Thomas W., Znanięcki F.* Chłop polski w Europie i Ameryce. – Tom 2. – Organizacja grupy pierotnej. – Warszawa, 1976.
53. *Farmaceutka.* Ze wspomnień emigrantki // My Emigranci. Wspomnienia współczesnych Polaków z życia na obczyźnie, red. W. Piątkowska-Stepaniak. – Opole, 2007. – S. 395.
54. *Ławrowski A.* Polacy w dziejach Stanów Zjednoczonych. – Warszawa, 1977.
55. *Wierzbiański B.* Polonia zagraniczna 1939–1945. – Londyn, 1946.
56. *Znanięcka-Łopata H.* Polscy Amerykanie. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986.
57. *Surdykowski J.* Dokąd zmierza Ameryka? Czyli drugie czytanie Tocqueville’a. – Warszawa, 2001.
58. *Roczniki Statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, różne lata.
59. *Kolarska-Bobińska L.* Emigrować i wracać. Migracje zarobkowe Polaków a polityka państwa. –

Warszawa, 2007. 60. *Pamiętnik* nr 44 – Żona murarza z Detroit, Michigan, córka chłopca małorolnego, ur. Około 1900 r. w Małopolsce // Pamiętniki emigrantów – Stany Zjednoczone. – Warszawa, 1977. 61. *J. N. W.*, I co ja robię tu ...? Powieść autobiograficzna w odcinkach // *My Emigranci. Wspomnienia współczesnych Polaków z życia na obczyźnie*, red. W. Piątkowska-Stepaniak. – Opole, 2007. – S. 268–270. 62. *Klimaszewski B.* Emigracja z Polski po roku 1989. – Kraków, 2002. 63. *Babiński G.* Polonia w USA na tle przemian amerykańskiej etniczności. – Kraków, 2009. – S. 27. 64. *Buchanan P. J.* Śmierć zachodu. – Wrocław, 2005. 65. *Wiśniewski J.* Emigrować i wracać. Migracje zarobkowe Polaków po 2004 r., “Instytut Spraw Publicznych”. – wrzesień 2006. – S. 24–25. 66. *Janowska H., Spustek I.* Wychodźstwo polskie w Stanach Zjednoczonych // Pamiętniki emigrantów – Stany Zjednoczone. Tom 1. – Warszawa, 1977. – S. 21. 67. <http://polonia.wp.pl/title,Rekordowa-liczba-nielegalnych-imigrantow-w-USA,wid,13096630,wiadomosc.html>, z dn. 04.06.2011 roku. 68. *Danecka M., Kęska A.* Migracje a rynek pracy // *Polacy równi i równiejsi*, red. M. Jarosz. – Warszawa, 2010. – S. 169–170. 69. *Danilewicz W.* Społeczne konsekwencje migracji zagranicznych // *Migracja, uchodźstwo, wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, red. D. Lalak. – Warszawa, 2007. – S. 157. 70. *Bonusiak A.* Szkolnictwo polskiej w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1984–2003. – Rzeszów, 2004. – S. 32. 71. *Frysztański K.* Polonia w dużym mieście amerykańskim. – Wrocław, 1986. 72. *Pastusiak L.* Chicago – portret miasta, Warszawa 1986, s. 289. 73. *Wytrwał J. A.* Poles in American History and Tradition. – Detroit, 1969. 74. *Jenkins P.* Historia Stanów Zjednoczonych. – Kraków, 2007. 75. *Ławrowski A.* Reprezentacje polskiej grupy etnicznej w życiu politycznym Stanów Zjednoczonych. – Warszawa, 1979. 76. <http://www.progressforpoland.com/artukul/wizy-temat-staly-i-juz-nudny>, z dn. 05.06.2011 roku.

Катажина Зелінска

ТОЛЬКО ЛИ В ПОИСКАХ РАБОТЫ? ОБРАЗ ПОЛЯКОВ В АМЕРИКАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ НА РУБЕЖЕ XX И XXI ВЕКОВ НА ИЗБРАННЫХ ПРИМЕРАХ

Поляки в истории Америки приобрели широкую популярность на протяжении последних двух веков. Статья основана на воспоминаниях поляков, покинувших Польшу на рубеже XX – XXI веков, а также на современной польской и американской литературе. Для лучшего разъяснения автор разделила статью на три части, согласно сюжету. Первая часть показывает ряд деталей из жизни поляков-иммигрантов в США. Во второй части автор хотела ответить на вопрос: почему поляки до сих пор помнят о своих корнях? Почему они очень строги в своем восприятии американских традиций и привычек? В третьей части представлены поляки в американской действительности XXI века. Известно, что в США они являются самой многочисленной группой иммигрантов, поэтому хотелось бы, чтобы к ним относились как к американцам.

Ключевые слова: польские иммигранты, США, рубеж XX и XXI веков, проблемы миграции, равноправие.

Katazhyna Zielinska

ARE THEY ONLY LOOKING FOR A WORK? POLES IN AMERICAN MELTING-POT BETWEEN XX AND XXI CENTURY FOR SOME EXAMPLES

Poles in American history gained prominence during the last two centuries. The article is based on memories Poles who decided to leave Poland between XX and XXI century. The article is based on information from different Polish and American books. To make the article clear, author divided him by three parts, which are properly and well-matched to the plot of article. First part shows a lot of details from Poles immigrants live in USA. In second part author would like to answer the question: Why Poles still remember about their roots? Why they are very strict in their perception of American traditions and habits? In the third part author presents Poles in American reality in XXI century. Poles in USA are the most numerous group of immigrants, that's why they would like to be treat like a equal Americans.

Key words: Polish immigrants, the USA , abroad XX and XXI century, the problems of migration, equality.

Zdjęcie 1. Polska Parada 2001

Źródło: <http://www.progressforpoland.com/gallery1/polska-parada-2011/10>, z dn. 05.06.2011.

Zdjęcie 2. 6 Motocyklowy Przejazd ku czci Jana Pawła II

Źródło: <http://www.progressforpoland.com/gallery1/6-motocyklowy-przejazd-ku-czci-jana-pawla-ii/7>, z dn. 07.06.2011.

Zdjęcie 3. Taste of Polonia po raz 31

Źródło: <http://www.progressforpoland.com/gallery1/taste-of-polonia-po-raz-31/3>, z dn. 07.06.2011.

Zdjęcie 4. Budynek Copernicus Center w Chicago podczas Taste of Polonia

Źródło: http://www.yelp.com/biz_photos/FsZLQLQ_ow0rvpchyaNZGA?select=mXfBucRQYXWEVtIy86WQHA, z dn. 07.06.2011.

Zdjęcie 5. Pulaski Day Parade 2009

Źródło: <http://www.p Polonia.net/niezbednik-i-migranta/polacy-w-usa>, z dn. 06.06.2011.

УКРАЇНЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 947 (477): 323.248

Володимир Окаринський

“ЕМІР” ВАЦЛАВ РЖЕВУСЬКИЙ (ЖЕВУСЬКИЙ) (1784–1831) НА ТЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (ДО 180-РІЧЧЯ ЗАГИБЕЛІ)

У статті розглянуто постать Вацлава Ржевуського, одного з найвідоміших героїв Романтизму в Польщі, мандрівника, сходознавця, провідної постаті нонконформістського козакофільського руху, який був тісно пов'язаний із Україною, і тому заслуговує на повернення у контекст вітчизняної історії.

Ключові слова: граф Вацлав (Венцеслав) Северин Ржевуський (Жевуський), емір Тадж-ель-Фахр Абд-ель-Нішан, “отаман Ревуха – Золотая Борода”, Романтизм, орієнталізм, козакофільство, нонконформізм.

Час-від-часу в історичній науці, значно частіше в культурно-мистецькому житті проявляється зацікавлення знаковими або ж “культовими” постатями. Ними є видатні люди, які жили на переломі різних періодів чи епох. Це складні, роздвоєні, трагічно розколені особистості, що своїм життям постійно шукали гармонії і часто її не знаходили. Не зрозумілі більшістю сучасників (за винятком певної нетривалої, здебільша суто регіональної, й часто скандальної популярності), вони по смерті, породжували культ, наслідування, ставали легендою. Такими людьми у світовій історії були Піфагор, Сократ, філософи-кініки, зокрема Діоген, Франсуа Війон, Джордано Бруно, Персі Бісі Шеллі, поети-бітники, Ернесто Че Гевара. А в українській історії до таких постатей належать Данило Братковський, Григорій Сковорода, Панько Куліш, Михайль Семенко, Нестор Махно, Василь Стус, Грицько Чубай та інші. Але це найвідоміші постаті, які знаходили визнання переважно по смерті, навіть були включені до класичного канону культури, а були й менш знані, герої невеликих спільнот, течій чи рухів, бунтарі, засновники стилів. Це й “красунчик” Джордж Браммел – законодавець стилю денді або “король балагулів” Антін Шашкевич. Багато з таких наших краян залишаються незрозумілими і маловідомими досі. Та й упадає в око їх виразні “нетутешність”, відірваність, елітарність, або ж опозиційність, бунтарство, маргіальність, альтернативність, нонконформізм.

Представлений у цій статті герой формувався ще в добу Просвітництва і класицизму, зокрема перебував під впливом ідей Ж.-Ж. Руссо. Однак, він уже й був однією з постатей, що формували новий культурно-історичний стиль – Романтизму. Він став прикладом для наслідування романтиками-козакофілами, а згодом, певною мірою, й хлопоманами. У літературі він став одним з найбільш популярних героїв Романтизму в польській поезії. Про нього складені пісні як про “Ревуху”, його знають як Еміра Тадж-ель-Фахра Абд-ель-Нішана. Це розповідь про мандрівника, орієнталіста, коняра, поета, художника, музиканта, борця за державне відродження Речі Посполитої, українофіла. Того, хто вмів жити цікаво, ще за життя заживши слави непередбачуваного дивака, великого оригінала й авантюриста, що вмів кардинально змінювати своє життя, поєднував у собі ідентичності поляка, бедуїна та українця, але не був сприйнятим у середовищі, з якого вийшов – шляхти.

Ми намагатимемося розглянути таку постать – Вацлава Ржевуського – у контексті Романтизму як широкого культурного руху, а також альтернативної суспільної інтелектуально-артистичної течії, зокрема із його яскравими рисами орієнталізмом, а в українському й польському контексті – козакофільством і українофільством. Не лише

яскрава особистість, одинак-дивак, не зрозумілий соціумом, людина “не свого” часу чи місця, а й законодавець чи репрезентант певного стилю, напрямку, руху. Він був головним і найбільш послідовним представником присутніх у тогочасному суспільстві орієнталізму та захоплення кіньми. Крім того, за нашим припущенням, зустріч Вацлава Ржевуського із Тимком Падуррою, а ширше – шляхетського козакофільства, вкупі з тугою за старою шляхетською вольницею – ідеалізованою Річчю Посполитою, із літературою “української школи”, – породило феномен польсько-українського козакофільства. До того ж саме В. Ржевуський поєднував у собі різні вияви як європейського, так і польського й українського Романтизму. Саме він був одним із головних “законодавців” романтичного стилю в Україні першої третини ХІХ століття. Отже співвідношення В. Ржевуського із Романтизмом, з’ясування місця і ролі цієї постаті в українському суспільстві “романтичної” доби є метою цієї статті. Визначення ступеня наукового осмислення життєдіяльності В. Ржевуського в контексті запропонованої в статті теми; характеристика його спадщини, зокрема літературної творчості; наскільки він поєднував у собі характерні риси цього культурного стилю і своєї епохи (у літературно-мистецьких вподобаннях, світогляді, зовнішньому вигляді, звичках тощо) і наскільки вибивався поза ці взірці; наскільки наш герой усвідомлював себе як романтик і його безпосереднє ставлення до Романтизму; з’ясування авторитетів, що впливали на В. Ржевуського, а також його вплив на соціум, визначення його оточення й кола спілкування; виявлення рис цієї особистості, які зробили з нього культову постать (ікону) Романтизму в Польщі і є головними завданнями нашої статті. Цього досягаємо, спираючись на літературу та доступні джерела, в тому числі й архівні. Не ставимо а ціл висвітлити докладно життєпис В. Ржевуського, його перебіг нас цікавить як факти, що показують світогляд цього героя, його *habitus*, стиль і таке інше – наскільки він відповідав образу романтика.

Історіографія В. Ржевуського (Жевуського) є досить скупюю. В українській науці його олітературену біографію, у вигляді історико-художнього есею, створив, а разом змалював психологічний портрет цієї постаті, непересічний український письменник В. Домонтович (він же вчений-історик та літературознавець Віктор Петров) [5]. Однак, у есеї є деякі неточності: арабізоване ім’я В. Ржевуського подане як “Тадж-ель-Фарер”, а Кременець (Крем’янець) автор послідовно і помилково називає “Кам’янець” (можливо, це редакційні помилки). Та й у назві есею досить недбало використано цитату з пісні Г. Відорта про “Ревуху”. Більш повно висвітлили постать В. Ржевуського польські автори, літературознавці та історики-аматори. Одним із найбільш ретельних досліджень, яке до того ж вийшло найшвидше у цьому шереху, була праця польського літератора й критика Люціана Семеньського [28]. До головних заслуг цього автора належить те, що він на основі рукописів проаналізував твори еміра В. Ржевуського та людей його оточення, а один із творів Я. Комарницького навів повністю. Іншим таким автором був польсько-український історик-краєзнавець Антоній Йосиф (Юзеф) Ролле, що доповнив і уточнив дослідження Л. Семеньського [26]. Праця А. Ю. Ролле, за браком наукових досліджень, досі значною мірою не втратила своєї актуальності. Найбільш цінною є культурологічно-історична розвідка про В. Ржевуського польського автора Александра Піскора [25] (одне з можливих джерел В. Петрова) у статті “Невільник знаку”, а також у відомій книжці “Siedem eksceleńcj i jedna dama”, де один розділ присвячено В. Ржевуському.

У останні роки спостерігається нове наукове осмислення життя В. Ржевуського. Переважно це розвідки/статті, пов’язані із орієнталізмом, романтизмом, конярством, етнографією. Нові можливості досліджень у країнах Заходу відкрилися у зв’язку із публікацією та науковим опрацюванням рукописних щоденників подорожі на Схід В. Ржевуського. Доказом цього є стаття Бернадет Лізе “Арабські коні Неджда і системи східних рас у манускрипті Вацлава Северина Ржевуського” [20].

Невеличку розвідку присвячену В. Ржевуському здійснив арабський дослідник Ахмед Назмі [31]. Вона цікава поглядом “з другої сторони”, із арабського Сходу, на польсько-українського шляхтянина. Як ілюстрацію до статті вміщено неідентифікований портрет

чоловіка, можливо В. Ржевуського. У контексті музичного життя Волині дослідила композиторську творчість В. Ржевуського у кременецький період тамтешня дослідниця Оксана Дедю [4]. Образ В. Ржевуського в літературі та мистецтві, зокрема в орієнталістичному дискурсі, досліджував польський автор Ян К. Островський [22].

Цінні відомості про окремі прояви життя В. Ржевуського протягом усього часу досліджень здобули або наново критично осмислили й узагальнили фахівці різних галузей. Так, у контексті гіпології (конярства), зокрема селекції арабських скакунів, розглянула постать В. Ржевуського польська авторка І. Павелец-Завадзька [24].

Гуманітарії різних спеціалізацій також висвітлювали окремі аспекти життя й діяльності В. Ржевуського дотично, у проблематиках своїх дискурсів. Так, у контексті причетності до культурного осередку XVIII–XIX ст. Пулави Чарторийських і висвітлення характеристики польських археологів і орієнталістів, постаті В. Ржевуського, в порівнянні із Яном Потоцьким, торкнувся й Людвік Дембіцький [15, с. 17–19].

У контексті досліджень польсько-шляхетського українофільства і козакофільства, зокрема критичних оглядів ідей та діяльності Тимка Падур(р)и і М. Чайковського, розглянув постать В. Ржевуського та його оточення польський історик Францішек Равіта-Гавронський [10]. Крізь призму дослідження українського музичного інструмента торбана і співців Г., Ф. і К. Відортів, торкався образу В. Ржевуського український фольклорист Олександр Русов [11]. Із музичного боку характеризував пісні, присвячені Ревусі видатний український композитор Микола Лисенко [8]. У контексті “української школи” в польській літературі, зокрема того ж Т. Падури, згадував про В. Ржевуського і дослідник польсько-українських культурних зв’язків Володимир Гнатюк із Житомира, що працював у 20–30-х роках минулого століття [2; 3]. Загалом же, для осягнення такої багатогранної постаті як В. Ржевуський потрібне поєднання зусиль дослідників різних галузей.

Традиційно великий обсяг літератури в Польщі присвячено антицарському повстанню 1830–1831 рр. Чи не першою була праця Ф. Вротновського, яка базувалася на свідченнях учасників повстання. В останні роки суттєво конкретизувала інформацію про участь В. Ржевуського у повстанні на Україні в 1831 р. праця Даріуша Остаповіча “*Bozeml 1831*” [21].

Низка текстів, присвячених постаті В. Ржевуського, вийшла у популярній формі. Так написана невелика книжка відомого художника Леона Каплінського “Емір Ржевуський” [18]. Популярну повість “Емір Ржевуський” написав польський письменник Ян Бжоза (вийшла у 1969 р.) [13]. В останні роки в науково-популярному стилі про “Еміра” писав Роман Панкевич [23]. В такому ж ключі написав статтю про В. Ржевуського у місцевій пресі автор цієї статті [9]. Популяризаційні пасажі про Ревуху містили статті відомих українських публіцистів М. Стріхи та М. Слабошпицького.

Джерела дослідження про В. Ржевуського є незбалансованими: вітчизняному досліднику переважно недоступні документи, на які посилаються польські автори. Та все ж у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України зберігається колекція документів із зібрань Оссолінеума, які залишилися по еміру Вацлаві Ржевуському. Серед них не лише листи до В. Ржевуського, а й рукописи його літературних творів. На нашу думку можливо серед них і рукопис поеми В. Ржевуського “Оксана” та інших літературних творів [1, арк. 99–112].

Брак документальних джерел зумовлює те, що головними писемними свідченнями історичного життєпису В. Ржевуського для нас є свідчення сучасників та дослідження польських істориків, які стосуються різних аспектів, зокрема т. зв. Листопадового повстання 1830–1831 рр. на українських землях (зокрема т. зв. подільсько-українського повстання 1831 р.). Серед спогадів важливе місце посідають “*Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu*” відомого ботаніка А. Анджейовського, що висвітлив подробиці перебування В. Ржевуського у Кременці 1810-х років [12]. Суперечливість мемуарної літератури підтверджують спогади, що стосуються участі В. Ржевуського у антицарському повстанні на Поділлі 1831 р. і обставинам його загибелі під час нього. Це зокрема спомини Александра Єловіцького [17] і

“записки” Міхала Чайковського [7]. Другий прямо чи непрямо полемізує із А. Словіцьким щодо обставин загибелі В. Ржевуського. Критикували ці відомості й вищеназвані Л. Семеньський та А. Ю. Ролле. Подібні неоднозначні оцінки щодо обставин загибелі В. Ржевуського мала й праця Фелікса Вротновського “Повстання на Волині, Поділлі й Україні в 1831 році...”, що ґрунтувалася на даних керівників та учасників повстання [30]. Її заперечував уже інший повстанець М. Будзинський у примітках до своєї поеми про В. Ржевуського [14, с. 87]. Цінною стороною згаданих мемуарів є те, що вони ілюструють ставлення сучасників до Еміра.

Проливає світло на життєпис В. Ржевуського щоденник його подорожей на Схід французькою мовою із авторськими ілюстраціями, який був перевиданий у Парижі в 2003 р. (*Impressions D'Orient Et D'Arabie: Un Cavalier Polonais Chez Les Bedouins, 1817–1819*) (Враження Сходу і Аравії: Польський вершник серед бедуїнів) [27]. Рукопис передавали з рук в руки, поки в 1927 р. він не був куплений для Національної бібліотеки у Варшаві, де пильно оберігався і дійшов до наших днів (до 1945 р. його бачило всього 9 осіб). Текст, написаний хаотично, без ідеї, змішуючи опис бедуїнського життя і звичаїв зі спостереженнями за кінями, що не втратили гіпологічної вартості. Твір можливо позначений і фантазією автора. Однак безцінними є близько 400 авторських ілюстрацій В. Ржевуського, виконаних аквареллю в реалістичній манері, зокрема сцени з життя бедуїнів, предмети побуту, зброя, карти, тварини і, звичайно, коні [24; 25]. Також може допомогти з'ясувати орієнтальні зацікавлення В. Ржевуського й зміст журналу “*Fundgruben des Orients*”, що видавався за його фінансової допомоги.

Як згадано вище, образ В. Ржевуського знайшов втілення в художній літературі, головню романтичній. Ці твори передають мітичний образ, що почав складатися одразу по смерті цієї людини. “Емір” змальований у творах “Фарис” Адама Міцкевича, “Дума про Вацлава Ржевуського” Юліуша Словацького, трьох думах Вінцентія Поля (в тому числі “Гетьман Золотобородий”), поемах М. Будзинського [14] і Подлевського [26, с. 162–163], а також у повісті історика Ф. Равіті-Гавронського (Ст. Вігури) [29] й нарисі “Стадо Еміра” письменниці З. Коссака-Щуцької [див.: 23]. Та ці тексти хіба свідчать про образ “еміра-Ревухи” в історичній пам'яті. Зокрема вони й фіксують різні легенди, пов'язані з В. Ржевуським.

Вацлав Ржевуський (“Емір”). Дереворит роботи Александра Регульського, очевидно з давнішого живописного портрета.

Твори, написані про В. Ржевуського за його життя Тимком Падурою, Яном Комарницьким і Грегором Відортом більш-менш відображають справжні події. Деякі з них дійшли як пісні і були записані від торбаніста і внука їх співавтора Ф. К. Відорта (див. додатки до статті – В. О.). Образ Еміра-Фариса знайшов втілення і в творах художників Юліуша і Войцеха Коссаків, Петра Міхаловського, Януарія Суходольського, Александра Регульського та інших. Із портретних зображень очевидно найбільш відповідають дійсності тогочасні портрет В. Ржевуського пензля Александра Орловського і арабська літографія, а також малюнки, в тому числі акварельні й графічні автопортрети, із рукопису подорожніх нотаток (щоденників) самого В. Ржевуського. Отже, відомості про В. Ржевуського часто доволі приблизні та фантастичні, як фантастичним і екзотичним було його життя. У цьому постать В. Ржевуського була втіленням духу і стилю Романтизму.

Довгий час загальноприйнято було вважати, що Вацлав Ржевуський (згідно української та російської традицій написання. Більш правильно – Жевуський – В. О.) народився бл. 1785 р., за уточненими даними 15 грудня 1784 р. у Львові в родині, яка дала Речі Посполитій трьох підряд коронних гетьманів (прадід, дід і батько) і зробила протягом XVIII ст. блискучу кар'єру. Цей рід

вважався інтелектом Речі Посполитої. Володіння останнього коронного (за іншими даними – польного) гетьмана графа Северина Ржевуського (батька Вацлава) простягалися на Волині й Поділлі, включаючи місто Старокостянтинів, 10 містечок, 116 сіл і 30 тисяч душ кріпаків. Ржевуські мали свої володіння на Поділлі, зокрема на теперішніх Хмельниччині, Тернопільщині, Вінничині, Одещині. У часи розподілів шляхетської республіки Речі Посполитої, володіння С. Ржевуського опинилися у двох державах (подібно як і в Потоцьких): під владою російського царя на Волині (Ковельський і Старокостянтинівський ключі) та під владою австрійських цісарів Габсбургів у Галичині [11, с. 368]. У ті часи, коли Річ Посполита втрачала свою державність, С. Ржевуський, висловився на користь цариці Катерини і зрікся старої шляхетської республіки: “Нема Речі Посполитої, тепер іншим монархам вірно служити мусимо” [25, с. 5]. Потім він надіслав цариці листа із докорами, за що був висміяний в Петербурзі та виїхав до Відня. Поляки також відвернулися від нього. Саме тому єдина батькова турбота – син Вацлав зростав у розкішному палаці у Відні в товаристві німців і французів, спочатку не знаючи польської мови [26, с. 167–170].

Необхідно зробити заувагу щодо імені графа. Традиційно у польських джерелах його називають Вацлав (Wacław). У німецькомовних чи франкомовних текстах він сам та його сучасники подавали ім'я як Wenceslas. В арабських країнах граф називав свій титул та ім'я як емір Тадж-ель-Фахр, тобто “вінчаний славою”, що є точним перекладом імені Венцеслав. За тим же підходом Абд-ель-Нішан (з араб. – Золотобородий) є калькою із польського Rzewuski (Жевускі, що українською традиційно передають як Ржевуський). Імовірно припустити, що у період свого козакофільства, тобто у останні роки життя, коли В. Ржевуський став “отаманом Ревухою”, його ім'я могло бути українізоване ним самим та його оточенням як “Венжик” або ж “Венцеслав” (сучасний літературний відповідник – В'ячеслав). Цікаво, що російською мовою ім'я графа іноді передавалося як Венцеслав [1, арк. 63].

Після навчання юнак вступив до гусарського полку Кінмаєра, став вправним вершником, досконало оволодів зброєю. Уже в ті часи Вацлав почав вивчати арабську мову. Зацікавив його Сходом ще у 1797 р. його дядько Ян Потоцький², відомий археолог і дослідник старожитностей, письменник, який бував у Єгипті, Тунісі й Марокко. Очевидно, що В. Ржевуський мав авантюрну, спраглу до пригод, мрійливу вдачу і саме тому напевно прочитав роман свого дядька Яна Потоцького “Рукопис, знайдений у Сарагосі”. Услід за тим, під впливом розповідей Я. Потоцького він захопився Сходом [25, с. 5].

Захоплений юнак налагодив зв'язки з іншими дослідниками Сходу, з яких найбільший вплив на нього мав Юліус Кляпрот, дослідник східних народів, зокрема їх міграцій (до того ж Ю. Кляпрот був зобов'язаний Я. Потоцькому сприянням у науці). Іншим авторитетом у сходознавстві для В. Ржевуського був орієталіст, археолог Йозеф Гаммер, барон де Пургшталь, майбутній президент австрійської Академії наук, який здійснив дволітню експедицію на Ніл. Вацлав Ржевуський матеріально допоміг Й. Гаммеру видавати один із перших наукових сходознавчих журналів “Die Fundgruben des Orients (Mines d'Orient)” (Скарби Сходу), що протягом 1810–1819 рр. склав шість товстих томів. Молодий граф успішно студіював східні мови і філософію, став визнаним фахівцем арабського конярства. Його стайні славилися на весь Відень. Ржевуський став членом кількох Академій наук [26, с. 174–177].

1805 року Вацлав одружився на Розалії Любомирській, доньці київського каштеляна, мати якої була приятелькою Марії Антуанетти і загинула на гільйотині під час Великої французької революції (майбутня дружина В. Ржевуського, тоді малолітня дитина, дивом врятувалася) [26, с. 170–171]. Розалія, що була вихована у Парижі, марила спогадами придворного життя і не поділяла орієнталістичних захоплень свого мужа. Отже їх шлюб

² Див.: Окаринський В. Граф Ян Потоцький (1761–1815): постать в контексті вітчизняної та світової історії та культури (до 250-ліття від дня народження) / Володимир Окаринський // Україна–Європа–Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Вип. 6–7. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – С. 230–245.

радше був не з любові, а вигідною угодою двох родин. Вацлав отримав від батька Підгірці з відреставрованим замком, Саврань на Брацлавщині (Балтського повіту, тепер Одеська область), а також село Кузьмин Старокостянтинівського повіту (тепер Красилівський район Хмельницької області), де мешкала молода пара. На своє утримання молоді отримали річну пенсію в сто тисяч польських злотих. Молодий граф як ротмістр змушений був брати участь у битві під Асперном 1809 р. проти Наполеона, хоч і симпатизував йому. В цьому його республіканські погляди були протилежними до монархічних дружининих.

Згодом, аби відвернути сина від захоплення Сходом, батьки відрядили його до подільських маєтків. Молода дружина народила графові двох дітей – Леона (1808) і Каліксту (1810), але так і не зрозуміла захопленя чоловіка. Згодом подружжя взаємно збайдужіло, хоч формально не розійшлося [26, с. 179–180].

Старий граф Северин Ржевуський помер у 1811 р., і щоб сплатити “віденські” борги, вдова почала розпродувати маєтності, а дружина Вацлава виїхала на постійне проживання до своїх родинних маєтків. Вацлав натомість пішов з війська і влаштував собі резиденції в Панівцях (тепер Борщівський район Тернопільської області), у Саврані та в Кузьміні, що межували з маєтностями Потоцьких, Сангушків і Браницьких, які розводили арабських коней. Очевидно під впливом їх гіпологічних (конярських) зацікавлень орієнталізм В. Ржевуського отримав певне спрямування. Крім того, в Савраню, де молодий граф уперше побачив степ, зародилося його козакування [26, с. 178].

Та ще більше у цей час В. Ржевуський захопився ідеями просвітителя Тадеуша Чацького, засновника і куратора Кременецького ліцею. Після спільного перебування в галицькому маєтку Мальчевських у містечку Тарноруді (Скалатського повіту, тепер – с. Підволочиського району Тернопільської обл. і Волочиського району Хмельницької обл.), що належала тоді до Тарнопольського краю у складі Росії (1809–1815), Т. Чацький і В. Ржевуський заприятзнилися. А з осені 1812 р. стали нерозлучними супутниками уже в Кременці. Молодий граф В. Ржевуський претендував і на роль куратора (візитатора) цього закладу після несподіваної смерті Т. Чацького, але перевагу було надано графу Філіпу Плятеру. Стосунки В. Ржевуського із Ф. Плятером не склалися. “Буфером” між цими протилежностями, який гамував можливий конфлікт, був ще за свого життя Т. Чацький. Мабуть він хотів залучити обох ексцентриків до життя Волинського ліцею, та не встиг. Якесь певне амплуа В. Ржевуський не отримав, але перейнятий просвітницькими ідеями Чацького він діяв на власний розсуд, аби прислужитися людськості і краю, однак діяв приватно і приховано. Але й після відходу Т. Чацького В. Ржевуський залишався підкреслено гречним щодо Ф. Плятера [12, с. 198–199].

Викладачі Кременецького ліцею та мешканці містечка (чимало зі шляхти) таким запам’ятали графа Ржевуського, якому було близько 28 років. З Анджейовського: “Мало хто знав добре його наміри. Але хто його пізнав, високо цінував його характер. Не був він однак без “але”. Орієнталізм був його манією. Арабський одяг, арабське прив’язання до коней, арабські вправи, суворий спосіб життя, були дивацтвом [ексцентричністю], навіть смішним; але при стількох чудових якостях, інтелектуальному багатстві це дивацтво в’януло в очах людей, які мають серце і бачать серце. Дотримання звичаїв, високий музичний талент, чудовий дар перекладу рідною та чужими мовами робили графа приємним і бажаним у кожному товаристві. Графа хвалили й критикували в салоновому світі, але обожнювали бідні й пригноблені, шанували вчені і добре мислячі” [12, с. 199].

Літератор А. Піскор, а вслід за ним В. Петров вважали, що В. Ржевуський, у Кременці був лідером “золотої” шляхетської молоді, гарцював на конях, багато і охоче бився на поєдинках, “звертав голови” місцевим красуням тощо. У вільний час займався музичною творчістю і музикував, добре грав на фортепіано й співав. Під час відвідин Кременця тодішньою європейською знаменитістю італійською оперною співачкою Анджелікою Каталани В. Ржевуський, за браком відповідного співака, співав разом із нею на сцені дуети [25, с. 5].

Такий погляд не цілком поділяли сучасники В. Ржевуського, що змалювали дещо по-іншому кременецький побут графа. Його всюди радо приймали й поводився він завжди в межах пристойної гідності. Як одружений В. Ржевуський не був об'єктом марень для матерів, які мали доньок “на виданню” і тому був значно більш розкутий у стосунках із домами, до котрих навідувався. Та граф обертався не лише у аристократичних колах, так само милими були для нього дома кількох професорів ліцею. Кіньми приваблював до себе й учнів, яких на спеціальних заняттях навчав мистецтву обходження з кіньми. У вільний час, із дозволу керівництва ліцею, з учнями відбував далекі поїздки за місто, де навчав їх тонкощів уживання коня в гонитвах й інших прийомах. Молодь полюбила графа, але ця прихильність поєднувалася з повагою, до чого їх “весела, але поважна чемність графа надихала” [12, с. 200]. Граф жив у своїм домі скромно, рідко коли даючи звані обіди. Увесь двір його складав лише один секретар Родаковський. Однак щоденно при домі В. Ржевуського харчувалося 12–15 найбідніших учнів, вказаних префектом ліцею. Родаковський займався також їхнім гардеробом. Однак ніхто, крім префекта Ярковського, який дав графові слово мовчати, не знав про шляхетні і щедри вчинки В. Ржевуського [12, с. 200–201].

Мемуарист Стецький так описав останній рік побуту В. Ржевуського в Кременці: “Бачили Вацлава Ржевуського, який їв і спав при арабських конях, поводився по-турецьки, читав Коран, стіни арабською в'яззю пописав, тільки водою і файкою гостей частував, на круту Замкову гору верхи виїжджав, і намалювавши трикутник на земній кулі, він марно запитував учених, які народи тут у III столітті християнської ери кочували, тим часом кидав списа, складав арії і заглядав до пуляреса, де поруч із мініатюрою дружини тримав мініатюру своєї кобили” [цит. за: 26, с. 193].

Графа часто довго не бачили в домах, у яких він бував. Якось кременецький маршалок Юзеф Джевецький, з Ф. Плятером та Ф. Мальчевським, боячись, що В. Ржевуський захворів, провідали його. Вони потрапили на репетицію щойно написаного хорového твору Вацлава Жевуського “Реквієм”, написаного на смерть Тадеуша Чацького для хорového виконання. На репетиції були відомі тогочасні музиканти Ленц, Штейн, Добровольський, Таборовський, Стефанський. Твір був з успіхом виконаний на церемонії поховання Т. Чацького. Однак після цього В. Ржевуський був уже на певній дистанції від закладу й невдовзі покинув Кременець. Згодом він ще не раз приїжджав до міста у супроводі своїх надвірних козаків, аби взяти участь у публічних екзаменах. І незмінно допомагав бідним учням [12, с. 202, 205–206].

Переїнятий просвітницькими ідеями і прагнучи ширити просвіту В. Ржевуський навіть відкрив у Саврані школу для молокан-росіян, яка щоправда недовго протрималася [11, с. 368; 26, с. 191–192]. Також В. Ржевуський, як і Ф. Плятер, дав кошти на влаштування експедицій відомому ботаніку А. Анджейовському, що протягом 1816–1818 рр. досліджував Поділля і побережжя Дністра. Із маєтку В. Ржевуського у Саврані вчений влаштував екскурсії в Балту і аж до Чорного моря та Ягорлика, найбільш віддаленого у південно-східного пункту Подільської губернії за 160 верст від Одеси [26, с. 196].

Поступово граф охолов до просвітницьких проєктів, а також у нього визріли й свої наукові зацікавлення. Він захопився природничими науками, арабсько-турецькою філологією та філософією, а найбільше гіпнологією. З цього зародилася його ідея покращити існуючі в Європі породи коней, за допомогою допровадження туди чистокровних арабських скакунів-когайлянів.

Було в цьому проєкті щось авантюрне. Романтичний відтінок мало й поєднання з наукою не конче наукових парадигм, занадто сміливих гіпотез. Нібито на підставі арабських джерел В. Ржевуський з'ясував питання походження польської шляхти, та й своєї власної генеалогії. Він стверджував, що шляхта – нащадок чотирьох арабських племен, які дві тисячі років тому вийшли з гір Неджду в Аравії і помандрували на північ, у Європу. Що ж до себе, то Вацлав Ржевуський вважав, що він прямий нащадок королеви Пальміри Зенобії [5, с. 381; 25, с. 5]. Під цим оглядом, гадаємо, В. Ржевуський був справдешнім романтиком (тут можна згадати про численні містифікації, які характерні для історії та літератури доби Романтизму).

Мабуть важливу роль у зацікавленні арабським Сходом відіграло захоплення В. Ржевуського філософськими ідеями Жан-Жака Руссо, зокрема повернення до природи. У простому житті бедуїнів він бачив втечу від шкідливих впливів цивілізації, гармонію, повернення до природного стану. Серед них В. Ржевуський бачив можливість спробувати життя “на лоні природи” [25, с. 5].

У 1815 р. Вацлав Ржевуський розпочав підготовку експедиції на Схід. Під час Віденського конгресу з’являвся верхи на чудових арабських скакунах, щоб зацікавити сильних світу метою подорожі – пошуку й закупівлі найкращих арабських коней для покращення кінних порід у Європі. Ця ідея не знайшла підтримки під час конгресу, а на В. Ржевуського дивилися як на дивака [26, с. 194–195]. Однак королева Вюртемберзька, сестра імператора Олександра I, як і він сам, що була прихильницею розведення коней-когайлянів, підтримала Ржевуського в його намірах виїзду на Схід та придбання коней. Для графа ця подорож була заповітною мрією всього життя. Щоб підсилити цікавість до своєї експедиції, граф надав їй вигляду дипломатичної місії. У цьому йому посприяв російський посол у Туреччині Строганов, який допоміг йому виробити відповідні дозволи від турецької влади та нав’язати контакти із Сирією. Іншими замовниками коней В. Ржевуського стали султан Османської імперії або великий візир Дервіх-баша та кілька польських магнатів [25, с. 5–6]. У часі підготовки до подорожі В. Ржевуський знову зблизився з дружиною, яка народила йому ще двох синів [23].

У 1817 р. Вацлав у супроводі восьми надвірних козаків на чолі з Соколом, лікаря Костянтина Хотинецького, скарбника Антонія Закшевського, слуги Мартина, та інших вирушив до Константинополя, а звідти – до Малої Азії та Аравії. Хотинецький, який знав кілька мов, виконував роль секретаря і найближчого помічника [1, арк. 125; 26, с. 198].

Граф найняв російський корабель і відплив у січні 1817 р. до Алеппо. Після прибуття на місце протягом п’яти місяців, в оточенні козаків бродив по містах Сирії і пустелі, пробуджуючи всюди захоплення своїм багатством і екстравагантністю. Потім він ненадовго нувся до Стамбула, щоб урегулювати фінансові справи, того він знову з’явився в Сирії, у Алеппо. Там В. Ржевуський заснував свою штаб-квартиру, звідки робив численні експедиції в пустелю [25, с. 5].

**Емір Тадж-ель-Фахр
Абд-ель-Нішан (граф
Вацлав Ржевуський).
Арабська літографія.**

Три роки провів В. Ржевуський на Сході, зокрема відвідав Сирію, Туреччину, Ірак, Ліван, Аравію, – загалом всі країни від Евфрату до Середземного моря, за винятком Ємену [18, с. 10]. Під час першої подорожі з Дамаска переправив королеві Вюртембергу перший табун коней, але вона його вже не дочекалась, померла. Повернувся до Царгорода, звідки невдовзі знову вирушив на Схід. В Аравії досліджував усі способи вирощування арабських коней і їх породи. Одночасно провадив етнографічні та археологічні дослідження, збирав старовинні рукописи, мінерали, а в дарунок для княжни Чарторийської привіз статую Ніуби, знайдену в Пальмірі. Для себе ж діставав усе, що б йому нагадувало згодом пустельне життя: намети, тюрбани, бурнуси, люльки, цибухи, наргіле, сідла тощо [26, с. 199–200; 28, с. 224].

В пустелях серед бедуїнів із ризиком для життя В. Ржевуський придбав 140 чистокровних когайлянів. Для цього йому треба було стати своїм серед тубільців. І це йому блискуче вдалося. Сам В. Ржевуський був високий, ставний, завжди певний себе, до того ж убраний в арабський одяг, запустив золоту бороду, що надавало йому більшої поваги. Він мандрував як блудний рицар у пошуках коней і пригод, мабуть не дарма його А. Міцкевич змалював у образі фариса – ісламського вершника і професійного воїна. Арабські племена він приваблював грошима, оповідями і мужністю. В. Ржевуський добре знав арабську мову (і деякі інші східні мови), приписи Корану, шанував місцеві звичаї і був добрим знавцем коней. Він добре вивчив психологію арабів, що допомагало в купівлі коней, очевидно

використовував різні трюки. Однак, він дуже шанував арабів (очевидно сам став “арабом-бедуїном” ще до поїздки на Схід). Часто приятелював із різними ватажками арабів і укладав з ними наступально-оборонні перемир'я [25, с. 5].

За короткий час “лях золотобородий” став еміром племені Феданів, а потім ще 13 племен, його називали найчастіше Тадж-ель-Фахр (тобто “увінчаний славою” – Венцеслав/Венчислав) Абд-ель-Нішан. Були й інші імена В. Ржевуського, як Арслан-емір, або Абу-Асах (батько лева, тобто Леона) та інші. Його величали еміром, часом шейхом, а іноді й беєм [26, с. 200]. Супутники подорожі В. Ржевуського також прибрали арабізовані імена: лікар К. Хотинецький – Хекім-баша, слуга Матин – Носсер, козак Сокіл – Ханнах і т. д. [25, с. 5].

Ця подорож мала романтичне забарвлення. Так, Емір вірив, що його оберігає приєдна зірка Кавкаб. Вона ж урятувала його під час бурі на морі, коли В. Ржевуський плів на найнятому турецькому кораблі. Капітан та екіпаж були в паніці. Тоді В. Ржевуський взяв командування на себе, наказав розгорнути всі вітрила, і коли корабель став ще більше охоплений штормом, звернувся до моря і вітру, “наказуючи” їм вгамуватися іменем “Предвічного пана двох стихій”. Емір мав на думці, що якщо корабель затоне, то з ним загинуть і всі свідки безрезультатного наказу, але у разі порятунку повсюдно зростатиме віра в надприродну силу Еміра. А йому дуже на цьому залежало, аби такою вірою вразити бедуїнів. І на диво буря вщухла, а чутка про таємну силу Еміра швидко рознеслася по всьому узбережжю. Ця історія показує, що Емір Ржевуський був схильний до різних театральних жестів, які імпонували простим мешканцям пустелі. Ця та інші оповіді барвисто описані самим В. Ржевуським у щоденниках подорожей. Їх стиль також відповідний – поетичний, повний патосу, перебільшення, ефектних зворотів [25, с. 5].

У подорожніх нотатках, у яких В. Ржевуський незмінно писав про себе у третій особі, він оповів також про інші свої романтичні пригоди. Так, після проголошення В. Ржевуського еміром племені Феданів, на його честь емір Душі (Душ-Ібн) влаштував пишну учту, що тривала п'ять днів і на яку прибуло дві тисячі бедуїнів. Прибулому в той час для укладення миру посланцеві племені Атолі В. Ржевуського представили як еміра і шейха арабського, головного вождя тринадцяти союзних племен. Та після того емір Ржевуський, дорогою до Багдаду натрапив на вороже плем'я і був узятий в полон. Дивом врятувавшись, у дальшій дорозі зустрів уже дружного князя і допоміг йому в боротьбі з неприятелями. Після цілоденного бою з ворожим племенем, під покровом ночі союзники дісталися долини Вад-ель-акраб, де було безліч скорпіонів. На сході сонця подорожні супутники рушили далі і невдовзі дісталися в містечко, де князь приймав еміра Тадж-аль-Фахра три дні. Згодом, уже в Тарсусі (Тарсі, тепер – Туреччина, провінція Мерсін) В. Ржевуський скупався у дуже

холодній ріці Кіднус (тепер – р. Бердан або Тарсус), після купелі в якій тяжко застудився Александер Македонський [після купання в Тарсусі помер і халіф Аль-Мамун – В. О.], недалеко звідти помер й імператор Фрідріх I Барбаросса. Однак В. Ржевуський вийшов із купелі здоровим.

Важко оцінити ступінь вірогідності всіх описаних В. Ржевуського пригод. Однак вони частково підтверджуються писемними згадками сучасників, зокрема європейських дипломатів у Сирії [25, с. 5].

Себе В. Ржевуський називав “невільником знаку”, під яким уособлювалася таємнича кохана. Зображення цього таємничого символу він усюди малював і поширював; практично на всіх малюнках зі спогадів В. Ржевуського, як авторський знак, фігурує цей символ – “знак Тадмору” [11, с. 370; 27].

“Знак Тадмора” – знак В. Ржевуського, еміра Золотобородого (“*Impressions D’Orient Et D’Arabie...*”, с. 149).

Емір Ржевуський ретельно вивчав східну, зокрема арабську і персько-таджицьку поезію, особливо Сааді, про що свідчать рукописи, вцілілі по смерті В. Ржевуського [1, арк. 36–42]. В Гюлістані (за назвою збірника притч Сааді, що в перекладі з перської означає “сад троянд” – *В. О.*) він збирався відкрити літературний салон, щоб реформувати арабську поезію. Він й сам був автором неримованих поезій, що наслідували арабське віршування.

Також упадав за європейками, що перебували на Сході, зокрема за дружиною французького посла, і часто був ними ошуканий на гроші [25, с. 5–6; 11, с. 370]. Та він тим не переймався. Однак, будучи нарешті наодинці в пустелі й переживаючи великі хвилі свого життя, В. Ржевуський не почувався цілком щасливим. У згоді зі своїм часом він зачитувався “Стражданнями молодого Вертера” Й. Гете й іншими подібними романтичними творами. Тому вимріяв собі якусь кохану, біля ніг якої зложив свої платонічні почуття. Це незважаючи на те, що в Алеппо мав мало не гарем. Отже був Вертером у пустелі. Таємничу кохану він позначив спеціальним символом – “знаком Тадмору”. Свої виправи він присвячував їй, як дамі серця, бедуїнів примушував ушановувати її символ. Він навіть наказав висікти цей знак на поодинокій колоні на руїнах Пальміри. Знак цей він прикріпив на своєму головному уборі, був він і на шаблі Еміра. Саме тоді він прийняв титул абд-ель-нішан – невольник знаку. Нарешті сам змушений був знищити медальйон із таємною коханою, потрапивши до рук ворожого Феданам племені Себаа, що були вахабітами і вважали будь-яке зображення людини ідолопоклонством [25, с. 5–6].

Відбиток романтизму мала зустріч і приязнь В. Ржевуського із леді Естер Стенгоп (*Hester Stanhope, 1776–1839*) – англійкою, що з таких же ексцентрично-літературних мотивів виїхала на Схід і займалася поміж арабів добродійністю. Це була одна з перших жінок-мандрівниць. Вона оселилася у колишньому маронітському монастирі Мар-Еліас, де заснувала невеличку квазі-державу. Серед арабів її величали “Королева Пальміри, султанка Тадмору, Сибілла диких гір”, а називали Малек (ангел). Отже бачимо спільне у цих двох європейцях поміж арабів. Тому природно, що В. Ржевуський, підігравши “колежанці з фаху”, на чолі великої процесії відвідав її. Після початкової недовіри В. Ржевуський завоював її довіру, декілька разів відвідуючи Е. Стенгоп. Востаннє він гостював у неї три тижні. Їй він відкрив і таємницю знаку. Також їй він говорив про якусь (справжню чи вигадану) свою політичну місію і навіть у печерах коло замку, в її володіннях у горах Лівану, сховав якісь таємні папери [25, с. 6].

Перебуваючи в Аравії В. Ржевуський придбав загалом 137 чистокровних арабських скакунів. Велике значення для європейського конярства мало придбання в 1818 р. 8 жеребців і 12 кобил для королеви Вюртенбергу Катерини. Особливо цінними були *Hassfoura, Elkanda, Geuran* і *Kabron*. Нащадки деяких із них живуть досі [24].

Однак, граф був причетний до повстання в Алеппо, яке очолив його приятель Хассан і тому опинився поза законом. Перебуваючи в розшуку він утік із Алеппо, але не міг дістатися до Царгорода кораблем. Тому втівав верхи на кобилі Муфташарах зі своїм слгою, здійснивши в лютому 1820 р. рейд через цілу Малу Азію. Такими чином сповнена небезпек і пригод експедиція добігала кінця. Деякі злигодні трирічної подорожі на Схід були висвітлені у піснях придворного співця Грегора Відорта, який, імовірно, був їх очевидцем, оскільки брав участь із хазяїном у експедиції. Це, зокрема, “Подорож В. Ржевуського” (“Гей, отамане Кирилове...”) [11, с. 375–376].

На Босфорі В. Ржевуський зустрівся з друзями, які допомогли йому потрапити на Поділля. Та важче було з кінями, більша частина стада якого не була власністю Еміра. У Сирії, відомий банкір Даутц, якому В. Ржевуський був винен багато грошей через суд домігся дозволу забрати за борг коней. Замість Саврані на Поділлі емірове стадо було перевезене в Париж і там виставлене на аукціон. Однак ніхто там не зумів купити коні. Тому банкір погодився забезпечити борг заставою маєтків В. Ржевуського. Таким чином, всього лише рік після повернення зі Сходу, козаки В. Ржевуського доставили коней з Парижа на Поділля [25, с. 6].

Таким чином у квітні 1821 р. на Поділля було доставлено табун із понад 70 коней. Подорож на Схід поставила В. Ржевуського на грань банкрутства. Хоч Емір витратив величезні кошти на придбання коней, він не хотів із ними розлучатися. Порівняно із 30 тисячами “душ” кріпаків, що ними володів батько Еміра С. Ржевуський, Вацлав був власником уже 13 244 селян [21, с. 12]. Мрія про повернення на арабський Схід ставала се більш нездійсненною. Тому він вирішив створити у своїх маєтках Схід в мініатюрі. Можливо В. Ржевуський й не проциндрив усі маєтності, але до цього йшло, бо на свої захоплення коштів він не шкодував.

З того часу і до кінця життя, В. Ржевуський, лиш зрідка виїжджаючи до Львова чи Кременця, постійно проживав у Саврані, що розташовувалася на місці давнього татарського кочовища. Спочатку він жив із кіньми у стайні або в бедуїнському шатрі. Потім взявся за перебудову маєтку. За його задумом, все мало йому нагадувати улюблений Схід: житло по-арабськи, написи з Корану, вирізьблені на камені, табун породистих арабських коней у степу та справжній бедуїн, спеціально запрошений на службу. На голові граф носив білий тюрбан, руку обвивала бурштинова вервиця. Граф мав намір побудувати у містечку мечеть у пам'ять померлого на Сході друга, однак цьому перешкодив місцевий ксьондз Ян Комарницький. Сидячи по-східному, Емір курив тютюн із кальяну, читав Коран. Годинами міг віддаватися хідній аскезі, не пив напоїв, заборонених пророком Мухаммадом, а також дотримувався католицьких та ісламських постів. Також намагався жити життям природної людини, запозичуючи окремі звички від бедуїнів. Так, за обідом ніколи нічого не пив, лише за кілька годин після їжі [25, с. 6; 5, с. 390].

У душі Вацлав залишався, як він казав, бедуїном. Навколишні савранські степи перетворив на штучну арабську пустелю [11, с. 371; 5, с. 389–390]. Посеред пустелі було зроблено рукотворну оазу [25, с. 6]. У Саврані розміщувалася головна частина Емірового стада. Тут він влаштував і знамениті сади на взірць багдадських, разом із величезними теплицями для вирощування рослин із жарких кліматичних зон [16, с. 350].

У Саврані в нього проявилися й нові пристрасні захоплення: східні музика й поезія, а згодом – козацтво. Очевидно не полишав і малярство. Спершу писав французькою мовою, потім взявся віршувати вишуканою польською мовою [28, с. 118]. Серед поезій спершу переважали східні мотиви. В. Ржевуський написав “Арабські мелодії”, серед яких були зокрема такі: “Пустеля Неджду”, “Ранкова пісня бедуїнів-вахабітів”, “Війна вахабітів” і “Неджді-когейляни”. В цій поезії відчутний вплив яничарської музики. Також написав арабську “мелодію” Еміра Тадж-ель-Фахра до Мліхи (красуні). У східних поезіях переважно багато східної пишноти, гіпербол, надмірної драматичності [28, с. 119–121]. Згодом, під впливом грецького анти османського визвольного руху, В. Ржевуський, єдиний в колишній Речі Посполитій, перелив співчуття до боротьби греків у поетичну форму. Бвін створив уже “Грецькі мелодії”, у які входили “Старець на могилі Ахіллеса”, “Дівича Лесбосу”, “Невільник Олімпу”, “Боболіна до дівичь Греції”, “Одіссея до греків”, “Спів грецький”. Ці твори із закличками до волі уже впадають у надмірну риторичність [28, с. 121–124]. Отже, нічого видатного у поезії В. Ржевуський не створив. За пишнотою свого стилю він не зумів спочатку оцінити поезій А. Міцкевича. Однак, згодом намагався наслідувати Д. Г. Байрона. Парадоксально, але за трибом життя романтик В. Ржевуський, у літературних уподобаннях вважав себе класиком і літературу Романтизму гостро критикував [28, с. 126–127].

Показовим твором у поетичній спадщині В. Ржевуського є епічна поема у двох піснях “Оксана”, в якій у своєрідний спосіб інтерпретовано образ популярної в Європі початку ХІХ ст. грецької героїні Бобеліни (у В. Ржевуського – “Боболіна”). Твір, згідно Люціана Семеньського, має ті ж хиби, що й інші поезії. Поема описує боротьбу греків за незалежність. Під певним оглядом В. Ржевуський наслідував лорда Байрона, однак зміст поеми досить бідний на драматичні ситуації й характери, зате багатий на патетичні випадки про тиранії, скинення ярма тощо. Зміст поеми такий: грецький скиталець прибуває на Поділля, до Савраня і там зустрічає старого, що має доньку Оксану. Вигнанець оповідає, що

він теж мав доньку Оксану, замордовану турками. Подоляк дає йому свою доньку, як знак союзу народів, що люблять свободу. Оксана із названим батьком повертається до Греції, де бореться як Боболіна й помирає на руках у Байрона [28, с. 124–125].

Окрім перегуку тематичного із Джорджем Гордоном Байроном В. Ржевуський намагався перекладати деякі його твори [1, арк. 99–112]. Очевидно В. Ржевуський зрозумів невдатність своїх літературних змагань. Усе ж, молоді сучасники В. Ржевуського захоплювалися його поезіями, що були написані неримованим віршем, “повні східного вогню і гарної польської мови”. Словіцький написав, що він теж любив читати ті вірші, а В. Ржевуський любив їх слухати із замруженими очима, щоби більше зосередити увагу на слух, і з сильнішим відчуттям розпізнавати звуки слів і силу мови [17, с. 243]. Однак надалі В. Ржевуський проявив себе як організатор “салону” в Саврані, меценат літературного козакофільства.

В. Ржевуський. Автопортрет із подорожнього щоденника “Impressions D’Orient Et D’Arabie...” (с. 103).

За відсутністю бедуїнів, В. Ржевуський бачив природних людей у людях степу, зокрема козаків вважав природними бедуїнами. Саме так трактував своє двірське козацтво. Козаки ж назвали В. Ржевуського “отаман Ревуха – Золотая борода”. Боячись зростання авторитету Ржевуського поміж місцевим населенням, зокрема його популярність між дрібношляхетською молоддю, російський імператор Микола I, очевидно за доносом окремих представників шляхти, що вороже ставилися до В. Ржевуського, наказав йому зголити ознаку нонконформізму – розкішну бороду. Однак, це тільки більше утвердило графову нонконформістську поставу. Зголивши бороду, В. Ржевуський замість арабського бурнуса почав ходити у козацькій свитці. Листи, адресовані графові Вацлаву Ржевуському, не розкриваючи, відсилав назад, дописуючи на конверті: “Туткі в Савраню немає графів Ревуських, тільки є отаман Ревуха, Золотая Борода, а по-арабськи Тадж-ель-Фахр. Графів шукай собі в Чуднові та Погребищах!” [25, с. 6]. Отже, фактично зрікся цього титулу.

Можливо, В. Ржевуського підштовхнуло до українофільства його знайомство із поетом та етнографом Вацлавом Залеським (Вацлавом з Олеська) у редакції львівського літературного часопису “Rozmaitości” (додаток до “Gazety Lwowskiej”). У “Gazecie Lwowskiej” з’явилися й дописи самого В. Ржевуського, присвячені Е. Стангоп. Можливо, знайомство із В. Залеським розбудило давнє замилювання графа українською народною піснею. Другим джерелом такої метаморфози було знайомство, очевидно у Кременці, із Томашем Падурою, відомим як Тимко Падуро, знаменитим у той час українсько-польським поетом [5, с. 392–394]. Ржевуський брав участь у відомому слов’янському зібранні 1825 р. польського Патріотичного товариства із декабристами, коли Т. Падуро вперше підняв питання існування третього слов’янського народу – українців і відродження козацтва. Це викликало сенсацію серед присутніх, а В. Ржевуський потиснув Т. Падурі руку й обіцяв свою приязнь та допомогу [11, с. 371; 2, с. 134–135].

Можливо В. Ржевуський був знайомий із Т. Падурою й перед цією подією. Однак, не відповідає дійсності легенда про те, що останній перебував із В. Ржевуським у його подорожі на Схід 1817–1820 рр. [10, с. 731]. Тимко Падуро практично переселився у Саврань, на запрошення Еміра, де писав поезії-пісні (“українські думки”) народною мовою. Іншим близьким другом В. Ржевуського у Саврані був місцевий парох, ксьондз Ян Комарницький, канонік кам’янецької капітули і балтський декан, а разом один із найдотепніших людей свого часу. Він писав гумористичні вірші українською мовою, зокрема про матеріальні злигодні графа [16, с. 350; 28, с. 112–115]. Сам В. Ржевуський, як бачимо вище, теж писав літературні твори.

Ключова постать цього гуртка Тимко Падура писав вірші-думки про низовиків, окремих героїв із шляхти як Романа з Кошири – польного гетьмана князя Романа Сангушка або наслідував “Чайлд Гарольда” лорда Байрона. Козацький дискурс Т. Падури і був панівним у цьому гурті. Однак козацьку тему в ньому розуміли своєрідно. На думку критично налаштованого до романтиків позитивіста Ф. Равіти-Гавроньського козакофільство В. Ржевуського і його оточення було штучним і неправдивим. Їх уявлення про козацтво не відповідало історичній дійсності. Однак зауважимо, що в тому й суть Романтизму, що не дошукувався історичної відповідності. Козацький дискурс для шляхетських романтиків був тим самим, що й “Схід” для романтиків західноєвропейських – культурним мітом. А міт не може бути історично-об’єктивним. Той же історик вважав, що перебування при дворі В. Ржевуського згубно вплинуло на творчість Т. Падури, бо граф тиснув на нього своїм авторитетом. Падура перетворився на поета-резидента, придворного барда подвигів самого В. Ржевуського або орієнтувався на його запити [10, с. 739].

Разом вони склали пісні та думи українською мовою про козаків, чи то напіввигаданих низовиків, чи то двірських. Ржевуський сам писав музику до них, а співав надвірний торбаніст князя Евстахія Сангушка, виходець із Австрії Грегор Відорт, який теж складав музику. Пісня Я. Комарницького про Кармалюка стала народною, як і деякі пісні про Ревуху. Готові пісні апробувалися на двірських козаках, а їх першими слухачами були слуги-конюхи “козаки” Сокіл і Жеребко. У такому складі дискутувалися названі твори, їх репетували, а після того як вони були визнані гідними поширення, компанія знайомила із творіннями сусідів-магнатів. Так знайомилися із думками і “думами” Потоцькі чи Сангушки в Іллінях, Антонінах чи Славуті, де їх співав на втіху гостей уже надвірний “бард” Г. Відорт [11, с. 373].

Неавтентичним, за тим таки Ф. Равітою-Гавроньським була манера виконання козакофільських пісень. Їх виконував “хор” із шести чи дванадцяти торбаністів, що суперечило індивідуальній природі виконання козацьких дум і думок, які кобзарі виконували речитативом і самі акомпанували собі. Отже в даному випадку наочно видно, що емір-отаман керувався виключно панським примхою-забаганкою [10, с. 73–740].

Так само й мову творів цього гурту характеризують як “зфальшовану зляшону” [11, с. 380]. Микола Лисенко відзначав патос, ходульність, якийсь запал, комічну акцентуацію цих творів [8, с. 386]. Цей же автор відзначив характер виконання цих пісень, виконуваних на торбані, як салонно-завзятий. Він же навів причини непоширення у народі творів придворних торбаністів кола В. Ржевуського. Торбан (теорбан) є більш складний а фактурою, що вимагала більш складної техніки виконання, аніж на кобзі. Теорбан має багаті засоби музичного вираження і свого часу завоював виключне місце у більш забезпеченому шляхетському стані. Крім того, торбан вимагав від виконавця віртуозної техніки, котра обов’язково вимагала, поряд із співом, ще й танець. Якщо врахувати, що і в Гетьманщині торбан був привілейованим інструментом козацької старшини, а згодом лівобережних, головно дрібних, поміщиків, то бачимо його елітарний характер [8, с. 381–382]. Той таки М. Лисенко відзначив як крашу в цьому ряді пісню Г. Відорта “Спів Ревухи”, в якому вчувається і епічний настрій, завзяття, бадьорість духу. В цій пісні найкраще стилізованій під козацький манір, в який, поряд із тим вплетені татарські й турецькі вигуки (див. додаток), проілюстровані відповідною музикою [8, с. 386]. Отже видно виразний маргінальний, непопулярний, хоч зчасти й іронічний характер козакофільської пісенної творчості, головним інспіратором якої й був В. Ржевуський.

Отже фактично після переселення до маєтку В. Ржевуського в Саврані поета “української школи” Т. Падури й зародився альтернативний суспільний рух козакофільства, що мав дуже мало спільного із історичним козацтвом Запорозжя або Гетьманщини.

Українофільські симпатії Ревухи, як це було й у інших шляхетських козакофілів, поєднувалися із польським патріотизмом. Щоправда, “польськість” слід розуміти більш широко, як прагнення до відродження ідеалізованої колишньої Речі Посполитої Двох Народів (згодом, вихована на образі Ревухи українофільська польська молодь під час

Січневого повстання 1863–1864 рр. висунула ідею Речі Посполитої Трьох Народів, де третім суб'єктом федерації мала бути Русь-Україна – прим. В. О.). Тому В. Ржевуський вступив до Патріотичного товариства і брав участь у нарадах при підготовці Листопадового повстання 1830–1831 рр. за незалежність Речі Посполитої. Шляхта з південного Поділля виставила два полки, складені з кільканадцяти ескадронів. П'ятим кавалерійським ескадроном з 220 козаків, виставленим наполовину коштом Ревухи, керував сам граф [26, с. 243]. У складі загону повстанців був і Тимко Падура, а серед учасників цього “подільсько-українського” повстання (термін козакофіла М. Будзинського) були й інші відомі козакофіли. Цікаво виглядав стрій козацького ескадрону В. Ржевуського, згідно сучасного історика Д. Остаповіча: рогативки, куртка з пасовими вилогами, широкі сині штани-шаровари, жовте взуття, а зі зброї – шаблі, пістолети, списи з бунчуками в яничарському стилі” [21, с. 158].

В. Ржевуського частина шляхти хотіла бачити в ролі вождя повстанчих загонів, однак цьому, за М. Чайковським, перешкодили інтриги ворогів В. Ржевуського, зокрема Словіцьких та Липковських. Емір навчав шляхту як розрізняти сторони світу за мохом на деревах, як пізнавати напрямок вітру за нахилом трави, як за видами птахів орієнтуватися у якій перебуваєш місцевості – біля житла, болота, лісу чи поля, як орієнтуватися за допомогою зірок. Тим часом Словіцькі, Липковські та інші ходили між шляхтою й говорили: “Емір марить, яка нам справа до моху, трав, птахів і зірок, нам треба битися”. При цьому опоненти В. Ржевуського вгощали шляхту горілкою, медом та вином. А шляхта, за своїм звичаєм уже вигукувала: “Не хочемо Еміра! Навіщо нам араби, ми хочемо поляка!”. Саме тому, за переконаннями батька й синів Словіцьких, вождем обрали старого генерала Б. Колиско. Підтримав цю кандидатуру й В. Тишкевич, бо був упевнений, що Колиско передасть командування його братові Генрику [7, с. 278–279].

В запеклому бою з російською армією біля Дашова (нині смт Іллінецького району на Вінниччині) 14 травня 1831 р. В. Ржевуський загинув. Битва була програна через невдатне загальне командування на чолі з генералом Б. Колиском, яке більшу частину бою, а свідченням учасників бою, переданими шляхті волинського повстанського загону К. Ружицького і поданими в “записках” М. Чайковського, пробенкетувало (серед них й противники В. Ржевуського), замість того, щоб надати йому допомогу. Генерал Б. Колиско прибув під Дашів на чолі 3000 відбірної кінноти, 4000 піхоти і 4 гармати. Власник Дашова граф Володимир Потоцький влаштував пишний бенкет на честь прибуття генерала й повстанців. Тоді ж доповіли про наближення російського загону генерала Ротта із двох уланських полків і з 4 гарматами, загальною чисельністю не більше 1500 вояків. Вацлава Ржевуського на чолі ескадрону кінних козаків вислали в Левухи, за 7 верст від Дашова. Коли готувалися сісти за стіл, було отримано чутку, що В. Ржевуський вступив у бій з авангардом Ротта. Та Словіцькі з Липковськими кричали: “Хай б'ється, хай покаже себе!” За кілька годин уже надійшла вістка, що козаки В. Ржевуського відступають, а генерал Ротт спішить на Дашів. Тоді залунали вже голоси: “Хай прийде, ми себе покажемо!” і ніхто не встав з-за столу. Невдовзі прискакали Петро Копчинський та інші зі звісткою, що В. Ржевуський загинув. Вони самі бачили як він упав з коня, а Скурат ще б'ється, але не може стримати противника. Аж тоді війську було віддано наказ шикуватися, аме ж командування залишилося допивати тости. Коли доповіли, що російське військо уже видно, командири сіли на коней цілком п'яні. Словіцький-старший і Колиско сіли в бричку й утекли. Не врятувала бою і хоробрість Побідинського на чолі ескадрону Корсака, що здійснили відчайдушну спробу захопити ворожу артилерію. Інші ескадрони без наказу їх геть п'яних командирів не рушили їм на підмогу. Було віддано наказ відступати. Російські улани взяли в полон всю піхоту повстанців, артилерію і майже третину кінноти. Решта повстанців переховалася у довколишніх лісах. Наступного дня із колишнього семитисячного загону повстанців залишилося 400 осіб [7, с. 288–289]. Як підсумував М. Чайковський, що повстанці були хоробрі вони довели у інших битвах, під Дашовом ж командування пропили битву і воєнну славу [7, с. 290].

Недруги, які не спішили з допомогою В. Ржевуському, на думку М. Чайковського, й поширили брехливу інформацію про смерть В. Ржевуського від селянина. Як сказано вище, серед цих недругів були Словіцькі. Тому постає питання: чи варто вірити автор спогадів про повстання 1831 р. А. Словіцькому? З іншого ж боку у споминах А. Словіцького видно й прихильне ставлення до Еміра. Сама постать В. Ржевуського сприяла ширенню про нього загадкових легенд. Очевидно В. Ржевуський не надто дорожив своїм життям, як романтик був готовий ним пожертвувати, та вперше випала справжня нагода зробити це “за вольність”. До того ж над В. Ржевуським і його родом тяжіла провина його батька Северина, співтворця Торговицької конфедерації, через що той мав опінію зрадника.

Отже, багато-хто не вірив, що Ревуха загинув у бою. Позаяк тіла його не було знайдено, більшість авторів пишуть про зникнення В. Ржевуського. У зв'язку зі зникненням безвісти висловлювалися різні версії його подальшої долі, переважно трагічної. Оповідали про те, що він був убитий при переході кордону або утік від переслідування російських військ і перебрався на Схід, попередньо випустивши своїх коней на волю (зафіксована в художньому нарисі З. Косак-Щуцької) [23]. Ахмед Назмі наводить ще одну поширену легенду, що Емір урятувався і втік до Савраня, де вибрав двох найкращих коней, які домчали його назад до Аравійської пустелі. На Сході, серед арабських племен він і провів залишок свого життя [31]. Як тут не навести легенди новітніх часів про те, що інші культові герої, зокрема рок-зірки насправді живі, як наприклад Джим Моррісон?

Однак, за свідченнями козаків В. Ржевуського, з якими розмовляв у Галичині після поразки повстання М. Будзинський, вони бачили свого отамана полеглим на полі бою, прошитого російськими кулями [14, с. 87].

По “загадковій” смерті В. Ржевуського на Близькому Сході навіть з'явився самозванець, що видавав себе за Еміра Тадж-ель-Фахра [28, с. 133].

Показово, що рух козакофільства після загибелі Ревухи-Ржевуського практично припинився. Його епігони, разом із емігрантами-повстанцями, в “чистому” вигляді продовжили рух на еміграції, зробивши його без двору Ревухи і стад коней та інших атрибутів пародією. Не мав рух сприятливих умов і в Галичині.

Смерть В. Ржевуського зробила з нього й популярного літературного героя, “фариса” із однойменної касиди Адама Міцкевича (1828). Найбільш відомою тут була “Дума про еміра Ржевуського” Ю. Словацького, а за ним й багато інших творів.

Цікаво розглянути яким бачили і як оцінювали В. Ржевуського його сучасники. Словіцький написав, що Вацлав Ржевуський мав арабських коней, та не зміг заснувати Аравії на Савранських пісках і степах. “Вогняної уяви Вацлав носив бороду, а цар наказав її зголити; носив червоний жупан, а той подерся; зник одяг, залишилися тільки манери арабські”. Коли приїздив до когось в гості на полювання, то розбивав намет у дворі, і там влаштувався. Любив привчати молодь любити коней і зброю, щоб її колись використати на захист Батьківщини, він вчив нас по-східному обходитися з конем, кидати і битися списом. “Щоб згадати час по-лицарськи проведений у Аравії, він любив показати як араби моляться; до своїх коней, що навіть народилися в Саврані, говорив на арабській мові; у себе частував арабськими стравами, які не можна було взяти до рота; також ніхто в нього не гостював, але скрізь раді були приймати його за гостя, тому що він то наспівував похмуру думу, то солодкою мовою забавляв про арабські оази і насолоди піщаної пустелі, або читав уривок із нотаток про свої подорожі, або розмовляв про коней чи історію світу; завжди приємно було слухати його, бо мова його була повна чарівності, оповіді повні життя, що кипіло в ньому, і хоч у словах парувало. Щось таємниче оселилося в його душі, хмурило його обличчя, але тому орла щось обтяжувало крила, і ніколи не давало орлиного польоту” [17, с. 242]. “Те, ким був Ржевуський, він був або надто малим або надто великим, тому що все в ньому було безладне, і в господарстві і вдома. Не міг золота нажити, думаючи, що викопає; шукав скарбів, про які йому розповіла стара жінка, він марив про скарб у мурах замку в Підгірцях, і збирався вже руйнувати ці стіни. Його кімнати були наповнені дорогими приладами і коштовною зброєю, багато раритетів з усіх

частин світу, та не було де зручно перепочити. Видається, що не було речі, якої б не вмів Ржевуський, тому що він і воїн і державний діяч, історик і бард, музикант і художник. Він створював опери, малював битви, писав поезії, багато цікавих речей залишилося після нього, але так як він сам десь згинув” [17, с. 243]. “Роїлося в нього безліч великих думок, та жодної не виконав, і замість того, щоб стати великою людиною, загинув, залишивши поміж нас смуток по собі, що так багато здібностей змарновано і з ним пропало” [17, с. 243–244].

Звісно такі оцінки зчаста носили перебільшений характер, чому сприяла й сама особа В. Ржевуського. Очевидно йому було все-одно, що про нього думає суспільство. Наведу таку оцінку від іншого оригінала того часу, молодшого сучасника Еміра – М. Чайковського, який говорив, що Ржевуський розігрував еміра в Саврані, як у аравійській пустелі, та являв собою він “еміра-цивілізатора”: “Жеребці й кобили п’яти порід стояли в нього на паркеті, біля мармурових ясел, і перед кожним було дзеркало, щоб вони могли милуватися собою, а не нудьгувати як одаліски гарему. Сам він засідав на тигровій шкурі, тягнув люльку й попивав каву, а довкола нього козачата, як араби, сидючи непорушно, грали на торбанах і виспівували козацькі думи. Козачата кричали, люди кричали, а емір сидів, думав і нічого не говорив” [6, с. 94]. Ясно, що така характеристика далеко відбігла від дійсного стану, зокрема змальованого дослідником Л. Семенським, який писав, що Емір вдовольнявся малим. Стайні обрав за свою резиденцію, там приймав гостей, там сидів сам, писав свої подорожні спогади, дослідження, поезії. Кінська шкура була його простирадлом, сідло – подушкою, бурка – ковдрою (як тут не порівняти із “Подорожжю Ревухи”: “...має постіль дві бурки, під головою – кульбака і вся його постіль така!..” – В. О.). Розкоші були вигнані з його дому. Візити і подорожі граф звикло відбував кінно, любив для розваги “фарисувати” в степу і сам оповідав як часом ясної ночі вдягався у білий емірський плащ, брав до рук бедуїнський спис зі страусовими перами, і осідлавши улюблену кобилу Муфташару, згадував вільне життя в пустелях Неджду [28, с. 117]

Також, у контексті орієнталізму, В. Ржевуського порівнювали із його дядьком Яном Потоцьким. Щодо науки, звісно ж, той стояв вище. Однак, В. Ржевуський, який на певному етапі наслідував Я. Потоцького, був куди популярнішим. Потоцький, що був космополітом, пересичений просвітницьким раціоналізмом, звернувся до спадщини Сходу, його містики. Натомість ексцентричність В. Ржевуського, на думку Л. Дембіцького, сформувалася на рідному ґрунті: то був фантастичний, блудний рицар, який міг вирости тільки серед польської шляхти на українських землях. Він зберігав навіть традиційні вади розгульного життя і польського перебільшення, прикрашені східною фантазією. Його більша популярність пояснювалася тим, що він більше був зрозумілий тогочасним суспільством, аніж Я. Потоцький, котрий жив розумовим життям, як науковець, турист і мислитель. Натомість В. Ржевуський жив життям розгульним, марнотратним, тратячи статки на стада коней і екзотичні примхи. Під цим оглядом він являв собою перехід від магнатів старої Речі Посполитої крою Радзивіла “Пане Коханку” до волинсько-подільського балагульства [15, с. 17–19].

Вважаємо, що цією статтею тема дослідження В. Ржевуського далеко не вичерпана. Перспективним видається подальше вивчення образу В. Ржевуського в opinii його сучасників. Цьому сприятиме дослідження листування (яке часто слід перекладати з тогочасної французької мови), а також опрацювання спогадів сучасників “еміра”, окрема його дружини Розалії з Любомирських. Важливим є розшук, публікація і дослідження творів самого В. Ржевуського, літературних, музичних, наукових та їх фахова оцінка. Ретельніше дослідження оточення/кола В. Ржевуського також матиме наукову цінність. Насамкінець висловимо прогноз, що зацікавлення постаттю В. Ржевуського і подібних до нього культових особистостей у науковому світі, не кажучи вже про публіцистику, популярну культуру, красне письменство, тільки зростатиме.

Позатим, уже зараз насмілимося сказати, що Вацлав (Венцеслав) Северин Ржевуський (Жевуський) зайняв важливе місце у суспільстві Правобережної України першої третини

XIX ст. Своїм альтернативним стилем граф-емір-отаман був одним із головних генераторів нових напрямків (течій, настроїв) частини суспільства. Так, він відіграв одну з ключових ролей у кшталтуванні такого відомого напрямку 20–40-х років XIX ст. як козакофільство. Загалом же Вацлав Северин Ржевуський став чи не першим представником культури Романтизму на українських землях, культовою постаттю для українофілів і одним з найпопулярніших героїв польської літератури. Як романтик він не цілком себе ідентифікував, хоч і цілком відповідав образу романтичного героя. По смерті образ Еміра-Ревухи породив наслідування у середовищі шляхти, головню правобережної, зокрема звернувши її на шлях українофільства: від козакофільства до балагульщини і хлопоманства. Під цим та іншими оглядами Вацлав Ржевуський вийшов поза межі свого часу.

Список використаних джерел

1. Збірка документів, що стосуються еміра Вацлава Жевуського (Wacław Rzewuski): листи, нотатки, вірші // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, Відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські колекції), оп. 5, спр. 3613, 135 арк. 2. Гнатюк В. Падура, Рилєєв і декабристи / В. Гнатюк // “Українська школа” в польському романтизмі / За ред. С. Ткачова. – Тернопіль, 2002. – С. 127–144. 3. Гнатюк В. Тимко Падура в українському історично-культурному процесі / В. Гнатюк // “Українська школа” в польському романтизмі / За ред. Сергія Ткачова. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 113–127. 4. Дедю О. Музична діяльність Вацлава Жевуського в контексті культурних традицій Кременеччини першої третини XIX століття / Оксана Дедю // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: мистецтвознавство. – Т., 2009. – Вип. 1 (20). – С. 60–65. 5. Домонтович В. “Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти” / В. Домонтович [В. П. Петров] // Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. – К.: Критика, 2000. – С. 377–298. 6. Записки Михайла Чайковського (Садыкь-Паши) / Михайль Чайковскій // Київская старина. – 1891. – Июль. – Томъ XXXIV. – С. 85–96. 7. Записки Михайла Чайковського (Садыкь-Паши) / Михайль Чайковскій // Київская старина. – 1891. – Ноябрь. – Томъ XXXV. – С. 276–291. 8. Лисенко Н. В. О торбанъ и музыкь пѣсенъ Видорты (съ нотами) / Н. В. Лисенко // Київская Старина: ежемесячный исторический журналъ. – Томъ XXXVI. – 1892. – Мартъ. – С. 381–387. 9. Окаринський В. Арабський емір, який став козацьким отаманом / Володимир Окаринський // Тернопільська газета. – 2004. – 10–16 березня. – № 10 (427). 10. Равита Ф. (Гавронський Ф.) Оома Падурра (Критический очерк) // Киевская старина. – 1889. – Т. XXVI. – С. 727–751. 11. Русовъ А. Теорбанисты Грегоръ, Каэтанъ и Францъ Видорты / А. Русовъ // Киевская Старина. – Томъ XXXVI. – 1892. – Мартъ. – С. 365–380. 12. Andzejowski A. Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu / Antoni Andzejowski / Wydał i przedmową opatrzył Fr. Rawita Gawroński. – Wilno: Księgarnia Stowarz. nauczycielstwa polskiego, 1921. – Т. I–III. –Т. II. – 236 с. 13. Brzoza J. Emir Rzewuski / Jan Brzoza. – Warszawa: Nasza Księgarnia, 1969. – 168 s. 14. Budzyński M. Wacław Rzewuski: fantazja z czasów powstania podolsko-ukraińskiego w 1831 r. / M. Budzyński. – W Brukseli: W druk. polskiej, 1841. – 90 s. 15. Dębicki L. Oryentaliści i archeologowie polscy // Puławy (1762–1830): monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego / Ludwik Dębicki. – Т. III [Poza Puławami]. – Lwów: Nakład księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1888. – 400 s. 16. Dr. M. Sawrań / M. Dr. // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom X (Rukszenice–Sochaczew). – Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1881. – S. 349–350. 17. Jełowicki A. Moje wspomnienia. Xęga pierwsza / Aleksander Jełowicki. – Paryż: Wydanie Alexandra Jełowickiego i Spółki, 1839. – 303 s. 18. Kapliński L. Emir Rzewuski / Leon Kapliński. – W Poznaniu, 1881. – 76 s. 19. Kieniewicz S. Rzewuski Wacław / S. Kieniewicz // Polski słownik biograficzny. – Т. 34/2, z. 141. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992. – S. 180–183. 20. Lizet B. Le cheval arabe du Nejd et le système des races orientales dans le manuscrit de Wenceslas Severyn Rzewuski / Bernadette Lizet // Anthropozoologica. – 2004. – 39 (1). – P. 79–97. 21. Ostapowicz D. Boreml 1831 / Dariusz Ostapowicz. – Warszawa: Bellona, 2010. – 264 s. 22. Ostrowski J. K. Wacław Rzewuski w literaturze i sztuce. Prawda i legenda / Jan K. Ostrowski // Orient i orientalizm w sztuce. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. – Warszawa, 1986. – S. 196–220. 23. Pankiewicz R. Emir Wacław Rzewuski / Roman Pankiewicz // Kurier Arabski. – 1999. – nr. 21. – Режим доступу: <http://www.korfowe.com/arabians/publications/Kurier-Arabski/kurier21r.html>. 24. Pawelec-Zawadzka I. Szejk Abd-el Faher Abd-el Nischaane, czyli Emir Wacław hr. Rzewuski i jego wyprawa po konie do Arabii / Izabella Pawelec-Zawadzka. – VI Walny Zjazd PZHKA - Wykład pani Izabelli Pawelec-Zawadzkiej. – Режим доступу: <http://www.janow.arabians.pl/pl/pzhka/zjazd-2002/zawadzka-emir-rzewuski.php>. 25. Piskor A. Niewolnik znaku / Aleksander Piskor // Prosto z Mostu: tygodnik literacko-artystyczny / [red. i wyd. S. Piasecki]. – R. 3 (1937). – nr 15-16. – S. 5–6. 26. Rolle A. J. Emir Rzewuski // Rolle A. J. Opowiadania. Serya IV. T. I. – Warszawa : nakł. Gebethnera i Wolffa, 1884. – S. 159–253. 27. Rzewuski W. S. Impressions d’Orient et d’Arabie. Un cavalier polonais chez les Bédouins, 1817–1819 / Wacław Severyn Rzewuski / Éd. coordonnée par B. Lizet (avec la coll. de Aubaile-Sallenave F., Daskiewicz P. & Wolf A.-E.). – Paris: José Corti; Muséum national d’Histoire naturelle, 2002. – 711 p. 28. Siemieński L. Wacław Rzewuski i przygody jego w Arabii opowiedziane z pism pozostałych po nim / Lucyan Siemieński. – Kraków, 1870. – 133 s. 29. Wigura St. Złotobrody emir: powieść ukraińska / St. Wigura [Franciszek Rawita Gawroński]. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1891. – 271 s. 30. Wrotnowski F. Powstanie na Wołyniu Podolu i Ukrainie w roku 1831 podług podań dowódców i społeczników tegoż powstania. Tom drugi / Felix Wrotnowski. – Paryż: W księgarni i drukarni polskiej, 1838. – 402 s. 31. الأمير حكاية الرولة وقبيلة جيفوسكى ففاتسوا الأمير W. Rzewuski 1785-1831 الكاتب د. الكاتب 4 / 8 / 2007م – Режим доступу: <http://www.3nazh.com/vb/showthread.php?t=31229>.

Додатки

Твори Г. Відорта

Подорож Вацлава Ржевуського

Гей, отамане Кирилове! чи чули ви лихо таке?

Гей, отамане Кирило! без батька нам жить не мило!

Чути в батькових поговорах, що він їздить по всіх морах:
То по Синім, по Червонім, то по Білім і по Чорнім.
На піскові му не шкодить, бо він лехкий хутко ходить,
Але правда! як змориться, то засипле, як втомиться.
І переїхав кілька мор – двісті миль за Саба-Табор,
Где п'ятдесят покоління зостало жидів племіння.
Тиждень тая вода грає, піском каменем кидає,
Лиш в суботу тая вода стоїть тиха і погода;
В той день всенькі проїжджають, лиш не жид, бо свято мають:
То і там зхотів знати, щоб нам ближче що сказати;
Але він де був заїхав, вже сам почав торопити
І до неба тільки вздыхав, – не думав він довше жити.
Там ся йому показали дикі люди, що пищали;
Сиру рибу їдять, ловлять, свищуть, нічого не говорять.
І почав думку думати, щоб дальше не їхати,
О тим краю не чутися: тяжко буде вернутися.
Перехрестивсь, схаменувся, проти вітру обернувся;
Блудить, товпиться по морі, рад би в свій край як най скорій.
І вже низину покинув, став по звіздах міркувати,
Бо вірне би був загинув, як би не вмів пізнавати;
Звізда його провадила і сам собі давав раду,
Щастем, що смерть не зкосила, – і прибув до Царограду.
Султан ся з ним утішає, як він грає і співає,
Потім на двір вибігає і вже на конях гуляє;
І всі задумались турки, що має постіль дві бурки,
Під головою – кульбака, і вся його постіль така!
Коло його богатая лежить зброя турецькая;
Вставши, по-турецьку убрався, зовсім на коня забрався.
І в Мороку і в Фензіі, і в Алжері і в Гангезі³,
Всюди він там пробуває, бо його весь світ кохає;
Алепія і Сирія, Єрусалем добре знає
І Турція, Арабія, і Персія його знає.
Всюди чесно знаходиться і принятно обходиться,
Бо там злого чоловіка не люблять і збавлять віка.
Где приїде к баші-гана, – вкаже карту од Султана,
І сідають на дивану, – честь оддають, яко пану.
Кажуть в чаші каву налляти, в шістьох одну люльку курять,
Просить, щоб му показали коні, котрі лучші мали;
Провадить, кричить, брикає, не їжджани він сідає.
Всі турки забулькотали, – що такого їздця не видали.
Як кінь має добру расу, – він ся на них добре знає,
І з собою возить касу, платить, в Штамбул одсилає,
Часто в Стамбул одсилає, бо там много коней має.
Пред султаном проїжджає і джеридою кидає.
Нельзя того і сказати, як він собі там бавиться,
Всім правду можна признати, – во всім світі він славиться.
Сам до себе став казати: “в свою землю як приїду,
Уклякну, буду цілувати, вже до іншої не поїду.
Не мало провидив світа, не покрасив свої літа:

³ В оригіналі “Кганкгезі”. Тут, а також у словах “Кгульда”, “галакгіда”, дифтонг “кг”, яким традиційно передавали звук “г”, передаємо відповідною літерою сучасного українського алфавіту.

Думаю вдома сидіти і буду на хліб робити!”
 Гей, Ревухо, батько милий! Нехай Бог дасть тобі сили,
 Нехай тебе оглядаєм, бо ми тебе всі кохаєм.
 Прибуди до нас як найскорій, щоб не потонув на морі,
 Бо зробиш нас сиротами, як не будеш жити з нами.
 Ви вартовий кричить: пугу! Давайте гасло друг другу,
 В дверях наставте вуха, чи не їде наш Ревуха?
 Бо він як в свій край зближиться, то прилетить яко птиця,
 Зараз буде смотрить коні, чи в порядку на припоні?
 Ми що граєм і співаєм, таку хвалу йому даєм:
 Бачилисьмо панів много, не бачили так доброго!
 Той у Бога ласку має, що о бідних пам’ятає,
 Він бідного не забуде, про теє він паном буде.
 Летим за ним, як до уля ройом за маткою муха:
 Нехай жис, нех гуляє, сердечни отець Ревуха!
 Нехай живють всі на світі: Вацлав, Рузя і їх діти!
 Нехай живють многі літа, нехай живють многі літа!

Спів Ревухи (Спів Ревуцький)

Як⁴ виїхав Ревуха на коні гуляти,
 Перевісив через плече сагайдак багатий.

Грає море Чорне море, Біле море
 Гала-гіда-еу⁵! Ла ла ла ла! Ла ла ла ла! Гала-гіда-гу!

Всяка птиця по повітрі не потрафить того,
 Що наш батько Ревуха доказуєть много.

Коні сиві, половії, гнідії і чорні!
 Втїште мене, щоб не тужив Ревуха моторний.

Духом з нього на сивого: “скоро давай лука,
 Подай стріли, ставляй тарчу!” вже на коні гука.

А з сивого на гнідого, – к землі припадає,
 Своій Рузі милесенькій цвіточки зриває.

Джахтамір, Батиран – то мої соколи:
 Коли всяду, сміло їду, - не уткне ніколи.

Ах ти, Гульдо моя люба! Як на тебе всяду.
 Носиш мене по всіх місцях, – ніколи не впаду.

Ой їдучи на качані, викликає: ле-лі!
 Завісився на сідлі, схватив шаблю з землі.

“Подай, Саво, коня жваво! Нехай мене знають;

⁴ У варіанті, записаному М. В. Лисенком від онука Г. Відорга торбаніста Ф. К. Відорга пісня починається “Гей”.

⁵ У варіанті, записаному М. В. Лисенком приспів починається словами “Грай море, чорне море, біле море гала-гіда, гей!”.

Коли всюду на борзім, жили мні дригають”.

Сто турецьких, сто черкеських і татарських много,
Що день що години прибуває з того

Грає море...

Поема Яна Комарницького

О тепер батьку Ревухо
Злидні нам всім допечуть
Тепер опустимо ухо
І вірні ся розтечуть,

Не маємо своєї хати,
Тепер і харчі не мати,
Ні сукмани на хребет.
Що бідні почнем чинити,
Немаєм звідки прожити
Либонь підем на шербет.

Вже власть тобі відняли,
Тепер ні “цабе”, ні “соб”,
Тепер ми совсім пропали
Хоть почухаймось в лоб!

Та думаєм що з нас буде,
Щоб не сміялись з нас люде,
Як з п’яного чумака,
Що прогуляв мажу соли
Та ходить босий і голий
І танцює гайдука.

Подумай батьку сердечний
Що тепер в світі почнем
Це случай небезпечний
Треба думати об ньом.

Нема хліба, нема хати,
Нема до чого ся взяти –
Вже тринадцята зима
Як шляюмось без талану
То з чужини, то в чужину
А хороши біс давно ма.

Батьку коли б депутати
І комісії презес
Хтіли науки зважати
Що з Арабії принес.

То б тебе не виганяли
І декрета написали

Змовившася всі в шести.
Бо хоч здатись на суд бабські
То нема як по-арабськи
Адміністрації вести.

*Кім бац войми акли борук*⁶
Коли скаже: *бен ель ме*⁷
І свій кинджал возьме до рук
Ніхто зівати не йме.

Ані *широк*, ані *соук*⁸
Не мішає, бо знає гук,
Що велено, то все *газир*⁹
А як гейкне: *галай гіді!*¹⁰
То робота як вприсіди
*Іртуш гіни бен назир*¹¹.

Тільки що їм говорити
О арабської мудроті –
Нема з ними що чинити
Поморочені в темноті.

Був же хто з них в Палестині,
Або в глибокій пустині.
За пісками, аж там геть,
Де каміння без травиці,
Де ані кроплі водиці,
І не росте очерет.

Чи кочовали на полі
Строїли чердак, шалас,
Гуляв котрий в Анатолі
На конику Адабаш?

Чи виправляв свою руку

⁶ Хто має голову і розум великий (*тут і далі турецькі і арабські слова*).

⁷ Я повеліваю.

⁸ Ані спека, ані холод.

⁹ Готово.

¹⁰ Біжи швидко.

¹¹ Огнений день, робота швидка.

Бросав діду, стріляв з луку,
Зубами гінджал держав;
Обчеркався талісманом
До всхід сонця над Диваном
Щоб в нічим не потерпав?

Чи був знаком з Алібейом
Ель-Абассі бен-ель-ман
Що в Алгерії був Дейом
А родом мабуть Гішпан

В Адамашку его строїли
А на пуці до могили
Вкладав ти батьку его сам.
А на пам'ять, що з тим хватом
Живесь вірно як брат з братом
Хочеш строїть ему храм.

Чи був которий Еміром
Бедуїнським в Бесаріб:
Чи курил люльку з Везиром,
Бачив Магомета гріб?

Чи проводжав каравану
З Мезарібу до Адану,
Бачив Джамії, Коаб.
Чи ходив ве врем'я спеки
З поклоненієм до Меки,
Де молиться всяк Араб?

Чи ходив котрий з завойом,
Гінджал, бороду носив,
Був одіть турецьким стройом

Чи в мечеті голосив?

Знає письмо в Алькарані,
Седів з Турком на дивані,
Чи їв турецький шупень;
Бачив Серай султанський
Або обрад музулманський
Спитай – а стане як пень.

Других беруться учити,
А самі темні як ніч.
Може схотять ще сробити
З ділами не сходну річ?

Щоби реєстри списати,
І всі гроші їм віддати
А чи чув се хто коли?
Щоб сверх праці і роботи
З Дідича збирати щоти
Як за коні і воли?

Мали б тобі Батьку любий
Докучати сим пустим,
Потягати до рахуби
Марать чернилом густим.

Лучче посідлаймо коні
Заберім діди в долоні
Та й махаймо аж в Епір;
А як умре Твоя мати,
Товді вернемся до хати,
І покажем що Емір.

Владимир Окаринский

“ЭМИР” ВАЦЛАВ РЖЕВУССКИЙ (ЖЕВУССКИЙ) (1784–1831) НА ФОНЕ ПОЛЬСКО-УКРАИНСКОГО РОМАНТИЗМА (К 180-ЛЕТИЮ ГИБЕЛИ)

В статье рассматривается фигура Вацлава Ржевусского, одного из самых известных героев Романтизма в Польше, путешественника, востоковеда, лидера нонконформистского движения козакофилов, который был тесно связан с Украиной, и поэтому заслуживает возвращения в контекст отечественной истории.

Ключевые слова: граф Вацлав Северин Ржевусский (Жевусский), эмир Тадж-эль-Фахр Абд-эль-Нишан, “атаман Ревуха – Золотая Борода”, Романтизм, ориентализм, козакофильство, нонконформизм.

Volodymyr Okaryns'kyj

“EMIR” WENCESLAS (WACLAW) RZEWUSKI (1784–1831) ON THE BACKGROUND POLISH-UKRAINIAN ROMANTICISM (FOR 180 YEARS OF DEATH)

The article considers the figure of Wenceslas (Waclaw) Rzewuski, one of the most famous heroes of Romanticism in Poland, traveler, Orientalist, nonconformist leader of kozakophile movement, which was closely connected with Ukraine, and therefore deserves to return in the context of national history.

Key words: count Wenceslas (Waclaw) Seweryn Rzewuski, Emir Tage el Facher abd-el-nischaane, “ataman Revukha – Golden Beard”, Romanticism, Orientalism, kozakofilstvo (kozakophilia), nonconformism.

УДК 94 (477)

Василь Погорецький

РОЛЬ ПЕТРА МОГИЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

У статті розкрито місце і роль П. Могили (1596–1647) у національно-духовному житті України, з'ясовано релігійні проблеми його творчості, висвітлюється основний зміст могилознавчих досліджень.

Ключові слова: Петро Могила, Україна, Українська Православна Церква, національно-культурний рух, релігійна діяльність.

Епоха Петра Могили багато в чому відрізняється від попереднього періоду митрополитства Іова Борецького. Могилянська ієрархія була визнана королівською владою, орієнтувалася на неї, а в своїй діяльності спиралася на підтримку православної шляхти. Смерть польського короля Сигізмунда III (1631 р.) та обрання у 1632 р. його сина Владислава IV спричинили певні позитивні зміни у ставленні польської влади до Православної Церкви. Потребуючи підтримки православних на елекційному сеймі, Владислав IV прагнув заладнати давній конфесійний конфлікт на українсько-білоруських землях, який значно ослаблював Річ Посполиту й зумовив появу серед православної ієрархії 1620 р. прихильників московської орієнтації. “Це був один із найсвітліших польських королів. Він мав широкі політичні завдання і заходився спинити анархію польських магнатів. Розуміється, королівська влада була дуже обмежена, але Владислав зробив навіть більше, ніж мав спроможність зробити польський король. Першим його ділом було практичне переведення рівноправності православного духовенства” [1, с. 93]. А підписані ним так звані “Пункти заспокоєння народу руського” під впливом Петра Могили, який зумів переконати короля, що принижувати православну віру небезпечно для самої Речі Посполитої, фактично легалізували Православну Церкву в державі [2, с. 112–113].

Згідно з тими пунктами Православна Церква в Україні визнавалася як повноправна з латинською та уніатською, її ієрархія, досі не визнана, одержала державне визнання. Крім митрополита, пункти передбачали ще чотири єпархії і стільки ж єпископів, тобто Православна Церква тепер мала творити признану церковну одиницю, в яку входили єпархії: Львівська, Перемиська, Луцька і новостворена Мінська. Православні також одержували чотири єпархії: Полоцьку, Володимир-Волинську, Холмську та Пінську; засновувалась і нова єпархія у Мстиславі [3, с. 297].

Такою розв'язкою не були задоволені ні православні, ні уніати. Перші хотіли повернення усіх єпархій, усіх церков і монастирів, незважаючи на те, що велика частина українців та білорусів уже давно перейшла на унію і цю Церкву вважала рідною. Уніати ж не були задоволені, бо тим підривалися їхні плани приєднати до своєї Церкви решту населення. Незважаючи на ці обставини, король все ж таки підтвердив ті пункти в листопаді 1632 року, і тим допоміг Православній Церкві самоствердитися.

Скориставшись з нових можливостей, православні відразу приступили до вирішення своїх кадрових питань. Через те, що православна ієрархія, поставлена Єрусалимським патріархом Феофаном, не мала державного визнання, а можливо і з інших причин, присутні на сеймі православні послі вибрали митрополитом Петра Могилу, а також єпископів: на Луцьку єпархію – Олександра Пузину, на Перемиську – Сильвестра Гулевича, на Мстиславську – Йосифа Бобриковича [4, с. 262].

Помітний факт, що при виборах П. Могили на Київського митрополита не брали участі духовні особи, це пояснюється тим, що діючим митрополитом був Ісаєя Копинський, якого не долюблювали православні шляхтичі за його проросійські настрої. Тут вперше виявляється розбіжність поглядів між православними. Могила і його прихильники були за таке

православ'я, яке не мало оглядатися на чужі інтереси, а мало враховувати перш за все свої, українські; Копинський же відомий був зі своїх промосковських симпатій, що, очевидно багатьом українським діячам не було до вподоби [5, с. 200].

Впорядкування внутрішнього життя Церкви ставало чи не найголовнішим завданням нового Київського митрополита Петра Могили. Адже відновлена 1620 року православна ієрархія на чолі з Іовом Борецьким не могла здійснювати свою юрисдикцію повною мірою через напівлегальне становище, ні він, ні Ісає Копинський, офіційно не були визнані як митрополити. Більше того, польська влада вважала новопосвячених православних єпископів за самозванців проти яких було оголошено репресії [6, с. 210]. А прагнення ставропігійних братств до автономії і владність патронів теж не зміцнювали єдності церковного організму, хіба що уможливлювали зловживання та порушення церковних канонів, зокрема в обійманні церковних посад.

Петро Могила добре розумів, що Українська Православна Церква була забавкою державно-політичних спекуляцій Польщі й Москви. Вихід з таких тяжких обставин він бачив у тому, щоб вона не підлягала ні польському королеві, ні Московському чи Константинопольському патріархові, мрією його було створення українського патріархату в Києві. В своєму “Катехизисі” Петро Могила акцентує роботу на тому, що “...Головою Церкви Святої ніхто інший не є, тільки Христос Господь...” [7, с. 141]. З цього випливає, що всі Церкви мають однакову заслугу перед Богом і рівні права.

Для того, щоб ця ідея знайшла підтримку серед духовенства і мирян, необхідно було підняти релігійну свідомість. Ось чому одним із головних засобів реформи церковного життя Могила вважав за необхідне провести планомірну підготовку серед українського населення. Л. Алексієвець зазначає: “Принципово важливим було те, що П. Могила та його послідовники не звели свого завдання лише до догматичної оборони православ'я, а пішли шляхом освоєння європейської освіти й культури, розуміючи, що лише так можна відстояти національне та культурне майбутнє свого народу” [8, с. 51].

Петром Могилою була досягнута й багато в чому реалізована програма православної ієрархії доберестейської доби. Здійснювалася вона під тиском складних історичних обставин. Суперники Могили, зокрема Ісає Копинський, звинувачували його в зраді православ'я, запродавстві унії [9, с. 90–91]. Справді, багато з його нововведень позначені виразними західними, католицькими впливами, але він робить це тільки задля добра Української Православної Церкви та її процвітання.

Одним з найважливіших елементів церковного впорядкування були єпархіальні собори, які скликалися щороку в кожній єпархії Української Православної Церкви з благословення Петра Могили. Митрополит заохочував до їх проведення всіх єпископів, щоби в такий спосіб відновити соборний принцип управління у всіх розлогіх єпархіях Київської митрополії. На цих соборах вирішувалися актуальні питання щодо впорядкування церковного життя, робилися спроби ізолювати вплив магнатів та шляхти на церковну ієрархію. У свою чергу світська влада вдавалася за підтримкою до польського сейму [10, с. 238-239]. На соборах здійснювали перевірку канонічності духовенства та додаткову підготовку священиків. Відомо, що протягом десятиліть рукоположення не завжди здійснювалися єпархіальними архієреями (особливо в період відсутності ієрархії); до того ж панування права патронату призводило до появи на священницьких посадах людей взагалі не висвячених, мирян. Якщо ж священики не могли представити документів про висвяту, втративши їх через нещасні випадки, то змушені були подавати спеціальні свідоцтва від представників своєї громади про законність свого служіння. Лише тоді такі священики могли отримати від Митрополита спеціальні свідоцтва замість втрачених [11, с. 479]. Такі рішучі заходи сприяли самодисципліні серед духовенства.

На єпархіальні собори Петро Могила покладав великі надії. Адже “Собори, – як пише Роман Василів, – вирішили, що єпископську та митрополічу катедру може зайняти тільки людина грецької віри. Монастирська влада та монаші спільноти повинні знаходитися під владою єпископа. Світська влада повинна поважати і впроваджувати в життя санкції,

накладені єпископами на духовенство, що служить на їхній території або знаходяться під їхньою юрисдикцією. .. До соборів Митрополит залучає потужні на той час українські сили” [12, с. 46]. В результаті собороправної діяльності Могили було істотно скріплене внутрішньоцерковне життя Православної Церкви, що мало позитивний вплив на національно-духовне життя українського народу.

Ще одним напрямом зміцнення церковного організму була реформа церковно-адміністративного управління, головними ознаками якої були посилення контролю за духовенством та вдосконалення механізму практичного здійснення митрополичої юрисдикції в межах Київської митрополії. Протопопи та візитатори наглядали за парафіяльним духовенством та збирали кошти на митрополичі потреби, фактично забезпечували єдність та чинність церковної системи управління на території Київської митрополії. Митрополичі намісники були наділені досить широкими повноваженнями, аж до тимчасового заміщення єпископських кафедр, нагляду за монастирями та чернецтвом. Петро Могила прагнув цензурувати всі видання, контролювати церковні братства та єпископські господарства, його бажанням було встановити в Церкві централізоване управління з безпосереднім підпорядкуванням Київському митрополитові [13, с. 129].

Водночас Могила прихильно та шанобливо ставився до такої важливої складової соборного устрою Церкви, як виборність духовенства, роль громади в обранні кандидатів на церковні посади. Щоправда, вимагалася відповідальність кандидатури канонічним настановам. Здебільшого митрополит Петро визнає та шанує волю громади, вихваляє дбайливість братчиків у справах обрання духовенства.

Реформування зазнало, переважно, церковно-богослужбне життя Української Православної Церкви. Насамперед тому, як слушно зауважує Дмитро Степовик, що “упродовж довгого часу, після втрати Київською Руссю-Україною своєї незалежності, церковна проповідь в години відправлення Божественної Літургії помітно занепадала. Читання уривків з Євангелій на Літургії не пояснювалося в проповідях. Слово Боже ніби “розчинялося” в співах і обрядах, тому люди, виходячи з храму, не могли усвідомити, чому ж навчило їх щойно почуте богослужіння?” [14, с. 12]. Тому Моголою було запроваджено постійний нагляд за порядком богослужінь, до обов’язків священників додавалося проголошення по неділях і святах виховних проповідей для парафіян. “Митрополит Петро Могила чудово знав і високо цінував обрядову сторону українського православ’я. Тут він продовжив традицію попередніх охоронців київського митрополичого престолу. Але він виступав і за те, щоб наповнити ці обряди живим євангельським подихом. Він робить прорив у пропаганді Євангелії. Насамперед він вимагає від єпископів і священників неодмінно виголошувати проповіді на євангельські читання на Літургії, а то й дві проповіді: на читання апостольських послань і на читання Євангелії” [14, с. 13].

Внутрішньоцерковне життя за Могиллянської доби “увійшло у свідомість людности, однак воно не завжди було спонукою до дії, до виконання його вимог. Воно утворило прекрасний обряд, але не завжди – прекрасні християнські норми життя” [14, с. 13]. Тому Митрополит унормовує і юридичні питання. Зокрема, для здійснення судової влади над духовенством були запровадженні суттєві зміни. “Інституцією, яка практично здійснювала митрополичу юрисдикцію, стала консисторія. Вона розвинула принцип так званого митрополитанського суду, ... Наприклад, скасувався звичай вирішувати тяжби серед духовних, світським судом” [15, с. 124]. Відбувалося обмеження впливу козаків і міщанських братств на православну ієрархію. “Найважливішим положенням цієї реформи, мабуть так до кінця не оціненим і не здійсненим сучасниками, було відокремлення судових функцій єпархіальних капітул від адміністративних, що мало на меті суттєво обмежити можливість адміністративних зловживань у церкві” [15, с. 125].

Дмитро Степовик стверджує, що “Петро Могила був одним з найбільших реформаторів православ’я – в сторону його піднесення, наповнення життєдайним євангельським духом; в сторону зближення з українськими народними звичаями та обрядами й одночасно – зближення з усім позитивним, що було у світовому християнстві. З огляду на це, Петро

Могила і є святителем. Бо такі цілі і таку роботу може поставити і виконати тільки свята людина – святитель” [14, с. 11]. Заслуга Митрополита та його однодумців полягала в тому, що вони змогли в цілому природно адаптувати на українському православному ґрунті впливи західної релігійності поєднати її надбання з власною київською традицією. Це особливо проглядається в “Требнику” Петра Могили, зміст якого має морально-догматичний вплив на священнослужителів і в ХХІ ст. [16, с. 158]. Арсен Річинський слушно зауважує: “Ще й тепер, коли у богослужбових книгах бракує якоїсь відправи, звертаються до Требника Могили, найбільш систематичного і повного” [17, с. 368]. Могилянська реформа взагалі вдосконалила і зміцнила православний світ [18, с. 108]. Отже, організація внутрішньоцерковного життя за Могилянської доби узгоджувалася з суто місцевою традицією суспільних зв’язків, яка зазнавала певної трансформації у церковному житті, носіями якої у межах церковного інституту були: братства та монастирі, єпархіальні єпископи, численні патрони. Таке узгодження призвело до гармонійного розвитку релігійного життя в Україні.

Петро Могила особливу увагу звернув на пам’ятки давнини як матеріальне свідчення культурної самобутності українського народу. Багато церков лежали в руїнах ще з часів руйнування татар [19, с. 14–15], або використовувалися не за призначенням. Польські власті забороняли будівництво нових і відновлення старих православних храмів. Щоб повернути Києву колишню його славу й велич, Могила докладав великих зусиль. М.Харишин та В. Мордвінцев акцентують увагу на його особистому меценатстві: “Отримуючи доходи з Михайлівського, Пустинно-Микільського монастирів, Печерської лаври, митрополит поновив та перебудував храми – Софійський, Василівський, Спаса на Берестові та ряд інших. З руїн Десятинної церкви Петро Могила звелів побудувати нову кам’яну” [20, с. 92]. Виникла потреба в живих, а не лише книжних, наочних доказах джерел національної культури. Архітектурні пам’ятки здавна були втіленням ідеї непохитності, заради якої вони й створювалися [21, с. 10–11]. Павло Жолтовський наводить повчальний приклад творчого процесу реставраційних робіт церкви Спаса на Берестові у Києві: “Незважаючи на наявність місцевих художників-монументалістів, митрополит Петро Могила запросив для розпису цієї церкви греків. Важко сьогодні пояснити причини такого запрошення. Можливо, тут відіграли свою роль ті міцні зв’язки з Афоном, які існували на батьківщині митрополита, в Молдовії, а також на західних землях України. На тлі великих змін, які відбулися в українському живописі того часу, настінний розпис церкви Спаса на Берестові, створений, як свідчить меморіальний запис, в 1644 р. грецькими майстрами, посідає окреме, певною мірою ізольоване місце. Наявність вважати, що ці майстри працювали також в слов’янських країнах” [19, с. 13]. Зміцнення українського живопису у традиційних формах слугувало ідеям національного відродження й незалежності, духовного успадкування здобутків давньоруської культури. П. Могила “як сильний і обачливий лідер” [22, с. 95], спираючись на підтримку православної пастви, почав здійснювати ремонтно-реставраційні роботи з метою збереження національної спадщини в народі.

Митрополит Петро багато зробив для повернення православним їхніх древніх святинь. Щоб прискіпити перебрання від уніатів церков, він розіслав православним грамоти, в яких вихваляв їхню стійкість у прабатьківській вірі, дозволяв та благословляв відправу богослужінь без посвячення в тих церквах, які будуть передані королівською комісією, не вважаючи їх оскверненими тільки тому, що перед тим у них відправляли богослужіння уніати [23, с. 54–55]. В “Пунктах заспокоєння народу руського” (1632 р.) визначалися церкви, які повинні були бути передані православним. Католицька сторона відмовилася виконати постанови елекційного сейму, а король Владислав IV також не поспішав затвердити ці постанови. Тому православним довелося вести боротьбу за їх здійснення. Вони вимагали від короля реалізувати зобов’язання, за які він присягав. Тим часом, Петро Могила довго не чекав, а силою відібрав від уніатів, без великого опору з їхньої сторони Софійський собор, церкви св. Миколая, св. Симеона і св. Василя в Києві [5, с. 194–196].

Паралельно з відібранням церков та унормування становища Православної Церкви йшла широко запланована діяльність Могили з відбудови і відновлення церков. Він надав велику допомогу для реставрації церков і монастирів у Луцьку, Куп'ятичах, Турині, але найбільшу увагу Петро Могила зосередив на відбудові київських храмів, недаремно Київ за його часів називали другим Єрусалимом.

Наприкінці XVI ст. українські церкви й монастирі були в дуже поганому стані, деяким з них загрожувала цілковита руїна. Перебрання після 1596 року деяких храмів і монастирів уніатами довело до ще більшого занедбання. Митрополит Петро перейнявся таким жалюгідним станом, тому, відразу після його висвячення на Київського митрополита, він взявся за відбудову і обнову церковних споруд.

В 1633 році, перебравши від уніатів Софійський собор в напівзруйнованому стані, митрополит до кінця свого життя трудився над відновою і окрасою цієї своєї кафедри. Собор Святої Софії, споруджений князем Ярославом Мудрим, був для Петра Могилы “єдиною народом нашого православного оздобою, головою і маткою всіх церков” [23, с. 528]. Для реставрації Софійського собору П. Могила запросив до Києва відомого італійського зодчого Октавіана Манчіні. Живопис відновлювали українські майстри – брати Тиміш, Степан та Іван Зинов'єви. З Москви прибули іконописець Іоаким, золотар Яким Євтіхєєв, різьбяр, теслі, муляри. Відновлення Києво-Софійського собору тривало десять років [2, с. 120], але повністю докінчити його реставрацію Петру Могилі не вдалося.

Митрополит Петро не зміг закінчити також відбудову Десятинної церкви, збудованої князем Володимиром Великим і зруйнованої в 1240 році монголо-татарами. Відібравши її від уніатів в 1633 році, Могила почав її реставрувати, намагаючись хоч частково використати старі мури первісної церкви. Василівська чи Трьохсвятительська церква була відновлена і передана під опіку Києво-Братському монастиреві. Церква Спаса на Берестові, споруджена в XII ст., була перебудована в 1638–1643 роках. Відновив П. Могила і Михайлівську церкву в Києво-Видубицькому монастирі, яка датується XI ст., і яку дістав від уніатів в 1635 році на підставі добровільного обміну за Гродненський монастир [6, с. 224].

Паралельно з відбудовою та реставрацією храмів Петро Могила розпочав у Києві археологічні розкопки Десятинної церкви – першого кам'яного храму Київської Русі, збудованого за рівноапостольського князя Володимира Великого. Під час розкопок було знайдено мощі святого Володимира, які були виставлені для поклоніння у Печерському монастирі, а частину мощів, що були знайдені під залишком Десятинної церкви, П. Могила відіслав до Москви. Для мощів святого князя Володимира було прибудовано до Софійського собору окрему каплицю [24, с. 183].

Важко переоцінити роль митрополита Петра Могилы у фундуванні та відбудові історичних пам'яток Києва княжої доби. Його реставраційна діяльність мала чітке ідеологічне спрямування. Він відновлював не просто стародавній Київ, а Київ часів хрестителя Київської Русі великого князя Володимира Святославовича. Образ святого Володимира набув неабиякого значення у полеміці та ідейній боротьбі навколо церковної унії і П. Могила робив усе від нього залежне для прийняття спадщини князя у боротьбі з уніатами [25, с. 40]. Здобувши право на свого часу зайняти уніатами церкви, митрополит Петро доклав багато зусиль до їх відбудови та реставрації, намагаючись, як йому здавалося, повернути їм вигляд часів Київської Русі.

Посилаючись на руські літописи, Петро Могила виводив свою генеалогію з часів Володимира Великого. Зв'язок між київським князем – хрестителем Київської Русі та Київським митрополитом підкреслено в написі у відреставрованій з ініціативи Могилы церкві Спаса на Берестові. Зокрема, там зазначено, що церкву побудовано святым Володимиром, а оновлено Петром Могилою, цим вказувалося, що митрополит Петро уявляв себе спадкоємцем і продовжувачем справи князя Володимира Святославовича. “На тлі цих реалістичних спрямувань спасоберестовського розпису особливого значення набирає портретне зображення Петра Могилы, що входить до складу урочистої композиції, вміщеної над вівтарною аркою. На ній намальовано на троні Христа... Біля Його престолу стоять

Богородиця та князь Володимир – будівничий храму. Ліворуч – навколішках – Петро Могила в архієрейському одязі. Густобороде повне обличчя з круто піднятими бровами, міцно стуленими вустами свідчить про енергійний характер цього митрополита. Водночас на ньому видно втому, глибоку задумливість” [19, с. 15].

Зміцнення особистої влади на Київській митрополичій кафедрі не могло не позначитися на ролі, яку він відігравав у всьому українському суспільстві. Петро Могила явно претендував на лідерство в українському світі та прагнув перебрати на себе функції представника інтересів усього українського суспільства, які раніше належали представникам князівського роду. Митрополит був украй чутливим до духовно-національних потреб поневоленого українського народу. Постала нагальна необхідність об’єднання українського суспільства. На той час тільки Церква могла сконсолідувати українську громадськість. Для цього потрібно було зберегти її єдність. Це дуже добре розумів Петро Могила, тому береться за організацію внутрішньо-церковного життя Української Православної Церкви, підвищення освіти священнослужителів [26, с. 167]. В його добу душпастирство не було задіяне так, як воно діє в наш час, а зводилося переважно до служіння людині в літургійному контексті. Але в самого митрополита Петра визріла пастирська чутливість нагальної необхідності діяти до вимог часу – повністю переформатувати внутрішньоцерковне життя в Україні.

Петро Могила цілісно зосередився на впровадженні й поліпшенні літургійного життя Православної Церкви та духовності українського суспільства. Так, з його благословення розвивається церковне проповідництво, впорядковується богослужбний порядок, проводяться церковні реформи, розвивається книгодрукарство і освіта [27, с. 105].

Для успішного впорядкування внутрішньоцерковного життя і суспільного благоустрою Могила покладає велику відповідальність на духовних пастирів. Саме єпископи і священники повинні були власним прикладом високоморального життя заохочувати боголюбивий український народ до достойного християнського життя. Адже єпископське і священниче служіння було наслідуванням і продовженням апостольського служіння. Спираючись на Святе Євангеліє, митрополит Петро Могила акцентував увагу на їхній відповідальності за вручену їм паству: “Ви – світло світу. Не може сховатись місто, що лежить на верху гори. І не запалюють світла та й не ставлять його під посудиною, лише на свічник, і воно світить усім у хаті. Так нехай світить перед людьми ваше світло, щоб вони, бачивши ваші добрі вчинки, прославляли вашого Отця, що на небі” (Мф. 5, 14-16) [28, с. 11]. При цьому Митрополит закликає священників і єпископів дбати про свою освіту, вести досконалий спосіб життя та бути добрим прикладом для побожного українського народу.

Київський митрополит Петро Могила був переконаний, що позитивний приклад дуже важливий у душпастирській праці. Добрі діла і життя по вірі були дуже актуальними у розбудові внутрішньоцерковного життя. Всіма силами своєї митрополичої влади П. Могила заохочував і заставляв душпастирів бути безкорисними вчителями і порадиниками для своїх парафіян. Він навіть дорікає їм за їх властолюбство і байдужість, а в своїх інструкціях протопопам Могила наказував їм, щоби серед священнослужителів не було випадкових людей [9, с. 97]. При цьому Митрополит був вимогливим і до себе, адже “всією душею перед Богом і своїм сумлінням зобов’язався нести покладені на нього обов’язки” [29, с. 473]. Така второпна позиція Київського митрополита була запорукою успіху у розбудові і правильній організації всього внутрішньоцерковного життя в Україні.

Християнам початку XXI століття Петро Могила може видатися людиною авторитарною, енергійно-суворою та дуже прискіпливого ставлення до себе і ближніх, проте у своєму агіографічному дослідженні Борис Самбор вносить ясність у це знакове питання. Він переконливо доводить, що “Українська Православна Церква була в тяжкому становищі, моральний стан духовної ієрархії та й самого духовенства був на низькому рівні. Вона позбулася ряду своїх храмів, у тому числі й Софії Київської. І в цей неймовірно складний час Господь посилав Українському Православ’ю свого Світильника – чорноризця Петра Могили. Саме він зробить величну справу з упорядкування богослужбових книг, здійснить кардинальні позитивні зміни в розвитку церковної освіти, поверне Православ’ю загарбані

святині та відбудує понижені. І все це за якихось 15 років, і назветься цей період в історії нашої Церкви – “могилянським” [30, с. 14–15].

Завдяки вчасним і рішучим діям П. Могилі вдалося, в повному розумінні цього слова, врятувати Православну Церкву в Україні. “Реформу внутрішньої організації Церкви митрополит розпочав із посилення дисципліни та суворої моральності як серед духовенства, так і чернечої братії. Запровадив щорічні єпархіальні пастирські собори. У 1634 році заснував консисторію – нову установу, яка мала забезпечувати слідство і церковний суд над духовенством. Усіляко підтримував діяльність православних братств, цінуючи їх заслуги в збереженні Православної віри в найтяжчі часи, але до певного рівня рішуче обмежував вплив мирян на внутрішні справи Церкви” [30, с. 18–19]. Самовіддана турбота Петра Могилі про внутрішньоцерковне впорядкування, уже при його житті дала рясні плоди і мала позитивний вплив на українське суспільство.

Творча енергія Київського митрополита була спрямована і на покращення літургійного життя Української Православної Церкви, піднесення богослужбової свідомості й високої духовності священників та мирян. Адже “Учительський Уряд Церкви є не просто авторитарним інструментом Церкви, який вимагає виняткового послуху, не пропонуючи при цьому жодного внутрішнього розуміння доктрини, пояснення котрої є мов би завданням тільки богословів. Учительський Уряд має своїм головним завданням правильно донести релігійні істини до свідомості вірних та виконувати контроль за пропагуванням релігійних ідей, узгіднюючи їх з Святим Письмом та Традицією, тобто Переданням Церкви” [12, с. 31]. Проводячи паралель між могилянськими та новітніми часами щодо релігійних практик, Стефан Ярмусь підкреслює: “Незважаючи на спроби Петра Могилі звернути увагу єпископів і священників на людину з її потребами, в нас і нині переважає психологія, згідно з якою священник – служитель церкви, а вірні – це ті, які все роблять для добра церкви. Через те більшовики й називали нас “служителями культу”, а церква стала нам “Суботою”, для якої ми вимагали жертв поту і праці від бідних людей. Ми ніколи не говорили про душевні потреби людей, про їхнє спасіння, і навіть тепер витрачаємо сили й час на відстоювання такої форми церкви, коли б конкретні люди з їхніми душевними потребами для нас не існували. Треба усвідомити, що люди належать до церкви і йдуть до церкви не з почуття патріотичного обов’язку, а під тиском глибоких душевних потреб. Коли ж вони тут заспокоєння своїм душам не знайдуть, то змушені будуть піти шукати собі інші конфесії. І вони роблять це без обтяження своєї совісті” [31, с. 45].

Розбудовуючи Українську Православну Церкву, Київський митрополит Петро Могила дуже добре усвідомлював, що вона в першу чергу потребує високоосвічених учителів, богословів і священників. Через них можна було нести в народ релігійність, мораль і високу культуру, бо саме український освічений народ мав стати для своєї рідної Церкви надійним захисником. Сам “Митрополит був суворою і вимогливою людиною, характером і вдачею схожим до рішучих і витривалих отців ранньої Христової Церкви. Заходи київського владики Петра щодо піднесення рівня освіти, богословської науки та книжкової справи мали на меті не тільки досягнення належної висоти культури і толерантності ієрархів, священників та віруючих. Це самозрозуміло цілє, до якої прямує кожний справжній цивілізований духовний пастир – і взагалі лідер у будь-якій ділянці політичного, духовного, культурного життя. Як святитель і голова Православної Церкви в Україні, митрополит Петро насамперед дбав про спасіння своєї пастви у вічності. Це тільки світський керівник може вдовольнятися культурними, освітніми, матеріальними здобутками своєї країни тут, на землі. Духовний же керівник не вважає туземні цілі, якими б важливими вони не були, за кінцеві. Кінцева цілє для нього – на Небі, біля Господнього престолу. Ця цілє досягається міцністю віри, а віра – від слухання й читання Слова Божого” [14, с. 12]. У свою чергу високоосвічені богослови та архієреї повинні були достойно представляти православну віру і забезпечити їй належне місце в християнському світі. “Протягом відносно короткого терміну було сформоване нове покоління освічених духовних діячів, які, володіючи сучасними науковими й богословськими знаннями, стали свідомими захисниками своєї віри та культури” [27, с. 105].

Так побожно вихована молодь виявилась готовою не лише захищати українські духовні й культурні цінності, але і гідно виборювати незалежність України і Української Православної Церкви.

Організація внутрішньоцерковного життя за Могилянської доби призвела не тільки до очищення, розбудови і єдності парафіяльного життя, але і піднесла рівень культури серед українського суспільства. Завдяки жертвному служінню і пастирській второпності Київського митрополита Петра Могили Православна Церква в Україні досягла вершини свого розквіту, стала авторитетною інституцією для тогочасних і майбутніх поколінь української нації. Його праця в організації внутрішньоцерковного життя, стала однією з найяскравіших сторінок в історії України і Київської Церкви. Оновивши церковне життя, організувавши філософсько-благословську науку засобами західно-європейської освіти, Могила підняв на високий рівень національно-духовне життя України.

Внутрішньоцерковна діяльність Митрополита була різноплановою. Завдяки його дбайливості XVII ст. стало золотою порою вітчизняної культури, нерозривно пов'язаною з духовним життям українського народу. Київ став науковою столицею світового Православ'я. Завдяки старанням Петра Могили було канонізовано всіх Печерських праведників, мощі яких спочивали в Ближніх і Дальніх печерах. Він проводив наполегливу боротьбу із ставропігіями монастирів та братств і старався тримати їх у своїй юрисдикції, прагнув здійснити цензуру над усіма церковними виданнями, контролювати діяльність єпархії. Митрополит робив спроби об'єднання з уніатською Церквою, підтримував ідею патріархату, маючи надію обійняти патріарший престіл. У цьому і полягала суть організації внутрішньоцерковного життя за Могилянської доби.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Розвідки про церковні відносини на Україні XVI–XVII ст. / В. Б. Антонович. – Львів, 1900. – 257 с. 2. Алатарцева Т. Житие Святителя Петра (Могили) / Составитель – игумена Татиана (Алатарцева). – К.: Мужской монастырь “Свято-Покровская Голосеевская пустынь”, 2008. – 160 с. 3. Костомаров М. Київський митрополит Петро Могила / Микола Костомаров // Історія України в життєписах визначніших її діячів. – Львів: Накладом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1918. – С. 193–234. 4. Замлинський В. Історія України в особах: IX–X ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К.: Україна, 1993. – 396 с. 5. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / о. Софрон Мудрий. – Рим–Львів: Видавництво ОО. Василіян, 1995. – 404 с. 6. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дорошенко Д. І. – Передмова І. О. Денисюка. – Львів: Світ, 1991. – 576 с. 7. Могила П. Катехизис Петра Могили / Петро Могила // Упорядкування проф. А. Жуковського, переклад В. Шевчука. – К.: Воскресіння, 1996. – 288 с. 8. Алексієвець Л. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.ст.) / Л. М. Алексієвець – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с. 9. Алатарцева І. Начало. Святитель Петр Могила / Составитель – Ирина Алатарцева. – Книга первая. – К.: “Свято-Покровская Голосеевская пустынь”, 2001. – 120 с. 10. Беднов В. Православная Церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum) / Беднов В. А. – К.: МУПЦ, 2005. – 432 с. 11. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт ист. исследования) / С. Т. Голубев. – Т. 1. – Киев, 1883, Т. 2. – Киев, 1898. 12. Василів Р. Концепція Церкви у Київського митрополита Петра Могили / Василів Роман. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 348 с. 13. Головащенко С. Православна церква у XVII столітті / С. Головащенко // Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. До 400-річчя від дні народження і 350-річчя пам'яті Святителя Петра Могили, митрополита Київського. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С. 93–157. 14. Степовик Д. Київська Біблія XVII століття / Дмитро Степовик. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2001. – 240 с. 15. Кагамлик С. Світло духовності і культури (3 історії Києво-Печерської лаври XVII–XVIII ст.) / Світлана Кагамлик. – К.: Наш час, 2008. – 327 с. Канигін Ю. Біблія і сучасна наука / Канигін Ю., Кушерець В. – К.: Знання України, 2006. – 226 с. 16. Погорецький В. Переплетені долі, або філософія українського страждання / Василь Погорецький // Золота ПЕКТОРАЛЬ. Літературно-мистецький та громадсько-публіцистичний журнал Південно-Західного Поділля і Тернопільської обласної організації Національної спілки письменників України (НСПУ). – Чортків, 2010. – 3–4 (12–13). – С. 156–158. 17. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Річинський Арсен. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 448 с. 18. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков / Жуковський, Аркадій. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с. 19. Жолтовський П. Художнє життя на Україні XVI–XVIII ст.: Монографія / П. М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 180 с. 20. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви / Лужницький Григор. – Львів: Свічадо, 2008. – 640 с. 21. Жолтовський П. Художнє життя на Україні XVI–XVIII ст.: Монографія / П. М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 180 с. 22. Семака Л. Петро Могила митрополит Київський і Галицький, просвітителю, засновник Києво-Могилянської академії / Лариса Семака // 100 найвідоміших українців. – Під загальною редакцією Ю. Павленка. – К.: ТОВ “Автограф”, ТОВ КД “Орфей”, 2005. – 640 с. 23. Голубев С. Т. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, Киевского митрополита Петра Могили. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 23 с. 24. Радул О. Історія педагогіки України X–XVII століть: Персоналії / Радул, Ольга. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 238 с. 25. Григоренко О. Унія в історії України–Русі / Олексій Григоренко. – Житомир: СМП “Житомир–Ріко–Прес–Реклама”, 1995. – 96 с. 26. Ореховський В. Держава та Церква в європейському просторі (I–XVIII століття) / Ореховський В. О. – Чернівці: Прут, 2008. – 224 с. 27. Тригубенко В. Могила Петро / В. В. Тригубенко // Українська педагогіка в персоналіях: У 45 У 2 кн. Кн. 1 / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с. 28. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Видавництво Отців Василіян “Місіонер”, 2007. – 1125 + 350 с. 29. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. / С. Т. Голубев. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – Т. 2. – 498 с. 30.

Самбор Б. 1 січня (14 січня) Святителя Петра Могилы, митрополита Київського і Галицького та всієї Руси / Б. Самбор // Святі землі української. – К.: Видавництво “Архангельський глас”, 2009. – 688 с. 31. Колодний А. П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч / Колодний А., Нічик В., Климов В. та ін. – К.: Дніпро, 1997. – 216 с.

Васи́лий Погоре́цкий

РОЛЬ ПЕТРА МОГИЛЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРИЦЕРКОВНОЙ ЖИЗНИ УКРАИНЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII В.

В статье раскрыты место и роль П. Могилы (1596–1647) в национально-духовной жизни Украины, выяснено религиозные проблемы его творчества, освещается основное содержание могиловедческих исследований.

Ключевые слова: Петр Могила, Украина, Украинская Православная Церковь, национально-культурное движение, религиозная деятельность.

Vasyl Pohoretskyi

THE ROLE OF PETRO MOHYLA IN ORGANIZATION INTERNAL CHURCH LIFE OF UKRAINE IN THE FIRST HALF OF XVII C.

The article deals with the place and role of P. Mohyla (1596–1647) at national and spiritual life of Ukraine, found religious issues of his work and highlighted the main content devoted of P. Mohyla's research.

Key words: Petro Mohyla, Ukraine, the Ukrainian Orthodox Church, the national-cultural movement, a religious activity.

УДК 94 (477)

Олег Пилипишин

ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА (60-ТІ РР. XIX – 20-ТІ РР. XX СТ.)

У статті проаналізовано парламентсько-політичну діяльність Ю. Романчука у 60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст. Досліджено його місце і роль у складних тогочасних умовах, викликаних протистоянням між народовцями і москвофілами. Охарактеризовано вплив Ю. Романчука на організаційне становлення українських культурно-просвітніх структур, видання національної преси, заснування народних шкіл, гімназій, вирішення назрілих соціальних проблем.

Ключові слова: Юліан Романчук, громадсько-політичний діяч, громадсько-політична діяльність, Східна Галичина, Галицький сейм.

В українській історичній науці до сьогодні постать Юліана Романчука вивчена доволі фрагментарно. Відтак, обрана нами проблема актуальна.

Новизна статті полягає у тому, що автором зроблено спробу цілісного аналізу парламентсько-політичної діяльності Ю. Романчука.

Метою даної статті є з'ясування та висвітлення основних напрямків парламентсько-політичної діяльності Юліана Романчука в досліджуваній період.

Завдання дослідження ґрунтуються на тому, щоб охарактеризувати процес формування і становлення Ю. Романчука як парламентаря і політика, дослідити громадсько-політичне зростання і вплив тих чинників, що сприяли цьому процесу, проаналізувати його внесок у політичний поступ Східної Галичини.

Історіографія досліджуваної проблеми на сьогодні характеризується окремими публікаціями, що стосуються як народовецького руху у Східній Галичині, так і окремо постаті Юліана Романчука. Ще за його життя з'явилися перші публікації про нього. Зокрема, розкрито його діяльність як віце-президента австрійської палати депутатів [4]. У статті Яра Семеновича охарактеризовано громадську працю Ю. Романчука [5].

С. Перський згадує про нього у контексті культурно-просвітнього руху, його впливу на становлення “Просвіти” [6] і власне уже Ю. Романчук, у зв'язку з 60-ти річчям товариства, аналізує початки заснування цієї української інституції [7].

Парламентсько-політичну діяльність Ю. Романчука відображено К. Левицьким [11; 14]. Деякі його виступи, як депутата Галицького сейму, подано у газеті “Діло” [16–19; 24].

Серед сучасних дослідників його постаті можна назвати І. Чорновола [1] та Ю. Плекана [2], інших дослідників. Як свідчить аналіз історіографії проблеми, на сьогодні парламентсько-політична діяльність Ю. Романчука не досліджена повною мірою, тому виникла необхідність цілісного й комплексного наукового вивчення.

На початку 60-х рр. XIX ст. закладаються основи українського національного розвитку, у процесах котрого безпосередньо брав участь і Юліан Романчук. У 1863 р. закінчив філософський факультет Львівського університету й розпочав роботу на посаді заступника учителя, спочатку в німецькій гімназії, а з 1868 р. – в Українській гімназії. З 1877 р. – професор Академічної гімназії у Львові, у якій пропрацював до виходу на пенсію у 1900 р. [4, с. 5].

Ще студентом університету він належав до гуртка молоді, що збиралася на квартирі у Корнила Сушкевича і обговорювала народні проблеми. На засіданнях “Галицько-Руської Матиці” у 1864–1865 рр. Ю. Романчук захищав рідну мову [5, с. 478].

Як політичний лідер, Ю. Романчук почав формуватися у 1870 р., коли польські політичні діячі намагалися добитися більших прав для Східної Галичини, прагнули

заручитися підтримкою ще й українців. Його позиція проявилася у тому, що він особисто вважав, що поляки спочатку повинні забезпечити дотримання прав для українців [8, с. 2].

У 1871 р. москвофіли утворили товариство “Руская рада”, що займалося політичними питаннями. До цього товариства від часу його заснування належав і Ю. Романчук. З часом молодша генерація українців захотіла самостійно впливати на політику “Рускої Ради”. Представники львівських, тернопільських і подільських народовців запропонували прийняти у члени товариства більше як 30 своїх товаришів з метою спільної організації для захисту прав народу [9, с. 341]. Однак, керівництво “Рускої ради” боялося втратити провідну роль у товаристві й відмовило їм. 27 листопада 1879 р. відбулися загальні збори, на яких виступив Ю. Романчук, вимагаючи прийняти нових членів до товариства і змінити його політичну ідеологію [3, с. 14]. Ці пропозиції були відхилені, однак тоді Ю. Романчук усвідомив, що москвофільська орієнтація не відповідала потребам українського народу, позаяк нехтувала його вимогами. Власне це й послужило підставою для формування власних політичних структур, передусім заснування політичного часопису [10, с. 152].

Напередодні описаних подій, а саме 1 жовтня 1879 р., він розпочав видавати популярну політичну газету “Батьківщина” з метою активізації політичного життя серед широких народних верств [11, с. 178]. У ній пропагувалося гасло праці для українського народу та згоди і єдності у суспільстві. Видання відзначалося радикальними політичними статтями, що подобалися як селянам, так й інтелігенції. У передовиці першого номера газета закликала український народ до боротьби з поляками за утвердження національної самосвідомості. Зокрема, у статті наголошувалося на тому, що якщо у цій боротьбі українці програють, то втратять усе що мають: “... цю нашу батьковщину, нашу землю, нашу худобу, нашу хату, нашу одіжку, нашу в'єру и нашу мову – и мы мусимо тогды цълкомъ загибати!” [12, с. 1].

Ю. Романчук редагував газету до 1887 р. При “Батьківщині” він видав серію із семи брошур. У 1880 р. – “О опыкунахъ и кураторахъ” Стефана Тихого, “Новый податок грунтовый”, 1881 р. – “Войскова такса”, 1884 р. – “Про вывлащенє подь желъзницъ” – вси Харка Тарана, “О пожикахъ” Стефана Тихого, “Про выборы до Сойму”, “Про выборы до Рады державной” [5, с. 479].

“Батьківщина” служила основою для майбутнього видання газети “Діло”. У грудні 1879 р. В. Барвінський і Д. Гладилевич проводили нараду українців Львова й околиць у приміщенні “Руської бесіди” під патронатом Ю. Романчука за участі 36 осіб [13, с. 2]. Усі присутні підтримали необхідність видання нової газети, тільки частина учасників вважали її передчасною і радила краще підготуватись до її виходу, щоб не скомпрометувати себе. До останніх належав і Ю. Романчук. Деякі з присутніх вважали, що це пов'язано з можливою конкуренцією “Батьківщині”. Про ситуацію, що склалася так Є. Олесницький писав: “Знаючи велику чесність Романчука, не підозривав його в чомусь подібному; на мій погляд причиною його становища було те, що він з природи усе був дуже острожний і нерішучий – і тому волів не зачинати зовсім, як іти на напевне” [10, с. 153].

В. Барвінський пообіцяв, що редагуватиме газету “Діло” безкоштовно до того часу, доки видання не матиме 300 передплатників. Саме така кількість була необхідною для покриття витрат на її видання. “Діло” почало виходити з 1 січня 1880 р., а кількість передплатників перевершила сподівання, у першому ж місяці складала 400 осіб [10, с. 153]. Поява “Діла” була справжнім переломом у народовецькому русі, який значно зміцнився і здобув багато прихильників.

Блискуча кар'єра парламентарія розпочалася 1883 р. у Галицькому сеймі. Як згодом згадував Кость Левицький: “Українську політику в тому періоді називали у нас “професорською”, бо представником її був професор Юліян Романчук, і він зачав в галицькому соймі ставити внески на основування українських гімназій і учительських семінарій в ім'я засади: хто має свою школу, той має нарід!” [1].

Незважаючи на те, що тієї каденції “Руський клуб” був найнечисленнішим за всю свою історію (з 150 депутатів 11 мандатів + 3 єпископи; утім єпископат старався уникати сеймових засідань). Тож після трирічних дебатів, сейм був змушений схвалити постанову

про утворення української гімназії у Перемишлі (1887 р., друга після Львова), а Львівська міська рада – про відкриття початкової школи з українською мовою навчання ім. М. Шашкевича (1884–1886 рр., після втручання Державного трибуналу – друга в місті) [1].

Проте 1894 р. він уже відмовився від співпраці з поляками та знову втягнув український табір у пошуки порозуміння з москвофілами. П'ять років намагався знайти спільну мову з ними, поки не погодився на проект Української національно-демократичної партії (1899 р.). Упродовж 1907–1910 і 1916–1917 рр. Ю. Романчук очолював Українську парламентську репрезентацію (далі – УПР), так називалася тоді українська фракція рейхсрату. З 1910 р. – віце-президент рейхсрату, перший і останній українець, що здобув таку високу посаду в австрійському парламенті.

Молодше покоління українських політиків іронізувало з приводу компромісності Ю. Романчука: “передчасно постарілий”, мовляв. А І. Франко присвятив йому вірш “Сідоглавному” (“Ти, брате, любиш Русь...”). Однак парламентська політика була змаганням компромісів. Щоправда, у безвихідному становищі “безкомпромисні” йшли до “передчасно постарілого” та просили про “компромис”. Так, коли 16 грудня 1907 р. Лев Бачинський, згодом респектабельний адвокат і соціал-демократ, запустив у президію парламенту півметрового пульпіта і розбив голову словенському депутатові, (пульпіт до президії не долетів), то просив пробачення перед високою палатою не він, а Ю. Романчук [1].

Його вплив був доволі вагомим і у 1883 р. він стає кандидатом у депутати до Галицького сейму від Калуського округу. До речі, особисто він тричі зустрічався зі своїми виборцями, пояснював їм основні засади своєї політичної програми [4, с. 10–11]. Незважаючи на те, що до Галицького сейму обрали дев'ять українських депутатів, спільний клуб очолив С. Качала, передові позиції посідав Ю. Романчук. Поляки ж, маючи за собою переважну більшість, поводитися так, ніби ні українців, ні українських питань взагалі не існувало. Власне, заслуга Ю. Романчука полягала у тому, що він піднімав питання українського шкільництва [14, с. 50].

Зокрема, 17 жовтня 1883 р. Ю. Романчук виступав з промовою про нагальні потреби українського народного шкільництва. У 1884 р. він вимагав зміни крайового закону про мови викладання у народних і середніх школах, пропонував у змішаних громадах відкривати школи для різних національних меншин, а у паралельних класах середніх шкіл запровадити викладання українською мовою на вимогу батьків не менше як 25 учнів [8, с. 2].

Значну частину часу він працював не як депутат сейму. Власне йому належить ідея проведення народних віч у повітах з одночасним звітом депутатів про свою роботу. Віче влада сприймала як заколот і бунт. Ю. Романчук вперше розпочав їх проведення у 1884 р. в Калуші, пізніше організовував у Долині, за ініціативи О. Огоновського та І. Франка проходило віче в Гусятині, Копичинцях, скликане М. Січинським [10, с. 189].

Ю. Романчук поклав початок масовому вічевого руху, який згодом став звичайним явищем українського політичного життя. Окрім проведення віч, з 1888 р. Ю. Романчук організовував повітові зібрання у Косові, Коломиї, Станиславові, на яких обговорювалися в основному економічні питання. У 1885 р. відбувалися вибори до Державної ради у Відні. У цей час митрополитом у Львові був Сильвестр Сембратович, який повністю підтримував уряд та поляків і, відповідно, користувався їхньою підтримкою. Особисто призначав кандидатів, лояльних до поляків та уряду. У ході виборчого процесу митрополит став основною причиною боротьби між українцями, які підтримували його і були проти нього. До речі, така ситуація була вигідною для поляків.

Ю. Романчук був кандидатом у депутати в окрузі Калуш – Долина – Бібрка, йому протистояв митрополичий кандидат о. Яків Сінгалевиц. Через численні порушення й фальсифікації у процесі виборів, депутатом став останній. Це викликало численні обурення у Східній Галичині, позаяк Ю. Романчук на той час був уже визначним українським політиком у Галицькому сеймі.

Усвідомлюючи складність ситуації, Ю. Романчук у 1885 р. засновує політичну організацію народовців “Народну раду” за підтримки Омеляна та Олександра Огоновських, В. Нагірного, О. Стефановича, І. Белея, К. Левицького, С. Качали, І. Борискевича, Й. Заячківського, М. Січинського, П. Лінинського, О. Барвінського, М. Бучинського.

24 жовтня 1885 р. “Діло” помістило відозву під назвою “Русини Галицької Землі” і статут політичного товариства, що в основному спирався на національну програму “Головної Руської Ради” з 1848 р. та народовецьку ідеологію 1860-х рр. [15, с. 342]. Її основною метою був розвиток української народності, відмінної від польської та російської, на основі рівноправності, гарантованої конституцією, захист прав й інтересів українського народу в політичних, культурних, суспільних та економічних питаннях [11, с. 219].

Перші загальні збори “Народної ради” відбулися 2 лютого 1888 р. На них проголошено програму щодо політичного становища українців й задекларовано те, що українці – це окрема нація від поляків та росіян, яка бажає жити у мирі злагоді з іншими націями, підтверджено право українців вимагати поділу Галичини на Західну (польську) і Східну (українську) [11, с. 219].

Заснування “Народної ради” мало вагоме значення для подальшого розвитку українського національного життя, свідчило про політичні та ідеологічні розходження народовців та москвофілів. До речі, починаючи з часу проголошення політичної програми “Народною радою” між ними були лише тимчасові політичні компроміси, однак спільних інтересів не було.

Даючи інтерв'ю газеті “Діло” від 21 січня 1886 р. Ю. Романчук так оцінював майбутні перспективи розвитку українського народу. Українці повинні об'єднатися для подальших національних змагань з метою досягнення самостійності, як і поляки, росіяни та чехи, наголошував на мирному способі розв'язання поставлених завдань [16, с. 2].

Звичайно, що міркування Ю. Романчука носили певною мірою мрійливо-романтичний характер, далекий від об'єктивної реальності. У тогочасних умовах здійснити мирний перехід до здобуття незалежності був практично неможливим. Однак, варто віддати йому належне. Позаяк саме Ю. Романчуку належать думки й висловлювання, що дійсно визначили перспективу розвитку українського національного поступу.

Унаслідок цих успіхів у 1888 році Ю. Романчук очолив “Руський клуб”. На сесії 1890 р. він склав гучну заяву про вірність русинів династії Габсбургів, готовність українських депутатів до порозуміння з поляками, відійшов від москвофілів, започаткувавши тим самим політику “нової ери” [1].

Юліан Романчук продовжував активно працювати і у Галицькому сеймі. Він сприяв відкриттю українських народних шкіл та гімназій і 25 червня 1888 р. робить третє подання з цього питання, вимагаючи, щоб у гімназіях Станіслава, Коломиї, Тернополі та Бережан паралельно функціонували українські класи, учительські семінарії були україномовними, у Тернополі, Коломиї, Стрию, Городенці, Яворові й Снятині утворено чотирикласні україномовні народні школи [17, с. 2].

Постійне наполягання на виконанні вимог цього подання, змусило депутатів Галицького сейму у Перемишлі відкрити українські класи при гімназії, а з 1888 р. утворити власне і саму гімназію. На той час це була найперша чимала заслуга Ю. Романчука та його однодумців [8, с. 2].

До того часу україномовна гімназія діяла тільки у Львові й поляки виступали проти відкриття українських навчальних закладів. Відкриття гімназії у Перемишлі свідчило про перелом ситуації на користь українців, позаяк відкрито українські гімназії у Коломиї, Тернополі, Станіславові [3, с. 17]. Звичайно, що це було заслугою політичної діяльності Ю. Романчука.

Важливою проблемою, що вимагала вирішення – було мовне питання. На той час сесії сейму розпочиналися з промов намісника й маршалка краю, які виголошували їх виключно польською мовою. Проти цього у 1885 р. виступив від імені українських депутатів Ю. Романчук, вимагаючи, щоб вони висловлювались і українською мовою.

Під час сеймової сесії, що тривала упродовж 24 листопада 1887 р. – 21 січня 1888 р., Ю. Романчук знову звертається до намісника та маршалка краю з вимогою виголошувати промови під час відкриття сейму українською мовою. Маршалок відповідав йому, що, згідно з регламентом сесії, він повинен виголошувати промову польською мовою. Натомість, Ю. Романчук запропонував змінити сеймовий регламент, що призвело до того, що при відкритті чергової сесії, і намісник, і маршалок краю виголошувати промови також українською мовою [11, с. 212].

При закритті роботи чергової сесії, Ю. Романчук так характеризував діяльність українських депутатів у політичній системі імперії. “А прийшли мы зь найлучшими намірами, и мы робили зь нашої стороны все, що могло-бы довести до полагождення прикрыхъ межинародныхъ односінъ. Правда, з великими проектами реформъ мы не выступали: се жь не рчь меншости, а ще такои дробнои. Але мы хотьлы дробнйшими справами пробовати, проектами въ справахъ національныхъ и економичныхъ; однакъ зь одними и другими мы не мали щастя” [18, с.1]. В однаковій мірі Ю. Романчук звинувачував як польську більшість, так і центральний уряд. “Вы, панове, подпираете правительство, а правительство подпирает васъ” [18, с. 1]. У результаті він робить висновок: “... мы дожидаемо и домагаемося змьны системы, а не особъ” [18, с. 1].

Багато уваги приділяв Ю. Романчук стосункам між поляками і українцями. Він прагнув, щоб ці народи були рівними між собою у всіх відношеннях. Але віддавна між обома народами існували національні, політичні й культурні суперечності, які під тривалим пануванням поляків ще більше загострилися. “Лишь хто не хоче видѣти, той не добачить ворожого настрою, якій у Русиновъ має характеръ по части замкнуенои, глухой ненависти, а у Поляковъ нетолерантнои пыхи и буты” [19, с. 1].

Юліан Романчук стверджував, що до порозуміння прийти можна, але перший крок мусить зробити та сторона, що є сильнішою і пригнічує іншу. Складалось враження, що поляки починають прихильно ставитися до українців. У пресі й сеймі почулися приязні промови про українські справи.

У 1889 р. відбулися нові вибори до сейму. Ю. Романчука знову вибирають депутатом від Калуського округу, хоча поляки і проводили агітацію за кандидатуру повітового маршалка. У передвиборчій боротьбі Ю. Романчуку допомагав калуський купець Ярослав Коритовський, який “і при всіх дальших виборах був одним з найдіяльніших прихильників кандидатури Юліана Романчука і взагалі поклав великі заслуги для освідомлення Калущини” [19, с. 1].

При цих виборах народовці і москвофіли склали єдиний список і 16 українців стали депутатами до Галицького сейму. Вони створили свій клуб і вибрали головою Ю. Романчука. Було вирішено, щоб всі справи, які буде розглядати сейм, обговорювалися спочатку в клубі, і щоб ніхто не брав слова під час засідань сейму без дозволу клубу. Також вирішено вимагати від польської більшості уведення до складу кожної сеймової комісії по одному представнику від депутатів-українців. Під керівництвом Ю. Романчука сеймовий клуб почав проводити політику сильної опозиції. “Ръшучимъ та енергычнымъ выступленьемъ своимъ они розбудили більше житъе межи рускимъ народомъ, котрый став смьльйше упоминати ся о свои права” [8, с. 3].

16 листопада 1889 р. у сеймі Ю. Романчук виступив з гострою критикою уряду. “Майже вся акція Русиновъ въ напрямъ до забезпеченя и скръпленя ихъ національноіекзистенції, до ихъ культурного и економичного розвою знаходять у тыхъ-же властей и органовъ найтяжши и найрозличнйши перепоны” [20, с. 1]. Дальше у своїй промові він конкретизує звинувачення. “Загартована всьмъ народамъ Австріи грудневою конституцією зь 1867 р., на ktorои основъ Русины все стояли и стоятъ, національна и языкова равноправность не має для Русиновъ въ практиць приложеня, а и запоручени основными законами державными права особистои свободы, право домове, право згромаджуватися и закладати товариства, свобода прасы, свобода вьры и совьсти супротивъ Русиновъ властями и органами правительственными дуже часто порушуются, взглядно не выконуются” [20, с. 2].

Ця промова скеровувалася конкретно проти галицького намісника, графа Казимира Бадені. У результаті чого останній доклав усіх зусиль, щоб усунути кандидатуру Ю. Романчука під час додаткових виборів до парламенту в окрузі Бережани-Підгайці-Рогатин, що відбувалися у 1890 р. Також К. Бадені через деяких москвофільських депутатів намагався усунути його від керівництва сеймовим клубом, однак це йому не вдалося [21, с. 536].

Юліан Романчук, як голова сеймового клубу, скликав 13 березня 1890 р. нараду представників, які підтримали програму спільних дій. Основною була вимога поділу Галичини на Західну (польську) і Східну (українську). Також Ю. Романчуку доручили “составити проект примиренія партій (москвофільської і народовецької), зготовити въ указанномъ направленіи политическую программу и адресъ къ императору съ жалобами на притисненія гал. Руси” [21, с. 536]. На жаль ці ідеї не були втілені у життя. Натомість укладено польсько-українську угоду, відому як “нова ера”. “Угодовська акція задумувалася, як акція антиросійська, тому в Галичині вона повинна була знешкодити москвофільство” [22, с. 65].

Така політика мала на меті наблизити австрійський уряд і поляків до українців для задоволення їхніх національних вимог. “Це наближення вийшло з кругів австрійської закордонної політики, від міністра закордонних справ графа Кальнокія, і мало бути переведене польською рукою, а саме галицьким намісником графом Казимиром Баденім” [14, с. 52].

24 листопада 1890 р. відбулася зустріч графа К. Бадені з митрополитом Й. Сембратовичем, з президією “Народної Ради” у складі О. Огоновського, К. Левицького, О. Барвінського і двома сеймовими депутатами. Представникам українців було заявлено, що “австрійський уряд хоче попірати тільки таких Русинів, котрі бажать розвивати свою народність в межах Австрії та в напрямі згідним з ідеєю Австрії” [23, с. 29].

Ю. Романчука не запрошено на цю нараду. Євген Олесницький писав про це, що “знаю що вся акція відбулася в тайні перед Романчуком, якому щойно в останні хвилини продиктовано, що має говорити і чому має дати фірму. Він дав їй проти своєї волі, чого після того каявся; був це крок з його сторони надзвичайно хибний і недостойний поважного політика” [10, с. 237]. “Однак зь патріотичного обов'язку, задля добра цього руского народу вконеци ршывъ ся зробити сю пробу” [8, с. 2].

25 листопада 1890 р. Ю. Романчук виступив у сеймі з новою програмою. Газета “Діло” подала таку оцінку цьому виступу. “Одъ правительства Русь галицка домагаєсь державы зь одной стороны а краю зь другои. Справедливость правительства супротивъ Русиновъ конечно зь огляду на велику вагу галицкой Руси для Австрії подь взглядомъ атнографічнымъ, – а толеранція Поляковъ конечно зь огляду на добро краю и на всесторонній его поступъ, котрого при ныншнмъ огорченю Русиновъ и при що-разъ зростаючомъ антагонізмъ обохъ народностей бути не може. Впрочомъ голова русского клубу давъ Полякамъ до выбору: “Хочете згоды – приймаємо єи; не хочете – мы борбы не лякаємось!” [24, с. 1].

Незважаючи на те, що Ю. Романчук підтримав новоєрівську політику, особисто не вірив у неї. У липні 1891 р. запевняв К. Михальчука, який перебував у Львові, що “він... почекає трохи, а потім “сильно вдарить” на угододателів, як ошуканців” [25, с. 235]. Через нову політику москвофільська і радикальна партії виступили проти новоєрівців.

26 грудня 1890 р. відбулися збори “Народної Ради” у Львові. З промовою виступав Ю. Романчук, у якій конкретизував вимоги, виголошені у сеймі 25 листопада 1899 р. про допуск українців до посад у владних структурах; надання посад ставлення українським чиновникам у Східній Галичині, про представництво українців у міністерстві освіти, про володіння інспекторами народних шкіл української мовою, про заборону чинити тиск на виборців-українців, рівноправність українських інституцій з іншими.

Голова зборів “Народної Ради” ухвалив програму “нової ери” Ю. Романчука, її також підтримали і вищі церковні достойники. З цього приводу було видано спеціальний маніфест до українського народу. “Задачею нашою теперъ: злучити до спольного дѣла всѣ силы

щирих Русинів, котри держать ся крѣпко своєї народности, своєї матерної мови и бажають трудити ся для добра руского народу. Цѣль наша ясна, дороги наши прости. Шануючи права других, бажаємо доходити законною дорогою своїх прав, двигати нашъ рускій народъ. Тому кличемо до всѣхъ щирихъ сыновъ матери-Руси: Ставайте до спольного дѣла, еднаймо ся подъ нашою народною хоругвою!” [26, арк. 7].

9 січня 1891 р. до Львова прибув Володимир Антонович від імені “Київської громади”. Він привіз листа до Ю. Романчука від українців Наддніпрянщини з підтримкою його дотеперішньої політичної діяльності й побажаннями послідовно йти далше обраним шляхом. Лист закінчувався закликком: “Працуйте і борітеся до кінця, доки з допомогою ближних і дальших своїх супротивників шляхом поступу і освіти народ наш ввійде в семью європейську, розжившись і засвоївши на ґрунті національному усе те, що властиво загальнолюдській культурі, цивілізації і поступу” [27, с. 75].

2 березня 1891 р. Ю. Романчука обрано до парламенту від округу Бібрка-Долина-Калуш. Крім нього вибрали ще шістьох народовецьких діячів: К. Телішевського, О. Барвінського, А. Подляшецького, К. Охримовича, оо. К. Мандичевського та Й. Брилинського. Такий наслідок виборів був першим розчаруванням новою політикою, оскільки народовці вимагали щонайменше десять мандатів. Депутати-українці обирають Ю. Романчука своїм головою і він відразу вручив міністрові-президентові графу Таффу список питань, що вимагали нагального розв’язання. Змінювати своє ставлення до українців уряд не збирався і дотримувався політики повної їх залежності від поляків.

1 червня 1891 р. депутати-українці заявили про те, що у Державній Раді захищатимуть інтереси українського народу для його національного, політичного, культурного і економічного розвитку [11, с. 245]. На цей запит граф Таффе відповів, що бажання українців будуть розглянуті. 19 червня 1891 р. Ю. Романчук виступив у Палаті депутатів з гострою критикою уряду, котрий, мовляв, не захищає інтереси українців [8, с. 2].

24 березня 1892 р. “Народна Рада” прийняла першу народну програму такого змісту. “Ми Русини галицькы, часть народу русько-українського висше 20-ти мільйонового, маючого за собою тисячлітню минувшість історичну, – народу, що утративши самодільність державну боров ся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрік ся і не зрікає ся прав самостійного народу” [11, с. 259].

Окрім того вона постановила: боротися за всебічний і вільний розвиток українського народу в політичній, економічній та культурній сферах, змінити законодавство щодо рівномірного і справедливого розподілу податків, сприяти економічно-технічній і політичній освіті народу, вимагати рівноправності усіх народів Австрійської держави на основі конституції, рівноправності греко-католицької церкви з іншими церквами, конституційного захисту прав і інтересів українського народу [11, с. 259].

Під час Першої світової війни Ю. Романчук очолював Український допоміжний комітет і Українську культурну раду у Відні. Перед ним присягали члени уряду ЗУНР 10 листопада 1918 р. Активної ролі в епосі ЗУНР він не відігравав, залишивсь в окупованому поляками Львові. У 1920-х рр. очолював скликану для політичних консультацій “Раду сеньйорів”. 1923 р., після рішення Ліги Націй про анексію Галичини Польщею, учасники багатотисячної маніфестації склали перед Ю. Романчуком присягу на вірність Українській державі [1].

Отже, формування Ю. Романчука як культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча відбувалося у складних тогочасних умовах, викликаних протистоянням між народовцями і москвофілами. Усвідомлюючи перспективи розвитку українського народу, Ю. Романчук сприяв організаційному становленню культурно-просвітніх структур, виданню національної преси, утворенню народних шкіл, гімназій тощо. Для захисту політичних прав українців, Ю. Романчук утворив “Народну раду”, мирним способом намагався розв’язати назрілі соціальні проблеми.

Список використаних джерел

1. *Ігор Чорновол*. Юліан Романчук – сеньйор українських політиків. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/lviv2/chornovol.htm>.
2. *Юрій Плекан*. Українські депутати австрійського парламенту (XIX – поч. XX ст.). Режим доступу: <http://kolomyya.org/histpub/historypub54.htm>.
3. *Про Юліана Романчука* – першого українського віцепрезидента австрійської палати послів. – Львів, 1913. – С. 10 – 11, 14, 17.
4. *Юліан Романчук* – перший український віцепрезидент австрійської палати послів. – Львів, 1913. – С. 5–6.
5. *Семенович Яр*. Юліан Романчук / Яр. Семенович // Зоря. – 1892. – С. 478–479.
6. *Перський С.* Популярна історія товариства “Просвіта” / С. Перський. – Львів, 1932. – 268 с.
7. *Романчук Ю.* Товариство “Просвіта” в перших числах свого розвитку / Романчук Ю. / Просвіта за шістьдесят літ. Ювілейний альманах. – Львів, 1928. – С. 35.
8. *Романчук Ю.* – заступник руского народа. – Львів, б.р. – С. 2.
9. *Барвінський Олександр*. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук ред. Л. Винар, І. Гирич – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
10. *Олесницький С.* Сторінки з мого життя. I частина (1860–1890) / С. Олесницький. – Львів, 1935. – 252 с.
11. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Перша часть / Левицький К. – Львів, 1926. – 360 с.
12. *До дѣла! Водь редакціѣ // Батьковщина*. – Число 1. – 1 жовтня 1879. – С. 1.
13. *Левицький К.* Видавництво “Діло” / Левицький К. // Діло. – 14 січня 1928. – С. 2.
14. *Левицький К.* Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. Ч. 1. / Левицький К. – Львів, 1936. – 139 с.
15. *Барвінський О.* Спомини з мого життя. Друга часть. / Барвінський О. – Львів, 1913. – 342 с.
16. *Разговоръ съ проф. Романчукомъ // Дѣло*. – 21 сѣчня 1886. – С. 2.
17. *Внесеньє пос. Романчука // Дѣло*. – 15 (27) вересня 1888. – С. 2.
18. *Бесѣда посла Романчука // Дѣло*. – 1888. – Ч. 222, 6(18) жовтня. – С. 1.
19. *Интервю зъ пос. Ю. Романчукомъ // Дѣло*. – 1888. – Ч. 241, 29 жовтня (листопада). – С. 1.
20. *Интерпеляція*, внесена на XX-омъ засѣданю сойму зъ 16 н. ст. падолиста // Діло. – 1889. – Ч. 250, 6 (18) падолиста. – С. 1–2.
21. *Ф.И.С.* Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Часть вторая (1850–1895). – Львовъ, 1896. – 620 с.
22. *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму) / Чорновол І. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
23. *Стахів М.* Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. V частина. Від 1890 до 1895 року / М. Стахів. – Львів, 1939. – С. 29.
24. *Діло*. – 1890. – Ч. 257, 14 (26) падолиста. – С. 1.
25. *Переписка Мих. Драгоманова з Мих. Павликом (1876–1895)*. – Т. VI (1890–1891). – Чернівці, 1910. – С. 235.
26. *ЦДДА України у Львові* – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.
27. *Кордуба М.* Зв'язки В. Антоновича з Галичиною / М. Кордуба // Україна. – 1924. – Кн. 5. – С. 75.

Олег Пилипишин

**ПАРЛАМЕНТСКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮЛИАНА РОМАНЧУКА
(60-Е ГГ. XIX – 20-Е ГГ. XX СТ.)**

В статтє проанализирована парламентско-политическая деятельность Ю. Романчука в 60-е гг. XIX – 20-е гг. Исследованы его место и роль в сложных условиях того времени, вызванных противостоянием между народниками и москвофилами. Охарактеризовано влияние Ю. Романчука на организационное становление украинских культурно-просветительных структур, издания национальной печати, учреждение народных школ, гимназий, решение назревших социальных проблем.

Ключевые слова: Юлиан Романчук, общественно-политический деятель, общественно-политическая деятельность, Восточная Галиция, Галицкий сейм.

Oleg Pylypyshyn

**PARLIAMENTARY AND POLITICAL ACTIVITIES OF YULIAN ROMANCHUK
(60 YEARS XIX – 20S YEARS TWENTIETH CENTURY)**

In the article the parliamentary-and-political activity Y. Romanchuk in 60-ies of XIX – the 20-ies of XX century is analysed. Investigated its role in a sophisticated contemporary conditions caused confrontation between Populists and Muscovophiles. Characterizes the influence of Y. Romanchuk on institutional development of Ukrainian cultural and educational institutions, publishing national press, the establishment of public schools, high schools, solving urgent social problems.

Key words: Yulian Romanchuk, social and political activist, social and political activity, Eastern Galychyna, the Galician Diet.

УДК 94 (477)

Володимир Лукашів

ГОСПОДАРСЬКА ТА КООПЕРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ІМЕНІ МИХАЙЛА КАЧКОВСЬКОГО (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розглядаються питання господарської та кооперативної діяльності москвофілів Східної Галичини, порядок надання субсидій, підготовка фахівців для сільського господарства та запрошення відомих фахівців для роботи в господарствах. Подається аналіз посередницькій торгівлі, організації молочарських, ветеринарних і агрономічних курсів.

Ключові слова: Товариство імені Михайла Качковського, торгівля, субсидія, Східна Галичина, кооператив.

Тема господарської та кооперативної діяльності москвофілів у Східній Галичині, зокрема Товариства імені Михайла Качковського, не втрачає актуальності до сьогодні. Окрім того, у публікації відображено питання посередницької торгівлі, створення племінних станцій, дискусії в Центральному відділі Товариства щодо участі його в торговельній галузі. У 70-х рр. ХІХ ст. відбулися значні зрушення в активізації роботи галицьких москвофілів. Створивши, на противагу Просвіті (1868 р.), власну інституцію – Товариство імені Михайла Качковського (1874 р.), вони повели боротьбу за народні маси. Значне місце в діяльності Товариства відводилося питанням фінансово-господарської та кооперативної сфер. Особливо гостро воно постало після 1890 р. (нова ера). Центральне керівництво Товариства розуміло важливість матеріальної складової галичанина і повело широку кампанію щодо розширення торгівлі та створення кооперативів у Східній Галичині.

У зв'язку з цим у даній науковій статті ми ставимо за мету дослідити фінансово-господарську та кооперативну діяльність Товариства імені Михайла Качковського в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Основним завданням наукової публікації є аналіз звітів про діяльність Товариства, зокрема Головного відділу, а також філій на території сучасних Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей.

Хронологічні рамки проблеми, що висвітлюється охоплюють період 1874–1914 рр.

Зрозуміло, що обсягом цієї статті ми не вичерпуємо усієї фінансово-господарської та кооперативної роботи Товариства імені Михайла Качковського в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Однак, її автор вважав за необхідне зосередити основну увагу саме на зазначеній проблематиці, дослідити механізм впливу москвофілів на господарство Східної Галичини, розвіяти міф про нібито однозначно негативну роль Товариства в історії.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано сучасними українськими науковцями. Зокрема, питаннями сфери торгівлі та кооперативного руху в Східній Галичині крізь призму діяльності москвофілів займалися О. Сухий [1], О. Аркуша [2], О. Мончаловський [3] та ряд інших дослідників.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові та Державного архіву Тернопільської області.

Аналізуючи історіографічні праці й джерельну базу наукової проблеми, приходимо до логічного висновку про те, що досліджувана тематика на сьогодні ще не стала об'єктом комплексного спеціального вивчення науковцями.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації вперше зроблено спробу докладно дослідити фінансово-господарську та кооперативну діяльність Товариства імені Михайла Качковського.

Господарська діяльність Товариства імені Михайла Качковського зазнавала постійних змін і нововведень з боку Центрального відділу. Це було зумовлено тим, що бажаючи

підвищити культуру сільського господарства і не втратити свою популярність серед народу, москвофіли намагалися змінити ситуацію в плані підтримки сільського населення. В той час у Східній Галичині соціально-економічна ситуація залишалася вкрай напруженою. Галицькі селяни для ведення сільського господарства використовували старі дідівські способи, які не витримували конкуренції з боку прогресивних технічних новинок поляків, німців та євреїв. Через відсутність книг з практичними знаннями ведення сільського господарства, майже зникли галицькі ремісники, які не витримали конкуренції з німцями, євреями і поляками, що отримували інформацію про прогрес техніки з німецьких, а подекуди і з польських книг і газет. Крім того, майже не залишилося на початку ХХ ст. галицьких купців і промисловців, знову ж таки через брак найнеобхідніших знань для використання техніки.

У даній ситуації, Центральний відділ вважав найбільш логічним кроком поширення на язичії нових популярних сільськогосподарських видань, зокрема з проблем землеробства, скотарства, птахівництва, рибальства, бджолярства, садівництва, ремісництва, ковальства, слюсарства, теслярства і т. д. Крім того, Центральний відділ звернувся до Правління Ставропільського Інституту з проханням такі книги виписувати з-за кордону і тримати їх у своїй книжній лавці, повідомляючи про це час від часу в своїх газетах і каталогах.

Протягом 1879–1880 звітного року Товариство займалося збором коштів для руського виховного закладу для дівчат у Львові, укладало статuti для позичкових кас, виступало посередником при закупівлі товарів крамницями та започаткувало відкриття книжкових крамниць філіями Товариства, порушило питання про заснування “Народним домом” землеробської школи в Білці, збирало інформацію про товариства тверезості, надалі влаштовувало музично-декламаторські вечори. У 1879 р. зусиллями місцевої філії Товариства імені Михайла Качковського була проведена промислово-господарська виставка у Станіславі, наступного року така ж виставка відбулася в Коломиї, її відвідав цар Франц Йосиф [1, с. 317].

З початку 1880-х рр. Товариство імені Михайла Качковського намагалося активізувати свою господарську діяльність, насамперед у торговельній галузі. Торговельна діяльність Товариства стала предметом широкої дискусії на його загальних зборах у Золочеві, що відбулися 29 вересня 1881 р. На цих зборах Степан Лабаш представив матеріали діяльності та пропозиції спеціально створеного правлінням товариства торговельного комітету (“анкети”). Дискусія точилася навколо питання, чи повинно Товариство загалом активно займатися торговельними справами, чи цю ділянку роботи доцільніше було б передати іншим інституціям, серед яких називалися правління “Народного дому” або ж спеціально створений з цією метою комітет. Врешті було ухвалено запропонований правлінням Товариства імені Михайла Качковського компромісний варіант, згідно з яким передбачалося “залишити справу допоміжної дрібної торгівлі в краї при Товаристві імені М. Качковського”, однак через брак коштів відмовитися від первісного проекту започаткування гуртової торгівлі та обмежитися пропагуванням серед селянства торговельної справи у виданнях Товариства [9, арк. 14].

Часто Товариство імені Михайло Качковського було змушене проводити господарську діяльність, розраховуючи на власні кошти. У 1908 р. Міністерство рільництва Австро-Угорщини видало Товариству імені М. Качковського одноразовий кредит на 20 000 кор. для сільськогосподарських цілей. Кошти були розподілені так: на племінні станції – 2 000 кор., на облаштування посередницького бюро для закупівлі й продажу сільськогосподарської продукції – 5 000 кор.; на підтримку молочарських спілок – 4000 кор.; окремо для молочарських спілок у Висоцьку, Лаврикові, Княжолуці – по 500 кор., у Рімні – 200 корон; на дві стипендії для навчання інструкторів молочарства – 2 000 кор.; на організацію і проведення хліборобської виставки у Станіславі – 2 000 кор.; на закупівлю демонстраційних апаратів для мандрівного господарського навчання – 4 000 кор.; на проведення двох ветеринарних курсів – 1 000 кор. [1, с. 342].

Перш за все в своїй господарській діяльності Товариство імені Михайла Качковського дбало про підготовку спеціалістів-практиків для землеробства і з'єднаних з ними напрямів

сільського господарства; поширення сільськогосподарських знань шляхом лекцій, співбесід і демонстрацій; підняття скотарства через маслоробні й ветеринарні курси; розширення молочної справи шляхом заснування молочних союзів; поширення кращого насіння, добрив; пропагування покращених землеробських машин і знарядь; створення розплодових станцій курей, качок і кроликів; знайомство з землеробським кредитом.

Так, Центральний відділ відправив на навчання молочної справи закордон двох молодих осіб – Михайла Стасева, юриста і Михайла Дембіцького, учня вчительської семінарії. Обоє, перебуваючи в Німецькій імперії, оглянули найкращі молочно-маслоробні заклади і ознайомилися зі скотарством в Пруссії. Центральний відділ затвердив Михайла Дембіцького, після його повернення з-за кордону, в якості подорожуючого вчителя молочної справи, створивши для тієї цілі рухому маслоробку [5, с. 18].

Не маючи ресурсів на створення землеробської школи, Центральний відділ з 1904 р. посилав молодих людей для практичної сільськогосподарської науки до сільських господарів у Чехії. У 1907 р. відправились у Чехію для такого роду науки: Василь Боїк і Юрій Холявко з Нагуєвичів та Дмитро Загоруйко з Волох біля Бродів. Прийомом абітурієнтів до кращих сільських господарів займався г. Нечась, вчитель землеробської школи в Хрудім і секретар тодішнього землеробського товариства.

Центральний відділ давав у 1907–1908 рр. стипендію 10 кор. щомісяця учневі садово-городницького господарства в Гумніських під Тернополем Йосипу Левицькому, пізніше ж дав йому на 1908–1909 рр. стипендію в розмірі 190 кор. для навчання у вузі для садівництва і виноградарства в Клостернейбурзі під Віднем. Усі, хто одержав стипендії і допомогу зобов'язувалися після закінчення навчання по можливості брати участь у роботі Товариства з метою покращення роботи сільського господарства Східної Галичини [10, арк. 8 зв.].

Від грудня 1908 р. агроном Товариства повинен був, перш за все краще вивчити місцеві умови, в яких розвивається сільське господарство і економічне життя Східної Галичини. Доводилось листуватися з торговими фірмами, виписувати від них каталоги і цінніки, зразки насіння, порівнювати ціни і якість товару і після цього налагоджувати в торговельні стосунки.

Крім того, проводилась робота з висилання кроликів, яєць селекційної домашньої птиці й розповсюдження їх між окремими членами Товариства. Загалом, на червень 1909 р. агроном Товариства діяв у 36 місцевостях.

У 1910–1911 рр. Товариство вело сільськогосподарську науку паралельно з “Рільничим Союзом”. У порівнянні з 1909–1910 рр. касовий оборот від продажу сільськогосподарських товарів Товариства у 1910–1911 рр. збільшився більш ніж у 2 рази. Всього було продано товарів на суму приблизно 43 тис. кор. [5, с. 14]. Агроном Товариства супроводжував учнів під час практичної землеробської науки в кращих чеських господарствах і при цьому ті господарства, в яких навчалися учні, оглядалися, щоб переконатися щодо набуття практичних навичок учнями для майбутньої роботи в Східній Галичині. Крім того, агроном Товариства поступив також в Прагу, де познайомився ближче з організацією кооперативної праці чеського народу в “Центральному Союзі чеських сільськогосподарських товариств”.

Сільськогосподарські машини і знаряддя, які були вислані Центральним відділом в 1909–1911 рр. для ознайомлення з ними в декілька сіл, залишалися там, але ними користувалися і сусідні села. З осені 1911 р. їх було переміщено в інші округи.

Для того, щоб підготувати управителів для існуючих у власності Товариства маслоробок, Центральний відділ створив у Громнах за допомогою о. Маркіла Раствацького курси з молочарства і масловиробництва. Вони почалися 2 (15) грудня 1908 і продовжувалися до 14 (27) лютого 1909 р., охоплюючи крім практичних занять у місцевій маслоробці з паровим мотором під керівництвом її управителя, теоретичне навчання за програмою Товариства [9, арк. 4].

Товариство займалося також і посередництвом під час постачання членам кращого насіння, землеробських машин і знарядь та природних і мінеральних добрив. З цією метою Центральний відділ відкрив у січні, згідно з постановою, посередництво, за якого весною

членам привозили: відбірні хлібові насінини – вівса ярого, пшениці й ячменю; відбірне насіння моркви, буряків, фасолі, гороху, капусти та ін.; відбірне насіння кормових рослин – червоної шведської конюшини, люцерни французької, кормових буряків, моркви, кукурудзи (кінський зуб) і т. д.

Всього за 1908–1909 рр. насіння поширено на суму 8334 кор. 46 гел., з якої залишилося за боржниками 269 кор. 37 гел. Відносно мінеральних добрив, то замовлення почали поступати восени 1909 р. До 2 вересня їх було 31, приблизно на суму 8500 кор. [10, арк. 11 зв.].

Необхідною умовою створення кооперативних товариств була потреба поширення знань зі сфери статистики великій кількості осіб, які були б у змозі не лише вести рахунки кооперативного товариства, знати міри, вагу, ціни продуктів, місця продукції і збуту, але і мати свої знання з математики. Тому в філії Товариства імені Михайла Качковського у Коломиї було введено за рахунок коштів Центрального віділу курси статистики і математики кас системи Райфайзена, які продовжувалися від 1 до 15 березня 1909 р. Математику і статистику кас Райфайзена викладав г. Юліан де Сас Ямінський, начальник контори і ліквідатор кредитного товариства “Самодопомога” в Коломиї, арифметику – г. Євгеній Жолнір, управитель школи, торгіву кореспонденцію – Юліан Н. Кисілевський, офіціаль пошти в Коломиї, язичіє – г. Іларіон Юр. Цурканович, юрист, закони про товариства, фінансові й податкові преференції в кооперативній справі – г. Андрій Ф. Шуст, про користь кас і економічну діяльність загалом – доктор В. О. Дудикевич.

Для того, щоб підготувати здібних інструкторів для ведення кооперативної справи серед населення Східної Галичини, Центральний віділ звернувся до Міністерства землеробства з проханням про виділення з державних фондів двох стипендій для кандидатів, що бажають вивчати сільськогосподарську кооперацію. Одного з них планувалося відправити в Нижню Австрію, Німеччину, Чехію, Познаньщину і Росію для вивчення стану кооперативної справи в тих краях, іншого – направити на річний курс кооперативної в Люблянськ, що почався восени 1909 р. [9, арк. 18]. Слухачі курсів одержували направлення, щоб звертали увагу на сільську кооперацію і на російські “артелі” робітників, кустарників (дрібних ремісників), які в Росії підтримують сільську кустарну промисловість.

Товариство дбало також і про створення кас Райфайзена. Центральним віділом було зроблено висновок, що найкращими умовами для розвитку кас є міста і містечка, де населення є більш рухомим, підприємницьким та інтелігентним. Каси системи Райфайзена могли діяти лише в одному, двох-трьох, і хоча вони і приносили користь, але все ж таки роздробляли капітал.

Центральному віділу вдалося створити “Центральний Молочний Союз”, що прийняв на себе головний удар в плані заснування молочних об’єднань. Іншого роду міцного кооперативного союзу серед галицьких українців не існувало.

На початку ХХ ст. керівні польські круги в Східній Галичині дійшли висновку, що для поборення загальної бідності краю необхідно покікуватися про підняття промисловості в краї, без якої не може встигати також і сільське господарство. Центральний віділ Товариства зупинився на цьому питанні, але нічого позитивного зробити не міг через нестачу матеріальних ресурсів. Максимум, на що спромоглося Товариство, то це створення опіки над залишками руських ремісників в містечках і селах, засновуючи для них каси, об’єднуючи їх в союзи і організовуючи для них у читальнях лекції.

Опікувалося Товариство і створенням пожежних дружин. За параграфом 59 Товариства слідувало, що кожна “добровільна пожежна дружина” від дня вступу в члени Товариства підлягає опіці й керівництву Центрального віділу і віділу філій, в районі якого вона знаходиться. Виходячи з того, що великий об’єм задач покладений на Товариство, Центральний віділ дав вказівку на створення з 1910 р. окремого Товариства “Союзу руських Дружин”, яке повинно займатися пожежними справами. Більшість заснованих Центральним віділом пожежних дружин прийняли назву “Руських дружин” і поступили в члени “Союзу”, який в 1911 р. об’єднував 113 руських дружин. До 1909 р. їх було створено 119. Для того,

щоб підготувати для них здібних інструкторів, Центральний виділ влаштував протягом 6 (19) – 8 (21) жовтня 1908 р. в Знесень під Львовом курси пожежної справи [9, арк. 23].

Отже, Товариство імені М. Качковського справило значний вплив на господарську та кооперативну діяльність Східної Галичини у другій половині XIX – початку XX ст. Воно було головним громадсько-просвітнім об'єднанням москвофільського напрямку та значною мірою визначало зміст його не лише культурно-просвітньої, але й господарської та кооперативної роботи. Шляхом впровадження передових інтенсивних способів ведення сільського господарства, Товариство сприяло раціоналізації господарства краю та заохочувало створення кооперацій.

Список використаних джерел

1. Сухий О. Від русофільства до москвофільства: російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст. / О. Сухий. – Львів, 2003. – 495 с. 2. Мончаловській О. А. Памятная книжка въ 25-лѣтній ювілей Общества имени Михаила Качковского. 1874–1899. – Львовъ, 1899. – 134 с. 3. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині у останній чверті XIX ст. // Третій Міжнародний конгрес українців 26–29 серпня 1996 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 1. – Харків, 1996. – С. 120–125. 4. Отчетъ о дѣятельности Общества им. Михаила Качковского за время отъ 3 (16) сентября 1908 до 15 (28) сентября 1909 года, вмѣстѣ съ касовымъ отчетомъ Контрольной Комисіи того же Общества за время отъ 19 августа (1 сентября) 1908 до 18 (31) июля 1909 года. – Львовъ, 1909. – Типографія Ставропигійского Института. – 39 с. 5. Отчетъ о дѣятельности Общества им. Михаила Качковского за время отъ 16 (29) сентября 1910 до 15 (28) сентября 1911 года, вмѣстѣ съ касовымъ отчетомъ Контрольной Комисіи того же Общества за время отъ 1 августа (н. ст.) 1910 до 31 июля 1911 года. – Дубно, 1911. – Типографія Ставропигійского Института. – 40 с. 6. Новинки. Засѣданіе выдѣла Общества имени М. Качковского // Слово. – 1877. – Ч. 11. – 29 января (10 февраля). – 45 с. 7. Отчетъ о дѣятельности Общества имени Михаила Качковского, отчитанный въ Генеральномъ Собраніи въ Дрогобичѣ // Слово. – 1883. – Ч. 103–104. – 17 (29) сентября. – 43 с. 8. Отчетъ о дѣятельности центрального комитета и филий Общества и. М. Качковского за 1877/8 годъ // Слово. – 1879. – 47 с. 9. ЦДА України у Львові, ф. 182 (Товариство імені М. Качковського), оп. 1, спр. 2 (Переліки питань і справ розглянутих на засіданнях центрального правління товариства, надіслані йому заяви та листи). – Арк. 62. 10. ЦДА України у Львові, ф. 182 (Товариство імені М. Качковського), оп. 1, спр. 11, арк. 8 (Протокол загальних установчих зборів філії Товариства імені Михайла Качковського в Тернополі від 19 (31) травня 1877 року). – Арк. 36. 11. Отчетъ о дѣятельности Общества им. Михаила Качковского за время отъ 8 (20) Августа 1878 до 11 (23) Сентября 1879 года, составленный и прочтенный 11 (23) Сентября с. г. на VII генеральномъ собраніи членовъ въ Станиславовѣ председаемъ Общества Венедиктомъ М. Площанскимъ. – Львовъ, 1879. – 42 с.

Владимир Лукашив

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ И КООПЕРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА ИМЕНИ МИХАИЛА КАЧКОВСКОГО (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX В.)

В статье рассматриваются вопросы хозяйственной и кооперативной деятельности москвофилов Восточной Галичины, порядок предоставления субсидий, подготовка специалистов для сельского хозяйства и приглашение известных специалистов для работы в хозяйствах. Предлагается анализ посреднической торговли, организации молочарских, ветеринарных и агрономических курсов.

Ключевые слова: Общество имени Михаила Качковского, торговля, субсидия, Восточная Галичина, кооператив.

Volodymyr Lukashiv

ECONOMIC AND COOPERATIVE ACTIVITIES SOCIETY OF THE NAMED MYKHAILO KACHKOVSKYI (SECOND HALF OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES)

In the article publishing question economic and cooperative activities moskwofil East Galychyna, an order of grants, preparation of masters for a rural economy that the invitation masters for robots in economy. Sources the analysis trade, the organisations milk, veterinary and agronomical courses.

Key words: the Society of a name of Mykhailo Kachkovskiy, trade, a grant, East Galychyna, cooperative society.

УДК 908 (477) – 058. 237

Ірина Скакальська

ВІДОМІ ПОСТАТІ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТ.

У статті досліджено проблеми духовного просвітництва у Кременецькому повіті. Автором висвітлено громадську діяльність, творчий шлях та педагогічні досягнення наставників та вихованців семінарії. Підкреслено, що вивчення життєпису цих відомих постатей дозволяє відтворити історію навчального закладу та краю.

Ключові слова: семінарія, наставники, вихованці, Волинь, духовне просвітництво.

Осмилення ролі провідної частини українства – інтелігенції – викликає сьогодні широкий суспільний інтерес. Тому, важливим є вивчення, на прикладі біографічних даних, діяльності інтелігентів у різні періоди історії України. Зокрема, як зуміла проявити себе українська національна еліта Західної Волині в міжвоєнний період ХХ ст., якій належить важлива роль у загальноукраїнському національно-визвольному русі та у відродженні Української держави. Спробуємо у своєму дослідженні приділити увагу “людському обличчю” історії при цьому використовуючи біографічний підхід [1, с. 122]. Він дозволяє окреслити внесок окремих осіб в історичний розвиток. Як писав Я. Ісаєвич “...історію творять люди для людей, людські долі є основним складником історичного процесу” [2, с. 7].

Православне духовенство міжвоєнного періоду ХХ ст. на Західній Волині було численною соціальною верствою, яка займала провідне місце в національному русі. Відомий український історик Д. Дорошенко зазначав, що православне духовенство утворило в Україні з кінця ХVIII ст. окремий стан, який близько стояв до народу і був тісно зв’язаний з його долею, з його добробутом [3, с. 42]. Священики підтримували народну освіту, культуру, забезпечували зв’язок між громадськими організаціями в містах і селах, чинили опір ополяченню та окатоличенню населення тощо. Одним із осередків виховання пастирів була Кременецька духовна семінарія.

Дослідження актуальне тим, що церква була і залишається однією з найвпливовіших структур суспільства, тому знаковим є вивчення її історії, зокрема, через призму діяльності духовних навчальних закладів та окремих представників.

Проблема наукового дослідження історії Кременецької духовної семінарії практично не вивчена сучасною українською історичною наукою. Відсутність глибоких досліджень можна пояснити не зацікавленням у повноцінному вивченні діяльності церкви в роки тоталітарного режиму.

Ми можемо назвати праці краєзнавців В. Рожка [4], Г. Чернихівського [5], які у своїх книгах охоплюють діяльність семінарії. Про внесок православного кліру в духовне та інтелектуальне становлення волинян, колишніх вихованців Кременецької духовної семінарії, згодом, студентів православного богословського відділу Варшавського університету, зокрема, писав Іван Власовський [6, с. 111].

Джерельна база дослідження складається з архівних матеріалів, які містяться у фондах Державних архівів Тернопільської та Волинської областей.

Важливою групою історичних джерел для дослідження теми є періодичні видання, в тому числі, журнали “На варті”, “Воскресное чтение”, “За соборність”, “Церква і нарід”, “Шлях”, газети “Українська нива” та “Волинське слово”.

Також ми маємо окремі дисертаційні дослідження, які висвітлюють окремі аспекти зазначеної проблематики. Наприклад, дослідження В. Борщевича [7]. В дослідженні Г. В. Степаненко подано загальну характеристику церковних початкових шкіл для народу.

Розглянуто взаємодію духовного відомства та світських установ, зокрема, земств, в організації народної освіти, а також місце шкіл грамоти та недільних шкіл в освітній діяльності духовенства. Проаналізовано діяльність духовенства щодо підвищення рівня своїх освітніх установ, відповідно до вимог часу [8]. Згадано про Кременецьку духовну семінарію у публікації Н. Оболончик [9].

Важливим джерелом даної розвідки є спогади Ю. Шумовського “Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині” [10].

Метою статті є реконструкція діяльності Кременецької духовної семінарії через вивчення життєпису наставників та вихованців.

У 1918–1920 рр. територія Волині переходила від одного завойовника до другого. За Ризьким миром 1921 р., Волинь була штучно поділена: східна частина її території відійшла до УСРР, а західна була включена до складу Польської Республіки як її інтегральна частина. На теренах західної Волині було створено Волинське воєводство з центром у Луцьку [11, с. 95].

На відміну від Галичини, де духовенство відігравало провідну роль у житті української спільноти, духовна інтелігенція Волині, серед якої переважали консервативно-традиційні погляди на релігійне та суспільне життя, не завжди була єдиною у вирішенні багатьох проблем тогочасного волинського українства. У цьому проявлялися як історичні традиції релігійного життя регіону у попередні століття, так і специфіка його соціально-політичного розвитку у міжвоєнний період ХХ ст.

На Волині, Поліссі та Холмщині діяла православна церква, яка налічувала близько двох мільйонів віруючих. На початку буття відродженої польської держави православна церква в Польщі фактично залишилася без чітких механізмів управління. Попереднє підпорядкування московському патріархатові стало умовним, бо керівники російської церкви були відсторонені попередньою більшовицькою владою від церковних справ. Серед свідомого духовенства шириться ідея повернення церковної організації до соборно-демократичних традицій, якими жило українське православ'я до 1685 р. [12, с. 16]. Становище ускладнювалося тим, що православна ієрархія реально тяжіла до Москви. Промосковським духовенством була обсаджена й духовна консисторія, що урядувала в Кременці (центр Волинської єпархії). Консисторія діяла в Кременці з 1918 до 1939 р. (у 1922 р. була перейменована у Волинську духовну консисторію) [13, арк. 3].

Після 1920 р. українська інтелігенція на Волині “стала помалу вивітруватися від свого атеїзму, набутого від інтелігенції російської” [14, с. 406]. Лідери українського церковного руху зуміли організувати і провести третього жовтня 1921 р. Почаївський з'їзд, рішення якого мали на меті закласти основи дальшого розвитку українського православ'я у краї. У лютому 1922 р. в Почаєві відбувся Перший собор архімандритів православного екзархату в Польщі, який оголосив себе Собором єпископів. Він ухвалив перейти в управління православною церквою на засади повної незалежності, утворити в Польщі окрему Волинську єпархію та головний її орган – Волинську духовну консисторію. Тоді ж у місцевому соборі був висвячений в єпископи Юрій Ярошевич, який незабаром став митрополитом Варшавським й усїєї Польщі. За час його управління було багато зроблено щодо українзації православної церкви в Польщі: дозволено використовувати українську мову в богослужінні, читати рідною мовою Святе Письмо та виголошувати нею проповіді [15, с. 36]. Ще одним кроком стала маніфестація в Почаєві у вересні 1933 р. проти русифікаторської політики вже митрополита Діонісія [16, с. 55–56].

Кузнею волинських духовних кадрів була духовна семінарія в Кременці, яка була заснована 1919 р. із залученням викладацького складу колишньої Хомської духовної семінарії [4, с. 57]. Певний час семінарія функціонувала як окрема структурна одиниця, непідвладна єпископу Діонісієві. Ректор Холмської духовної семінарії архімандрит Смарагд (Латишенков) відмовлявся підпорядковувати навчальний заклад Кременецькому єпископу. Як не парадоксально, на початку 1920 р. Холмська семінарія у Кременці отримала фінансову допомогу від Уряду УНР [17, с. 41].

Спочатку керував семінарією славнозвісний архімандрит Смарагд (С. Латишенков) [9, с. 122]. Саме він здійснив підступне вбивство 8 лютого 1923 р. у Варшаві митрополита Юрія (Ярошевського), який робив все, щоб українське православ'я відійшло від впливу московського патріархату, за це і поплатився життям [18, с. 132].

Більшість викладачів Хомської семінарії погодилася на пропозицію викладати у Кременецькій. Семінарія з 1927 р. була прийнята на державне утримання і наділена була правами державних середніх шкіл. Тобто, кожен випускник закладу мав право вступу до будь-якого університету Польщі. Вчилася тут в середньому близько 200 учнів. Наприклад, в 1930/1931 навчальному році нараховувалось 343 учні [19, арк. 54]. Українською мовою викладались усі богословські предмети та загальноосвітні дисципліни. Більшість випускників семінарії відзначились пізніше активною участю в громадському житті та у процесі українізації Православної церкви [15, с. 34].

Засновником у 1920 р. та ректором семінарії був єпископ Діонісій (Валединський) [4, с. 66]. Митрополит Діонісій (1876–1960) – український та польський православний церковний діяч, єпископ Кременецький, митрополит Православної Церкви в Польщі. Народився в м. Муром Володимирської губернії в сім'ї священника. В 1897 р. пострижений в чернці і рукоположений в ієродиякони, в 1899 р. – в ієромонахи. В 1900 р. закінчив Казанську духовну академію з ступенем кандидата богослов'я і залишився професорським стипендіатом на кафедрі. В 1902 р. назначений ректором Таврійської духовної семінарії і возведений в сан архімандрита. В 1911 р. настоятель російської посольської церкви в Римі. У 1913–1919 єпископ Кременецький, вікарій Волинської єпархії. Діонісій запросив українців до викладання в Кременецькій духовній семінарії. Він видавав богослужбові тексти українською мовою, українські церковні газети, хіротонізував українських єпископів Олексія, Полікарпа, Іларіона, Палладія, дав благословення на відновлення УАПЦ. З 1923 р. – митрополит православної церкви в Польщі [20, с. 58]. Своєї церковної міцної лінії митрополит Діонісій не мав, а це використовував польський уряд [14, с. 407].

У 1920–1923 та 1934–1939 рр. ректором Кременецької духовної семінарії був архімандрит Олексій (Громадський). Він народився 1882 р. в дяківській родині на Підляшші. Закінчив Холмське духовне училище та семінарію, а також в 1908 р. – Київську духовну академію [4, с.67].

Митрополит Олексій Громадський – відомий церковний діяч на Волині. З 1920 р. протоієрей Олексій виконує обов'язки настоятеля Кременецького Богоявленського монастиря. В 1922 р. приймає чернечий постриг, а наступного дня возведений в сан архімандрита. Третього вересня 1922 р. висвячений на єпископа з титулом Луцького [21, арк.3].

Архієпископ Олексій у 1941 р. скликав собор єпископів у Почаєві і створив Автономну Православну Церкву. Так постало в Україні церковне двовладдя: була Православна Церква Українська, очолювана митрополитом Полікарпом і Церква Російська, очолювана митрополитом Олексієм.

У травні 1943 р. митрополит Олексій загинув на ділянці дороги Кременець-Луцьк, був похований у Кременці [22, с. 133].

Деякий час семінарією керували єпископи проросійської орієнтації Антоній (Марценко) та Симон (Івановський). Більшість предметів тоді у семінарії викладали російською мовою [4, с. 67–68].

У 1927 р. ректором семінарії було призначено протоієрея Петра Табінського, який мав авторитет активного борця за створення Української церкви. В той же час проросійські церковні кола домоглися призначення своїх кандидатів на посади інспектора та візитатора семінарії, які перешкоджали йому працювати [6, с. 102]. Очевидно, що через перехід у юрисдикцію Української греко-католицької церкви на початку 30-х рр. та накладеною у зв'язку із цим російськими єпископами православної автокефальної церкви в Польщі анафемою, отець Петро Табінський був незаслужено забутий православними істориками, тому маємо незначні відомості про нього.

Національні переконання П. Табінського викликали вороже ставлення з боку промосковського духовенства Волині. Наприклад, під час Законовчительського з'їзду в Почаєві у 1923 р. між о. Табінським як секретарем зібрання та головою єпископом Антонієм Люблінським виник конфлікт через бажання першого надати постановам українського звучання [23, арк. 19].

Відчутним ударом для семінарії стало звільнення П. Табінського з посади ректора. Окремі дослідники твердять, що він став жертвою підозр польської влади у причетності до діяльності українських націоналістичних організацій у Кременці, зокрема, організації “Юнак” (крило ОУН – примітка – І. С.) [4, с. 68]. На нашу думку, було використано зручний момент для усунення активного церковного діяча. В цьому були зацікавлені проросійські кола Варшавської митрополії, адже посада ректора була стратегічною у вихованні національно-свідомої молоді. Приблизно через рік П. Табінський залишив Православну церкву і перейшов у юрисдикцію митрополита Андрія (Шептицького).

Знову ректором став єпископ Симон (Івановський), але він був номінальним керівником, фактично уся влада зосереджувалася в руках інспектора – С. Міляшкевича, до того директора приватної Української гімназії у Кременці [4, с. 68].

Слід зауважити, що формування українського світогляду в кандидатів до священства, вихованців семінарії, відбувалось не без участі викладачів-патріотів, які працювали в цьому навчальному закладі. Серед них найвідоміші – це професори М. Кобрин, В. Біднов, Л. Данилевич, Ф. Кульчинський та інші [4, с. 146]. Їх невтомна праця, пов'язана з навчанням і вихованням майбутніх пастирів, не обмежувалась уроками, вони проводили чимало позаурочної роботи, пов'язаної з українізацією семінарії: перекладали і видавали українські підручники з богословських предметів, організовували культурно-освітні заходи в семінарії, поглиблювали знання учнів на заняттях гуртків та інше.

Серед представників духовної еліти виокремлювався відомий церковний та освітянський діяч професор М. Кобрин (1871-1956). Виходець із багатодітної селянської родини, Михайло Петрович був найстаршим і найобдарованішим. Ще в юнацькі роки глибоко усвідомив, що Бог – “це велике слово, найбільше з усіх слів, що існують в мові людській!.. Віра в існування Бога властива людям. Люди завжди й всюди на всіх ступенях свого розвитку вірили в Бога, почитали його.” Саме так писав М. Кобрин у праці “Існування Бога в світі”, виданій у Кременці 1936 р. [24].

Професор Михайло Кобрин викладацьку працю в Кременецькій духовній семінарії поєднував із перекладацькою. Адже у зв'язку з проголошенням автокефалії треба було мати богослужбні книжки українською мовою, налагодити їх видання. Це мало прискорити українізацію Православної церкви. Для цього передсоборне зібрання Православної автокефальної церкви в Польщі розробило специфічне положення про нові переклади церковно-богослужбних книг та їх видання. На зібранні проф. М. Кобрин виступив з доповіддю “Про мову Богослужіння”. В ній автор, на основі глибокого вивчення історії Православної церкви аргументовано стверджує, що запровадження живої мови народу в Богослужінні – основа пасторської діяльності, яка не порушує традицій Православної церкви. Таку ж позицію на зібранні зайняв відомий вже тоді учений-богослов проф. Іван Огієнко [5, с. 266].

Перша спроба українізувати семінарію в Кременці на початку 20-х років ХХ ст. не була реалізована до кінця. Лише рік викладав історію релігії та церкви у Кременецькій духовній семінарії професор Василь Біднов з 1920 по 1921 р. [20, с. 19]. Він знаний як український історик церкви, професор, редактор “Православної Волині”, що видавалася у Кременці в 30-х рр. ХХ ст. Основоположник Українського історико-філологічного товариства в Подєбрадах, професор історії церкви в Українському вільному університеті (Прага). Він є автор багатьох наукових праць з історії України, церкви тощо [5, с. 87]. З 1929 р. він був залучений до праці на богословському факультеті при Варшавському університеті [25, с. 49–50].

Серед відомих діячів семінарії вагоме місце посідає Филімон Кульчинський. Він не лише закінчив Волинську духовну семінарію, але й Київську духовну академію з дипломом

кандидата богослов'я. Педагогічну працю Ф. Кульчинський розпочав у 1918 р. у Києві, потім була праця у гімназії у Кам'янці-Подільському та народних школах Волинського воєводства. З 1927 до 1939 р. Филімон Устинович трудився професором духовної семінарії у Кременці [26]. Він у Кременецькій духовній семінарії викладав українську мову та літературу, історію церкви [5, с. 98]. Він був наставником молоді. Організовував академії на вшанування Тараса Шевченка, проводив екскурсії по краю для семінаристів [27, с. 40].

Лише в еміграції у 1948 р. Филімон Кульчинський висвятився в ієреї. До смерті у 1972 р. отець Филімон трудився священником в українських православних парафіях Канади, Бразилії та Сполучених Штатів Америки [5, с. 99].

Варто згадати випускника Кременецької духовної семінарії Ю. Шумовського [28]. Юрій Федорович залишив про родину Шумовських – його батьків, братів і сестер – Арсена, Петра, Павла, Олександру і Анастасію, багатотомні спогади “Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині” [10].

Шумовський Юрій Федорович – археолог, православний священник родом з Волині. Його ім'я не є загальновідомим в сучасній Україні. Юрій Федорович Шумовський народився 23 березня 1908 року в селі Мирогоща Дубенського повіту у родині священника. Навчався у Дубинській гімназії та Кременецькій духовній семінарії. Закінчив Варшавський Університет (1934), 1934-1938 рр. делегат з Волині Варшавського археологічного музею, віднайшов рештки палеомастодонта – предка мамонтів та слонів. Це була перша знахідка кісток цієї праісторичної тварини в Україні у с. Вілігори близько Рівного. За німецької окупації був директором Рівненського обласного музею. Після евакуації музею вчений зі своєю дружиною опинився в Західній Німеччині, потім працював у Франції. Юрій Шумовський став першим українським вченим, що досліджував Африку. В 1951–1956 рр. за дорученням Французького Інституту Чорної Африки в Судані провадив археологічні розкопки в Африці, був директором музею у Бамако. Опублікував нариси “Під гарячим сонцем Африки” (1956). Ю. Шумовський дійсний член НТШ (з 1958 р.). В 1957 році Шумовський залишив Африку й оселився в США. На американському континенті він був викладачем в кількох університетах, зокрема, викладав антропологію, еволюцію людства, історичну геологію, доісторичну археологію, історію культури слов'янських народів, археологію України. Також брав участь в міжнародних конгресах, симпозіумах у Польщі, Сенегалі, Алжирі, США, Канаді [28, с. 248].

Про Кременецьку духовну семінарію Ю. Шумовський згадує так: “...перший рік, коли я вступив до семінарії, то в ній панував російський дух, але коли ректором став відомий діяч, українець о. Табинський, то вона цілком українизувалась. В цьому значно допомагали такі наші професори як Кульчинський, Кобрин, Вишнівський та інші, а також сам секретар Консисторії І. Власовський.

Семінаристи майже всі були свідомими українцями... Пам'ятаю, у нас тоді вже існувала таємна пластунська організація. І коли приїхав до нас на зустріч А. Річинський, то ми мали перегляд “Пласту” на так зв. “Гнилому озері” в лісах м. Кременця, оскільки, польський уряд подібні націоналістичні організації не дозволяв...” [30, с. 3].

Отже, ми спробували показати функціонування Кременецької духовної семінарії у міжвоєнний період ХХ ст. через призму біографій відомих наставників та вихованців. Ми бачимо, що окремі постаті семінарії внесли свій вагомий вклад у громадсько-політичне та освітньо-культурне життя краю, сприяли формуванню національної свідомості українців, популяризували українську мову, книжку, були захисниками православної віри. Звичайно, ми розуміємо, що їх діяльність обмежувалась конкретними політичними обставинами, які безпосередньо впливали на них. Крім того, життєпис цих людей, як особистий приклад, необхідний для сучасної молоді, адже може бути повчальним у плані жертвовного служіння високим християнським ідеалам та Україні.

Потенціал подальшої розробки зазначеної проблеми ще далеко не вичерпаний.

Список використаних джерел

1. Голубович І. Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні / Інна Голубович // Філософська думка. – 2008. – № 4. 2. Ісаєвич Я. Д. Біографічний словник – національний пріоритет [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Українська біографістика: збірник наукових праць. – К.: БТМ, 1996. – Вип.1. – С. 7–9. 3. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – 70 с. 4. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст. : Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – 280 с. 5. Черніхівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Черніхівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – 307 с. 6. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви / І. Ф. Власовський. – Нью-Йорк – К.: УАІГЦ, 1990. – Т. IV. – Кн. 2. – 416 с. 7. Борщевич В. Т. Українська православна церква на Волині у 20-40-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. Т. Борщевич. – Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2000. – 19 с. 8. Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України / Степаненко Ганна Володимирівна. – К., 2002. – 225 с. 9. Оболончик Н. Релігійна освіта у Кременецькому повіті у 20–30-х рр. ХХ ст. / Н. Оболончик // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2009. – Вип.3. – С. 121–124. 10. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994. 11. Вастома І. К. Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів: Каменяр, 2006. 12. Борщевич В. Автономна Православна Церква на Волині / В. Борщевич – Луцьк: Ред.-вид. від. ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. – 98 с. 13. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 148. Волинська православна духовна консисторія. – Оп. 1. – Спр. 5. 14. Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / Іван Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2004. – 440 с. 15. Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20–30-ті роки ХХ ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1997. – 116 с. 16. Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – 2-ге вид / М. Сивіцький – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 400 с. 17. Огієнко І. Ряттування України / Іван Огієнко – Вінніпег: Видання товариства “Волинь”, 1968. – 96 с. 18. Черніхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Черніхівський – Кременець: Папірус, 1999. – 320 с. 19. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства. – Оп. 2. – Спр. 51. Статистичні відомості про число викладачів, учнів семінарії, звіти опікунів 1–9 класи за 1930–1931 н.р. 20. Діонісій Валединський // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – 240 с. 21. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 148. Волинська православна духовна консисторія. – Оп. 1. – Спр. 275. Протоіерей О. Мельничук Свято-Богоявленський Кременецький монастир у контексті історії Православ'я в Україні / О. Мельничук. – К., 2007. – 216 с. 23. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 148. Волинська православна духовна консисторія. – Оп. 5. – Спр. 278. Доповідна епископа Люблінського Антонія (Марценка) митрополиту Варшавському і Волинському і всієї Польщі Діонісієві (Валединському) 1 серпня 1923 р. 24. В. Л. Из минулої історії українізації православної Церкви на Волині // Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1990. – Вип. 16. – С. 76. 25. Lenczewski M., ks.dk. Studium teologii prawosławnej na uniwersytecie warszawskim w latach 1925–1939. – Warszawa: Chrescijanska akademija teologiczna, 1992. – 96 s. 26. Кульчинський Ф., протопресвітер. Мій життєпис (у скороченні) / Архів родини Кульчинських арк. 1–10 // Архів Луцько-Волинського єпархіального управління. 27. Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2009. – 176 с. 28. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства. – Оп.1. – Спр. 274. Особиста справа Ю. Шумовського. 29. Скакальська І. Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини ХХ ст. / І. Скакальська // “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – Рівне, 2010. – С. 247–250. 30. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1991.

Ирина Скакальская

ИЗВЕСТНЫЕ ЛИЧНОСТИ КРЕМЕНЕЦКОЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРИИ
20–30-Х ГОДОВ ХХ В.

В статтє изучено проблемы духовного просвещения у Кременецком уезде. Автор изобразила публичную деятельность, творчество та педагогические достижения наставников та воспитанников семинарии. Подчеркнуто, что изучение жизни этих известных личностей позволяет написать историю учебного заведения та своего края.

Ключевые слова: семинария, наставники та воспитанников, Волинь, духовное просвещение.

Iryna Skakalska

THE KREMENETS' SEMINARY'S FAMOUS FIGURES OF 20–30S OF THE TWENTIETH
CENTURY

This article explores issues of spiritual enlightenment in Kremenets' povit (district). The author highlights the social activities, career and educational achievement of seminary teachers and students. It is emphasized that the study of biographies of famous people transfers the history of the institution and region.

Key words: seminary teachers, seminary pupils, Volyn', spiritual enlightenment.

УДК 94 (477)

Володимир Мисик

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І. П. ГЕРЕТИ

У статті проаналізовано публікації, присвячені громадсько-політичній та науковій діяльності І. Герети.

Ключові слова: І. Герета, історіографія, громадсько-політична діяльність, наукова спадщина.

Постать І. Герети, його багатогранна творчість і національно-патріотична діяльність привертають увагу багатьох українських і зарубіжних дослідників. Здобуття Україною незалежності сприяло кардинальній реконструкції національної історіографії, її новому етапу розвитку, що є, на нашу думку, закономірним явищем новітнього становлення й поступу історичної науки в контексті сучасних методологічних підходів. При цьому пріоритетного значення набуває звернення до ролі особистісного аспекту в історії, оскільки саме людський вимір є тим критерієм, який визначає духовні підвалини суспільства, потяг до історичної правди.

Зауважимо, що постать І. Герети, його творча спадщина, громадсько-політична й наукова діяльність знайшли певне відображення в науковій літературі. Історична думка поступово нагромаджує матеріали з вивчення запропонованої проблеми. Проте, як засвідчує історіографія, дослідження життєвого й творчого шляху І. Герети в контексті сучасного українського відродження ще не знайшло окремого спеціального висвітлення у вітчизняній історичній науці. Такий стан речей, на нашу думку, пояснюється незначною віддаленістю у часі, складністю цієї теми, що вимагає ґрунтовного, цілісного та об'єктивного вивчення даної проблеми. Актуалізація дослідження історії в особах, наукової і творчої спадщини українських діячів та учених вимагає більш повного й всебічного висвітлення та аналізу. Тож науковці, громадські діячі намагаються дослідити неоціненний внесок визначних національних особистостей у розвиток української культури, освіти й науки, формуванні громадянського суспільства.

Аналіз рівня розробки досліджуваної теми в українській історіографії дозволив зробити висновки, що її умовно можна поділити на такі основні групи: перша – наукові праці, які в загальному освітлюють постать І. Герети на тлі суспільно-політичних подій; друга – дослідження, присвячені його громадсько-політичній діяльності, третя – публікації, в яких аналізується наукова спадщина дослідника.

До першої групи відносимо науково-публіцистичні статті друзів, які досліджували діяльність І. П. Герети, а це публікації Б. Хаварівського “Вікно у сиву давнину” [1], І. Дуди “Галерея” [1], де автори висвітлюють результати роботи Ігоря Петровича з археологічних розкопок, його діяльність у Тернопільській картинній галереї та аналізують його поетичну творчість до 1976 року.

Окрім того, до науково-публіцистичних праць, написаних його друзями, належать статті М. Литвина “Дух, наука, думка, воля...” [2], видана у співавторстві з В. Шевчуком у “Терновому полі” та “Ігор Герета” [3], яку М. Литвин опублікував у 2-му випуску 2-ої частини альманаху “Тернопіль: Тернопільщина літературна” за 1992 рік. У них автори також торкаються основних періодів життя та діяльності Ігоря Петровича.

Про роль Ігоря Герети в громадсько-політичному та науковому житті йдеться у науковому дослідженні Л. Баженова “Герета Ігор Петрович” [4]. Ця стаття опублікована у монографії “Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: історіографія, бібліографія, матеріали” у 1993 році.

У період із 1994 по 1997 роки вийшли ряд публікацій Миколи Литвина: “Дажбожі внуки ми, а не робочі волики: про археолога, мистецтвознавця, громадсько-політичного діяча І. П. Герету” [5], “Енергія духу: про краєзнавця, історика, археолога І. Герету” [6], “Чия правда, чия воля і чий ми діти?” [7], а також статті: “Дороги, як люди...” [8], “Слово про побратима” [9], що увійшли у збірник віршів Ігоря Герети “Скибка неба”. У них автор розкриває основні сфери діяльності діяча і характеризує його внесок у розвиток громадсько-політичного та наукового життя.

Повідомлення про діяльність відомого громадсько-політичного діяча та науковця публікувалися в різних довідково-інформаційних виданнях. Його постаті присвячена стаття у біографічному довіднику “Мистецтво України” [10] та у 2-му томі “Encyclopedia of Ukraine” В. Кубійовича [11], виданій у Торонто.

У 1998 році опубліковані інформаційні статті про діяльність відомого археолога, громадського діяча, мистецтвознавця у періодичних пресових виданнях. Серед них виділяються публікації Б. Демківа “І ми були молодими...” [12], В. Присяжного “Син краю рідного” [13], О. Ліберного “Він любить і знає рідний край” [14], О. Кушнір “Велет українського духу” [15].

Про життєвий шлях і про те, як жив і працював Ігор Герета у 2001 році йдеться у статті М. Литвина “Тиждень Ігоря Герети” [16] та М. Івашука “Людина колись має бути і сміливою” [17].

У статті М. Литвина, В. Шевчука та Б. Хаварівського “Одержимість Ігоря Герети” [18], яка була надрукована у 2002 році у щорічному виданні “Тернопілля’98-99: регіональний річник”, описано основні віхи історії роду Ігоря Герети, становлення його як особистості та здійснення громадсько-політичних та наукових досягнень. Подаються у праці також політичні зв’язки видатного шістдесятника Тернопільщини, які допомагали йому у громадському та політичному житті. Це – комплексна публікація спогадів найближчих друзів Ігоря Герети, їх думок про дослідника. Також у цей період про творчий і життєвий шлях опублікували статті М. Стельмах “Галицький Скворода” [19] і Г. Мельниченко “Велет з душею дитини” [20].

Стаття про життя і діяльність Ігоря Герети як про науковця та громадсько-політичного діяча вийшла посмертно (2002 р.) у польському журналі “Відомості університетські” [21], який видається університетом ім. Марії Кюрі-Склодовської в м. Любліні.

Постать науковця та громадського діяча описано у розвідці “Ігор Герета (1938 – 2002): археолог, мистецтвознавець, культуролог, політичний діяч” [22], яка була включена до біографічного збірника “Визначні постаті Тернопілля” у 2003 році.

Не менш важливим для дослідження є нарис Я. Гайдукевича “Ігор Герета: невеликий штрих до осягнення феномену” [23], у якій автор, окрім аналізу життя та діяльності відомого українського науковця, наголошує на його рисах характеру як людини, що відіграла важливу роль у становленні руху шістдесятників та дисидентства в Україні.

Життя та діяльність досліджуваної постаті висвітлено в статті С. Моховик “Великий тернополянин: два роки без Ігоря Герети” [24], яка була вміщена у журналі “Український світ: Від Трипілля до Тернопілля” у 2003 році. Тоді ж присвятив статтю Б. Хаварівський, що була опублікована в спеціальній книзі “За честь і славу, за народ!: Книга пам’яті Тернопільського району” під назвою “Ігор Герета” [25]. У ній коротко подано опис основних напрямів діяльності видатного діяча Тернопільщини.

За 2004 рік видані статті М. Стельмаха “Герета Ігор Петрович” [26], Н. Новосядлої “Духовне для нього було найвищим” [27], “Справ великих сівач і жнець” [28], які розкривають феномен Ігоря Герети як громадсько-політичного та наукового діяча.

Дані про Ігоря Петровича та повідомлення про його діяльність також розміщені в історично-краєзнавчому нарисі “Буцнів. Екскурс у минуле на хвилях любові” [29] і “Нарисі минувшини селища Велика Березовиця” [30], де коротко описано походження історика та його діяльність, упродовж життя. Інформація схожого змісту з’явилася у 2007 році в праці Богдана Новосядлого “Освячені любов’ю Тернопілля” [31].

Археологічну та громадсько-політичну діяльність досліджуваної постаті висвітлив С. Підмогильний, опублікувавши статтю у 2-ій частині видання “Українська історична біографістика: забуте і невідоме. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с.” [32] під назвою “Ігор Герета: багатогранність постаті відомого українського археолога” [33]. У цій праці автор торкається не тільки археологічної діяльності відомого історика та науковця, але й здійснює аналіз його громадсько-політичного та особистого життя. Життя й діяльність Ігоря Герети стали об’єктом дослідження в розвідці Б. Строченя та Т. Ковальчука “Герета Ігор Петрович”, опублікованій в 2010 році у збірнику “Археологія і давня історія України” [34].

Праці, в яких описано виключно громадсько-політичну діяльність І. П. Герети є нечисельними.

Так, до наукових публікацій, що розкривають основні аспекти його політичної діяльності у 60-х роках, відносимо розвідку про відомого шістдесятника у збірнику Вячеслава Чорновола “Лихо з розуму”. Портрети 20 “злочинців” [35], який вийшов спочатку англійською (1964 р.), французькою (1974 р.), а потім українською (1976 р.) мовами. У ньому зібрані матеріали свідчать про судові репресії, яких зазнав Ігор Герета, будучи керівником тернопільського осередку шістдесятників, що відбувалися в середині 60-х років ХХ ст.

Про переслідування та судовий процес над діячем інформація вміщена в книзі “Українська інтелігенція під судом КГБ” [36], яка вийшла друком у 1976 році. У ній подано історію судових процесів, серед яких є інформація про суд над членами підпільного угруповання, головою якого був І. Герета.

Відомості про діяльність І. Герети в 60-х роках подані у статті В. Окаринського “Душа тернопільських шістдесятників” [37]. У ній детально розглядається процес формування групи на чолі з Ігорем Геретою, яка займалася прикриттям діяльності членів ОУН–УПА тощо.

Інформація про шістдесятницький рух загалом та участь у ньому Ігоря Герети, зокрема подана у монографії Ю. Данилюк та О. Бажан “Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)”, де розкрито місце діяча в цьому русі та судові процеси над ним [38].

Частково згадується діяльність тернопільського дисидента у праці Г. М. Петрук-Попика “Аура слова й борні (1984 – 1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем” [39].

Наступним періодом політичного розвитку Ігоря Герети стають 90-ті роки, часи здобуття та становлення України як самостійної держави. Саме в цей період він бере участь в активній політичній боротьбі. У цьому аспекті важливими є відомості про його перші політичні вибори до Верховної Ради України. Серед них виокремлюємо статті, опубліковані в газеті “Тернове поле” за 24 березня [40] та 2 квітня 1994 року [41] і газеті “Тернопіль вечірній” за 6 квітня 1994 року [42], де подається інформація про Ігоря Герету.

Пізніше, перед виборами 1998 року, було представлено і звернення Народного Руху України, який разом із Вячеславом Чорноволом закликали голосувати за І. Герету на виборах зі сторінок газети “Тернове поле” за 21 лютого 1998 року [43]. Представлена інформація про кандидата в депутати і на сторінках газети “Тернове поле” за 21 березня 1998 року [44].

Інформація про розвиток і діяльність Інституту національного Відродження України розміщена на “Регіональному інформаційному порталі “Тернопільщина” [45], а також у статтях: “Інститут Національного Відродження України”, виданій у Тернопільському енциклопедичному словнику [46] та “Інститут національного відродження імені Ігора Герети” [47], опублікованій А. Вихрущем у збірнику “Археологія і давня історія України” [34].

Важливими матеріалами про заснування і діяльність Тернопільської обласної експериментальної школи мистецтв є публікація Л. Гадомської “Дитяча школа мистецтв: бути чи не бути?..” [48] і стаття “Тернопільська експериментальна школа мистецтв” [49], у яких детально досліджено процес заснування та розвитку навчального закладу.

Про процес створення музею політв'язнів свідчить текст статей “Тернопільський історико-меморіальний музей політичних в'язнів” [50] і “У Тернополі відкриють історико-меморіальний музей політичних в'язнів” [51], які розміщені в інтернет-ресурсах.

Значення та важливість краєзнавчої діяльності Ігоря Герети аналізується у публікації М. Косіва “Вірність покликанню краєзнавця” [52], що була надрукована в періодичному виданні “Народна творчість та етнографія”. Тут автор здійснює екскурс у життя видатного вченого Тернопілля та України, торкаючись основних аспектів діяльності І. П. Герети у проведенні та систематизації краєзнавчої роботи.

Інформація про діяльність і функціонування музею Леся Курбаса, до створення якого був причетний Ігор Петрович, подана в журналі “Музеї України” у статті директора музею-садиби О. Василичин “Садиба Леся Курбаса” [53], де авторка подає детальну інформацію про заснування установи, експозиційні виставки матеріалів із життя режисера. Також проаналізовано вплив діяльності Ігоря Герети на створення й розвиток цієї мистецько-культурної інституції.

Серед публікацій про наукову діяльність, виділяємо дослідження, присвячені його археологічним розвідкам. Найважливішими є дисертаційні дослідження, в яких проаналізовано знахідки, виявлені під час археологічної діяльності Ігоря Петровича. Слід виділити одну із перших праць Б. В. Магомедова, який у 1999 році захистив докторську дисертацію під назвою “Черняхівська культура. Проблема етносу” [54]. У роботі автор окреслює основні теорії, пов'язані із походженням черняхівців та їхньою етнічною ідентифікацією.

У дисертаційній роботі “Черняхівська культура Західного Поділля” Б. С. Строценка [55] більш детально висвітлюються пам'ятки черняхівської культури на Тернопільщині. Окремі факти, використані автором, були проаналізовані за дослідженнями черняхівської культури, проведеними Ігорем Геретою. Також автор опублікував статтю “Історія археологічних досліджень на Тернопільщині” [56], де окрім іншого згадується період проведення розкопок черняхівської культури Ігорем Петровичем.

Деякий аналіз археологічних пам'яток черняхівської археологічної культури на Тернопільщині, виявлених І. Геретою, був проведений у дисертації Т. О. Рудич “Населення черняхівської культури за матеріалами антропології” [57]. Також авторка опублікувала статтю “Антропологічний склад населення черняхівського могильника Чернелів-Руський” [58].

Археологічні дослідження, які проводив Ігор Герета стали об'єктом зацікавлення й інших науковців краю. Так, однією з перших була публікація В. Савич “Свідок віків” [59] у 1968 році, в якій вказується про два ікла мамонта часів палеоліту, знайдених у районі Великоглибочецького цегельного заводу. Відомості про археологічні розкопки вченого подано у статті В. Савич “До джерел історії” [60] (про дослідження стоянки пізнього палеоліту в с. Великому Глибочку Терноп. р-ну).

У журналі “Археологія” (№ 2 за 1971 р.) була опублікована стаття Ю. Малеева “Мегалітичні гробниці на Тернопільщині” [61]. Розвідка базується на виявлених Ігорем Геретою у селі Довге Тербовлянського району Тернопільської області залишків людей та супровідного матеріалу культури кулястих амфор.

Свідченням про знайдені останки черняхівців на території села Чистилів було написання статті В. Кропоткіна “О датировке кувшина из чистиловского могильника” [62], яка була опублікована в журналі “Советская археология” у третьому номері за 1973 рік. У ній автор охарактеризовує специфічну знахідку чистилівського могильника, а саме знайдений під час археологічних досліджень І. Геретою кувшин і здійснює його порівняння із аналогічними знахідками в інших могильниках України та за рубежом.

Важливого значення для дослідження археологічних розвідок, проведених І. Геретою, є публікації щодо археологічної діяльності та виявлених матеріалів під час розкопок у другому випуску збірника “Археологія і давня історія України” [34] за 2010 рік, який присвячений Ігорю Гереті. Серед статей найбільш інформативними виявилися: Jan Gurba “Wkład Ihora

Gerety w badania nad epoką kamienia Podola Zachodniego” [63], В. Тилишак “Знахідки кольчужного плетива на Чернелево-Руському могильнику” [64], Т. Рудич “Антропологічний матеріал черняхівської культури з розкопок І. Герети” [65], Н. Абашина “І. П. Герета – дослідник черняхівської культури” [66]. У них аналізується археологічна діяльність І. Герети, якою він займався упродовж 60-х – 2002 років в цілому, так і окремі знахідки, знайдені ним у процесі досліджень пам’яток черняхівської культури.

Високу оцінку в українській історіографії отримала краєзнавча діяльність Ігоря Герети. В першу чергу, це стосується аналізу діяльності музею Володимира Гнатюка. У 1971 році опубліковані статті П. Арсенича “Нарис про музей Володимира Гнатюка” [67] та О. Цірох “До 100-річчя В. М. Гнатюка” [68], як рецензії на написаний і виданий І. Геретою та О. Черемшинським нарис-путівник по етнографічно-меморіальному музею В. Гнатюка. У рецензії висвітлювалася і оцінювалася подача матеріалу про основні цінності установи. Сюди слід зарахувати рецензію Б. Савак “Рядки з листів” [69], надруковану у 1981 році в газеті “Друг читача”, на згадану вище книгу.

Рецензії написані й на інші праці І. Герети. Так, Р. Ростикус у статті “Оповідь про Теробовлю” та В. Демченко “Теробовля: історико-краєзнавчий нарис” [70] аналізують розвідку І. Герети присвячену Теробовлі.

Не оминули увагою і поетичну творчість тернопільського діяча. П. Сорока у статтях “Небо поезії Ігоря Герети” [71], “Не питай міра кволості де: кволий я вже своєю силою...” [72] та “Смак небесної скибки” [73] рецензує збірник поезій Ігоря Герети “Скибка неба”.

Певний внесок у дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності І. Герети здійснив автор дисертації, опублікувавши, останім часом, низку таких статей: “Формування Ігоря Герети як особистості, громадсько-політичного діяча та науковця” [74], “Постать Ігоря Петровича Герети в контексті розвитку громадсько-політичного життя Тернопілля в другій половині ХХ ст.” [75], “Музейна діяльність Ігоря Петровича Герети в 60 – 80-х рр. ХХ ст.” [76], “Окремі аспекти дослідження археологічної спадщини Ігоря Петровича Герети” [77], “Дослідження Ігоря Герети Черняхівської культури в с. Чернелів-Руський Тернопільського району” [78].

Отже, із наведеного історіографічного огляду випливає, що, незважаючи на велику кількість різноманітних монографій, дисертацій і статей, у яких автори торкаються проблем громадсько-політичної та наукової діяльності Ігоря Герети, важливим та необхідним є якісно новий підхід до зазначеної проблематики. Адже до тепер існуючі праці не носять всеохопного характеру і досі не має синтезуючої роботи про життя та діяльність І. Герети. Тому розробка даної дисертаційної праці обіцяє вагомий результат, оскільки в центрі уваги попередніх дослідників знаходилися переважно окремі аспекти життя науковця, а комплексне осмислення багатогранної діяльності постаті було відсутнє, маємо лише невеликі, переважно науково-публіцистичні статі. Окрім того залишалися нез’ясованими деякі аспекти громадської, політичної та наукової діяльності діяча, не розкрито цілісно формування та становлення його як особистості, участь та роль політика у русі шістдесятників та в період незалежності України, ролі у створенні та функціонуванні музейних інституцій, основні етапи археологічної діяльності вченого, його біографічні розвідки, критико-мистецтвознавчий доробок. Аналіз опублікованих праць лише окреслює можливі напрямки дослідження, але не дає змоги цілісно та об’єктивно оцінити значення та вагомість постаті Ігоря Герети на фоні процесів, що відбувалися в державі у 60-х – 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. *Публікації* Хаварівського Б. “Вікно у сиву давнину”, Дуди І. “Галерея” та інші про результати роботи Герети І. П. у археологічних розкопках, діяльності Тернопільської картинної галереї, його поетичну творчість за [1976] – 200 роки / Державний архів Тернопільської області / Ф. 3484. – Оп. 1. – Спр. 3. *Литвин М.* “Дух, наука, думка, воля...” / М. Литвин, В. Шевчук // Тернове поле. – 1990. – № 13/14 – 17 – 18 жовт. 3. *Литвин М.* Ігор Герета / М. Литвин // Тернопіль: Тернопільщина літературна. – 1992. – Вип. 2. Ч. 2. – С. 11. 4. *Баженов Л. В.* Герета Ігор Петрович / Л. В. Баженов // Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст.: історіографія, біобібліографія, матеріали. – Кам’янець-Подільський, 1993. – С. 166. 5. *Литвин М.* Дажбожі внуки ми, а не робочі волики: про археолога, мистецтвознавця, громадсько-політичного діяча

- І. П. Герету / М. Литвин // Самостійна Україна. – 1994. – 3 – 9 верес. 6. *Литвин М.* Енергія духу: про красназвця, історика, археолога І. Герету / М. Литвин, В. Шевчук // Тернопіль вечірній. – 1994. – 23 берез. 7. *Литвин М.* Чия правда, чия воля і чії ми діти? / М. Литвин // Наш час. – 1994. – 30 верес. 8. *Литвин М.* Дороги, як люди... / Микола Литвин // Тернопілля'95 : [регіон. річник.]. – Тернопіль, 1995. – С. 550–551. 9. *Литвин М.* Слово про побратима // Герета І. Скибка неба: поезія, проза / М. Литвин – Т., 1997 – С. 5–8. 10. *Герета Ігор Петрович* // Мистецтво України: біогр. довідник // [за ред. А. В. Кудрицького]. – К., 1997. – С. 148. 11. *Енциклопедія українознавства*: [в 11 т.] / [гол. ред. В. Кубійович]. – Т. 1. – К.: НАН України, Інститут української археографії, 1994. – 400 с. 12. *Демків Б.* І ми були молодими...: штрихи до ювілейного портрета Ігоря Герети / Б. Демків // Вільне життя. – 1998. – 26 верес. 13. *Присяжний В.* Син краю рідного / В. Присяжний // Тернопіль вечірній. – 1998. – 24 верес. 14. *Ліберний О.* Він любить і знає рідний край / О. Ліберний // Свобода. – 1998. – 17 жовт. 15. *Кушнір О.* Велет українського духу / О. Кушнір // Вільне життя. – 1998 – 22 жовт. 16. *Литвин М.* Тиждень Ігоря Герети / М. Литвин // Вільне життя. – 2001. – 19 трав. – С. 2. 17. *Івашук М.* Людица колись має бути і сміливою / М. Івашук // Свобода. – 2001. – 4 серп. – С. 3–4. 18. *Литвин М.* Одержимість Ігоря Герети / Литвин М., Шевчук В., Хаварівський Б. // Тернопілля'98-99 : [регіон. річник.]. – Тернопіль, 2002. – С. 474–483. 19. *Стельмах М.* Галицький Скворода / М. Стельмах // Свобода. – 2003. – 27 верес. 20. *Мельниченко Г.* Велет з душею дитини / Г. Мельниченко // Подільське слово. – 2002. – 18 жовт. 21. *Wiadomości Uniwersyteckie* / [redaktor naczelny Anna Guzowska]. – Poland: Lublinie: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2002. 22. *Ігор Герета (1938-2002): археолог, мистецтвознавець, культуролог, політичний діяч* // Визначні постаті Тернопілля: біогр. збірник / уклад.: О. Бенч, В. Троян. – К., 2003. – С. 63–64. 23. *Гайдукевич Я.* Ігор Герета: невеликий штрих до осягнення феномену / Я. Гайдукевич // Наукові записки Терноп. обл. краєзн. музею. – 2003. – Вип. 3. – С. 4–14. 24. *Моховик С.* Великий тернопольянин: два кроки без Ігоря Герети / С. Моховик // Український світ: Від Трипілля до Тернопілля. – 2003. – С. 42–44. 25. *Хаварівський Б.* Ігор Герета / Б. Хаварівський // За честь і славу, за народ!: Книга пам'яті Тернопільського району. – Тернопіль, 2003. – С. 57–61. 26. *Стельмах М.* Герета Ігор Петрович / М. Стельмах, Г. Яворський // Тернопільський енциклопедичний словник. – Т., 2004. – Т. 1. А–Й. – С. 447. 27. *Новосядла Н.* Духовне для нього було найвищим / Н. Новосядла // Божий сяч. – 2004. – № 6 (черв.). – С. 3. 28. *Новосядла Н.* Справ великих сівач і жнець / Н. Новосядла // Свобода. – 2004. – 4 черв. – С. 5. 29. *Новосядлий Б.* Буцнів. Екскурс у минуле на хвилях любові: іст.-краєзн. нарис / Новосядлий Б. – Тернопіль: Джура, 2006. – 296 с. 30. *Хортик О.* Герета Ігор Петрович (1938 – 2002) / О. Хортик // Нарис минувшини селища Велика Березовиця. – 2006. – С. 238–239. 31. *Новосядлий Б.* Освячені любов'ю Тернопілля / Новосядлий Б. – Тернопіль. – С. 189–197. 32. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с. 33. *Підмогильний С.* Ігор Герета: багатогранність постаті відомого українського археолога / С. Підмогильний // Українська історична біографістика: забуте і невідоме. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Ч. 2. – С. 230–234. 34. *Археологія і давня історія України* / [редкол.: Голочко П. П. та ін.]. – К.: Інст. арх. НАН України, 2010. – 261 с. 35. *Лицо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”* / [упоряд. В. Чорновіл]. – [3-є вид.]. – Париж: 1-А укр. друкарня у Франції, 1968. – 340 с. 36. *Справа Озерного* // Українська інтелігенція під судом КГБ: Сучасність, 1970. – С. 128–158. 37. *Окаринський В.* Душа тернопільських шістдесятників / В. Окаринський // Вільне життя. – 2008. – 26 верес. – С. 5. 38. *Данилюк Ю. З.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Ю. Данилюк, О. Бажан. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с. 39. *Петрук-Потик Г. М.* Аура слова й борні (1984-1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 743 с. 40. *Краєни!* Ваші кандидати у народні депутати від крайової організації НРУ // Тернове поле. 1994. – 24 берез. 41. *Кандидат* у народні депутати по Галицькому виборчому округу № 356 м. Тернополя І. П. Герета // Тернове поле. – 1994. – 2 квіт. 42. *Кандидат* у народні депутати України по Галицькому в. о. № 356 м. Тернополя Ігор Герета: матеріали // Тернопіль вечірній. – 1994. – 6 квіт. 43. “Тільки згуртована команда однодумців-реформаторів зможе вивести Україну з економічної кризи!” — так наголошує Народний Рух України і В'ячеслав Чорновіл // Тернове поле. – 1998. – 21 лют. 44. *Представляємо* кандидатів у депутати Верховної та обласної ради від крайової організації Руху // Тернове поле. – 1998. – 21 берез. 45. http://www.irp.te.ua/content/topicpage/?category_id=43575002&item_id=400408793. 46. *Тернопільський енциклопедичний словник* / ред. Г. Яворський. – Т.: [б. и.], 2004 – Т. 3: П–Я. – 2008. – 708 с. 47. *Вихрущ А. В.* Інститут національного відродження імені Ігора Герети / А. В. Вихрущ // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 2. – С. 5–6. 48. *Гадомська Л.* Дитяча школа мистецтв: бути чи не бути?.. / Л. Гадомська // Тернопіль вечірній. – 2002. – 23 жовт. 49. http://uk.wikipedia.org/wiki/Тернопільська_експериментальна_школа_мистецтв. 50. http://uk.wikipedia.org/wiki/Тернопільський_історико-меморіальний_музей_політичних_в'язнів. 51. <http://www.zaxid.net/newsua/2008/6/26/171555/>. 52. *Косів М. В.* Вірність покликанню краєзнавця / М. Косів // Нар. творчість та етнографія. – 1989. – № 1. – С. 69–72. 53. <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=1415>. 54. *Магомедов Б. В.* Черняхівська культура. Проблема етноса: дис... доктора іст. наук : 07.00.04 / Магомедов Борис Вікторович – К., 1999. – 590 с. 55. *Строцьен Б. С.* Черняхівська культура Західного Поділля: дис... канд. іст. наук : 07.00.04 / Строцьен Богдан Степанович — К., 2006. – 352 с. 56. *Строцьен Б. С.* Історія археологічних досліджень на Тернопільщині // Археологія Тернопільщини. – Тернопіль: Джура, 2003. – 276 с. 57. *Рудич Т. О.* Населення черняхівської культури України за матеріалами антропології : дис... канд. іст. наук: 07.00.09 / Рудич Тетяна Олександрівна – К., 2005. – 332 с. 58. *Рудич Т. О.* Антропологічний склад населення черняхівського могильника Чернелів-Руський // Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 388–397. 59. *Савич В.* Свідок віків / В. Савич // Вільне життя – 1968. – 11 верес. 60. *Савич В.* До джерел історії / В. Савич // Молодь України. – 1969. – 4 лют. 61. *Малєєв Ю. М.* Мегалітичні гробниці на Тернопільщині / Ю. Малєєв // Археологія. – 1971. – № 2. – С. 53–59. 62. *Кропоткін В. В.* О датировке кувшина из чистилковского могильника / В. Кропоткин // Советская археология. – 1973. – № 3. – С. 240–243. 63. *Jan Gurba.* Wkład Ihora Gerety w badania nad epoką kamienia Podola Zachodniego / Jan Gurba // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 2. – С. 123–125. 64. *Теліщак В. С.* Знахідки кольчужного плетива на Чернелево-Руському могильнику / В. С. Теліщак // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 2. – С. 125–132. 65. *Рудич Т. М.* Антропологічний матеріал черняхівської культури з розкопок І. Герети / Т. М. Рудич // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 2. – С. 160–165. 66. *Абашина Н. С.* І. П. Герета – дослідник черняхівської культури / Н. С. Абашина // Археологія і давня історія України. – 2010. – Вип. 2. – С. 208 – 211. 67. *Арсенич П.* Нарис про музей Володимира Гнатюка / П. Арсенич // Нар. творчість та етнографія. – 1971. – № 6. – С. 98–100. 68. *Цірох О.* До 100-річчя В. М. Гнатюка / О. Цірох // Друг читача. – 1971. – 13 квіт. – С. 8. 69. *Савак Б.* Рядки з листів / Б. Савак // Друг читача. – 1981. – 20 серп. 70. *Ростикус Р.* Оповідь про Теревовлю / Р. Ростикус // Вільне життя. – 1972. – 17 черв. 71. *Сорока П.* Небо поезії Ігоря Герети / П. Сорока // Тернопіль вечірній. – 1998. – 26 січ. – С. 5. 72. *Сорока П.* “Не питай міра кволості де: кволий я вже своєю силою...” / П. Сорока // Божий сяч. – 1998. – № 3 (берез.). – С. 4. 73. *Сорока П.* Смак небесної скибки / П. Сорока // Дзвін. – 1998. – № 8/9. – С. 154–156. 74. *Мисик В. С.* Формування Ігоря Герети як особистості, громадсько-політичного діяча та

науковця / В. С. Мисик // Наук. записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 2. – С. 222–226. 75. Мисик В. С. Постагь Ігоря Петровича Герети в контексті розвитку громадсько-політичного життя Тернопілля в другій половині ХХ ст. / В. С. Мисик // Україна–Європа–Світ: Міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнар. відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 3. – С. 223–228. 76. Мисик В. С. Музейна діяльність Ігоря Петровича Герети в 60 – 80-х рр. ХХ ст. / В. С. Мисик // УЄС / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 4 У 2 ч.: УЄС / Міжнар. зб. наук. праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – С. 180–186. 77. Мисик В. С. Окремі аспекти дослідження археологічної спадщини Ігоря Петровича Герети / В. С. Мисик // Волинські історичні записки : Зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 5. – С. 245–249. 78. Мисик В. С. Дослідження Ігоря Герети Черняхівської культури в с. Чернелів-Руський Тернопільського району / В. С. Мисик // УЄС / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. У 2 ч.: УЄС / Міжнар. зб. наук. праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 1. – С. 318–327.

Владимир Мысык

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИЗУЧЕНИЯ ЖИЗНИ, ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И. П. ГЕРЕТА

В статье проанализированы публикации, посвященные общественно-политической и научной деятельности И. Герета.

Ключевые слова: И. Герета, историография, общественно-политическая деятельность, научное наследство.

Volodymyr Mysyk

HISTORIOGRAPHY REVIEW OF STUDY OF LIFE, PUBLIC-POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY OF I. GERETA

Publications devoted to public-political and scientific activity of I. Gereta are analysed in the article.

Key words: I. Gereta, historiography, public-political activity, scientific inheritance.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 94

Василь Ткаченко

ПРО “ІСТОРИЧНУ ІСТИНУ” В ЧАСІ І ПРОСТОРІ

У статті проаналізовано “кризу часу” в осмисленні історичного процесу, що виявляє себе у розриві зв’язку між минулим, сучасним та майбутнім. В центрі уваги автора – культ презентизму, коли виклад подій минулого і майбутнього підпорядковується сьогоденній кон’юктурі, що самостійно формує для себе комфортне минуле й визначає для себе таке ж комфортне майбутнє. В основі цього явища лежить розчарування у всіх ілюзіях та ідеалах минулого, коли не залишилося віри ні в революційну ідею, ні в соціалістичне суспільство, ні в національну державу, а повсюди запанувало прагнення до багатства, комфорту й спокусливої миттєвості відчуттів.

Ключові слова: темпоральність, дискретність часу, суб’єктивний час, презентизм, провінціалізм, “історія заради історії”, “історична пам’ять поколінь”.

Баталії навколо історичної тематики тривають в Україні, як правило, під прапором “з’ясування історичної істини”. При цьому кожна із сторін чомусь виносить за межі обговорення той факт, що абсолютної історичної істини ми, власне, не можемо мати за визначенням. Історична істина є лише істина певного моменту існування, а тому неминує бути переглянута за інших обставин. Вона залежить, по-перше, від нашої дистанції стосовно минулого. А по-друге, кожен дослідник є “продуктом свого часу”: він несе на собі відбиток певних етичних норм, принципів, ідеології й парадигм мислення своєї доби.

Внаслідок взаємодії цих двох обставин, історію Греції, наприклад, ми описуємо виходячи саме з наших уявлень про демократію. А тому для древніх греків “наша” історія древньої Греції, якби вони могли її прочитати, була б дуже дивною і незрозумілою. І як би ми не хотіли дотримуватись “загальнолюдських принципів”, однак кожен дослідник визначає своє “негативне” чи “позитивне” ставлення до тих чи інших процесів, пропускаючи їх через власне “Я”, яке сформоване належністю до певної соціальної верстви, корпоративної групи, партії, врешті-решт – нації. І від цього нікуди не подітися.

Отже, хотілось би кому, чи ні, але ми змушені виходити з того, що абсолютної тотожності між поняттям “історична реальність” і поняттям “знання реальності” немає і бути не може. На визнанні цього факту й тримається історична наука, яка являє нам події минулого не як “універсальну історію” на всі часи, а як численні версії історії, у яких події минулого постійно переглядаються й знаходять інші інтерпретації. Відтак кожен сумлінний дослідник має самостійно, без понукання “згори”, визначити свою позицію і міру своєї відповідальності за адекватну відповідь на виклик часу. Тут, очевидно, він має виходити як із сьогоденних загальнонаціональних інтересів народу, так і з відповідальності перед майбутніми поколіннями та пам’яттю предків, від яких ми успадкували цей світ.

В очікуванні кінця світу

У тому, що існує певний порядок часу, або, точніше, порядки, які змінювалися залежно від місця і часу, не сумнівається ніхто. Сьогодні в історіософській літературі досить поширеним є розуміння історичного часу у трактуванні німецького дослідника Рейнхарта Козеллека [1]. Динаміка історичного часу, доводить він, створюється напругою, що виникає

між пластом набутого досвіду і горизонтом очікувань. Життя показує, що чим менше досвіду, тим більше очікувань. І навпаки – чим більше досвіду, тим обережнішим і тим більш відкритим стає наше очікування. Але це – сучасне трактування.

В більш ранні періоди історії людської цивілізації усвідомлення фактору часу мало виняткове значення. Упорядкованість часу належала до тих основоположних аксіом мислення, які мали по своїй природі бути очевидними. Настільки самоочевидними, щоб будь-які спроби новаторів (в середні віки – єретиків) поставити під сумнів плин життя мали б відразу нашоувхуватися на стіну відторгнення. Так, уже біблейські оповіді являли собою своєрідний сплав пророцтв і періодизацій, де у своїх міркуваннях про майбутнє їх творці (байдуже, чи віддавали вони перевагу циклічній чи лінійній перспективі), в основі своїй намагалися пізнати, або хоч на підсвідомому рівні вловити, механізм залежності між минулим і майбутнім. В V столітті Августин Блаженний використовував і популяризував модель семи часів світу, яка навіть ще в кінці XVII століття виступала як основа “універсальної історії”: початок першому віку поклав Адам, шостий вік відкриває Ісус, а оскільки цей вік відповідає шостому дню (що є також і віком старості), то він і має протягтися до кінця світу. Ось цей останній етап – одночасно і старість і оновлення – є очікуванням відпочинку седмиці, яка й принесе вічний покій у спогляданні Бога.

Вся історія християнства аж до XVII століття є значною мірою історією очікувань, або, точніше – постійним очікуванням останньої години, з одного боку, і постійного запізнювання кінця світу – з іншого. Безпосередній характер цих очікувань змінювався від ситуації до ситуації, однак вони виконували свою важливу стабілізаційну функцію: “Відсутність кінця світу надала церкві такого статусу, за якого їй – з огляду на загрозу кінця світу в будь-яку мить і у сподіванні на Друге Пришестя Христа – вдалося досягти стабільності” [2]. А в процесі очікування людям, між тим, відкривалася перспектива не лише покаяння, але й очищення й самовдосконалення, послуговуючись, зокрема, еллінською спадщиною Цицерона: “історія – учителька життя”. У трактуванні цього мислителя історія минулих часів виступає добіркою прикладів, за допомогою яких оратор чи проповідник повчає і наставляє свою аудиторію. Роботи Цицерона часто-густо потрапляли до монастирських бібліотек, їх широко використовували як зібрання повчальних прикладів. Отже, минуле в ранні періоди історії завжди домінує над майбутнім і дає можливість людям зробити з історичного досвіду висновки на день сьогоднішній та на більш віддалене майбутнє заради спасіння душі. Власне і в наш час в історичній свідомості традиційних спільнот минуле ставлять попереду сучасного – маючи минуле за взірець, до якого належить максимально наблизитися.

Ламкий поступ історії

Згодом світобачення з акцентом на минуле принципово змінилося, породивши нове сприйняття часу. З приходом доби гуманізму відбувся розподіл на Древні часи, Середні віки та Новий час. Замість очікування кінця світу прийшла ідея прогресу, удосконалення й прогнозованого майбутнього. Об’єктивний, лінійний, безперервний і незворотній час прогресу було покладено в основу бачення суспільства і його історії. Після Великої французької революції 1789 р. це нове, прогресистське, футуристичне сприйняття історичного часу виникало й співіснувало разом з ідеєю об’єктивного лінійного часу, що робило привабливою ідею єдиної історії людства. Плавне односпрямоване перетікання минулого в сучасне і в майбутнє забезпечувало сприйняття всесвітнього історичного процесу як єдиного цілого. Коли ця думка визріла, вона поклала нові принципи усвідомлення і відтворення універсальної історії, яка прийшла на зміну практиці безлічі локальних, не співвідносних між собою історій.

У другій половині XVIII – на початку XIX ст., виникають також базові історичні поняття нового часу, відмітною рисою яких стала спрямованість у майбутнє, навіть домінування у них майбутнього. Зображення ходу прогресивного суспільного розвитку скріплювалося в цей час жорсткими причинно-наслідковими зв’язками, які дозволяли

соціальним наукам пояснити минуле і викладати свою версію передбачень щодо майбутнього. Щоправда цей тип історичного мислення, розквіт якого прийшовся на XIX століття, привніс з собою знецінення не лише минулого, але і сучасного: покладалось як самозрозуміле, що все краще – попереду. Більше того, рівень очікувань помітно переважав над рівнем накопиченого досвіду для осмислення ситуації, а це лише посилювало абстрактний, загальний характер базових історичних понять, які не завжди могли передати своєрідність і складність поточного моменту. Але попри все – об'єктивність часу слугувала підставою для твердження про об'єктивність пізнання.

XX століття внесло радикальні зміни в це оптимістичне сприйняття часу і всеперемагаючого прогресу. З легкої руки фізиків-теоретиків, насамперед Альберта Ейнштейна, існуючий поза явищем “час Ньютона” втратив усякий сенс у фізиці за межами класичної механіки. Втрату категорією “часу” свого об'єктивного фізичного змісту стали ілюструвати посиланням на відоме місце з листа Ейнштейна: “Для нас, переконаних фізиків, різниця між минулим, сучасним і майбутнім є ілюзією, хоча й досить нав'язливою”. Подальші уявлення про ідентичність простору і часу з точки зору їх структури отримало розвиток в працях копенгагенської школи, де квантування простору-часу стало рутинною процедурою, що зробила “атоми часу” очевидністю, а перервність (дискретність) часу – важливим фізичним постулатом. Звичка розмірковувати навколо порушення усталених уявлень щодо плавної течії часу, або щодо розриву між минулим, сучасним і майбутнім – стала виходити за межі аудиторій інтелектуалів, перетворюючись в предмет масових уявлень. Найбільш показовим з точки зору еволюції часу став такий висновок фізиків: замість абстрактного об'єктивного універсального часу виникло поняття суб'єктивного, власного часу спостерігача. Ідея суб'єктивного часу, що лежить в основі людської особистості, стала прямо протиставлятися об'єктивному часу світу. Зовнішній час світу став вважатися безкінечним сучасним (одночасністю) і протиставлятися його чисто внутрішній напруженості суб'єктивного часу [3].

Все це створило передумови для того, щоб висунута фізиками-теоретиками ідея неперервності часу, яка перед цим не сприймалася соціальними науками серйозно, стала освоюватися істориками, соціологами і антропологами, підводячи врешті-решт до думки про існування такої фізичної величини, як “психологічний час кожного спостерігача”. Положення про те, що темпоральність свідомості за своєю природою є суб'єктивною і має мало спільного з об'єктивним часом світу, – стало одним із центральних ідей феноменології Едмунда Гуссерля. Науковці звертали увагу на те, що уявлення деяких народів Океанії і Полінезії щодо часових форм принципово відрізняються від європейських – їм навіть важко уявити собі як можна вибудовувати хід подій в певній часовій послідовності (Люсьєн Леві-Брюль, Клод Леві-Стросс). Ідея про те, що час є конструктором свідомості, якій одночасно дані минуле, сучасне і майбутнє – потужно увійшла в науковий обіг і стала важливим етапом в процесі розпаду об'єктивного часу, пророкуючи сучасну понятійну революцію. У останній третині XX століття, коли великі фізичні відкриття міцно увійшли в шкільну програму, а дослідження “темпоральності” наводили соціальні науки, переворот у сприйнятті часу зробився незворотним. “Квантування часу” в культурі XX століття вщент порушило ідею зовнішнього часу, що існує поза явищем, поза спостерігачем.

Майбутнє як загроза

Крім досягнень природничих та точних наук, на сприйняття часу справили враження й результати соціальних та гуманітарних наук. Насамперед слід відзначити, що ще на початку XX століття оптимістичний еволюціонізм став змінюватися песимістичними теоріями смерті цивілізацій (Освальд Шпенглер) [4]. І для цього були підстави. Суспільний розвиток демонстрував не лише успіхи освіти, науки й індустріалізму, але був, одночасно, й добою підйому численних фундаменталістських течій, в тому числі й нацизму та більшовизму. XX століття стало не так пограниччям між двома ерами (модерної і постмодерної), як простором

між безоднями двох світових війн – з їх злочинами, масовими вбивствами й жажливою індустрією смерті.

Можна допустити, що сучасна криза сприйняття часу набула б в Європі інших форм, якби дві події – Голокост і ГУЛАГ – не порушили образ світу, виплеканий ідеалом епохи Просвітництва. Ці дві події уособлювали в собі той драматичний психологічний злам, що розірвав необхідний зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім і підготував тим самим прискорення розпаду старого сприйняття часу. Так само дві події в Україні – Голодомор і Чорнобиль – стали тим психологічним зломом, який привів до думки, що “далі так жити неможливо”: ніякі світлі ідеали грядущої “загірної комуни” не можуть оправдати незчисленні жертви України. Проект революційної перебудови світу “мы рождены чтоб сказку сделать былью” був настільки дискредитованим в особистому досвіді величезної маси людей, що в 1991 році об'єктивно постало питання радикального цивілізаційного розриву з минулим. Другою спробою подолання інерції минулого став Майдан як прояв духовного самоусвідомлення й самовиявлення нації, ще одна спроба вписатися в логіку світових процесів. Однак дискредитація гасел Майдану з боку правлячого класу України знову порушила зв'язок часів, принесла розчарування й викид назовні всього латентного й маргіналізованого, що залишилось з минулих часів. Об'єктивна “стріла часу” втратила свої зримі контури, а яскрава впевненість у неминучому прогресивному поступі поблякла. Це знову брутально порушило звичний порядку часу, більше того – серед певних верств населення поширилось розчарування щодо “помаранчевого міфу”, а з боку Європи стала відчуватися “втома від України”.

Чи не в цьому переході – від розуміння об'єктивності часу до сприйняття часу як чогось внутрішнього, не відділеного від суб'єктивних переживань людини – і полягає головна сутнісна риса тієї доби, яку ми переживаємо? Розчарування в раціональності й можливості наукового осмислення того, що відбувається, стало межувати з ідеєю “кінця історії”, принаймні відсутності якоїсь зримої історичної перспективи. Реальна практика виживання поступово але безперервно переорієнтовує розчаровані верстви населення до повсякденності й буденності життя “тут і сьогодні”. Німота інтелектуалів, їх нездатність придумати нові способи пояснення суспільних зрушень, які зачіпають основи уявлень про правду і справедливість у сфері облаштування життя, посилюють розрив між набутим досвідом і здатністю його осмислити і описати, тим більше піднести до нового рівня соціальних очікувань. Тим самим з суспільного організму висотується той, описаний Козеллеком, динамізм історичного часу, що створюється напругою між пластом набутого досвіду і горизонтом очікувань. Набутий гіркий досвід і пережите розчарування призвело до більш тверезого і обережнішого ставлення щодо сприйняття потенціальних можливостей дня завтрашнього.

Фатальність “зламаного поступу”

Історія дає нам приклади виходу з подібних ситуацій. Так, по закінченні Другої світової війни в Європі з'явилися мислителі (Люсьєн Февр, Ханна Арендт, Поль Рікер) [5], які стали приділяти особливу увагу проблемі часу не стільки в контексті неперервності історичного процесу, скільки його неочікуваним розривам, зламам, лакунам. Всі вони, кожен на свій лад намагалися створити новий образ історії, відмовляючись від ідеї неперервності і поступального розвитку на користь уявлень про її перервний, зламаний поступ. Дискретність у їх роботах перетворюється чи не в головну категорію роздумів про час, а розрив стає головною подією історії. Врешті-решт, друга половина ХХ століття ознаменувалася усвідомленням того, що не існує ні “єдиного часу” (школа “Анналів”), ні “єдиної культури” (Клод Леві-Стросс). А звідси й висновок: підходи у ставленні до таких універсальних категорій, як минуле, сучасне і майбутнє, в різних культурах і на різних соціальних рівнях відрізняються.

Наступним етапом перетворення часу в антропологічну категорію стала ідея “чужої свідомості” – джерела шкідливих ідеологій, неврозів і ілюзій, що заважають “прогресивному

розвитку суспільства”. Тут на думку приходить ідея Михайла Драгоманова про “пропаший час” в історії України, що супроводжувався поширенням серед українців “неістинної свідомості” іншого народу – міфологічної, релігійної, побутової, масової: “Нічого дивуватись, що за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, що жило без науки, – то царська самоволя заїла вольності українські; московське боярство помогло зрости на Україні зернам кріпацтва, а просвіта почала на Україні рости дуже тихо, тим тихше, що невеличка частина українських письменних людей розділилась і на Московщину; вільним же думкам, котрі росли вже в Європі у купі з наукою і звідти переходили й до нас, тепер поставлений був тин царською та чиновницькою самоволею. А якби тепер серед українського народу з’явилася думка та заміри стати проти зросту неволі, то вже тепер вони мусіли б вдаритись не тільки об тих своїх людей, котрим вигідна була неволя людська, але й об московський уряд і військо, а то й об народ, котрий зрозумів діло так, що українці чинять зраду, коли не слухають “нашого царя” і т.д.” [6]. Ця позиція, висловлена М. Драгомановим перегукується з роботами Еміля Дюркгейма та Марселя Мосса, які міцно увійшли в науковий обіг. Важливим елементом в їх соціальних парадигмах стала, зокрема, ідея “чужої” – релігійної, міфологічної, примітивної свідомості, що протистоїть “науковій свідомості” самого дослідника.

Однак, всі ці інновації так і не змогли кардинально змінити сприйняття суспільного поступу наприкінці ХХ століття, а майбутнє так і не стало уособленим образом надії. Більше того – воно стало сприйматися потенціальним джерелом загрози. Суть моменту полягає в тому, що глобалізаційні процеси у світі дали новий поштовх активізації сучасних фундаменталістських рухів, відмітною рисою яких стало змішування архаїки й сучасності. Своєрідним образом цього може бути таліб, озброєний ракетою “Стінгер”. Традиції, до яких апелюють фундаменталісти, не дають відповіді на виклики сьогодення, не висвітлюють реальної перспективи переходу із минулого в майбутнє. А методи терору, до яких вони вдаються, свідчать про їх небажання шукати вихід для вирішення проблем на шляху діалогу. Отже, залишаючись вагомим сегментом нашого життя, фундаменталістські рухи продукують відчуття “закритості майбутнього” взагалі.

Так само й інші фактори – розпад Радянського Союзу, який історики в своїй масі не передбачали; поява демократичних сил там, де їх не чекали побачити; введення авторитарних режимів там, де чекали демократії – все це стало ще одним свідченням варіативності й непередбачуваності історії людства. З цього приводу французький історик Франсуа Фюре писав у 1995 році: “Історія знову стала тим тунелем, по якому людина просувається в темноті, не знаючи, куди приведуть її власні поступки, не впевнена у своїй долі, позбавлена примарної безпеки, яку дає знання про те, що вона робить. Нині, наприкінці століття, на очах у демократичного індивіда, що втратив Бога, захиталися основи “божества історії”, й у людини виникла потреба заговорити свою тривогу. Поряд з невпевненістю у сучасному, її свідомість потерпає від невпевненості в майбутньому” [7].

Торжество презентизму

Суспільні потрясіння і кризи останніх років часів загострили бажання відновити порушений “зв’язок часів”. Відтак на фоні глобалізації, формування “світової економіки” і, одночасно, зростаючих загроз втратити “світове культурне надбання”, відбувся справжній сплеск загального захоплення усім, що пов’язано з пам’яттю про минуле. Однак цей меморіальний бум кінця ХХ ст. зовсім не свідчив, що суспільство стало вдивляється лише в історичне минуле. Навпаки, і на цьому наголошує французький дослідник Франсуа Артог: *захоплення історичною пам’яттю стало лише проявом справжнього диктату сучасності*. На його думку, відбувається лише остаточне сходження з порядку денного двох типів історичного мислення: 1) того, що перевіряє сучасне минулим, і 2) того, що перевіряє сучасне майбутнім. *З цієї відправної точки саме день сьогоднішній у боротьбі за умі людей намагається самоутвердитись, більше того – поставити собі на службу і минуле, і майбутнє*. Цей сучасний презентизм виходить з того, що сучасне має самостійно

ідентифікувати себе незалежно ні від свого минулого, ні від очікуваного майбутнього, як це було донині. Більше того, сучасне має не просто визначити, а цілеспрямовано детермінувати як минуле (що ми маємо згадувати і зберігати, а що забути), а також і майбутнє (що саме ми будемо і яку долю прокладаємо людству). В такий спосіб сучасне бере на себе відповідальність і за минуле, і за майбутнє.

Але тут ховається і своєрідна пастка: якщо динаміка історичного часу дійсно створюється напругою, що виникає між пластом набутого досвіду і горизонтом очікувань, то презентизм навпаки – самостійно формує для себе комфортне минуле і визначає собі таке ж комфортне майбутнє, а відтак втрачає реальне відчуття виклику доби і, як наслідок, формує таку ж неадекватну відповідь на неадекватне розуміння виклику часу. З таким відчуттям часу суспільство може деякий час комфортно існувати, коли для цього є накопичені раніше ресурси, але таке суспільство втрачає життєву енергію – той самий потенціал напруженості між минулим досвідом і горизонтом устремлень. Рано чи пізно в такому суспільстві може запанувати психологія глита: “Після нас – хоч потоп”.

Але сталося так, як сталося: в останній третині ХХ століття в європейській історичній думці запанував презентизм: суспільство робить предметом культу сучасність. Звісно, все нове є добре забутим старим. Так і ідеї презентизму мають свої витoki в минулому – до попередників презентизму можна віднести античних епікурейців та стоїків. Можна принагідно згадати й знамениту фразу Гете із “Фауста” – “Зупинись, миттєвосте!”. Та й у філософії екзистенціалізму є чимало елементів презентизму. Але у презентизмі кінця ХХ – початку ХХІ століть є свій оригінальний профіль. В його основі лежить розчарування у всіх ілюзіях та ідеалах: там, де не залишиться віри ні в революційну ідею, ні в соціалістичне суспільство, ні в національну державу, ні в краще майбутнє – найбільшу цінність набувають лише багатство, комфорт і спокусливі миттєвості відчуттів. Франсуа Артог перераховує найрізноманітніші види і виявлення цього “побутового” презентизму: від світосприйняття безробітного, а разом з тим безтурботного, клошара до споглядальної психології заможного туриста; від косметичних засобів проти ожиріння і старіння до найсучасніших інтертехнологій.

Слід особливо наголосити на тому, що сучасне у процесі свого “самообожнювання” веде себе вкрай агресивно: йому не досить бути просто сучасним, воно прагне заручитися місцем в історії, увіковічить себе в ній. Політичні діячі свідомо вибудовують свою біографію у вигляді вибирування послідовних кроків на шляху “історичних” виступів і “визначних” діянь; виявлення підвищеного інтересу до власного родоvodu (йдуть активні архівні пошуки генеалогії); винаймання соціологів і політтехнологів, які вибудовують імідж свого патрона посиленнями на всілякі соціологічні опитування за певний період. Різноманітні “ювілейні урочистості” – чи то комерційної фірми, чи навчального закладу, чи установи – стають ключовим моментом створення іміджу і бренду інституції. Що вже говорити про різноманітні державні урочистості з феєрверками і бучними парадами, за допомогою яких правлячий клас, що сповідує презентизм, намагається освятити свою власну сучасну ідентичність.

Тріумф “пам’яті поколінь”?

В добу презентизму “пам’ять” набирає все більшу питому вагу, відтісняючи історію-науку на другий план. Вивчення колективної пам’яті того чи іншого регіону або якоїсь соціальної страти презентизм намагається підняти до рівня аналогу історії ментальностей. Пам’ять, що поставлена на службу презентизму, стає способом усвідомити й поширити серед широкого загалу своє містечкове розуміння сучасної доби. Посилаючись на В’ячеслава Липинського, сучасний український дослідник Анатолій Гальчинський наголошує на хронічній хворобі українського політичного класу – його “провінціалізм”, який веде до “паразитарного розчленування нації” внаслідок однобічного, навіть примітивного тлумачення національної ідеї, яка “не може подаватися у її суто регіональній (галицькій чи, скажімо, запорізькій – не має значення) інтерпретації” [8]. За таких умов різноманітні

історичні місцини й регіональні герої конструюються й постійно реконструюються відповідно до поточної кон'юнктури, що викликає найрізноманітніші, часом травматичні, реакції з боку інших сегментів суспільства. На догоду правлячому класу переписуються національні історії, формуються різноманітні національні символи, масово продукуються “герої України”, які мають увіковічити сучасний фрагмент історії нашої країни й надати йому статусу хоча б історичної доби, з належною величчю і пошануванням.

За таких умов історик втрачає ряд функцій, які йому були притаманні в минулому. Він перестає бути своєрідним “оголеним нервом”, який намагається намацати і вгадати в минулому поки що невиразні риси майбутнього, перестає бути й посередником між минулим і майбутнім. Місце історика посідає політтехнолог, який удостоюється права посередництва між сучасниками, відводячи їм (з їх же дозволу) те чи інше місце в нинішній суспільній ієрархії, а також вибираючи одночасно в минулому лише те, що відповідає історичній пам'яті державних мужів дня сьогоднішнього, одночасно нехтуючи тим, що для розуміння його вельможних сучасників втратило вагу і не є актуальним, з їх точки зору, для суспільного інтересу. *У підсумку адепти національної пам'яті і їх поплічники розповідають про те, що державні мужі хочуть пам'ятати, і ні в якому випадку не про те, про що вони намагаються забути.*

Ось така по-суті приземлена й укорочена, навіть травмована, історична пам'ять в силу зазначених обставин перетворюється у надто місткий термін – своєрідну метаісторію, оскільки в поєдинку між пам'яттю та історією перевага стала віддаватися все таки пам'яті. До того ж спільноті стала нав'язуватися думка, що саме ось таке “відфільтроване” розуміння історії і є насправді реалізацією ідеї щодо “відповідальності перед пам'яттю поколінь”. В деяких суспільствах пам'ять набула статусу майже релігійної категорії. На це звертає увагу американський історик Йозеф Єрушалмі: “Чому в той час, як іудаїзм з віку у вік завжди у великій мірі був просякнутий духом історії, сама історіографія відіграє у євреїв у кращому випадку допоміжну роль, а найчастіше – зовсім ніякої? В переживанні випробувань, які випали на долю євреїв, завжди основоположною була пам'ять про минуле...” [9].

Варіативність інтерпретацій успадкованої пам'яті ставить під сумнів саму можливість охопити всі незліченні нюанси відносин між сучасним, минулим і майбутнім, а зафіксувавши їх – навчитися розуміти і передбачати плин суспільних подій. Відомий дослідник Клод Леві-Стросс зазначав з цього приводу: “Людство, що просувається вперед, зовсім не схоже на людину, яка піднімається по східцях і кожним своїм рухом добавляє сходинку до тих, які вона уже подолала, – воно скоріше нагадує гравця, який відразу зробив декілька ставок... І лише час від часу історія виявляється синтетичною, тобто різні ставки складаються і утворюють сприятливу комбінацію” [10].

Присмерк історії?

Звідси випливає закономірне питання – чи є вихід із цього вкрай неоднозначного становища, і яким взагалі може бути його кінець. Час не жде, оскільки складається конфігурація, при якій наше майбутнє стає таким же непрогнозованим, як і наше минуле, а дистанція між цариною набутого досвіду і горизонтом очікування вже доходить до грані розриву. В той же час народження нового історичного досвіду ніби завмерло. І відбувається це, можливо, саме тому, що нині культивується лише досвід перманентного сучасного, невловимого й майже нерухомого, такого що намагається, не дивлячись ні на що, запровадити для самого себе свій власний історичний час і власні історичні координати, власне розуміння життя. Чи доцільно в такому випадку взагалі говорити про набуття якогось новітнього режиму історичності? Поки ми нічого про це не знаємо. Лише те, що про кризу історичності можна говорити точно, і виявляє вона себе саме в тому сучасному досвіді, який і носить назву презентизм.

Можливо тут нам може стати в пригоді таке судження Франсуа Артога: “Режим історичності хоче стати евристичним інструментом, що допомагає краще осягнути не час взагалі, не всі часи і цілісність часу, але, головним чином, кризові моменти часу, коли

починає втрачати свою очевидність поєднання минулого, сучасного й майбутнього. Чи не це насамперед і є криза часу? Це є також способом освітити, практично зсередини, сьогоднішні питання щодо часу: чи маємо ми справу із забутим минулим чи з минулим, що аж надто актуалізується; з майбутнім, яке майже зникло з горизонту, чи з майбутнім, що скоріше за все загрожує нам своїм неминучим наближенням; з сучасним, що безперервно тоне в миттєвості, чи майже статичним і безкінечним, якщо не вічним? Це також спосіб пролити світло на численні суперечки про пам'ять і історію, про пам'ять, спрямовану проти історії, про вічну нестачу і одночасно надлишок спадщини" [11].

Насамперед, очевидно, ми маємо з'ясувати: про яке сучасне, націлене на яке минуле і яке майбутнє, йде мова в кожному конкретному випадку? Будь-яка історія, яким би врешті-решт не був її спосіб вираження, з самого початку представляє, возвеличує чи спростовує один чи декілька досвідів часу. З режимом історичності ми, таким чином, маємо справу з одною з умов виробництва історій: в залежності від взаємовідносин сучасного, минулого й майбутнього, деякі версії історій будуть сприйняті суспільством як можливі, а інші – ні.

Відсутність чіткої перспективи на майбутнє, неусвідомлення того, що діється на наших очах, а що відбувається за кулісами – все це стоїть на заваді не лише осмислення сьогодення, а й переосмислення нашого історичного минулого. Не зв'язавши до купи "розірваний ланцюг часів" минулого, сучасного й майбутнього, ми будемо без кінця борстись у буденщині, втрачаючи останні залишки оптимізму і бачення перспектив. І вина тут лежить не на науковцях, бо тут йдеться насамперед не так про кризу історичної науки, як про кризу реальності сьогодення і нашу здатність до її осмислення. Того самого сьогодення, яке хоч і звеличене в образі філософського поняття "презентизм", однак, в умовах України, впродовж 20 років незалежності представляє нашу державу як торжество простору і часу самоутвердження олігархічно-бюрократичного середовища, яке, не вдовольняючись одним сьогоденним і претендуючи на увіковічення, ініціює час від часу замовлення на кон'юнктурні переписування історії "з урахуванням поточного моменту".

Вихід, очевидно, лише в одному – історична наука і освіта мають бути полишені на науковців і освітян. Саме про це йдеться в рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) 1996 року щодо вивчення історії в Європі: "Історична освіта має бути вільною від політики. Історія для істориків, а не для політиків і ідеологів". Виходячи з того, що основні виклики дня грядущого на європейському континенті назрівають саме в галузі освіти і культури, Комітет міністрів Ради Європи опрацював у 2001 році "Рекомендацію Rec(2001)15 Комітету Міністрів Державам-членам з питань викладання історії в Європі в 21 столітті", де застерігається: "викладання історії не повинно перетворюватися в інструмент ідеологічних маніпуляцій".

Натомість, наголошується в документі, викладання історії має переслідувати такі завдання: виховання активних і свідомих громадян; стати вирішальним фактором у примиренні, визнанні, розумінні та взаємній довірі між народами; відігравати основну роль у розповсюдженні основних цінностей, таких як толерантність, права людини і демократія. Відповідно ставиться й завдання: розвивати в учнів критичний погляд на речі, незалежне і об'єктивне мислення; допомогти учням осмислити чорні плями в історії Європи і світу; осмислити злочинні ідеології та засоби щодо їх упередження. В документі зазначаються недопустимі речі – фальсифікація історичних фактів, підтасовка статистики, підробка в зображувальних засобах, виділення однієї події для виправдання чи замовчування інших, надання націоналістичної окраски минулому тощо.

Одночасно в документі наголошується на необхідності "вивчення всіх вимірів Європи, тобто не лише політичного, але й економічного, соціального, культурного". На наш погляд, в площині культури мислення історики мають усвідомити й те, що криза часу, яка знайшла своє відображення домінуванням суб'єктивного сприйняття часу в культурі сучасності, вимагає перегляду самої системи понять, що сформувалися колись в епоху Просвітництва з їх прогресистським, футуристичним сприйняттям історичного часу. Зрозуміло, що формування нових понять не може відбутися притьмом. Можливо, що це станеться

впродовж цілої епохи і нинішня німота науковців завершиться новим інтелектуальним вибухом, що перетворить світ. Щоправда тут є небезпека того, що стрімкі зміни сучасності не залишать дослідникам досить часу для того, щоб подолати інтелектуальний хаос. Отож – до праці!

Література

1. Див. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К.: “Дух і літера”, 2006. – 436 с. 2. Козеллек Р. Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., “Дух і літера”, 2005. – С. 28. 3. Детальніше див.: Хапаева Д. Время собственное // <http://es-dejavu.net/t-2/Time-2.html> 4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – М., “Мысль”. 1993. – 663 с. 5. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. – К.: “Дух і літера”, 2005. – 584 с.; Рікер П. Идеология та утопія. К.: “Дух і літера”, 2005. – 386 с. 6. Драгоманів М. Пропащий час. Українці під Московським царством (1654-1876). – Львів, 1909. – С. 37. 7. Цит. за: Франсуа Артог. Порядок времени, режимы историчности // <http://magazines.rus.ru/nz/2008/3/ar3.html> 8. Гальчинський А. Енергетика нації. Чому нам не слід боятися звинувачень у виявах націоналізму // “День”. – № 37. – 3 березня 2010 р. – С. 4. 9. Франсуа Артог. Цит. раб. 10. Levi-Strauss. Antropologie structuriale deux. – Paris : Plon, 1973. – P. 377–431. 11. Франсуа Артог. Цит. раб.

Василий Ткаченко

О “ИСТОРИЧЕСКОЙ ИСТИНЕ” ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ

В статье проанализировано “кризис времени” в осмыслении исторического процесса, проявляющий себя в разрыве связи между прошлым, настоящим и будущим. В центре внимания автора – культ презентизма, когда изложение событий прошлого и будущего подчиняется сегодняшней конъюнктуре, самостоятельно формирует для себя комфортное прошлое и определяет для себя такое же комфортное будущее. В основе этого явления лежит разочарование во всех иллюзиях и идеалах прошлого, когда не осталось веры ни в революционную идею, ни в социалистическое общество, ни в национальное государство, а повсюду воцарилось стремление к богатству, комфорту и соблазнительного мгновения ощущений.

Ключевые слова: темпоральность, дискретность времени, субъективное время, презентизм, провинциализм, “история ради истории”, “историческая память поколений”.

Vasyl Tkachenko

ON THE “HISTORICAL TRUTH” IN TIME AND SPACE

In the article the “crisis time” in understanding the historical process that manifests itself in breaking the link between past, present and future. The focus of the author – the cult presentyzmu when the narration of the past and the future is subject to today’s conditions, which itself creates a comfortable past and determine for themselves the same comfortable future. The basis of this phenomenon lies in the frustration of all illusions and ideals of the past, when no more faith no revolutionary idea or in socialist society, no nation state, and everywhere ensued desire for wealth, comfort and seductive moments of emotion.

Key words: temporality, discrete time, subjective time, presentyzm, provincialyty, “history for the sake of history”, “historical memory of generations”.

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 323.12 (477.83/86)

Анатолій Марценюк

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1920–1930-ТІ РР.) У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті автор аналізує стан і перспективи вивчення вітчизняною історіографією проблеми національного руху Східної Галичини у міжвоєнні роки ХХ ст.

Ключові слова: національний рух, Східна Галичина, міжвоєнний період, діаспорні вчені, радянські дослідники, сучасна національна історіографія.

На сучасному етапі становлення української нації та держави історіографія відіграє важливу роль у процесі формування національної свідомості суспільства, переосмислення місця і ролі України в світовій історії. Особливо актуальною постає проблема утвердження історіографії українського національного руху у міжвоєнний період (1920–1930-ті рр.), що стала приводом до поширення сучасної національної свідомості серед українського населення.

Важливим завданням сучасної історіографії є подолання одновимірності методологій і стереотипів, які характеризують історіографічні праці минулого, формування ідеологічно неупередженого наукового пізнання української історії.

Дослідження національного руху за добором фактичного матеріалу, змістом, особливо за своєю концепцією, можна об'єднати у три групи. Перша – це праці радянських дослідників; друга – праці науковців Західної України (до 1939 р.) та в еміграції; третя група – творчі здобутки науковців доби незалежності України.

У сучасній історіографії подекуди зберігається витворений на початку 1990-х років стереотип протиставлення “наскрізь заідеологізованої” радянської історіографії діаспорній. Насправді ця риса властива їм обом: ідейна заангажованість зумовлювалася протистоянням двох політичних систем; дух конфронтаційності знижував наукову вартість праць, а надмірна заполітизованість призводила до однобічних оцінок і висновків. Однак серед науковців молодшої генерації діаспори поступово переважило розуміння необхідності толерантного ставлення і творчого використання всієї історичної спадщини [1; 4].

Р. Шпорлюк [15], Г. Касьянов [7], Я. Калакура [6] зазначають, що у Західній Україні в міжвоєнний період, незважаючи на тяжкі політичні та матеріальні умови, продовжувалась діяльність українських істориків. Її осередком було Наукове товариство ім. Т. Шевченка, в якому працювали С. Томашівський, І. Крип'якевич, О. Терлецький, Т. Коструба та ін.

Відомий діаспорний дослідник І. Лисяк-Рудницький [11], розглядаючи історію українського націоналізму, запропонував розрізняти націоналізм у широкому значенні, однозначний з патріотизмом і самостійництвом та у партійно-політичному сенсі, використовуючи добре відомий в політологічній та соціологічній літературі термін “інтегральний націоналізм”. Інтеграл-націоналістичний напрям як один з трьох головних ідеологічних та політичних напрямків (націонал-демократичний та націонал-комуністичний), що пов'язаний з ідеями Д. Донцова, реалізувався ОУН. Українські націоналісти, як цілком слушно зауважує учений-історик С. Кульчицький, відкинули демократизм своїх попередників – будівничих Української і Західноукраїнської Народних Республік, бо вони вважали, що демократизм загубив справу національного визволення.

У своїй праці “При джерелах українського інтегрального націоналізму”

З. Книш [8] переконливо доводить, що джерела, з яких утворився організований націоналізм були і залишаються актуальними. Автор наголошує на тому, що держава, в розумінні основоположників ОУН, не була вартістю собі, але основним засобом до досягнення повнотворного буття нації.

З. Книш [8], апелюючи до міжнародного права, виводить формулу, за якої для виникнення держави необхідні три елементи: територія, людність і влада. Автор підкреслює, що право націй на свою незалежну державу є визнаним суб'єктом міжнародного права.

Таку ж логічну лінію проводить Д. Андрієвський [7], зазначаючи, що для втримання і розбудови нації необхідна власна державна організація. Тільки в умовах національної державності Україна стане творчою.

Шпорлюк Р. [15] зазначає, що національний рух міжвоєнного періоду носить характер національно-визвольної боротьби. Найвпливовішою серед цих партій було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), створене у Львові в липні 1925 р. Створення УНДО означало, по суті, переливання старого вина у нові міхи: воно мало ту саму програму й тих самих лідерів, що й довоєнна Українська національно-демократична партія. Слабким місцем у діяльності УНДО був її регіональний характер. Українці Галичини розбудували сильне громадянське суспільство, що охоплювало різні сфери національного життя: від виробництва сільськогосподарської продукції, до витворення наукових і культурних вартостей. Він піддав нищівній критиці тогочасний український національний рух. Причини поразки українського руху, на його думку, крилися у захопленні провідних його ідеологів – М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка – ідеалами вселюдського братерства й справедливості. Раціоналізму попередніх поколінь українських політиків він протиставляв ірраціоналізм і волюнтаризм, пацифізму – імперіалізм, лібералізму – інтерес нації над усе, демократії – принцип ініціативної меншості і творчого насильства. Все друге міжвоєнне десятиліття (1929–1939) пройшло у гострій боротьбі між прихильниками еволюційної й революційної, легальної і нелегальної тактики.

Я. Пеленський [9] розглядає національний рух у Східній Галичині міжвоєнного періоду, як важливий процес національної ідентифікації. Автор пояснює це тим, що у 1920-х рр. польський уряд аби розбити єдність українського руху підтримував регіональні тенденції серед менших етнічних груп – лемків, гуцулів і бойків, а також русофільський рух у Галичині. Польська влада намагалася повернути процес самоідентифікації галицьких українців до стану, що існував ще перед кінцем XIX ст. Офіційні документи свідомо уникали окреслення “український”, замінюючи його старими термінами “русинський” або “руський”. При цьому “русини” трактувалися не як окрема нація, а як “етнографічний матеріал” для будівництва польської або російської націй.

І. Лисяк-Рудницький [10] характеризував політику міжвоєнної Речі Посполитої щодо українців словами: “Це гірше, ніж злочин, це – дурість”. Післявоєнне влаштування кордонів багатьом західним українцям здавалося найгіршим з усіх можливих.

Ю. Сливка [12, с. 142], аналізуючи у своїх працях соціально-економічне становище українців-галичан, робить висновок, що у другій половині 30-х років посилюється польський шовінізм та його агресивні акції проти українців. Натовпи поляків плюндрували українські установи, переслідували і цькували українців. Особливою жорстокістю відзначалися напіввоєнізовані загони польських “стрільців”, що переслідували і громили українські організації, особливо культурні. Їх підтримували воєнні кола та релігійні католицькі діячі.

Швагуляк М. [14] та Гермайзе О. [2] зазначають, що все друге міжвоєнне десятиліття (1929 – 1939) пройшло у гострій боротьбі між прихильниками еволюційної й революційної, легальної і нелегальної тактики. Коновалець та його оточення бачили вихід з політичної кризи у створенні нової масової організації, яка, відмежовуючись від “угодовців”, могла б вести одночасно і легальну, і нелегальну роботу. Така організація – Організація українських націоналістів (ОУН) – була заснована в результаті злиття УВО й націоналістичних студентських організацій наприкінці січня – на початку лютого 1929 р. на установчому з'їзді у Відні. Створення ОУН було спробою “нелегального сектору” добудувати собі зверху

“легальний” замість старого, ураженого “угодовством”. При цьому УВО мала й надалі зберігати свою організаційну самобутність й продовжувати виступати як підпільна прибудова до українського табору.

“Енциклопедія українознавства” повідомляє, що фінансування ОУН здійснювалося за рахунок “фондів, вивезених січовими стрільцями з України, дотації уряду УНР на формування відділів у Чехословаччині”. Становлячи більшість сільського населення, українці перебували у меншості серед населення великих і середніх міст. Як і в “старі добрі австрійські часи”, соціальні відмінності співпадали з національними. Український селянин чув себе покривдженим польським, мадярським чи румунським поміщиком і нерідко ворогував з євреєм – власником сільського магазину, який небагато платив за сільські продукти й дорого брав за промислові товари [13, с. 70].

Міжвоєнні роки були періодом загального занепаду ідеї демократії й оформлення авторитарних й тоталітарних режимів. Центральна і Східна Європа стали основним тереном зародження тоталітаризму як ідеології і політичної системи.

Список використаних джерел

1. Білокінь С. Про становище історичної науки в Україні / С. Білокінь // Український історик. – 1990. – Ч. 1–4. – С. 138–144.
2. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні / О. Гермайзе. – К.: Книгоспілка, 1926. – Т. 1. – 387 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
4. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20-х – 30-х рр. / Я. Дашкевич // Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе. Київ, 1993. С. 78–88.
5. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука / Л. Зашкільняк // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми: кол. монографія / за ред. Леоніда Зашкільняка. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 24–56.
6. Калакура Я. С. Українська історіографія: курс лекцій / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
7. Касьянов Г. Становлення політичного тоталітаризму в Україні у 1920 – 30-і рр.: соціально-психологічний фон / Г. Касьянов // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. II. Львів, 1994. – С. 48.
8. Книш З. При джерелах українського націоналізму / З. Книш. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1994. – 126 с.
9. Пеленський Ярослав. Україна в польській опозиційній публіцистиці / Я. Пеленський // Подляський Казімеж. Білоруси–литовці–українці: наші вороги – чи брати? – Мюнхен. – 1986. – С. 17.
10. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія. Історіографія світової та української історії XVII–XX століть / В. Потульницький. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.
11. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
12. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – Київ, 1985. – С. 142.
13. Фурман Д. Украина и мы. Национальное самосознание и политическое развитие / Д. Фурман // Свободная мысль. – № 1. – 1995. – С. 70.
14. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х рр. XX ст. / М. Швагуляк. – К.: Генеза, 1996. – 243 с.
15. Шпорлюк Р. Польські рефлексії / Р. Шпорлюк // Сучасність, 1981. – № 3–4. – С. 157.

Анатолій Марценюк

НАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА (1920–1930-Е ГГ.) В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье автор анализирует состояние и перспективы изучения отечественной историографией проблемы национального движения Восточной Галиции в межвоенные годы XX в.

Ключевые слова: национальное движение, Восточная Галиция, межвоенный период, диаспорные ученые, советские исследователи, современная национальная историография.

Anatoliy Martsenyuk

NATIONAL MOVEMENT OF EASTERN GALYCYNIA THE PERIOD BETWEEN THE I AND II WORLD WAR (1920–1930) IN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

The article examines the status and prospects of studying the problem of domestic historiography of the national movement in Eastern Galycyna in the period between the I and II World War of the twentieth century.

Key words: National Movement, Eastern Galycyna, the period between the I and II World War, Diaspora scientists, Soviet researchers, the current National Historiography.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ І НАУКИ

УДК 291.13

Олександр Удод, Михайло Юрій

ОСОБЛИВОСТІ МІФОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті йде мова про міфологічне мислення. Вказується на те, що воно є образним і відрізняється метафоричністю та символізмом. Розглядається різниця між міфом та казкою.

Ключові слова: міф, метафора, мислення, символ, культурний герой.

Е. Гуссель писав, що життєвий світ людини – це передусім світ донаукового життя з його хаосом неупорядкованих споглядань, з його первинними буденними структурами просторовості та часовості, здогадками, забобонами і передбаченнями. Це сфера дотеоретичного досвіду й одночасно “глуха прихована атмосфера”, обрій усіх помислів і можливостей пізнання, апіорних структур допредикативного досвіду, з рефлексії яких потім проростають цінності культури, раціональне мислення, абстрактні поняття, наукові конструкції, філософські установки [1, с. 116]. Раціональне знання, що розкриває світ як систему об’єктів, може заступати від нас справжній внутрішній світ людини. Використання мови як інструменту раціонального мислення вбиває його емоційний, чуттєвий бік, що відроджується потім не в науковому, раціональному світі, а в світі мистецтва. Кожна людина стикається з життєво важливим завданням творчого синтезу своїх уявлень про світ, що мають різну природу та походження. Без цього важко будувати і планувати своє життя. Світ даний нам у хаосі чуттєвих, просякнутих емоціями образів, уламках раціонального знання про нього, взятого у школі, спогадів про події минулого, конгломерату історії індивідуального минулого, портретів людей, які справили на нас великий вплив, і все це дивно виражено у почуттях, наочних образах і поняттях. Головна мета, яка підпорядковує собі й спрямовує синтез, – побудова моделі світу, що охоплює світ природи, соціальний світ (“я” та “інші”), внутрішній світ.

Індивідуальна модель світу, що формується, має два боки. Перший – пізнавальний бік, зміст і структура уявлень про світ. Елементи наших уявлень про світ, поняття, образи повинні бути організовані в якусь систему. Світ відображений у сітці значень цих елементів. Це, так би мовити, парадигматика моделі світу – стійкі зв’язки елементів. Як організований будь-який словник природної мови? Він організований через співвідношення слів, елементів лексики. Через співвідношення слів ми розуміємо їхнє значення, саме тому словники укладені великими тавтологічними циклами.

Одразу привертає увагу фундаментальна властивість життєвої моделі світу: вона просякнута вірою і синкретизмом. Жодна людина через кінцевості свого існування не може побудувати повністю верифіковану, перевірену логікою та фактами картину світу. Це видно навіть в уявленнях про світ природи (невиразні спогади звичайної людини про закони фізики, біології тощо). Разом з тим перевірити всі одкровення величезної кількості вчених, які досліджують цей світ, немає можливості, тому змушені сприймати їх висловлювання “на віру”, орієнтуючись при цьому на біографію вченого, ступінь його визнання у науковому співтоваристві та інші обставини, що визначають магічну владу авторитету. Ми використовуємо пристрої, принцип роботи яких нам до кінця не зрозумілий і дія яких

перетворюється у своєрідний магичний ритуал. Оскільки апарат понять численних наук, що пояснюють світ, нам до кінця не відомий, ми сміливо замінюємо чітко певні наукові поняття їхніми корелятами – образними ідеями. У цій моделі відсутня ієрархія понять. Домашня кішка може набувати людських рис і підвищуватися до статусу майже члена сім'ї, а загорнутій у целофан курці в холодильнику може бути відмовлено навіть у біологічному походженні: вона розглядається не як колишня жива істота та об'єкт, що відчуває, а як нежива продукція птахофабрики.

Другий бік моделі світу пов'язаний з його пізнанням, функцією. Світ для нас не статична структура, а жива дія – наша власна, інших людей і сил природи. Ця дія розгортається у часі як історія світу (космологія), історія людства, історія нашого життя, історія розвитку і вирішення конкретних ситуацій (подія).

Парадигматична структура світу в цьому плані для нас тільки арена боротьби і зіткнення пристрастей, сил та інтересів, людського і природного початків нашого життя. Сама модель світу перетворюється у певну розповідь про те, що було чи буде, у якій поєднуються і наслідують один одного елементи картини світу. Це, так би мовити, синтагматична структура моделі, що визначає рух від однієї теми життя до іншої і порядок розгортання кожної теми. Будь-яка історія ідеї, людини, соціуму, організації, біологічного виду, космосу включає у себе опис народження, розквіту, згасання і смерті. Кожна людина шукає розв'язання своїх екзистенційних проблем: для чого я з'явився на світ, для чого я живу, що буде після смерті, у чому зміст щоденної праці, до якої я, мов білка у колесі, як Сізіф, повертаюсь кожного наступного дня.

Правила опису світу як дії зафіксовані навіть у базовій структурі нашої мови – структурі речення: агент (живий ініціатор дії), пацієнт (суб'єкт, який відчуває на собі дію), об'єкт (предмет, що підпадає дії), результат (річ чи фізичний стан, що виникає в результаті дії), інструмент (знаряддя або засіб дії), місце і час дії тощо [2, с. 309]. Структура речення, таким чином, ізоморфна структурі людської дії. Вже у цьому проявляється вимушена антропоморфність мовної картини світу – ми говоримо “і в цей момент стілець впав”, так ніби ми маємо справу з живим предметом. Сліди дотеоретичного мислення можна знайти у пам'ятках архаїчних культур, у будові системи природної мови, що історично, шар за шаром, складається. Живі зразки – у крос-культурних дослідженнях і в розвитку дитини.

Перша історична форма синтетичного осягнення світу – це міфи. “Міф” – з грецької – розповідь, слово. “Міфи – це короткі оповідання про діяння предків і походження речей. Окремі оповідання організовані в систему життєвих уявлень народу чи епохи в міфологію” [3, с. 201]. Міф перетворює хаос у космос, створює для первісної людини можливість осягнення світу як організованого цілого, виражає його у простій і доступній схемі. Історико-культурні дослідження дозволяють узагальнити істотні ознаки міфологічного мислення.

Інтерпретація міфу антропоморфна: він наділяється тими якостями, які забарвлюють життя індивіда в його взаємозв'язку з іншими людьми. Невиділеність індивіда з навколишнього світу, невідділеність від інших людей і природи, відсутність суб'єкт-об'єктної опозиції, початкова нерозколотість світу також специфічні для міфології. Міфологічні образи наділяються субстанціональністю, розуміються як реально існуючі. Символічне уявлення продукує образи, що сприймаються як частина дійсності. Боги такі ж реальні, як і уособлювані ними стихії. У міфі синкретично поєднані космологічна модель і історія світу, віра, релігія, етичні зразки поведінки [3, с. 285].

Міфологічне мислення – переважно образне мислення, і саме тому воно відрізняється метафоричністю та символізмом. В семіотиці символ розглядається як образ, що зберігає зовнішню подібність з об'єктом, який символізується, або певною його властивістю. У цьому його відмінність від знака, в якому ця подібність означуваного і такого, що означає, – відсутня. Наприклад, трикутник може бути просто геометричною фігурою, що сприймається (іконою), знаком (дельта – значення різниці в математиці) та символом ієрархії.

Набуття образом статусу символу пов'язане з екстралінгвістичними обставинами. Він повинен бути ким-небудь прийнятий у цій якості: окремим індивідумом (особистий

символ), релігійною або культурною спільнотою, людством у цілому (архетипічний символ). Приклади символів, що мають давнє походження: “кров”, “низ” (прірва, падіння або щедра лоно годувальниці землі), колесо-коло тощо. В релігії символи набувають містичного, сакрального значення і вказують на щось, що виходить за межі буденного і принципово незбагненого, вони тільки натякають на те, для чого відсутні мовні та понятійні засоби, що не можна виразити прямо, в явній словесно-понятійній формі.

Символ полісемічний, і для його розуміння може знадобитися естетичне сприйняття, інтуїція, асоціативне мислення, знання культурної традиції.

Метафора, мабуть, один з головних засобів міфологічного мислення. “Phora” з грецької – рух. Метафора – семантичний рух, перенесення, поширення або поєднання змісту. Поєднання образів, що ніби не поєднуються, породжує новий зміст. При цьому з’являється враження особливої конкретності цього нового змісту. Сліди архаїчних культур видно у величезній кількості “затертих”, що стали звичними, метафор: “ніжка стола”, “горло пляшки” тощо. Жива метафора – це засіб розумових інновацій, інколи досить глибоких і таких, що виражають нове розуміння світу, зміну парадигми (“ядерні” чи “корінні” метафори, що виражають бачення світу людиною певної епохи або культури). Наприклад, “книга природи, написана мовою математики” (Галілей), “чорний ящик” (Н. Вінер), “людина як комп’ютер” (комп’ютерна метафора у психології). Метафори широко використовуються в мові поезії, в риториці як засіб пояснення і аргументації, маючи могутній сугестивний вплив. Р. Якобсон взагалі бачив у метафорі коріння поезії [4, с. 131].

У буденному житті метафора використовується у тих випадках, коли людині важко висловити думку в конкретному й точному слові. Якщо людині не вистачає лексики для характеристики іншої людини, вона може це зробити, використовуючи не словесний, а образний код. Іншого можна уявити як річку чи джерело (прозоре, з низькими берегами, що тихо дзюрчить рівниною, або бурхливе, з кам’яними берегами, яке спадає з гір), як небо (холодне зимове, ласкаве літнє тощо), як дерево (одиноке, тонке тощо). До речі, символіка і метафори світового дерева – один з центральних і поширених образів давньої міфології, що пояснює будову світу та суспільства в цілому.

Первісна людина, обмежена у своєму інтелектуальному інструменті, позбавлена ще не вироблених систематизованих і упорядкованих словесно-понятійних структур, будувала модель світу в словесно-образному коді, у формі міфу. Це зовсім не означає абсолютної примітивності, ірраціональності та бездуховності міфу. К. Леві-Стросс настирливо захищав точку зору, згідно з якою міфологічне мислення не є щось нижче й збиткове, порівняно з розвинутим мисленням сучасної людини. Це таке ж мислення, просто воно оперує іншими матеріалами – якостями предметів, що чуттєво сприймаються. Звичайно, це крайня точка зору, оскільки важко уявити наявність у первісної людини повноцінно сформованого конкретно-операційного чи формально-логічного інтелекту.

Спробуємо розібратися спочатку у структурі міфу, в його парадигматичних одиницях, що є складовими міфу. Комбінація цих елементів породжує різнобічність міфічного. З цієї точки зору міф є мовою образів, що має чітку структуру і здатний передавати знання про світ не гірше, ніж абстрактна логіка [5, с. 206–207].

Таким чином, міф і міфологічне мислення – стартовий момент в історії людства і разом з тим органічна частина сучасної культури, що збереглася. Можливо, міфічне має відношення і до початку історії життя конкретної людини, початковим стадіям її розвитку?

Величезний прошарок життєвого досвіду формується у віці до 7–8 років. Дитина починає оволодівати знаннями про навколишній світ, користуючись тими обмеженими інтелектуальними засобами, які є в її розпорядженні на початковій стадії онтогенезу. За Ж. Піаже, – це період доопераціонального інтелекту з властивими йому егоцентризмом, центраціями, статичністю, невідворотністю. Основний засіб формування картини світу у цьому віці – початкові поняття, що прикуті до дій, образні й конкретні. Конкретність набуває форми реалізму: речі для дитини те ж саме, що явища неречового характеру (фантазії, імена, думки, моральні обов’язки тощо). Відсутня чітка різниця між грою та дійсністю. Основою

мислення є трандукція: рядорозташування елементів замість встановлення причинно-наслідкових відносин. Сам синтез картини світу відрізняється синкретизмом, тобто об'єднанням рядорозташованих елементів у глобальну всеохоплюючу систему. Початкова картина світу, таким чином, подібна до тієї, яка виникає на початкових стадіях розвитку людської культури. Подібність дитячої і міфологічної картини світу, мабуть, обумовлює той особливий інтерес, який дитина відчуває до фольклорного матеріалу.

Ж. Лакан, заперечуючи проти розуміння дитини як істоти в інтелектуальному плані абсолютно недосконалої, зауважує: “Ми бачимо, як дитина дивно відкрита всьому, що дорослий говорить їй про сенс світу. Чи задався хто-небудь запитанням, що означає для такого почуття іншого чудесна сприйнятливості дітей до всього, що стосується міфу, легенди, казки, історії – і та легкість, з якою вони віддають себе у владу оповідання? Невже це сумісно з тією грою в кубики, за допомогою якої Ж. Піаже демонструє нам, що дитина тягнеться до коперніанського пізнання світу” [6, с. 67–68].

Чи існує міфологічне мислення і міфологічна картина світу у сучасної дорослої людини? По суті, це запитання породжує одразу ж два підпитання: а) чи існують інтелектуальні передумови міфологічного сприйняття світу у дорослої людини і б) чи немає особливих переваг у міфологічного сприйняття світу перед раціонально-теоретичним.

Спробуємо відповісти спочатку на перше запитання.

М. Коул зазначає з приводу досліджень первісного мислення, які проводив Л. Леві-Брюль, що прихід логічного мислення не призвів до повного зникнення дологічного: щоб сліди (дологічного мислення) щезли, всі поняття, які ми використовуємо, скажімо, у повсякденному житті, повинні були б виражати винятково об'єктивні якості й співвідношення життя та явищ. Насправді це відповідає лише дуже невеликій кількості наших понять, особливо тим, які використовуються у науковому мисленні.

Послідовник Л. С. Виготського П. Тулвісте зазначав: “Існує очевидний зв'язок між різними формами діяльності та неоднорідністю мислення. Це справедливо як для однієї культури, так і для різних культур. Причину неоднорідності вербального мислення не слід шукати у випадковому збереженні суспільством чи індивідом “старих”, “нижчих” або “попередніх” соціоісторичних чи онтогенетичних стадій мислення. Навпаки, її слід шукати у багатогранності видів діяльності, розподілених у суспільстві й таких, що виконуються індивідами. Ця неоднорідність формувалась протягом історії суспільства так, що з розвитком матеріального виробництва виникали нові форми діяльності. Ці нові форми вимагали нових типів мислення та породжували їх. Водночас зберігаються “старі” типи мислення, що виконують у суспільстві певну роль і продовжують функціонувати” [7, с. 24–25].

Доросла людина, безперечно, здатна рефлексувати свій досвід у формально-логічному мисленні. Але правильна раціональна обробка матеріалу досвіду виробляється далеко не для всіх сфер життя людини і стосується передусім сфери професійної діяльності. Таким чином, дотеоретичне мислення зберігає свою силу і продовжує функціонувати насамперед у позапрофесійних сферах життя людини. Для більшості людей сфера дотеоретичного, в іронічному розумінні дилетантського, просякнутого образами та елементами мислення, – позапрофесійна, що включає у себе особисте життя, політику, суспільство тощо. Саме в цих сферах відкривається простір для міфологічного мислення.

Тепер спробуємо відповісти на друге запитання – чи не є міфологічне мислення в цих сферах цілком адекватним і чи не має воно переваг перед раціонально-теоретичним. Е. Кассіер, пояснюючи необхідність міфу, писав, що міф – одна з символічних функцій (поряд з наукою, мистецтвом, релігією, мовою), притаманних людині. Міф узагальнює досвід безпосередньо, просто, нереклексивно. Там, де розум шукає складності, міф дає простоту безпосередній даності. У мові виражені й логічні, й міфологічні способи мислення. “Якщо мова повинна стати інструментом мислення, сформуватися для вираження понять і суджень, то це перетворення може здійснюватися тільки ціною відмови від безпосереднього досвіду. Зрештою, від притаманного йому початкового конкретного та емоційного змісту. Від живого тіла залишається лише скелет” [8, с. 41].

І тут ми стикаємося з двома проблемами.

Перша проблема – в якій формі існує живий досвід людини в моменти, що передують рефлексії і раціональній обробці. Відповідь на це запитання тривіальна: у формах дотеоретичного мислення. Однак зовсім нетривіальна при цьому одна обставина: у чому інтегрується живий досвід, що відноситься до різних фрагментів життя людини? Що є дотеоретична модель світу як змістова основа інтерпретації?

Тією мірою, якою людина не піддає своє життя науковому аналізу (а це переважна більшість випадків), відповідь на це запитання проста – вона зобов'язана бути дотеоретичною та міфологічною, це та ж неаристотелева логіка конкретного, про яку говорилося вище.

Друга проблема – чи все в людському житті є доступним раціоналізації, рефлексії в сухому, вбиваючому почуття, формально-логічному мисленні? Перед кожною людиною, коли вона стикається з серйозними життєвими проблемами, хоча б один раз в житті виникає завдання: з'єднати переживання, мету, обставини життя, вчинки, факти, закони – свої та інших людей – в цілісну картину, користуючись при цьому буденною, ненауковою мовою. У цій картині завжди присутній компонент, що погано раціоналізується, – переживання. Як з'єднати те, що принципово важко виразити у поняттях (життєві переживання), з тим, що у поняттях виразити можна (суху фактологію життя)?

В історії культури є приклади такого синтезу – міф як нерозчленована єдність мови речення, як мовний конструкт, і одночасно вербалізований опис дій, різниці між якими первісна людина вірогідно не знала), мистецтва (вираження переживань), науки (міфологічна картина світу як агонія й арена дій сил природи та людини, різниці між якими також не робилось), релігії (символ віри, що приймається без раціонального дослідження). Згадаємо міф про Прометея. У ньому поєднана картина світу (світ недосконалий), аксіологічний образ людини, що несе людям вогонь (місія і дія), переживання (страждання як невідворотний наслідок дій, що змінюють світ).

Звернімося до відносно пізнішого прикладу. Економічний прогрес англосаксонських націй у XVIII – XIX ст. пов'язують з феноменом протестантської етики. Це три чесноти англійців: благочестя, комерція і свобода, які забезпечили їм історичний успіх. Першоджерело в цьому ряду – благочестя, що трактується як приналежність до кола вибраних Богом. Що створювало можливості вибраності? Достойне життя (відмова від розкішності та тілесних насолод), енергійне та успішне наслідування мирському “покликанню” (мотивація досягнень). Досягнення забезпечувались особливою увагою до їхніх інструментів – природно-наукових та технічних дисциплін, розподілу праці й виражалося підсумково в комерції. Комерція логічно стала другою чеснотою і виражала вихідну позицію людини покликаної і активно діючої. Комерція вимагала політичного забезпечення та породила політичну структуру – демократію для вибраних і, відповідно, свободу (й індивідуалізм) як третю чесноту [9, с. 289–292].

Протестантська картина світу має всі ознаки міфології: включає картину світу як арени, агону божественного, суспільного, політичного, економічного, людського (в тому числі наукову, як компонент, що абсолютно не суперечить божественному походженню світу), опис способу життя, можливості, необхідності й меж дій людини, розв'язання екзистенційних проблем (життя, смерть, успіх тощо) і вираження пов'язаних з ними переживань людини, естетичний і релігійний начала. Міфологія протестантизму виразилась у численних міфах – біографічних канонах, історичних легендах, літературних творах тощо. Зворушує детальність реалізації міфологеми у дуже конкретній регламентації і ритуалізації способу життя, манери вдягатися, сюжетах малярських і літературних творів, оснащення протестантської культури численними символами та метафорами благочестя, вибраності й успіху.

Емпіричні дослідження підтверджують дієвість міфологічного, перетворюючи людське життя, наповнюючи його значимістю та змістом. Можна назвати дослідження Мак Клеелланда, який показав зв'язок протестантської етики і мотивації досягнень та

економічного успіху суспільства. Аналіз літературних джерел (драм, судових журналів тощо) показав, що періоди економічного розквіту в історії Англії збігаються з періодами переважання в літературних джерелах тематики досягнень [9, с. 290].

Чи можна вважати протестантський міф панацеєю від усіх бід людини? Р. Мей так про це пише: “Людина вікторіанської епохи протиставляла “волю” “бажанню” і використовувала її як здатність відмовитись від “бажання”. Це виражало орієнтацію на досягнення й амбітні спроби вікторіанської людини маніпулювати своїм оточенням і керувати природою залізною рукою, а також керувати собою та своїм життям як яким-небудь об’єктом. У клінічних проявах результатом цього процесу є дедалі більша емоційна порожнеча, поступове спустошення внутрішнього змісту” [10, с. 219].

Ю. Хабермас вважав, що одна з вад бачення світу, характерна для західної цивілізації, – тоталітарне панування інструментального розуму, примат раціо. Таким чином, протестантська міфологія, давши колосальний імпульс економічному розвитку, певною мірою вичерпала свої можливості відносно духовного, неутилітарного боку життя людини.

Для опису моменту вичерпання можливостей і краху міфу Д. Брунер ввів спеціальний термін – “міфоклазм”. Міфоклазм означає катастрофічну руйнацію міфологічної картини світу в період зламу соціальних підвалин суспільства. У цьому терміні сховано те, що відбувається, коли людина повстає проти міфів, як проти батька, що слабне, з нестримністю і почуттям образи відданої людини. Міфи повинні були бути корисними, але підвели мене! Це виражається в іконоборстві (наприклад, “Бог помер!”) і в напрямку сил на знищення тих самих міфів, на які людина так намагалася спертися. Це, в свою чергу, супроводжується закликком: “Я проживу без міфів!”. Цей процес сам по собі є найяскравішою і найвиразнішою формою міфологізування, що само знищується [10, с. 375].

Розпад міфологізованої картини світу породжує у людини тривогу і неспокій. Джерело цих тривог і неспокою полягає у тому, що людина втратила свій світ. Зміна, що відбулася, полягає “у втраті зв’язку з цим світом, з іншими людьми і з самим собою. Тобто міфи і символи втратили свою силу” [10, с. 319]. Чи можуть суто раціональне пояснення та ідея зняти цю тривогу і неспокій? Р. Мей так відповідає на це запитання: “Мій досвід психоаналітика змушує мене сумніватися – чи знімають взагалі раціональні пояснення неспокій; насправді відбувається дещо інше: пояснення стає засобом вираження більш ґрунтового міфосу, який справді зачіпає людину на рівнях більш глибоких, ніж раціоналізм” [10, с. 326]. Міфос – термін, який потрібний, щоб позначити міф, який все ще життєздатний, але частково несвідомий і перебуває у процесі формування. У формі міфосу виражається розуміння людиною фундаментальних проблем свого існування.

Таким чином, єдина альтернатива зруйнованому міфу – інший міф.

Тепер нам хотілося б розглянути проблему міфу дещо з іншого боку. Оскільки релігія розвивається із сліпого поклоніння Життю і магічного “відвернення” від Смерті до певного тотемного культу або іншої сакралізації, своїм власним шляхом розвивається ще один різновид “символів життя”, також беручи свій початок в абсолютно непередбачуваних процесах і досягаючи кульмінації у незмінно значущих формах. Таким середовищем є міф. Хоча міф пов’язується в основному з релігією, насправді його походження неможливо простежити, як у ритуалі, в чомусь подібному на “релігійне почуття” або страх, або містичне благоговіння, або навіть святкове збудження. Ритуал починається з рухових устремлінь, які хоч і є індивідуальними, одразу ж оповиваються в конкретну форму і таким чином створюють публіку. Міф починається з фантазії, яка може довгий час залишатися невираженою, адже примітивна форма фантазії – це цілком суб’єктивний і приватний феномен мрії (або сну).

Нижча форма історії, що розповідається, не набагато перевищує виклад мрій. Вона не має ніякого відношення до зв’язку або навіть узгодженості дій, ні до вірогідності або здорового глузду. Тобто примітивна історія володіє значенням не буквального, а якимось іншим. По суті, створюється з матеріалу мрій; образи такої історії беруться з життя, це – предмети та істоти, але їхня поведінка відповідає якомусь неемпіричному закону; за

здоровим глуздом вона просто не відповідає йому. Єдиним поясненням такої історії є, відповідно, тільки те, що ніхто й не турбується про те, грають їх драматичні персонажі просто ролі чи ні. Така поведінка в дійсності не притаманна діючому суб'єкту, тому, кого цей діючий суб'єкт представляє, подібна поведінка у викладеній історії може навіть просто представляти вчинки такої символізованої особистості. Іншими словами, психологічна основа даної нісенітничі полягає в тому, що наведена тут історія є фабрикуванням із суб'єктивних символів, а не із спостережених звичаїв і природних явищ. Психоаналітики, які вважали, що подібна неусвідомлена метафора повинна бути розумним поясненням наших таємних мрій, можуть надати нам достатньо свідчень подібних фантазій. Така фантазія повністю обмежується почуттями та бажаннями її автора, дивними у своїй химерності або загадковості, які складаються з суміші страхів і замовчувань, що не визнаються відкрито, сформульованих, розказаних і переказаних заради самовираження. Але навіть у такому разі історія – це певне вдосконалення простої мрії, тому що саме її викладення вимагає набагато більше зв'язку, ніж звичайно буває у наших нічних кошмарах. В історіях повинна бути логічна нитка; образи, що містять у собі дещо більше, ніж ті, з якими ми маємо справу у сновидіннях.

Оскільки історія розповідається досить некритично налаштованій аудиторії людиною, яка цю історію створила, то інколи дана розповідь стає значною мірою нерозумною, але такою, що нікого не ображає. Кожен, хто спостерігав, як маленькі діти розповідають одне одному історії, може підтвердити це. Але тільки-но історія поширюється, вона стикається з більш суворими вимогами до її значення. Якщо вона продовжує існувати в більш широкій сфері, вона підлягає різним модифікаціям в інтересах зв'язаності та привабливості для публіки. Їх винятково особистісні символи замінюються більш універсальними: замість або поряд з предметами з'являються тварини, духи, відьми. Як священне змінює свою форму і поступово, в ході ритуальної дії персоніфікується, так само розвиток і інтеграція дій в історії примушують символи фантазії приймати дедалі розумнішу зовнішню форму, яка відповідає тій ролі, яку вони знаходять. Виникає більш високоефективний образ дій – фабула з тваринами, казка про ошуканця або ортодоксальна історія з участю духів. Часто-густо тема є досить ефемерною – просто прихід додому людини, яка заблукала, зустріч у лісі з людодом, але такі прості сюжети розгортаються одночасно з розвитком життєвих умінь і соціальної організації, перетворюючись у добре відомий жанр чарівних казок.

У даному разі ми маємо літературну продукцію, яка належить цивілізованим народам Європи абсолютно такою ж мірою, як і первісним культурам відсталіших континентів. Аристократичні істоти, вожді й принци відіграють тут основну роль; дракони та людоди, а також злі королі або прекрасні чарівниці, що володіють величезною силою, витісняють ведмедів, крокодилів, злих мерців, які належать більш давній традиції. Людина навчилася цілеспрямованому уявленню через публічні виступи та реалістичне відображення у формі справжнього мистецтва, настільки віддаленого від індивідуальної мрії, наскільки ритуальний танець далекий від стрибків і криків, що служать для самовираження.

Однак, цей високий розвиток фантазії так і не привів нас до міфології. Незважаючи на те, що чарівна історія є, можливо, старішою, ніж міф, останній є не просто вищим ступенем розвитку першої. Він також звертається до примітивної фантазії, але момент його походження з цього джерела знаходиться в далекій історії культури, задовго до еволюції нашої чарівної казки. Казка зажадала не більш високого рівня розповіді історії, а тематичного зрушення, щоб покласти початок тому, що називається “міфотворчим інстинктом”.

Різниця між двома заснованими на вигадці формами (правда багато вчених схиляються до протилежного) є вкрай важливою, тому що казка не несе ніякої відповідальності, її мета – задовольнити бажання, “оскільки мрія прикрашає” (хоч, як і міф, є глибоко символічною). Герої і героїчні казки, незважаючи на своє високе походження, багатство, красу тощо є просто індивідами. Кінець історії завжди щасливий, хоч він і не завжди буває моральним; героїзм персонажа може бути абсолютним лицемірством або везінням, але також чесністю та

геройством. Звичайною темою є тріумф нещасливого героя (героїні) – зачарованого молодшого сина, бідної Попелюшки або так званого дурня – над його (її) ворогами, що переважають силою. Іншими словами, казка – це форма “бажаного”, і фрейдівський психоаналіз казки повністю пояснює, чому казка завжди приваблива, але в неї ніколи не вірять дорослі.

З другого боку, міф, вірять у нього в буквальному розумінні чи ні, сприймається з релігійною серйозністю або як історичний факт, або як містична “істина”. Типова тема міфу трагічна, а не утопічна, а його персонажі схильні зливатися із стабільними особистостями надприродного характеру. Два божества, певною мірою схожі між собою (можливо, чудом народжені й володіють дивною силою, а потім гинуть як герої), стають ототожнюваними: вони перетворюються в єдиного бога з двома іменами. Ці імена можуть ставати простими епітетами, що пов’язують цього бога з різними культурами.

Усе це робить героя міфу абсолютно відособленими від героя казки. Не має значення, наскільки зачарований принц з казки про Білосніжку, схожий на джентльмена, який будить сплячу красуню, – цих два персонажі не ототожнюються. Чарівні історії в казках ніколи не пов’язуються одна з одною. Міфи ж дедалі тісніше сплітаються в одну нитку, вони утворюють цикли, їхні драматичні персонажі, як правило, внутрішньо пов’язані, якщо не ототожнені. Сценою їх є реальний світ – море, небо, гора Олімп, – а не якась чарівна країна, якої немає на карті. Така радикальна несхожість двох видів історій наводить на думку, що у них абсолютно різні функції. І, звичайно, у міфу важча і серйозніша мета, ніж у казки. Елементи обох багато в чому подібні, але вони абсолютно по-різному використовуються. Казка – це особисте задоволення, вираження бажань та їх уявне виконання, компенсація за швидкоплинність реального життя, втеча від дійсного розчарування та конфлікту. Оскільки функція казки суб’єктивна, її герой обов’язково є конкретним і олюдненим; він, хоч може володіти і чарівними силами, ніколи не розглядається як божественний.

З другого боку, міф (в його найбільш загальному вигляді) – це осягнення природних конфліктів, людського бажання, розладнаного нелюдськими силами, ворожим гнітом або протилежними бажаннями; це – історія народження, пристрасті й поразки, що настає зі смертю, яка є долею всіх людей. Гранична кінцівка міфу – це не бажане перевертання світу, а серйозне уявлення про його фундаментальні істини, моральна орієнтація, а не втеча. Саме тому міф не вичерпує своєї функції при розповіді, й саме тому окремі міфи не можуть закінчуватись без зв’язку з якими-небудь іншими міфами. Оскільки міф представляє, хоч і метафорично, картину світу, проникнення в життя взагалі, а не уявну біографію якоїсь особи, міф, як правило, стає систематизованим; образи з однаковим поетичним значенням зливаються в один, а персонажі з абсолютно різним походженням вступають у певні відносини один з одним. Більше того, оскільки міфічний герой – це не суб’єкт егоцентричних мрій, а суб’єкт більш великий, ніж будь-який інший, він завжди вважається надлюдиною, мало не божеством, він, нарешті, походить від богів і є чимось більшим, ніж людина. Його сфера діяльності – це реальний світ, оскільки те, що він символізує, належить реальності; при цьому не так важливо, наскільки фантастичним може виявлятися його вираження.

Звичайно, матеріалом міфу є вже знайома символіка мрій і снів – образи і фантазія. Не дивно, що психологи знайшли у міфу той же самий матеріал, що й у казки: в обох є символи для батька і сина, для дівчини, дружини і матері, для одержимості й пристрасті, для народження і смерті. Різниця полягає в двох відповідних застосуваннях цього матеріалу: один – переважно для забезпечення заміщуючого досвіду, другий – головним чином для розуміння реального досвіду. Обидва інтереси можуть служити для однієї і тієї ж вигадки, їх повне розділення належить тільки класичним випадкам. Напівмістичні мотиви зустрічаються у мріях і навіть у снах, а елемент фантазії компенсації може продовжувати існувати в самих універсалізованих, досконалих міфах. Це невідворотно, тому що останній тип у певному розумінні виріс з першого, оскільки будь-яке реалістичне мислення походить від егоцентричної фантазії. Ніякої чіткої розділяючої лінії між ними не існує. Але однак вони

настільки різні, як літо і зима, ніч і день або будь-які інші крайнощі, між якими немає чіткої межі.

Ми не знаємо, в який саме момент еволюції людської думки починається міфотворчість, але вона починається десь одночасно з розумінням практичного змісту легенди. У будь-якій фантазії, утопічна вона чи ні, існують елементи, які відтворюють реальні людські відносини, реальні потреби і страхи, ускладнення і конфлікти, які вирішує “щасливий кінець”. Навіть якщо реальна ситуація швидше символізується, ніж описується (приголомшуючі обставини можуть бути добре замаскованими, а таємничі умови сприймаються дивним чином), з цими елементами пов’язані певне значення та емоційний інтерес. Людоїд, змії, відьма – це цікаві персонажі чарівного світу. На відміну від героя, вони, як правило, є стародавніми істотами, які протягом багатьох поколінь турбують наш світ. У них є свої замки, печери або відособлені житла, своє чарівне зілля; вони здійснюють вчинки, спрямовані проти їхніх жертв, у них надзвичайно погані звички, наприклад, схильність до людоїдства. Як правило, в історії, яка поспішає наблизити успішну для героя розв’язку, характеристика цих істот дається лише мимохідь; однак цього достатньо для того, щоб активізувати розум.

Літературні велетні-людоїди й вампіри з популярних передач втілюють одні й ті ж сили, що й у звичайних казках, тому ці ж казки, яким навіть більшість дітей не буде вірити, можуть нести на собі тягар ідей, абсолютно вторинних стосовно їхньої власної мети, ідей, які є найочевиднішими елементами забобонів. Предок у могилі, який наводить жах, є казковим домовиком – божеством забобонів. Світ очима людини, яка вірить у привидів, – це казкова рефлексія, фантазія, де жахливі елементи приєднуються до культових об’єктів і таким чином сприймаються серйозно.

У тій сутності, яку може втілювати символ, немає нічого космологічного. Божества в класичному розумінні не можуть народитися в казках, оскільки значення останніх особистісне, оскільки ситуація в таких казках невідворотно є жанровою картиною, місцевим, тимчасовим людським оточенням, незалежно від того, наскільки воно викривлено або замасковано. Сили, які відіграють свою роль в індивідуальній мрії, – це сили соціальні, а не світові. Оскільки герой є певною самодостатністю, то метафоричні дракони, яких він убиває, – це його старші супротивники або особисті вороги; їх проекція в реальний світ як священних істот може дати тільки предків, печерних чудовиськ, духів і дивних напівбогів.

Варто зазначити, що коли ці вторинні персонажі мрії або історій втілюються у нашому уявленні про зовнішній світ як об’єкти забобонів, вони є узагальненою, піднесеною концепцією соціальних сил, які обговорюються: не батьки людини, а загальна персоніфікована батьківська сила всіх поколінь може проглядатись у казковому предку-тварині, якому він поклоняється; не брат людини, а “Великий Брат” – в дусі-ведмеді, який є її знайомцем з лісу. Процес символізації, хоч і часто затемнює походження наших ідей, однак посилює їх концептуальну форму. Тому демон не є конкретною особистістю, а людським втіленням такої особистості, через яку нас пригнічують, ставлять нам перепони, випробовують, або завдяки якому ми добиваємось тріумфу. Хоча він народився із суто егоцентричного уявлення, він надособистісний, продукт не тільки окремого досвіду, а соціального прозріння. Він є енергійним фактором у житті, саме тому він проектується на реальність через релігійну символіку.

Великий крок від казки до міфу робиться тоді, коли не тільки соціальні сили – люди, звичаї, закони, традиції, – а й космічні сили, що оточують людство, відображаються в оповідях; тоді не тільки відносини індивіда з суспільством, а й відносини людства з природою осягаються через спонтанну метафору поетичної фантазії.

Можливо, цей перехід від суб’єктивно орієнтованих історій, окремих і незалежних, до організованого й вічного вираження про світову драму міг ніколи не відбутися, якщо б творчому мисленню не допомагала присутність вічних, очевидних символів, що даються природою: небесні тіла, зміна дня і ночі, пори року, припливи та відпливи. Так само, як соціальна система особистого життя, що осягається спочатку в мрієподібних, зародкових

формах, поступово дається через тривале осягнення в релігійних символах, космічне становище людського буття є також невловимим або, в кращому разі, простим нічним страхіттям до того часу, поки сонце і місяць, зірки, вітри і води землі не проявлять божественне правило і не окреслять сферу людської діяльності. Коли приходять боги, чії імена позначають небесні сили і природні процеси, божества місцевих печер та хащ стають простими васалами і менш значними світилами.

То які ж героїчні пригоди пов'язуються з цими безликими діячами, адже вони діяли у практично універсальний спосіб? Ми вважаємо, що цей процес є природною фазою еволюції міфології від чарівної історії і, звичайно, є могутнім фактором у цьому розвитку. Така зміна відбувається поступово і обов'язково має проміжні етапи: один з них відзначений введенням перших космічних символів. Ця перехідна стадія між егоцентричним інтересом народної казки, зосередженій на людині-герої, і появою абсолютно сформованої міфології природи, що має справу з божественними персонажами досить загального значення, є так званою легендою, яка створює “культурного героя”. Цей широко представлений вигаданий персонаж – гібрид суб'єктивного та об'єктивного мислення; він походить від героя народної казки з індивідуальною душею і, відповідно, зберігає багато рис такого персонажу. Але символічний характер інших істот народної казки наділяє певною надприродністю також і його; тепер він є вже чимось більшим, ніж індивід, що бореться з силами зла. Те, чим же він ще є, накопичується в його особистості, коли проявляється в легендарній формі. Він наполовину бог, наполовину – велетень-убивця. Як і останній, він часто є молодшим сином, єдиним розумним серед дурних братів. Він високого походження, але в дитинстві його украли або кинули напризволяще і потім врятували або поневолили за допомогою чаклунства. Однак, на відміну від суб'єкта мрій з чарівної казки, його дії починаються тільки з втечі з неволі. Вони спрямовані на те, щоб принести користь людині. Він дає людям вогонь, землю, навчає їх мисливства, сільського господарства, кораблебудування, можливо, навіть мову; він “створює” саму землю, знаходить сонце (в печері, в яйці або чужій країні) і встановлює його на небо, а також керує вітром та дощем. Але, незважаючи на свою велич, він часто може знову скочуватись на роль казкового героя.

Таким чином, статус культурного героя досить складний. Його діяльність здійснюється в реальному світі, й пізніше наслідки його дій завжди відчуються реальними людьми; відповідно, він володіє якимось неясним, але, поза сумнівом, історичним ставленням до людей, які живуть, і пов'язаний з місцевістю, де він залишив свій слід. Уже тільки цього було б достатньо для того, щоб відрізнити його від героя чарівної країни, чії дії повністю обмежуються оповіддю, з тим, щоб до кінця її він міг бути звільнений, а до наступної історії був введений інший герой. Історичні та місцеві зв'язки культурного героя надають його існуванню певну сталість. Навколо нього накопичуються історії так само, як вони накопичуються навколо реальних історичних осіб, чії діяння стали легендарними, наприклад, Кий, Рюрик, Святослав. Але в той час, як ці видатні діячі отримали довіру завдяки перебільшенню їхніх людських діянь, примітивний культурний герой стикається швидше з діями природи, ніж людей; його супротивниками виступають не хозари чи араби, а сонце і місяць, земля і небо.

Як і герой казки, культурний герой є носієм людських бажань. Його пригоди є фантазіями. В той час, як казковий герой – це індивід, який перемагає своїх особистих ворогів (батька, господаря, братів або супротивників), культурний герой є Людиною, яка перемагає загрозливі, переважаючи її сили. З ним несвідомо ототожнюється не одинокий мрійник, а все плем'я. Декорації його драми космічні: його ворогами виступають буря і морок, суворим випробуванням є для нього потоп і смерть. Це реальності, які викликають у нього мрію про визволення. Його завдання полягає у керівництві природою – землею та небом, рослинами, ріками, порами року – і в перемозі над смертю.

Джерело міфу є динамічним, а його мета, як говорив А. Лосєв, – філософською. Це примітивна фаза метафізичної думки, перше втілення загальних ідей. Міф може тільки давати початок загальним ідеям і виставляти їх; оскільки він є недискурсивною символікою,

він не засновується на аналітичних та дійсних абстрактних методах. Вище досягнення, на яке здатний міф, – показ людського життя та космічного порядку. Ми не можемо більше абстрактно маніпулювати його поняттями в межах міфічної форми. Коли ця форма вичерпується, природна релігія витісняється дискурсивною і більш точною формою думки – філософією.

Перше дослідження, що стосується точної істини міфу, відзначає перехід від поетичного мислення до дискурсивного. Як тільки народжується цікавість до фактичних цінностей, міфічна форма уяви про світ починає йти на спад. Але емоційне ставлення, яке довгий час було зосереджене в міфі, не так легко зруйнувати; життєво важливі ідеї, втілені у міфі, неможливо відкинути тільки тому, що хтось відкрив, що міф не відображає факт. Поетичне значення і фактична відповідність, які в загальній моделі символів і значень є двома абсолютно різними відношеннями, стають тотожними під однією назвою “істина”. Люди, які відкривають очевидну суперечність між фантазією і фактом, заперечують, що міфи істинні; ті ж, хто визнає їх істину, заявляють, що міфи реєструють факти. Між релігією і наукою існує абсурдний конфлікт, в якому наука повинна перемогти, але не тому, що вона обґрунтовано говорить про релігію, а тому, що релігія ґрунтується на ранній і тимчасовій формі мислення, після якої, якщо мислення продовжуватиме розвиватися, повинна слідувати філософія природи (яка називається “наукою” або “знанням”). З цієї прогресивної точки зору повинен існувати раціоналістичний період. Тоді, коли погляди повністю раціоналізуються, а ідеї розроблені та вичерпані, виникає інший погляд на речі, нова міфологія.

Таким чином, у нас немає шансу пояснити ні походження Всесвіту, ні походження людини і людського – цивілізації, держави, політичної реальності. Походження природи, життя і людини абсолютно неможливо описати в межах природно-наукових гіпотез. Гіпотези залишаються гіпотезами – варіантами минулого, що спираються на деяке підґрунтя, достатнє лише для пояснення в межах сформульованої тією ж наукою парадигми. Змінюється парадигма, змінюється й пояснення. І з кожним кроком науки її пояснювальні схеми стають дедалі елітарнішими і сухішими. У них не залишається фарб і емоцій. Але світ, що сприймається людиною, без емоцій неможливий. Відповідно і пояснення створення світу фізичними процесами збиткове, тому що відтворює світ без тих якостей, які бачить у ньому людина.

Відповідно, міф є дивною реальністю, в якій діють реальні надприродні особистості і присутні звичайні речі, що набувають надприродних якостей.

А тепер хотілося б підсумувати головні ознаки міфологічного мислення в кількох позиціях, що виражають природу міфу як синтезу.

1. Формально-логічне-образне, символічне, метафоричне. Яскраві образи, символи та метафори забезпечують єдність переживань і когніцій. Сила символічного, метафоричного, міфологічного розуму полягає у здатності виразити глибоку й складну ідею без допомоги абстракцій, граючи образами та словами буденної мови. Міфологічне забезпечує синтез раціонального та образно-емоційного у ще не відрефлексованих формах. Метафора як один з основних засобів міфологічного забезпечує функцію цілісного моделювання: не тільки формує уяву про об’єкт, а й зумовлює спосіб і стиль мислення про нього. При цьому метафора, звичайно, тільки початок мислячого процесу – вона знаряддя, а не продукт наукового пошуку [11, с. 124–125]. Таким чином, міфологічне й метафоричне охоплює реальність в її безпосередніх формах і дає передпонятійний опис об’єкта в єдності образу і слова, як початковий момент і предмет раціонального, теоретичного мислення. Щоб сформулювати поняття, потрібно мати початковий матеріал для раціональної обробки. На зміну метафори-міфологемі потім приходять понятійний теоретичний опис.

2. Прихильність наукового мислення до предметної сфери – універсалізм міфологічного як цілісного пояснення світу. Метафори міфологічного дозволяють людині сміливо поширювати і переносити досвід з однієї частини свого світу (наприклад, професійної діяльності) в іншу, забезпечуючи зв’язок картини світу. Це своєрідна життєва

філософія людини, виражена в образах, символах, метафорах і наочних ідеях, або, кажучи мовою психології, імпліцитні теорії особистості.

Зрозуміло, що більшість людей не може присвятити себе теоретичному аналізу всіх сторін свого буття і тому будують цілісний і особистісно-значущий образ навколишнього світу як “мережу” міфологем. Звичайно, у світі кожної людини є “просунуті”, раціонально оброблені фрагменти. За рахунок метафоричних відносин можливе перенесення цього досвіду на інші фрагменти реальності. Наприклад, понятійно-термінологічний апарат науки і професійний жаргон, засвоєний спеціалістом, виявляє вплив на особистісний світогляд цілісної індивідуальності.

Імпліцитні теорії особистості, суворо кажучи, теоріями не є. Це міфологія сучасної людини. Ж. Верн, прочитаний у дитинстві, може бути більш причетним до побудови цих “теорій”, ніж Г. Олпорт чи З. Фрейд.

3. Парадигматичне – синтагматичне. У новій міфологічній картині повинні бути поєднані парадигматичні компоненти (структура світу) та синтагматичні – людина діюча, яка переживає світ як агон, структура, арена та позиція людини, можливості й необхідність дій у ньому. Міф завжди включає в себе розповідь про життя людини в побудованій для цього картині світу, певні події і зразки. Причому це повинно бути зроблено наочно й оглядово.

4. Когнітивізм – інтенціональність. Міф – не тільки опис світу, а й інтенція, яка в цьому описі закладена. Міф збуджує та спрямовує дії людини. Коли людина приймає міф про Прометея та ідентифікує себе з ним, – її дії знаходять зміст і інтенцію. “Міф – це мова, через яку інтенціональність стає повідомлюваною... Міфи й символи, життєві в даний період..., є каналами, якими передаються життєві сили суспільства” [10, с. 346]. Міф – велика мотивуюча сила.

5. Реальність – ірреальність. Віра. Не все з того, що усвідомлено і є свідомим, реальне. Принцип двох реальностей: людина дуже швидко навчається розпізнавати та розрізняти дві реальності свого життя. У дитячій грі все відбувається ніби насправді, але вбиті оживають, а стілець може бути автомобілем. Коли ми читаємо роман, ми відчуваємо абсолютно реальні переживання, але описані в романі події реально не відбувалися. Коли ми слухаємо оповідання іншої людини про її переживання і наміри, ми думаємо про те, наскільки це абсолютно реальне оповідання, і видимі сльози людини відповідають тому, що насправді відбувалося. Що нас турбує в ці моменти, і що є критерієм віри в те, що відбувається? За яких умов приймається на віру міфос гри художнього твору, намірів іншої людини?

Не істинність (її не можна перевірити, оскільки кожна людина через часові межі свого існування, позбавлена реальної можливості все перевірити), не правильність (відповідність соціальним нормам, тому що в грі чи в романі норми можуть порушуватись), а правдоподібність стає критерієм оцінки. Правдоподібність нашому внутрішньому світу, існування аналогій в нашому досвіді переживань, наявність у внутрішньому світі того, що може “резонувати” з міфом, спонукає людину прийняти чи заперечити міф. Прийнятий міф стає “сакральним”, священним, тим, на що не можна спокуситися, оскільки це сприймається як підрив самих основ буття і сенсу життя людини. Коли щезають цінності – приходять відчай. Міф стає символом віри. Що заважає людині адекватно висловити свої переживання і людські проблеми, які в підсумку залишаються неусвідомленими і не приводять до породження адекватного індивідуального міфосу як індивідуальної картини світу і себе в ньому, чи перевірити та прийняти міфос і пов’язані з ним переживання іншої людини? Стіною у розумінні та вираженні сенсу в хаосі життя є існуюча сучасна мова, існування затертих висловів, кліше, стереотипів, текстів, які швидше відволікають від змісту, ніж сприяють його вираженню. Один з найбільших сучасних теоретиків психоаналізу Ж. Лакан іронічно зауважує, що товщину цієї стіни можна виміряти кілометрами плівки, тисячами годин телетрансляції, тоннами дешевої літератури тощо, які виробляються для того, щоб людина забула про своє існування. Ж. Лакан описує трагедію сучасної людини: займаючись наукою об’єктивного, вона забуває про свою суб’єктивність, заповнюючи вільний час дарами культури – від детективів і музики до освітніх лекцій, які дають їй все необхідне,

вона забуває про своє існування та смерть і в уявному спілкуванні нехтує сенсом свого життя [6, с. 51].

Ж. Лакан вводить поняття “справжньої мови” та “первинної мови”, символи якої лежать в основі всіх семантем мови. Символів цих тисячі, й всі вони належать безпосередньо до власного тіла, до відносин родинності, до народження, до життя, до смерті. Дороговказом дослідження символів повинна бути метафора, символічне заміщення, рух якої нейтралізує вторинний зміст з’єднаних нею термінів. Оскільки символи, що витіснені в несвідоме, не несуть ознак регресії чи незрілості, щоб стати діючими, їм достатньо бути могутніми.

Справжня мова і “первинна мова” стають підґрунтям віри, і міф стає “другою реальністю” людини, що спрямовує її дії в “першій” реальності буденного життя. Десь існуючі як ціле держава і батьки народу, Анна Кареніна, яка ніколи не існувала і давно померлий Лев Толстой, які в щоденній реальності ніби не існують і до буденного життя відношення можуть не мати, виявляються частиною життя людини, такими ж реальними подіями приватного життя, як вступ до ВНЗ чи подружня вечірка. Це відбувається тільки в тому разі, якщо їхня мова, звернута до нас, – справжня мова, правдива подібність досвіду наших переживань, і вони входять у наш внутрішній світ як невіддільна його частина, як частина міфосу та надії. Міф про Прометея – це те, чого не було, але це частина буквальної реальності нашого досвіду.

Список використаних джерел

1. Губин В. Д. Жизненный мир. Культурология. XX век / В. Губин. – С.-Пб.: Университетская книга, 1997.
2. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Петренко. – М.: МГУ, 1997.
3. Шкуратов В. А. Историческая психология / В. Шкуратов. – М.: Смысл, 1997.
4. Якобсон Р. Два аспекта языка и два типа афатических нарушений / Р. Якобсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990.
5. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М., 1983.
6. Лакан Ж. Семинары. Работы Фрейда по технике психоанализа / Ж. Лакан. – М.: Гнозис-Логос, 1998.
7. Tulviste P. The Cultural-Historical Development of Verbal Thinking. Commack / P. Tulviste. – N.Y.: Nova Sciences Publishers, 1991. – P. 24–25.
8. Кассирер Э. Сила метафоры / Э. Кассирер // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990.
9. Росс Л., Нисбет Р. Человек и ситуация / Л. Росс, Р. Нисбет. – М.: Аспект пресс, 1999.
10. Мэй Р. Любовь и воля / Р. Мэй. – М.: Рефл-Бук, 1997.
11. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990.

Александр Удод, Михаил Юрий

ОСОБЕННОСТИ МИФОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

В статье идет речь о мифологическом мышлении. Отмечается, что оно есть образным и отличается метафоричностью и символизмом. Рассматривается разница между мифом и сказкой.

Ключевые слова: миф, метафора, мышление, символ, культурный герой.

Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy

FEATURES MYTHOLOGICAL THINKING

The article refers to the mythological thinking. Indicated that it is creative and differs in metaphorical and symbolism. Also difference between a myth and fairy-tale is examined.

Key words: myth, metaphor, mind, symbol, cultural hero.

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

ВЕСІЛЬНА ЗВИЧАЄВІСТЬ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів автор подає характеристику весільної обрядовості сільських жителів Галичини другої половини XX – початку XXI століття.

Ключові слова: Галичина, весілля, “брама”, шлюб, дарування.

Процес двох родів, створення нової сім’ї споконвіку супроводжувався низкою ритуалів, спрямованих на збереження духовної єдності наречених, примноження їхнього матеріального становища, забезпечення Божого благословення. Розглянемо значення і роль шлюбних обрядів, зафіксованих у Галичині – одному з етнографічних регіонів, де досьогодні збереглося чимало компонентів весільної драми, де спостерігаємо активне відродження звичаїв предків, вшанування роду тощо.

Метою статті є комплексне вивчення весільних обрядів, як елементів сучасної родинної звичаєвості. Реалізація зазначеної мети передбачає розв’язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у жителів Золочівського, Бродівського і Перемишлянського районів Львівської області, з’ясувати семантику ритуальних дій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Перші дослідження про весільну обрядовість Галичини носять переважно нотатковий характер. Окремі відомості зустрічаємо у розвідках В. Гнатюка [1], Я. Головацького [2], П. Литвин-Бартоша [3], де проводиться побіжний аналіз весільної обрядовості галичан на матеріалах свідчень інформаторів. Також певні аспекти цього питання порушувалися у працях сучасних науковців В. Борисенко [4, 5], Н. Здоровега [6], М. Щубравська [7], Г. Лозко [8], котрі подають загальну характеристику весільної обрядовості, проте лише поверхнево згадують про досліджувану територію. Важливі та цікаві відомості про традиційну галицьку весільну обрядовість подають інформатори [9–15]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками весільних дійств і в зв’язку з цим добре обізнані в досліджувальній темі. У своїх розповідях інформатори вказують про зміни у ставленні сучасної молоді до вінчання у порівнянні з минулим, специфіку та локальні відмінності обряду “брами” у різних місцевостях Галичини, характеризують процес одягання молодії, описують значення весільного деревця, дарування, роздавання короваю.

День весілля супроводжується особливими ритуальними діями, оскільки він є найважливішим з усього циклу весільних обрядів. Кожна дрібниця вважається дуже вагомим, причому часто важливість окремих моментів сильно перебільшена.

Особливої уваги у весільних дійствах надавали одягу молодих. Невід’ємною частиною весільного вбрання була вишита сорочка. У жінок сорочки були переважно уставковими, з “крискою” – невеликим стоячим комірцем або невеликим виложистим коміром, який здебільшого оздоблювали вишивкою. Призбираний низ рукава викінчувався манжетом. Майже всю площу високої уставки оздоблювали густою геометризваною вишивкою. Нагрудна частина сорочки теж була прикрашена довгою, майже до пояса, орнаментальною смугою. На ший одягали намисто. Чим більше разків намиста було, тим заможнішою вважалася наречена.

Поверх спідниці нареченій одягали фартух-запаску, зшити з двох частин домотканого полотна, з’єднаних між собою вертикальним мережаним швом [1, с. 21]. Ця запаска була поперечно-смугастою, з дрібноузороною орнаментикою насиченого вишнево-червоного

кольору. Поверх сорочки одягали коротку безрукавку (лайбик), по краях оздоблену сукном темнішого кольору і орнаментальною вишивкою.

Якщо весілля відбувалося в холодну пору року, одягали свиту (переважно білу), прямоспинну, з вшитими по боках клинами і невеликими розрізами у нижній частині. Її декорували обшивкою кольорового сукна, кольоровими шнурами або ж вишивкою рослинної орнаментики. Оздоблювали краї піл, нагрудну частину, комір-стійку чи вилоги, викінчення рукавів.

На голові нареченій одягали віночок. Віночок нареченої теж мав особливу символіку, він підкреслював перехідний момент від стану дівочтва до подружнього життя. Вінок прикрашали білими або кольоровими стрічками. Якщо стрічки кольорові, то в'язали їх у такій послідовності: посередині – світло-коричнева (символ землі-годувальниці), з боків від неї жовті (символ сонця), за ними світло-зелені (символ краси та молодості), далі блакитні, сині (символ води і неба, що дають силу і здоров'я), оранжеві (символ хліба), фіолетові (мудрість людини), малинові (душевність, щирість), рожеві (достаток), а по краях – білі, кінці їх іноді розшивали золотом і сріблом [12, с. 48].

Одяг нареченого в Галичині теж має свою локальну специфіку, проте не носить виразного символічного навантаження. Чоловіча вишиванка теж була уставкового типу, довгою, носили її, як правило, навипуск. Вишивкою прикрашали комір, вставки і низ сорочки. Наречений поверх вишиванки одягав камізельку з купованої тканини темного кольору, на підкладці, довжиною трохи нижче пояса, з застібкою на гудзики. Спереду поли камізельки оздоблювалися строчками машинних швів, виконаними нитками контрастних до кольору камізельки відтінків. Важливим елементом весільного одягу є пояс, крайка. Він має символічне значення. Розміщений у центральній частині людського тіла він наче відмежовує небесне, духовне (верхню частину тіла) від земного, матеріалістичного. Надає певного статусу людині, яка його одягає. Крайки були кольоровими, переважно вишнево-коричневих відтінків. Чоловічий пояс – шкіряний.

Бажано, щоби весь одяг був новим. Правда, останнім часом існує звичай мати у шлюбному вбранні щось старе і щось позичене (як правило, це дрібні деталі: шпилька, прикраса, носова хустинка). Позичена річ нагадує нареченим про єдність з родиною, друзями, членами сім'ї. Варто взяти її у людини, щасливої в шлюбі. Щось старе – зв'язок із сім'єю і родом, мудрість в сімейному житті. Переважно наречені одягають старовинні коштовності. На ноги взувають шкіряні чоботи.

У день весілля молода у святковому вбранні сідає на крісло і чекає приходу своїх батьків і рідних. Коли всі зйдуться, тато розчесує молодій волосся (а тепер у більшості випадків просто поправляє перукарську зачіску) і кладе на голову вінок (прикріплює фату з віночком). Дружки при цьому співають:

*Колись я вас не просила,
А тепер вже прошу:
Прийдіть, прийдіть, рідний тату,
Та й зачешіть косу!
Дякую вам, любий тату,
Що ви ще дожили
І на мою головоньку
Вінок положили [16, с. 2].*

Якщо батька немає в живих, цю функцію виконує старший брат або хресний батько. Подекуди розчісування коси є виключно обов'язком брата (якщо немає рідного, то дворідного).

Дружки добре закріплюють вінок на голові молодої, прикрашають його зеленими гілочками барвінку або мирту (як символ чистоти, невинності). Після того вона трічі кланяється батькам і родичам і просить в них благословення. Дружки при кожному поклоні співають:

Схиляйся, ялице, кланяйся дівиче, перший (другий, третій) раз.

*Поклонися матері (батькові) в добрий час,
Не рік, не два він (вона) тебе годував (ла),
Ніж ся твого поклоньку дочекала [17, с. 102].*

Батьки благословляють хлібом, який тримають в руках, роблячи ним знак хреста над схиленою головою доньки.

У той же час молодого теж виряджають до шлюбу. Його одягають на короткий час у вивернутий вовною догори кожух, обсіпають зерном, монетами, що доля була багатою. Він просить благословення у своїх батьків. Потім виходить разом з друзями на подвір'я, де батьки благословляють його в дорогу. Батько тримає в руках хліб-сіль, а мати кропить свяченою водою. При цьому співають:

*Кропи мене, матінко,
Свяченою водою
На щастя, на долю,
На найкращу долю [15].*

Таке благословення є символічним тому, що дорога, у яку благословляють батьки – це не відстань до дому нареченої, а довгий сімейний життєвий шлях, який починається з цього дня.

Тоді молодий іде до брами і вертається назад до батьків (так три рази). Цей момент ніби відображає страх перед майбутнім і бажання залишитися у батьківському домі. Врешті молодий з друзями виходить за ворота, іде до третьої хати справа від своєї (якщо його хата крайня, переходить на другу сторону вулиці) і там теж кланяється і просить благословення. Після цього іде до молодої разом зі своїми гостями.

Молода теж проходить із друзями такий обряд благословення у дорогу, повертається до хати і чекає молодого [18, с. 302].

У с. Літовищі (Бродівський р-н Львівської обл) хресні батьки, дружки нареченого приносять з собою короваї, а старостини – калачі. До нареченої ідуть з калачами. Також беруть з собою музикантів, дорогою співають. У наш час переважно весільний поїзд складається з кількох автомобілів, які звуками клаксонів сповіщають про наближення молодого. Вважається, що голосними звуками можна відлякати злі сили [13].

Перед “брамою” ставлять стіл, яким перегороджують вхід на подвір'я. “Брамою” на Галичині називали викуп молодої. Відбуваються торги, під час яких дружки молодої (сватки) виторговують для себе викуп (переважно це горілка, якою потім пригощають “запорожців” – не запрошених на весілля хлопців і дівчат. Цікавий той факт, що у Перемишлянському районі Львівської області “запорожцями” йдуть на весілля тільки хлопці) [10]. Якщо дружбам молодого вдається хитрістю пробратися у дім нареченої і вивести її під час торгів, то викуп вони не платять. Тому сватки (дружки молодої) мають бути уважними, не дати себе перехитрити. Також з молодим торгується молодший брат нареченої (племінник, хрещеник), він “продає” свою сестру її майбутньому чоловікові. У деяких селах брат продає сестру не на брамі, а під час дарування [14].

Після закінчення торгів стіл забирають, виводять “молоду”. Як правило, це переодягнений у чудернацький одяг чоловік або старша жінка. Іноді вона має на руках ляльку. Коли молодий відмовляється від такої нареченої, його звинувачують у тому, що він залишив її, бідну, з дитиною на руках. Усі ці дії супроводжуються жартами, сміхом. Врешті дружки виводять справжню наречену. Вона тричі кланяється своєму обранцю, він їй. Потім дівчина знімає з його одягу “кавалерський” букет, з яким він прийшов і прикріплює інший, шлюбний (але ще на ліву сторону). Той же ж букетик, який зняла, має заховати, щоб не загубився (щоб чоловік нечасто згадував своє парубоцтво).

Наречені заходять в будинок, разом просять благословення у батьків. Іноді від імені молодят благословення просить староста. Як от у с. Шпиколоси (Золочівський р-н Львівської обл.). Після того, як наречені і найближчі родичі заходять до кімнати, староста виголошує:

– Любі тату, мамо, бабцю, діду (перечисляє всіх присутніх). Стоять ті діти перед вами, як свічки перед образами і просять Бога Всевишнього і вас, мамо, тату як

поблагословили і на село випровадили, так поблагословіть і під царський вінець випроводіть перший раз [11].

Молоді при цьому кланяються присутнім. Ті ж слова староста виголошує другий і третій раз.

Якщо весілля відбуватиметься в іншому місці, то після благословення батьки запрошують всіх до столу на коротке частування. І вже після цього вирушають до церкви разом з усім весільним почтом. Наречений іде з друзками, наречена зі сватками (якщо їдуть машинами, то у тому ж порядку).

Весільний поїзд складають дійові особи свята. Звісно, що на головні тут наречені. Також важливими особами є староста і старостина. Староста – поважний одружений чоловік, який ніби представляє громаду, що схвалює створення нової сім'ї. У нього є певні обов'язки. Він з короваєм на вишитому рушнику в руках очолює весільний почт; він є розпорядником гостини, має дбати про те, щоби гості не нудьгували, влаштовувати для них різноманітні розваги. Обов'язки старости переважно покладають на жартівливого чоловіка, який вміє керувати святом. Старостина у всьому підігрує старості. Це може бути його дружина або інша заміжня жінка. Їхній одяг прикрашають червоними букетами або стрічками. Дружби (бояри) і друзки, сватки і свашки (друзки солодого) теж мають свої завдання.

Сватки – друзки нареченої, а свашки – друзки нареченого. Друзки прикрашають одяг усіх гостей спеціальними маленькими букетиками. Дружкам теж прикріплюють букети, але більші, за це обов'язково мають дістати від них плату – цукерки або гроші. Під час вінчання друзки тримають наготові вишитий рушник, букет молодої, корони над головами наречених. Старші жінки співають ритуальних пісень, що супроводжують весільні обрядодії. Друзки та друзки прикрашають гільце, ставлять браму, влаштовують розваги, розділюють коровай. Також до весільного поїзда входили вінкоплетниці, коровайниці, візники, музики, кошельники (виконавці обрядових пісень при обдаровуванні молодих) та родичі [19, с. 15].

Якщо когось з батьків немає в живих і покійний похований у тій місцевості, де відбувається весілля, то перед шлюбом молодята ідуть на могилу батька чи матері просити благословення. Всім, кого зустрічають дорогою до шлюбу, кланяються і просять благословення. Ніхто не має права переходити дорогу молодим. “Перейде хтось дорогу – життя не складеться” – кажуть у народі.

Якщо реєстрація одруження у РАЦСі чи сільській раді призначена в цей же день, то вона відбувається перед вінчанням. Після вінчання священник реєструє шлюб у церковній книзі згідно свідоцтва про одруження, виданого державним органом реєстрації актів цивільного стану. Згідно з каноном подружнього права Східних Церков, шлюб може брати дівчина, яка досягла 15-річного віку, але Церква підлаштовується до вікового цензу, встановленого державою (в Україні це 17 років для дівчини і 18 років для хлопця).

У працях сучасних українських етнографів зустрічається твердження, що церковне вінчання в Україні практично до кінця ХІХ ст. не давало права на спільне проживання. Якщо шлюб у церкві і весілля відбувається не в один день, то до весілля молодята мають жити нарізно. Лише після виконання всіх обрядів, в яких брала участь вся родина, молоді вважалися чоловіком і дружиною. Щоб здолати ці протиріччя, запровадили звичай брати шлюб в той день, коли влаштовують весілля. Так вінчання стало складовою частиною весільного дня.

Староста з короваєм заходить до церкви перед молодятами. Коровай кладуть на бічному столику. Там він і залишається після шлюбу. Обряд вінчання теж має глибокий символічний зміст. Корони, які одягає священник на голови молодим, символізують їхню нагороду в небі за гідне подружнє життя. Іноді корони замінюють вінками, сплетеними з зеленого барвінку, але їх смислове навантаження залишається незмінним. Запалена свічка є символом того, що чоловік з жінкою мають освічувати одне одному життєвий шлях своєю любов'ю і підтримкою. Обручки є знаком того, що шлюб укладається на все життя (круг – безконечність) [20, с. 90].

Виходячи з церкви, молоді мають слідкувати, щоб нікому не вдалося пройти між ними (це теж може віщувати розлучення або часті сварки). Під церквою молода знімає букет молодого і прикріплює на праву сторону сорочки чи піджака. Це окреслює його новий статус – одруженого чоловіка. Настає улюблений для наймолодших гостей свята момент. Молода розкидає цукерки, щоб задобрити тих людей, які прийшли на свято зі злими думками і намірами. Кожен з присутніх намагається впіймати бодай одну цукерку. У с. Голубиця (Бродівський р-н Львівської обл) разом з солодощами кидають і монети [13].

Важливу роль відіграють і погодні умови весільної днини. Якщо день сонячний, а ще й скроплений короткочасним рясним дощем, то пара буде багатую і щасливою. Адже дощ і сонце дають нам врожай, а, отже, і добробут. Якщо ж в надворі негода, не припиняється дрібний дощик, то вважають, що наплачеться молода дружина у житті досить.

У досліджуваних районах рідко практикується весілля в один день і в домі молодої, і в домі молодого (такий звичай є поширений лише у Бродівському районі). Переважно роблять або спільну гостину, або ж розтягують цю подію в часі. Одного тижня гуляють весілля у домі нареченого, наступного – у домі нареченої. Якщо ж все-таки влаштовують дві гостини в один день, то після шлюбу кожен їде до себе додому і певний час забавляється зі своїми гостями. Потім молодий з частиною молоді йде до гостей молодої, певний час проводить з ними, врешті забирає дружину до своїх гостей. Завершальний етап весілля, покривання хусткою відбувається вдома у молодого [4, с. 93].

Якщо гостина спільна, то зі шлюбу пара повертається разом. На подвір'ї або на порозі хати молодят зустрічають батьки. Мати одягнена в кожух навиворіт, щоби відігнати все лихе. У цей час у с. Шпиколоси (Золочівський р-н Львівської обл.) співають:

*Вийди, матінко, вийди,
Не зробились-мо кривди,
Кривди-сьмо не зробили,
Діти-сьмо подружили.
Чи твоє, чи не твоє,
Вже твої обидвоє.
Переверни кожушину,
Привітай си дитину.
Який кожух воловатий,
Такий твій зять багатий [11].*

Батько пригощає молодят наливкою. Келихи, з яких випито напій, розбивають на щастя. Мати кропить свяченою водою наречених. Тарілку, у якій була вода, теж розбивають. Потім мати кидає кожух на поріг і просить молодих зайти поньому в хату. Чоловік бере дружину на руки і переходить через кожух. Це означає, що все лихе вже позаду.

Коли всі ритуали виконано, музики від імені господарів запрошують гостей до весільного столу. Перед початком пригощання відбувається спільна молитва за щасливу долю молодого подружжя. Цю молитву проводить священник (якщо він запрошений на весілля) або староста.

За столом головне місце відведено молодій парі, їй віддають почесні, всі виголошувані тости зводяться до побажання добра, багатства, народження дітей. Причому дітей зичать багато – “футбольну команду”, “чотири синочки, а п'яту дочку” [8, с. 397].

В історії с. Чемеринці (Перемишлянський р-н Львівської обл.) читаємо, що в давнину на весіллі горілки багато не було. “Пили одним стаканом з однієї пляшки, передаючи їх по черзі один одному” [9]. Молодятам взагалі заборонено споживати багато алкоголю – адже в них попереду шлюбна ніч. Та й голосно розмовляти, жартувати, співати їм теж не личить. Усі розмови і перепалки беруть на себе дружки і дружби. З-за столу молода пара виходить останньою, щоби не поставити в незручне становище тих гостей, які ще пригощаються.

В окремих селах на весіллі присутні жінки, які, спостерігаючи за ходом забави, коментують її окремі моменти короткими співаними куплетами. Іноді це доволі гострі слова. Переважно їхніми жертвами стають дружби і дружки, як то: “Ми за дружбом, ми за

дружбом, де то він мандрує, а наш дружба коло двору штахети рахує”. Якщо хтось мав не дуже охайний вигляд, могли заспівати: “Ой чи же ж то парубок так ся паробоче, одну штанку підігнув, друга ся волоче”. Ті з гостей, хто сміливіший, відспівували, наприклад: “А ти мені не співай, бо ти так не вмієш. Як я тобі заспіваю, то почервонієш” [12].

Є також звичай приїзду на весільну гостину “циганів”. У с. Вороняки (Золочівський р-н Львівської обл.) переодягнені у циганський одяг парубки і дівчата пізно ввечері приходять (або приїжджають на конях) на подвір’я, де відбувається весілля. Вони співають, танцюють. Потім розкладають серед двору багаття (або ж біля двору), запрошують до танцю навколо багаття молодих і гостей свята, вітають пару з одруженням. За це господарі щедро частують “циганів” і дякують їм за відвідини [14].

“Цигани” є присутніми не лише у галицькому святкуванні весілля. На Полтавщині також вони є дійовими особами весільного дійства, але там свою роль виконують наступного дня. Вони їдуть возом по селі, заїжджають до дворів тих, хто був запрошений на забаву і “вициганюють” щось для господарства новоствореної сім’ї. Переважно намагаються ввіймати курку, гуску, порося. Все це запахають в мішок. Також можуть забрати з двору кошеня, невелику собачку, господарське приладдя (лопату, мітлу, вила), одним словом, все, що може пригодитися у господарстві.

Якщо в досліджуваному регіоні “цигани” виконують частину культурно-розважальної програми, то на полтавському весіллі вони займаються ще й матеріальною стороною життя молодого подружжя.

Староста і музиканти дбають про те, щоби впродовж весільної гостини були віддані належні почесті батькам молодят, весільній господині, всім, хто доклав зусиль до святкових приготувань. Не забувають і про хресних батьків, хоча їхня роль не така значна, як у інших регіонах України.

Близько півночі або й пізніше починається дарування. До того часу ніхто не смів покинути забаву, бо ж ще не обдарували молодих. У с. Шпиколоси (Золочівський р-н Львівської обл.) прибирають все зі столу, за яким сиділи молодята. Дружба переводить подружжя через стіл, перед ними ставлять тарілку, застеляють її хустинкою або вишитою серветкою. Обабіч стають дружки і староста. Неповдалі влаштовуються жінки, які співають відповідні пісні. Якщо вони не знають всіх гостей, біля них має бути хтось, хто пояснює, ким є молодятам кожен з дарувальників [14].

До столу по черзі підходять родичі (найперше батьки, рідні брати і сестри молодих), дарують їм гроші або подарунки (як правило, дарують щось таке, що буде корисним на новому господарстві: постільну білизну, посуд, в наш час – побутову техніку). Хресні батьки часто дарують золоті прикраси. Кожному гостеві співають відповідну пісню або ж хоча би один куплет: “бабусю, дідусю, я ваша онучка. Мені ся належить золота обручка. Золота обручка, пухова перина і найкраща в світі колиска для сина”. Староста наливає чарку за здоров’я молодих, а дружба відрізає частину короваю. Особливо цінними є частини, прикрашені шишечками. Іноді старостина роздає окремо випечені гуски чи шишки. Підошву з короваю віддають музикантам.

У с. Літовищі (Бродівський р-н Львівської обл.) перед початком дарування сватки несуть коровай, у який ввіткнута прикрашена різка, пританцювуючи і співаючи пісню:

Дай нам, Боже, в добрий час.

Як у людей, так і в нас.

У щасливу годину

Розвеселим родину,

Ой ну-ну, ой ну-ну,

Розвеселим родину.

А ви, сестри із братами,

Уставайте разом з нами.

Ой ну-ну....

А ти дружба, гострий ніж,

*Короваю нам наріж.
Хоч наріж, хоч щипай,
А коровай нам роздай [13].*

З великим гуркотом ставлять коровай на стіл, витягують різку, закидають її на дах хати, щоби визначити, хто в молодій сім'ї першим народиться – син чи донька. Потім дружба тричі хрестить коровай і просить Бога, щоб поблагословив його. Також питає гостей, чи можна починати. Відтак викликає по черзі всіх гостей, які підходять вітати молодят [3, с. 98].

У с. Голубиця (Бродівський р-н Львівської обл.) дружби зі сватками ріжуть усі короваї, які є на весіллі, роздають гостям, а потім беруть вистелену хустинкою тарілку і йдуть поміж гостей збирати гроші для молодих.

Коли дарування закінчується, дружба зв'язує кінці хустинки з грішми і ховає хустинку під столом, а молоді мають забрати її. Вважається, що той, хто першим впіймає даровані гроші, буде керувати фінансами у сім'ї. Або ж молодий кладе подаровані гроші на лавку чи стілець, де сидить дружина, а вона має швиденько на них сісти, щоби заховати своє майно від чужих очей [13].

Такий спосіб обдаровування молодих є гарним звичаєм, бо дає можливість родинам краще познайомитись (виголошують, ким приходиться дарувальник). Супроводжується побажаннями, піснями, розподілом короваю, який є символічною подякою гостям за подарунки і щирі слова. На жаль, дедалі частіше цей урочистий момент замінюється офіційним врученням конвертів з грішми, супроводжуваним стандартними словами привітання.

По закінченні дарування господині запрошують гостей на пізню вечерю. Після вечері, як правило, старші гості йдуть додому, а молодь залишається розважатися. Танцюють майже до світанку.

Врешті починається найдраматичніший сюжет весільної гостини – знімання дівочого вінка. Це остаточне закріплення нового статусу – одруженої жінки, якій відтепер годиться покривати голову хусткою. У наш час це дійство називають “загулюванням вельона”.

На середині подвір'я ставлять крісло, на нього кладуть подушку. На подушку сідає молодий, йому на коліна – дружина. Свекруха знімає з голови невістки весільний віночок, подекуди у волосся їй запихає гроші, щоб пара була багатюю. Дружки їй допомагають. Ці дії супроводжуються виконанням пісні “Горіла сосна, палала”. Коли настає момент зав'язування хустки, молода тричі знімає її з голови. Або ж тричі втікає від чоловіка, врешті дає одягти на голову хустку. Потім свекруха цілує невістку і танцює з нею, ніби приймаючи її до товариства одружених жінок і до власної родини. Далі молода бере віночок (фату) і по черзі танцює зі всіма неодруженими, які присутні на цій церемонії. Спочатку – з рідними сестрами своїми і чоловіковими, потім з дружками, свашками і всіма дівчатами, навіть маленькими (щоби всі стали під вінець). Відтак іде з вінком до братів (своїх і молодого), дружбів і всіх неодружених хлопців і перетанцює з ними.

Молодий весь цей час сидить на кріслі. Перед ним кладуть капелюх і всі присутні кидають до нього гроші на колиску для дитини (с. Голубиця, Бродівський р-н Львівської обл.). У окремих місцевостях в цей час молодий має викупити свою дружину у її брата або сестри. Взагалі, бачимо, що впродовж весілля молоду викупувають кілька разів (на брамі, після дарування, на покриванні хусткою) [13].

Коли вже з всіма потанцювала, молода підходить до свого чоловіка і запрошує його до танцю. Під час танцю намагається одягнути вінок йому на голову (щоби мати над ним владу). Чоловік не дається. По закінченні танцю віддає вінок старшій дружці, або ж дівчата стають в коло і танцюють довкола молодої, а вона просто кидає його позад себе. Та дівчина, котра впіймає вінок, першою вийде заміж.

Весілля практично закінчується. З вчорашнього парубка і дівчини молоді люди перетворюються на чоловіка і дружину. Момент знімання з голови хустки, ухиляння чоловіка від вінка показує, що цей процес перевтілення ще буде тривати протягом певного

періоду часу. Дуже важко за один день змінити цілковито спосіб життя, світогляд. Але весілля відгуляли і назад дороги немає, попереду спільне майбутнє.

На завершення гостини музиканти співають молодят, їхнім батькам і гостям “Многая літа”, а дружки співають подячну пісню самим музикантам.

Після того, як молода завита, мати говорила такі слова: “Щоб жила щасливо та слухала чоловіка”. Таке висловлювання досить часто зустрічається в досліджувальному регіоні. Це є ще одним свідченням того, що, на відміну від сьогоднішніх моральних норм сімейно-родинної поведінки, шлюб на Галичині брали на все життя. Підтверджується цей факт також народною мудрістю, яка побутує в краї і закликає “добре дивитися, бо це не яблуко вкусити і як кисле, то кинути”.

Сьогодні моменти весільної обрядовості Галичини зазнали певних змін – здебільшого скорочення шлюбних ритуалів, тривалості загалом чи окремих компонентів структури. Так, наприклад, змінився традиційних одяг наречених, значно спростилися весільна обрядовість вбирання молодої і дарування, у яких на сьогоднішній день не вбачають первісного змісту. Хоча в регіоні почався процес відродження весільних традицій, все частіше спостерігаємо весілля в українському стилі, де виконуються усі ритуали. Це і стане матеріалом наших подальших студій.

Список використаних джерел

1. *Гнатюк В.* Ткацтво в Східній Галичині / Володимир Гнатюк // Матеріали до української етнології. – Львів, 1900. – Т. III – 38 с. 2. *Головацький Я.* Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана у листах до приятеля / Яків Головацький // Жовтень. – 1996. – № 6. – С. 46–49. 3. *Литвин-Бартош П.* Весільні обряди і звичаї / Петро Литвин-Бартош // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1909. – Т. 3. – 178 с. 4. *Борисенко В.* Весільні звичаї та обряди на Україні. / Валентина Борисенко – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с. 5. *Борисенко В.* Українське весілля / Валентина Борисенко // Наука і суспільство. – 1991. – № 4. – С. 30–31. 6. *Здоровега Н.* Нариси весільної обрядовості на Україні. / Неоніла Здоровега. – К.: Наукова думка, 1974. – 196 с. 7. *Весілля.* У двох книжках / Упоряд. М. Шубравська / Весілля. – Київ: Наукова думка, 1970. – 478 с. 8. *Лозко Г.* Весільна обрядовість / Галина Лозко // Українське народознавство. – 2005. – № 4. – С. 393–399. 9. *Кравець Михайло* Володимирович, 1976 р.н., житель м. Глиняни, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району, Львівської області, водій. 10. *Кравець Любов* Михайлівна, 1977 р.н., виходець з с. Лагодів, Перемишлянського району, Львівської області, медпрацівник. 11. *Вербінська Марія* Яківна, 1960 р.н., виходець з с. Шпиколоси, Золочівського району, Львівської області, вчитель Глинянської ЗСШ І-ІІІ ст. 12. *Яремчук Марія* Володимирівна, 1970 р.н., виходець з с. Нестюки, Золочівського району, Львівської області, вчитель Глинянської ЗСШ І-ІІІ ст. 13. *Прихарчук Марія* Іванівна, 1984 р.н., жителька с. Голубиця, Бродівського району, Львівської області, вихователь дитячого садка № 57, м. Львів. 14. *Борзуш* Мирослава Петрівна, 1973 р.н., виходець з с. Вороняки, Золочівського району, Львівської області, вчитель Глинянської ЗСШ І-ІІІ ст. 15. *Фідик* Ольга Василівна, 1978 р.н., виходець з с. Сасів, Золочівського району, Львівської області, вчитель Глинянської ЗСШ І-ІІІ ст. 16. *Интернет-ресурс* – istoriaukraina.narod.ru 17. *Сфремова Л.* Наспиви українських весільних пісень. / Любов Сфремова. – К.: Наукова думка, 2006. – 192 с. 18. *Черепанова С.* Філософія родознавства. К.: тов-во “Знання”, 2007 – 460 с. 19. *Віннік В.* Політ весільного кортежу / Василь Віннік // Чумацький шлях. – 2006. – № 3. – С. 14–20. 20. *Парховенко С.* Ритуальне застосування свічки у весільних обрядах / Сергій Парховенко. // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 89–91.

Леся Костюк

СВАДЕБНАЯ ОБЫЧНОСТЬ ГАЛИЧИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛУ XXI ВЕКА

В статтє на основе свидетельств многочисленных информаторов автор подает характеристику свадебной обрядности сельских жителей Галичины второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Галичина, свадьба, “брама”, брак, дарование.

Lesya Kostyuk

WEDDING ORDINARINESS OF GALYCHYNA SECOND HALVES XX – TO BEGINNING OF XXI AGE

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description of wedding rite of villagers of Galychyna of the second half XX – to beginning of XXI age.

Key words: Galychyna, wedding, “gates”, marriage, talent.

УДК 347.6

Наталія Бутрин

СТАНОВЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена короткому історичному огляду виникнення та становлення корпоративного права на території України. Окреслено основні напрямки його виникнення та проаналізовано законодавчу базу, котра слугувала основним джерелом корпоративного права у різні історичні періоди.

Ключові слова: корпоративне право, законодавчі аспекти, корпоративне законодавство, юридичні особи, компанії, товариства, підприємницька діяльність.

Корпоративне право багатьох країн світу тривалий час розвивалося під впливом ідеї про забезпечення захисту акціонерів та кредиторів товариства від можливих негативних проявів корпоративної форми ведення підприємницької діяльності. До недавнього часу дослідники навіть не замислювались над тим, наскільки задовольняють норми корпоративного права потреби товариств і чи сприяють вони здійсненню ефективного бізнесу. Внаслідок такого незбалансованого розвитку корпоративне право наприкінці ХХ ст. перетворилося на тяжкий тягар для товариств, який не тільки не сприяв, а по всіх напрямках гальмував, ускладнював ведення ними підприємницької діяльності. Це призвело до поступового, але незупинного процесу виходу бізнесу, особливо малого та середнього, з корпоративної форми.

Для виходу із цієї кризи сьогодні у світовому масштабі відбувається процес фундаментального реформування корпоративного права. Основним вектором при проведенні реформ є зменшення регуляторного навантаження на товариства, створення для них максимально сприятливого правового середовища. Відставання ж країни у світовій конкуренції корпоративних законодавств погіршує інвестиційний клімат і сприяє витоку національного капіталу за кордон [7, с. 157].

За останнє десятиліття термін “корпоративне право” став невід’ємною частиною правового життя України. Україна мусить вивчати зарубіжний досвід регулювання корпоративних відносин і сприймати найкраще з напрацьованого іншими країнами в цій сфері.

Актуальність теми дослідження зумовлена також тим, що за Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами наша держава взяла на себе обов’язок адаптувати своє законодавство до законодавства ЄС у пріоритетних сферах, до яких віднесено й законодавство про компанії (тобто корпоративне законодавство).

На теоретичному рівні дослідженням цієї тематики безпосередньо або ж опосередковано у різні часи займалися Т. Кашаніна, І. Спасибо-Фатеева, О. Воловик, О. Єфімов, О. Вінник, В. Кравчук, Н. Глусь, В. Васильєва, О. Дзера, О. Кібенко, В. Коссака, В. Луць, Р. Сивий, О. Яворський, О. Щербина, В. Щербина, О. Харенко, В. Поєдинок, О. Печений, К. Кочергіна, Є. Харитонова та інші науковці.

Сучасному стану корпоративного права в Україні передувало його тривалий історичний розвиток як у нашій державі, так і в деяких зарубіжних країнах. Воно формувалося відповідно до еволюції корпорацій та розвитку пов’язаної з ними певної групи суспільних відносин.

Важливий у методологічному плані системно-структурний підхід до з’ясування організаційно-правових форм юридичних осіб, якими саме і є корпорації, на думку К. О. Кочергіної, полягає в тому, що вони формуються внаслідок, по-перше, вимог функціонування у рамках певного соціально-економічного укладу, по-друге, специфіки вимог відповідного стану економічного розвитку національної економіки і, по-третє, правових традицій, рівня розвитку правових доктрин і національного законодавчого

регулювання у цій сфері, глибини процесу міжнародно-правової уніфікації, а також адаптації відповідних правових норм.

Слід, насамперед, звернути увагу на деякі законодавчо-історичні аспекти, зумовлені перебуванням України у складі інших держав, та охарактеризувати їх вплив на становлення сучасного корпоративного права.

Римське право стало своєрідним джерелом, з якого брали свої витoki майже всі галузі сучасного права. Значна кількість положень римського цивільного права дійшла до нашого часу, що позначилося на законодавстві багатьох країн світу. Корпоративне законодавство базується на окремих вихідних фундаментальних положеннях, закладених ще у римському цивільному праві. Тому при його розгляді необхідно звернутися до першоджерел римського приватного права.

Внутрішня логіка розвитку науки тяжіє до теоретичних узагальнень. У цьому аспекті римське право виступає своєрідним теоретичним вираженням генетичного узагальнення правового розвитку. Адже саме у римському праві зародилися такі цивільно-правові категорії, як правоздатність, приватне і публічне право, суб'єктивне право, зобов'язальне право, право власності, договірне право тощо.

На думку Є. О. Харитонова, рецепція римського приватного права полягає в його відродженні, сприйнятті духу і головних засад та основних положень тією чи іншою цивілізацією на певному етапі. Вже у стародавні часи в Римі з'являються різноманітні приватні корпорації: релігійні союзи і союзи ремісників. Про такі приватні корпорації згадується ще у законах XII таблиць: за свідченням Гая, вони надавали можливість членам створювати для себе правила і статuti, які б не суперечили закону. У цих примітивних, на перший погляд, утвореннях наявні деякі ознаки сучасних корпорацій, але це ще не юридичні особи.

У складі Римської держави з'явилася чимала кількість нових утворень, за якими було визнано право на внутрішнє самоуправління. До таких належали місцеві общини, муніципії, які раніше складали самостійні держави, а потім були наділені правами юридичної особи та інкорпоровані. Напрацьований муніципіями принцип юридичної особи було згодом перенесено на різноманітні приватні корпорації. Останні починають наділятися цивільною правоздатністю. У зв'язку з цим слід згадати закон імператора Августина, яким закріплювалося положення про запит дозволу в сенаті на створення союзів.

Таким чином, римському праву завдячуємо вже тим, що воно започаткувало ідею створення юридичної особи та її практичного вираження: було розроблено поняття правоздатності, її незалежності від фізичної особи і визначено основні типи юридичних осіб (корпорації, установи) [8, с. 83].

Українська традиція приватного права зумовлена історичними, геополітичними, культурними особливостями розвитку Української держави. Проіснувавши кілька століть як самостійна держава (Київська Русь), потім будучи роздробленою на окремі князівства, з часом увійшовши до складу різних держав, зокрема, спершу до Великого князівства Литовського і згодом – Речі Посполитої, після цього – до Російської та Австро-Угорської імперій та зрештою до СРСР, і знову відродивши незалежність аж у 1991 р., Україна перебувала поміж західною (європейською) і східною (російською) цивілізаціями. Розвиток корпоративного права України у складі Російської імперії (XIX – початок XX ст.). Унаслідок остаточної ліквідації у 1783 р. полково-сотенного устрою України і запровадження губернського поділу та поширення російської системи органів влади і управління Україна, втративши автономію, увійшла до складу Російської імперії та залишалася її частиною до 1917 р.

Після приєднання України до Московської держави, джерела права різних частин України, що входили до складу Російської імперії до 40-х рр. XIX ст., мали певні відмінності – у Слобідсько-Українській губернії застосовувалось російське законодавство; у лівобережних і правобережних губерніях Литовський Статут 1588 р. і збірники магдебурзького права, а до початку 40-х рр. на території України у складі Росії було введено в дію “Звід законів

Російської імперії”, що припинив застосування інших джерел права. На території Російської імперії діяли також закони: “Звід місцевих законів губерній, областей, приєднаних від Польщі”, “Зібрання цивільних законів, які діють у Малоросії” (1807 р.).

На початку XIX ст. з’являються перші нормативні акти, які стосуються діяльності акціонерних компаній. Найбільш відомим є Указ від 6 вересня 1805 р., у якому була розтлумачена суть обмеженої відповідальності учасників торгової компанії. Указ був прийнятий у зв’язку із банкрутством Петербурзької компанії з будівництва кораблів.

У Маніфесті Олександра I від 1 січня 1807 р., яким дарувались певні привілеї купцям, уперше згадано певні форми товариств: повні товариства, товариства на вірі і “товариства по територіях”, тобто товариства, які мають складений капітал. При цьому суть їх діяльності не була врегульована; йшлося тільки про те, що до участі у цих товариствах допускаються всі учасники, а не тільки купці.

У 1805 і 1807 рр. було видано ще кілька постанов, які стосувались компаній, але вони майже не вплинули на зміну їх статусу. Цією невеликою кількістю постанов про корпорації користувались також укладачі Зводу законів. Майже повна відсутність законодавства, яке б регулювало правове становище корпорацій, негативно позначалася на діяльності російських товариств. Згодом можливість створення акціонерних товариств законодавчо була закріплена 1807 р. царським Маніфестом про привілеї, даровані купецтву. Однак головним актом, який діяв до 1917 р., стало затверджене законом 1836 р. Положення про акціонерні компанії, яке згодом з відповідними змінами та доповненнями було додано до Зводу законів Російської імперії як друга частина глави “Про товариства” під назвою “Про товариства з часток та компанії на акціях”. У Законі досить детально було регламентовано такі питання: розмір капіталу, необхідного для заснування компанії, розподіл його на акції, спосіб оплати капіталу; чітко визначалося поняття обмеженої відповідальності, та вказувалось і на межі розміру акцій (не менше 50 і не більше 1000 рублів). Внутрішні організаційні питання і питання управління компаніями регулювалися менш детально.

Визначальним у розвитку корпоративного права є і той факт, що на території українських губерній відкрилася перша біржа (Одеса, 1797 р.). Ця біржа Російської імперії так само, як і всі інші, була виключно товарною. Але вже з 1825 р. почали друкуватися котирування Одеської біржі на переказні векселі. Обіг цінних паперів регулювався “Одеськими біржовими правилами для угод з купівлі-продажу цінних паперів, золотої валюти, тратт і подібних цінностей”. Не існувало єдиного нормативного акта, який би регулював правовідносини у сфері діяльності ринку цінних паперів, натомість діяли статuti.

Російське корпоративне законодавство значно вдосконалюється разом із прийняттям Торгового статуту (1903 р.). Стаття 55 цього документа визначає такі види товариств: артільне та акціонерне товариство. В 1910 р. приймається “Звід законів цивільних”, окремі норми якого присвячені товариствам. До того часу було ухвалено також значну кількість спеціальних законів, які регулювали окремі аспекти діяльності торгових товариств, зокрема, Правила про організацію і скликання загальних зборів і ревізійних комісій акціонерних кредитних установ, торгово-промислових товариств і пайових товариств тощо. З кінця 1917 р. економіку країни зруйнували революційні події в Росії.

Розвиток корпоративного права в Австро-Угорській імперії, до складу якої входили західноукраїнські землі (XIX – початок XX ст.) У 1786 р. патентом від 1 листопада було оприлюднено першу частину Цивільного кодексу, яка мала назву “Йозефінський кодекс законів”. Вона містила п’ять розділів, в яких йшлося про права осіб. Цей кодекс у Галичині набув чинності у травні 1787 р., але продовження йому не було. Після кількох доопрацювань у 1811 р. було затверджено і з 1812 р. введено в дію, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії, що поширилось і на західноукраїнські землі, які перебували у складі Австро-Угорської імперії у 1772–1918 рр. Його джерелами були: пандектне право, тобто пристосоване до капіталістичних відносин римське право, Пруське земське уложення 1794 р. і провінційне право деяких австрійських країв. З деякими змінами, внесеними у роки Першої світової війни, Австрійський цивільний кодекс (Загальне цивільне уложення)

продовжував діяти на території Галичини і після її включення до складу Польщі – аж до прийняття Польського кодексу зобов'язань 1933 р.

У розділі другому “Про майнові права” (ст. 291) речі, як і в римському праві, поділяються на тілесні й безтілесні. При цьому у ст. 311 йдеться про те, що всі тілесні та безтілесні речі, які утворюють предмет правового обороту, можуть бути і предметом володіння, а за ст. 353 – власністю особи, яка нею володіє. У Цивільному уложенні глава XXVII була присвячена договору спільності майна. Товариство створюється з метою спільного надбання, коли двоє чи кілька осіб погоджуються договором об'єднати свою працю або також і свої речі для спільного досягнення загальної користі.

Проте у Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії ще не було поділу товариств на окремі види, а тільки зазначалося про різні види товариств (ст. 1176). Натомість багато його положень присвячено договору товариства, який регулює різні сторони його діяльності: питання внесення вкладів, відповідальності товариша за шкоду, завдану ним товариству, розподілу прибутку товариства, питання управління його справами, припинення діяльності товариства, виходу з нього, поділ майна торгового товариства, яке припинило свою діяльність тощо.

Крім Загального цивільного уложення, діяли також особливі цивільні закони, зокрема, Торгове уложення (1862 р.); Вексельний статут (1850 р.). Цивільне уложення потребувало оновлення, однак уся робота створеної для цього комісії звелася до зміни окремих положень шляхом видання урядових новел у 1914–1916 рр. Важливого значення у розвитку корпоративного законодавства набув австрійський закон “Про виробничі і господарські товариства” (1873 р.). Зауважимо, що вже у проекті 1911 р. його було значно модернізовано, і вдвічі збільшено його обсяг. У Проекті були детально врегульовані положення щодо діяльності правління, спостережної ради, загальних зборів, розподілу чистого прибутку за звітний період, набуття та припинення членства у товаристві тощо.

Угорське торгове уложення 1875 р. охоплювало регулювання діяльності торгових товариств: повного, товариства на вірі, товариства на акціях і товариства артільного. За визначенням, наведеним у ньому, артільним вважається товариство, яке при необмеженій кількості членів засновується для сприяння кредиту, виробництву чи господарству своїх членів, причому такі товариства утворюються на засадах здійснення спільних операцій чи на засадах взаємності [5, с. 16].

Привертає увагу той факт, що значна частина уложення була присвячена угодам та законодавчому регулюванню правовідносин, які в сучасному розумінні називають корпоративними.

Корпоративне законодавство України у складі СРСР. Пожвавлення приватної ініціативи в господарському житті на початку 1920-х рр. (період НЕПу) зумовлювалось появою та діяльністю різного роду товариств і кооперативів. Це знайшло закріплення в Цивільному кодексі УРСР 1922 р., розділ X якого містив норми про повні та прості товариства, товариства на вірі та з обмеженою відповідальністю, акціонерні (паєві) товариства; статті 276–366 цього Кодексу закріпили порядок їх створення, функціонування і ліквідації. Пізніше правовий статус акціонерного товариства був визначений також у союзному нормативному акті – Положенні про акціонерні товариства від 17.08.1927 р. У зв'язку із прийняттям цього положення статті ЦК УРСР, які регулювали діяльність акціонерного товариства, були скасовані.

У Положенні про акціонерні товариства 1927 р. зазначалося, що метою державних акціонерних товариств є не формування капіталу, а господарська діяльність. Акції цих товариств не котирувалися на біржі, не переходили з рук у руки як товар, а відігравали роль паїв, які об'єднували суб'єктів. У названому положенні зазначалося, що державні й змішані акціонерні товариства (а їх залишилось усього близько 10 %) тільки за формою були акціонерними товариствами, по суті ж вони зберігали риси державного підприємства. Щодо змішаних акціонерних товариств, то вони розглядалися як перехідна сходинка до державних.

З кінця 1920-х рр. та особливо в 1930-х рр. намітилася тенденція до згортання корпоративних відносин в економіці Союзу РСР, оскільки панівною серед форм власності стала державна власність, а головним суб'єктом господарських відносин – державне підприємство. Ця тенденція, зокрема, проявлялась у ліквідації господарських товариств у 1930-х рр., перетворенні промислової кооперації (артілей та союзів) у державні підприємства (1950-ті рр.), в одержавленні колгоспів тощо.

З 1930 до 1985 рр. у Радянському Союзі діяли лише три акціонерних товариства – створений ще в 1924 р. Банк для зовнішньої торгівлі СРСР (пізніше – Зовнішекономбанк СРСР), Всесоюзне акціонерне товариство “Інтурист”, яке розпочало свою діяльність у 1929 р., та організоване в 1973 р. Акціонерне товариство СРСР з іноземного страхування (Індержстрах). Усі ці товариства тільки називались акціонерними, а по суті це були унітарні державні підприємства.

Починаючи з 1987–1989 рр. на підставі кількох постанов Ради Міністрів ССРСР в Україні створюються спільні підприємства, які об'єднували вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності. Ці підприємства за своїми правовими ознаками були господарськими товариствами, однак упродовж тривалого часу вони визначатимуться у вітчизняному законодавстві як окрема організаційно-правова форма підприємницької діяльності. У 1988 р. було прийнято Закон “Про кооперацію в СРСР”, а згодом – ряд нормативних актів, які регулювали створення малих підприємств. З цього моменту починається процес масової появи приватних підприємницьких структур – це ще не господарські товариства, а організації (кооперативи, малі підприємства), які мають з ними багато спільних рис. У 1990 р. Рада Міністрів СРСР ухвалює окремі рішення з приводу переходу державних підприємств на акціонерну форму власності. Найбільш відомою є постанова Ради Міністрів про перетворення виробничого об'єднання “КамАЗ” в акціонерне товариство. Нарешті, постановою Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1990 р. були затверджені Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю і Положення про цінні папери, яким було закладено правову основу для розвитку підприємницьких корпорацій. Слід зазначити, що лише за один рік, який минув після прийняття названої постанови, в Україні було створено 166 господарських товариств, 27 з яких були акціонерними, а 139 товариствами з обмеженою відповідальністю. Новостворені товариства були невеликими і за кількістю учасників, і за розміром статутного фонду [5, с. 18].

Отже, тільки перехід до ринкових відносин відкрив шлях до розвитку корпоративного законодавства. Нині у законодавстві закріплюється презумпція уповноваження корпорацій на видання ними нормативних актів, які регулюють їх внутрішні питання. При цьому встановлюються лише межі корпоративного регулювання, наприклад, несуперечливість норм локальних нормам законодавчим тощо.

На цьому етапі (з 1991 р.) радянський період розвитку корпоративного законодавства фактично завершується. Після розпаду СРСР у всіх його колишніх республіках, включаючи Україну, формується власне законодавство про підприємницькі корпорації.

Початок формування законодавчого регулювання процесів створення і діяльності господарських товариств в Україні припадає на 1990-ті роки, період після здобуття Україною незалежності. Слід визнати, що корпоративне законодавство розроблялося Україною практично заново. Як слушно зауважує О. Р. Кібенко, законодавець не звернув належної уваги на досвід дореволюційної Росії і зарубіжних країн у галузі правового регулювання корпоративних відносин. Результатом цього стали традиційні проблеми діяльності у підприємницьких корпораціях (шахрайство, масові банкрутства, розорення дрібних акціонерів тощо), які повною мірою проявили себе в Україні [4, с. 5].

Становлення корпоративного права за часів проголошення незалежності України (1991–2003 рр.). Розвиток корпоративного права України слід пов'язувати із здобуттям Україною незалежності та формуванням власної нормативно-правової бази. Зокрема, у ці часи були прийняті закони України “Про господарські товариства”, “Про підприємництво”, “Про

підприємства в Україні”, “Про цінні папери і фондову біржу”, “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” та інші акти, що визначали правовий статус господарських товариств і режим цінних паперів (акцій), якими закріплюються корпоративні права учасників цих товариств. Правовий статус споживчих товариств і сільськогосподарських кооперативів та правовий режим їхнього майна певною мірою було визначено, відповідно, у законах “Про власність”, “Про споживчу кооперацію”, “Про сільськогосподарську кооперацію”, “Про кооперацію” та деяких інших актах. Слід зауважити, що прийняття таких нормативних актів заклало фундамент для розвитку ринкових відносин в Україні, вперше були визначені учасники таких відносин – підприємці різних організаційно-правових форм, включаючи корпорації.

У 1992 р. приймається низка приватизаційних законів: “Про приватизацію державного майна”, “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”, “Про приватизаційні папери”. Названі нормативні акти поклали початок процесам приватизації державної власності й створенню великих відкритих акціонерних товариств на базі майна колишніх державних підприємств. Розвиток корпоративних структур у наступні роки відбувався під впливом процесів приватизації і корпоратизації, діяльності інвестиційних посередників, таких як довірчі і страхові товариства, інвестиційні фонди і компанії тощо.

Розорення (як правило, навмисне) великих і дрібних корпорацій, різноманітні зловживання учасників господарських товариств або їх керівних органів, які мали місце протягом кількох наступних років (1994–1996 рр.) показали слабкість, неповноту і недосконалість вітчизняного корпоративного законодавства.

Із прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України підґрунтям норм корпоративного права слугують положення ст. 42 Конституції України, яка передбачає право кожної людини на заняття підприємницькою діяльністю, що не заборонена законом, а також норми, які визначають принципи положення регулювання відносин власності (статті 13, 14, 41), регулювання особистих немайнових відносин (статті 21, 23, 24, 27, 28) тощо [1]. У 1996–2000 рр. було істотно переглянуто норми корпоративного законодавства. Зокрема, було внесено значні зміни до Закону “Про господарські товариства”.

Цей Закон створив правове підґрунтя для формування ринкової підприємницької інфраструктури і виконав свою історичну місію. Далі законодавство повинно відповідно деталізувати правовий статус господарських товариств, які зайняли в цій інфраструктурі своє місце. Вимогам часу вже не відповідав і Цивільний кодекс УРСР (1963 р.).

Отже, постала гостра необхідність урегулювання на законодавчому рівні питань, пов’язаних із здійсненням і захистом корпоративних прав учасників господарських товариств, організацій (корпорацій), оскільки відсутність таких положень призводить до зловживань і порушень їх прав. Такий стан законодавства, своєю чергою, зумовив недовіру іноземних інвесторів та їх інертність щодо інвестування коштів в економіку України.

Із набуттям чинності Цивільним і Господарським кодексами України розпочався новий етап розвитку сучасного корпоративного законодавства. Адже вони додали ряд новацій до сучасного законодавства в галузі корпоративного права. Зокрема, до ЦК України включено спеціальний розділ, присвячений господарським товариствам, який багато в чому суперечить ГК України. У главі 8 ЦК України сформульовано деякі загальні положення про господарські товариства (поняття та види, майно господарського товариства, права та обов’язки учасників тощо), а також визначено правовий статус повного (статті 119–132), командитного товариства (статті 133–139), товариства з обмеженою (статті 140–150) та додатковою (ст. 151) відповідальністю, акціонерного товариства (статті 152–162) [3]. Правовому статусу виробничих кооперативів як виду підприємницьких товариств присвячено статті 163–166 ЦК України. У ГК України основною організаційно-правовою формою суб’єкта господарювання визнане підприємство (за ст. 191 нового ЦК підприємство як єдиний майновий комплекс розглядається як об’єкт цивільних прав, а не суб’єкт майнових правовідносин). Про господарські товариства йдеться у главі 9 ГК України, в якій дано

визначення поняття та названо види господарських товариств, їх установчі документи, вимоги щодо державної реєстрації, наведено деякі положення про власність (фонди) господарського товариства, права та обов'язки учасників товариства тощо (статті 79–92 ГК України). Уперше окремим положенням визначено зміст корпоративних прав (ч. 1 ст. 167 ГК України). Серед норм про підприємства колективної власності як суб'єктів господарювання у главі 10 ГК України преважають положення про невинробничі кооперативи [2].

Отже, як видно зі змісту положень про господарські товариства і виробничі кооперативи, закріплених у ЦК і ГК України, ці положення переважно дублюють одне одного. У статті 92 ГК України зазначено, що порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюється ГК України, ЦК України та іншими законами.

Нові кодекси містять також певні невідповідності (суперечності) у регулюванні одних і тих самих питань корпоративного права. Так, розбіжності між кодексами простежуються в підходах до поділу акціонерних товариств на окремі види, щодо переважного права акціонерів на придбання акцій, порядку прийняття рішень органами управління акціонерним товариством, у порядку передачі прав за цінними паперами та деяких інших питаннях.

Ще у пропозиціях Президента України у зв'язку з поверненням Верховній Раді для повторного розгляду ЦК України і ГК України зазначалося, що ці кодекси пропонують два кардинально протилежні підходи щодо вирішення одних і тих самих питань; паралельно існують два шляхи розв'язання проблеми і невідомо, яким кодексом – Цивільним чи Господарським, у конкретній ситуації слід керуватися.

Нині розходження у питаннях корпоративного права стають причиною певних труднощів і непорозумінь в їх застосуванні на практиці. Суди нерідко по-різному вирішують однотипні спори. Хоча вагомий внесок у розвитку корпоративного права все ж відбувається завдяки процесам формування судової практики вирішення корпоративних конфліктів Верховним Судом України та Вищим господарським судом України. Поряд із тим, актуальною залишається потреба внесення змін до названих правових актів з метою консолідації положень про корпоративні відносини в одному з них (бажано – у ЦК України) [6, с. 116].

Позитивним кроком для розвитку корпоративного законодавства стало прийняття Закону “Про цінні папери і фондовий ринок” від 23. 02. 2006 р., який регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку.

З прийняттям Закону “Про акціонерні товариства” тільки започатковано оновлення корпоративного законодавства України. З огляду на європейські стандарти корпоративного права постає необхідність прийняття окремих законів про інші види господарських товариств: товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, повних і командитних товариств, виробничих кооперативів та інших видів корпоративних утворень. Слід удосконалювати законодавство і судову практику вирішення корпоративних спорів, зважати на позитивний досвід інших країн.

Список використаних джерел

1. Конституція України: за станом на 10.11.2010 р. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>.
2. Господарський кодекс України. Господарський процесуальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
3. Цивільний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2004.
4. Довгерт А. Питання міжнародного приватного права у корпоративних відносинах / А. Довгерт // Юридичний вісник України. – 2009. – 24–30 січня. – С. 5.
5. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: автореф. дис... канд. юр. наук: 23.06.06 / О. Р. Кібенко. – Харків: Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
6. Коваленко Л. О. Удосконалення системи корпоративного управління в світлі нового законодавства / Л. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 15–122.
7. Цікало В. І. Правова природа корпоративного правовідношення / В. Цікало // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 4. – С. 157–165.
8. Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин / Щербина В. С. // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 10–14.

Наталия Бутрин

**СТАНОВЛЕНИЕ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Статья посвящена короткому историческому обзору возникновения и становления корпоративного права на территории Украины. Очерченно основные направления его возникновения и проанализирована законодательная база, которая служила основным источником корпоративного права в разные исторические периоды.

Ключевые слова: корпоративное право, законодательные аспекты, корпоративное законодательство, юридические лица, компании, общества, предпринимательская деятельность.

Nataliya Butryn

**BECOMING OF CORPORATE RIGHT IS ON TERRITORIES OF UKRAINE: HISTORICAL
ASPECT**

The article is devoted the short historical review of origin and becoming of corporate right on territories of Ukraine. Outlined basic directions of his origin and a legislative base which served as the basic source of corporate right in different historical periods is analysed.

Key words: corporate right, legislative aspects, corporate legislation, legal entities, companies, societies, entrepreneurial activity.

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 342.36

Ірина Васірук

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЗАСІБ ЛЕГІТИМАЦІЇ ТА ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ

У статті аналізується феномен “історична пам’ять” як один із важливих засобів легітимації та делегітимації у сучасному суспільстві.

Ключові слова: історична пам’ять, легітимація, делегітимація, політика пам’яті, пам’ятні місця, офіційна пам’ять, колективна пам’ять.

Історична пам’ять має вагоме значення для сучасного суспільства. Вона, навіть включаючи велику кількість міфів та стереотипів, дозволяє легітимізувати всі соціальні групи, нації, країни. Актуальність дослідження цього феномена визначає постійна необхідність корекції історичної пам’яті суспільства та демонстрації її мінливого характеру. Вона є не тільки інструментом політики та ідеології, а й виконує цілком конкретні та зрозумілі легітимаційні завдання: “узаконює” державність, націю, спільнотні інтереси. Функції історичної пам’яті та її соціальна природа ще з ХІХ ст. досліджуються науковцями, однак комплексне і всебічне її вивчення розпочалося у ХХ ст. (зокрема, не можна оминати увагою праці М. Хальбвакса, Я. Ассмана, Ж. ЛеГоффа) й триває дотепер.

Починаючи з ХХ століття, поняття “історична пам’ять” дуже швидко поширюється на різноманітні аспекти соціальних уявлень про минуле. Складність та суперечливість феномену національної пам’яті, ретельна оцінка її сучасного стану, впливу на формування образу нашої держави в Європі привертають увагу відомих українських науковців – Ю. Зерній, А. Киридон, Н. Яковенко, Л. Зашкільняка, С. Віднянського, Ю. Шаповала, І. Гирича та ін.

Історія в її досліджених ученими фактах чи в фактах пам’яті завжди слугувала матеріалом для легітимації й делегітимації. Проте останнім часом спостерігається наплив хвилі соціальних рухів пам’ятевого характеру, спрямованих на те, щоб поставити під сумнів стару легітимність пам’ятевих зображень, зокрема тих, що стосуються подій Другої світової війни. Їх виникнення викликане багатьма чинниками, в тому числі – відмиранням великих ідеологічних систем інтерпретації (хто був жертвою, а хто катом, хто виграв, а хто програв) та спокусою провести паралель між жертвами з обох боків і виробити нову історичну класифікацію. Стратегія історизування виглядає, отож, важливим елементом регулювання поведінки, вибору та інституційних механізмів. “За іграми пам’яті та появою схем керування післяконфліктною ситуацією, що їх сплітають складні мережі дієвців, – зазначає Ж. Мінк, – ми бачимо як останні дедалі частіше вдаються до зображень минувшини і ще частіше конфліктної минувшини [1, с. 20].

Офіційна радянська пам’ять про війну не просто відсувала на задній план, а фактично репресувала локальні пам’яті. Зокрема, в накреслених нею кордонах не було місця для Голокосту євреїв (їх принципово не вирізняли із загалу жертв фашизму) та, тим більше, для депортацій десятків національних груп, здійснених у 40-х роках минулого століття. У тематичному репертуарі цієї пам’яті не могло бути місця ні для злочинів советських військ 1944–1945 років у визволеній від нацистів Європі, ні для обговорення “ціни Перемоги” – ставлення радянського командування до звичайних солдатів [2].

Після 1945 року в політиці пам'яті панувала догма, нав'язана державами-переможцями. Для забезпечення сталого миру в Європі вони дали згоду на переміщення німецької та угорської меншин, а також польської, про яку інколи забувають згадати. Потрібно було створювати моноетнічні національні спільноти. Після 1989 року і розпаду Югославії з ланцюгом знищення і виселення людей за етнічною ознакою ця догма вийшла з ужитку з огляду на основоположні принципи Європи: повага до права меншин на мирне життя там, де вони оселилися з давніх часів.

На заході, сході та півдні Європи спостерігається новий сплеск політичних зіткнень навколо інтерпретацій минулих конфліктів. Нові держави – члени ЄС вимагають “коригування” пам'яті між “новою” і “старою” Європою, причому сам Європейський Союз стає учасником керування цими сторінками минулого. Показовими є слова Жака Ширака: “Європа, яка тривалий час була школою війни, стала школою миру” [1, с. 223].

Ті, хто розвивають стратегію історизування, прагнуть досягти політичного результату шляхом повернення до вжитку вигідних моментів, які збереглися в пам'яті. Жорж Мінк наголошує: “У колективній пам'яті нас цікавить “точка зустрічі між усіма видами зображень минувшини, що їх поділяють люди (спогади і набуті знання), і цілеспрямованими розповідями про історію, тобто про історичну пам'ять, що є відмінною від історичної науки”, а також придатність цієї пам'яті до реактивації та використання в поточних справах” [1, с. 23]. Це означає, що минувшина має вагу, тільки якщо відповідає стратегії певного кола осіб, котрі використовують її часто у своїх політичних цілях. За висловом польського інтелектуала Адама Міхніка: “Існує так званий егоїзм болю, який кидає надмірно яскраве світло на окремі епізоди пережитої минувшини, залишаючи в затінку інші, і забезпечує цим ефективність стратегії історизування” [1, с. 23].

Європа рясно вкрита “пам'ятними місцями”, які сьогодні реактивують, аби згадувати про них в ідентичнісних цілях, що здійснюється то шляхом поділу в ім'я потреби вирізнення, знову розкриваючи “рани”, то за рахунок уникнення поділу через примирення і прощення. В обох випадках скам'янілі й застигли пам'ятні місця стають живими джерелами ресурсів, відправним пунктом ініціатив, які повинні змінити суспільні реалії та арени, на яких ці реалії розігруються. У цьому сенсі краще було б говорити про поклади пам'яті як поняття, що не суперечить поняттю пам'ятних місць. Воно позначає символ пам'ятевої злуки радше, ніж якесь конкретне місце. Стосовно польсько-українського конфлікту 40-х рр. ХІХ ст., слід назвати Волинь (район різанини проти поляків) та “операцію Вісла” як синонім знищення та виселення українського населення поляками. Німці й поляки говоритимуть про Сілезію та Померанію, чехи й німці згадуватимуть Судети, але за пункт пам'ятевої злуки можуть також правити і “декрети Бенеша”, і “декрети Берута” як “законна підстава для переміщення населення” [1, с. 24-25].

7 березня 2005 року європарламентарі просять голову Європарламенту Жозепа Бореля вшанувати хвилиною мовчання загиблих польських офіцерів, розстріляних у 1940 р. за наказом Сталіна у Катині. Попри те, що євродепутати вирішують оголосити хвилину мовчання в пам'ять жертв теракту в Мадриді, річниця якого відзначалася 1 березня 2006 р., польська заява відхиляється під тим приводом, що не потрібно збільшувати кількість ушанувань. Представник євродепутатів від Польщі Яцек Вольський виступив тоді з такою заявою: “Треба виховувати Західну Європу. Ми не можемо терпіти цю історичну амнезію...”, а далі він підтвердив, що це прохання є частиною більш широкої стратегії коригування пам'яті: “Всі депутати від колишніх східних країн, незалежно від політичної належності вимагають дискусії... ми хочемо нагадати, що поразка нацистської Німеччини стала початком комуністичної окупації для половини континенту” [1, с. 27].

Історизувальна гра з привласнення перемоги над нацизмом (згадаймо, наприклад, контровезу про день кінця війни між 8 травня для Заходу та 9 травня для Росії) під час святкування її 60-ї річниці показала, наскільки відрізняється зображення подій 1945 р. залежно від того, хто це робить – Москва, Варшава, Рига, Берлін чи Лондон. У цьому випадку пам'ятевий розкол між Сходом і Заходом витісняє прояви політичної солідарності.

Зауважимо, що єдність пам'ятевої політики, схильність до якої культивує Європа, дає тріщини також тоді, коли символи політичної (ідеологічної) минувшини зчіплюються з політичною теперішністю, і лінія поділу знову збігається з розколом “ліві-праві”.

Розв'язання конфліктів на сталій основі потребує поступової трансформації зображень конфліктних подій минулого. Воно передбачає якщо не гармонізацію їх суперечливого прочитання, то бодай прийняття та визнання цих розбіжностей, згоду з існуванням різних бачень. Хоча ця умова і не є достатньою, щоб досягти ефективного зближення, вона, утім, є неодмінною. В цьому контексті – одна з цілей роботи пам'яті. Влучною є теза Анни Базен, доцента політології Лілльського інституту політичних наук, про те, що “мета роботи пам'яті полягає не в тому, щоб з'ясувати істину, а в тому, щоб виробити оповідь, яка могла б сприяти зближенню різних зацікавлених сторін. Це не історична робота як така, а політичний підхід, спрямований на те, щоб підпорядкувати минувшину теперішності” [1, с. 105]. Наголосимо, що історикам, певна річ, належить основна роль у цьому процесі: вони сприяють заповненню прогалин в історичному знанні, зосереджують свою роботу на подіях чи періодах, які стають предметом суперечливого чи несумісного бачення, живлять суспільну, політичну, національну і двосторонню дискусію.

Розуміння історії у суспільстві належить до явищ, які важко аналізувати як такі. Проте можна навести два елементи, які досить чітко відбивають ставлення суспільства до своєї історії: це, з одного боку, спосіб викладання історії, зокрема в шкільних підручниках, а з другого – стан науки (теми, які досліджуються і залишаються поза увагою науковців, причини, з яких ті чи інші теми залишаються поза увагою вчених, особистості дослідників, які працюють над цими питаннями тощо).

Сучасна Європа спирається вже не на використання сили, а на згоду кожної держави. Тому вивчення спільної історії набуває кардинального значення, адже, як зазначає бельгійський прем'єр-міністр Гі Вергофстадт: “Щодо Європи, то вона побудована на руїнах сторіч ненависті й суперництва” [1, с. 224].

З кінця 1980-х рр. історики з усіх країн-членів ЄС починають створювати підручник, який описував би історію Європи під кутом її цілісності, а не виходячи з національних позицій. Автори ставлять собі за мету конкретизувати європейську історію, щоб зробити її “ясною і прийнятною для всіх країн-членів”.

На політичній арені стоїть аналогічна мета. Пригадаймо для прикладу розвиток франко-німецьких стосунків. Протягом понад півтора сторіччя ненастанне нагадування про конфлікти живить бо обидва боки Рейну суперечливі і, врешті-решт, несумісні національні пам'яті. Ворожість супротивника подається як вічна і вкорінена в природі речей. Розбудова єдиної Європи ставить таке бачення під сумнів. Потреба зближення змітає будь-який моралізаторський вододіл між двома народами. Такий розвиток передбачає складнішу концепцію відмінності. Наявні групи розглядають вже не як незалежні одна від одної ідентичні маси, а як історично пов'язані і взаємно постраждалі народи. З цією метою офіційні особи намагаються згадувати минуле, пом'якшуючи його початковий смисл (конфлікт вічних ворогів) і додаючи новий (чвари братерських народів). Завдану кривду не стирають, а вписують у спільне минуле колективних страждань [1, с. 222].

Мета європейського підходу не в тому, щоб нав'язати одне-єдине прочитання історії, а в тому, щоб осмислювати умови співіснування різних досвідів. Проте ця мета одразу ж порушує питання про узгодженість між різними, ба навіть суперечними пам'ятями. Така подія, як Мюнхенська змова, викликає різні асоціації в Німеччині, Франції або Чехії. У Німеччині головним історичним орієнтиром залишається період 1939–1945 рр., тобто війна, яка розпочалася з німецької землі. Історичним моментом, який більше вразив французів, є 1938 р. Як заявляє про це Жак Ширак, згадка про цей “ганебний відступ демократії” пов'язує катастрофу з будь-яким несміливим пацифізмом. Як у Празі, так і у Варшаві мюнхенська “зрада” і досі символізує ганебну відмову від допомоги союзникам. Наведений приклад демонструє, що метою офіційних органів не може бути вироблення консенсусної історії.

Таким чином, історична пам'ять може слугувати матеріалом як для легітимації, так і для легітимації – все залежить від того, хто, як і з якою метою використовуватиме її надбання. Офіційна пам'ять є за означенням пам'яттю запозиченою, зовнішньою, поширення якої не може вважатися простим нав'язуванням. Про це свідчить, зокрема, різниця, яку можна спостерігати між тим, що офіційна пам'ять може розказати про певну подію, і сприйняттям, яке в певний час панує в суспільстві. Вироблення такого викладу минулого, яке б поступово почали “поділяти” всі, спрямоване на те, щоб загальмувати формування агресивних національних історій, які взаємно заперечують одна одну і виробити синтетичну історію об'єднаної Європи, що ґрунтуватиметься на принципах взаємоповаги і взаємовизнання.

Список використаних джерел

1. *Мінк Ж.* Європа та її болісні минувшини / Жорж Мінк. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с. 2. *Портнов А.* “Велика Вітчизняна війна” в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень / Андрій Портнов. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 11. 05. 2010. – Режим доступу: http://umoderna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=164:portnov-velyka-vitchyznyana-viyna-v-politykakh-bilorusi-moldovy-ukrayiny&catid=45:portnov-andriy&Itemid=71 3. *Зашкільняк Л.* Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі / Леонід Зашкільняк // Україна – Європа – Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 156 – 159. 4. *Гирич І.* Боротьба російської, польської і української історичних пам'ятей між собою за опанування широких мас населення / Ігор Гирич. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/Vyklad/HistMemory/Struggle.html> 5. *Гнатюк О.* Міжнародна конференція “Геополітика, примирення та пам'ять” / Ольга Гнатюк // Історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 127 – 128. 6. *Джадт Т.* “Місця пам'яті” П'єра Нора: Чий місця? Чия пам'ять? / Т. Джадт // AbImperio. – 2004. – № 1(44). – 72 с. 7. *Зерній Ю.* Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності / Юлія Зерній // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1 (40). – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=89&c=2250> 8. *Іонов І.* Національні міфи, цивілізаційний дискурс та історична пам'ять у XVII – XIX ст. / І. Іонов // Діалог з часом / Під. ред. Л.П.Репніної, М. С. Петрової. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 243 – 273. 9. *Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали “круглого столу”, 22 квіт. 2008 р. / За заг. ред. Ю. О. Зерній. – К.: НІСД, 2008. – 68 с. – [Електронний ресурс]. – Дата створення: 22. 04. 2008. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua> 10. *Каппелер А.* Політика оцінки історії в сучасній Україні: Росія, Польща, Австрія та Європа / Андреас Каппелер // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер / Пер. з англ. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 274 – 292. 11. *Киридон А.* Концепт “історична пам'ять”: варіативність дефініювання / Алла Киридон // Україна – Європа – Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 112 – 116. 12. *Масненко В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. Масненко // Укр. іст. журн. – К.: Наукова думка, 2002. – № 5. – С. 49 – 62. 13. *Міллер О.* Історія імперій та політика пам'яті / О. Міллер // Росія в глобальній політиці. – 2008. – липень – серпень. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_11151 14. *Пахльовська О.* Шлях до Європи не пролягатиме пострадянськими підворіттями / Оксана Пахльовська // Главред. – 2009. – 9 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://ua glavred.info/archive/2009/10/09/180807-1.html> 15. *Полянський В.* Історична пам'ять в етнічній самосвідомості народів / В. Полянський // СоцІС. – 1999. – № 3. – С. 11 – 20. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: http://www.ecsocman.edu.ru/data/289/137/1231/002_Polyanskiy.pdf 16. *Потульницький В.* Українська і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть / Володимир Потульницький. – К.: Либідь, 2002. – 480 с. 17. *Репніна Л.* Пам'ять і знання про минуле в структурі ідентичності / Л. Репніна // Діалог з часом / Під. ред. Л.П.Репніної, М. С. Петрової. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 5 – 21. 18. *Румянцева М.* “Місця пам'яті” в структурі національно-історичного міфу / М. Румянцева // Діалог з часом / під. ред. Л.П.Репніної, М. С. Петрової. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 106–118. 19. *Соціогуманітарні дослідження у Національній академії наук України. 2004 – 2008: звіт Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України до 90-річчя Національної академії наук України / гол. ред.: В. М. Литвин. – К., 2008. – 371 с. 20. *Суриков І.* Геродот і “викрадення Європи” перший грандіозний етноцивілізаційний міф в історії Заходу / І. Суриков // Діалог з часом / під. ред. Л. П. Репніної, М. С. Петрової. – М.: Вид-во ЛКІ, 2007. – Вип. 21: Історичні міфи та етнонаціональна ідентичність. – С. 149–160. 21. *Сюндюков І.* Пам'ять як ресурс впливу / Ігор Сюндюков // День. – 2009. – 29 вересня. – С. 4. 22. *Сюндюков І.* Ми та Європа: гармонізація пам'яті / Ігор Сюндюков // День. – 2010. – 18 березня. – С. 4. 23. *Ткаченко В.* Суд над Кліо: “переформатування” історичної пам'яті / Василь Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 54 – 77. 24. *Трегуб О.* Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / О. Трегуб // Магістеріум. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – Вип. 31. – С. 25 – 29. 25. *Фурман Д.* Україна і ми. Національна самосвідомість та політичний розвиток / Д. Фурман. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://ia700303.us.archive.org/6/items/Furman-Ukraine-i-my/Furman-Ukraine1My.pdf> 26. *Шаповал Ю.* Політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7–11. 27. *Хальвакс М.* Колективна та історична пам'ять / М. Хальвакс // Недоторканий запас, 2007. – № 2 – 3 (40 – 41). – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> 28. *Тощенко Ж.* Історична свідомість та історична пам'ять. Аналіз сучасного стану / Ж. Тощенко // Нова і новітня історія, 2000. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/HIMEM.HTM> 29. *Артюх В.* Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій / В. Артюх. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: soipro.narod.ru/documents/konf.../artuh 30. *Коник А.* “Історична пам'ять” та “політика пам'яті” в епоху медіа культури / Андрій**

Коник // Вісник Львів. ун-ту, 2009. – Вип. 32. – С. 153–163. 31. Трубина Н. Память коллективная / Н. Трубина // Философская энциклопедия. — М.: Панпринт, 1998. — [Електронний ресурс]. — Дата перегляду: 19. 10. 2011. — Режим доступу: <http://terme.ru/dictionary/memory05> 32. Нора П. Всесвітнє торжество пам'яті / П'єр Нора // Недоторканий запас, 2007. — № 2–3 (40–41). — [Електронний ресурс]. — Дата перегляду: 19. 10. 2011. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html> 33. Вельцер Х. Історія, пам'ять і сучасність минулого / Х. Вельцер // Недоторканий запас, 2007. — № 2–3 (40–41). — [Електронний ресурс]. — Дата перегляду: 19. 10. 2011. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html> 34. Мінк Ж. Переосмислення парадигми соціальної пам'яті. Між примиренням та реактивацією конфліктів минулого в Європі / Жорж Мінк // День. — 2008. — 4 грудня. — [Електронний ресурс]. — Дата опрацювання: 08. 09. 2010. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/258034/>

Ирина Васирук

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ ЛЕГИТИМАЦИИ И ДЕЛЕГИТИМАЦИИ

В статье анализируется феномен “историческая память” как одно из важных средств легитимации и делегитимации в современном обществе.

Ключевые слова: историческая память, легитимация, делегитимация, политика памяти, памятные места, официальная память, коллективная память.

Iryna Vasiruk

HISTORICAL MEMORY AS A MEANS OF LEGITIMATION AND DELEGITIMATION

This article analyzes the phenomenon of “historical memory” as one of the most important means of legitimation and delegitimation in modern society.

Key words: historical memory, legitimation, delegitimation, politics of memory, memorials, official memory, collective memory.

УДК 94 (477.8)

Ігор Саківський

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ СТРУКТУР В
ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 1929–1932 РР.**

У статті автор аналізує створення націоналістичних структур в Тернопільському воєводстві. Основна увага приділена акціям ОУН у 1929–1932 рр. та реакції на них польських державних органів.

Ключові слова: ОУН, націоналісти, Тернопільське воєводство, Екзекутива, польська поліція.

Після закінчення I Світової війни територія Західної України, за умовами Ризького договору (1921) та рішенням Ради Амбасадорів (1923) відійшла до Польщі. Українське питання вирішилось негативно, незалежна держава не утворилась, тому це спричинило дестабілізацію ситуації у Східній Європі та посилення визвольного руху. У 1920 році старшини українських армій утворили Українську Військову Організацію, яка ставила за мету продовження боротьби за державність. В польській державі українські націоналісти отримали можливість для реалізації своїх задумів. Це підтверджують і польські історики: з 1920 року “розпочинається новий період в історії українського націоналістичного руху. Головним осередком його діяльності стала тепер II Річ Посполита” [17, с. 11]. Створення Організації Українських Націоналістів у 1929 році стало завершальним етапом об’єднання націоналістичних сил [11, с. 285]. Дослідженням історії ОУН займалися вчені української діаспори, найвідомішим з яких є Петро Мірчук [13], сучасні дослідники А. Кентій [12], Ю. Юрик [16], краєзнавець Н. Мизак [14].

У запропонованій статті розглянемо формування націоналістичних структур в Тернопільському воєводстві.

Зауважимо, що поліційні органи вже в 1929 році мали детальну інформацію про утворення та розвиток ОУН: “ОУН постала в 02.1929 і є організацією підривною і трактованою на рівні з УВО” [5].

ОУН розбудовувалась по двох лініях – легальній та підпільній. У підпільному секторі основою для ОУН були організації УВО на СУНМ. Структура УВО лягла в основу ОУН, тому що була найбільш пристосована до нелегальних умов діяльності. СУНМ у великій мірі притягала в ОУН молодь, тому стала базовою для побудови молодіжних гуртків ОУН – “Юнацтва”. У звіті польської поліції у Чорткові за 24.10.1929 проводиться порівняння УВО та ОУН. УВО вважається бойовою організацією, а ОУН політичною. В 1929 році польські власті чітко розрізняли дві організації, які на той час не були об’єднані в єдину структуру. Найнебезпечнішим елементом поліція вважала “Юнацтво” ОУН, мотивуючи це присутністю членів УВО в останньому [3].

Також Організацію Українських Націоналістів підтримували і розбудовували колишні вояки українських збройних формувань – Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії. Ці люди із багатим досвідом військових змагань та високо-патріотичним характером у 1920–1930-х рр. брали активну участь в легальних українських політичних партіях та громадських організаціях. Тому молодіжні товариства – “Пласт”, “Сокіл”, “Луг”, організації “Просвіта”, “Рідна Школа”, “Відродження”, економічні установи “Українська кооператива”, “Сільський господар” позитивно зустріли появу української націоналістичної організації, багато активістів цих структур ввійшли в організаційне ядро ОУН. Звіт чортківської поліції 22.10.1931 подає інформацію про те, що ОУН організувалась під прикриттям антиалкогольного товариства “Відродження” [1]. Легальні політичні партії, громадські та молодіжні організації творили “легальний сектор” дії українських націоналістів.

ОУН на території України поділялась на 10 країв [11, с. 292]. Тернопільське воєводство увійшло в Крайову Екзекутиву Організації Українських Націоналістів і було за організаційною структурою поділено на 2 Округних Екзекутиви (ОЕ): Бережанську та Тернопільську. Клітини ОУН у воєводстві розбудовувалися нерівномірно, почавши формуватися із початку 1929 р. та закінчили цей процес в кінці 1930 р. На 1929 р. головою Тернопільської Округної Екзекутиви був комендант УВО Тернопільщини Остап Сіак, а в 1930 році ним стає Василь Турковський, який налагоджує діяльність повітових структур ОУН у Тернопільському воєводстві. Своїм заступником призначає жителя міста Тернополя Фелікса Кордубу, який одночасно очолив Тернопільську Повітову Екзекутиву. Тербовлянський повітовий провід очолив житель міста Тербовлі Володимир Гринь, а згодом Антон Костанкевич [16, с. 53]. У Скалатському повіті комендантом ОУН призначено близького знайомого В. Турковського, жителя села Лежанівки – Теодора Панаса, у Кременецькому повіті комендантом ОУН став Степан Пшеничний, житель міста Кременця, що здобував освіту у Львівському університеті [16, с. 53]. На Копичинеччині ОУН виникає восени 1930 р. Першість в її створенні належить молодій генерації, сільським хлопцям, що навчалися у тернопільських та інших гімназіях. Засновником ОУН у місті та її комендантом у повіті став Ярослав Клим, житель містечка Копичинці. Повітову Екзекутиву Збаражчини очолює житель села Шили Василь Пастушенко [16, с. 54]. Повітові Екзекутиви поділялись на Районні, до яких входило декілька близько розташованих сіл.

Організаційні відділи по селах, “п’ятки” або “трійки”, були найнижчими структурними ланками ОУН. Цікавим є той факт, що керівники всіх Повітових Екзекутив Тернопілля на 1930–1931 рр. були досить молодими – від 21 до 25 років, більшість із них в 1928–1929 рр. ще разом навчалися у Тернопільській гімназії. Округна Екзекутива Тернопільщини, організована у 1930 р., у вищенаведеному складі діяла до 1934 р.

Становлення ОУН активізувалось у середовищі молоді, яка навчалась у гімназіях. Двома осередками у Тернопільському воєводстві були Тернопільська та Бережанська гімназії. Створення молодіжних націоналістичних структур базувалось на патріотичному вихованні, враженні від визвольних змагань 1918-1921 рр. та згуртуванні молоді, міцних товариських зв’язках.

У 1928 р. в Тернопільській гімназії зав’язалася міцна молодіжна націоналістична організація, яка проіснувала до 1930 р. Термін не довгий, але за своїм значенням ця організаційна структура була визначальна не тільки для національно-визвольної боротьби на Тернопільщині, але й для цілої Західної України. Саме з гімназійних тернопільських лав 1928–1930 рр. вийшли відомі націоналістичні лідери Ярослав Стецько, Василь Турковський, Фелікс Кордуба, Омелян Польовий та багато інших [16, с. 55]. За соціальним походженням більшість гімназистів були вихідцями з села. Ідеологічний гарт та досвід підпільної роботи українських гімназистів у Тернополі були настільки практичними, що ряд учнів – Я. Стецько, В. Турковський, Ф. Кордуба, Є. Кручовий, зразу ж по закінченні і навіть деякі ще навчаючись у гімназії увійшли в Крайовий Провід, Округні та Повітові Екзекутиви Організації Українських Націоналістів. У подальшому робота української гімназії відновилася, у ній діяли націоналістичні осередки, досвід роботи у підпіллі гімназисти 1920-х рр. успішно передали учням середини і кінця 30-х рр. минулого століття.

Характеризуючи зародження Організації Українських Націоналістів на Тернопільщині, окрему увагу варто приділити діяльності Бережанської округної Екзекутиви ОУН. З 1922 р. тут діє Українська Військова Організація. Бережани-Підгайці-Перемишляни-Рогатин утворили округу. Комендантом УВО до літа 1926 р. був колишній сотник УГА Володимир Бемко – “Ваврів”. До Округного проводу входили Григорій Лихолат, Антін Стефанишин, М. Сенік. Членство складалося із колишніх старшин та вояків УГА. З 1929 р. боївки УВО, гімназійні та шкільні гімнастичні осередки реорганізуються в Округну, Повітові, Районні Екзекутиви ОУН. До Бережанської округної Екзекутиви входили п’ять повітів: Бережанський, Підгаєцький, Бучацький, Чортківський і Борщівський. Кожна Повітова Екзекутива складалася з трьох надрайонних і включала приблизно 75–80 сіл. Три райони

творили надрайон; дев'ять сіл творили район. Найменшою організаційною одиницею на даному терені в селі чи місті, були “кущ” або “станція”, що мала свого станичного представника [10, с. 90].

Повітовим провідником та реорганізатором сітки ОУН на Бережанщині став Осип Рижевський – “Їжак”, книговод Народного Дому в Бережанах, його заступником і бойовим референтом – Володимир Герета. Референтом пропаганди став – Ярослав Старух – “Стяг”, культурно-освітнім – Дмитро Мирон – “Орлик”, організаційним – Лев Зацний – “Троян”, юнацтва – Іван Думик, організатором військової сітки Петро Федорів – “П'єр”, зв'язку – Григорій Голяш – “Бей”.

Уже в 1931–1932 рр. Бережанщина була потужно зорганізована та охоплена мережею підпільної ОУН і доповнена новими молодими силами гімназистів та студентів. В організації було багато селянської молоді, що набиралася досвіду в юнацьких самоосвітніх гуртках та спеціальних вишколах у націоналістичних гуртках юнацтва, до яких входили найздібніші юнаки. Борщівська Повітова Екзекутива ОУН, що входила до Бережанської Окружної Екзекутиви, реорганізувалася із Повітової Управи УВО. На її чолі стояв адвокат Андрій Лунів. Після його загибелі, на чолі місцевої ОУН став Василь Тарнавський, бухгалтер повітового союзу “Кооператив”, який проводив організаційну роботу ОУН до 1934 р. [14, с. 15].

Бережанська та Тернопільська Окружні Екзекутиви ОУН тісно співпрацювали на всіх відтинках. Співпраця підсилася у період, коли у Крайовий Провід ОУН ввійшли представники обох окружних провідів – Ярослав Стецько, Василь Турковський, Ярослав Старух, Лев Зацний, Дмитро Мирон. В цей час (1932–1935 рр.) йде активний обмін зв'язками, вишколеними кадрами, виховниками.

Основну свою діяльність ОУН в Тернопільському воєводстві зосередила на саботажно-терористичних акціях проти представників польської влади та поліційних агентів; пропагандивній діяльності – видання націоналістичних листів та поширення їх серед українців, розповсюдження націоналістичної літератури Проводу ОУН – “Сурми”, “Бюлетня ОУН”, “Літературно-наукового вісника”, “Розбудови нації”.

Щодо пропагандивної діяльності, то звіт польської поліції в Чорткові від 06.03.1931 року подає інформацію про формування бібліотеки в кожному відділі ОУН. Вона мала бути строго обмежена лише тими книгами, що потрібні для справи. Головними розділами бібліотеки були:

- а) політика, публіцистика, наука;
- б) історія і практика революційних рухів;
- в) визвольні змагання 1917–1920 рр.;
- г) технічні підручники;
- д) пропагандивна белетристика [4].

Також оунівці проводили різноманітні вишколи свого членства. Тернопільська поліція у документі від 04.08.1932 року подає інформацію про те, що до Копичинець з'їжджається українська інтелігенція з Тернополя, Денисова і околиць та проводяться ночами військові курси та ідеологічне навчання. Кілька разів на тиждень приїжджають з Тернополя Брикович і Олійник, які, правдоподібно, фінансують ці курси [8].

У документі поліції від 14.09.1932 р. є дані про те, що інформація про проведення українських ідеологічних курсів чи військових навчань в Копичинцях і Козлові не є підтвердженою. В Копичинцях в той час перебував доктор Олекса Олійник з Тернополя, який був родом з Копичинець та мав там родичів. Часто також до Копичинець приїжджає Степан Брикович, адвокат з Тернополя, який має тут 28 моргів власного господарства.

У Львові, Тернополі та інших галицьких містах існувало “Українське Товариство опіки військових могил”, що займалось впорядкуванням могил українських вояків та зберіганням їх у відповідному стані. Товариство, яке ОУН підтримувала, обмежувалося тільки впорядкуванням цвинтарів і зберіганням гідного вигляду могил українських вояків. А ОУН ініціювала масове демонстративне відзначення на стрілецьких могилах річниць славних боїв та такі ж масові демонстративні панахиди на могилах бойовиків УВО, а пізніше

й ОУН, як прилюдне маніфестування симпатій всього українського народу до збройної боротьби проти окупанта за українську державу [13]. У звіті Тернопільської поліції від 20.07.1932 року містяться дані про Степана Кордубу, професора II державної гімназії в Тернополі, з цілою родиною (дружина і 2 дочки), що брав участь в українській націоналістичній процесії з церкви на могили українських січових стрільців, що на місцевому католицькому цвинтарі. Стараннями Українського товариства опіки військових могил була проведена урочиста панахида за полеглих українських вояків. Також зазначалось, що Кордуба йшов у товаристві Гордія Нянчука, директора Союзу Кооперативів в Тернополі. У висновку говориться про те, що процесія мала характер демонстративний і негативний у ставленні до польської держави [9].

Політичний характер культу могил національних героїв польській владі був зрозумілий, тому уряд доручив поліції не допускати до таких демонстративних панахид на могилах українських героїв. У наслідок цього часто доходило до конфліктів з поліцією. Це було якраз те, чого домагалась ОУН: у безпосередній активній боротьбі з ворожою поліцією, яка не дозволяла вшановувати українських національних героїв українські народні маси активізувалися [13].

У серпневому числі “Сурми”, видання УВО, міститься хроніка конфліктів українців з владою в Тернопільському воєводстві: “

- в Романівці, повіт Тереховля, громадяни висипали могилу для вшанування пам’яті поляглих на війні українців. Станиця польської поліції розкопала ту могилу.
- В селі Магдалівка, повіт Скалат, селяни впорядкували та прикрасили могилу хорунжого української армії І. Білецького. Дня 8 червня мало відбутися посвячення хреста на могилі, а дня 7 червня поліція розгребала могилу і хрест забрала. Крім того старство покарало П. Стадника та Володимира і Мирослава Голоядів арештом по 7 днів за прикрашення могил.
- У селі Завалові за поправлення та прикрашення могили стрільця УГА М. Думника заарештовано С. Душника, І. Скакальського, Б. Дідору, С. Банаха та С. Моравського, а 10 хлопців старство покарало грошовою гривною. На кінець поліція при асисті ляхського ксьондза Маршала розкинула могилу та поставила варту, щоб ніхто до могили не мав доступу” [15, с.10].

ОУН здобувала багато прихильників серед населення. 06.02.1932 року Чортківська поліція у звіті підозрює у зв’язках з УВО Яна Козаревича, старшого контролера товариства “Дністер” [6].

Польські власті переслідували українську молодь, яку запідозрили у націоналістичних настроях. Так, звіт від 23.11.1931 року Чортківської поліції подає інформацію про Миколу Никифорчука, 09.11.1911 року народження з Іване-Пустого. Він звинувачувався у підпалі стирт у фільварках та завданні великих матеріальних збитків. Ще у 1928 році був оштрафований на 50 злотих за те, що співав пісню “Не пора” (у річницю листопадового зриву). Никифорчук звинувачувався у нелегальному створенні Пласту в Іване-Пустім та Борщові [2].

Польські поліційні органи стежили також за поляками, що перебували на державних посадах і підозрювались у зв’язках з українським підпіллям. В документі поліції від 23.08.1932 року міститься інформація про Казимира Ксежика, керівника поштового відділу в Козлові. Злих намірів у його діяльності не було зафіксовано, але помічено, що він симпатизує українцям, а з поляками спілкується мало [7].

Казимир Ксежик також не був помічений в організації українських ідеологічних курсів, але підтверджено, що він утруднював роботу своїх підлеглих, поштаря Альберта Гвоздові й гінця Йозефа Федоровського. Намагання втрутитись та змінити ставлення голови поштового відділення не мало успіху [7]. Також під час спостереження помічено, що Казимир Ксежик краще ставиться до українців, аніж поляків. Типовим прикладом є такий факт: полячку похилого віку, що стояла в черзі під дверима, він не запросив до канцелярії, натомість українця Степана Лещука запросив до своєї канцелярії і дав йому крісло [7]. Багато

прихильників та членів ОУН на Тернопільщині отримали різного ступеня покарання за свої дії. Так, “В селі Сільце біля Підгайців за поправлення могили стрільця УГА Григора Барана заарештовано Г. Джулинського, В. Цибульського, М. Сумея, Івана та Олексу Баранів, а 4 хлопців покарано грошовою гривною. Староство в Підгайцях казало громаді збудувати могилу, а коли та відмовилася це зробити, покарало 5 українських радних грошовою гривною. Біля могили поставили ляхи варту, щоб ніхто не мав до неї доступу” [15, с. 10]. 6 вересня 1929 року бережанський суд засудив за опіку над могилами УСС: Петра Сагайдачного на 10 місяців, В. Вулика і Д. Семчишина – 6 місяців в’язниці, а священника о. В. Соломку та інших 28 підсудних на кару 2 місяці в’язниці. 15 грудня Тернопільський суд засудив за участь у панахиді на могилах УСС-ів гімназійних учнів: Віру Яворську, Теодора Яворського, Павла Стадника і Мирослава Сокола на 14 днів арешту кожного, Степанію Роговську і Володимира Лемця – на 10 днів, а Теодозію Фалендиш – на 3 доби арешту. 27 квітня Тернопільський суд судить за зневагу Польської держави гімназистів: Артима Лугового і Мирона Дзюбинського та маляра Романа Турина. [13].

Виникнення і становлення націоналістичних структур в Тернопільському воєводстві відбувалось в умовах тиску органів державної влади. Основними центрами формування відділів ОУН були боївки УВО та гуртки СУНМ. Також Організація активно формувалась в середовищі гімназійної молоді. Важливу роль відіграло старше покоління військових старшин, що брали участь у визвольних змаганнях 1918–1921 рр. Їхня контролююча, виховницька робота значно впливала на формування молодого покоління. Структура ОУН охоплювала значну частину активної молоді завдяки загальносуспільній підтримці націоналістичної ідеології, лояльності місцевого українського партійно-політичного середовища та антиокупаційній позиції. ОУН в Тернопільському воєводстві у 1929–1932 рр. остаточно сформувала власну структуру та заклала основу для майбутніх активних дій. Наукова актуальність та недостатнє вивчення проблеми створюють ґрунт для її подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Державний архів в Тернопільській області. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 1177. – Арк. 3. 2. Там само. – Арк. 4. 3. ДАТО. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 1184. – Арк. 1. 4. Там само. – Арк. 3. 5. ДАТО. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 1212. – Арк. 10. 6. ДАТО. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 1232. – Арк. 2. 7. ДАТО. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 1905. – Арк. 1–2. 8. Там само. – арк. 3. 9. Там само. – Арк. 4. 10. *Бережанщина* в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – 392 с. 11. *Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.*: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський; НАН України. АНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2006. – 420 с.; іл. 12. *Кентій А.* Нарис історії ОУН (1929–1939 рр.) / А. Кентій. – К., 1998. – 280 с. 13. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Перший том: 1920–1939. За редакцією Степана Ленкавського / П. Мірчук. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. 14. *Мизак Н.* За тебе, свята Україно / Н. Мизак. – Чернівці, 1998. – 477 с. 15. *Хроніка // Сурма.* Орган УВО. Ч. 8 – 1930 р. – С. 12. 16. *Юрик Ю. З.* Діяльність Організації Українських націоналістів у Тернопільському воєводстві в 1929–1939 рр. / Ю. З. Юрик. – Тернопіль, 1999. – 132 с. 17. *Szczesniak A., Sztaw B.* Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szczesniak, B. Sztaw. – Warszawa, 1973. – 583 s.

Ігорь Саківський

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ СТРУКТУР В ТЕРНОПОЛЬСКОМ ВОЕВОДСТВЕ В 1929–1932 ГГ.

В статье автор анализирует создание националистических структур в Тернопольском воєводстве. Основное внимание уделено акциям ОУН в 1929–1932 гг. и реакции на них польских государственных органов.

Ключевые слова: ОУН, националисты, Тернопольское воєводство, Эзекутивы, польская полиция.

Igor Sakivskyi

FORMATION NATIONALIST STRUCTURES IN TERNOPIL PROVINSE IN 1929–1932

The article examines the creation of nationalist structures in the Ternopil province. The main attention is paid in shares of the OUN's 1929–1932 and responses Polish authorities.

Key words: OUN, the nationalists, the Ternopil province, Executive Board, Polish police.

ІСТОРІЯ В ДОКУМЕНТАХ

Юрій Макар, Віталій Макар

ПАЛАЛИ СЕЛА РАЗОМ З ЇХ МЕШКАНЦЯМИ (ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЛ ХОЛМЩИНИ НАВЕСНІ 1944 Р.)

(Продовження. Початок у вип. 6–7).

ПРОТОКОЛ

списаний в УДК дня 13.IV.1944р. Зізнання Марії Нитки, очевидця погрому села Андріївки дня 11.III.44.

Дня 11.III.1944 р. о год. 11-тій ішла з Верешина до Андріївки по дитину. Коли я почала збирати дитину, то побачила як з Мирецького лісу йшла та їхала на конях банда, а тоді сховалася до схрону. Звідтам я бачила, як ламали і палили будинки та вигукували. По хвилі банда від'їхала до Верешина. Я тоді вилізла зі схрону та дізналася, що убили мого чоловіка, я хотіла йти похоронити його. Коли я йшла до нього банда почала стріляти до мене, я утікла до схрону. Рано вилізла зі схрону і поховала чоловіка, а вечором пішла до Грубешева. Після цього огляду стверджую, що убитих є осіб до 30.

Грубешів, 13.IV.1944 р.

/-/Марія Нитка
з оригіналом згідно.

ПРОТОКОЛ 29

списаний 27.IV.1944. в УДК Грубешів. Зізнання Андрія Ковальчука, літ 41, мешканця села Андріївки, вол. Мяке.

Дня 11 березня 1944 р. біля години 8 роно побачив я, що наближається до нашого села польська банда. Тоді я з дітьми – Євгеном, літ 7 і Сергієм,літ 3, швагер з двома хлопцями пішли до сховища. Банда наближалася в село. За якийсь час були вже на подвір'ях. Чути було розмову “тут українці мешкайо”. По хвилі приїхало їх більше на конях і почали палити село. Запалили також мої будинки господарські й хату. Наш схрон був близько будинків так, що дим і вогонь діставали до схрону. Я вискочив зі схрону, за мною мій швагер, випхнув 12-ти літнього хлопця, свого сина. Я підбіг ще раз до свого схрону і кричав до швагра, щоб подав мені мої діти. Почув тільки два рази його голос. Яндрух і голос своїх дітей – тату ратуй нас, більше голосу не було чути. Огонь обхопив вже цілий схрон. Я пробував ще раз підійти до входу схрону, але вогонь не дав. Голосів зі схрону не було чути.Ще раз пробував скочити в яму, але тяжко було, вогонь був страшний. Пробував я скочити до ями по своїх дітей третій

раз, але вогонь мене не пустив. В цей час над'їхало 5-ть бандитів на конях. Я подумав, що і так дітей своїх вже не врятую, що вони вже подушені від диму, тому що голосу ніхто не подавав з ями, почав я втікати. За мною втівав також хлопець швагра. Бандити почали гнати за нами. За мною гнало 4 на конях, а за хлопцем, який втівав в іншу сторону – один, бандити кричали: “стуй” і стріляли на нас. Я втівав в напрямі лісу. По дорозі до лісу був міліціораційний рів, через який я по снігові перейшов. Коли під'їхали бандити до рова, оглянувся я і побачив, що коні стали і не хотіли перейти через рів. Я користав моментом і біг без зупину. Бандити стріляли в мене від рова цілий час. Під лісом вискочила до мене група бандитів в числі 11-тьох і кричали: “стуй”. Я став. Банда була від мене на 100 метрів. Але я постановив не датися їм в руки живим, і почав знову втікати. Відбіг я яких 50 м, як знову побачив 7-ох бандитів вискочило з лісу і почали кричати: “стуй”. Один з них крикнув: “стуй Ковальчук, бо це забієм”. По голосі однако не пізнав я, хто мене назвав по прізвищу. Бандити злучились всі разом, бігли всі за мною і стріляли. Я цілий час втівав. Коли вони стріляли клякаючи, я йшов поволі, а коли бігли за мною, я втівав. Так бігли за мною яких 200м. Після всі банди пристали, тільки один гнався за мною і почав досить цільно стріляти, бо кулі свистали біля моєї голови. Коли я оглянувся, побачив як за мною здоганяло 4-ох їздців на конях, видно були ці самі, що застрягли в рові. Я скочив до лісу і біг лісом. Один з кіннотчиків стрілив до мене 2 рази і більше не стріляв. Я перебіг ліс в молодняку, відпочив трохи і перейшов на шосу, а шосою просто до Грубешева. На другий день мусів іти до шпиталю, бо коли хотів рятувати зі схрону свої діти, сильно попарив собі лице і обидві руки. Діти мої подушилися в схроні. Задушився також мій швагер Антін Мартисюк і син його Євгеній, літ 7. Дружина моя на другий день витягнула дітей зі схрону і хотіла забрати поховати. Над'їхали польські бандити, почали стріляти і дружина мусіла втікати. Дітей ми не поховали. За чотири тижні була моя дружина в селі Андріївці і бачила, що на подвір'ї нашому є закопані наші діти. Видно бандити поляки самі закопували трупів, які довше лежали. Швагра і його сина засипали в схроні. Старшого сина швагра, який втівав разом зі мною, кіннотчик дігнав і вбив.

Грубешів, 27.IV.1944

/-/Ковальчук Андрій

Печатка УДК в Грубешеві.

№ 6

Грубешів, 19.IV.44 р.

Протокол 19^а

Списаний 19 квітня 1944 р. з Коробки Анатолія нар. 1.I.1928 р. в Мірчі, сина Іллі й Оксани з Мірча в присутності п. Мудрик Параскеви погорілки з Мірча / літ 60 /.

Вночі коло 1 год. з 18.IV. на 19.IV. ц.р. прийшло до хати 2 бандитів. З початку застукали до дверей, до вікна. Всі люди, що були в хаті повставали. Думали, що це прийшов дядько, й звернулись до Микульського Антона / поляка заступника солтиса з Ганусівки /, щоб відчинив двери. Коли той відчинив бандити ввійшли й почали справджувати тотожність осіб, а саме:

Наталії Коробка /тітка Анатолія/
Марії Коробка /бабуня Анатолія/
Оксани Коробка /матір Анатолія/
Іллю Коробка /батька Анатолія/

питали, чи це дійсно ті особи, батько ж відповідав, нічого не вкриваючи. Переглянули документи батька й матері. Я сховався під ліжко. Бандити накинулись по-українському, а потім по-польськи найбільше на мого кулявого тата /сторожа школи/, закидаючи йому, що він забив три бабі польки на Майдані. Про смерть якихось там жінок ми взагалі нічого не знали. Бандити часто вживали прокльону “курва ваша маць”. Потім почали стріляти. Вбили батька, матір, бабуню, тітку, / прізвища вчислені / Белинець Анну / що прийшла на ніч також з Мірча /, сестру / Коробку Анну /, брата / Коробку Івана /.

Пустили живими тільки поляків:

Антон Микульського,
Фрузину Микульську / дружина /
Станиславу Микульську / дочка /
Йосифу Микульську / дочка /.

Я втік з під ліжка під тапчан і до комори, під хату як кріт, а потім на двір. Звідки прийшли бандити не знаю. Відійшли до лісу Чорняків.

Я подався до села, потім на поле до Черничина й до Грубешева.

Правдивість свого зізнання стверджую
підписом: Коробка Анатолій з Мірча
Підпис.

№ 9

Грубешів, 13.V.1944 р.

З А Я В А. 15^б

Я Ковалів Марія з Потуржина заявляю таке:

3 квітня 1944 р. після пожегу в Потуржині вернулась я з Долобичева до Потуржина заопікуватись хворою дочкою, що була тут зосталась, і довідатись чи не сплюндровано придбаного добра.

Зустріла я трьох озброєних загонників. Хотіла їх виминути, але вони побачили, затримали, звертаючись по українському:

- Ти польська мордо, де ти ще тут взялась, покажи кенкарту! –

Я відповіла, що я не полька, а українка й вийняла кенкарту.

Тоді один з них обізався по польському:

- Ходзь до мойей забітей маткі, курва твоя маць!

Прийшли ми до тої матері.

Я почала виправдуватись по польському, що я не винна тому що матір його вбито.

Повели мене потім до штабу.

По дорозі зустріли ми сусіда Юлія Онічка, до якого я звернулась:

Онічку, віціє, хцо мніє забіць! Повідзціє, цо я вінна?

А він:

- Паль браце!

/ Пояснення: забита була сестрою Онічка, загонник, який мене він був зятем забитої /

Онічко пройшов. Потім вже на фільварку зустріли вже другого сусіда, робітника зо двору Владислава Мазурка, обізавалась до нього:

Патжціє Мазурек, хцо мніє забіць!

А він:

- Бо я віннен, же хцо вас забіць, а во ільє побілі льудзі!

Звернулася потім я з тим самим словом до сусіда Ковальського, а він:

Бій, курва йей маць, бій!

Тоді я просила, щоб трохи зачекали. Взяла на руки свою згорілу дочку / з обгорілими до половини ногами й руками / й звернулась до загонника зо словами:

- А тепер можеце мні забіць! –

Махнули тоді рукою й поїхали в іншу сторону. Користаючи з моменту втікла я вдруге до Долобичева.

Ковалів Марія з Подружина.

згідно з оригіналом.

Підпис.

ПРОТОКОЛ

списаний дян 10.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнав Дмитро Левчук, погорілець з села Верешина, вол. Потуржин.

Дня 20.III.1944 в понеділок год. 8 вечором побачив я луну над селом Витків. Майже рівночасно почала горіти коль.Верешин. Перестрашені люде стали ховатись по схронах, деякі виїздити з села. Я запряг коні і долами поїхав під село Потуржин, і там пересидів аж до дня. Звідси бачив я, що дорогою з Потуржина на Верешин посувалася банда в силі 50 чоловік. Друга банда йшла полем з витківського лісу. Крім того бандити підсувалися від сторони села Ласків. В цей спосіб село Верешин було ним цілком окружене.

Здалека бачив я, що бандити їздили кіньми по селі й підпалювали хати. Другого дня рано вертав я до дому і переходив попаленим селом. Недалеко села на полі, завважив 6 вбитих і 3 спалених.

Дня 21.III.1944 р. о год. 10-тій рано бандити приїхали знов до Верешина зі Смолигова. Було їх 15 чоловік і крім того їхали 4 фірманками. Я бачив як бандити знов стали палити Верешин, грабили дома і вишукували українців.

Вертаючи, везли наладовані фіри. Бандити вертали до Смолигова.

Недалеко від мене, на коль. Смолигів містився штаб банди. Я бачив з укриття як звязкові на конях їздили туди, а опісля вертали назад.

Тут бандити вправлялися.

Грубешів, 10. IV.1944.

/-/ Дмитро Левчук.

з оригіналом згідно

№ 8

Грубешів, 13.IV.1944 р.

ПРОТОКОЛ 15^a

списаний 13.IV.1944 р. в УДК Грубешів з мешканки села Потуржин п.Марії Ковалів.

Трагічна картина в Потуржині почалась біля год. 6 вранці I.IV.44 р.

Терористичний загін обступив село з усіх сторін.

Люди саме починали свою ранішню працю. Загонники підходили до кожного кого зустріли й провірювали кен-карти; зверталися до людей по польському. Хто не показав кен-карти й відповідав по польському забивали.

Незорієнтовані українці також клали свої голови.

Вбили коло 100 поляків і коло 20 українців.

Перед вечером українці – вийшли до Долобичева, залишилися хворі й каліки. Вночі зчинився пожар, почалося від двору, а в другу ніч приїхали польські загонники спалили село й вибили українців.

У вівторок і дальші дні люди приїжджали на згарища й викопували свої закопані речі.

В суботню / на неділю / ніч зчинився бій між одними й другими загонниками. Поляки подались на Сушів / там потім горіло /, а в неділю на вечір, коло 5 години спалили Потуржин.

Правдивість свого зізнання стверджую підписом:
Ковалів Марія з Потуржина.

згідно з оригіналом, підпис

ПРОТОКОЛ

списаний дня 11.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнавав Васько Данило, погорілець з села Витків, вол. Потуржин.

Дня 20.III.44 о год. 7 вечором, коли я був в хаті, несподівано побачив, що горить дім мого сусіда. Рівночасно почали горіти другі хати в селі. Чуючи стріли і бачучи вогонь, я догадався, що на село напала банда. Я вибіг з хати почав втікати городом в поля. Разом зі мною втікала моя дружина і син. Бандити почали за нами стріляти. Моя жінка зістала пострілена в голову і впала. Ратуючи власне життя не мав я часу забрати її з собою і лишив її на полі, де скоро померла.

Я добіг до коль. Верешин і там перебув решту ночі. В часі втечі пропав мій син і до сьогоднішнього дня не знаю, де він перебуває.

Грубешів, II. IV.1944.

ПРОТОКОЛ 28

списаний дня 27.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Дідуха Константина, літ 27, учителя села Сушів, волость Потуржин.

Від Різдвяних Свят ц.р. не довелося мені ні одної ночі спати в хаті. Місцем мого нічлігу була стодола, хлів або якась солома при стодолі. Рано година 5 упускав своє дуже вигідне місце спання і дуже скорим кроком біг радий і веселий до хати, що щасливо пройшла ніч. Не виспаний, втомлений до безкрайности йшов до праці. Не раз приходилося за столом здрімнутися, але нагло пробуджувався і дальше продовжував свою працю з дітьми. По скінченню лекцій був щасливий, бо міг свобідно і спокійно собі відпочити і то навіть в хаті на ліжку. Одначе не довго був я так щасливий, що міг спокійно собі посидіти в своїй хаті бодай в пополудневих годинах.

Одного гарного дня 3-год. по полудні прийшло двох незнаних типів зі зброєю в руках до хати де я мешкав і спитали: “чи ту мешка укр. учитель”?

В цей час на щастя мене не було в хаті, а пішов я до кравця досить далеко від своєї хати. Були вони в кількох хатах і всюди питали про учителя.

Коли повернув я до хати і довідався, що були гості, стало мені якось лячно. Довго перед собою бачив двох чорних типів зі зброєю в руках і ніяк не хотіли вони звільнити мою голову і мої очі, якими широко я на них дивився. Від хвилини відвідання мене через двох гос-

тей не мав я вже місця в своїй хаті. Мешкав я по цілім селі, в іншій хаті їв снідання, в іншій обід і вечерю. Місця праці не хотілося мені упустити, лише тому, що дуже полюбив дітей і не хотів, щоби вони лишилися без духовного провідника.

В таких тяжких умовах працював я до 15 березня 1944 р. Рано 15 березня 8 год. побачив я страшний образець в сусіднім селі 3 км. від мене.

Село Жабче – гарне село ціле стало в полум'ях вогню від польських бандитських запальних куль. Чути було голосні стріли з машинок змішані з зойком і криком людей. По хвилині прибігли люди з Жабча дуже перелякані до мого села. Багато не хотіли ці люде говорити тільки кричали переляканим голосом – “втікайте бо поляки палять, а людей стріляють і ножами ріжуть”. Вхопив я малий пакуночок, наладований мною вже давно й подався дальше до сусіднього села.

В тім селі людей було дуже багато. В кожній хаті було по 5, а навіть 8 родин. Банда польська підсувалася щораз ближче до села, де були скупчені всі люде з поблиських сіл. Ради іншої не було тільки втікати в сторону галицьких сіл. Великий обоз людей з кіньми і пішо раненько у вівторок вирушив з Потуржина в сторону Галичини села Угринова. Обоз людей далеко не доїхав, бо тільки до Виткова. Недалеко Виткова є ліс. З цього лісу вийшла велика банда добре озброєна й почала стріляти до людей, які посувалися в сторону Галичини. Багато людей і коней зістало забитих по тій дорозі. Серед людей витворилася велика паніка. Люди кричали, плакали й порозбігалися на всі чотири сторони. Дорога покрилася густо людським і кінськими трупами. Багато зістало тяжко ранених, а бандити підходили від одного до другого і в страшний спосіб добивали ранених. Я мав знова дуже велике щастя й вдалося мені якимсь чудом продертися між живими і побитими між озброєними й незброєними до села Угринова де відпочав собі по так страшних і прикрих вражіннях мого пережиття.

Грубешів, 27.IV.1944

/-/ Дідух Константин.

Згідно з оригіналом

Голова:

(печатка УДК в Грубешеві)

Протокол 37

Списаний дня 2.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Кирила Війтовича, літ 44, мешканця села Сушева, вол. Потуржин.

Після спалення села Жабча через банду польську, поляки наші з коль. Сушів і Новосілки почали зброїтись. Робили це зовсім відкрито. Ходили по селі зі зброєю. Жінок і дітей повідсилали в напрямі Лащева, а мужчини від 14 літ лишилися на місці. Поміж ними були також дівчата, які рівнож мали зброю. Доїжджали до них поляки з інших місцевостей, які мали біло-червоні опаски на рукавах. По кількох днях почали бандити польські гуляти по наших селах. Наші поляки були відіслані до чужих сіл, а до нас прийшли чужі, з яких сіл не можу сказати.

Отже спочатку банда польська тільки грабила, переважно брали коні. З Сушева забрали 23 коні. Потім ходили по хатах забирали речі, жадали від людей більших сум грошей під загрозою смерти. Банда польська докучала нам цілий тиждень. Коли зявилась якась інша боївка, після малих боїв прогнала польську банду на Новосілки. Терен нашої потуржинської

волости був майже очищений від польської банди. Спокій тривав недовго. Коли вищезгадана боївка відійшла в напрямі Галичини, а було це в двох днях, банда польська прийшла знова і спалила наше село та вбила 8 осіб.

Дня 2 квітня 1944 р. в неділю о год. 6 вечором банда польська окружила село і запалила. Селяни, які втікали з села, були побиті. Жертв було мало тому що наші люде завчасу виїхали. Багато людей з власної волі виїхали в найблищі села Галичини після погрому села Жабча. Село згоріло зовсім. На 100 господарств лишилося всього 3 господарства. Від того часу до нашого села банда польська не приходила зовсім. Населення в більшости повертає в село на згарища.

Грубешів, 2 травня 1944 р.

/-/ Войтович Кирило.

Спис вбитих людей села Сушева.

1. Собчук Семен літ 75
2. Мірецька Олександра, літ 30
3. Хома Михайло, літ 70
4. Пучка Петро, літ 80
5. Ковтун Петро, літ 55
6. Ковтун Ефімія, літ 52
7. Війтович Юлія, літ 60
8. Шутовський Федір, літ 70 з Потуржина.

Згідно з оригіналом

(підпис і печатка УДК в Грубешеві)

№ 11

ПРОТОКОЛ

Списаний дня 4.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Юрія Свистуна, літ 48, мешканця с.Новосілки, вол. Потуржин.

Дня 2 квітня 1944 р. біля год 8 вечором банда польська в числі 50–60 осіб окружила село і почала стріляти. В селі ходили від хати до хати і запалювали. Хто показався з людей вбивали. Бандити ходили по сховищах вишукували і вбивали людей. Підчас палення села бандити польські поступали в той спосіб: Підпалювали будинок і чекали поки будинок охопить полум'я. При цьому способові палення багато людей згоріло живцем. Скільки осіб є тяжко попарених. Коли банда вступила в село Новосілки перше зловила 9 осіб в цьому числі священика Миколу Гольца і всіх змаскували. Священикові Гольцеві відрубали голову і покололи штиками.

Село спалене зовсім. На 200 номерів залишилось 9 будинків. Забитих і попалених є понад 120 осіб.

Грубешів, 4 травня 1944 р.

/ – / Юрій Свистун
підпис.

ПРОТОКОЛ 40

Списаний дня 3.V.1944р. в УДК Грубешів. Зізнання Платона Кліща, літ 60, мешканця с.Жабче, вол.Потуржин.

Дня 18 березня 1944р. о 8 год. рано банда польська запалила село Жабче. Ніч з 17.III на 18.III.1944р. перебула банда на кол.Жабче і в осадника попівки Жабче Барана Францішка. Банда окружила село з двох сторін. З півночі від Ощева і зі сходу Корошичі. Нападаючи бандити відкрили сильний вогонь з рушниць і скорострелів. По команді паліць, підпалили всі будинки. Люди втіли втікти на Костяшин, так що жертв в людях є мало, всього 23 особи. Відомо мені, що уділ в нападі на село Жабче брали наші кольоністи поляки. Мої будинки і хату підпалювали поляки з коль.Жабче. Пізнав я Вишневського, літ 32, Лабу, літ 22. Банда польська, палячи село, рівночасно грабила. В першу чергу забирали коні, опісля викопували майно селян з землі.

Грубешів, 3 травня 1944р.

/-/Плотон Кліщ

Печатка УДК в Грубешеві.

ПРОТОКОЛ 43

Списаний 4.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Константина Шутовського, літ 58, мешканця с. Потуржин, вол. Потуржин.

Два тижні до спалення села Потуржина, село було оточене польськими бандами. Частина населення втіла виїхати в Галичину, а більшість лишилась на місцях. Банда польська мала свій штаб в селі в хаті поляка Мириньчака був. заступника секретаря. В тому часі банда господарувала в селі. Забирали коні, вози, замовляли яйця, молоко, хліб, стріляли свиней. За один день застрілили 10 свиней. Людей наразі не чіпали, але зготовляли списки наших людей, яких пізніше мали розстріляти. Коли СС і німецький відділ розбили боївки-штаби біля Смолигова, бандитські пляцівки перейшли всі до Потуржина і дальше домагались від населення українського грошей, одягу, коней і т.д. під загрозою смерті. При цьому говорили “даваць бо ми едзєми в дроге і нам пеньондзе потшебне”. Відходячи зі села банда польська підпалила школу й двір /палац/ при цьому співали пісні патрийотичні й відступили від Потуржина подаючись на захід. Однак патруля їхня була в селі. В с. Потуржині були збіжєві магазини повіту. Бандити польські на протязі 2-ох тижнів вивезли з магазину біля 3600 метрів збіжжя. Населення українське цілий час побуту банди в селі муіло ховатися по льохах, а переважно мужчини. 1 квітня о год. 5 рано прибула до Потуржина українська партизанка. Розправлялись з рештками банди, розірвали кільце і визволили населення з рук польських. Рівночасно українське населення виїхало в Галичину. Після того відійшла українська партизанка. В неділю 2 квітня вечером банда польська спалила село Потуржин. Жертв в Потуржині є зовсім мало, бо село було майже без людей.

Грубешів, 4 травня 1944 р.

/-/ Константин Шутовський

ПРОТОКОЛ 48

Списаний дня 10.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Павла Боха, літ 34, мешканця села Старе Село, вол. Телятин.

Минає 5-тий тиждень, як банда польська не дає нам жити. Приїжджають, граблять селянське добро і вбивають людей. Люди майже всі повтікали з села до інших спокійніших сіл.

Останньо приїхала банда до Старого Села і вбила 10 осіб:

1. Бадила Йосип
2. Бадила Юлія
3. Бадила Павло
4. Маркевич Іван
5. Мамчур
6. Мисик Константин
7. Кльоц Антін

Решту побитих не пам'ятає.

Грубешів, 10 травня 1944 р.

(неписьменний)

Печатка

ПРОТОКОЛ 51

Списаний дня II.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Івана Топорівського, літ 16, мешканець села Набряжа вол. Лащів.

Банди польські докучали нам цілу зиму. Приходили в село грабили селян і вбивали людей. Перед Різдом вбили одної ночі 16 осіб.

Надобре почали нам докучати перед Великодними Святами. Майже кожної ночі приходили бандити польські в село, грабили все і також вбивали людей. Від населення забирали свині, худобу, коні, вози, одягу, продукти споживчі й взуття. Все це відвозили до Тишовець. Між бандитами польськими є багато місцевих. Всі поляки з Набряжа є в польській банді. Набряжські поляки мають 75 рушниць. У нас в Набряжі є так, що сусід поляк йде до сусіда українця з рушницею і забирає те, що йому подобається. Мені також наш сусід поляк Міхал Галка прийшов озброєний до хати і взяв полотно і чоботи. Останньо дня 1 травня прийшли до села поляки бандити і наказали до 3-го травня 1944 р. всім українцям вийти з села. Українці опустили село і примістилися по інших спокійніших околицях. Бандити польські забрали все майно, яке ще залишилось в селі і вивезли до Тишовець. В скілька день пізніше та сама банда спалила наше село Набряж.

Грубешів, II.V.1944 р.

/-/ Іван Топорівський

Згідно з оригіналом
Печатка УДК в Грубешеві.

П р о т о к о л

Списаний в УДК. Зізнання Параскеви Панасюк, 2.4.1944р., очевидець погрому на Тихобіж, через польську банду.

Дня 20.III.1944р. польська банда напала на с.Тихобіж, по громі с.Міняни, ідучи зі сторони Стрілець, стріляли. Почали стріляти людей і палити село. Я тоді сиділа в схроні і чула викрики польської банди: “Курва ваша маць, сьмерць вам бондзе вшисткім гайдамаком”. Та ще потім ходили та вишукували людей по схронах і били. Коли дусили одного чоловіка, то почула як вигукували: “Нех жиє польска”. Вечором я вилізла зі схрону, то тільки почула, що недобиті стогнали. По перегляді люде побачили 46 людей убитих. По скінченню погрому пішла там де стояли грешуци.

Грубешів, 11.IV.1944

неписьменна

П Р О Т О К О Л

списаний дня 14.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнавав Михайло Чернецький, мешканець села Ласків, вол. Крилів.

В п'ятницю 10.III.1944р. рано побачив я, що наше село окружує банда. Бандити підходили до села з усіх сторін. Я догадався, що буде напад і став запрягати коні, щоб виїхати з Ласкова. Виїхати не було однак вже часу. Люде, які вийшли за село були обстріляні і мусіли вертати. В селі люде мусіли ховатися по схронах. Я рівнож умістив свою родину в схроні, а сам лишився коло хати і обсервував банду. Мав я надію, що ортшуци прийдуть нам на поміч. Тимчасом банда запалила село і стала наблизитися до него. Бачив я, що нема рятунку і заховався у схроні. Звідси чув я, як по городах ходили бандити і вишукували схрони. До схронів кидано гранати, а знайдених людей розстріляли на місці. Через шпару бачив я, як бандити знайшли схрон мого сусіда. Людей викликали, а потім побили їх. В числі побитих знаходився також священник з Ласкова. Опісля почув я приказ: “Забераць вшистке коні”, а потім заграла трубка. Я бачив однак, що бандити не покидають ще села і не вилізає зі схрону. До перва вечором, коли трубка заграла втретє, вийшов я зі схрону. Стягнув до схрону мою побиту родину, а сам пішов до Верешина. По двох днях хотів я вернути до Ласкова, щоб похоронити родину, однак бандити не допустили мене туди. Бандити разом з поляками зі Смолигова їздили по селі й шукали людей і заховане добро. Рівнож знайшли і забрали мої річи.

По трьох тижнях був я знов у Ласкові. Побитих людей, які до того часу лежали не похоронені, бандити казали полякам зі Смолигова засипати землею. Село було цілком спалене, не стояла ані одна хата.

Грубешів, 14.IV.1944 р.

/-/Чернецький Михайло

П р о т о к о л 42

Списаний дня 4.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Максима Щирби, літ 36, мешканця села Ласкова, вол.Крилів.

З дня 9.III на 10.III.1944 р. біля год.3 рано варта наша побачила луну над Шиховичами, рівночасно чути було стрілянину. Це тривало до год.5-6 рано. Біля 6-тої рано приїхав до нашого села післанець із Шихович і повідомив нас,що банда польська палить село Шиховичі

й вбиває людей. Хлопці з нашої місцевої Самооборони в числі 20 пішли зараз на поміч вищезгаданому селі. Не доходячи до Шихович наткнулися наші хлопці на банду польську в ласківському лісі. По короткій перестрільці, хлопці наші мусіли вернути до села Ласкова. Біля год. 10-тої рано зауважили ми, що банда польська оточує наше село з усіх сторін. Самооборона наша стала до оборони. Сила наша однак була дуже мала в порівнянні з польською бандою. Польської банди було більше ніж 200 осіб. Озброєні були добре. Мали багато рушниць і скорострілів. Командував бандою поляк Бжусь з кол. Ласків, літ 40, півінтелігент польський. Коли банда зближалась до села, почала стріляти запальними кулями. Село горіло, люди втікали, а дехто заховався в сховищах. Людей, які втікали, бандити стріляли з віддалі, а кого зловили перед розстрілом мучили. Обрізували кінчики, кололи багнетами, ножами, а потім вбивали. При тому кричали: “біць вшисткіх цо до ноґі навет дзеці жеби не било ані єд-ного українця на нашей земі”. Коли село перегоріло, бандити почали шукати людей по сховищах. Я із своєю родиною був також в сховищі. Було нас разом 20 осіб. Бандити, коли знайшли, наш схрон, почали кричати і говорити по українськи: “вилази Іване, вже поляки поїхали і більше не будуть мордувати”. Ніхто однак не вилазив. Бандити почали відкопувати схрон. Відкинули землю. Жінки наші побачили, що немає вже виходу і думали, що нас спасуть коли вийдуть (перші вийшли з дітьми із сховища). Бандити наказали їм полягати. Постягали з них убрання і чоботи, питали хто є ще в схроні. Жінки казали, що немає нікого. Тоді поляки-бандити сказали, що будуть їх колоти і різати ножами. Почув я голос бандита: “давай ножа”. Жінки почали сильно кричати. За хвилину почули ми в схроні стріли. Жінок наших і дітей бандити постріляли. Розстріляли: Щирбу Теклю, таки мою дружину літ 30, мою сестру Марію Дмитрук, літ 37 й сина Євгена-літ 11; Віру Позінкевич, літ 12 і шваґра мойого, літ 50. До нашого сховища банда після розстрілу вищезгаданих осіб, напхала соломи і запалила. В сховищу все почало горіти. На нас всіх горіло вбрання. Я вспів скинути з себе верхне вбрання і вискочив із схрону, і почав тікати. Бандити за мною стріляли і здоганяли мене. Я однак втікав не зле. Втікав в напрямі ласківського лісу, бандити весь час гнали за мною, поки я вскочив до лісу. В лісі зустрів я двох бандитів, які мене задержали, але пустили мене живим, тому що я їм сказав, що я поляк. В банді польській, яка напала на село Ласків були переважно місцеві поляки. Я сам декого пізнав: Яворського солтиса кол. Ласків, Рибаньця, який кричав: “забераць сьвіне”, Шуманика Стаха і багато інших, яких прізвищ не пам’ятаю. Згаданий командант Бжусь, має псевдонім “Рись” з Смолигова, поляк Дрончковський Анґжей командант на село Смолигів має псевдонім “Вільк”.

Після погрому села Ласкова, банда польська два тижні грабила майно нашого села. Бандити місцеві приїжджали на зґарища з жінками своїми і забирали все! В цьому нападі згинув також наш священник Лев Коропчук, літ 30, якого витягнули із сховища. Відрубали йому голову, повикручували руки, потім розстріляли, а по смерті потяли ціле тіло. Коли вбивали священника, говорили: “беньдзеш ведзьял, як будоваць Україне і організоваць хлопув до оршуцу”. Разом із священником загинуло 20 осіб. Всі вони є присипані в схроні. Село Ласків спалене і знищене зовсім. Вбитих понад 200 осіб.

Грушебів, 4 травня 1944 р.

/-/Максим Щирба

(печатка УДК в Грубешеві)

ПРОТОКОЛ 39

Списаний дня 3.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Михайла Гучака, літ 52, мешканця села Ласків, вол. Крилів.

Дня 10 березня 1944р. рано о 10 год. побачили ми, що до нашого села Ласкова підходить якесь військо. На віддалі пів кілометра від села “військо” полягало за купами гною і почало обстрілювати село з усіх сторін. “Військо” підходило щораз ближче і почало вже стріляти запальними кулями. Село горіло. Дехто з людей втівав. Коли село перегоріло, а тривало це 3 години, “військо” ввійшло в село і кричало: “паліць, біць, мордоваць українцув до остатка. Біць вшисткіх” Після цих слів побачили ми, що це було за військо. Була це банда польська з місцевоих кольоністів поляків. Я особисто пізнав Рибанця Яна, Броніслава Цалка з кол. Ласків, зі Смолигова: Дрочинського Анджея, літ 28.

Банда польська спалила село зовсім. Палили і вбивали людей. Ввесь час кричали: “паліць і ,біць до ногі нех ведзо як се еднаць з немцями й слухаць ксендза Коропчука”. Священника Коропчука Лева вбили і після смерті потяли лопатами. Банда польська вбила в нашому селі 250 людей. Банда витягала людей зі сховищ і вбивала, кидала ранених в огонь. В цьому нападі розстріляли поляки мою дружину, Юстину Гучак, літ 52. На другий день після нападу в, п’ятницю, бандити польські грабили майно наших селян Ласкова. Приїздили фірами, довгими шпильями шукали в землі закопаних речей. Викопували, забирали і відвозили до Смолигова. Забрали майже всі коні і худобу. Свиней кололи і вивозили на Тишівці. Банда зовсім не допускала наших людей на згарища і до побитих людей. За десять днів бандити польські пригнали українців зі Смолигова до Ласкова і наказали позакопувати побитих людей. Закопували трупів на місці, де лежали. Трупів, які були в сховищах присипували там же. На полі закопували також там же. Після виконання роботи, поляки зібрали всіх тих українців зі Смолигова, завезли під ліс Смолигова і там всіх розстріляли. Банда польська весь час перебуває в нашій околиці й не дає людям підходити до згарищ села Ласкова. Поля стоять не обсіяні, люди роз’їхалися на всі сторони.

Грубешів, 3 травня 1944 р.

/-/Михайло Гучак.

ПРОТОКОЛ 50

списаний дня 11.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Катерини Панасюк, літ 19, мешканки села Ласків, вол. Крилів.

В п’ятницю 10.III.1944 р. біля год. 10 рано, банда польська почала окружувати село. Було їх дуже багато, бо село було обставлене густо. Майже що 5 кроків стояв польський бандит. Коли окружили село, почали стріляти запальними кулями. За якийсь час побачила я, що село горить. Наша Самооборона отямилась проти них, навіть вбила кількох бандитів, але мусіли втікати, бо сила польська була велика. Впало рівнож кільканадцять хлопців з нашої Самооборони. Банда польська почекала, поки перегорить село, втоді ввійшла в село і почала мордувати людей. Шукали по всіх закамарках і схронах. Витягали і вбивали, не питаючи на вік. Вбивали всіх: дітей, молодь, старших і зовсім старих. Під час вбивання знущалися жахливо. Відрубували сокирами голови, руки і ноги. Сигиді Степанові, літ 24, відрубали голову і кинули у вогонь. Село Ласків спалене зовсім. Нема ані одної хати. Людей вбитих є дуже багато. Банда польська після погрому нашого села, на протязі кількох тижнів грабила наше майно, приїжджали возами, викопували заховані речі чи збіжжя в землі й відвозили в напрямі Томашева.

Грубешів, 2 травня 1944.

/-/Катерина Панасюк.

Протокол 52

Списаний дня 11.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Анни Сигиди, літ 42, мешканка села Пригоріле, вол.Крилів.

Дня 8 березня 1944 р. год.3 вночі побачили ми вогонь на коль. Пригоріле. Пожар охопив цілу кольонію. Рівнож чути було стріли. Кольонія Пригоріле горіла до самого дня. Мої будинки не згоріли. Я була весь час біля свого господарства. Чула тільки весь час стрілянину. Банда польська палила нашу кольонію і вбивала наших людей. Скільки є жертв не можу сказати, бо не знаю,але кажуть що є вбитих понад 20.

Грубешів, 11 травня 1944 р.

неписьменна

ПРОТОКОЛ

списаний 25.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Лева Івашука літ 66, мешканця села Берестя, вол. Молодятичі.

У вівторок 21 березня 1944 р. о год. 7 рано польська банда почала окружувати село і стріляти. Окружала зі сторони села Шистовичі й Орнатовичі. Окружаючи палили село й вбивали людей. Вбивали всіх, хто тільки нагнався їм під руки. Люди втікали. Я не міг втікати тому, що не мав сили, тільки заховався в яму з картоплями. До мене прийшла також жінка з дитиною Надія Вітер і також заховалася в картоплю. Бандити підійшли до ями. Один з них відкрив яму, заглянув і закрит. Другий наказав йому кинути гранату, але перший не захотів і сказав що в картоплю не буде кидати. Видно не бачили нас. В ямі сиділи ми досить довго, яких 3 години. Село горіло і цілий час чути було стріли. Коли я виглянув з ями побачив, що банда поділилась на дві партії. Одна з них пішла в напрямі Шистовичі, Орнатовичі, а друга на Чорторії на ліс. Чув я командування старшого: “керунок Чорторіє кажди з нас зна лесне збюркі”. Банда відійшла і ми всі троє вилізли з ями і подалися на Обличин маєток польський, куди втікла моя дружина Юзефа. В Обличині просив я гуменного поляка, щоб дозволив нам переночувати, але він відмовив сказав, що з українськими кенкартами не може прийняти, не гварантує. Вернув я в село й просив свого сусіда поляка, щоб переночувати, цей також відмовив. Так що я і ще дехто з селян ночували в ямі.

На другий день рано пішов я до нашої школи, за мною прийшло багато жінок з дітьми. Ми там були до неділі. В неділю 26.III.44 банда польська навідала ще раз Бересть. Приїхало їх 20-ох на фірах. В одинокій хаті, яка була не спалена були люде. Бандити зайшли туди і всіх їх побили. Дня 21.III.44 банда польська зруйнувала також нашу церкву. Спалили дзвіницю. Порубали сокирами двери до церкви. В середині побили ікони і все знищили. Бандитів було дуже багато, яких 400 чоловік. Узброєні були різно. Були з рушницями і з сокирами. Уніформи були також різні, але переважно убрання цивільне. Говорили польською мовою. Вбитих в Бересті є біля 260 осіб. Я сам 3 дні ховав. Стріляли людей переважно в голови. З побитих постягали бандити убрання і взуття.

Грубешів, 25. IV.1944 р.

/-/ Івашук Лев.

ПРОТОКОЛ 32

Списаний дня 1 травня 1944р. в УДК Грубешів. Зізнання Івана Антосюка, літ 54, мешканця села Берестя, вол. Молодятичі.

Вночі з 20.ІІІ.44 на 21.ІІІ.1944р. був я цілу ніч на варті. Біля 6-тої ранку прийшов я з варті додому. Змучений ліг, щоб трохи проспатися, але за якусь годину прибіг мій син Павло і сказав, що зі сторони Гдешина і Грабовця на наше село йде велика банда. Я встав і заховав свою родину до сховища, а сам втікав на Шистовичі. Всі майже люди втікали в напрямі Шистович, Орнатович. Банда польська не давала нам втікати, цілий час стріляла по нас з машинових крісів. Кіннота здоганяла нас на конях. На полях між Шистовичами – Орнатовичами впало багато людей. Багато людей втікло до вище згаданих сіл, банда і там шукала, кого знаходила, вбивала. В Шистовичах і Орнатовичах бандити забирали людям коні. В дворі в Орнатовичах банда обідала. Банди було багато, можна рахувати 200 чоловік з тої сторони Гдешина. Село наше було окружене майже зовсім. Всієї банди було 500 чоловік. Узброєнні були різно; мали рушниці, машинові карабіни, гранати. Одяг також був різний. Були в уніформах німецьких, польських, а переважно в цивільних убраннях. На рукавах мали опаски чорвоно – білі і жовті. На шапках “ожелки” польські. В цьому нападі моя родина вийшла жива. Рішили ми не виїжджати з Берестя, а бути на місці. Хата моя була спалена. Я з родиною мешкав трохи в сховищі, а потім у сусіда поляка. 2 тижні після цього було це саме, в неділю побачили ми 3 фіри із сторони Грабовця. Доїхали до нашої дороги, яка вела в село, люди позлазили з фір, щось поговорили, поділились на групи, одна фіра їхала до нас, а дві в напрямі школи. В селі позлазили з фіри і просто бігли на цю хату, в якій я мешкав з родиною. Було їх 8 чоловік. Брат мій і син, коли побачили почали втікати в поле. Бандити на саях здоганяли їх, але не догнали. Вернули і прийшли до нас до хати. Питали, хто ви є, ми сказали, що поляки. Зажадали кенкарт. Ми сказали, що попалені. Питали господаря поляка, чи ми дійсно поляки. Господар Казімеж Пельц сказав, що так. Бандити повірили і нічого нам не зробили. Дружина моя була в той час в іншій хаті з десятилітньою внучкою. Друга частина банди зайшла до цієї хати, де була моя дружини і всіх людей побила, в тому числі мою дружину 50 літ і внучку 10 літ. В цій хаті вбили тоді 10 осіб. В Казімежа Пельця, крім мене, був ще молодий хлопець Петро Мельничук, свояк жінки Пельця – українець, бо жінка Пельця також українка. Коли банда питала його про кенкарту, він сказав, що згоріла і що він тут є у вояшка Пельця. Тоді один з них сказав, що коли ти поляк, то твоїм вуяшком тепер повинен бути і показав на машиновий кріс. Казав: “Може ці поведзїць гдзє штаб стої?”. Від Петра Мельничука взяли тільки шапку, а йому повірили, що він дійсно поляк і нічого не зробили.

Грубешів, 1 травня 1944р.

/-/Іван Антосюк.

Печатка УДК в Грубешеві.

ПРОТОКОЛ 33.

Списаний дня 1 травня 1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Купріяна Кравчука, літ 54, мешканця села Берестя, вол. Молодятичі.

Дня 21 березня 1944 р. біля години 7-ої рано прибігла до мене дружина до хати і повідомила, що зі сторони Острівка йде велика банда, яких 200 чоловік. Йшли вони лавою. Між ними були зовсім малі хлопці, по яких 14 літ. Я вибіг на подвір'я і побачив дійсно велику силу бандитів, а деякі будинки вже горіли. Підходячи під село кричали: “біць, палїць до колїскї, цо до ногї біць”. Стріляли запальними кулями. Я не мав куди втікати, бо кругом будинки були окружені. Сховався до стодоли і там пересидів поки банда не відійшла. Стодола моя горіла також, але не мав я іншого сховища. Коли банди вже не було біля моїх будинків, я

покинув стодолу і перейшов до сусіднього сховища. Із сховища чув я як палили село і чути було весь час стріли. Банда польська палила село й вбивала людей. Вбивали всіх, старих, дітей, молодь. Людей в нашому селі було забитих перейшло 200. Багато було подушених в схронах, багато попалених. Село спалене зовсім. На 350 господарств стоїть ще 23 господарства. В цьому числі 4 господарства польські.

Грубешів, 1 травня 1944 р.

неписьменний.

Печатка

ПРОТОКОЛ 34

Списаний дня 1 травня 1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Семена Козія, літ 48, мешканця села Бересть, вол. Молодятичі переселенець з Горишева руського

Дня 21 березня 1944 р. рано біля 7-ої години із сторони с.Заборець побачив я багато узброєних бандитів. Коли наближались до села стріляли. Почув я голос команди: “паліць, біць до колмскі, нема биць ані єдного україньца на польській земі”. По цих словах бандити польські почали палити село. Було їх досить багато, яких 200 чоловік. Уніформи були різні; німецькі шинелі, польські рогатівки, переважав одяг цивільний. Узброєні були також різно. Я бачив переважно з рушницями і гранатами.

Грубешів, 1 травня 1944 р.

/-/ Семен Козій.

ПРОТОКОЛ

списаний в УДК дня 12. IV.1944 р. Зізнання Софії Гаврилук очевидниця погрому села Міняни дня 26.ІІІ.1944 через пол. банду.

Дня 26.ІІІ.1944 р. о год. 14-тій вийшла банда з польських кольоній Мінянських. Коли банда підступила яких 500 метрів почала стріляти та кидати запальні віхті з соломною. Я тоді сховалася до схрону, та звідтам я чула тільки крик та вигук польської банди. Рано я вийшла зі схрону та побачила як один чоловік мав повикручвані руки та ноги та в другім схроні я побачила 10 осіб побитих від куль.

Грубешів, 12 .IV. 4.1944 р.

неписьменна.

ПРОТОКОЛ

списаний 10.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнав Головацький Михайло, мешканець села Берестя в справі нищення польськими бандами 21.І.1944 села Берестя.

Дня 21.ІІІ.1944 о год. 5 вранці прийшов я з варті та пішов спати. Не міг одначе заснути, бо відчував щось зле. Через годин дві почув поодинокі, рідко віддавні стріли. Тоді я почав втікати в одну сторону, жінка моя в другу. Коли я втік на якихось 500 метр. село вже горіло, бо банди при наступі стріляли запальними кулями. Банда наступала від Заборців,

Молодятич, Грабівця та окружували село у формі підкови. Люди втікали через Орнатевичі до Терятина. Я сам виратувався. Жінка та один син вбиті. Моя дочка 7 років, що спаслася, оповідає про мою жінку слідує: жінка, син та дочка скрилися в пивниці у польській школі. По якомусь часі наблизилась одна група, яка витягла їх з пивниці: “Класць сіє” – приказав один. Приказ виконано. Тоді віддано по кілька стрілів до лежачих.

По якомусь часі названа дочка, яку ранено в голову та легені, змогла піднести голову. Бандитська група віддалилася. Тоді дочка втікла до школи /польської/. За короткий час надійшла під школу друга група для справдження. Тоді дочка збігла непомітно на те саме місце де її ранено. “Вшистко в пожондку” – сказано і пішли. По тому дочка пішла знова до школи, де нею заопікувалася одна українка.

Я сам, як вище сказав, втікав до Терятина. Нас втікало туди до 100 людей. Банда пішла за нами на вздогон. З втікуючих згинуло до 10 чоловік.

Грубешів, 10. IV.1944 р.

/-/ Михайло Головацький.

з оригіналом згідно

ПРОТОКОЛ

списаний в УДК дня 14.IV.1944. Зізнання Дмитра Мазуркевича очевидець погрому на с. Модринь дня 26.III.1944 р. через польську банду.

Дня 26.III.1944 о год. 12 банда ідучи зі сторони мірецького ліса, почала у яких 500 м. стріляти з ріжнородної броні. Я тоді сховався до схрону. Зі схрону чув я як били людей, а пізніше стріляли.

По 4 год. виліз із схрону та побачив як люде мали повідтинані ноги та руки. В другому схроні я бачив, як були побиті від бомб. По тім я вже пішов до Набряжа.

Грубешів, 14. IV.1944.

/-/ Дмитро Мазуркевич

ПРОТОКОЛ

списаний в УДК, дня 12.IV.1944 р. Зізнання Остапа Принди, очевидець погрому села Козодави, дня 13.III.1944 р. через польську банду

Дня 19.III.1944р. о год.15-тій, напала на село Козодави польська банда, стріляла та па-лила село. Я тоді сховався до схрону і чув, як мордували одного чоловіка. Польська банда рано відійшла до козодавського ліса, а рано банда повернулася з поворотом до села і ходила до кожного схрону та добивала людей, які ще були живі у схронах. Я тоді вже втік до Черни-чина. Дня 21.III.1944 повернув я з села і побачив людей побитих(повідкручувані руки й но-ги).

Грубешів, 12.3.1944.

/-/Принда Остап

№ 10

ПРОТОКОЛ

списаний в УДК Грубешів дня II.IV.1944 р. Зізнання Марії Рибай очевидниці убитого священника Гуторвича Олександра, його доньки та грубешівської дівчини.

Дня 11.IV.1944 р. рано о год. 6-тій я вийшла на двір та побачила, що лежить убитий отець в селі Сліпчу на проході в помешканні. Лежали двох зі Сліпча і одна дівчина з Грубешева. Священик з донькою лежали в помешканні а ця з Грубешева на дворі під хатою.

Грубешів, II.IV.1944 р.

неписьменна.

з оригіналом згідно, підпис особи за неї.

№ 5

ПРОТОКОЛ 27

Списаний дня 27.IV.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Дмитра Завади, літ 49, мешканець села Грабовчик, вол. Грабовець, переселений із села Селиськ, пов. Замість.

У волості грабовецький є дуже багато польської банди. Банда польська грабить селян і то тільки українців. Граблять і вбивають. В Грабовичку забили двох: мужа довіря Заваду Якова і Івана Вдовяка, селянина. З Грабовчика виїхав я вже 3 тижні. Вчора хотів я дістатися до Грабовчика через Бересть, але повно є на всіх дорогах патрулі і не допускають людей. Наразі банда польська вибиває свідомих наших людей. З сіл не випускають нікого. На дорогах всі хто має українську кенкарту вбивають. Банда є місцева. Можна сказати, що всі села польські самі бандити. Ходять зі зброєю. Мають рушниці, револьвери, гранати, кавалерія має шаблі. Називають себе польське військо і хочать завойоваць, здобиць Польске. Уніформи є різні, цивільні польські, німецькі, совітські й укр. поліції.

Грубешів, 27.IV.1944 р.

/ – / Дмитро Завада.

Підпис.

Протокол 35

Списаний дня 2 травня 1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Петра Конащука, літ 44, мешканця села Майдан Тучапський, вол. Грабовець, переселенець с.Злоець, пов. Замість.

Минає місяць, як я виїхав з села Майдан Тучапський до Замістя. Причина виїзду була та що майже всі господарі поляки вернули назад на свої господарки. Всі прийшли узброєні, били людей. Дали нам два дні часу на виїзд зі села. Всі люди українці виїхали дехто міг. Перевага наших людей є в Замісті. До Майдану Тучапського ніхто з наших людей не вертає, бо поляки вбивають на місці.

Грубешів, 2 травня 1944 р.

/-/ Петро Конащук.

Протокол 36

Списаний дня 2 травня 1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Павла Клочек, літ 47, мешканця села Скоморохи Великі, вол. Грабовець, переселенець з с. Злоєць, пов. Замість.

Місяць тому виїхав я з родиною з с.Скоромохи Великі до Замостя. Причина виїзду була та, що банда польська нападала часто на наше село, грабила і вбивала людей. До мене як до начальника громади приходили девять разів, хотіли мене вбити, але на щастя не застали мене в дома. Одного разу банда польська прийшла до мене. Я на цей раз був в хаті. Бандити оточили мою хату. Питали чи господар є в дома. Стукали до хати і я відкрив їм двері. Бандити забрали мене, добре вибили, забрали мені пару коней і дещо з річей в хаті. Перед місяцем повернули до Скоморох Великих всі господарі поляки на свої господарства. Прийшли всі озброєні. Деякі витягали рушниці із своїх стріх. Дали нам два дні часу на виїзд з села. Населення українське мусіло виїхати зі Скоморох Великих. Люди виїзджали, де хто міг. Більшість знаходиться в Замісті.

Грубешів, 2 травня 1944 р.

/-/ Павло Клочек

Печатка УДК в Грубешеві.

ПРОТОКОЛ 47

Списаний дня 3.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Йосифи Новосад, літ 27, мешканка міста Грубешева.

Дня 5 травня 1944 р. мій чоловік Іван Новосад, літ 30 поїхав поїздом з Грубешева до Замістя рано о год. 6. Коли вертав з Замістя до Грубешева того самого дня вечірнім потягом, під Мячином до переділу прийшло 2-ох мужчин і зажадали документів. Мій чоловік показав українську кенкарту, Документу від нього не взяли тільки, коли справдили у всіх людей кенкарти, сказали всім встати, відкрили двері підчас бігу поїзда, стрілили в мого чоловіка і викинули його через двері. Того самого вечора в тім самім поїзді забили і викинули з поїзда шість осіб усіх українців. Про смерть мого чоловіка казав мені мій сусід поляк, який їхав разом з моїм чоловіком.

Чоловіка знайшла я дійсно вбитого на стежці біля самого тору недалеко Мячина. Мав постріл в позвоночний стовбур, куля пройшла через живіт так що кішки були на верха. Я поїхала поїздом до Замістя і повідомила поліцію колейону про смерть чоловіка. Поліція вже знала про це, повідомила їх стація Мячин. В Мячині на стації сказали мені баншуци, що портвель і гроші чоловіка є в Замісті. В Замісті знова сказали, що вони про це нічого не знають, що Мячин мусить мати це все. І дійсно, коли я вернула до Мячина з Замістя заряд колейову віддав мені гроші в сумі 1445 зол., годинник, посвідку праці й портвель.

Злочинці польські, вбиваючи мого чоловіка, нічого від нього не забрали. Вбили й викинули через двері підчас бігу поїзду. Кенкарти при вбитому також не було. Просила я німецьку жандармерію в Мячині про дозвіл на перевезення тіла мого чоловіка до Грубешева поїздом, або щоб дали коні й віз з Мячина. Жандармерія сказала, що на перевіз поїздом треба мати дві труни. Про це не було мови, бо я жадної не мала.

Коней і воза також не можуть дати, бо по дорозі банда польська може забрати коні й віз, а візника убити.

Остаточо мусіла я чоловіка поховати на цвинтарі в Мячині. Дошок на труну дала мені одна жінка, якій також недавно вбили чоловіка.

Грубешів, 8 травня 1944 р.

/-/ Йосифа Новосад.

ПРОТОКОЛ 49

Списаний дня 10.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Носаля Олександра, літ 38, Євгена Бакуна, літ 48, Марка Бочкай, літ 42, Пилипа Піскора, літ 54, мешканців села Переспа, вол. Мячин пов. Замість.

Від різдвяних Свят банда польська навідує часто наше село. Приїжджають в числі кільканадцятьох, забирають свині, коні, одежу, збіжжя. Мужчини українці весь час мусять критися від бандитів, бо коли зустрінуть мужчину – вбивають.

Перед Святами Великодними розпочалась у нас сильна акція рабункова через банду польську. Майже кожного дня і кожної ночі приходять або приїжджають бандити польські і граблять селян. Беруть все, що тільки попаде їм під руки: свині, коні, збіжжя, вози, упряж і одежу. Свиней на місці стріляють, кладуть на фіри і відвозять до лісу на полудень від Переспи то є Провале-Тишівці.

Люди майже не ночують в хаті. Під ніч виходять всі з села і ночують по полях і стиртах соломи. Кого зустрінуть в хаті, вбивають. Так вбили Козіцкого літ 56 і побили сильно Нестора Страдомського, Богайчука Гната і Перуна Володимира. В неділю 7 травня приїхали до нас польські бандити на одному возі. Було їх 4-ох. На кольонії Переспа і в селі Переспа вручили солтисам українцям листи, де були виписані селяни українці в числі 32 особи засуджені на смерть. Всі виписані на листі є свідомі наші селяни.

Листа видрукувана на машині. На листі написано по польськи.

“До людкосьці православної, української”. Далі зміст такий:

1. Що всі батьки, які мають своїх синів в СС в укр. поліції будуть помордовані в першу чергу, як рівнож їхні родини.
2. Всі, які переслідували населення польське, також будуть розстріляні.
3. Всі, які мають зброю повинні скласти її до 10.V.1944 р., до год. 5 по полудні. Коли не зложать зброї до визначеного числа на руки своїх солтисів, будуть рівнож розстрілені й їхні родини.

Привозили списки поляки з Сагриня і Туркович. Прізвищ їх не знаємо. Селяни виписані на списку через організацію бойову польську, є в очах бандитів польських підозрілі, що мають зброю. Однак це є тільки наші найкращі селяни – свідомі українці.

Після вищезгаданих відвідин і доручення списку наші всі мужчини виїхали з села Переспа. Залишились тільки наші жінки і діти.

Грубешів, 10 травня 1944.

/-/ Носаль Олександр
Євген Бакун
Марко Бочкай
Піскор Пилип.

ПРОТОКОЛ 45

Списаний дня 5.V.1944 р. в УДК Грубешів. Зізнання Еміліяна Музичка літ 47, мешканця села Тучапи, вол. Мяке.

Минає вже два тижні, як банда польська не дає права побуту в с. Тучапи. Від двох тижнів всі мужчини не перебувають в селі. Бандити польські приїжджають з Тишівців, з Набрязя й граблять майно селян.

Скільки день брали тільки коні й свині. Між бандитами є багато знайомих поляків-кольоністів як: Мазур Казімеж з села Тучапи, Вуйцік Осип, Марцилевич Станіслав, Якубьяк,

бандити є озброєні й кажуть, що вони “військо польське”. Банда грабить тепер все й все відвозять до Тишовець, бо там є їхня “столиця”.

В понеділок 1.V.44 прийшли бандити польські до нашого села з приказом, щоб 3 травня всі люди з села Тучапи виїхали. Банда кого заставала в хаті, вбивала на місці. Люди мусіли опустити село. Все майно люди залишили в селі, бо банда не дозволила забрати, казали “що все належить до них для війська польського”.

Люди з села Тучапа вийшли з малими клуночками. З села не виходили а втікали ночами, щоб банда не бачила, бо кого побачили, чи зловили з наших людей вбивали.

Банда польська, це саме зробила з селами, як: Набряж, Ликошин, Кришин, Старе Село. Вищезгадані села стоять пусті, ограблені зовсім. Населення українське розійшлося на всі сторони.

Грубешів, 5 травня 1944.

муж довіря /-/ Музичка Емілян.

Печатка УДК в Грубешеві.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ВІДНЯНСЬКИЙ С. В., МАРТИНОВ А. Ю. ОБ'ЄДНАННЯ ЄВРОПА: ВІД МРІЇ ДО РЕАЛЬНОСТІ. ІСТОРИЧНІ НАРИСИ ПРО БАТЬКІВ-ЗАСНОВНИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. – 2-ГЕ ВИД., ДОП. І ПЕРЕРОБ. – К.: ВИД. ДІМ “КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ”, 2011. – 395 С.

Ідея об'єднаної Європи має багатовікові традиції. Її осмислення почалось ще в ранньому середньовіччі, але тоді вона знаходилась в протиріччі з європейськими реаліями – територіальними претензіями та релігійною ворожнечею. Звичайно в ту епоху не могла йти мова про інтеграцію, як ми розуміємо її сьогодні. Тим не менше ідеї європейської спільноти вже мали місце.

Велика французька революція 1789 року надала Європі історичну значущість. Породжені революцією універсальні ідеї – права людини, громадянство, політична рівність та демократичні свободи намагались втілити в життя європейські мислителі і політики. В XIX ст. ідею єдиної Європи розвивали і представники революційно-демократичного напрямку пацифістського руху (Дж. Мадзіні, Дж. Гарібальді, В. Гюго, Л. Блан). В другій половині XIX ст. інтерес до цієї ідеї послабився (настала епоха національних воєн та революцій), а потім знову відродився в 1920–1930-ті роки (проект А. Бріана). Європейська ідея була по-своєму тлумачена тоталітарними режимами – фашистською Італією та нацистською Німеччиною. Друга світова війна поклала кінець пошукам європейської згоди. Разом з тим ідея єдності Європи стала духовною традицією, що переходила з покоління в покоління.

Передумови реальної інтеграції склались тільки на кінець 1940-х років і змогли реалізуватись в результаті сильних об'єктивних процесів інтернаціоналізації господарського життя, однорідності інституціональної структури економіки, співпадінню геополітичних інтересів, а також політичної волі держав до об'єднання. Надзвичайно велика роль в цьому складному, багатоплановому суперечливому процесі належить політичній еліті Європи, представники якої сприяли процесу створення та реалізації ідеї демократичної єдиної Європи, що сьогодні вступила в новий етап історичного розвитку, пов'язаного, насамперед, з розширенням Європейського Союзу у 2004–2007 роках дванадцятьма новими країнами – членами, зокрема, десятьма колишніми соціалістичними країнами Центрально-Східної Європи.

У цьому контексті значний науковий та практичний інтерес представляє вивчення політичних біографій будівничих єдиної, демократичної Європи. Вихід з друку другого видання монографії провідних українських дослідників Віднянського С. В. та Мартінова А. Ю. в значній мірі реалізує інтерес науковців, політиків та широкого загалу читачів до історії європейської інтеграції. Це сучасний історичний дискурс, що синтезує в своєму дослідницькому полі різні методологічні підходи, включаючи новітні дослідницькі інновації.

Концепція праці викладена авторами у вступі, демонструє глибоке знання предмету дослідження, застосування різних підходів до аналізу процесів європейської інтеграції, що дало можливість прослідкувати спадкоємність та еволюцію ідеї європейської інтеграції та висвітлити альтернативні точки зору на процеси єднання Європи. Історія кожної країни, кожного напрямку діяльності є персоніфікованою, бо всі об'єктивні процеси проходять через індивідуальний досвід. Такий методологічний підхід сприяє індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистості в контексті епохи. На думку дослідників, по мірі конституювання Європейського Союзу все більш поширеним ставатиме термін “батьки-засновники єдиної демократичної Європи”. Політичні біографії історичних особистостей, які з різним ступенем успішності намагались реалізувати силовий, імперський варіант об'єднання

Європи, досить добре відомі широкому загалу. Натомість біографії політичних діячів, які намагалися втілити в історичну та політичну практику ідеї мирового демократичного єднання європейських народів, менш відомі, хоча вони заслуговують на більшу увагу (с. 9). Спроба окреслити коло осіб причетних до формування об'єднаної Європи є методологічно обгрунтованою. У книзі подані політичні біографії сімнадцяти політичних діячів, котрі відіграли суттєву роль в історії європейської інтеграції. Автори ведуть мову про кілька поколінь політиків, які своїми ідеями, поглядами та діяльністю у ХХ – на початку ХХІ століть помітно вплинули на формування сучасної моделі об'єднаної демократичної Європи: німців, які на різних історичних етапах забезпечували сталість просування ідеї єдиної Європи (К. Аденауера, Б. Брандта, Г.-Д. Геншера, Г. Коля, Г. Шмідта, А. Меркель), австрійця – засновника пан-європейського руху Р.Куденхова-Калерні, французів (Ш. де Голля, Ж. Монне, Ж. Делора), британців – В. Черчилля та М.Тетчер, росіянина – М.Горбачова, без політичної діяльності якого не можливо уявити трансформацію Центрально-Східної Європи в кінці 80-х років ХХ століття, чехів Т. Г. Масарика та В. Гавела, італійця Р. Проді, який у 1999–2004 роках очолював європейську комісію та доклав чимало зусиль для рекордного розширення ЄС і прийняття єдиної Конституції ЄС, останній за цим переліком, але не за місцем в історії є поляк – Папа Римський Іоанн Павло II, чия пасторська діяльність протягом найтривалішого понтифікату минулого століття і третього за тривалістю в історії католицької церкви стала вагомим внеском у відновлення європейської християнської ідентичності (с. 15).

Важливим на наш погляд, є те, що багатий фактичний матеріал, яким наповнена кожна конкретна біографія, з одного боку є унікальним для висвітлення внеску даної особистості в європейські інтеграційні процеси, з іншого – дає можливість узагальнювати і бачити спільні риси менталітету великих європейців: приналежність до інтелектуальної європейської еліти, походження, здоровий прагматизм, висока культура, спільні цінності та соціальні норми, які визначають зміст історії європейської цивілізації, толерантність, здатність до пошуку ефективних компромісних рішень.

У відповідності до поставленої мети, автори розглядають кардинальні проблеми європейського буття через призму життя і діяльності конкретної особистості, а саме: співвідношення національного і наднаціонального в розвитку інтеграційних процесів на європейському просторі, роль культурних факторів в інтеграційному будівництві, основи і характер стосунків України та ЄС на рубежі ХХ–ХХІ століть, реакцією ЄС на світову фінансову кризу 2008–2009 рр.

Західнонімецька модель інтеграції, не дивлячись на різні проблеми (економічні і фінансові кризи, а також розширення до 27 членів, що призвело до збільшення загальних проблем), в цілому продемонструвало стійкість і стабільність на протязі півстолітньої історії. На європейському просторі інтеграційне поле перетворилось з чисто економічного в політичне, військове, соціальне, культурне явище. Важливою рисою західноєвропейської інтеграційної моделі є її різношвидкісний характер. Не дивлячись на всі складності і навіть іноді відкати в інтеграційному розвитку всі протиріччя вирішуються учасниками спільно і не один учасник не проявив бажання покинути “європейський дім”.

Праця Віднянського С. В. і Мартинова А. Ю. є актуальним дослідженням, побудованим на великому масиві документальних джерел і ретельному аналізі проблеми. Її друге видання характеризує більш широка джерельна база, розширення хронологічних рамок і включення політичних біографій М. Тетчет та А. Меркель.

Книга присвячена явищам і процесам, які далеко не завершені, тому слід погодитися з авторами, які висловлюють надію, що історичні нариси сприятимуть підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та формуванню позитивної суспільної думки щодо європейського вибору. Дослідження не тільки акумулює нагромаджені знання з проблем європейської інтеграції, а також спонукає істориків до нових наукових розробок.

**Микола Алексієвець (Україна),
Інна Борзовська (Україна)**

NOTA BENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

Надія Білик

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СПАДЩИНА БОГДАНА ЛЕПКОГО

Серед когорти подвижників національно-державного відродження України ХХ століття, творча спадщина яких набуває сьогодні особливого значення, вирізняється постать Богдана Лепкого (1872–1941). В історії української культури та громадсько-політичного життя Б. Лепкий займає одне з найвизначніших місць як письменник, вчений, критик, видавець, публіцист, промовець, декламатор, педагог, художник, мистецтвознавець, культурно-просвітній і громадсько-політичний діяч, внесок якого у справу піднесення національної свідомості українського народу може дорівнювати спадщині таких представників доби модерного націотворення, як Михайло Грушевський чи Іван Франко.

Оцінюючи доробок Богдана Лепкого, сучасник митця Павло Лисяк писав: “Богдан Лепкий – це людина, яка усе своє життя віддала беззастережній службі нашої національної ідеї, яка тому має для неї безсмертні заслуги, які вже перейшли до нашої історії і з її скрижалів ніколи вимазані не будуть. Власне творчій праці й заслугам таких наших передовиків, як Богдан Лепкий і йому подібних завдячуємо теперішній стан нашого національного розвитку, отже, форму і зміст сучасного українства”¹.

Діяльності Богдана Лепкого були притаманні широкий діапазон і багатогранність. Не було жодної вагомій ділянки громадсько-культурного життя, в якій він безпосередньо чи опосередковано не брав би участі. Продовжуючи духовні традиції української інтелігенції у справі служіння народові, Б. Лепкий проголосив своїм кредо “добро української культури”². Як зазначив Зенон Кузеля, “лиш у культурній праці” Богдан Лепкий бачив “запоруку дальшого розвитку нації та здійснення свого й нашого ідеалу – державної самостійності”³. Тобто національна культура, на переконання митця, повинна відігравати визначальну роль у процесі консолідації всіх членів українського суспільства.

Огляд новітньої літератури дає підстави стверджувати, що ще не достатньо розкрито всі грані таланту Богдана Лепкого, насамперед його доробок як публіциста, промовця, вченого в контексті культурологічної проблематики. Окреслена духовна спадщина віддзеркалює світогляд письменника і є важливим джерелом у вивченні його інтелектуальної біографії. Зокрема культурологічна концепція Б. Лепкого, основи якої закладено на межі ХІХ–ХХ століть, допомагає зрозуміти переломний період у новітній історії України, оскільки містить цінні коментарі про вагомій події в житті українського громадянства.

Виховання нового національно свідомого покоління української еліти Богдан Лепкий вважав своїм першочерговим завданням. На його реалізацію була спрямована публіцистика митця, друкована на сторінках тогочасних українських періодичних видань, починаючи від кінця ХІХ століття. Але перед дослідником постає проблема: більшість галицьких часописів до 1914 р. збережено в українських архівах та бібліотеках, однак за цей період відсутня бібліографія статей Б. Лепкого, до того ж більшість із них опубліковано не під прізвищем

¹ Лисяк П. Богдан Лепкий як громадянин // Богдан Лепкий. 1872–1941: Збірник у пошану пам’яті поета. – Крків-Львів: Українське видавництво, 1943. – С. 43. (Тут і далі цитати подаємо за правилами сучасної орфографії та пунктуації зі збереженням особливостей, притаманних авторській мові. — Н. Б.).

² Лист Б. Лепкого до М. Павлика від 28 листопада 1912 р. // Журавлі повертаються...: 3 епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упор., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан. – Львів: Фенікс, 2001. – С. 419.

³ Богдан Лепкий: Біографічний нарис, написав Зенон Кузеля // Золота Липа: Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами. Зладив Зенон Кузеля. – Берлін: Українське слово, 1924. – С. 39.

автора. Сам митець в одному з листів до О. Барвінського зазначив щодо цього: “Посилаю статтю до “Руслана”⁴. Коли надасться – прошу друкувати... Але друкувати прошу без підпису (підкреслення автора. – Н. Б.), раз, з особистих причин, а по-друге, тому, що годі мені, якомусь там гімназіальному вчителю в Кракові, дискутувати з цілим народом. Коли б я був посол, чи державник, чи що там, то воно виглядало б інакше, а так годі виставляти себе на сміх”⁵. Тому ці публікації недоступні для вивчення.

Знайти першодруки Б. Лепкого нині можна за псевдонімами та криптонімами, яких митець мав понад тридцять. Серед найбільш уживаних у той період варто назвати “Б. Л.”, “Богдан Л.”, “Н. Л.”, “Н. М.”, “Л. В.”, “Федір Крегулецький”, “Нестор Лендин”, під ними письменник публікував і власні літературні твори. Так, під криптонімом “Б. Л.” він подав у “Літературно-науковому віснику” статтю⁶, присвячену новоствореному “Слов’янському клубу” у Кракові. В ній йдеться про цілі літературно-наукового товариства з виразним панславистичним спрямуванням, активним членом якого був український діяч упродовж 1901–1907 рр. За підписом “Л. В.” надруковано редакційні митцем рубрики “Руська хроніка” та “Огляд руської преси” на сторінках місячника “Świat Słowiański” (“Слов’янський світ”), пресового органу клубу від січня 1905 р. Під власним прізвиськом Богдан Лепкий опублікував у польськомовному виданні низку статей на культурно-просвітні та національно-політичні теми: “Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові”, “З руських праць та заходів”, “Переслідування української мови. Указ 1876 р.”, “Руські відлуння з-за кордону”, “Українське віче в Петербурзі”, “Що робить Україна?”, “Русини в Думі” (1905–1906), у яких ознайомив загал із значущими подіями по обидва боки Збруча, переконливо довів, що українці є нацією з великим інтелектуальним потенціалом⁷.

Співпрацю з польськими виданнями Б. Лепкий розглядав як дієвий засіб у популяризації української культури серед найближчих сусідів. Тому українська проблематика домінувала в дописах митця на сторінках часописів “Przegląd Powszechny” й “Czas”, де впродовж 1902–1904 рр. він опублікував виголошені ним на засіданнях “Слов’янського клубу” доповіді: “Погляд на українську літературу в 1901 р.”, “Василь Стефаник”, “Микола Гоголь”, “Микола Лисенко” тощо. Аналізуючи здобутки літератури та музики, що є складовими духовної скарбниці народу, Б. Лепкий наголосив: в Європі існує окрема спільнота – українці, котрі, як кожна самостійна нація, мають право на самовизначення. Про патріотичну мету публікацій сам автор у листі до К. Студинського зазначив: “...знаю, що я робив в добрій вірі і виключно з пієтизмом для нашої справи”⁸. Таким чином, виступи в польській пресі початку ХХ століття засвідчують усвідомлення митцем своєї популяризаторської діяльності як національно-політичної місії. Ця ідея домінує у доробку Лепкого-вченого, промовця, перекладача в міжвоєнний період, за що сучасники заслужено назвали його “амбасадором українства” у світі. Прикладом такого подвижництва варто назвати “інформаційну статтю” дослідника “Декілька проблем з української літератури”, яка ввійшла до “Вибраних творів” Б. Лепкого поряд зі студією “До питання про переклади ліричних поезій”.

У пропонованому читачам виданні широко представлені статті Богдана Лепкого, що постали завдяки його активній співпраці з українськими еміграційними часописами від 1914 р. Події Першої світової війни, боротьба за українську незалежність сприяли утвердженню державницької позиції відомого представника галицької еліти, яка була чітко заявлена на сторінках тижневика “Вістник Союзу визволення України” (Відень, 1914–1918), друкованого органу Союзу визволення України (СВУ). У публіцистичних виступах митця “До Січових

⁴ “Руслан” – український щоденник, що виходив під керівництвом О. Барвінського та К. Студинського у Львові в 1897–1914 рр.; друкований орган Католицького Русько-Народного Союзу, що був перейменований у 1911 р. на Християнсько-суспільну партію, очолювану цими діячами.

⁵ Лист Б. Лепкого до О. Барвінського від 1910 р. // Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого. – С. 149–150.

⁶ Б. Л. Славянський клуб у Кракові // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. XVII. – С. 178–180.

⁷ Див.: Білик Н. Богдан Лепкий. Життя і діяльність. – Тернопіль: Джура, 2001. – С. 108–113.

⁸ Лист Б. Лепкого до К. Студинського від 17 лютого 1902 р. // Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого. – С. 526.

Стрільців”, “1914–1915”, “В перші роковини”, підписаних його прізвищем та ім’ям, на відміну від статей інших авторів, висвітлено тогочасні військові події, в їх контексті репрезентовано національно-політичні інтереси українства.

Так, звернення “До Січових Стрільців” було присвячене Українським січовим стрільцям (УСС), які проявили героїзм у запеклих боях за гору Маківка у травні 1915 р. Для Б. Лепкого стрілецький чин завжди був джерелом надії та оптимізму, в легіоні УСС він бачив гідних спадкоємців галицьких князів і Війська Запорозького, з ним пов’язував мрії про соборну Україну. Тому з-під пера публіциста на адресу юнаків і дівчат, що становили основу військового формування галицьких українців, постали такі слова щирої подяки:

Ви погасаючу ватру предківської слави роз’ярили і роздмухали наново коштом власного життя. Гинули, щоб Вона не вмерла.

Ви народови, що славу хотів за вигоду промінати, мечем блиснули перед очі, щоб пригадав собі, яких батьків ми діти.

Ви наш державний прапор, столочений копитами наїзника і оплюгавлений слиною перевертня, підняли з велелюдного шляху, випрарили у власній крові, освятили жертвою і заткнули на шпильях ідеалу, щоб бачили його свої і чужі, далеко й далеко!

Ви цілому світови дали доказ, що там, де рішається доля культури, Україна не стоїть з заложеними руками, що в боротьбі о визвіл народів є вона не видцем постороннім, а союзником вірним, готовим битися до останньої краплі крові, як билися хоробрі наші предки, обороняючи Європу перед заливом монгольського моря.

Січові стрільці, у трактуванні Богдана Лепкого, виступили не лише “борцями за волю України”, а й оборонцями європейської культури, її творцями у ХХ ст. Адже серед УСС було багато талановитої молоді, зокрема молодший брат митця Левко, відомий як автор музики до стрілецької пісні “Чуєш, брате мій”, що написана на слова письменника.

Слід зазначити, що “Вістник Союзу визволення України” на той час мав постійних читачів серед українців у Відні, Берліні, Львові, Чернівцях, Стрию, окремі числа тижневика поширювалися в Наддніпрянщині⁹. Така популярність видання була результатом плідної співпраці редакції та численних співробітників, у т. ч. Богдана Лепкого. Твори останнього відзначалися актуальністю поставлених проблем і досконалою мистецькою формою. За це автора високо цінувало керівництво СВУ, про що свідчить листування з ним. На сторінках часопису систематично подавалася інформація про вихід із друку нових праць Лепкого, зокрема, у ч. 61–62 за 1916 р. прозвучав заклик придбати його розвідку “Чим жива українська література?”, вперше опубліковану, поряд зі статтею В. Сімовича “Короткий огляд української літератури”, у збірці “З історії української літератури” (Відень, 1915) накладом Союзу визволення України.

У воєнну добу гостро постала проблема видання української книжки, яка б, за словами Б. Лепкого, “рятувала земляків від розпуки і зневіри”¹⁰. Виконуючи свій обов’язок патріота та громадянина, митець дав розчарованому загалу твір, наскрізь пройнятий соборницькою ідеєю. Тому питання “Чим жива українська література?” слід розуміти ширше: “Чим живий український народ? Чим жива Україна? Чим жива українська ідея?”. У праці автор дав на них відповідь, окресливши у контексті національно-визвольних змагань українців літературні явища та видатні постаті українського письменства.

Богдан Лепкий вважав художнє слово одним із найхарактерніших проявів духу нації, тому приклад патріотичного служіння Вітчизні подав в образах:

– митрополита Іларіона “Се вже не візантійський монах, а свідомий український духовник, котрий тішиться поступом рідного краю і держави, багатством і культурою, гараздами і славою, та просить Бога, щоб не віддав тої багатой, гарної і славної країни в руки чужого нахаби”;

⁹ Жук А. Плян діяльносте Союзу Визволення України (Відень, вересень 1914 р.) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4405: “Союз визволення України. 1914–1918”. – Спр. 1. – Оп. 1. – Арк. 5.

¹⁰ Лепкий Б. Писання: Твори у 2 т. – Т. 2: Проза. – Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1922. – С. 464.

– автора “Слова о полку Ігоревім”, який бачив, що “дух цареславної тьми збирає всі свої сили, щоб знищити українську ідею”, тому “...крізь гамір століть продирається аж до нас могучий, з глибини серця добутий крик поета: “Схаменіться! Киньте братовбивчу боротьбу! Ставайте одностайне, бо іде на нас велика, ворожа навала, бо залле нас супротивна хвиля!””;

– Тараса Шевченка, “бо він провадив до вольної України, духовно й політично незалежної вітчизни”.

Актуальним для сучасників було звернення Б. Лепкого до доби Козаччини. Національно-визвольна боротьба Б. Хмельницького та І. Мазепи, державотворча праця великих гетьманів у контексті відносин із Московією та Польщею, героїчні події в історії України початку ХХ ст. тісно переплетені з оригінальною схемою літературного процесу. Завдяки такому синтезу різноманітних сторін життя українського суспільства праця вченого є яскравим прикладом українських культурологічних студій, що припали на період становлення інтегративної науки в Західній Європі. На канві політичних подій і національно-релігійних відносин Богдан Лепкий представив загальний стан культури, відтворив динамічний розвиток літератури, в якій “ідея любові ближнього, кохання вітчизни, визволу із соромної неволі лунала заєдно”.

Завершує розвідку “Чим жива українська література?”, написану, безперечно, з агітаційною метою, заклик до сучасників – Українських січових стрільців, які захищали українську незалежність зі зброєю в руках:

Борітеся – поборете. Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайтеся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хиляйте вниз прапора – бо на нім виписані золоті слова: правда й воля. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра Божя. А перше всього:

Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть...

Соборницька ідея червоною ниткою проходить через увесь зміст нариса, котрий був перевиданий окремою брошурою в 1918 р. у Вецлярі з метою поширення серед військовополонених українців російської армії у Німеччині. Це видання, поряд з іншими творами Б. Лепкого, відіграло важливу роль у піднесенні національної свідомості загалу, адже обґрунтовувало тезу про самодостатність української культури, формувало переконання у здатності українців до самостійного державного життя.

У ч. 129 “Вістника Союзу визволення України” було репрезентовано нове видання під назвою “Пам’яткова книжка СВУ і календарь на 1917 рік” (Відень, 1917), куди увійшли статті Б. Лепкого “На новім порозі” та “Кінець української волі”. Поява цього видання була спрямована на реалізацію одного з найважливіших завдань СВУ – проведення серед українських військовополонених просвітньої роботи. Так, завдяки СВУ близько 200 000 вояків-українців було переведено у 1915–1917 рр. до окремих таборів у Австро-Угорщині (Фрайштадт, Дуна-Сердатель і Іозефштадт) та в Німеччині (Раштат, Вецляр, Зальцведель і Ганновер-Мінден), де справа налагодження національно-культурної роботи була покладена на створені “Просвітні відділи СВУ”, до яких увійшли кращі представники української інтелігенції з Галичини: Б. Лепкий, З. Кузеля, В. Сімович, Р. Перфецький, В. Пачовський та ін.

Слід зазначити, що середній вік військовополонених був 30–35 років, до війни більшість з них займалися хліборобством, закінчили тільки початкову сільську школу й книжки читали рідко, майже всі полонені вважали себе за “верних заштитників царя і Отчєства”. Як писав З. Кузеля, ““Союз” узяв на себе велику, геройську працю: приєднати їх

для українства та для української державності”¹¹. Про діяльність Б. Лепкого співробітник зазначив:

Переконаний державник, великий прихильник політичної емансипації нашого пригнобленого й приниженого чужою неволею селянства й ентузіастичний проповідник великої цінності нашої питомої української культури, Лепкий з цілим жаром культурного боекка кинувся в різноманітний, високо хвилюючий вир таборового життя та старався наповнити його рідним, національним змістом¹².

Прикладом такого подвижництва були статті Б. Лепкого, присвячені проблемам культурно-політичного відродження “українства”. На сторінках есе “На новім порозі” публіцист подав своє бачення нового піднесення українського національного руху з початком Першої світової війни. В символічних образах “внуків Дажбога” він зобразив січових стрільців, які “вийшли до бою з поганим, темним Дивом” і “грізною хмарою” – уособленням російського царату. Українці, як пише митець, піднялися “у великий бій”, щоб здобути волю, втрачену в період т. зв. Руїни.

Власне аналіз історичних подій після смерті гетьмана Б. Хмельницького постав у дописі Б. Лепкого “Кінець української волі”. Автор охарактеризував діяльність очільника козацтва Івана Виговського. Його справу продовжив гетьман Іван Мазепа, котрий, за словами публіциста, “політичним розумом перейшов був усіх своїх попередників, завів на Україні лад”. Але зрада козацьких полковників, що перейшли на бік російського царя, стала причиною поразки боротьби з Московією, й “справа незалежності України знову загирилася на довгі літа”.

Водночас автор нарису дав гостру оцінку антиукраїнської політики Москви, спрямованої на те, “щоб ми (українці. – *Н. Б.*) не тільки осібної держави не мали, але й народу окремого, українського не творили...”. Услід за Т. Шевченком, Б. Лепкий бачив найбільшими ворогами українства російських самодержців Петра I та Катерину II. Це автор підтвердив конкретними історичними фактами щодо переслідування українства, зокрема назвав нищення у 1775 р. його “твердині” – Запорозької Січі, уярмлення на Соловках кошового отамана П. Калнишевського. До могили “останнього вождя вільної України” Б. Лепкий закликав сучасників звернутися “в нинішню велику хвилину думками і душею”, в козацькому завзятті шукати насаги до боротьби за волю. Це звернення до історичної пам’яті народу, реабілітація гетьманів І. Виговського, І. Мазепи, П. Калнишевського, культивування духу боротьби сприяли утвердженню національної ідентичності українських військовополонених, серед яких у 1918 р. за активної участі СВУ було сформовано дві дивізії – сірожупанників і синьожупанників, що згодом брали участь у боротьбі за незалежність Української держави. На думку Ю. Бойка, “заслуга у підготовці цих тисяч бійців була заслугою невеличкої групки діячів, що серед них одним з найактивніших був Богдан Лепкий”¹³.

Упродовж 1919–1920 рр. Б. Лепкий працював у редакції газети “Шлях”, що виходила заходом “Української військово-санітарної місії” в Зальцведелі. Головний редактор видання З. Кузеля зазначив у цьому контексті: “В “Шляху” лежить багато дрібної й невидної праці Б. Лепкого... Крім фейлетонів належить йому не одна передовиця й стаття, не одна критична замітка та не одна гадка, що ще й досі не втратила своєї вартості”¹⁴. Яскравим підтвердженням цих слів виступає складена ним бібліографія спадщини митця, де на часопис припадає 40 позицій: під письменство Б. Лепкого виділено 15 позицій, літературно-наукові праці й статті охоплюють 25¹⁵. Однак останні не вдалося віднайти в повному обсязі, до другого тому “Вибраних творів” ввійшло тільки шість публікацій. Із “передовиць”, тобто

¹¹ Кузеля З. Богдан Лепкий у Німеччині // Діло. – 1933. – 7, 8 липня. – С. 3.

¹² Там само.

¹³ Бойко Ю. Богдан Лепкий // Нова Україна. – 1942. – Ч. 250. – 5 листопада.

¹⁴ Кузеля З. Богдан Лепкий у Німеччині. – С. 3.

¹⁵ Кузеля З. Бібліографія писань Б. Лепкого // Золота Липа... – С. 229–253.

виступів на першій сторінці видання, які друкували без прізвища автора, оприлюднена лише одна – “Без зневіри”. Під псевдонімом “Н. Літинський” Б. Лепкий опублікував статті “Наші генії” та “Чужі слова”, криптонім “Н. Л.” зазначено під репортажем “Франкфуртська “меса”” та першими частинами науково-популярної розвідки “Шевченко про мистецтво”, тоді як останню – четверту – частину праці підписано “Б. Л.”, ці ініціали автор подав і під нарисом “Наталія Кобринська”.

Європейська культура, як духовна, так і матеріальна, була для Б. Лепкого зразком для наслідування. Захоплення у митця викликала подорож на Франкфуртську “месу”, яку він описав у однойменному репортажі. Публіцист через призму історичних подій відтворив картину соціально-економічних відносин у німецькому місті Франкфурті, куди, від часів Карла Великого, щороку приїжджали купці із Заходу і Сходу на великі ярмарки, німецькою- “кірхмеси”. Після Першої світової війни знову постала потреба налагодження нових торговельних взаємин для відродження німецької економіки, тому “віджила (тобто ожила. – Н. Б.) Франкфуртська меса”. Повеєне місто вразило співробітника “Шляху” здобутками “культурного, енергійного і роботящого” німецького народу. “Скрізь праця, праця, праця, перетворена в залізо, сталь, мідь, цинк, нікель, бронзу, шкуру, полотно, шовк, різьбу, книжку, словом у найвсілякіші предмети, які лише можете собі уявити”, – зазначив Б. Лепкий. Далі оповідач, не приховуючи захоплення, описав усі артефакти (посуд, одяг, автомобілі, літаки, рільничі машини та ін.) європейської культури того часу, щоб у читача виникло враження присутності на виставці. Увагу публіциста привернула, насамперед, друкарська техніка, якою здавна славилась німецька промисловість, та книги у чудових оправах, що могли стати “прикрасою хати, мов образ”.

Замислившись над долею Німеччини та України після Першої світової війни, публіцист у кінці статті висловив невтішні думки щодо української справи. В рецепції Б. Лепкого німецький “дух, виснажений війною і голодом, прибитий тяжкими умовами миру, не падає, не гнеться, лише працює, шукає нових доріг, думає, творить”. Завдяки цьому, на думку письменника, німецький народ “знайде двері, якими вийде знов на широкі шляхи дальшого розвитку”. Тоді як українці, “народ здоровий і не дурний”, позбавлені упродовж століть власної держави, замкнені “братами-опікунами” у вузькі рамки “рала, грабель і лопати”, змушені у ХХ ст. зі зброєю в руках доводити “культурному світові” своє право на самостійність. Б. Лепкий звертає погляд у Східну Європу, де “від Сяну по Дон йде безупинний бій за нашу долю й волю”, й закликає всіх свідомих українців “випрямити спину, засукати рукави, протерти очі та з новими силами в м’язах і з новою охотою в душі доганяти других, щасливіших народів на шляху культури й цивілізації”.

У контексті культурологічної концепції Б. Лепкого варто виділити статтю “Наші генії” про духовні здобутки української еліти. На закид ворогів про “культурну неспосібність” українства публіцист зазначив:

Історія українського народу дає незбитий доказ, що ми народ не тільки спосібний переймати здобутки культури й цивілізації, але й народ творчий.

Володимир Великий, Ярослав Мудрий, король Данило, епоха Київського й Галицького князівства, розкопки в Києві й у Галичині – це докази, про які можна томи писати. А коли б цей Київ був справді дикий та некультурний, то не сидів би був у йому так довго володар Польщі Болеслав Смяли, не тягло б туди поляків, як мух до меду. Прозивають козаків-запорожців бандою розбишак, а забувають, що тая банда робила для охорони європейської культури й цивілізації те, що занедбала культурна Польща, себто укріплювала границю перед інвазією турсько-монгольського світу. Та ще в часах польського феодалізму була Січ гніздом волі, кузнею, у якій виковувався новий громадянський устрій...

Ні, ні, минувшість наша не така-то вже сіра, не така марна, як її вороги наші малюють. Братства, друкарні, школи на Україні, малярська штука (фрески на Вавелю!), домашній промисел, – все воно свідчить про великий культурний хист нашого народу і про його охоту до творчої праці. Наші народні думи, наша пісня, церкви на цілій території соборної

України, вони проречистими устами кажуть своє видиме: ні! тим усім, що хочуть нас оклеветати перед світом, принизити, зробити наймитами чужого переможця.

Занадто велика цитата виправдовується багатством ідей Б. Лепкого, де домінує розуміння ним провідної ролі української культури в історичному процесі, у націєтворенні народу. У статті показовим є підбір імен, котрі, на погляд митця, прославили українство у світі, зокрема до “наших геніїв” віднесено козацьких гетьманів Б. Хмельницького, П. Сагайдачного, Д. Дорошенка, І. Мазепу. Сама ж публікація присвячена геніальному композиторові церковної музики Д. Бортнянському, котрий, переїхавши на навчання до Петербурга, “привіз у душі музику: українську народну пісню”. Коротко окресливши біографію митця, Б. Лепкий зупинився на творчості композитора, “яка ще й нині зворушує глибоко не тільки нас, українців, але й чужинців”. Твори музиканта захоплювали критиків “неймовірною свободою”, котра, підкреслив публіцист, властива “нашому народному генієві, нашим пісням і історичним думам, формі “Слова о полку Ігоревім” і Шевченкових поем”. Навіть сам портрет Дмитра Бортнянського, стверджував автор, відповідав “типові українського інтелігента”.

На сторінках “Шляху” опубліковано культурологічну розвідку Б. Лепкого “Шевченко про мистецтво”, котру 1920 р. було перевидано в Зальцведелі з метою поширення серед полонених. У науково-популярній студії вчений заперечив помилкові погляди професора Хв. Корша щодо освіти Кобзаря. Т. Шевченко, стверджує Б. Лепкий, не “неук”, яким змальовували його противники українства, а блискучий, освічений європеець, що захоплював і неписьменних селян, і витончених аристократів та в усіх збуджував приспані патріотичні почуття. До такого висновку мав прийти кожний, вважає Б. Лепкий, хто критично прочитав “всі (але то – всі!) твори” Кобзаря, його листи й спогади сучасників. Як доказ він навів низку цитат про малярство, поезію, релігію, філософію з оповідань, щоденникових записів та епістолярію Т. Шевченка, підкресливши широку сферу зацікавлень Кобзаря. Зі студії читач довідується про Шевченкове захоплення грецьким мистецтвом, здобутками візантійської та ренесансної культури, неприйняття ним німецького малярства й “суздальщини” та “казьонщини”, “яке путало крила” людського духу. Таким чином, шевченкознавець хотів наблизити постать Кобзаря до сучасників, подолати “вічну трагедію непорозуміння між артистами й окруженням”.

Просвітницька ідея домінувала й у студії Б. Лепкого “Чужі слова”, де подано тлумачення таких понять, як “абсолютизм”, “анархія”, “аристократія”, що в майбутньому мали стати основою словника. У контексті культурологічної проблематики виступає пояснення Лепким генези такого явища, як “анархізм”, котрий, на його думку, близький представникам лише окремих народів, носіям певних ментальностей:

Анархізм не лежить в крові й не відповідає вдачі арійців, котрі є конструкторами, синтетиками, він більше підходить під вдачу монголів-степовиків, котрі нічого не будували, а діяльність свою обмежували до витоптування худобою степів. Стоптали степ тут- ходімо даліше...

Оригінальним було тлумачення словосполучення “аристократ духу” – “це люди, що вірять в духовний інтелектуальний поступ. На їх думку, найрозумніші, найчесніші та найбільш образовані одиниці повинні бути провідниками народів”. Наголосивши на потребі демократизації суспільства, публіцист водночас підкреслив роль особи в історії: “...нам так дуже треба дбати, з одного боку, о піднесення загальної освіти, а з другого, о виобразование як найбільшого числа правдиво інтелігентних одиниць”. Таким чином, поступ залежить не тільки від освіченості загалу, а й від сформованості у суспільстві “вибраних одиниць”, на яких покладено духовне збагачення народу, формування його національної ідентичності.

У 1920 р. “Українська громада” Берліна заснувала пресовий орган української еміграції “Нове слово”, згодом його назву змінено на “Українське слово” (1921–1923). Як член редакції, разом з Д. Дорошенком, З. Кузелею та В. Леонтовичем, Б. Лепкий активно співпрацював із виданням, що обстоювало “ідею незалежності і суверенності Української

Держави і Гетьманство як найбільш відповідну форму державного устрою України”¹⁶. У бібліографії спадщини письменника, складеній З. Кузелею, статті Б. Лепкого за цей період займають більше шістдесяти позицій. Ці публікації були живим відгуком автора на суспільно-політичні події в Галичині та на “великій Україні”, водночас вони віддзеркалювали патріотичні прагнення української еміграції.

Б. Лепкий був широко обізнаний з трагічними подіями 1920 р. в Україні, про що свідчить стаття “Ще в справі установчих зборів”. На часі стояла проблема майбутнього української держави, де панували руїна й анархія. Вихід із цього становища публіцист вбачав у негайному скликанні установчих зборів. Діяч звернувся до тих, хто прагнув збудувати “новий” устрій, але не питаючи думки народу, яким той його бачить: “Хоч би ти почепив на себе найчервонішу шапку, хоч би ти підібрав собі найпоступовіше ім’я, а все-таки, коли за тобою нема установчих зборів, сейму чи парламенту, так ти самозванець, деспот, узурпатор і годі”.

Б. Лепкий підкреслив типові риси української ментальності, які необхідно враховувати в державотворчому процесі, а саме:

– волелюбність (“...наш народ доволі великий індивідуаліст, це не якась фінсько-монгольська товпа, котра в крові своїй має послух і пошану для власті... народ наш не любить нікого слухати...”);

– традиціоналізм (“В родинному, товариському й громадському житті український селянин дуже пильно зберігає “звичай”...”);

– повага до громадських законів (“...з нашої просвітньої праці, з життя товариств, спілок, артілів знаємо, що цей народ шанує устав, статут, ухвали своїх зібрань і т. п.”); звідси висновок автора, що український народ шануватиме закони парламенту;

– характер хлібороба (“Аграрій, коли його наділ дає йому тільки достаточне удержання, хоче і потребує спокою і ладу, щоб спокійно сіяти й орати свою землю...”).

Від насильства український народ міг врятувати лише демократичний, на волі широких народних мас оснований, конституційний устрій – висновок, до котрого мав прийти читач.

У тому ж номері часопису “Нове слово” вміщено статтю “Іще одно розчарування” як відгук на повернення за кордон голови Директорії В. Винниченка. Автор дав критичну оцінку становищу, котре посідав голова українського уряду в Москві: більшовики наділили його “титулами й урядами, але на його питання, що він має робити, відповіли йому цинічно: “нічого””. На прикладах української історії Б. Лепкий довів, що така відповідь була “незвичайно характеристична” для російської політики щодо наших очільників. Так, українські гетьмани за часів “Малоросійської колегії” також “були ніби головами української держави”, але все вирішувала “колегія”. Звідси невтішний висновок публіциста:

Видно, що з того часу донині в поглядах на українську справу російський дух не перемінився. Замість Петра, Катерини й Миколи сидить на престолі Троцький і Ленін, Раковський, в іншому вбранні, з іншими знаками влади, але в руках їх ця сама дротяна нагайка, скручена колись давно-давно на податливі спини “малоросів”.

З болем у серці визнав автор й іншу істину: “І ті “малороси” не змінилися”, бо завжди серед них знаходяться такі, що проймаються духом “покори і терпіння”. Події національно-визвольних змагань змусили Богдана Лепкого замислитися над українською історією, породили роздуми щодо національного комплексу “малороса”, що загрожував державницькому поступу українства.

Митець передбачив історію України у ХХ ст., пишучи:

Хай українські більшовики допоможуть збудувати большевицьку Росію, хай вони підуть на розріз із змаганнями свого власного народу, особливо широких кругів селянства, а тоді тая нова Росія покаже їм, що вона незгірша від давньої, вона скаже їм, що на Україні українським провідникам нема ніякого діла.

¹⁶ Оповідка про відкриття передплати на часопис “Українське Слово” // Українське слово. – 1921. – Ч. 5. – 4 лютого. – С. 4.

Хоча Б. Лепкому були чужі соціалістичні погляди В. Винниченка та його однодумців, він звернувся до них та інших політичних угруповань із закликом не ворогувати в цей трагічний час, а об'єднатись як “українцям і демократам”, щоб світ почув голос українського народу.

Своє кредо громадянина Богдан Лепкий сформулював у статті “Жав не жав, – а сіяти треба”. Початок ХХ ст. в історії українського народу автор порівняв із часами Б. Хмельницького: “Тоді, так як тепер, зірвався був увесь наш народ, щоб “добути або дома не бути””. Однак повстання “під проводом батька Богдана” увінчалось успіхом – Україна скинула зі себе шляхетське ярмо, лише смерть гетьмана призвела до втрати держави. Нині причиною цього стала політика С. Петлюри та В. Винниченка, котрі чекали допомоги від закордонних союзників, тоді як порятунок був у власних силах: “Правда і воля, та не для нас. Даром шукаєте її на чужому полі, на польському й московському, вона лежить у нас, в нашій, кров'ю политій землі, в нашій великій неволені, покривджені та невмирущій народі”.

Б. Лепкий не визнав у Радянській Україні реалізації соборницької ідеї. Він ясно бачив, що український народ так і не став повноправним господарем у своїй країні: “...нема в наших руках ані шматка землі, на якій лежала б печать української держави. Скаже хтось: а совітська Україна? Брехня, це не Україна, це большевицьке генерал-губернаторство...”. Публіцист вважав, що українська держава постане на карті світу в майбутньому за умови, коли національно свідомими стануть найширші кола громадянства. “Український народ хоче України” – це єдина підстава, на якій можна будувати власну державу. Водночас важливим було питання: “Чи хоче її український селянин?” Тобто першорядну роль у справі незалежності, на думку Лепкого, мало відіграти селянство, що виступало єдиним носієм української культури. Містичного значення письменник надавав українській національній ідеї, котра була остільки самодостатньою, оскільки несла в собі енергію багатьох поколінь, він вірив, що ця ідея зреалізується у майбутній державі: “...українська земля існує, і на ній живе український народ, який хоче бути хазяїном на своєму власному полі. І – буде”.

Упродовж 1921–1922 рр. Богдан Лепкий опублікував 47 “передовиць” на сторінках “Українського слова”, в яких із притаманною йому образністю та емоційністю знайомив читачів з українською політичною думкою, що досягла в еміграції якісно нового рівня розвитку. На переконання публіциста, шлях до миру в Старому Світі – це утвердження української самостійності. Так, у статті “Большевизм – Україна – Європа” автор зазначив: “Дати поміч Україні, щоб вона стала кріпкою національною державою, це лежить в інтересі цілої Європи, коли Європа дійсно дорожить своїми культурними здобутками і не гадає виставити їх на поталу найкривавішого і найжорстокішого з дотеперішніх суспільно-політичних режимів”. Таким ворогом європейської цивілізації, на думку Б. Лепкого, був більшовизм, наступ якого на інші народи був зупинений Україною ціною власної незалежності, тобто, підкреслив автор, українці знову врятували Європу, як і в часи монголо-татарської навали.

У публіцистиці Б. Лепкий виступив проти винищення українського народу, яке провадилося під “червоним прапором”. Світовій громадськості він показав справжнє обличчя диктатури, породженої Росією з її феодальними пережитками, візантійсько-монгольською деспотією та примітивним колективізмом (“Історичний матеріалізм...”). Метою більшовицького терору на українських землях було “зломити український сепаратизм, тую ідею окремішності і незалежності”, на руїнах царської імперії збудувати “большевицьку”, тому й “не сміє бути України!”. Більшовицька політика “українізації” стала політикою нищення всього українського: “Україна гине, купається у крові, вона конає, а ви тішитесь, що вона українізується” (“Червона легенда”); а “військовий комунізм” призвів до масового вимирання населення (“Голод”).

За Ризьким договором 1921 р. українські землі було поділено між загарбниками-сусідами. Західна Україна знову опинилася під владою Польщі, антиукраїнська політика державних кіл якої мало чим відрізнялася від більшовицького терору на підросійській

Україні. Тому низку статей Б. Лепкий присвятив складним українсько-польським взаєминам того часу. Окупація Східної Галичини, зазначив діяч, не вияв “братніх почуттів”, а прагнення відродити власну економіку за рахунок дешевої української сировини та людського потенціалу. Публіцист викрив дії польських шовіністів на українських землях, які забороняли українську мову, закривали “твердині національної свідомості” – школи та церкви, переслідували українську інтелігенцію – вчителів та священиків, карали будь-які прояви патріотизму (“Поворот”, “Злочинна робота”, “За Волинь”); а в українському суспільстві сяяли ворожнечу, щоб ослабити позиції українства (“Divide et impera!”). Найбільшою небезпекою для поневоленого українського народу було, на думку Б. Лепкого, руйнування української культури, як “нижчої” від польської, тому такій політиці слід протиставити “розбуджений лицарський націоналізм” – світогляд, що сприятиме збереженню української нації (“Креси”).

Провідною в статті “Рятуймо нашу старовину” стала теза “без культурної самостійності не може бути правдивої самостійності державної”, що було надзвичайно актуальним у час революційних подій в Україні, яка потерпала від масових грабежів та “дикого вандалізму” на теренах панських маєтків. За словами Б. Лепкого, знищення творів мистецтва “являється неабиякою втратою в нашому культурному бюджеті”, “розтратою національного стану посідання”. У руйнуванні архітектурних пам’яток, вивезенні колекцій рукописів, стародруків, ікон, зброї, старовинного одягу та інших культурних надбань Б. Лепкий бачив загрозу становленню української держави, громадяни якої не матимуть високого рівня національної ідентичності, що формується на основі збереженої культурної спадщини, і від якого залежатиме в майбутньому утвердження української нації у світі. Тому публіцист звернувся до тогочасної влади в Україні зі словами: “Невже ж панове комісари не бачили, що, руйнуючи гнізда буржуїв, руйнують і нівечать джерела будучої культури?”. Серед опонентів Б. Лепкий мав надію побачити тих, хто “знаходить розкіш і задоволення не тільки в плачу і стонах катованих жертв, але також в розмовах на культурні теми”. Акцентуючи на цьому увагу, Б. Лепкий пророче передбачив майбутню бідність музейних експозицій, що стало наслідком не лише трагічної історії ХХ ст., а й антиукраїнської політики більшовиків, свідомо спрямованої на створення інтелектуальних “прогалин” у національній культурі.

Водночас публіцист торкнувся проблеми вивезення культурних цінностей з України й закликав українську еміграцію створити “Гуртки опіки над українською старовиною”, викупити “такі речі... з чужих рук” і таким чином зберегти для нащадків. Сам Б. Лепкий упродовж багатьох років, незважаючи на невисокі вчительські заробітки, зібрав велику колекцію української сакральної культури, декоративно-ужиткового та сучасного мистецтва. Перебуваючи в еміграції, попри воєнні лихоліття та матеріальні нестатки, діяч купував рідкісні стародруки, які згодом поповнили його приватний “музей” у Кракові.

У культурологічній концепції Б. Лепкого проблема українства розглядалась під кутом зору розуміння провідної ролі культури у процесі націєтворення українського народу. Цю думку в концентрованому вигляді відображено і на сторінках статті “Рятуймо нашу старовину”, в кінці якої автор наголосив на необхідності збереження пам’яток української духовності, інакше “попадемо в культурну залежність від заграниці, а в першій мірі від наших сусідів-ворогів”.

Б. Лепкий аналізував причини поразки національно-визвольних змагань українців на початку ХХ ст., серед них назвав: геополітичне положення України на межі Заходу і Сходу, загарбницьку політику сусідів, внутрішні протиріччя українства. Серед останніх виділив брак державних діячів-патріотів, наголосивши, що проблема проводу була характерною для історії України від княжих часів. Із такими словами митець звернувся у 1921 р. до сучасних та майбутніх провідників української нації:

...коли ми на великій руїні не поставимо ідеалу української державності і не підпорядкуємо цьому авторитетові своїх партійних і особистих, самолюбних інстинктів, то візьмемо на свою совість новий гріх, куди більший від того, який взяли наші предки, бо ані Хмельницький, ні Виговський, ні Дорошенко, ні Мазепа не мали за собою такої національної

свідомості народу і такого самостійницького духу мас, який єсть на Україні нині... (“Схаменіться!”).

Виступаючи на захист української ідеї, Б. Лепкий закликав усі політичні партії записати першим пунктом до своїх програм тезу “Самостійна українська держава” і цим закласти фундамент під майбутню незалежність України. Та, насамперед, слова Лепкого-публіциста були звернені до широкого загалу, від глибини національного самоусвідомлення якого залежала й залежатиме історична доля українства:

Будучність наша... в нас самих, в наших душах і серцях, в мозгах і м’язах, в енергії народу, в охоті жити, розвиватися, бути вільними і достойними, бути не худобою, а людьми! (“До земляків!”).

Саме слабкість національної ідеї у свідомості широкого загалу українців, на думку письменника, призвела до поразки в боротьбі за соборність у 20-х рр. ХХ ст.

Б. Лепкий розглядав національну ідентичність як одну з найнеобхідніших умов існування нації. За Лепким, національно свідомою людиною не приховує свою національну приналежність, любить свою вітчизну, шанує народні традиції, знає й береже історію, мову, культуру власного народу. “Що лиш така свідомість національна, — писав діяч, — дає нації тую ідеальну силу, якою вона може відбиватися від ворогів, може разом з другими народами посуватися по шляху поступу”. Саме формування національної ідентичності в кожного українця є умовою визволення України зі столітньої неволі. “Відродження нації мусить початися з духу, — підкреслив Б. Лепкий, — поширенням правдивої свідомости національної врятуємо себе” (“Національна свідомість”).

На період співпраці з “Українським словом” припала поява студії Б. Лепкого “Шляхи української державної ідеї”, віднайдені в архіві СБУ. Джерело, на шести сторінках якого відображено погляди письменника на низку актуальних проблем культурології, свідчить про загальноєвропейський рівень досліджень українських учених початку ХХ ст. Тому варто спростувати поширену серед дослідників тезу про описовий характер сфери знань з української антропології та відсутність наукової новизни в українській культурологічній думці, котра начебто традиційно замкнена лише у площині вирішення проблеми існування української нації, культури, мови тощо.

Студію Б. Лепкого слід датувати 1920–1921 рр., про що свідчить вступ до неї. Працю не було опубліковано з невідомих причин. Ймовірно, віднайдений рукопис — це роздуми представника української духовної еліти, не призначені для оприлюднення. Та й за глибиною подачі матеріал відрізняється від публіцистики діяча того часу. Можна припустити, що автор мав намір надрукувати студію після доопрацювання, оскільки рукопис закінчив такими словами: “Ми втратили свою державу, а яка була наша державна думка — поглянемо”. У той же час не виключено, що закінчення праці втрачено.

Національно-визвольні змагання українців на початку ХХ ст., втрата української державності стали підґрунтям світоглядної концепції Б. Лепкого про поступ українства. У праці автор прагнув відповісти на питання, в якому напрямку і на яких основах має розвиватись не тільки українська, а й світова культура. Українська парадигма так чи інакше проходить крізь дослідження Б. Лепкого, де особливе місце посідає ідея прилучення української нації до здобутків європейської цивілізації.

Оригінальність і новаторство праці вченого полягає в осмисленні співвідношення культури та цивілізації, що обумовлено відсутністю однозначного трактування цієї пари в сучасній культурології. Цивілізація — досить поширене поняття, яке в побуті виступає синонімом культури. Однак нині немає єдиної думки щодо наукового визначення терміна¹⁷. У другій половині ХІХ ст. німецька суспільна думка під цивілізацією розуміла діяльність,

¹⁷ Цивілізація (від *латин.* *civilis* — громадський, суспільний) — це “1) синонім культури, у вузькому значенні — матеріальної культури; 2) рівень, ступінь розвитку матеріальної і духовної культури (антична Ц., сучасна Ц.); 3) етап людського розвитку, що слідує за дикістю і варварством (Л. Морган)” // *Кононенко Б. І.* Большой толковый словарь по культурологии. — Москва: Вече, АСТ, 2003. — С. 465–466.

спрямовану на поліпшення соціального устрою, а під культурою – зусилля, пов'язані з внутрішнім удосконаленням особистості. У праці О. Шпенглера “Примерк Європи” бачимо нове розуміння цих двох понять у ХХ ст. Німецький учений розглядав кожна з культур (китайську, західноєвропейську тощо) як “живий організм” із тривалістю життя близько 1000 років; після занепаду чи смерті культури залишається форма – цивілізація. Культура, на думку О. Шпенглера, дає простір для творчості, тоді як у цивілізації панує механічна конвеєрна робота, що нівелює людину. Погляди щодо протиставлення культури цивілізації поділяли А. Тойнбі, М. Вебер, П. Сорокін, М. Бердяєв тощо.

Ця думка присутня і в праці Б. Лепкого, який бачив суттєві відмінності між поняттями, розглядаючи цивілізацію як зовнішній, матеріальний щодо людини світ, а культуру – як символ її внутрішнього, духовного надбання. Так, у першому реченні дослідження зазначено: “Культурний чоловік розвиває у собі два розуміння: особисте (“я”) і суспільне (“ти, він, вони)”. Спочатку, стверджував учений, “розвивається розуміння свого власного “я” (у примітивних формах: їм, сплю, ходжу і т. д.), а що лиш пізніше з’являються поняття родини, громади, народу, ближніх”. На думку Б. Лепкого, індивідуальна свідомість є підставою культури, соціальна – цивілізації. Індивідуальна свідомість виникає, як відповідь на питання:

Що таке “я”, звідки я взявся, пощо існую, який мій початок і кінець, яке моє відношення до природи, до невідомої сили, котру люди називають Богом, чи я невірник природи, чи моїм завданням опанувати її хоч до якоїсь міри?

У результаті пізнання індивідом навколишнього світу високого розвитку досягли наука, релігія, мистецтво, які, підкреслив Б. Лепкий, є основними елементами культури як сукупності духовних цінностей.

Соціальна свідомість, наголосив вчений, містить ставлення людини до людини, усвідомлення нею своїх обов’язків щодо суспільства, дає відповідь на питання, “як найкраще жити поруч других людей?”. Таким чином, окреслене є підставою творення цивілізації, в якій Б. Лепкий виділив такі складові, як громадський устрій, суд, “закони”, торгівлю, “комунікації”, “поліцію”, “мілітаризм” тощо. Тобто цивілізація має соціальне походження, вона є вторинною щодо природи і культури; під цивілізацією автор розумів діяльність, спрямовану на поліпшення суспільного устрою.

Культурна людина, на переконання Б. Лепкого, у щоденному житті не може відокремити особистої ідеології від соціальної й власну вигоду обмежує поняттям “добро ближнього”. Звідси висновок:

...не годні ми нині відділити культури від цивілізації. Вони так тісно зв’язані з собою, що одна без другої обійтися і жити не може.

Взаємодія культури та цивілізації простежується на прикладі історії людства, коли

паде цивілізація, яка виростає на соціальній ідеології, то терпить на тому й культура, – марніє культура, то й цивілізація доходить до упадку.

Б. Лепкий проти ототожнення понять: “Тривкішою являється все-таки культура, бо цивілізація безнастанно змінює свої форми”. Цивілізаційні катастрофи, до яких учений відніс війни, переселення народів, економічні кризи, класову боротьбу, повстання, стали причиною занепаду асирійської, єгипетської, фінікійської, давньогрецької культур. Однак саме культура, за Лепким,

після великої історичної катастрофи... оставалася як пам’ятник минувшини, на якому будовано дальший культурний розвиток людства головами й руками других народів, що висувалися на видівню історії на місце тих, які уступили з неї.

В цьому контексті вчений зазначив, що занепад однієї культури стане основою для розвитку іншої, тобто думки Б. Лепкого співзвучні поглядам відомого соціолога П. Сорокіна. Як доказ своєї тези український учений писав:

Папіруси і клинове письмо, обеліски й піраміди, астрономія і філософія, – багато дечого залишилося як вічний пам'ятник (наскільки в історії можна говорити про вічність) орієнтальної старої культури. На ній виростала новіша, гелленсько-латинська, гуманізм і т. д.

Цікавим у рецепції Б. Лепкого є порівняння культури та цивілізації. Так, культура залишає після себе “пам'ятник минувшини”, цивілізація – “спомин”, “пересторогу на будуче”, тобто цивілізація – це лише певний етап розвитку суспільства, на відміну від культури:

В культурному творенні більшу вагу має ідея, інтелект, так сказати: дух, в цивілізаційному – зоологічні життєві умови, фізична сила, динаміка енергії, сила руху.

В культурі зазначилися більше вищі верстви суспільні, вибрані одиниці, на цивілізацію мали і мають вплив широкі хвилі людства. Поширення культури спиняє і лагодить соціальні зударі, це безнастанне тертя коліс у великому млині суспільного побуту, і, навпаки, її замкнутість у вибраних кругах, недоступність до неї загалом стає звичайно причиною великої суспільно-державної катастрофи.

Культура має у собі прикмети аристократизму, але її завданням повинна бути демократія, щоб загал підносити вгору, не навпаки. Бо як ні, – то зле.

Таким чином, важливою є висловлена думка про роль еліти як творця духовних цінностей, аристократизм як домінуючу культури, тоді як цивілізація має демократичний характер. Власне, теза демократизації культури, тобто поширення її здобутків, цінностей серед широких мас є засадничою в концепції Б. Лепкого.

У статті автор привернув увагу до минулого України. Так, на його думку, причиною занепаду Київської Русі була саме відірваність високої “княжої” культури від народної. Такі здобутки, як “Слово о полку Ігоревім”, “софійські та вавельські фрески і сліди галицької старовини”, свідчили про високе духовне життя наших предків у княжі часи. Однак, запитує публіцист,

що перенесено з цієї високої культури в сільську бідну хату?.. Спосібний народ творив своє власне культурне надбання, і таким чином прорвалася оця золота нитка, що має зв'язувати верхи з низами.

Це призвело до занепаду давньоруської держави, “неволі”, “вичеркнення слова “Україна” з книги історії людства”. “Нав'язати”, за словами Б. Лепкого, “золоту нитку” між верхами та низами українського суспільства вдалося лише І. Котляревському, Т. Шевченкові, І. Франкові.

У контексті розглядуваної проблеми публіцист зупинився на недавніх революційних подіях у царській Росії, їхні передумови він бачив теж у недоступності здобутків культури, а саме вищої освіти, театру, вільного слова для “широких хвиль народу”. Б. Лепкий наголосив, що навіть цілим народам,

особливо українцям... замикали на сім замків двері до свята святих, накладали каганець мовчання на їх уста, зв'язували їм руки й ноги та так спутаними лишали на широкому шляху поступу.

Елітарна культура, що не демократизується, за словами вченого, “чужа для народу, і він не дорожить нею”. Власне, це стало причиною “відокремлення неросійських народів від Росії” та руйнації “російської культури й цивілізації російськими-таки руками”.

Згадуючи здобутки українського національного відродження, Б. Лепкий питав себе, “чи ми народ минувшини, чи будучності, чи українець сказав уже своє слово, чи ще лиш скаже?”, що було актуальним після поразки національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Великий позитив для майбутнього України письменник бачив у приналежності української території до Середземноморського басейну, де свого часу “зацвіла найбуїніша культура” Фінікії, Єгипту, Греції, Риму, Візантії, Болгарії, тому на український народ, писав Б. Лепкий, “паде така сама повинність принести в скарбницю світової культури якийсь дорогоцінний вклад”. Незважаючи на несприятливі суспільно-політичні умови того часу, Б. Лепкий

прийшов до висновку: “Гадаю я, що ми народ будучності, з того боку, може, й справді наймолодші з аріїв”. Таким чином, публіцист підкреслив ідею “західної” європейської орієнтації України та її культури; піднесення останньої, за Лепким, “значною мірою” залежить “від розвитку держави, а по крайній мірі державної думки”, тобто соборницької ідеї.

Виступаючи на сторінках української преси, Богдан Лепкий не намагався сподобатися певним політичним колам чи публіці. Він усвідомлював, що сказане ним не всі схвалюють, однак вважав, що “найкраща в світі прислуга – це правда, висказана в час”. І він хотів сказати цю правду у важливий момент української історії, хотів навчити земляків думати по-державницьки. Керуючись цим принципом, митець продовжив співпрацю з новим ілюстрованим тижневиком “Літопис політики, письменства і мистецтва”, що виходив друком у Берліні під редакцією відомого історика Стефана Томашівського. Перед співробітниками постали завдання: часопис

не буде служити жадній політичній партії, ні жадній доктрині, натомість змагатиме до поглиблення і поширення української національної думки й культури шляхом основного самопізнання, поважної критики та систематичного ознайомлювання читачів з головними проявами політичного й культурного життя західного світу (“Літопис”).

У 1924 р. Б. Лепкий написав для “Літопису...” низку статей “культурного змісту, котрі мають непроминаючу вартість”¹⁸. Публіцист виступив проти оголошування окремих українських письменників і художників росіянами, тому вважав своїм завданням подати правдиві біографії представників української мистецької еліти. Йдеться про розвідки “Перший німецький голос про Гоголя”, “Чи українці?” “І чужому научайтесь – свого не цурайтесь”, які доводили українськість М. Гоголя, В. Короленка, І. Репіна, М. Ге попри усталену традицію сприйняття цих постатей. Тоді як студії “Отто Бравн”, “Арне Гарборг”, “Теодор Шторм”, “Байрон” сприяли поширенню серед еміграції, значну частину якої становила молодь, знань про здобутки зарубіжної літератури. Сьогодні актуальними залишаються слова митця про національний характер визначних пам’яток світової культурної спадщини, а саме:

Література і мистецтво мусять мати свою традицію, своє дерево родове, мусять корінитися в своїм ріднім, національним ґрунті.

За словами сучасника, Богдан Лепкий був більше “культурником”, ніж “політиком”¹⁹. На нашу думку, ці поняття однаково близькі особі діяча. Тоді був час, коли письменники мусли ставати політиками. Як слушно зазначив М. Голубець, митець, “коли цього вимагала справа, вмів схилити шию в ярмо громадського й національного обов’язку...”²⁰. Так, у 1938 р. за визначні заслуги на ниві українсько-польського порозуміння президент Речі Посполитої іменував Б. Лепкого, тоді професора Ягеллонського університету, сенатором в останній V каденції сенату (1938-1939). Варто зазначити, що “тодішнє положення передбачало 2/3 сенаторів з вибору, а 1/3-3 іменування президентом”²¹, упродовж 1922–1939 рр. у польському парламенті засідало лише 26 сенаторів української національності²².

На час обрання Б. Лепкому виповнилося 66 років, великий життєвий досвід давав змогу зважено сприймати тогочасні події у політичному житті краю й об’єктивно оцінити своє призначення. З цього приводу він писав до давньої знайомої М. Лазар-Беньковської:

¹⁸ Богдан Лепкий: Біографічний нарис, написав Зенон Кузеля. – С. 83.

¹⁹ Верниволя В. Богдан Лепкий (нарис літературної діяльності і спроба характеристики письменника за двадцять п’ять літ його письменницької праці) // *Лепкий Б.* Писання: Твори в 2 т. – Т. 1. – С. IX–XII.

²⁰ Голубець М. Життєвий шлях Б. Лепкого // Богдан Лепкий. 1972–1941: Збірник у пошану пам’яті поета. – С. 12.

²¹ Сивіцький М. Богдан Лепкий. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1993. – С. 94.

²² Brzoza C. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – Kraków, 1993. – S. 164.

Приїхав з Варшави. Мій дебют на парламентській сцені пройшов незаметно. Великий театр з акторами, стягненими з великої території. Бочка, в якій скупчуються всілякі промені білі й чорні, сліплять очі.

Як я стояв вечором при вікні в соймовій бібліотеці, то мав вражіння, що там десть в долині горить велике вогнище і я кидаю на нього одну ілюзію за другою, бо – мушу. Тут треба бути вільним від усяких полетів широких, студеним, вирахованим, сухим...²³.

Напередодні Другої світової війни українсько-польські взаємини залишалися вкрай напруженими. Однак Б. Лепкий завжди був прихильником мирного порозуміння між поляками та українцями, шовіністичні тенденції були чужими його світогляду. Вслід за О. Барвінським Лепкий-сенатор розглядав парламентську діяльність як дієвий засіб у відстоюванні інтересів українського шкільництва, котре зазнавало переслідувань з боку польської адміністрації. Так, поляки виступали проти заснування українського університету у Львові, а 1924 р. Сейм прийняв закон, за яким українські школи перетворювали в двомовні з перевагою польської мови.

Як викладач Б. Лепкий добре знав проблеми української освіти. Саме її незадовільному станові була присвячена його промова (польською мовою) на засіданні Сенату 13 березня 1939 р. Він виступив на захист української школи, підкреслив необхідність навчання рідною мовою, що є засобом піднесення національної культури та свідомості. Про успіх промови свідчив відгук у львівській газеті “Національна політика”:

На тлі польських промов, що кипіли актуальністю свіжих подій дня і торкалися виключно політичних питань, відбивалася своєю оригінальністю і повагою промова українського сенатора, професора Богдана Лепкого, що при великому зацікавленні палати і представників уряду дав польським сенаторам довший виклад на тему української культури²⁴.

Основні тези виступу українського сенатора були надруковані у львівському часописі “Новий час” під промовистою назвою “Велика традиція українського народу не дасть йому загинути”, що дало змогу ознайомитися з ним найширшим колам суспільства. Свою промову Б. Лепкий розпочав із звернення до історії українсько-польських відносин. Цитуючи Гадяцький договір (1658) між українським гетьманом І. Виговським та польською владою, згідно з яким Річ Посполита зобов’язалась розбудувати українське шкільництво, сенатор питав, “чому відносини у цій ділянці змінились так значно на нашу некористь”. Головну причину переслідувань Б. Лепкий вбачав у ставленні до українців як до меншовагтєсного народу:

Не завжди вважають нас за повновартєсний народ, за народ, що виростає з землі і розвивається згідно з природними правами, творить певні концепції і змагає до певної мети. Часами трактують нас, як людський матеріал, що його можна свобідно формувати. І ніхто навіть не подумає, як це нас болить і дразнить, і як воно некорисно впливає на наше національне життя...

Особливо боляче це відчувати, наголосив промовець, коли відомо про “заслуги наших предків для культури і цивілізації”. Адже, підкреслив Б. Лепкий, українцям є чим пишатися. Виступ сенатора містив короткий огляд історії української культури від княжих часів до сучасності, що узагальнив провідні ідеї культурологічної концепції Б. Лепкого, а саме: самодостатність національної культури, західноєвропейська орієнтація України, відкритість української культури до світу, трансляційна функція української культури в силу геополітичного положення України.

Із найдавніших часів, стверджував Б. Лепкий, Україна займала особливе місце у культурному та політичному житті Заходу та Сходу:

²³ Лист Б. Лепкого до М. Лазар-Бєньковської від 01.12.1938 р. // Архів родини Бєньковських у Кракові.

²⁴ Національна політика. – 1939. – 26 березня. – С. 3.

...український творчий дух, будучи... під впливом Візантії і Риму, змагав до своєї власної форми, шукав свого власного духовного стилю, свого власного способу вияву.

Доказом цього стали неперевершені пам'ятки мистецтва не лише на українських землях, а й у Польщі, серед останніх промовець виділив фрески та мозаїки Любліна, Сандомира і Кракова (їхньому дослідженню вчений присвятив окрему студію в 1940 р.). Сенатор підкреслив ідейну спрямованість української культури, для якої типовою була “толеранція у справах віри, свобода думки, свобода духовної творчості”, окремо зупинився на її трансляційній функції в добу Ренесансу та Реформації, коли “західноєвропейські культурні струї, як школа, друк, театр, література і мистецтво, плили через Чехію і Польщу на Україну і щойно від нас переходили у Москву, де не завжди приймали їх радо”.

У виступі велику увагу приділено стану українського шкільництва в історичному розвитку. Промовець згадав перші школи, закладені в княжу епоху, діяльність на ниві освіти князів Острозьких, Слуцьких, Хоткевичів у XVI ст., братства у Львові, Острозьку та Києво-Могилянську академії, котрі “довгі роки стають вогнищами науки і культури”. Окремо йдеться про українських вчених М. Смотрицького, Ф. Прокоповича, Г. Сковороду, про навчання українців у стінах відомих європейських університетів у XVII–XVIII ст., про поширення грамоти серед селянства. Звідси закономірний висновок Б. Лепкого, “що справи освіти в Україні зле не виглядали”.

Промовець виділив серед здобутків української культури XVIII – початку XIX ст. творчість мистців М. Козловського, Д. Левицького, В. Боровиковського, А. Лосенка, яким випало більшість життя провести в Росії, через що їхня художня спадщина залишалась маловідомою на батьківщині. Так само музичні композиції А. Веделя й Д. Бортнянського свідчили про приналежність їхніх авторів до українства:

...повні південного тепла, глибоко пройняті любов'ю життя, намаганням до синтези, тугою до волі – це вираз творчості українського духу, далекого від холоду і безбарвності півночі.

У XIX – на початку XX ст. “збагачувала Україна московську культуру” постатями М. Гоголя, В. Короленка, І. Рєпіна та ін., про яких часто писали як про російських авторів. Богдан Лепкий авторитетно заявив про приналежність цих імен до історії української культури. Згадав письменник і про своїх сучасників-галичан І. Горбачевського та І. Пулюя, що піднесли європейську науку в XX ст. У цьому контексті слушною видається репліка промовця:

Немає часу, щоб з сенатської трибуни обговорити бодай у загальних рисах мартирологію українського творчого духу та його осягів в освіті і культурі. Кожна людина об'єктивно признає, що українці – не маловартісний народ.

Б. Лепкий окремо відзначив “велетенські” заслуги “українського меча”: “українське лицарство оборонювало європейську культуру і цивілізацію перед наступами азійських орд” у XIII ст. та в добу козаччини, коли врятувало від татар не лише Польщу, а й “християнську Європу”; у XX ст. українська армія “поклала великі жертви не тільки на вівтарі своєї батьківщини, але самої волі”, ставши на шляху більшовицької навали.

Промова Б. Лепкого цікава в контексті актуального на той час питання боротьби матеріалістичного та ідеалістичного світоглядів. Як людина, “вихована на Христових засадах і в гуманістичній традиції”, митець став “по стороні духу”. Він бачив у матеріалістичному світогляді не лише боротьбу з капіталістичним ладом, на чому наголошували прихильники зазначеного напрямку. В рецепції Б. Лепкого матеріалізм – це “боротьба з європейською культурою і християнською цивілізацією”. Таке твердження промовець обґрунтував прикладами з тогочасних кінофільмів, радіопередач, літературних творів, що були позбавлені моральних вартостей. Висловлені ним думки тотожні характеристиці т. зв. “чуттєвої” культури в концепції П. Сорокіна про домінування фізичного начала над духовним у культурі XX ст. Водночас суголосні альтруїстським переконанням

американського вченого такі слова Б. Лепкого щодо шляхів виходу з духовної кризи доби модернізму: "...вірю, що запанує любов ближнього і правда на світі..."

У виступі Б. Лепкий порушив питання рідної материнської мови, "яка є тим зерном, що з нього виростають промови українських парламентарів". З трибуни польського Сенату професор Краківського університету, викладач із сорокарічним стажем роботи, підкреслив необхідність навчання рідною мовою, що є джерелом формування національної ідеї в процесі культурного поступу:

За допомогою рідної мови дитина пізнає свою родину, пізнає явища природи, в неї виникає думка про всемогутність Божу, а далі та любов до родини поширюється на любов до краю, аж нарешті переростає у постанову – жити і героїчно вмирати за все те, що серце покохало. А тому обмежувати матірню мову не корисно ані для краю, ані для держави. Свідомий громадянин, що кохає свою землю, віру і мову та свою культуру – це найцінніший скарб не лише народу, але і держави.

Промова Богдана Лепкого в Сенаті II Речі Посполитої відобразила авторську культурологічну концепцію, основною тезою якої була ідея самодостатності національної культури та її взаємозв'язку з культурами інших народів. Цей виступ характеризував Б. Лепкого як людину зі сформованими поглядами на проблеми, що турбували українську суспільність у кінці 30-х рр. XX ст. Керуючись загальнолюдськими цінностями в їх вирішенні, письменник виступив за збереження та розвиток української культури, зокрема української мови як основи національної свідомості.

Майстерно володіючи Словом, Богдан Лепкий своїми творами будив патріотичні почуття в українському суспільстві, тим самим відіграв роль одного з ідеологів українського національно-визвольного руху XX ст. Публікації Б. Лепкого на сторінках українських часописів, його промови, наукові студії – це вагома складова культуротворчої діяльності митця, гідна репрезентація себе як частини народу. Віднайдені матеріали характеризують світогляд Б. Лепкого, його осмислення культурно-історичного процесу й бачення майбутнього України, що невід'ємне від прилучення української нації до здобутків європейської культури. Написані у доступній та цікавій формі, орієнтовані на широкі кола українства, твори Б. Лепкого викликають живе зацікавлення минулим України, породжують почуття національної самоповаги, тим самим формують українську ідентичність як необхідну передумову державної незалежності.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексівець Леся – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Алексівець Микола – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Заслужений працівник освіти України.

Білик Надія – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Білянський Олег – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Боровська Інна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бутрин Наталія – аспірантка Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, викладач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету.

Валіон Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Васірук Ірина – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гевко Вікторія – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Григорук Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Зелінська Катажина – магістр історії Жешувського університету, випускниця аспірантури в галузі політичних наук Жешувського університету, докторантка Інституту політологічних наук педагогічного університету в м. Краків.

Костюк Леся – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії, заступник декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ляхманюк Тетяна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Лукашів Володимир – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Макар Віталій – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

- Макар Юрій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Заслужений діяч науки і техніки України.
- Марценюк Анатолій** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Мисик Володимир** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Москалюк Микола** – доктор історичних наук, професор кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Окаринський Володимир** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Олейко Анджей** – доктор (габілітований) історичних наук, професор Жешувського університету.
- Ореховський Вадим** – доктор історичних наук, професор кафедри соціально-економічних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Парнета Оксана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Тернопільського національного економічного університету.
- Пилипишин Олег** – викладач Тернопільського державного медичного університету імені Івана Горбачевського.
- Погорецький Василь** – доктор богословських наук, аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Саківський Ігор** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Скакальська Ірина** – кандидат історичних наук, доцент Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка.
- Терещук Григорій** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, перший проректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ткаченко Василь** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, радник Президії НАПН України.
- Удод Олександр** – доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.
- Федорів Ірина** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Юрій Михайло** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друкovanі, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, ліве – 3 см, праве – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзацні відступи формуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де “4” – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а “47” – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3x4 см.

У редакцію “УЕС” слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірника матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвць, редакція “УЕС”, вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certificatory Commission of Ukraine (look at the “Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine”. – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, с. 47], where “4” – sequence number of the document in the list of References and “47” – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to *UEW* editors. Two summaries, key words (in Ukrainian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, *UEW* Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 8. – 332 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древніцький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 08.11.2011 р. Підписано до друку 24.11.2011 р.
Формат 60×84/18. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 30,76.
Замовлення 173. Тираж 150 прим.